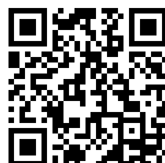
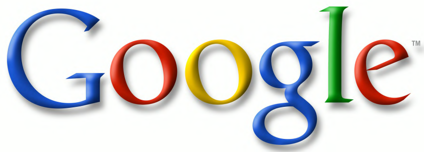

HISTORISK TIDSKRIFT

UTGIVEN AV

SVENSKA HISTORISKA FÖRENINGEN

GENOM

SVEN TUNBERG

FYRTIOFEMTE ÅRGÅNGEN

1925

STOCKHOLM 1925
KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER

INNEHÅLL.

Avhandlingar.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Översikter och granskningar.

Bilagor.

I avdelningen »Underrättelser» behandlade skrifter och uppsatser.

Använda förkortningar:

BSH	= Styffe, C. G., Bidrag till Skandinaviens historia.
DD	= Diplomatarium Dalekarlicum.
DHT	= (Dansk) Historisk Tidsskrift.
DN	= Diplomatarium Norvegicum.
DS	= Diplomatarium Suecanum.
FHT	= Historisk Tidskrift för Finland.
GVR	= Gustav Vasas Registratur.
HH	= Historiska Handlingar.
HR	= Hanserecesse.
HSH	= Handlingar rörande Skandinaviens historia.
HT	= (Svensk) Historisk Tidskrift.
KFÅ	= Karolinska Förbundets Årsbok.
KÅ	= Kyrkohistorisk Årsskrift.
LECU	= Liv-, Esth- u. Curländisches Urkundenbuch.
NHT	= (Norsk) Historisk Tidsskrift.
OPSS	= Olaus Petris samlade skrifter.
PHT	= Personhistorisk Tidskrift.
RPB	= Riksarkivets pergamentsbrev.
RR	= Riksregistraturet.
SRAP	= Svenska ridderskapets och adelns protokoll.
SRD	= Scriptores rerum Danicarum.
SRP	= Svenska riksrådets protokoll.
SRS	= Scriptores rerum Suecicarum.
ST	= Sveriges Traktater.
VHAAH	= Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademiens Handlingar.

K. A.	= Kammararkivet.
K. B.	= Kungl. Biblioteket.
L. U. B.	= Lunds universitetsbibliotek.
R. A.	= Riksarkivet.
U. U. B.	= Uppsala universitetsbibliotek.

En svensk historiefilosof och hans mästare.

Av

EINAR TEGEN.

Hjalmar Haralds har för icke så länge sedan skänkt den svenska publiken en studie över det historiska medvetandet[1], i vilken han enligt sin egen utsago velat »hävda den inom den historiska vetenskapen av ålder härskande åskådningen». Det principiella intresse, som knyter sig till ett dylikt program, och det originella sätt, varpå förf. sökt genomföra det, motivera en filosofisk granskning av de för framställningen grundläggande principerna. Att en historiker yttrar sig om sin vetenskaps förutsättningar, är heller inte dagligt bröd i Sverige. Må han alltså möta en ärlig vilja till förståelse!

Haralds' studie kan från en synpunkt sägas vara en syntes av gammal svensk idealistisk personlighetsfilosofi och fullblodsrealism. Som alltid står Haralds också här på den fasta naturgrunden. Folken och deras historia idealiseras icke i betydelsen av någon försköning, som tar bort deras karakteristiska, individuella drag. Men detta hindrar honom alls icke från att fatta dessa historiens folk såsom personligheter och att foga in dem — med alla deras förtjänster visserligen, men också med alla deras fel och brister — i ett idéernas, ett personligheternas system, ett Guds rike. Ty visserligen är det så, att detta Gudsrike strålar för oss som ett fjärran mål i en överjordisk och överhistorisk sfär, men det förverkligas också efter hand i historien, framträ-

[1] Hjalmar Haralds, Undersökning av det historiska medvetandet. Efter Heinrich Rickerts metod kritiskt fullföljd. Lund 1923. 147 s.

der i tiden. Och innerst råder ingen motsats mellan historien och Gud. Gud *är* historien, och historien *är* Gud. Här ha vi syntesen av historisk realism och spekulation, av Hjärne och Boström.

Dock, även nykantianismen har hållit sin skyddande hand över den vagga, där Haralds' historiefilosofi vaknat till medvetende, och under dess erfarna ledning träder den ut i världen. Det är Wilhelm Windelband och Heinrich Rickert, som äro Haralds' närmaste lärofäder, vad den speciellt historieteoretiska inriktningen beträffar. Och i all synnerhet har den sistnämnde därvid varit av en alla andra inflytanden överskyggande betydelse. Haralds' verk framträder medvetet som ett direkt fullföljande av Rickerts arbete och efter hans metod, och på de resultat, till vilka denne kommit, bygger Haralds vidare. Och dock kan man icke riktigt frigöra sig från den känslan, att — för att nu använda en av Vitalis Norström, en annan av Haralds' lärofäder, brukad bild — Rickerts arbete och kanske speciellt hans metod för författaren snarast får tjäna som en stege, som man sparkar undan, när man med dess tillhjälp lyckats komma upp till den höjd man ville nå. Ty nog var det ändå en avglans av det boströmska personlighetssystemet, låt vara med starka realistiska och biologiska tillsatser (observera t. ex. likheterna med Rudolf Kjellén), som hägrade för Haralds' syn, när han hos Rickert fann tanken på historiens objekt som ett individuum, och nog var det väl för att den rickertska metoden syntes honom leda i riktning mot en personligheternas historia, som han så gärna lät sig föras vid den tyske mästarens hand. Det var stegen, som hjälpte honom upp till Gudsrikets svindlande höjd.

Nå, miljön må nu i övrigt vara vilken som helst, säkert är, att Rickerts verk om historiens och naturvetenskapens metod: »Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung», varit av stor och avgörande betydelse för Haralds, då han gick till sin uppgift att lägga en hållbar grund för historien som vetenskap. Med ett referat av detta verk inledes därför också Haralds' undersökning. Ja, detta referat utgör i själva verket ungefär hälften av bokens omfång. Jag saknar här anledning att i detalj yttra mig över det sätt, varpå Haralds löst denna refererande uppgift. Blott så

mycket må sägas, att de för själva historieuppfattningen avgörande punkterna måhända kunde ha något mer markerats och på bekostnad av vissa andra, mera vid sidan liggande tankar utförts, detta särskilt med tanke på den från Rickert avvikande ståndpunkt, som Haralds i skriftens senare hälft utvecklar. Motsättningen till Rickert framträder ej nog skarpt, de för denna motsättning avgörande momenten äro icke tillräckligt utförda, beskrivna och betonade. Men därpå ligger ju dock den största vikt i och för bedömandet av förf:s eget bidrag till analysen av det historiska medvetandet. Över huvud skulle jag vilja säga, att huvudfelet hos Haralds' bok är, att den säger både för mycket och för litet. Den säger för mycket, ty den drar in ett oerhört omfattande material, som icke alltid är av tanken tillräckligt genomträngt och som därför verkar förvirrande. Den säger för litet, ty de avgörande momenten äro icke heller de, vare sig i referatet eller den egna framställningen, så utförda, att man riktigt förstår deras innersta logiska halt. Följden blir därför också den, att man känner sig i viss mån otillfredsställd, då man lägger boken ifrån sig, alldeles oavsett om man kan gilla de resultat, till vilka förf. kommit eller ej. Dock förtjänar förf:s strävan efter en koncis framställningsform en eloge.

I.

Det torde av det sagda framgå, att det för en rätt förståelse av det steg, som Haralds vill taga utöver sin lärofader Rickert, är nödvändigt att giva en kort överblick av de hos Rickert grundläggande tankarna om historien som vetenskap. Jag uppehåller mig emellertid därvid endast vid det allra väsentligaste med utelämnande av allt annat. Jag hänvisar i övrigt den intresserade till Haralds' referat och till Rickert själv, som torde kunna sägas höra till de relativt lättlästa filosoferna.

Grundläggande för Rickert är motsättningen naturvetenskap — historia, sedda som ideala, extrema typer, var och en för sin grupp av vetenskaper. Naturvetenskapen har liksom historien att utgå från den givna oöverskådliga åskådningsmångfalden, men denna mångfald måste, för att

en vetenskap skall uppstå, övervinnas genom bildande av begrepp. Detta kan ske på olika sätt. Naturvetenskapen söker övervinna åskådningsmångfalden genom en generaliserande, historien genom en individualiserande metod. Avgörande för uppfattningen av de båda vetenskapsidealen är just denna deras olika metod för begreppsbildningen. Historien intresserar sig just för det faktiska, individuella. Naturvetenskapen bildar *allmänna* begrepp, vilka ju allmännare de äro desto mer förkroppsliga denna vetenskaps ideal. Det gäller här komma fram till det för olika företeelser *gemensamma*, till lagar och begrepp, som gälla om all erfarenhet. Till sist upplöses här allt i kvantiteter och relationer mellan kvantiteter. Naturvetenskapen atomiserar. Och när hela tillvaron upplösts i atomer. och allmänna lagar, har den nått sitt mål. Varje kvalitativ bestämdhet är i och med att den oöverskådliga mångfalden bringats under några få allmänna lagar övervunnen.

Historien betecknar ett motsatt ideal. Den riktar sig på det kvalitativt bestämda, individuella skeendet just i denna dess individuella egenart. Verkligheten utgör ett förlopp, en i tiden fortlöpande process, en ständigt försiggående förändring, som just i denna sin karaktär utgör ett *individuum*, etwas Einmaliges und Besonderes, vilket således alls icke som allmänbegreppen står att återfinna hos skilda företeelser. Det är tvärtom här fråga om dessa företeelser själva, vilka i sin aldrig sinande ström bilda den konkreta tidliga verkligheten. På detta konkreta och individuella, kvalitativt bestämda och bestämbara riktar sig vetenskapen i sin historiska form, ej på de för de olika momenten gällande allmänna lagarna.

Visserligen, även här är det omedelbart givna en oöverskådlig mångfald av konkreta företeelser, och denna gäller det även här att övervinna. Ett uppmärksammande utan åtskillnad av vilket individuellt moment som helst är ej någon vetenskap. Det gäller att finna en urvalsprincip, en princip, efter vilken ur det oändligt rika materialet vissa moment tagas ut för att därigenom bilda individer i en annan mening, som mera överensstämmer med det man tänker på, då man talar om en historisk företeelse, ett historiskt förlopp. I en viss mening hör hela den tidliga, kon-

kreta verkligheten in under historiens metod. Ty historien riktar sig på det verkliga och konkreta just i denna dess karaktär, på det individuella. Den är verklighetsvetenskap. Och detta räcker för att skilja den från naturvetenskapen. Men liksom varje vetenskap måste den begränsa och bearbeta sitt material efter en princip. Och först därigenom uppstår *den historiska individen*, det egentliga objektet för historien som vetenskap.[1]

Det individuella såsom historiens objekt innesluter icke blott begreppet om »etwas Einmaliges und Besonderes», det egenartade och konkreta, utan det innebär också en *samhörighet* i en enhet, en enhet, som så starkt förbinder mångfalden, att objektet kan få »individens», »*odelbarhetens*» namn. Endast »in-divider» (»individuenda») i denna mera stränga betydelse äro historiska. Vad är det avgörande för denna begreppsbildning? Hur kommer det sig, att historien till ett helt sammansluter en grupp av företeelser, sinsemellan kanske högst olika, under ett enhetligt begrepp om ett individuum, så att man t. o. m. kan säga, att historiens *mål* såsom vetenskap just är att framställa dylika »historiska» individer.[2] Varje historisk framställning har ju en viss sammanhörande grupp av företeelser till objekt. Varför riktar den sig just på dessa företeelser, sammanslutande dem till ett helt? Vad är principen för urvalet?

Denna princip är enligt Rickert ett *värde*. De företeelser eller element, som *på grund av* sin karaktär att vara etwas Einmaliges und Besonderes *böra* sammanslutas till en enhet, de bilda också tillsammans den historiska individen. En dylik enhet kan också en bestämd fysisk kropp vara, t. ex. den bekanta diamanten Kohinoor, vilken just på grund av sin »Einzigartigkeit» utgör en dylik enhet av en mångfald element, vilka icke *böra* skiljas från varandra. Varje människa inser, att diamanten i sin »enastående» karaktär äger ett värde, som icke tillkommer t. ex. ett bestämt

[1] Det är att märka, att då Rickert här talar om individer, han icke begränsar termen till enskilda människor eller över huvud till individuella psykofysiska organismer. Individ kan varje enskild företeelse och varje konkret skeende vara, alla dylika företeelser och skeenden äro blott icke »historiska».

[2] Det är sant, att historien härvid, också den, som varje vetenskap använder sig av allmänbegrepp. Men dessa äro här blott *medel*, icke som i naturvetenskapen mål.

stycke kol. Det »värde» det här gäller är emellertid icke vilket värde som helst, som vi, vilken som helst av oss, i vårt dagliga praktiska liv fatta som ett gott. Ett dylikt värde ger ännu ingen historia. Det måste vara fråga om ett värde »som gäller för *alla*», ett allmängiltigt värde (i denna subjektiva betydelse alltså närmast). Goethe värderas liksom Kohinoor »av alla», icke så genomsnittsmänniskan, hon kan liksom kolstycket saklöst ersättas av ett annat exemplar av samma slag. Emellertid, icke heller detta är nog. Ett dylikt, »av alla» värderat värde är visserligen den för urvalet avgörande principen, men historikern själv får ej intaga den värderande människans position till sitt objekt, i varje fall ej som historiker. Historien är en vetenskap och består ej av värderingar, ej ens av värdeomdömen. Förekomma värderingar i allt för rikt mått i en historisk framställning, så förryckes den historiska objektiviteten. Det är en annan sak, att den historiska sanningen över huvud är ett värde för historikern, vilket leder hans forskning. Men på detta sätt är också naturvetenskapsmannen ledd av ett värde, trots det att i hans vetenskap *objektet självt* alls icke ställes i referens till något som helst värde, såsom fallet är i historien.

På vilket sätt ligger då värdet till grund för historien? Historien är »*teoretiskt värdeffererande*». Det är av fundamental vikt. Vad betyder då denna »teoretiska värdereferens»? Om något är värdefullt blott i förhållande till värderande subjekt, såsom ett värde »för mig» eller »för alla», synes ju en teoretisk uppfattning av värden icke vara möjlig. Dock, jag kan, utan att själv stå i värderingspositionen, utan att själv värdera något positivt eller negativt, inse, att vissa företeelser faktiskt äro av real betydelse från en viss synpunkt, så att jag, om jag över huvud skulle tillmäta denna synpunkt värde (positivt eller negativt), också måste inta värderingsposition till företeelserna i fråga, fatta dem som ett gott eller ett ont, alltefter den reala betydelse jag menar dem ha för de fakta, som här äro av avgörande och grundläggande innebörd, och alltefter min värderingsposition till dessa fakta. Det ges vissa sådana allmänt erkända värdesynpunkter — det som Rickert här avser måste egentligen utgöra vissa reala eller ideala (blott föreställda) objekt

eller företeelser, som »av alla», positivt eller negativt, värderas. Kyrka, stat, rätt och konst äro dylika allmänna »värden», vilken ställning man sedan må inta till dem, och vilket värde man till följd därav må tillmäta de enskilda företeelser, som från någon av dessa allmänna synpunkter äro av real betydelse. I detalj äro här de mest motsatta värderingar möjliga, vad den ene anser för gott, anser den andre för ont. Men däri överensstämma alla dessa värderingar, att de värdera något, som är av real betydelse från den till grund för värderingen liggande synpunkten. Just dessa företeelser är det som historikern beaktar, och just genom att gripa ut dessa från en viss allmänt erkänd värdesynpunkt betydelsefulla företeelser ur mångfalden utan att själv värdera dem som ett gott eller ett ont, hänför han dem *teoretiskt* till värden och framställer han en historisk individ. Detta är den för Rickerts historieuppfattning avgörande synpunkten.[1]

I sin referens på ett värde i denna mening kan nu den historiska individen också sägas utgöra en »*teleologisk*» enhet eller en »teleologisk» individ. »Das hängt damit zusammen, dass der Begriff des Zweckes [telos] als der eines in der Zukunft liegenden, zu verwirklichenden Gutes gedacht wird, also mit ihm gewöhnlich der Begriff eines Wertes, der daran haftet, verbunden ist, und man sich daher daran gewöhnt hat, jede Betrachtung, in der Werte eine entscheidende Rolle spielen, auch 'teleologisch' zu nennen.»[2] Och här är vidare att märka, att historiens objekt i viss mening kan sägas bilda en »*utveckling*», men då man talar om utveckling, klingar alltid gärna tanken på ett »mål» eller en slutpunkt för den *förändring*, det i varje fall gäller, med. I vilket fall som helst är det, då det i historien talas om en utveckling, icke fråga blott om en förändring. Visserligen, det historiska objektet måste alltid innebära ett tidligt och kausalt sammanhang, en serie av orsaker och verkningar. Med denna bestämning är den föregående beskrivningen av den historiska individen att komplettera. Kohinoor är icke, såsom ett fristående objekt betraktad, en historisk individ,

---

[1] Jfr till det föregående huvudsakligen Die Grenzen², 4. Kap., II (s. 300 ff.), samt min första anmärkning nedan, s. 12 ff.

[2] Die Grenzen², s. 336 f.

även om den teoretiskt skulle rent refereras till ett värde. Det som skall bli objekt för historien, måste också »ha en historia». Och denna »historia» utgör ett kausalsammanhang och vidare en »förändring», icke en återupprepning, en alltings återställelse. Men den rena förändringen är icke heller nog. Det är här fråga om en förändring, som refereras till ett värde och som därför i viss mening kan betraktas som en »utveckling».

Även utvecklingsbegreppet i denna »teleologiska» karaktär är emellertid mångtydigt. Det kan till en början vara så, att den med »mål»-synpunkten förenade »värde»-synpunkten, ehuru den ursprungligen måste ha funnits, dock alldeles försvunnit, så att man icke ens kan tala om en teoretisk referens på ett värde. Så är enligt Rickert fallet i den biologiska betraktelsen av organismerna och deras utveckling, den »konditionalt-teleologiska» uppfattningen, där uppmärksamheten inriktas på organismen själv som ett helt eller på ett visst tidligt stadium i dess förändring som en slutpunkt för ett skeende och så allt annat fattas som betingelser härför. Om man här avstår från att söka en teleologisk *orsaksförklaring* till förändringen i bakomliggande målsättande och efter mål handlande *viljanden*, så behöver en dylik »teleologisk» betraktelse av organismerna enligt Rickert alls icke strida mot en rent mekanisk orsaksförklaring av dem. Den är strängt taget blott ett (biologiskt) uppfattningssätt. Men om nu å ena sidan detta teleologiska betraktelsesätt, där varje värdesynpunkt egentligen försvunnit, är för litet för den historiska utvecklingen, så är det däremot å andra sidan för mycket, om man vill betrakta det historiska skeendet som ett »framsteg», så att varje senare stadium i en viss mer eller mindre omfattande utvecklingsserie betecknade ett högre värde än det föregående, ja, det är redan för mycket att över huvud föra skeendet in under en värdebedömning, det må sedan, på detta sätt bedömt, beteckna ett framsteg eller en tillbakagång. Historien är rent teoretiskt värdereftererande, och den »utveckling», som här kan ifrågakomma, är ingen annan än det faktiska skeendet självt, framställt med hänsyn till den reala betydelse det äger, från den grundläggande allmänna värdesynpunkten sett. »Es heben sich aus der ganzen Mannigfaltigkeit des

Ablaufes der Ereignisse nur bestimmte Stadien heraus und schliessen sich zu dem Begriff einer einmaligen Entwicklung zusammen.» Den »historiska utvecklingens» begrepp betecknar därför, kunde man säga, för Rickert strängt taget ingenting annat än syntesen av den teoretiska värdereferensen med förändringens begrepp. De företeelser, som äro av betydelse från den grundläggande synpunkten, äro en serie av skeenden, och dessa bilda en »utveckling» just från denna synpunkt sedda. Med det sagda är också den »metafysiskt-teleologiska» betraktelsen utesluten, som fattar målet för utvecklingen såsom samtidigt orsak till denna (ex. Hegels »Geist» såsom causa finalis). Målet kan icke vara orsak på annat sätt än så, att det viljande, i vilket det föreställes, betraktas som orsak. Och att dylika målsättande och efter mål handlande viljanden kunna *ingå* i historiens *objekt*, faller av sig självt.[1]

I själva verket äro dylika viljande och värderande subjekt av en långt större betydelse för historiens objekt än det kan synas framgå av det föregående. Rickert har vid framställningen av historien som vetenskap följt en metodologisk linje och därför icke från början riktat in sin analys på att framställa ett sakligt historiebegrepp. Ur den historiska metodens väsen ge sig emellertid också vissa konsekvenser för det historiska objektets sakliga innehåll. Det visar sig i själva verket, att om man utifrån en logisk reflexion över metoden bestämmer historien och dess objekt på sätt som skett, så följer därav, att detta objekt också alltid måste innesluta *andliga* väsen, ty »andligt» måste alltid ett värderande, ställningstagande subjekt vara. Det är till en början klart, att man bland de historiska företeelserna kan skilja mellan sådana, som blott äga betydelse från det grundläggande »värdets» synpunkt, och sådana, som dessutom själva taga ställning, positivt eller negativt, till detta värde. Det är tydligt, att de senare på ett helt annat sätt än de förra komma att ryckas in i den historiska framställningens medelpunkt. Genom att refereras till de värderande historiska personligheterna får det övriga historiska stoffet ett helt annat liv än eljest. Och på grund av denna deras för

[1] Die Grenzen², 4. Kap., III—V, särskilt s. 400—423. Citatet återfinnes s. 420.

framställningen centrala karaktär kallar Rickert *de historiska objekt, vilka själva taga ställning till framställningens ledande värden*, för »*historiska centra*». Och sådana centra, vilka enligt det sagda måste vara andliga väsen, höra nu enligt Rickert alltid till det historiska materialet. Detta följer av historiens karaktär att vara värdeefererande. Ty det är först och främst tydligt, att de värden, till vilka historien teoretiskt refererar, dock måste gälla för vissa subjekt. Det är alltid någon, som värderar. Men sådana värderande subjekt måste vidare höra till det historiska stoffet, om man tar hänsyn till det för varje fall tänkbara »*sista historiska hela*» — detta hela är enligt Rickert alltid relativt. Vidgas historiens objekt på detta sätt, så måste åtminstone historikern själv, om ej andra personer, höra till detta »hela» som historiskt objekt (!) — vid sidan av sin ställning som historiker. Och slutligen måste dylika värderande subjekt också vara historiska centra, d. v. s. taga ställning just till det för framställningen i varje fall ledande värdet. Ty även i det fall, att historikern själv alls icke tar ställning till de värden, som gälla för de inom ett visst område av det förgångna förekommande värderande subjekten, så måste han dock i främsta rummet lägga just dessa värden till grund för sin framställning. Att söka efter andra har ingen mening och skulle inkräkta på objektiviteten. Den historiska framställningens urvalsprincip kommer alltså, kan man anmärka, i detta fall att själv bestämmas utifrån dessa värderande subjekt, ej tvärtom dessa subjekt att bestämmas som historiska objekt och historiska centra utifrån en redan fast-stående värdesynpunkt. Historiska centra bli dessa subjekt här just därför att man upptar *deras* värdering såsom ledande princip. I så fall får man emellertid akta sig för att fatta dylika värderande subjekt såsom nödvändigt tillhörande det historiska materialet, ty ett specifikt historiskt material får man här först med utgångspunkt från dessa subjekt. Rickert går icke alldeles fri från en dylik motsägelse. Det gällde ju just också att visa, att historiska centra nödvändigt ingå i varje historiskt material. Men då måste ju ett ledande värde redan vara förutsatt.[1]

[1] Die Grenzen[2], 4. Kap., VII, särskilt s. 493 ff.

Detta värde var ju också, som vi erinra oss, ett värde »för alla», och Rickert framhåller nu i det följande ytterligare, att det därvid närmast är fråga om ett värde för alla dem, till vilka historikern vänder sig med sin framställning[1], vilket ju är en tanke, som skärper motsatsen[2]. Om vi nu emellertid godtaga Rickerts tankegång, ha vi ytterligare att framhålla, att enligt Rickert detta värde icke behöver vara *faktiskt* »av alla» (positivt eller negativt) värderat — så är nämligen alls icke fallet t. ex. med religionen eller konsten beträffande alla människor i ett visst samhälle, och dock är en historisk framställning av t. ex. konstens utveckling möjlig. Det räcker med att det ifrågavarande värdets allmänna erkännande såsom ett värde är *fordrat.* Slutligen är att märka, att dylika gemensamma värden — faktiskt erkända eller normativa — äro möjliga blott i en gemenskap, bland människor som *sociala* väsen betraktade, varmed dock icke följer, att alla värden, vilkas erkännande av alla dessa sociala väsen fordras, äro dugliga att läggas till grund för en historisk begreppsbildning. En verksamhet för naturdrifternas tillfredsställande är åtminstone i viss utsträckning vars och ens ensak, och hur allmänt själva det grundläggande värdet här än må vara, så är därför dess förverkligande icke en allmän angelägenhet. »Erst die socialen Organisationen, die von den Gliedern einer Gemeinschaft zur Befriedigung ihrer Bedürfnisse geschaffen worden sind, haben in ihrer Individualität zugleich eine Bedeutung für alle — — —.» Vi kunna tänka på kyrka, nation, stat, familj, ekonomiska organisationer, religion, vetenskap, konst. Allt detta står såsom *kultur* i motsats till den blotta naturen. »Die *Kulturwerte* sind deshalb die normativ

[1] Die Grenzen², s. 504.

[2] Motsatsen ifråga torde väl för Rickert överbyggas genom tanken, att även dessa värderande subjekt höra till det »sista historiska hela». Emellertid är det tydligt, att detta »sista historiska hela» också det förutsätter den ledande värdesynpunkten och därmed vissa subjekt, för vilka denna synpunkt är av betydelse. Ett visst sammanhang kan vara ett »historiskt» helt endast med denna förutsättning. En verklig lösning av svårigheten vinnes väl *på Rickerts ståndpunkt* endast på det sättet, att värden, som gälla för personer, till vilka historikern talar, eventuellt blott för historikern själv, bli grundläggande för framställningen, och att så dessa personer *också* räknas till det historiska hela och det historiska materialet i denna »sista» omfattande betydelse. Men därmed synes det, som om historiska centra icke skulle bli *absolut* nödvändiga led i det verkligen av historikern beaktade historiska materialet (det som faktiskt kommer till framställning).

allgemeinen socialen Werte — — —. Kultur ist die gemeinsame Angelegenheit im Leben der Völker, sie ist das Gut, mit Rücksicht auf dessen Werte die Individuen ihre von Allen anzuerkennende historische Bedeutung erhalten, und die allgemeinen Kulturwerte, die an diesem Gute haften, sind es also, die die historische Darstellung und Begriffsbildung bei der Auswahl des Wesentlichen leiten.» Lägga vi härtill, att det alltid i det historiska objektet är fråga om en förändring, en utveckling, och att alltid i detta objekt andliga historiska centra ingå, så kunna vi stanna vid det sagda såsom Rickerts sista ord. De värden, till vilka historikern teoretiskt refererar den oöverskådligliga åskådningsmångfalden och som därigenom bli bestämmande för den historiska begreppsbildningen, framställningen av den historiska individen, dessa värden äro just *kulturvärdena.*[1]

*

Till den här givna översikten av Rickerts historieteori må mera i förbigående tvänne anmärkningar fogas. Ingendera innebär ett definitivt ståndpunktstagande i själva huvudfrågan — om sättet att bestämma historiens metod och objekt —, de utgöra närmast blott ett försök att bringa en entydig mening i Rickerts teori och avlägsna vissa vanföreställningar, med vilka han rör sig. Den senare anmärkningen innebär dock samtidigt en antydan om den väg man enligt min mening har att gå vid bestämmandet av det »värde», som ytterst ligger till grund för det historiska urvalet — en psykologisk fråga, som egentligen knappast ännu berör de centrala historieteoretiska frågorna. Anmärkningarna må snarast tjäna att väcka till liv en diskussion i ämnet.

Min *första* anmärkning. Trots det att Rickert bemödat sig om att skilja den historiskt-teleologiska betraktelsen från andra slag av »teleologisk» betraktelse, kan man icke säga, att han förebringat någon egentlig utredning av vad den enligt honom för den historiska betraktelsen grundläggande *teoretiska värdereferensen* innebär. Han skiljer den visserligen skarpt, såväl från en »teleologisk» betraktelse

---

[1] Die Grenzen,² s. 505 ff.

utan varje hänsyn till värden (den konditionalt-teleologiska) som från en betraktelse, som själv tar ställning till de ifrågavarande värdena, så som t. ex. betraktelsen av skeendet som ett »framsteg». Men någon egentlig diskussion av möjligheten av en dylik *teoretisk* värdereferens finnes ej hos Rickert. På denna möjlighet vilar dock hela hans teori. Några ord till kritisk belysning av frågan torde därför här vara på sin plats.

När man talar om en teoretisk värdereferens, är det först och främst tydligt, att man antar möjligheten av att över huvud teoretiskt uppfatta värden. Eljest vore ju varje teoretisk *referens* av en företeelse *till ett värde* en omöjlighet. Vad innebär till en början en dylik teoretisk värdeuppfattning? Är värdet till sitt väsen subjektivt, så att ett värdemedvetande, som direkt riktas på ett värde, alltid är en »subjektiv» position, ett ställningstagande, så kan tydligen en »teoretisk» uppfattning av ett värde endast tänkas så, att man föreställer det subjekt eller det värderande medvetande, för vilket värdet är givet. (Detta, om man bortser från teoretiseringar av själva värdet, såsom fallet är i värde*omdömen*; historikern fäller ju emellertid, om han förstår sin sak, enligt Rickert inga värdeomdömen.) Man kan mycket väl säga: »detta är ett värde» i betydelsen av: »detta är något värdefullt för den eller den», alltså utan att själv stå i värderingspositionen.[1] Detta är den egentliga innebörden i en »teoretisk» uppfattning av värden. Och fasthåller man härvid, kan man således också hålla före, att historikern själv alls icke från någon som helst värdesynpunkt bedömer sina objekt. Därmed är då historien skild från en betraktelse av ett visst skeende (mer eller mindre omfattande) som ett »framsteg» eller över huvud från en värderande betraktelse därav.

Det är emellertid tydligt, att om över huvud en teoretisk värdeuppfattning är möjlig, så måste det också vara möjligt att beskriva det historiska förloppet och samtidigt låta det framträda så som det ter sig för en på visst sätt värderande betraktelse av detsamma, t. ex. som ett »framsteg» (*»framstegs»*-betraktelsen må här tjäna som typ för dylika värde-

[1] Jfr härtill E. Tegen, Moderne Willenstheorien, Eine Darstellung und Kritik, I. Uppsala 1924, s. 142 ff.

rande betraktelser över huvud). Och om man här tar hänsyn till, att man (kanske helt omedvetet) kan *fingera* ett värderande medvetande, för vilket förloppet är ett »framsteg», så kan man icke säga, att varje »framstegsbetraktelse» är utesluten i och med att man själv icke står i värderingspositionen. Ja, en dylik »framstegsbetraktelse» är given redan i och med historikerns egen beskrivning av de historiska personligheter, vilka, själva värderande, ta en bestämd position till den ledande värdesynpunkt, som bestämmer den historiska framställningen, och från denna position bedöma det skeende, varom fråga är. Man kan således icke som Rickert[1] utan vidare säga, att »die Entwicklungsbegriffe, die mit Fortschritt und Wertsteigerung verknüpft sind», äro att hålla fjärran från historien som empirisk vetenskap. Och även om nu ett värderande medvetande i en »framstegsbetraktelse» blott fingeras, så är skillnaden ej så stor från den framställning, som historien ger. Ty å ena sidan kan en hel historisk utvecklingsserie utan egentlig nackdel för den sakliga framställningen av förloppet föras in också under en dylik framstegs- (eller tillbakagångs-) betraktelse, och å andra sidan vilar historien själv, om Rickert har rätt, i varje dess fas — alldeles som en teoretisk framstegsbetraktelse — på en uppfattning av värden, givna för värderande subjekt. Det är en annan sak, att man över huvud kan ifrågasätta möjligheten av att rent teoretiskt framställa ett skeende i dess karaktär av värderat. Här måste kanske ett värderande inlevande antagas åtminstone som förutsättning för själva framställningens möjlighet. På detta sätt antar t. ex. J. Landquist[2], att historikern själv värderar, då han söker förstå sitt objekt. Men det är att märka, att denna kritik i så fall kan riktas med lika stort fog mot den historiska betraktelsen som mot den teoretiska framstegsbetraktelsen. Ty historiens objekt utgöres i hög grad av värderande människor, som det gäller att förstå.

Emellertid, om vi nu ställa oss på Rickerts ståndpunkt, så blir tydligen följden den, att en framstegsbetraktelse kan vara *teoretisk* i alldeles samma mening som historien. Skall den *för historien* specifika teoretiska värdereferensen framstå

[1] Die Grenzen[2], s. 421.
[2] J. Landquist, Människokunskap. Stockholm 1920, s. 233 ff.

till skillnad från en rent teoretisk framstegsbetraktelse, så måste något komma till utöver frånvaron av en värderingsposition hos historikern själv. Detta specifika är hos Rickert givet i och med betonandet av att den för historikern grundläggande värdesynpunkten är något som är *gemensamt* för alla de värderande subjekt, som verkligen inta värderingsposition till de historiska objekten. Det är nämligen enligt Rickert så, att de värderande subjekt, som i och med historikerns upptagande av ett visst »värde» som ledande äro förutsatta, ingalunda nödvändigt värdera samma företeelser på samma sätt. Frihandlaren värderar det som protektionisten ogillar och tvärtom, men därmed ta de blott olika position till ett och samma »allmänt erkända värde» (som vi ha sett, är det nog med att värdets erkännande av alla *fordras*). Detta är således gemensamt, och till detta värde tar historikern hänsyn. Då han således icke själv intar vare sig frihandlarens eller protektionistens bestämda värderingsposition, så är hans värdeuppfattning blott teoretisk. — Det är emellertid tydligt, att vad som här gör historikerns värdeuppfattning *teoretisk*, det är lika mycket det, att han över huvud icke värderar, som det att för honom ett »allmänt erkänt» värde står i centrum (dessa båda synpunkter sammangå här för Rickert). Ty vore det blott så, att historikern till skillnad från frihandlaren riktar sig på ett »allmänt erkänt» eller gemensamt värde, då vore han lika subjektivt inriktad som den senare. Att värdet är gemensamt eller allmänt, befriar det ej från dess subjektiva karaktär. Nej, det teoretiska ligger i att han i detta sammanhang *ej själv tar position* till *något* värde. Men detta gällde också om den teoretiska framstegsbetraktelsen.

I Rickerts tal om referensen till dessa allmänt erkända och gemensamma värden ligger dock också en mening fördold, som förklarar, att han så starkt riktar in läsarens uppmärksamhet just på denna gemensamhet. Ty vad måste det betyda, att både frihandlaren och protektionisten ta position till ett och samma »allmänna» värde? Det kan icke betyda annat än att det är ett och samma *objekt*, som av båda, om ock på olika sätt, värderas. Visserligen kan det vara så, att båda verkligen på ett lika sätt värdera en företeelse, som utgör mål för bådas strävanden, t. ex. landets

ekonomiska välfärd, låt vara att de sedan på ett alldeles olika sätt bedöma de medel, som kunna tänkas föra till detta mål. Men det är icke sagt, att ens en dylik gemensam uppskattning av en för hela det område värdebetraktelsen avser *grundläggande* företeelse (t. ex. inom religionens område kristen fromhet) föreligger. Det kan vara så, att alla enskilda värderingar därav skilja sig åt. I ett sådant fall är tydligen endast objektet gemensamt, först och främst den nämnda för betraktelsen grundläggande företeelsen, men i andra hand också de övriga företeelser och skeenden, som äro av real betydelse inom området i fråga. Något gemensamt »värde» står då över huvud ej att upptäcka, för så vitt man icke med detta ord vill beteckna det för vitt skilda värderingar gemensamma objektet. Detta är det tydligen, som egentligen är att avse med Rickerts tal om »allmänt erkända» värden, vilka dock icke äro allmänt »*erkända*». Och därmed gives också en skillnad från den (av mig här införda) teoretiska framstegsbetraktelsen. I den historiska betraktelsen är det, principiellt sett, enligt Rickert nog med att objekt, som över huvud allmänt värderas, föras samman till en »utveckling», varvid samhörigheten egentligen konstitueras av de reala relationerna mellan objekten. I framstegsbetraktelsen, om den är teoretisk, kunna samma objekt beskrivas (rent vetenskapligt), till kommer blott en framställning av hur förloppet ter sig utifrån en viss värderande betraktelse därav. En sådan *kan* emellertid ingå också i den historiska framställningen.

I det sagda skymtar emellertid redan ytterligare något mer, som rymmes i uttrycket »teoretisk referens». Det är ju fråga om en »teoretisk *referens till* ett värde». Vad »värdet» i detta sammanhang måste betyda, ha vi nyss sett. Det är ett visst rent teoretiskt föreställt objekt, vilket av skilda personer på olika sätt värderas. Men detta »värde» tänkes stå i vissa reala relationer till andra objektiva företeelser (vi kunna här ej ingå på de olika tänkbara möjligheterna). Dessa företeelser bli därvid, som jag förut uttryckt saken, av *real betydelse* för »värdet» i fråga och komma därför också att av de värderande subjekten på olika sätt värderas. Oftast rör det sig naturligtvis om orsaksrelationer. Uppfattningen av dylika reala relationer av ena eller andra

slaget är en rent teoretisk akt, och med denna uppfattning är då också en »teoretisk referens» av företeelserna i fråga »till värdet» given, och detta utan att historikern själv på minsta sätt fattat position till dem. Det är tydligen möjligt att framställa dessa reala relationer rent teoretiskt, liksom det är möjligt att på detta sätt framställa den position de i det historiska stoffet förekommande värderande subjekten intagit till reala eller såsom möjliga tänkta företeelser av betydelse för »värdet» i fråga. Frågan kompliceras emellertid av att faktiskt de reala faktorerna själva i stor utsträckning äro just värderande subjekt, vilkas värderingar det gäller att förstå.

Sammanfattande kan sägas, att Rickerts »teoretiska värdereferens» förutsätter: 1) en teoretisk betraktelse av värden, innebärande en uppfattning av värderande subjekts ställningstagande (motsats: »Stellung nehmen»), 2) en uppfattning av *objekt*, som *allmänt bli föremål för värdering*, och i sammanhang därmed 3) en uppfattning av vissa företeelser, som äro av real betydelse för de allmänt (positivt eller negativt) värderade objekten, och som därför också kunna bli föremål för värdering av »historiska centra» — motsatsen till 2) och 3) utgör en teoretisk framstegsbetraktelse, som nödvändigt framställer skeendet också från en viss värderande betraktelses synpunkt. Det är en annan sak, att sedan sättet för bestämmandet av den allmänna till grund för den historiska framställningen liggande värdesynpunkten ej är klart framställt hos Rickert. Det kunde till en början på grund av motsatsen till allt »ställningstagande» förefalla, som om det vid den teoretiska värdereferensen vore fråga blott om fingerade värderande subjekt, men att *sedan* också *verkliga* sådana kunna befinnas ingå i det historiska stoffet. Som vi sett, är det emellertid Rickerts mening, att just värderande subjekt av det senare slaget (alltså *verkliga* subjekt) äro för värdereferensen avgörande. Den tanken kan han dock fasthålla blott genom en rekurs till det »sista historiska hela», dit också de människor, till vilka den historiska framställningen riktas, eventuellt också historikern själv, kunna räknas.

Det må slutligen framhållas, att den »konditionalt-teleologiska» betraktelsen, t. ex. av organismerna och deras

utveckling, icke utan vidare kan sägas vara principiellt utesluten från den teoretiska *värde*betraktelsen över huvud. Ty är det här över huvud fråga om en teleologisk betraktelse, så måste till grund för denna ytterst ligga såväl en uppfattning av en värdering (det är ju här icke fråga om en värderings*position*) som av ett viljande. Såsom jag i min bok »Moderne Willenstheorien», I (se t. ex. ss. 135—144), sökt visa, förutsätter målets begrepp ytterst ett viljande, och detta kan naturligtvis teoretiskt uppfattas eller fingeras lika väl som en värdering. Att tanken på ett värde är den yttersta *anledningen* till den konditionalt-teleologiska betraktelsen, erkänner också Rickert, men han frigör sedan denna betraktelse från varje värdesynpunkt.[1] Jag erkänner också, att tanken på ett värde och icke endast det utan också tanken på ett mål och därmed på det för målet till grund liggande viljandet här kan så försvagas, att det i vissa fall alldeles försvinner. På detta sätt kan då ock en även från varje värdesynpunkt fri, ren (regressiv) orsaksbetraktelse av organismerna uppstå. Rickert synes närmast avse en sådan. Dock skulle jag mera bestämt än Rickert vilja fasthålla vid att den organiska betraktelse det här gäller gärna innesluter ett verkligt teleologiskt moment. Och även om detta är till ytterlighet försvagat, förutsätter det dock i sista hand tanken på ett viljande, låt vara att ett dylikt alls icke föreställes[2] — telos och viljande höra samman — och ytterst också tanken på en värdering. Att målet skulle kunna stå kvar under det värdet försvunnit, så som Rickert håller före, är omöjligt i detta fall, där det just gäller en teoretisk uppfattning av ett mål. Ty låt vara, att vi vid uppfattningen av den organiska teleologien icke värdera, det är heller icke fråga härom, det är blott fråga om en uppfattning, närmast en fiktion, av ett mål. Och i målets begrepp ingår, synes det, värdet. Därför kan man genom analys av det teleologiska momentet finna värdet, även om det icke är omedelbart i uppfattningen givet. Och som sagt, tanken på ett mål (eller ett värde) utesluter ingalunda betraktelsens teoretiska karaktär. Denna betraktelse faller i detta avseende principiellt på samma linje som den

[1] Die Grenzen[2], s. 415 f. och s. 549 f.
[2] Jfr härtill Moderne Willenstheorien, I, s. 281 ff.

historiska. Ja, den innesluter såtillvida mer, som här också målbegreppet står kvar vid sidan av det blotta värdet — detta för så vitt nu icke en ren orsaksbetraktelse föreligger. Men därför att Rickert icke klart inser den egentliga betingelsen för talet om en teoretisk värdeuppfattning, föres han till att (just på grund av att den historiska betraktelsen skall vara en *teoretisk* referens till *värden*) för skarpt betona denna betraktelses skillnad från den »konditionalt-teleologiska», liksom enligt vad förut är framhållet ifrån framstegsbetraktelsen.

Min *andra* anmärkning går ut på frågan, huruvida icke i själva verket det värderande subjekt, som är bestämmande för det för den historiska framställningen ledande värdet, helt enkelt är att principiellt angiva såsom historikern själv (eller en uppdragsgivare). Ty även i det fall, att värdet i fråga allmänt värderas, måste väl historikern dela denna värdeuppfattning, vare sig han sedan ur det förgångna upptar en värdesynpunkt eller han följer sin samtids och sin gemenskaps värden. Blott därför att historikern själv, medvetet eller omedvetet, upptar denna värdesynpunkt, får hans framställning just *denna* »individ» till objekt. Detta synes vara det avgörande. Och att nu det ledande värdet kan återföras till historikern själv, upphäver ej den historiska framställningens objektivitet. Ty först och främst är värdet, just såsom *värde* betraktat, lika subjektivt (= blott för värderande subjekt givet), vare sig det objekt, till vilket det knytes, värderas av en eller »av alla» (eller »av alla» *bör* värderas). Att blott *en* persons intresse (historikerns) är bestämmande för det historiska urvalet, kan därför ej innebära något tillskott i subjektivitet, om det också är sant, att hans framställning kan påräkna ett mera allmänt intresse och därför förefaller mer väsentlig i den mån hans värdesynpunkt delas av andra värderande subjekt. Och vidare behöver själva den historiska framställningens objektivitet icke lida något intrång av att den värdering, *som utväljer objektet* för framställningen, är subjektiv eller t. o. m. utgör blott *en* persons intresse. Objektiviteten beror av det sätt, varpå historikern i sin undersökning går tillväga, ej av om han ensam intresserar sig för sin framställnings objekt eller av att objektet över huvud är på grund av ett subjektivt

intresse utvalt. Ett dylikt subjektivt urval ligger ju till grund för varje vetenskaplig uppgift, låt vara att saken sedan ställer sig annorlunda för en historiker än för en fysiker, på grund av att den ene — på ett objektivt sätt — vill framställa ett individuellt sammanhang, den andre vissa allmänna lagar. Och själva objektet är icke beroende av något värde. Är det till grund för den historiska framställningen liggande »värdet» efter vad vi sett egentligen ett värderat *objekt*, måste det därför från den historiska objektivitetens synpunkt också sägas vara likgiltigt, om detta objekt värderas av en eller »av alla».

Det försök som Rickert i slutet av sitt arbete gör att för historien få en egen och med naturvetenskapen samordnad objektivitet genom att för historiens del gå tillbaka till den »objektiva giltigheten» av vissa (obestämt vilka) »*värden*» såsom historiens yttersta förutsättning, synes fullkomligt misslyckat.[1] Det brister i häpnadsväckande grad i fråga om själva betingelsen för ett dylikt påstående, nämligen i fråga om analysen av själva värdebegreppet, och denna brist är genomgående hos Rickert. Därför kan han också fatta sanningen och kunskapen själva såsom ett »värde», ett »teoretiskt värde». Han förväxlar därvid tydligen sanningen själv med det värde, den allmänneligen har. Men därför att sanningen för oss människor är värdefull, är den ej *såsom sanning* ett »värde». Här återkommer f. ö. den förut påpekade vanliga förväxlingen av värdet och det värdefulla, varigenom sanningen själv också blir ett »värde». Och när nu sanningen i sin »obetingade» karaktär väl blivit ett »värde», som vi människor »erkänna» eller »böra erkänna», så är vägen icke lång till antagandet av andra dylika värden, som man också »bör» erkänna, och så har man genast den absoluta »giltigheten» av dylika »objektiva» värden såsom en förutsättning för den historiska vetenskapen såsom vetenskap. Att då den enskilda historiska uppgiften bestämmes utifrån ett blott subjektivt värde, betyder enligt Rickert intet — man strävar ju dock i det historiska skeendet ytterst efter att realisera värden, som äro »objektiva». Att det ges dylika »värden» och en »plikt» att realisera dem, är

[1] Die Grenzen[2], Kap. V. De sidor i hans arbete, som handla därom, höra avgjort till de svagaste partierna i boken; jfr t. ex. s. 594 ff.

nog för den historiska objektiviteten. Har man emellertid en gång insett, att historiens objektivitet är att söka på ett helt annat område än hos det »värde», som bestämmer urvalet, så bortfaller hela denna rickertska utredning såsom onödig och förvirrande. — Jag går här ej vidare in på dessa Rickerts teorier och hans bevisföring, då de icke på något sätt synas ha utövat inflytande å Haralds' historieteori och de dessutom — trots den centrala plats de inta i Rickerts tänkande — egentligen förefalla att vara ett onödigt kunskapsteoretiskt påhäng på de jämförelsevis förnuftiga idéer, som här ovan refererats.

II.

Då jag nu går att på grundvalen av den givna översikten av Rickerts historieuppfattning skärskåda Haralds' skrift om det historiska medvetandet, vill jag till en början framhålla, att min framställning medvetet inskränker sig till en undersökning av Haralds' principiella förhållande till Rickert samt till en kritisk granskning av vissa grundläggande begrepp och principer hos Haralds. Lika litet som jag i denna uppsats mer än blott antydningsvis tagit position till själva den lösning Rickert ger av sitt huvudproblem eller över huvud mer än antyder en egen historieteoretisk uppfattning på denna punkt, lika litet kan ett ingående på alla de teorier och synpunkter, som Haralds i sin skrift utvecklar, och på alla de begrepp han använder sig av komma i fråga. Som jag redan antytt, överflödar hans arbete av tankar och infall, och säkert är, att mycket sällan ha så många djupsinniga problem behandlats på så få sidor.

Haralds' bok vill vara en »undersökning av det historiska medvetandet efter Heinrich Rickerts metod kritiskt fullföljd». Huruvida man nu kan säga, att Haralds verkligen använder sig av samma metod som Rickert, är tvivel underkastat. Rickert företar en logisk undersökning av historien, närmast med avseende å dennas *metod*, och söker angiva vad som metodologiskt skiljer historien, fattad som ett ideal, från det naturvetenskapliga idealet. Det avgörande finner han därvid vara den *individualiserande* begreppsbild-

ning, som historien med användning av sin teoretiska värdereferens genomför. Och via reflexionen över denna värdereferens kommer han så slutligen fram också till ett *sakligt* bestämmande av historiens objekt. Dettas centrum visar sig vara värderande subjekt, som taga ställning till de för det mänskliga samhällslivet gemensamma kulturvärdena.

Att nu Haralds ansluter sig till Rickert i fråga om uppfattningen av historien som vetenskap om *individer*, det ligger i öppen dag och är för hans tankegång grundläggande. I denna kardinalfråga är det också som Haralds finner sig kallad att närmare fullfölja Rickerts intentioner, vilket han dock gör genom att på ett annat sätt än denne bestämma den specifikt historiska individens begrepp. Såtillvida kan således Haralds till en viss gräns sägas upptaga Rickerts syn på *historiens* metod. Individen är det centrala historiska begreppet för Haralds, och det i ännu högre grad än för Rickert. Och själva tanken på det värderande subjektet, varigenom denna individ hos Haralds bestämmes, är även den ett lån från Rickert. Men att sedan Haralds i själva sin utveckling av ämnet skulle använda sig av Rickerts speciella logiska metod, kan man knappast påstå. Det är i stället så, att Haralds griper in på den punkt, där Rickert börjar utveckla ett sakligt historiebegrepp. Dettas innehåll vill Haralds bestämma, och han gör det på ett från Rickert avvikande sätt. Att därvid individualitetsbegreppet i sin allmänhet är för båda gemensamt såsom ledstjärna för den historiska vetenskapen, och att Haralds i övrigt bygger på många av de resultat, till vilka Rickert kommit just genom användande av sin metod, det kan möjligen sägas vara ett »kritiskt fullföljande» av Rickerts undersökning, men själva detta fullföljande behöver därför icke ske och sker, synes det, ej genom ett användande av någon speciellt rickertsk metod.

Vi övergå emellertid till sakfrågan. Som jag redan antytt, vill Haralds nå fram till ett sakligt historiebegrepp genom ett bestämmande av den historiska individen, det begrepp, som måste sägas utgöra historiens objekt och innehåll som vetenskap. Därvid utgår han från en kritik av Rickerts tanke på *kulturen* som avgörande för bestämmandet av historiens objekt. Och kritiken föres just utifrån Rickerts

egen tanke, att det individuella skall vara *målet* för den historiska begreppsbildningen. Den historiska individen måste därför även den vara en verklig individ, icke något allmänt. Men kulturen är icke, menar Haralds, »ett *absolut* historiskt begrepp, en individ, utan ett typbegrepp omfattande något för flera individer gemensamt» och duger därför icke. »Kulturen är ej principen för den individualiserande metoden», och det gives åtminstone en kulturvetenskap, sociologien, som använder naturvetenskaplig metod.[1] Här skulle man väl nu kunna invända, att kulturen enligt Rickert icke omedelbart kan sägas utgöra den historiska individen, det är blott så, att kulturvärdena bilda de för den historiska begreppsbildningen avgörande synpunkterna. Dessa »värden» avgöra, vad som skall räknas med som historia eller ej. Och såtillvida skulle Haralds' kritik icke träffa sitt mål. Enligt det nyss från Rickert återgivna citatet är också kulturen själv blott »das Gut, mit Rücksicht auf dessen Werte die Individuen ihre von allen anzuerkennende historische Bedeutung erhalten». Därav kunde också synas följa, att de människor, som taga ställning till kulturen, själva de historiska centra, alls icke vore att räkna till denna. Kulturen är icke en de historiska centra omslutande individ. Å andra sidan äro ju dock de »värden» det här gäller från en synpunkt, såsom värden i egentlig mening, blott något för de värderande subjekten givet, och från en annan, såsom reala företeelser, stå de i reala relationer till de historiska centra själva. Att därför strängt utskilja de senare från »kulturen», är ett företag, som knappast låter sig genomföra. Men räknar man i enlighet härmed till detta begrepp hela mångfalden av reala fakta och skeenden, både det som är och det som icke är ett historiskt centrum, så synes intet hindra, att man fattar kulturen som ett individuum i betydelsen av ett inom sig samhörande Einmaliges und Besonderes. Haralds' kritik skulle i så fall få lov att inskränka sig till ett påvisande av att kulturen icke är den andra individer inneslutande, »sista» historiska individen, det omfattande »absoluta» sammanhang, som han kräver för att historia i egentlig mening skall vara möjlig. Kulturen

[1] Haralds, s. 82 f.; jfr s. 79, not 1.

kunde väl fattas som en historisk individ, blott ej som *den* historiska individen.

Ty detta är nu ett andra utmärkande drag för Haralds. Han kräver något »absolut» såsom historiens objekt. Är en dylik absolut individ icke ens som idé given, så är historien som vetenskap icke möjlig. Vi komma senare åter till denna sista tanke, här må blott framhållas, att Haralds även på denna punkt står i motsats till Rickert, för vilken det »sista historiska hela» icke gives i annat än relativ mening, såsom den sista del av världsalltet, vilken med avseende på ett värde utgör, ett samhörigt helt. Att fordra ett i absolut mening sista hela är icke möjligt, då vår erfarenhet icke räcker längre än till en viss gräns.

Emellertid, ett dylikt »absolut» är riktningspunkten för Haralds' historiefilosofi. Det gäller för honom att bestämma den absoluta historiska individen.

Då nu Haralds till en början skall bestämma den *historiska* individens begrepp, utgår han tydligen från individualitetsbegreppet i dess första och ursprungliga mening enligt Rickert, das Einmalige und Besondere. När Haralds finner, att kulturen icke kan vara den historiska individen, så motiverar han, som vi sett, detta icke därmed, att den ej kan vara den absoluta historiska individ som han kräver, utan därmed, att den över huvud icke är »ett absolut historiskt begrepp, en individ», utan är något »för flera individer gemensamt». Det måste på grund av denna motsättning vara fråga om Rickerts första begrepp. Kulturen är icke ens en individ — nämligen just i betydelsen av etwas Einmaliges und Besonderes, ett tidligt, konkret skeende. Den kan därför icke heller vara en specifikt historisk individ, så mycket mindre en absolut sådan.

Då det därför nu gäller att finna en individ, som samtidigt skall kunna vara specifikt historisk, går emellertid Haralds en annan väg än Rickert. Den teoretiska värdereferensen fattas icke såsom det allena och i sista hand avgörande för om en individ är historisk eller ej. Visserligen talar även Haralds, som vi senare skola se, om en teleologisk urvalsprincip för historien (nämligen politiken), och visserligen är *allmängiltigheten* i detta avseende alldeles som hos Rickert av den allra största betydelse. Men dels spelar i

Haralds' framställning företeelsernas referens just till »värden» icke samma roll som hos Rickert, och dels framträder en ny princip för bestämmande av själva den historiska individens begrepp. Haralds själv påstår t. o. m. (s. 13 f.), att det enligt honom i historien över huvud icke är fråga om någon referens till *värden*, ett påstående som dock icke förefaller tillräckligt bevisat, så länge det icke är klart utrett, vad den allmängiltighet (och »allmängiltiga betydelse») hos historiens objekt, som Haralds så starkt hävdar, innebär. Såsom ovan, s. 15 f., är påpekat, kan man å andra sidan framhålla, att det »värde», det vid Rickerts »teoretiska värdereferens» gäller, egentligen blott är ett *objekt*, som »av alla» bör värderas. Och i denna mening är kanske Haralds villig acceptera den rickertska tanken?

Emellertid, det gäller nu för Haralds att finna en individ, som både är en verklig individ (i den ursprungliga betydelsen), och som dessutom gör skäl för namnet historisk. Därvid tar han sin tillflykt till de i Rickerts mening ***historiska centra såsom värderande subjekt*** — det är den nya principen. Övriga (d. v. s. rent fysiska) individer »ha historisk betydelse, d. v. s. verklig individualitet» endast »genom sitt teleologiska sammanhang eller sitt värde eller låt oss hellre säga betydelse (emedan även ovärde däri ingår) för de historiska centra» (s. 83)[1]. Alltså (måste Haralds mena): först de historiska centra ha *i sig själva* en individualitet, som också kan vara historisk. Grundläggande för individualiteten äro därför dessa centra, och detta just såsom värderande subjekt. Därför måste också *den historiska individen vara ett dylikt värderande subjekt.*

Återgången på de »historiska centra» behöver i detta sammanhang icke innebära någon cirkel, försåvitt det nämligen blott är fråga om att med denna rickertska beteckning ange, att det här är fråga om värderande subjekt. Det är emellertid egendomligt att se, hurusom de svårigheter vid bestämmandet av de för historien ledande värdena, vilka drev Rickert in i de ovan påpekade motsägelserna, hos Haralds avlägsnas genom ett resolut återgående på de vär-

[1] Det må påpekas, att Haralds själv här använder sig av Rickerts begrepp om historisk individualitet.

derande subjekten just i denna deras karaktär av värderande. Det värderande subjektet blir historiens princip, låt vara att här något mer måste komma till, för att den historiska individen skall vara fullt bestämd. Detta subjekt utgör *utgångspunkten* hos Haralds. Hos Rickert däremot var det värderande subjektet aldrig historiens princip, om det också låg i sakens natur, att han till sist drevs att ställa den frågan, vilka nu de värderande subjekt äro, som värdera de »allmänna» värdena. Hos Rickert blev därför det värderande subjektet historiskt centrum endast *försåvitt det tog position till det ledande värdet* — varmed emellertid motsägelsen var given, då det samtidigt i många fall visade sig nödvändigt att bestämma det ledande värdet utifrån just detta subjekt. Ytterst ledd av sin önskan att rehabilitera »historien i gängse mening, vetenskapen om folkens och mänsklighetens öden» går Haralds sin väg fram till synes fullkomligt utan tanke på *dessa* svårigheter och avlägsnar själva roten till det onda genom att helt enkelt *börja* med det värderande subjektet.[1] Och att han åtminstone icke på ett mera klart sätt är medveten om de svårigheter han på detta sätt »löser», framgår av, att det han genom ett dylikt schackdrag menar sig skola vinna, det är en verklig *individ*, ej blott en historisk — också det, men ej blott det. Haralds vill i och med sin nya princip vinna en verklig individ — i Rickerts ursprungliga mening. Att han kan — halvt omedvetet — framställa denna orimliga tanke, beror naturligtvis av att han dock känner sig otillfredsställd med Rickerts sätt att bestämma den specifikt *historiska* individens begrepp men nu dessa båda saker för honom oklart sammangå. Att finna en individ och att finna en individ, som kan vara historisk, blir därför för honom ett och samma, låt vara att den senare dessutom för att vara verkligt historisk måste vara »allmängiltig». Innebär emellertid denna »allmängiltighet» och den »allmängiltiga betydelse», som historien måste äga för att vara verklig historia (s. 83), ett värde, så återkommer den svårighet, som drev Rickert in i mot-

[1] Frågan, huruvida det är möjligt att på detta sätt få en utgångspunkt för bestämmandet av historiens objekt, skall här ej upptas till diskussion. Möjligen är det blott ett sätt att komma ifrån svårigheterna utan någon verklig lösning av dem. Se ovan s. 19.

sägelserna,[1] ty här återstår då i alla fall frågan, för vilka dessa värden gälla. Haralds antar nu visserligen (s. 136) övermänskliga subjekt, vilkas subjektiva värderingar äro för oss människor »objektiva» (i vilken mening?), men så länge antagandet av dylika subjekt vilar på en förväxling av värderingens objekt med dess subjekt (se nedan, s. 31), saknar tanken redan av denna anledning värde.

Tanken att först det värderande subjektet är en individ, synes nu också i själva verket given icke blott som en följd av problemets egendomliga ställande utan också direkt i och med visssa yttranden hos Haralds. Så talas det om mänskligheten såsom ett »individuellt, d. v. s. värderande subjekt» (s. 88), och om folken, vilka definieras såsom »de samhällen, som äro värderande subjekt» (s. 84), heter det, att de framträda i sitt handlande. Men handlande »är en organisms framträdande som teleologisk grund för sina organers verksamhet, eller helt enkelt *vilja*, vilken då blir personlighetens kriterium. Att kausaliteten är teleologisk, framgår av att folket är ett värderande subjekt, som både gör människor till sina organ, och sätter ändamål för dem» (s. 85). Vidare likställas värderande subjekt och personlighet (s. 84), och utan åtskillnad talas om individualitet, person och värderande subjekt (s. 121) etc.

Av allt detta synes till en början framgå, att först det värderande subjektet enligt Haralds är en individ i Rickerts ursprungliga mening. Och vad som gäller individen synes också gälla *personligheten,* dock med den skillnaden, att för personlighet enligt citatet från s. 85 också fordras, att det värderande subjektet framträder som handlande eller som »teleologisk grund», varmed just viljandet blir »personlighetens kriterium». Detsamma framgår av s. 88 f. (se referatet nedan). Personlighetsbegreppet är därför tvetydigt bestämt. Om vi nu emellertid hålla oss till individens begrepp, synes om detta gälla, vad nyss sades. Men icke endast detta. Det förefaller också, som om med angivandet av individen såsom ett värderande subjekt också själva det

[1] Det är att märka, att denna svårighet icke avlägsnas genom det sätt, varpå Rickert vill lösa frågan om historiens objektiva giltighet. Ty bl. a. berör den svårighet det här gäller bestämmandet av föremålet för *varje särskild* historisk framställning.

ursprungliga *individualitetsbegreppet* hade undergått en viss modifikation. Det förefaller, som om det som konstituerar individualiteten för Haralds egentligen bleve den nya bestämningen, åtminstone synes denna *bidraga* att bestämma begreppet.[1] Det skulle då icke vara så, att detta begrepp förut står fast och det så visas, att individ kan blott ett värderande subjekt vara, utan så, att det värderande subjektet *är* just *individen*, och först så får begreppet sin fulla bestämning. Följden härav bleve egentligen den, att *ett nytt individualitetsbegrepp vunnes*, som mera överensstämmer med det vanliga medvetandets, och den orimliga tanken, att blott värderande subjekt skulle vara individer i Rickerts ursprungliga mening (etwas Einmaliges und Besonderes), skulle i och med att själva individualitetsbegreppet får en annan innebörd försvinna. Haralds själv talar också om att det gäller finna ett »individualbegrepp» (s. 83). Att emellertid det ursprungliga rickertska individualitetsbegreppet allt fortfarande står kvar vid sidan av det med nya bestämningar utbyggda, framgår av hela framställningen.

Närmast ha vi nu att fästa oss vid ett annat begrepp, som Haralds upptar för att därmed mera konkret kunna angiva karaktären av de företeelser, som skola kunna vara viljande och handlande subjekt (och därmed personligheter enligt en tankegång). Dessa subjekt äro nämligen enligt Haralds *organismer*,[2] och genom att återföra den mer abstrakta subjektsbestämningen på dylika konkreta organismer menar han sig tydligen ha fått ett hållbart underlag för subjektskaraktären. Detta är också alldeles riktigt och gäller obetingat, *så länge organismens begrepp i sin tur har en viss noga bestämd innebörd.*

Enligt Haralds kunna såväl folk som enskilda människor vara organismer, och organism är »en organisation (= teleologiskt sammanhang) av delarna med det hela, som uppkommit

[1] Jfr också de förvirrande uttalandena hos Haralds, s. 121.

[2] Se t. ex. det från s. 85 anförda. Haralds synes icke fatta organismen såsom nödvändigt underlag för en *värdering*. Så talar han t. ex. s. 88 f. om mänskligheten som ett värderande subjekt, som ännu icke är en organism. Däremot synes personligheten enligt detta ställe (s. 89) och enl. s. 127 liksom särskilt enligt det från s. 85 anförda förutsätta organismen. Att det emellertid är svårt för Haralds att genomföra tanken på värderingens oberoende av organismen, framgår såväl av vissa yttranden s. 127 om innehållet i rätten-värderingen som av likställandet av värderande subjekt och personlighet.

på livets väg, d. v. s. av inre krafter, icke utifrån. Människorna stå också genom *födseln* i biologiskt sammanhang med sitt folk, som ger dem deras biologiska typ o. s. v.» (s. 85). Denna bestämning av organismens begrepp överensstämmer med vad som säges s. 143 om att »folket (= nationen) är en psykofysisk organism, därigenom att dess delar, människor och grupper av människor, fylla funktioner för det hela. Att detta hela är en organism, icke en rent teknisk organisation, följer av att folket i rent etnisk mening — i motsats mot i juridisk — innebär ett biologiskt sammanhang mellan det hela och dess delar. Man födes till medlem av ett folk, därav namnet *nation* av natus, född». Enligt det anförda är det tvenne saker, som äro avgörande för organismens begrepp. Att något är en organism innebär *dels* att delarna »fylla funktioner för det hela», bilda en »organisation» eller ett »teleologiskt sammanhang», *dels* ock att denna organisation »uppkommit på livets väg» eller att delarna stå i »biologiskt sammanhang» med det hela. Ännu kortare uttryckt: en organism är en enhet, där delarna stå i *teleologiskt* och *biologiskt* sammanhang med det hela.

Under ett dylikt organismbegrepp synas nu också i själva verket både enskilda människor och folk kunna inordnas. Det gäller emellertid därvid att närmare angiva, vad man menar med teleologiskt och biologiskt sammanhang, ty eljest frestas man lätt att på grund av den likhet, som faktiskt råder mellan de olika slagen av organismer, utsträcka vad som blott gäller om det ena slaget också till det andra. För en dylik frestelse har Haralds fallit offer. Och den felsyn, som härav blivit följden (att alla organismer i den angivna betydelsen kunna vara viljande och handlande subjekt), är det, som utgör det kapitala misstaget i hans bok och som gör hans teori som ett helt betraktad i dess nuvarande form ohållbar. På utredandet av här ifrågavarande begreppssammanhang ligger därför synnerlig vikt.

Det gäller då till en början att något närmare angiva karaktären av det teleologiska och det biologiska sammanhang, på vilka organismbegreppet hos Haralds vilar. Det räcker med några antydningar. Vad först det *biologiska* sammanhanget beträffar, är det tydligt, att det här måste fattas i mycket vidsträckt betydelse. Det får icke nödvän-

digt innebära ett sammanhängande rumsligt helt av levande celler, såsom fallet är i fråga om de enskilda människorna var för sig, utan det är tillräckligt med att över huvud ett rumsligt sammanhang mellan olika levande celler kan påvisas, må sedan också vissa sådana celler frigöras från andra och uppträda i nya rumsliga enheter med ytterligare andra celler, såsom fallet är, då en ny människa avlas och födes. Endast det senare mera vidsträckta »biologiska» sammanhanget gäller om ett folk, låt vara att det icke, — ens från biologisk synpunkt — är tillräckligt för att bestämma folkets begrepp, liksom det förra ej räcker för bestämmande av en djurindivid. En närmare utredning och ett precist bestämmande av de olika biologiska sammanhangens natur åsyftas emellertid här icke och behövs alls icke för att vi skola kunna inse, att det råder en skillnad mellan det »biologiska» sammanhang, som kan utsägas om ett folk (*och* en människa) och det som kan utsägas blott om en människa (eller en annan psykofysisk organism av liknande slag). Men det mera vidsträckta biologiska sammanhanget kan vara och är tydligen nog för att man skall kunna tillämpa begreppet också om ett »teleologiskt» sammanhang.

Visserligen, här gäller det då återigen att något närmare angiva, vilket slags *teleologiskt* sammanhang man om en dylik biologisk enhet i vidsträckt mening kan utsäga. Haralds avser därmed i detta sammanhang blott det, att delarna »fylla funktioner för det hela». Om härmed åter menas blott det, att delarna äro av real betydelse för det helas bestånd (och vidare utveckling), så synes intet hindra, att detta begrepp om ett »teleologiskt» sammanhang gäller såväl om de biologiska enheter, där delarna utgöras av levande celler, som fortfarande stå i rumsligt sammanhang med varandra, som om dem, där delarna själva utgöras av dylika helheter (enskilda människor), frigjorda från direkt rumsligt sammanhang med varandra men med gemensam härkomst. Ty i båda fallen *kan* åtminstone det helas bestånd bero av delarnas »funktioner». Härvid är emellertid att uttryckligen märka, att det helas delar kunna fylla dylika funktioner *utan att det hela självt är ett viljande och värderande subjekt*, som självt arrangerar delarnas funktion efter sina värden och mål. Såväl den enskilda mänskliga

organismen som ett helt folk kan i allra högsta grad vara beroende till sin existens av delarnas funktion, utan att detta på minsta sätt *behöver* innebära, att det är det hela självt, som i egenskap av viljande subjekt handlar efter ändamål (t. ex. hjärtats rörelser i den mänskliga organismen). Att vi här tala om ett »teleologiskt» sammanhang, kan då icke betyda annat än att vi mera utifrån betraktat fatta det helas bestånd som ett »mål» för skeendet, vilket i sin tur ytterst torde förutsätta tanken på en vilja, för vilken detta mål är ett mål. Och låt vara, att i vissa fall av dylik teleologisk betraktelse tanken på en vilja eller t. o. m. ett blott värderande subjekt alldeles bortfallit, en mening får begreppet först om en dylik vilja fingeras.[1] Att märka är emellertid, att i fråga om ett folk *delarna*, nämligen de enskilda människorna, kunna utgöra viljande, värderande och handlande subjekt, vilka också kunna sätta *det helas väl* som »mål». Att nu detta är möjligt, och att därför en motsats kan uppstå mellan en människas position till det hela (t. ex. i rättsmedvetandet) och till de privata målen och värdena, det visar alls icke, som Haralds tycks mena (se t. ex. s. 84 och s. 144), att folket självt såsom folk är värderande *subjekt*. Att hos människorna själva en idé om folket som subjekt kan föreligga, och att detta subjekt också blir föremål för värdering, bevisar rakt ingenting. På sådana understuckna subjekt för psykiska funktioner ges det många exempel. Vi ha här i själva verket ett *föreställt* objekt för en värdering, vilket fattas såsom samma värderings reala subjekt, en förväxling alltså av värderingens objekt (som *kan* vara blott i en idé givet) med dess subjekt, som faktiskt är den enskilda människan. Vill man därför påstå, att en »organism» av det slag, som ett folk är, är värderande subjekt, så måste det med bättre grunder styrkas.

Emellertid, denna rekurs de på enskilda människorna som handlande subjekt för tanken nära, att endast organismer *av det slag*, som dessa människor utgöra, över huvud *kunna* vara underlag för viljanden, i vilka mål sättas, att, med ett ord, endast dylika organismer kunna vara viljande och handlande, ja, värderande subjekt, vilka då i och för nående

---

[1] Jfr ovan s. 12 ff. med litteraturhänvisningar. Det framgår också därav, att organismerna också kunna betraktas från ren orsakssynpunkt.

av ett visst mål (det må sedan vara vilket som helst) använda sina egna »delar» som »organ» eller medel. Ty, väl att märka, detta är en helt annan »teleologi» än den nyss nämnda »teleologiska betraktelsen» utifrån. Den vilja, som där förutsattes, *behövde* alls icke vara en organismens egen vilja. Den kunde vara helt och hållet fingerad. Här åter är det uttryckligen fråga om ett organismens eget sättande av mål, om *verkliga* värderingar, om *verkligt* handlande. Först här är det fråga om organismens eget »framträdande som teleologisk grund för sina organers verksamhet, eller helt enkelt *vilja*» (s. 85, förut citerat). Det är skillnad mellan att verkligen vara »teleologisk grund» (viljande orsak) och att blott vara föremål för en teleologisk betraktelse. Den enskilda människan kan betraktas på båda sätten. Men kanske utgör just hennes egendomliga »biologiska» bestämdhet förutsättningen härför. Kanske är det just därför att hon är en (»biologisk») organism av det mer inskränkta slaget, som hon över huvud *kan* vilja, värdera, handla. Så synes i själva verket vara fallet. Haralds överför utan vidare egenskapen av »teleologisk grund för sina organers verksamhet» också till organismerna i vidsträckt biologisk mening. Och detta kan han tydligen göra, *därför* att hans organismbegrepp är tvetydigt (han håller ej isär olika slag av »biologiskt» sammanhang), och därför att han icke klart skiljer mellan att vara »teleologisk grund» eller viljande och att vara föremål för teleologisk betraktelse. Det senare gäller om alla »organismer» (organismens begrepp bestämmes ju från en synpunkt härigenom). Men därför äro icke alla »organismer» viljande.

Vi ha därmed vunnit en förklaring av hur Haralds kan komma att fatta alla »organismer» såsom viljande subjekt. Den teleologiska betraktelse, som ligger till grund för Haralds' organismbegrepp, övergår på grund av tvetydigheten hos organismbegreppet i en teleologi hos organismerna själva, trots det en dylik teleologi kan påvisas endast hos ett visst slag av organismer, organismerna i mer egentlig och vanlig mening. Det är härav också klart, att det försök (s. 141) att bemöta Hägerströms åsikt, vilket framträder i tanken på ursprungliga samhälleliga subjekt (folken) såsom moraliska, ej juridiska personer, ingen betydelse har, så länge

det ej är uppvisat, att folken kunna vara organismer i en sådan betydelse, att de samtidigt kunna vara »moraliska personer». Haralds stöder sig ju här just på organismbegreppet. — Att den »rättsbildande kraften» hos en lag skulle fordra en förklaring, som går utöver den oändligt invecklade kombination av mänskliga psykiska funktioner, som Hägerström antar i och för denna förklaring, det är heller icke med några bevis styrkt. F. ö. visar förf:s kritik av Hägerströms rättsfilosofi, att han icke tillräckligt tagit hänsyn till vad denne menar med »rätt» i olika betydelser. Det skulle föra för långt att här ingå på denna sak.

Det må slutligen i detta sammanhang påpekas, att Haralds synes finna ett stöd för tanken, att folken äro viljande subjekt, också i den tanken, att de äro individer i Rickerts ursprungliga mening: »etwas Einmaliges und Besonderes». Ett dylikt individuum är ju det konkreta, det »individuellt bestämda», i motsats till det allmänna (gemensamma). Och just till samhället som »fullt individuellt bestämt» (s. 142) hänvisar Haralds för att stärka sin teori om realiteten av en »samhällelig» vilja. »Fullt individuellt bestämd» är ju dock *varje* konkret företeelse.

*

Jag avslutar därmed den direkta behandlingen av individualitets- och organismbegreppen hos Haralds för att fullfölja den kritiska redogörelsen för det sätt, på vilket han leder sig fram till den grundläggande principen för historien som vetenskap, den absoluta historiska individen. Vi ha redan sett, att de individer, som skola kunna vara historiens objekt, enligt Haralds måste vara värderande subjekt. Detta är emellertid ej nog. Historiens objekt, den historiska individen, måste som hos Rickert också ha »allmängiltig betydelse», vara *ett allmängiltigt begrepp*, vad nu sedan detta månde betyda. Eljest är icke historia som vetenskap möjlig. Människans »historia» har icke en dylik allmängiltighet. Det har först *samhället*. De samhällen, som äro värderande subjekt, äro folken. Dessa kunna alltså vara verkliga historiska individer. Om dem är historia som vetenskap möjlig (s. 83 f.).

Haralds skiljer nu vidare mellan folkens värderingar, *rättsmedvetandet*, och deras självmedvetande om sin individualitet i motsats mot andra individer, *det nationella medvetandet* (s. 84 f., s. 103). Rätten är »den värdering, som omedelbart hänför sig — — — — på samhället som ett helt».[1] Den är dock ett blott typbegrepp. Folkets självmedvetande har därför liksom dess *handlande* en mer avgörande betydelse för historien.[2] Folket framträder i sitt handlande, som är »en organisms framträdande som teleologisk grund för sina organers verksamhet, eller helt enkelt *vilja* — — — —.» »Folkets handlande är politiken», nationen själv uppträder här »som teleologisk kausalitet, d. v. s. som *vilja* och gör människorna till medel för *sina* ändamål — — —.» (Därmed måste ju emellertid även rättsmedvetandet, folkets värdemedvetande, vara grundläggande för politiken och därmed för historien, så visst som ändamålsbegreppet förutsätter ett värdemedvetande.) »Staten — — — är en abstraktion gentemot begreppet folket, den är nationen som handlande», man bortser här »från mångfalden av människor som dess medlemmar» och ser blott på »enheten, som handlar». »I statens handlande, politiken, har historien sin teleologiska urvalsprincip, i det att allt, som har betydelse för detta, hör till historien. Politiken är således historiens formalprincip — — —» (s. 85—87). Det följer av det sagda, att historien är en vetenskap om personligheter i inskränkt betydelse, handlande subjekt. »Historien är — — — en *personlighets* utveckling och vetenskapen om denna» (s. 99). Personligheten i fråga måste blott vara allmängiltig.

Nu bör man emellertid icke stanna härvid utan undersöka, »huruvida man om världshistoria kan bilda ett högsta absolut historiskt (individuellt) begrepp». Ett universellt

---

[1] Haralds, s. 84. Att detta förhållande, om det nu också vore sant, icke berättigar till slutsatsen, att det värderande subjektet är folket själv, har jag nyss framhållit. Då Haralds anför »medvetandet överhuvud» som en analogi, kan man anmärka, att det ju dock vid det *värde*medvetande, det här gäller, är fråga om ett *visst* medvetande, en *viss* psykisk akt.

[2] Då det s. 127 heter, att »rätten är systemet av folkets värdeomdömen om sina existensvillkor som (folk-)individ», är det emellertid tydligt, att självmedvetandet är förutsatt redan för rättsmedvetandet. Hur stämmer f. ö. tanken på rätten-värderingen som ett blott typbegrepp med den avgörande betydelse för individualiteten, som tillkom folket just såsom värderande subjekt?

sammanhang är givet redan i och med den internationella politiken. Frågan är: »kan det uppvisas ett individuellt subjekt för detta universella sammanhang, vilket då skulle vara historiens vetenskapliga princip?» Ett dylikt subjekt är »mänskligheten — — —, d. v. s. totaliteten av i rummet samlevande människor såsom ett värderande subjekt[1] — — — denna dess egenskap synes vara given i medvetandet i form av den *internationella rätten.*» Mänskligheten framträder dock »icke på samma sätt i verkligheten som ett handlande subjekt som folken. Den förmår icke på samma sätt som dessa ordna människorna teleologiskt i avseende på sina ändamål som sina organer.» »Det universella samhället som en personlighet och en organism är endast en idé, medan det i verkligheten framträder i formen av ett statssystem, en flerhet nationella personligheter, vilka bilda en ideell enhet, d. v. s. en enhet i avseende på nämnda idé, vilken ej har fullt motsvarande verklighet, utan endast framstår såsom en uppgift. Denna idé är den kristna — — — idén om ett universellt Gudsrike utöver alla nationella gränser. Historiskt ligger denna idé till grund för den internationella rätten — — —.» (s. 87—89).

Vidare: »Kristendomens idé är idén om en successivt i tiden framträdande personlighet, således en utveckling, det universella samhällets utveckling. — Denna idés sanning kan icke historiskt bevisas, eftersom den ännu ej är i erfarenheten realiserad. Den är emellertid förutsättningen för historiens giltighet som vetenskap, utan den eller en annan, som eventuellt kunde sättas i stället, funnes ingen individ, vars utveckling, d. v. s. framträdande i tiden, hade allmängiltig betydelse» (s. 90).

Alltså: Idén om den universella samhällspersonlighetens utveckling är en förutsättning för historien som vetenskap, men den är ej helt i erfarenheten realiserad och kan därför ej historiskt verifieras.

I en särskild »metahistorik» vill nu Haralds pröva denna idé och uppvisa, att den »har en sådan giltighet, att den såsom — — — överhistorisk *verklighet* — — — kan läggas till grund för historien som en verklig vetenskap» (s. 109). Det är icke

[1] Här framträder ånyo förväxlingen av en värderings objekt med dess subjekt.

lätt att bli klar över den metod Haralds avser att använda för denna bevisning. Ibland föres man till tanken, att det skall vara ett slags »transcendental» metod — den är ju f. n. synnerligen på modet, icke minst bland filosofer, som stå Rickert nära. I så fall skulle metoden bestå i ett uppvisande av Gudsrikesidén såsom logisk förutsättning för den historiska kunskapens begrepp i likhet med vad Kant uppvisat för t. ex. kausalitetskategorien, som enligt honom är en förutsättning för erfarenhet över huvud. Utan denna idé ingen historisk kunskap, ingen »giltig» historisk vetenskap. Idén i fråga (= själva idéinnehållet) kan i detta fall knappast sägas utgöra någon egen, särskild verklighet, vare sig historisk eller »överhistorisk», den må sedan i enlighet med den ursprungliga transcendentala metodens intentioner fattas såsom en förutsättning hos »kunskapssubjektet» eller ej. Den är blott ett i den historiska kunskapens begrepp ingående moment, något som alltid är givet i och med den historiska kunskapen och varförutan denna icke är möjlig, men icke en särskild realitet, som är denna kunskaps egentliga objekt.

I denna riktning synas nu också vissa uttalanden hos Haralds peka. Så då det i det ovan anförda talas om idén i fråga som »förutsättningen för historiens giltighet som vetenskap» och det samtidigt heter, att dess sanning icke kan »historiskt bevisas». *Mot* denna tolkning tala emellertid andra utsagor, och det med ett mycket kraftigt språk. Först och främst talas det på skilda ställen om Gudsrikesidéns *sanning* på ett sätt, som nära ansluter sig till det som för Haralds är huvudsaken: att finna ett *sakligt* och *realt* historiebegrepp. Så s. 109, där det heter, att denna »sanning bevisas av historien själv därigenom, att kristendomen löser det problem, som antiken uppställt — det absoluta» (!). Så också s. 113 ff., där själva kriteriet på Gudsidéns sanning tänkes ligga i en erfarenhet, i vilken man menar sig omedelbart fatta objektet, och där detta synes sammansluta sig till ett med medvetandet därom — denna tanke synes enligt Haralds vara den egentliga grunden för antagandet av Guds verklighet. Vidare skall ju idén enligt det nyss anförda citatet uppvisas äga »överhistorisk *verklighet*», och strax efter heter det: »Den kristna Gudsrikesidén är intet

annat än Gudsidén satt i relation till historien. Den kan i själva verket icke skiljas från denna, ty den kristne Guden föreställes som orsak och ändamål för den individuella process i tiden, som verkligheten, innan den underkastas naturvetenskaplig abstraktion, utgör såsom faktum, d. v. s. historien» (s. 109). Att idén är »verklig» kan väl då ej gärna betyda annat än att Gud verkligen är »orsak och ändamål» för det individuella tidliga skeendet, historien, m. a. o. att Gud, på detta sätt fattad, *är*. Och detta är då en »förutsättning» för historien som vetenskap. I själva verket kunde också idén enligt s. 90 icke historiskt bevisas, »*eftersom den ännu ej är i erfarenheten realiserad*». Detta *kan* åtmistone tolkas så som om den universella personligheten blott ännu icke hunnit fullt framträda i tiden — Gud skall ju enligt samma citat (s. 90) vara »en successivt i tiden framträdande personlighet». Gud *får* full verklighet, han har blott ännu icke hunnit med det. Men hans verklighet är det under alla förhållanden fråga om. Å andra sidan är det emellertid också — för det tredje — så, synes det, att själva Gudsrikes*idén såsom psykiskt faktum betraktad* visat sig vara en verklighet med den allra största betydelse för den historiska utveckligen. Så kan redan det sista citatet (från s. 109) tolkas, och så kan man tolka vissa andra uttalanden. I båda dessa fall är det fråga om en särskild realitet: i det senare om Gudsidén som en real psykisk företeelse, som i sin tur framkallat vissa mäktiga verkningar i det tidliga skeendet, i det förra om detta Gudsrike eller om Gud såsom en hela historien eller tidsskeendet omfattandet realitet. I intetdera fallet är det fråga blott om en transcendental eller apriorisk förutsättning för historiebegreppet utan om något, som blir ett objekt för själva den historiska analysen. Det heter t. o. m. på ett ställe, att historien får »sitt berättigande — — — i uppvisandet av den universella personlighetens verklighet» (s. 123).

Nu skulle emellertid denna verklighet vara »överhistorisk», och i det följande talas om Gudsrikesidén såsom »idéell grund för historien och dess reella subjekt, mänskligheten — statssystemet» (s. 113), och om Gudsidén och Gudsbegreppet såsom »ideell grund till det övernationella samhälle, vilket håller på att förverkligas i kyrkan, Guds rike, och är

i viss mån realiserat i statssystemet» (s. 115). Vidare får den universella personlighetens idé tidlig realitet i »kyrkan, det sig i tiden successivt förverkligande Gudsriket» (s. 112). Allt detta kunde synas tyda på, att Haralds' mening är den, att det gives en »överhistorisk», ideell verklighet, den universella, absoluta personligheten eller Gud, vilken väl är »grund» till den tidliga utvecklingen, historien som ett tidligt skeende, men själv icke tidlig. Att det nu emellertid ej kan vara fråga blott om något ideellt i betydelsen av en otidlig idé, framgår av skilda ställen. Så är det s. 113 f. fråga om sanningen av »kristendomens Gudsbegrepp», vilket är »begreppet om den personlighet, som är subjektet för historien, d. v. s. subjektet för den totala verkligheten i tid och rum, d. v. s. denna verklighets teleologiska grund» (jfr s. 115 och s. 116), och Gud säges ordna betingelserna för människans existens i universum »genom teleologisk kausalitet» (s. 115). Skall det nu emellertid vara *sant*, att Gud är »teleologisk grund», d. v. s. en efter ändamål i tiden handlande personlighet, då måste han också själv tänkas såsom *verklig* och såsom en *tidlig verklighet*. Han skulle eljest ej kunna orsaka. I denna riktning pekar också Haralds' avvisande av ett transcendent Gudsbegrepp. »Vi ha intet skäl att antaga något Guds Ding an sich, som något x bakom hans historiska framträdande. Gud är sitt handlande i dess olika momenter» (s. 116). Alltså: Gud *är* historien själv, Gud *är* det tidliga skeendet, låt vara att det nu i sin tur råder en av Haralds förbisedd motsats mellan detta att vara blott »teleologisk grund» till verkligheten (t. o. m. den totala), d. v. s. dess viljande *orsak*, och att vara *subjektet* för samma verklighet. Ett och samma kan icke samtidigt vara orsak till och ett logiskt subjekt för »verkligheten» — och dessutom »ändamål» för den, ja t. o. m. absolut ändamål (!!), såsom s. 123 sägs. I hela denna tankegång framträder f. ö. den motsägande tanken på något, som är ett perdurerande subjekt för växlande bestämningar.[1] De grundläggande begreppen äro här mycket suspekta.

---

[1] Till kritiken av detta begrepp se A. Phalén, Zur Bestimmung des Begriffs des Psychischen. Skrifter utg. av K. Hum. Vet. Samf. i Uppsala 16. Uppsala 1914, s. 8—30, och, mer populärt, E. Tegen, Vad innebär en modern världsuppfattning? Svensk Tidskrift, 1920, s. 109 ff.

Att Gud »framträder i tiden», »framträder i historien» (se t. ex. s. 122 f.), kan enligt det senast anförda alltså icke få betyda, att han har en otidlig verklighet och nu också — genom sin organisation av folken och människorna till en kristenhet — uppenbarar sig i tiden, i historien. Men Gud är det tidliga skeendet, och om han också ännu icke nått full realitet, så får han det i och med den historiska utvecklingen. I själva verket är det väl också Haralds' mening, att historien förutsätter idén om Gud som tidlig verklighet, och att den är en vetenskap endast under förutsättning, att denna idé är sann. Detta menar han sig väl hava bevisat i sin metahistorik, ja, även att denna Gudsidé *är* sann, d. v. s. motsvaras av en verklighet? Haralds sammanfattar sin undersöknings resultat på följande sätt (s. 116 f.): »På detta sätt skulle i den universella, absoluta personligheten, Gud, vara funnet subjektet för en historia, som kan fylla kravet på att vara (universell) historia, d. v. s. utgöra både en individuell personlighets framträdande i tiden och framträdande i tiden av en personlighet av universell betydelse. Och denna utveckling kan vara grundvalen för en vetenskap, som på en gång är individualiserande och allmängiltig. Berättigandet av historien som vetenskap — — — är därigenom bevisat.» Detta yttrande stämmer ju också med den uppgift, som ursprungligen ställdes, nämligen att bestämma den historiska individen, att uppvisa ett individuellt subjekt för det universella sammanhanget, låt vara att man sedan kan ha invändningar att rikta mot själva denna tanke på det universella sammanhanget som ett individuellt, värderande och handlande subjekt. Det heter också s. 117: »Till grund för historien kommer således att ligga — — — ett system av personligheter, Gud såsom enheten i statssystemet — — —, folken — — —.»

Men vad betyder det då, att Gud är »ideell grund för historien», för »statssystemet» etc.? Den transcendentala tankegången bör ju strängt taget vara utesluten, och då det talas om en »förutsättning» för historien, bör det därför vara fråga om en förutsättning i annan mening. Man kunde emellertid tänka sig, att det vore fråga om tanken, att Gud ännu icke framträtt helt i historien, trots det han är dennas subjekt: han är således den »ideella grunden», som så småningom får

full historisk realitet. Hit kunde möjligen också föras talet om Gudsrikesidén som en »överhistorisk» verklighet. Detta får då emellertid ej innebära, att Gud också har en otidlig verklighet, utan blott det att Gud så småningom blir verklig. Egentligen är det ju dock Gudsidén (*idén* om Guds framträdande i tiden etc.), som är den »ideella grunden», och därför ligger väl närmast i detta tal den förut antydda tanken, att själva idén såsom psykiskt faktum haft en överväldigande historisk betydelse — särskilt betygad i uppkomsten av kyrkan och av det på den internationella rättsidén byggande statssystemet. Denna tanke är för Haralds av grundläggande vikt. Nu är det emellertid tydligen enligt Haralds också så, att *Guds* »förverkligande» sker just genom detta *idéns* »förverkligande», vilket är ett faktum. Idéns egenskap att vara »ideell grund» sammanhänger därför på det närmaste med själva idéinnehållets realitet. Man kan blott fråga sig, huruvida idén i denna sin egenskap skall bidraga att bevisa realiteten av Gud såsom historiens i tiden så småningom framträdande objekt eller om icke denna realitet fastmer här förutsättes. I vilket fall som helst framträder här idéns stora betydelse för historien, vare sig sedan denna betydelse tänkes ligga uteslutande i idéns eminenta historiska kraft eller också i dess egenskap att i denna sin karaktär representera Guds eget förverkligande i tiden, och vare sig den, genom sin historiska inverkan, skall bidraga att bevisa Gudsidéns sanning eller denna sanning uteslutande på andra grunder antages. Den får, som Haralds uttrycker sig, »absolut betydelse i tid och rum». Och i varje fall torde denna Gudsidéns kraft för Haralds utgöra en borgen för att själva idén är en »förutsättning» för historien som vetenskap. Ty utan denna idé kan det historiska skeendet självt, så som det faktiskt föreligger, icke tänkas. Den är där allmänt gängse. Och däri kunde då också dess »allmängiltighet» tänkas ligga. — Under alla förhållanden blir emellertid Gudsidén här blott en realitet, *som återfinnes i det historiska skeendet självt*, icke en transcendental förutsättning, en förutsättning för själva *begreppet* »historisk kunskap». Och om någon transcendental bevisning kan ej bli tal. Det är blott fråga om att uppvisa en idé såsom ett i historiens objekt ingående realt led. Med denna

idé måste historikern nödvändigt räkna. — Ett antagande av Gud såsom historiens reala objekt på grund av idéns stora historiska betydelse är naturligtvis icke strängt bindande. Kanske bygger också Haralds i detta avseende uteslutande på »uppenbarelsen» och den religiösa erfarenheten? Dock talas det just i detta sammanhang om *objektivitet* hos idén i dess egenskap av ideell grund. Skall nu denna objektivitet blott betyda, att idén faktiskt utövat inverkan i det historiska skeendet och därför är en enastående realitet, eller vad ligger i detta tal? Vi anföra de uttalanden det här gäller (de synas hos Haralds vara av stor principiell betydelse): »På grund av den objektivitet kristendomens Gudsrikesidé, d. v. s. idén om Guds framträdande i tiden, äger såsom ideell grund för historien och dess reella subjekt, mänskligheten — statssystemet, har den absolut betydelse i tid och rum, så att den ej kan tänkas ersättas av en annan idé med annan historisk utveckling — — —» (s. 113). »Sin historiska objektivitet, d. v. s. en objektivitet lika stark som historiens egen, emedan den är dess förutsättning, får denna uppenbarelse i kyrkan, det sig i tiden successivt förverkligande Gudsriket» (s. 112). Och: Gudsidén har »fått rättslig och historisk objektivitet som ideell grund till det övernationella samhälle, vilket håller på att förverkligas i kyrkan, — — —» (s. 114).[1]

Det är för en rätt förståelse av Haralds' tankegång i allra högsta grad önskvärt att få klart och otvetydigt besked om vad förf. egentligen menar med dessa orakelmässiga yttranden. Är det t. ex. verkligen meningen, att själva den faktiska förekomsten av Gudsidén och den inverkan den utövat i historien skall bidraga att bevisa denna idés sanning, eller är det blott meningen, att den borgar för att själva idén är en »metahistorisk» *förutsättning?* Och vad betyder då »metahistorisk» och »förutsättning»? Vad betyder vidare »historisk objektivitet» och »ideell grund» i dessa olika citat? Hur förhåller sig Guds förverkligande i det tidliga skeendet över huvud till hans förverkligande 1. i kyrkan och 2. i statssystemet? Vad därom är sagt i kapitlet om den historiska

[1] Jfr också det ovan från s. 89 anförda yttrandet om statssystemet, de nationella personligheterna, »vilka bilda en ideell enhet, d. v. s. en enhet i avseende på nämnda idé, vilken ej har en fullt motsvarande verklighet, utan endast framstår såsom en uppgift».

rätten är ej klart nog. Behöver Gudsidén för att historien skall vara en vetenskap motsvaras av en verklighet, eller är det nog med att den själv är förutsatt och visat sin kraft i historien? Innan dessa frågor tillfredsställande besvarats och hela tankegången klarare utformats, lönar det sig föga att vidare reflektera över Haralds' »metahistorik». Kanske är det hos Haralds alls icke fråga om någon i själva begreppet historisk *kunskap* liggande förutsättning utan blott om objektet för den kunskap vi kalla den historiska? Men varför då i detta sammanhang tala om »förutsättningen för historiens giltighet som vetenskap»? — detta tal för ju tanken närmast i riktning mot en »transcendental analys». Bortfaller varje hänsynstagande till en »förutsättning» i denna mening, då måste man säga, att Haralds också på denna punkt fullkomligt avviker från sin lärofader Rickert. Ty för denne är det aldrig i första hand fråga om att fastställa, *vilket* historiens objekt är, men väl söker han bl. a. uppvisa »förutsättningen för historiens giltighet som vetenskap», låt vara att det sker på ett konstlat sätt. För Haralds däremot synes allt till sist gå ut på att finna detta objekt, som för honom ytterst blir den universella personligheten, fattad som det individuella skeendet i dess totalitet. Gud är för Haralds, åtminstone enligt en tankegång, = indivi*den* i Rickerts ursprungliga mening. Den absoluta historiska individen sammanfaller för Haralds med »das Einmalige und Besondere» i dess totalitet.

Blott ett par saker må här ytterligare i förbigående påpekas. Man torde kunna sätta ett mycket stort frågetecken för Haralds' påstående, att rätten icke utgör något annat än systemet av ett folks *värderingar* eller *värdeomdömen*. Rätten har som korrelat plikten, men plikten måste bestämmas i viss motsats till värdet. Plikten kan återföras på ett slags fingerat och objektiverat imperativ, som kan antaga en i högsta grad kategorisk karaktär (jfr Kant) och därför ingalunda behöver förutsätta en tanke på ett ändamål, såsom Haralds (s. 111) synes anta. Ändamålets begrepp förutsätter däremot värdets, och såtillvida överensstämmer Haralds' bestämmande av rättens med hans bestämmande av pliktens begrepp. Falskheten ligger just i detta indragande av ända-

mål och värde i själva begreppen plikt och rätt.[1] Därmed skall ingalunda förnekas den grundläggande roll uppfattningen av det för gemenskapen värdefulla kan spela vid den historiska uppkomsten av de särskilda föreställningarna om plikter och rättigheter. Men denna värderingens roll är därvid snarast kausal i förhållande till de olika pliktföreställningarna.[2] — Det förefaller också, som om Haralds icke hade riktigt klar för sig den motsats som råder mellan pliktens obetingande giltighet och den absoluthet, som kan tillskrivas en »universell personlighet». Vad som för Haralds tjänstgör som bindeled, är väl just »den teleologiska uppfattningen av världen», som skall ligga innesluten i pliktidén. Ty Gud är just »den teleologiska enheten i den moraliska världsordning, som redan antiken funnit» (s. 112). Det är mycket svårt att förstå Haralds' bevisning på denna punkt.

*

Som en *sammanfattning* av det hela må till sist framhållas, hurusom Haralds i många stycken fasthåller vid de begrepp, som av Rickert framställts såsom konstitutiva för historien som vetenskap. Detta gäller i främsta rummet individens begrepp. Då Haralds utför sin teori, är det emellertid egentligen det mest omfattande individualitetsbegreppet som fasthålles vid sidan av det nya: »värderande subjekt». Den historiska individen, Rickerts andra — hos honom ge-

[1] Se härom A. Hägerström, Till frågan om den objektiva rättens begrepp. I, Viljeteorien. Skr. utg. av K. Hum. Vet. Samf. i Uppsala, 19: 2. Uppsala 1917, särsk. s. 51—122. En kort och sammanfattande framställning av Hägerströms åskådning ger E. Tegen, Nya riktlinjer inom rättsfilosofi och straffrätt (Forum 1921, n:r 8 och 9).

[2] Likaså kan ett värdemedvetande lätt uppstå vid reflexionen över det i plikten bjudna. Jag frågar mig t. ex., om jag verkligen bör utföra det som plikten kräver och kan därvid finna, att just detta att följa sin plikt är ett värde. I sin nyligen utgivna gradualavhandling (Det kategoriska imperativet. Värdeteoretiska studier i Kants etik. Uppsala 1924) synes Erik Jonson tendera att i motsats till Hägerström i själva pliktbudet införa ett värdemoment. Ty enligt Jonson förutsätter budet såsom sådant hos den befallde ett värdemedvetande (se särsk. s. 24 ff.). Det förefaller emellertid som om man hade att skilja mellan själva plikten och dess krav å ena sidan samt därtill sig mer eller mindre omedelbart anslutande värdemoment å den andra. Det är förvånande, att Jonson, som eljes i olika avseenden ansluter sig till Hägerström, alls icke tar hänsyn till den utförda psykologiska analys av pliktens och i viss grad också värdets begrepp, som denne framlagt i sin nyss citerade skrift om den objektiva rättens begrepp, hans huvudskrift å området. Samma underlåtenhet karaktäriserar f. ö. egendomligt nog också referatet av Hägerströms moralteoretiska åskådning hos T. Bohlin, Das Grundproblem der Ethik. Uppsala 1923.

nom den teoretiska referensen till allmänna värden närmare bestämda — individualitetsbegrepp, bestämmes av Haralds genom de båda nämnda individualitetsbegreppen, jämte den från Rickert upptagna »allmängiltigheten». Den historiska individen måste också enligt Haralds vara allmängiltig. Denna allmängiltighet uppgår emellertid för Haralds i sista hand i universaliteten, som för honom ytterligare blir »det absoluta». Den historiska individen i allra egentligaste mening är absolut. Då härtill kommer, att den historiska individen såsom princip för historien måste vara »teleologisk grund» och vilja och därmed en personlighet, så vinner han slutligen begreppet om den i tiden framträdande »universella» och »absoluta» personligheten, Gud, såsom historiens princip. Men därmed är också ett sakligt historiebegrepp vunnet, som ej kan överbjudas, och motsatsen till Rickert framträder skarpt. Allt hänger på om ett dylikt begrepp över huvud är hållbart, och om det vidare måste sägas vara förutsättningen för historiens vetenskapsideal. Mig förefaller det, som vore icke allenast begreppet om den absoluta personligheten utan också begreppet om den samhälleliga överflödig i detta avseende. Varför skall principen för historien i sista hand vara just övermänskliga värderande och handlande subjekt? Samhälleliga subjekt i denna betydelse synas f. ö. ej vara reala. Men därmed kan icke heller Gud, det översta historiska begreppet, försåvitt hans realitet skall hävdas, tänkas som ett system av dylika subjekt — oavsett alla andra svårigheter. M. a. o. Haralds synes mig icke på ett sätt, som vetenskapligt överträffar Rickerts, hava bestämt den historiska individens begrepp, varmed alls icke skall vara sagt, att den senares lära om historiens objekt och metod är i alla stycken hållbar.

Efterskrift.

Sedan ovanstående blivit uppsatt och korrekturläst har en kortfattad framställning av mig i Det Nya Sverige 1924, h. 9—10, av vissa tankegångar hos Haralds av denne bemötts i samma tidskrift, h. 12, under rubriken: »I vad mening är Gud transcendent?» Haralds anser, att jag oriktigt

fattat Gud såsom enligt honom varande *icke* transcendent i förhållande till det historiska skeendet. Den transcendens Haralds nekar om Gud skall vara endast den, som ligger i Kants begrepp därom (och i sin skrift, s. 116, anknyter Haralds här till »ting i sig»-begreppet), icke transcendensen över huvud. »Något slags transcendens» kan tillkomma Gud. Vilken denna är, utsäger emellertid Haralds icke. Han underlåter således fullständigt att giva ett positivt svar på den fråga han uppställt i rubriken. Vad mig själv beträffar känner jag mig ännu mindre uppfordrad att söka utreda denna sak, helst som jag måste bekänna min fullständiga oförmåga att finna det rätta svaret. För att emellertid icke heller här alldeles svika »jordemoderns» plikter, vill jag dock med ett par ord söka återföra även denna fråga till verklighetens mark.

Då transcendensen hos Kants »ting i sig» är utesluten vad Gud beträffar, kan Gud således enligt Haralds icke vara transcendent i den meningen, att han är det ovetbara men verkliga och egentliga *objekt*, som man i det kunskapsteoretiska problemet förutsatt såsom det mot subjektet stående och från detta differenta (se t. ex. Phaléns kunskapsteoretiska skrifter), och icke heller i den meningen — en tanke, som sammanhänger med den förra —, att han är det rena (=kvalitetslösa) *logiska subjektet* för tingens kvaliteter (se Haralds, Det historiska medvetandet, s. 116), vilket emellertid hos Haralds icke hindrar, att kristendomens av denne upptagna gudsbegrepp är begreppet om »subjektet för den totala verkligheten i tid och rum betraktad som ett skeende». Om nu detta subjekt är tänkt som perdurerande, vad är det annat än det rena logiska subjektet, alla bestämningars bärare men självt utan varje kvalitet? Dock, enligt Haralds skulle Gud kanske kunna vara transcendent i den meningen, att han är något *otidligt* till skillnad från det historiska skeendet såsom tidligt. Då Haralds talar om Gud såsom absolut, den absoluta personligheten o. s. v., så skulle däri i enlighet med vanligt filosofiskt språkbruk ligga tanken på otidlighet, och så skulle Gud då kunna framträda i historien såsom något tidligt och relativt. Frånsett att man här synes återkomma till tanken på det perdurerande subjektet och att Gud på detta sätt blir både tidlig och otidlig,

har jag emellertid ansett just denna tolkning vara alldeles utesluten, och det på grund av just det skäl, att Gud icke skall vara transcendent i Kants mening. Ty om något, så är väl Kants transcendensbegrepp begreppet om något otidligt i motsats mot det fenomenella, det tidligt-rumsliga. Och just i begreppet om »tinget i sig» är denna transcendens given. Byggande på Kants transcendensbegrepp har jag alltså från Haralds' Gud uteslutit alla dessa tre bestämningar och i första rummet otidligheten, därför att det är den som mest svär mot historiens tidlighet, då det heter, att »Gud är sitt handlande i dess olika momenter».

Men om Gud alltså icke är historiens rena logiska subjekt och därför icke såsom något bakom det historiska skeendet liggande ovetbart kan framträda i historien och icke är något otidligt, som i likhet med Kants »ting i sig» är fenomenets grund, i vilken mening är då Gud transcendent? Är det blott så, att Gud är *något annat än* — vad? Något annat än historien? Något annat än de historiska centra, de uppfattande psykiska subjekten eller någon deras bestämning och således icke »immanent» i dessa subjekt? Detta torde vara Haralds' åsikt, men blott detta kan icke vara avsett. Eller är han — själv rumslig — *rumsligt* skild från historiens skådeplats? Är han — själv tidlig — *tidligt* skild från det historiska skeendet? Är han dettas *orsak* blott, en verklig orsak, som endast står i nödvändig tidsförbindelse med historien, men själv alls icke fortvarar som en i historien framträdande »grund» till denna (det perdurerande, bestämdheterna frambringande subjektet)? Eller är han slutligen intet av allt detta men något rent »*andligt*», skild från historien genom sin »andlighet», men ej tidligt, ej rumsligt, ej kausalt? Otidligt och absolut kan detta »andliga» icke vara, som Boströms Gud, ty Kants »ting i sig» är otidligt. Icke heller kan det vara historiens perdurerande subjekt, ty detta är icke något annat än det »rena» logiska subjektet. Eller är Gud »urbilden» till historiens »avbild» (den strålande *idén* om historien)? Det ligger huvudsakligen i den haraldska metahistorikens eget intresse att ge det rätta svaret på frågan. Endast genom en klarare utarbetning av grundbegreppen och grundtankarna kan den i längden hävda sin livsduglighet.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Varifrån har Magnus Erikssons stadslag erhållit regeln, att rådet skall bestå av hälften svenskar och hälften tyskar?

I mitt arbete »Ätten och arvet enligt Sveriges medeltidslagar» har jag sökt hävda (s. 187 ff.), att Magnus Erikssons allmänna stadslag är en kompilation av dels landsrätten och dels bjärköarätten, söderköpingsrätten och en numera helt okänd stadslag, vilken möjligen varit den, å vilken västmannalagen syftar i þingmalabalken 12: 3. I samma arbete har jag genom en sammanställning av fragmenten i söderköpingsrätten med konungabalken 2 i Magnus Erikssons stadslag angivit, att stadslagens bekanta stadgande, att rådet skulle bestå av hälften svenskar och hälften tyskar, förts in i stadslagen från söderköpingsrätten (s. 189, not 3). Då frågan om varifrån denna regel har kommit torde intressera även en vidare läsekrets än den, som ägnar rättshistorien uppmärksamhet, må det kanske tillåtas att här med några mera utförliga ord framställa grunderna för min uppfattning i nämnda fråga.

Till en början är att anmärka, att rättssatsen, att rådet skulle bestå av hälften svenskar och hälften tyskar, icke torde kunnat komma från bjärköarätten; i denna finnes nämligen ej något spår av en dylik regel.

De uppgifter beträffande söderköpingsrätten, vilka här äro av vikt, finnas å handskriftens sidor 34, 37 och 38. Enligt Klemming (Vitterhetsakademiens handlingar, 25, s. 280 och 281) lyda de genom Bure bevarade delarna av dessa sidor på följande sätt.

Sid. 34:

rad	1	spitälskä
»	2	forseoman
»	3	spitalän spitaläns
»	6	almuso
»	7	spitalän
»	9	almuso
»	11	annär götskär och annär þyskär
»	13	þaghar forman
»	15	göskan ok annan tyskan

— — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — —

Sid. 37:

rad 7 göskan ok annan þyþiskan
» 13 raþstuuu
» 18 raþstuuu
» 22 inzigla

Sid. 38:

rad 7 þyþiskan.

Omedelbart från dessa ord kan man naturligen draga den slutsatsen, att i Söderköping rått mycket starkt tyskt inflytande samt att Klemming (a. a., s. 268) har rätt i att i Söderköping två borgmästare eller andra förmän i varjehanda befattningar skulle finnas, »annär götskär ok annär þyskär». Utan vidare torde man även få antaga, att s. 34 syftar på att förmän vid hospitalet skulle vara »annär götskär ok annär þyskär» samt att de å s. 37 förefintliga orden göra det troligt, att man till borgmästare och eventuellt rådmän skulle välja »[annan] göskan ok annan þyþiskan». Beträffande sistnämnda sida torde emellertid en omständighet göra det säkert, att nu nämnda tolkning är riktig, och samma omständighet torde även visa riktigheten av vår uppfattning, att stadslagen från Söderköpingsrätten hämtat i varje fall idén till sitt stadgande, att rådet skulle bestå av hälften svenskar och hälften tyskar.

Omedelbart efter det att stadslagen ger sin regel, att rådet skall bestå av hälften svenskar och hälften tyskar (konungabalken 2), stadgar den följande (konungabalken 3): »Aath thy huse eller kisto, sum statzcins incigle, booc eller stadzins preuilegia skulu gömas i, ther agha vara twe nykla aat; en scal then swenske borghamestaren hava oc annan then thydzske, sum sithia vm sama arith». I nära förening med det andra av de bägge orden »raþstuuu» å söderköpingsrätten s. 37 förekommer ordet »inzigla». Då denna likhet mellan söderköpingsrätten och stadslagen ej gärna kan bero på en tillfällighet, torde man vara berättigad att sluta, att stadslagen fått sina i början av konungabalken förefintliga regler om borgmästare och råd från söderköpingsrätten. Vid dylikt förhållande torde man även vara berättigad att anse som säkert, att söderköpingsrätten stadgat, att borgmästare och eventuellt rådmän skulle väljas så, att »annär» bleve göt och »annär» bleve tysk.

I huru stor utsträckning sist nämnda grundsats gällt i Söderköping, kan man ej säga med visshet. Man vet ej, huru många borgmästare och rådmän funnos i staden, och man saknar även kännedom om, huruvida det blott var bland borgmästarne det tyska elementet blivit fast representerat eller huruvida så även var förhållandet bland rådmännen. Ävenledes kan man ej med säkerhet säga, i vilket närmare förhållande konungabalkens i stadslagen ifrågavarande stadganden stått till reglerna i söderköpingsrätten; om dessas närmare innehåll saknar man ju kunskap. Skulle jag

våga en gissning beträffande sistnämnda förhållande, skulle den gå i följande riktning.

Konungabalken 2 av stadslagen innehåller stadganden, vilka avfattats vid stadslagens utarbetande — kapitlet i fråga synes nämligen bestå av alltför utförliga, förhållandena alltför mycket i detalj reglerande stadganden för att vara hämtat från en rättsordning, som måste förutsättas ägt samma storlek som bjärköarätten. Konungabalken 1 och 3 äro däremot i väsentlig mån hämtade från söderköpingsrätten. De i denna å sid. 37 förefintliga orden »göskan ok annan þyþiskan» ha förekommit i början av det stadgande i söderköpingsrätten, vilket motsvarar konungabalken 1 (observera, att ordet raþstuuu förekommer två gånger i söderköpingsrätten sid. 37 och att i konungabalken 1 på likaledes två ställen finnes ordet radzstufw). Ordet »þyþiskan» i söderköpingsrätten sid. 38 syftar på den tysk, som skulle hava i förvar den ena av de båda nycklar, om vilka talas i konungabalken 3.

Åke Holmbäck.

En historisk uppsats av Olavus Petri från 1530-talets början.

Något egenhändigt historiskt manuskript av Olavus Petri har hittills icke varit känt. Ett sådant, visserligen av ringa omfattning och dessutom tyvärr fragmentariskt, har emellertid av undertecknad påträffats i en packe lösa handlingar i Uppsala universitetsbibliotek (sign. E 175 a), som i övrigt huvudsakligen innehåller avskrifter (mest från 1800- och 1900-talen) av diverse medeltidsbrev. Handskriften utgöres av ett ark i folio med text allenast på de båda första sidorna. Detta har omslutit ytterligare minst ett, sannolikt flera ark, vilka nu äro borta, så att uppsatsen i sitt bevarade skick slutar mitt i ett ord nederst på sidan 2. Pikturen är alltigenom mäster Olofs egen. Det i flera avseenden märkliga aktstycket avtryckes här med noggrant iakttagande av manuskriptets stavning[1] och interpunktion, varvid upplösta förkortningar utmärkas med kursiv:

> Konu*ng* Birger som war Birge jerls soneson[2] gaff the Lubesche tollen frij, Skiuter han ock th*er* vppå j sitt breff at hans forfädh*er* hade giffuit th*em* monga andra frijheter, hwilka han confirmerade, och är noogh merkiande aff hans breff at the Lubeske wore tollfrij här j riket för hans tijdh, Dat*um* 1292.

---

[1] Dock ha i till-, resp. fadersnamnen Rodhe, Bomhuger, Gadd, Green, Boson och Karlson, som i handskriften stavas med liten bokstav, stora begynnelsebokstäver insatts.

[2] Relativsatsen tillskriven i margen.

Konu*n*g Magnus Smeek, gaff the Lubescha ock tollen frij, Och at the skulle behalla hwad the bergha ku*n*de aff there*s* skepwrack jnnan natt och åår vnd*er* hans land, Dat*um* 1336

När tesse priuilegier wordo jgen kallade kan man jcke retzliga weta, Om konu*n*g Albrect eller drotni*n*g Margareta haffu*er* th*et* giordt weet man jcke, Men wist är th*et* at the haffua giffuit toll j konu*n*g Erics tijdh och alt sedhan jn til wor nåd*igest*e h*erres* tijdh, Ey kan hell*er* retzliga befu*n*-net warda för hwad orsack priuilegierne wordo igen kallade, Om th*et* är skeedt ept*er* th*en* artikel j lagboken, at jngen herre må förmi*n*ska Crono*n*nes rento, m*edh* mi*n*dre at th*en* som ept*er* ko*m*mer må th*et* jgen tagha om han giter, Och synes noogh lijkt wara, at th*et* skal haffua warit orsaken, Th*et* är ock beste gru*n*den til at förswara sådana jgenkallelse m*edh*, Kan ock henda at konu*n*g Eric haffu*er* kallat th*em* jgen för th*en* långa feyde skull som han hade m*edh* them aff Lubeck och andra städh*er*, och haffu*er* th*et* så reknat at the skulle haffua förbrutit sådana frijheeter,

Sedh*an* haffu*er* man jcke förnu*m*met at the haffua sådana frijhet*er* begie*ret*, hwarken aff konu*n*g Christoffer, konu*n*g Karl, gamle konu*n*g Christiern, gamle her Steen, her Swanta ell*er* vnge her Steen, förra än nw j wor nåd*igest*a h*erres* tijdh, The hade (til ewentyr) wel besi*n*nat til före*n*ne at th*et* ku*n*de jntit wara bestondigt,[1]

Sedhan the Swenske hade satt sich vp emoot konu*n*g Hans och fått mesta parten aff slotten jn vndan taghande*s* Cal-marne och Borcholm, och feyden hade stådt widh niyo åår, och monga handlingar hade skeedde warit om fridh,[2] kom th*et* ock th*er* til, at emellan the Lubeska och konu*n*g Hans bleeff en owilie för the Hollendere skul, hwilka the Lubeske jcke wille så monga haffua j östra siöön, Men konu*n*g Hans wille leyda th*em* geno*m* siöön, th*er* före kom th*et* til jtt open-bara örlig emellen konu*n*gen och th*em*, Så hade thå widh sa*m*ma tijdh, som war a*n*no 1509, biscop Otte j West*er*åårs m*edh* noghra andra warit forskickat til konu*n*g Hans om fridh, kom ock til jtt sådana beslut at konu*n*gen skulle haffua xij^{M} *mark*[3] och drotni*n*gen j^{M} *mark*[4] her aff riket, bleeff ock vthloffuat at the Swenske skulle jntit bijstond göra the Lubeska, Sa*m*ma åår ko*m*mo the Lubeske hijt j skären och til Stocholm, th*er* twå aff rådhet m*edh* wore och Mest*er* Johan Rodhe, th*er* handlade*s* thå j monga wekor huru the Swenske och Lubeske skulle endrechteliga stå konu*n*g Hans

---

1 Mellan detta och följande stycke har mäster Olof dragit ett streck tvärs över papperet för att markera, att en ny avdelning begynner.

2 Orden: »om fridh» tillskrivna i margen.

3 Ordet, som här i sin helhet kursiverats, motsvaras i handskriften av det på 1500-talet gängse tecknet för mark.

> emoot, Och året ther epter widh Jacobi kommo Bernhardus Bomhuger, Herman Ffalke *medh* noghra flere fulmyndiga aff Lubeck til här Swanta j Calmarne, och giorde och ther förbund *medh* honom, Och folgde vnge her Steen them til Lubeck, Heming Gadd Electus til Lincöping, Her Niels Boson her Steen Christiernson, her Holmger Karlson, Moens Green, Så är noogh aff merkiandes at the Swen[ske][1] . . .

Vad förra delen av denna utredning beträffar, är det utan vidare klart, att den verkställts och nedskrivits i det praktiskt politiska syftet att giva en historisk och rättslig motivering för ett eventuellt avskaffande av de vittgående privilegier, som lybeckarna år 1523 hade avtvungit Gustav Vasa. Tullfriheten kunde slopas med stöd av lagens bestämmelse, att »ingen herre må förminska Crononnes rento» för en efterföljande konung, och historien visade, att ett dylikt lybskt privilegium icke kunde äga bestånd i Sverige.

Av promemorians senare del är så föga bevarat, att det vid första påseendet kan synas hopplöst att söka utfundera, vad den där givna framställningen av 1509 och 1510 års händelser kan ha att skaffa i ett betänkande, som riktar sig mot Strängnäsprivilegierna. En nyckel till denna frågas lösning och på samma gång en efter allt att döma mycket god ledning vid en rekonstruktion av tankegången i de felande partierna av mäster Olofs lilla skrift erbjuder sig emellertid i ett från Gustav Vasas kansli utgånget aktstycke av år 1551, vari lybeckarnas klagomål över att de blivit berövade sina svenska privilegier med utförlig argumentation tillbakavisas. Den ifrågavarande exposén[2] inriktar sig i första hand på att uppvisa haltlösheten av lybeckarnas påstående, att Strängnäsprivilegierna utgjorde en välförtjänt belöning för den hjälp de bringat Sverige under befrielsekriget och att en orättfärdighet sålunda blivit begången genom privilegiernas upphävande. Den inledes fördenskull med en återblick på Lübecks uppträdande från år 1509 fram till Strängnäsprivilegiernas utfärdande. Begynnelsepartiet må här in extenso anföras:

> Och opå thet mann icke tager saken förlangtt tilbake, thåå ehnn langligh feydh haffuer waridtt emellann thesse thuu Rijkenn Suerige och Danmarck mellann konungh Hanss och her Suantte, bleff thesse Suenske tilbuditt frijdh vdi 30 åhr, och hade konungh Hanss sich achtett införe medh the Lubeske; tåå sloghe the Lubeske sigh her till Suerige mestt opå thet the måtte före thesse Rikenn åther igenn mott huardt annath, såsom theris prachtiker altidh waridtt haffua och altt szåå the Lubeske hoss bådhe thesse Rijkenn, som theröffuer

[1] Handskriften slutar i sitt bevarade skick med *Swen* (med bindestreck); ordets senare stavelse är alltså supplerad av utgivaren.

[2] Avskrift i Gröna boken n:r 2 (E 132), fol. 496—500. U. U. B.

berycktes, theris fordell altidtt skaffatt haffue, bådhe atte icke wille låtha sigh förlijka vthann giöre the Lubeske någonn hielp och bistånd mott konungh Hanss och loffue ther emott szåå mykitt gåått at thet war ingenn måtte medh. Terförre slogh her Suantte freden vtaff medh the danske och sendhe ifrå Calmar sinn szonn wnge her Stenn och doctor Hemingh Gadh medh någre flere medh ehnn skipzflotte till siöös Lubeck till vndsettningh och fulle så samptt medh the Lubeske till Lålanndh och plundrade ther. I midler tijdh hadhe her Suantte wttsentt her Åke Hanssonn medh ehnn hop folk in i Skåne och hadhe the Lubeske sagtt att mötta them ther till wndsettningh thet doch icke skedde. Terförre bleff her Åke slagen och the Lubeske togo vnge her Stenn medh sigh till Lubeck, och the Lubeske sendhe ehnn till Danmarck och finghe thett the söchte och i then frijdt wttlychte the Suenske. Thåå nhuu her Stenn och doctor Hemmingh ther om någott förstodo, bleff förswaringh herom foruentt, atthe Lubeske icke hulle theris tilsager; wartt theropå aff Borgemesterne påå thenn tijdh inthet annadtt suaredtt: »De tijdt wass itt also gelegenn, affuerstt nhuu is idtt anderss geflogenn».[1] Vartt och tilmedh the Lubeske tilskyndana att alle her Suanttes fremmande knechter, som komme till Trauhenn, blefue affspannade[2] och hade när till medh willett behållit wnge her Stenn till merhe teris fordeell. Alttså bliffue lijkeuell the Suenske anförde i ehnn suår feyde på nytt igen till ehnn stor bitteringh emellan Rijkenn, jaa ehnn vrsack till altt then wlyckte som (!)[3] aff roff, branndh och blodz vttgiuttelse, som sidhan ij gamble kongh Cristiern tijdh gick wttöffuer rijkeett, szåsom the och sidhann i gamble kongh Christienss tijdh wäll haffue låtitt see theris beneghenhet her emott rijkett, thå them någott aff kong C. wardtt tilsagtt thet them behagde, ty thet hade waridtt kongh C. icke mögeligitt adtt hålle sigh såå lenghe för Stocholm heller winna stadhenn, hade Städernes store tilfördh icke waridtt bådhe medh kruutt och lodtt, prouiand, öll, all annan nödtorfftt, szåå att i grundenn ähre the Lubeske retteligenn till adtt beskylla såsom för the rätte vrsaker till thenn vlycke, som Suärige sijdhann öffuergådt. Ähre tesse the welgiärningar aff thedh store beröóm, igenom huilkett the haffua förtientt stora welgiärningar och priuilegier, thet ähr lätteligen til adtt dömme.

Om lybeckarna sålunda ytterst hade varit vållande till Sveriges alla olyckor 1510—1520, kunde de å andra sidan enligt vad som i fortsättningen påvisas icke rättvisligen tillgodoräkna sig det understöd de bringat Gustav Vasa i kampen mot Kristian 1522 och 1523.

[1] Om denna uppgift se G. Carlsson, Hemming Gadh, s. 244, not 1.
[2] Jfr a. a., s. 221, och Styffes där citerade framställning.
[3] Avskriften är på detta ställe uppenbarligen felaktig.

Vid den tiden hade det nämligen varit ett livsvillkor för dem själva att störta Kristian, det var h. o. h. i sitt eget välförstådda intresse som de då hjälpt Sverige att befria sig från tyrannen. Slutligen framhålles, att de på ett mindre hedrande sätt tilltvingat sig Strängnäsprivilegierna vid befrielsekrigets slut.

> I samme tijdh haffue the Lubeske förfodratt priuilegierne, huilke epther the sigh förnimma låthe ellies hade wellett slagett sigh igenn till fienderne, wartt them sådanne priuilegier giffne, wanseendes atte wåre Rijkett mykitt besuärlige, ty legenhetenn begaff sigh påå thenn tijdh icke annorledes; doch tilbude the sigh teremott mykitt, såsom the doch sidenn inthet hulle.

Jämföra vi nu Olavus Petris fragmentariska framställning med 1551 års aktstycke, finna vi, att det ödesdigra avgörandet år 1510, då Sverige på lybsk tillskyndelse uppsade 1509 års Köpenhamnstraktat, i bägge fallen göres till utgångspunkt för det följande resonemanget. Det torde under sådana förhållanden icke vara för djärvt att antaga, att mäster Olofs deduktion i denna del haft samma syftemål som exposén av år 1551. För att visa, att Sverige icke av något slags tacksamhetsskuld var pliktigt att bibehålla lybeckarna vid deras privilegier, har han velat historiskt utreda, hurusom de svensk-danska krigen under 1500-talets andra decennium väsentligen hade sin upprinnelse i det förhållandet, att herr Svante på sin tid Lübeck till behag hade brutit freden med konung Hans. Förmodligen har han i det sammanhanget påpekat, att lybeckarna år 1512 hade lämnat sina svenska bundsförvanter i sticket, ehuru dessa just på deras ingivelse hade återupptagit kriget, och slutit separatfred med konungen och att de år 1520 t. o. m. hade bisprungit Kristian II mot Sverige. Kanske har han också, alldeles som det sker i det ovanberörda aktstycket av år 1551, klarlagt lybeckarnas verkliga motiv för hjälpsändningarna under befrielsekriget och skildrat det tvångsläge, som nödgade Gustav Vasa att utfärda Strängnäsprivilegierna. Att han därvid vinnlagt sig om större moderation i omdömen och slutsatser och i sina detaljuppgifter långt bättre uppfyllt den stränga verklighetstrohetens krav än den som förde pennan år 1551, kunna vi visserligen i betraktande av den måttfullhet och vederhäftighet, som utmärker de bevarade delarna av hans nu ifrågavarande framställning, taga för givet.

Innehållet i mäster Olofs lilla utredning ger tydligt vid handen, att densamma tillkommit på Gustav Vasas uppdrag och i dennes intresse. Då den dessutom måste vara utförd före Strängnäsprivilegiernas upphävande på sommaren 1533, torde den utan vidare kunna hänföras till Olavus Petris kanslerstid juni 1531—maj 1533.[1]

---

[1] Att uppsatsen icke kan vara skriven tidigare än i början av 1530-talet, framgår otvetydigt av själva pikturen, som (t. ex. i fråga om ä- och ö-

Ännu en hållpunkt för dateringen synes vara att finna i ett i Riksarkivet (Germanica D V: Handlingar rörande förbindelserna mellan Sverige och Lübeck) bevararat utkast eller förslag till instruktion för en tillämnad underhandling med lybeckarna i privilegiefrågan. Jag ser mig nödsakad att taga tidskriftens utrymme i anspråk även för detta instruktionsförslag:[1]

Tesse ept*er*scriffne stycky ku*n*na hollas the lubeske fore om p*re*uilegierne til foruandland*es*.

Forst the skolle offueruega, huru the haffua fåth sådana preuilegier, the äre oss afftrengde *etcetera*.

J*tem* the äre rikene til en dråpelig skada och ffförderff och äre for th*e*n skull oss olydelige och kunno så föga venskap föda aff sich.

J*tem* huar sådana afftrengde preuilegier icke varit hade, hade til ewentyrs the lubeske longo hafft theris bettalning*h*, men nu ept*er* man haffuer fornu*m*it och förmodatt, att the vilie lathe föruandla sådana preuilegier, haffue vy nu lagt oss så när om theris bettallningh, attuj när hade ko*m*mit j obestondh th*er* före.

J*tem* haffuer vår Nadogiste herre monga partzeler rymdt the lubeske in j rekinskapen, th*e*m hans Nåde vell motte medt godh skääll satt th*er* vtt; doch haffuer hans Nåde latid fynna sich veluillioghlig*h*, våre för then skull tilbörligit att the late på skyna theris veluillielighheett i preuilegierne.

J*tem* the lybeske haffua sielffue ene rynga nytto aff sadana preuilegier, besynderlige j th*e*n artiklen om tollen, forty kopinskapen h*er* j rykit varder th*er* öffu*er* platt forderffuatt så vell for them som for oss.

J*tem* the lybeske må betenkie, huru köpinskape*n* stodh then tidh the gåffuo toll, forty thå kunne the få en lest jern j th*et* nesta för j (1) stykky leyd*esk*, men nu skolle the giffua ij (2) stycky leyd*esk* for ene lest jern, och aldrik ko*m*ma tesse swenske varur j theris retta skick igen, for en tollen komber op igen.

J*tem* th*et* är omogeligit, att then artiklen om tollen skulle kunna lenge hollas, och th*et* haffua the lybeske vell förnu*m*it j fortyden, att konu*n*g Beriels preuilegie ey haffuer vordit hollen, så som hon ey heller hollas kan.

J*tem* om vår Nadog*is*te herre en ville hålla preuilegien j

tecknen) företer karaktäristiska avvikelser från mäster Olofs skrivvanor under 1520-talet, vilka tack vare tänkeboken kunna följas ända fram till senare hälften av dec. 1529.

[1] Det avtryckes här utan annan avvikelse från originalet, än att interpunktionen lämpats efter modernt bruk, varjämte i några fall stor begynnelsebokstav utbytts mot liten och tvärtom. Upplösta förkortningar kursiveras. — Skrivaren gör ingen skillnad mellan y och ij utan nyttjar även i de fall, då man med större eller mindre säkerhet kan antaga att ett i-ljud avses, tecknet ÿ; detta återges här alltid med y utan försök till boskillnad.

syn tidh, så varder doch then som ept*er* honom komber henne jntit hollande*s*, ty han kan dryffua henne til baka m*edt* Swerige*s* lag, och våre så beffruktende*s*, att sa*m*ma p*re*uilegie skulle giffue tilffelle til något obestondh emellom rykit och the lybeske.

Jt*em* vilie the lybeske var*e* vår*e* venner, som the låtas, thå skulle the jw icke sökia så ther*is* p*ro*fit, attuj vorte th*er* platt forderffuade offuer, ey våre th*et* heller cristeligit.

Jt*em* må the lybeske och offueruega, hurv the ville skycka sich att the skulle var*e* tollffry och the swenske, som icke är*e* husegande, skulle gör*e* toll[1]; th*er* ville jw koma stoor tuist och tuedrekt aff. Skulle the swenske och var*e* tollfry medt, thå vår*e* th*et* it stoort aff slag*h* j Cronones rento, och th*et* skulle the lybeske icke begiere, besynderlige ept*er* th*et* the äre j forbundh medt rykit och vilia sökia h*er* hielp, om påtreng*er*.

För detta aktstyckes datering är det av betydelse, att klockupproret omnämnes. Under sådana förhållanden måste det ha tillkommit antingen strax före utsändandet av den svenska beskickning till Lübeck, som i augusti 1531 förhandlade med Travestadens regering om en revision av privilegierna, eller ock i samband med de privilegieunderhandlingar, som i mars—april 1533 fördes med till Sverige anlända lybska sändebud och som omedelbart föregingo den slutliga brytningen mellan lybeckarna och Gustav Vasa.[2] De starkaste skälen synas mig tala för det förra alternativet. Det sätt, på vilket avbetalningarna av den lybska skulden omtalas, passar förträffligt på 1531 års situation men är däremot knappast förenligt med förhållandena år 1533, då Gustav Vasa ansåg sig ha gäldat hela skuldbeloppet och mer till och då amorteringarna sedan mer än ett år tillbaka hade upphört. Mot en datering till den senare tidpunkten kan även anföras, att frågan om Sveriges anslutning till det lybska kriget mot holländarna då var i högsta grad aktuell — och i åtskilliga månader hade varit det — vadan man vid det tillfället svårligen i så allmänna och hypotetiska ordalag som här sker skulle ha talat om lybeckarnas på det gamla bundsförvantskapet stödda förhoppning, att Sverige skulle bringa dem hjälp, »om påtrenger».[3]

---

[1] Detta uttalande är från stadshistorisk synpunkt av ett visst intresse, emedan det direkt bestyrker, att de *icke* husägande invånarna i de svenska städerna voro uteslutna från den tullfrihet. som de besuttna borgarna enligt vad Herlitz nyligen påpekat (Statsvetenskapl. tidskr. 1922, s. 388 f.) ännu vid denna tid åtnjöto. Jfr A. Falk, Gustaf Vasas utrikespolitik med afseende på handeln, s. 121.

[2] Om privilegieunderhandlingarna 1531 och 1533 se närmare *HT* 1924, s. 127 f., 142 f.

[3] I sitt svar till de lybska sändebuden i april 1533 refererar konung Gustav de argument mot Strängnäsprivilegiernas bibehållande, som enligt hans uppgift från svensk sida hade anförts under de *föregående* årens privilegieunderhandlingar. Det hade därvid — säger han — framhållits, »wel-

Om vi sålunda med en viss sannolikhet kunna utgå ifrån att aktstycket härrör från sommaren 1531, ha vi därmed också fått en, låt vara ej fullt säker, hållpunkt för dateringen av Olavus Petris utredning. Ty det kan näppeligen betvivlas, att denna legat till grund för instruktionsförslaget. Härpå tyda dels det i det sistnämnda gjorda uttalandet om en blivande konungs lagliga rätt att återkalla privilegierna, dels och framför allt orden, att »thet är omogeligit, att then artiklen om tollen skulle kunna lenge hollas, och thet haffua the lybeske vell förnumit i fortyden, att konung Beriels preuilegie ey haffuer vordit hollen, så som hon ey heller hollas kan». Konklusionen blir, att mäster Olof troligen verkställt sin utredning strax i början av sin verksamhet som Gustav Vasas kansler i syfte att den skulle tjäna som underlag för 1531 års svensk-lybska privilegieunderhandlingar.[1]

Den nyfunna autografen av mäster Olof har sin egentliga betydelse däri, att den belyser hans utveckling som historieskrivare. Under större delen av 1520-talet var reformatorn alltför strängt upptagen av sin religiösa verksamhet och av därmed sammanhängande litterärt arbete för att han skulle kunna antagas ha fått nämnvärd tid övrig för studier och forskningar i fäderneslandets historia.[2] Det vill också synas, som om hans insikter på detta område länge varit ganska begränsade. Ännu i *Kröningspredikan* gör han sig skyldig till en så pass allvarlig lapsus som att inrangera Olof den helige bland Sveriges »christelige konungar» jämte Olof Skotkonung och sankt Erik.[3] I den för Gustaf Vasas räkning verkställda utredningen från 1530-talets första år visar han sig däremot mycket väl bevandrad i medeltida svensk historia. Den vittnar om en god överblick över de behandlade skedena, och redogörelsen för de lybska privilegieförhållandena i Sverige från och med 1292 års brev är i all sin korthet mönstergill, särskilt i betraktande av de kunskapsmöjligheter, som då stodo till buds. Även den fragmentariskt bevarade framställningen rörande 1509 och 1510 års händelser är korrekt in i minsta detalj, åtminstone om

cher gestalth solichs priuilegium durch Berndten Poumhouer vnd Plonium gar behendigk vnd vnbostendiglichen ahn die stadt Lubecke in der zceit, als das reich Sueden noch nicht in freyer-wilkore, das landt Findtlandt yo so wole als die stadt Stogsholm noch vnerouert, gebrachten were vnd wie es deme na sonderlix weiles mit zwangk fon dem reich gebrachten, auch denn statuten vnd alten loefflichen herkomenden des reichs Sueden zu wider vnd vndergangk auffgerichtet, nicht muglichen were zu halten vnd mit dem selben zu dulden wie biczanher gescheen». Den tydliga överensstämmelsen mellan detta referat och ovan återgivna instruktionsutkast får väl i sin mån anses stödja det sistnämndas datering till tiden *före* 1533.

[1] Det är naturligtvis ingalunda uteslutet, att även instruktionsutkastet ytterst formulerats av Olavus Petri i dennes egenskap av kansler. Själva pikturen är dock icke hans.

[2] Jag bortser här från de studier i svensk laglitteratur, som han troligen redan då bedrivit och till vilka väl det praktiska behovet vid stadsskrivarsysslans utövande närmast gav impulsen.

[3] *OPSS* I, s. 322 (påpekat av L. Sjödin i *HT* 1921, s. 66, not 4).

man bortser från uttalandet om den lybsk-holländska handelsrivalitetens roll vid brytningen mellan konung Hans och lybeckarna 1509, vilket uttalande visserligen ingalunda är grundlöst men dock innebär en — troligen omedveten — förenkling av det i själva verket ganska komplicerade faktiska orsakssammanhanget. T. o. m. en sådan liten enskildhet som notisen, att Magnus Gren var med bland de svenska herrar, som i juli 1510 från Kalmar åtföljde de lybska sändebuden till Lübeck, är fullkomligt riktig, ehuru detta faktum varit okänt för den moderna historieskrivningen. Samma uppgift möter nämligen i en hittills obekant skrivelse från de ifrågavarande lybska legaterna (Bernd Bomhouwer och Herman Valke) till Lübecks råd, daterad Kalmarsund 28 juli 1510, där det också meddelas, att sändebuden anlänt till herr Svante i Kalmar »vp den dach Jacobi» (25 juli; jämför Olavus Petri: »widh Jacobi»).[1]

Jämväl på annat sätt än genom samvetsgrannhet och pålitlighet i uppgifterna röjer framställningen sådana egenskaper, som utmärkte den senare historieskrivaren eller som eljest peka fram mot Svenska krönikan. Författaren nekar sig icke att på flera punkter meddela även sådana fakta, som ur synpunkten av det föreliggande praktiska syftet voro skäligen betydelselösa, och häri ha vi säkerligen rätt att se en antydan om ett personligt intresse för det historiska förloppet. Vi möta därjämte något av samma kritiska läggning, samma försiktighet i resonemang och slutledningar, som ger »En swensk Cröneka» dess särställning inom hela vår historiska litteratur före upplysningstiden.

Man kunde vänta sig att i mäster Olofs lilla uppsats finna spår av den materialinsamling, som föregick utarbetandet av krönikan. Men så är icke fallet. Det är visserligen påtagligt, att den förra vilar på särskilda källstudier. Olavus Petri har haft till sitt förfogande kopior av 1292 och 1336 års privilegiebrev, och fylligheten i hans skildringar från 1509 och 1510 gör det högst sannolikt för att icke säga fullkomligt visst, att han även därvidlag bygger på samtida akter, som alltjämt voro i behåll. Troligen har hela detta material förefunnits i det kungliga kansliet. Men det har *icke* kommit krönikan till godo. Privilegiebreven 1292 och 1336 äro där icke ens omnämnda. Detta är så mycket mer påfallande, som händelser och omständigheter av intresse för vår ekonomiska historia eljest med en viss förkärlek relateras i krönikan. Så t. ex. omtalas en förordning av Magnus Eriksson, enligt vilken alla främmande köpmän, som i riket införde specerier, för varje 40 marks varuvärde skulle på myntet inleverera en lödig mark silver,[2] som delvis — det måste ha varit även mäster Olofs upp-

---

[1] Kopia (av Lübecks råd översänd till Rostocks) i Acta Hanseatica, Korrespondenzen, Vol. XIX, Rostocks Ratsarchiv. Brevet, som är rikt på intressanta detaljuppgifter, har undgått utgivarna av *HR* och därför till dato förblivit okänt.

[2] *OPSS* IV, s. 114.

fattning[1] — avsåg att utgöra tullavgift. Det kan då icke vara någon tillfällighet, att det av samme konung utfärdade tullfrihetsbrevet för lybeckarna förbigås med tystnad i krönikan.

En jämförelse med krönikan i fråga om 1509—1510 års kris ger ävenledes till resultat, att varken uppsatsen som sådan eller de för densamma använda källorna kunna ha förelegat för mäster Olof vid nedskrivandet av krönikan. Denna har intet att förmäla om 1509 års Köpenhamnsfred. Det meddelas visserligen, att konung Hans önskade en tribut från Sverige, men att en överenskommelse på denna grundval slutligen ingicks genom den i uppsatsen så omsorgsfullt behandlade fredstraktaten av år 1509, därom vet mäster Olof — såvitt ordalagen ge vid handen — ingenting, när han skriver sin krönika. Och de torftiga notiser och vaga tidsuppgifter, som möta i krönikans redogörelse för de svensk-lybska förhandlingarna 1509 och 1510, kontrastera på det skarpaste mot uppsatsens rikhaltiga och precisa framställning av samma sak.

De gjorda iakttagelserna inbjuda till en del slutsatser och reflexioner angående krönikans tillkomsthistoria. Den omständigheten, att mäster Olof vid tiden för krönikans författande icke innehaft någon avskrift av sin egen under kanslerstiden verkställda historiska utredning och till synes ej heller några excerpter ur de brev och akter, som för densamma kommit till användning, torde kunna betraktas som ett ganska gott indicium för att han först efter sin avgång från kanslersämbetet börjat planera sin krönika.[2] I annat fall skulle han näppeligen ha underlåtit att på något sätt försäkra sig om att resultaten av hans för privilegiefrågans skull bedrivna forskningar tillvaratogos för den blivande krönikans räkning. Nu har hans utredning stannat i konungens gömmor, och då han själv icke ägt någon kopia av densamma eller några till ämnet hörande anteckningar från tiden för dess utarbetande, har det utförda forskningsarbetet blivit utan egentlig betydelse för krönikan. Helt har väl icke minnet av de gjorda rönen utplånats hos historieskrivaren — krönikans framställning av de svensk-lybska förhandlingarna 1509—1510 torde väsentligen grunda sig på reminiscenser därifrån — men utan stöd av i skrift tillgängligt material har det under årens lopp i anmärkningsvärt hög grad förbleknat.

De påpekade förhållandena äro ägnade att bestyrka den åsikt, som nyligen uttalats, att kanslerstidens *direkta* betydelse för mäster Olofs Svenska krönika varit skäligen ringa.[3] Däremot utgör den nu framdragna uppsatsen det första verkliga beviset för att Olavus Petri av sin ämbetsplikt som kansler drivits att företaga specialforskningar i vår äldre politiska historia och att hans verksamhet på kanslersposten sålunda varit en indirekt förberedelse till hans

[1] Jfr H. Hildebrand, Sveriges medeltid, I, s. 619 f., 914 f.

[2] Att krönikans *utarbetande* påbörjats först efter kanslerstiden, har redan förut ganska allmänt antagits. Se härom senast Sjödin i *HT* 1921 (särskilt s. 66 f.).

[3] Sjödins ovan cit. undersökning i *HT* 1921.

följande historieskrivning. Och i och med den påträffade historiken över svensk-lybska relationer under medeltiden ha vi nu åtminstone *ett* säkert vittnesbörd om att kanslern Olavus Petri gjort ingående bekantskap med viktiga statshandlingar från äldre tider. Att de i *detta* fall av honom studerade statsakterna, vilka troligen alla befunnit sig i det kungliga kansliets förvar, sedan icke stodo honom till buds vid utarbetandet av krönikan, kan måhända i sin tur och i sin ringa mån anses stödja Sjödins på andra vägar vunna resultat, att konungens arkiv efter 1533 varit stängt för reformatorn.

Vi ha sett, att Olavus Petris lilla utredning från 1530-talets början icke kom hans krönika till godo. Men sin praktiskt politiska bestämmelse har den icke förfelat. Den har efter allt att döma utnyttjats för det ovan avtryckta instruktionsutkast, som jag trott mig med någon säkerhet kunna datera till sommaren 1531. Ännu tjugu år senare framdrogs den ur arkivgömmorna för att tjäna pennfejden mot lybeckarna; det kan nämligen knappast betvivlas, att det i föreliggande studie citerade aktstycket från år 1551 uppsatts på grundval av mäster Olofs historik, varvid dock det i den sistnämnda framlagda stoffet för åstadkommande av kraftigare verkan tillrättalagts och vid behov utökats av en mindre nogräknad penna än hans. Man erinrar sig i detta sammanhang osökt konung Gustavs hårda dom över Olavus Petris verksamhet som kansler. Den lilla frukt av hans kanslersgärning, som här har varit föremål för vår undersökning och som ännu efter ett par decennier befanns brukbar för den kungliga politikens syften, låter oss ana, att den store reformatorn och historieskrivaren icke heller som ämbetsman varit så onyttig och så blottad på varje förtjänst, som hans missnöjde kunglige herre efteråt ville göra troligt.

Gottfrid Carlsson.

Några brev från Wilhelm II till Alexander III.

Bland de dokument, som tack vare den ryska revolutionens seger och tsardömets störtande oväntat hastigt kommit i offentlighetens ljus, märkas de för några år sedan i hög grad uppmärksammade breven från kejsar Wilhelm II till tsar Nikolaus II från de båda årtionden, som närmast föregingo världskrigets utbrott. Ett slags efterskörd till dessa, bestående av några brev från mitten av 1880-talet från samma författare till dåvarande tsaren, Alexander III, publicerades i vol. II: 1922 av den ryska historiska tidskriften *Krasnyj Archiv* (Röda arkivet). Breven väckte på olika håll inom pressen stort intresse på grund av författarens oförblommerade uttalanden bl. a. om hans egna familjemedlemmar, och de ha under den livliga hetskampanjen mot kejsar Wilhelm flitigt utnyttjats

såsom belysande bidrag till dennes karaktäristik. De återges här nedan efter den nämnda ryska publikationens franska text. Den ryske utgivaren, A. Savin, som meddelar, att de påträffats i ryska statsarkivet i Moskva, förklarar, att de av honom utgivits i noggrann överensstämmelse med det franska originalet.[1] Därtill bifogar han en rysk översättning.

Breven försätta oss tillbaka till tiden för trekejsarförbundets förnyande 1884. Efter åtskilliga svårigheter hade ett fördrag härom i mars detta år undertecknats i Berlin av furst Bismarck, österrikisk-ungerske ambassadören greve Széchényi och ryske ambassadören Orlov.[2] Förhållandet mellan Tyskland och Ryssland började ånyo få en hjärtlig prägel. För att ytterligare bekräfta detta och särskilt för att stämma den mot Donaumonarkien starkt misstrogne tsaren mildare sändes den unge prins Wilhelm till Petersburg under förevändning att med anledning av ryske tronföljarens myndighetsförklaring framföra tyska kejsarhusets och regeringens lyckönskningar. Prinsen, i vars följe bl. a. generalkvartermästaren greve von Waldersee befann sig, ankom den 17 maj[3] till den ryska huvudstaden, gjorde därifrån ett besök i Moskva, dit han anlände den 23 maj, och återvände den 26 till Berlin. Det politiska resultatet av färden var gynnsamt. Kejsar Wilhelm I gav sin sonson ett varmt erkännande för det sätt, varpå han utfört sitt uppdrag.[4] Furst Bismarck gav honom senare det betyget, att han instruerad av farfadern uppträtt försiktigt och tillbakadraget, och ansåg, att intrycket å ömse sidor var »befriedigend».[5] Från ryskt håll förklarade utrikesministern von Giers, att prinsen utmärkt förstått att vinna tsarens bevågenhet.[6] Ett medel härtill hade prinsen funnit i framhållandet av de tre förbundna staternas gemensamma monarkiska karaktär och av den omständigheten, att tsaren måste finna stödet från två så äkta monarkiska stater som Tyskland och Österrike-Ungern nyttigt gentemot den alltmera växande anarkiska strömningen.[7] Men dessutom sökte han tsarens bevågenhet genom

[1] I den nyligen utkomna biografin över Edward VII av sir Sidney Lee (London 1925), där några utdrag ur breven äro återgivna, uppges s. 485, n. 1., att originaltexten är engelsk. Även Morning Post 16 jan. 1923, dit Lee samtidigt hänvisar, meddelar dock i sin kommentar till en återgiven engelsk version av breven, att de äro skrivna på franska.

[2] Pribram, Die politischen Geheimverträge Österreich-Ungarns 1879—1914, I, s. 35 f.

[3] Denkwürdigkeiten des General-Feldmarschalls Alfred Grafen von Waldersee, I, s. 236.

[4] Rachfahl, Deutschland und die Weltpolitik 1871—1914, I, s. 425.

[5] v. Bismarck, Gedanken und Erinnerungen, III, s. 134.

[6] Die grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871—1914, III, s. 340 f. — v. Giers konstaterar med särskilt eftertryck, att tsaren under prinsens besök talat om en entente »à trois» i st. f. »à deux», som han vanligen brukade säga, och ser däri ett tecken till att tsaren blivit något mildare stämd mot Österrike.

[7] v. Giers hade likaledes i samtal med Herbert v. Bismarck behandlat Rysslands intresse av att under kampen mot revolutionärerna stå väl med den starkaste monarkien i världen, Tyskland, och avvisade det såsom själv-

att uttala sig skarpt om England. Österrikisk-ungerske ambassadören i Petersburg, greve Wolkenstein-Trostburg rapporterade härom till sin regering i följande ordalag: »Der Prinz habe mit dem Zaren viel über Frieden geredet und sich auch in englandfeindlichem Sinne ausgesprochen. Überdies sei Alexander III. dabei mit grosser Offenheit und Nachdruck vor England gewarnt worden, da der Prinz darauf hinwies, dass es ein stetes Bestreben der englischen Politik wäre, Zerwürfnisse zwischen Russland und Deutschland heraufzubeschwören».[1] Med vilken öppenhet prinsen gick till väga framgår med önskvärd tydlighet av de brev, med vilka han under den följande tiden sökte underhålla vänskapen. De använda groteska uttrycken av förakt för »le coté Anglais», de därmed förknippade känslolösa omdömena om prinsens egna föräldrar och anbudet om spiontjänst för rysk räkning tala för sig själva. Det vore knappast underligt, om tsaren icke känt sig fullt övertygad om uppriktigheten av sin unge hetlevrade släktings alltför påträngande inställsamhet.[2]

I fråga om den bulgariske battenbergaren kunde prinsen för sin uppfattning åberopa den ansvarige ledaren för den tyska utrikespolitiken. Denna affär, som för övrigt gav upphovet till ett animerat familjegräl, slutade som bekant med att engelska konungahuset för sin del måste ge vika för engelska regeringens ståndpunkt, att England icke hade något intresse av battenbergarens stödjande,[3] samma ståndpunkt som Bismarck långt tidigare intagit för Tysklands del. Betänkligare var prinsens ivriga partitagande i den ryskengelska konflikt, som vid ifrågavarande tidpunkt framkallade mörka krigsmoln på himmelen. Ryssarna hade ånyo i Asien gjort en framryckning, som kunde bli farlig för engelsmännens indiska välde. I februari 1884 hade den ryske generalen Komarov intågat i Merv i Turkestan och under vårens lopp fortsatt marschen närmare den afghanska gränsen. Följande år i februari uppnåddes Penjdehområdet, som ryssarna tidigare erkänt ligga inom afghanskt område. En skarp engelsk protest följde, och en stark krigsstämning förmärktes i England, ökad av underrättelsen, att general Komarov den 30 mars angripit och slagit en afghansk styrka samt besatt Penjdehoasen. Engelska regeringen, som härav fick ytterligare misstro till ryssarnas avsikter, framlade förslag om en krigskredit, men dess krigiska energi slappnade snart och konflikten löstes i godo genom en överenskommelse, som för Ryssland innebar en icke obetydlig framgång.[4]

---

mord att inlåta sig »mit einer Bande wie Grévy, Clémenceau, Floquet et toutes ces canailles.» Rachfahl, a. a., s 424.

[1] Rachfahl, a. a., s. 425.

[2] Den skarpsynte Bismarck anmärker också på tal om prinsens besök hos tsaren i Brest Litowsk 1886: »Der Eindruck, das volle Vertrauen Alexander's III. gewonnen zu haben, war vielleicht nicht zutreffend». v. Bismarck, a. a., III, s. 135.

[3] Jfr Lee, a. a., s. 501.

[4] Jfr Rose, The Development of the European Nations 1870—1914, s. 426 f.; Lee, a. a., s. 509; Driault, La question d'Orient, 8:me éd. (1921), s. 267 f.

Vad Tysklands hållning till den rysk-engelska konflikten beträffar, var det ur viss synpunkt icke ofördelaktigt, om Ryssland bleve sysselsatt i Asien och för en längre tid finge sina intressen dragna från sin europeiska gräns. Från många håll gjordes också gällande, att Tyskland endast hade att vinna på, om spänningen mellan Ryssland och England underhölls. Bismarck själv skriver i ett brev till gamle kejsar Wilhelm den 27 maj 1885, att Tyskland icke hade något intresse av att hindra Ryssland, om det hellre sökte sysselsättning för sin armé i Asien än i Europa, och han medger, att frestelsen kunde ligga nära till hands att mera uppmuntra fientliga än för intima förbindelser mellan Ryssland och England. Bismarck såg emellertid djupare i saken. För honom stod det klart, att den yttersta försiktighet från Tysklands sida var nödvändig i denna situation. Han aktade sig noga för något partitagande och för varje åtgärd, som kunde öka krigsfaran. Han såg det nära perspektivet av Turkiets indragande, om engelsmännen skulle försöka öppna sig väg till Svarta havet genom de turkiska sunden, och fruktade, att detta skulle lätt medföra krigets ytterligare utvidgning.[1] Men samtidigt undvek han att i fredlig riktning öva något tryck, som Ryssland skulle känna som obehörig inblandning, så att det därav återfinge sitt gamla, endast med möda avlägsnade misstroende mot Tyskland och så att den ryska politiken skulle få anledning att åter uteslutande rikta sig mot väster. Bismarck ansåg sin försiktighet så mycket viktigare som en dylik utveckling lätt skulle föra Ryssland och England närmare varandra. Möjligheten för dessa att med sig förena Frankrike låge sedan nära till hands, och han drar härav slutsatsen: »Es wäre die Basis für eine Koalition gegen uns gegeben, wie sie gefährlicher Deutschland nicht gegenübertreten kann.»[2] För Bismarck stod det såsom ett önskemål att stå väl både med Ryssland och England, och han synes ha varit övertygad om möjligheterna härför trots den förefintliga rivaliteten mellan de båda länderna inbördes. Den under utgivning varande stora tyska aktpublikationen synes ge starka belägg för den uppfattningen, att Bismarcks engelska och ryska förbundsplaner icke få ställas i motsats till varandra utan voro avsedda att komplettera varandra och på så sätt ge Tyskland ökad trygghet.

Yngve Lorents.

I.

Kremlin, 25/V 1884.

Votre Majesté.

Mon cher cousin

Il m'est impossible de partir de la capitale des Tsars et de la Russie sans T'avoir encore une fois remercié de ta grande bonté. J'ai le coeur en-

[1] Die grosse Politik, IV, s. 113.
[2] Die grosse Politik, IV, s. 125.

core tout ému de l'accueil cordial et chaud que Tu as bien voulu m'accorder, en même temps que Sa Majesté l'Impératrice et toute Ta famille.

Comme j'ai très rarement l'occasion de visiter des cours étrangere, et n'ayant pas vu beaucoup du monde en général, j'avoue que c'était avec le coeur un peu serré que je me suis mis en route, et l'inquiétude de faire des faux pas me poursuivait toujours. Mais Ta bonté et franchise fraternelles envers moi ont bien vite fait disparaitre toutes ces visions.

Je suis profondement reconnaissant de la confience, et de l'intérêt que Tu m'as montrés pendant notre conversation politique, dans laquelle j'ai — le crains — parlé pas comme je l'aurai du, sentant que j'étais vis-à-vis d'un Souverain. Mais malheureusement — ou heureusement? — je n'ais pas eu une éducation diplomatique mais au contraire purement militaire, et je Te demande pardon si j'ais parlé plus en soldat qu'en diplomate. Je Te demande seulement une faveur. Défi Toi des Oncles Anglais! Ne Te laisses pas effrayé par des choses que Tu entendras de mon père. Tu le connais, il aime l'opposition, est dans les mains de ma mère qui dirigée de son tour par la reine d'Angleterre, lui fait tout voir à travers »die englische Brille». Je t'assure que l'Empereur, le Prince de Bismarck et moi nous sommes d'accord, et je ne cesserais de regarder comme mon devoir le plus haut de consolider et maintenir le »Dreikaiserbund» partout. Le Bastion triangulaire qui doit défendre la monarchie et l'Europe contre les vagues de l'Anarchie: et c'est précisément ce que l'Angleterre redoute le plus au monde. Au reste s'il arrive quelque chose de grave dans la politique chez nous, qui pourrait donnér cause a des rumeurs embarrassantes, je me permettrais de T'en prévenir, si Tu me le permets.

Encore une fois mille et mille merci de toute bienveillance et bonté que Tu m'as accordées et crois moi toujours.

Ton fidèle ami et cousin *Guillaume.*

II.

Palais de Marbre 19/VI 1884.

Votre Majesté

mon cher Cousin

Comme Tu as bien voulu m'accorder la permission de T'ecrire je fais usage d'elle, en Te priant d'accepter gracieusement la photographie que je me permets de Te remettre. Ce n'est qu'une revanche bien pauvre de ma part, pour la grande bonté et l'accueil cordial que Tu m'as fait chez Toi; mais cela doit être un souvenir de ces beaux jours, où j'ai eu l'honneur de faire la connaissance d'un des Monarques le plus affable, séduisant et adorable que je connais.

D'après l'accueil que m'ont fait mon Grand-père et aussi M. de Bismarck je ne doute guère que Tu as ecrit des choses trés amicales sur moi, car ces deux m'ont dit tant de phrases flatteuse et Grand-papa m'a etreigni si chaleureusement que je ne savais plus ou me fourrer. Mais comme il y a à toute medaille un revers, ici il y a un aussi. Le coté »Anglais»! — Ce que je T'écris maintenant c'est pour Toi seul, parceque je crois que c'est mon devoir envers Toi d'agir avant tout avec franchise, que l'ami peut user envers son ami. Mes parents m'ont accordé un accueil froid; avant tous ma mère qui a fait tout ce qu'elI a pu pour empêcher mon voyage. Mais avant tout c'est aujourdhui, que j'ai entendu des choses peu rassurantes, de la propre bouche de mon Père. Nous avions une conversation sur la garnison de Petersburg, choses militaires etc., puis sur les différents personnages politique. Entre autre aussi sur le Prince de Bulgarie; du quel je remarquais, qu'il n'était pas très populaire en Russie ce moment. La dessus explosion soudaine de la part de mon père, qui abusait d'une façon incroyable le Gouvernement Russe de la manière infame dont il avait traité cet »excellent» (!)

Prince. Il (Papa) accablait le Gouvernement de mensonge. de trahison etc, enfin il n'y avait adjective haineux qu'il ne s'en servit pour Vous peindre d'une couleur noire. J'essayai, vainement, de parer tous ces coups et de démontrer, que d'après ce que j'avais appris, la chose était autre, et que mentir était un mot que je ne pouvais permettre en relation avec Toi et Ton gouvernement. En réponse il me traitait de Russophile, Russifié, qu'on m'avait tourné la tête, et Dieu sait quoi de chose. Puis il me fit une sorte d'esquisse de la manière dont on devrait faire la politique chez nous. C'était un galimatias indescriptible qui culminait, en ces termes, que le Prince de Bulgarie était placé la par Beaconsfield *et* les »Grands Pouvoir» pour Vous menacer! Et Vous empècher d'avancer en Turquie! Grand Dieu, disais-je, mais il a donc reçu de l'argent, des employés et des officiers Russes, comment doit-il menacer la Russie avec les Russes?

La dessus nouvelle explosion. que ne comprenais rien à la politique, et que je ne savais rien; mais lui s'y connaissait mieux, parcequ'il avait lu ce que le Prince t'avait écris et qu'il avait raison. En somme, cher cousin, le Prince de Bulgarie — »by fair means and foull» — a mis ma mère dans sa poche et aussi naturellement mon père. La mission du Prince de Galle a porté et continue de parter des fruits extraordinaires. Qui continueront de se multiplier sous la main de ma mère et de la reine d'Angleterre. Mais ces Anglais m'ont oublié par hasard! Et je Te le jure, mon cher Cousin, que ce que je pourrai faire pour Toi et Ton pays je le ferais, et ce que je jure, je le tiendrais. Seulement cela durera longtemps et cela doit se faire lentement. Je t'emprie ne mentionne rien à personne, car ces nouvelles ne sont que pour Toi pour T'orienter; car il n'y a rien à faire au moment, il est trop plein de haine (Anglaise!).

Si mon style n'a pas toujours été assez respectueux, je t'en demande pardon, et je Te prie de vouloir agréer les voeux les plus sincères de la part de

Ton Cousin affectionné *Guillaume.*

III.

Berlin 13/III 1885.

Votre Majesté

mon bien aimé cousin.

Vivement touché de la bonté que Tu as bien voulu me montrer par les paroles gracieuses et flattantes que Mouravieff[1] m'a adressées de Ta part; je prends l'occasion qui se présente par le depart du Comte de Yorck[2] pour Petersbourg pour l'exprimer ma plus vive reconnaissance. Tu sais bien que tout ce que je peu faire pour être utile à Toi et Ton pays je le fairais avec plaisir et de toutes mes forces. Heureusement nous sommes placés hors des vacillations quotidiennes d'autrefois par Skiernievice[3], et nous en avons vu les bons resultats et nous continuons de les voir. Mais il faut toujours être sur notre garde, que rien ne se faufile dans cette entente! Mon cher cousin, Tu m'as permis de parler franchement avec Toi, eh bien je le continue. Nous verrons ici dans peu de jours le Prince de Galles. Je ne suis nullement enchanté de cette apparation inattendue; car — pardonnes-moi il est Ton beau-frère — dans son caractère faux et d'intriguant il esseyerat sans doute par ci par là ou de pousser l'affaire du Bulgare — que Allah le

[1] Greve Michael Muraviev, ambassadråd vid ryska ambassaden i Berlin.

[2] Greve Maximilian Yorck von Wartenburg, kapten, sedermera attacherad hos tyska militärattachén i Petersburg.

[3] Vid mötet mellan de tre kejsarna av Ryssland, Tyskland och Österrike-Ungern i Skierniewice den 15—17 sept. 1884 manifesterades ytterligare vänskapen mellan trekejsarförbundets makter.

relègue aux Enfers dirait le Turc — ou de faire un peu de politique derrière les coulisses, avec les dames. Je ferai de mon mieux pour les surveiller, mais on ne peut être partout! J'ai donné quelques petites notes intéressantes à Dolgorouki[1] au sujet du nombre et des noms des Regiments Indiens et Anglais qu'ils sont en train de concentrer à Rawul Puidi[2] pour passer Revue devant l'Emir le 24 de ce mois. C'est pour Toi! et tout ce que je puis entendre la dessus je le ferai savoir au Prince. Le Language et la Gravure sur la Russie dans le dernier »Punch» sont insolents au dernier degré, tout cela il faut le combiner! Avis au lecteur! Que le Madhi les jette tous dans le Nil! Adieu mon cher cousin, milles compliments à l'Impératrice et tous les membres de Ta famille et crois moi comme toujours pour la vie Ton devoué ami et cousin

Guillaume.

IV.

Potsdam 4/V 1885.

Votre Majesté

mon cher Cousin.

Dans ma dernière lettre je t'avais promis de veiller sur le Prince de Galles pendant son séjour à Berlin et de rester au fait — autant que possible de ses idées et discours sur la situation. Ce qui m'a paru de très important, c'était la mission d'un de ses chambellans auprès de Mr. Bleichröder[3] avec une lettre du Prince, qui était pleine de termes plus que polits et amicales. Dans la dite lettre on m'assure il a demandé à ce Juif d'aider l'Angleterre en faisant baisser l'argent Russe! J'ai communiqué cette nouvelle sur-le-champ, à Dolgoroucki, qui je crois T'en a averti. Tous les Messieurs de l'entourage du Prince — qui sont, comme Tu le sais, instruits de dire, ce qu'il veut qu'on entende pour le colporter ailleurs, et qui représentent les idées du Gouvernement — ne parlaient que de la guerre. Ils disaient que c'était absolument nécessaire, et que *tôt ou tard* les deux pays se batteraient, qu'il n'y avait pas moyen de l'éviter. Des ce moment j'ai commencé de prendre mes notes et de m'informer sur tous ce qui se passait en Angleterre en fait de mobilisation, et tout ce qui a pu être d'utile à savoir pour Toi j'ai immédiatement envoyé à Dolgoroucki. Pour ma part — étant en grande intimité avec l'attaché militaire Anglais — qui me dit beaucoup ce que d'autres n'entendent pas, — je suis convaincu que Mr. Gladstone et quelques uns des »pleutres» de ses collègues ne veulent pas la guerre et tacheraient de l'éviter à tout prix, mais que la nation et spécialement l'armée et la flotte la veulent. Le Gouvernement a une peur salutaire des bataillons et Escadrons Russes, qu'ils craignent en même temps qu'ils en parlent légèrement. Ce qui m'a le plus étonné, c'est que ma mère, qui ne parle jamais politique avec moi — pour rien au monde — et qui a une horreur de tout ce qu'on appelle »guerre» ou »combat» me dit hier lorsqu'on parlait de l'aspect paisible: »oh, for nothing in the world can we have peace now, we *must* make war it is our duty!» Guerre à tout prix! C'est très remarquable; je suppose que c'est l'opinion de la Reine et de la famille, qui se trouvent en opposition contre le Gouvernement, mais d'accord avec la nation?! Pour moi je te félicite de tout mon coeur de la victoire de Komarow[4] qui a donné une immense satisfaction ici et dans toute notre armée. Je puis T'assurer que les sympathies de tous mes camarades vont avec les troupes qui se battent pour Toi, et moi je souhaite, comme officier Russe, que la victoire ne se

[1] Furst Nikolaus Dolgorukij, överste, rysk militärattaché i Berlin.
[2] Bör vara Rawal Pindi i nordvästra Indien, brittisk befäst militärstation nära afghanska gränsen.
[3] Innehavare av bankirfirman Bleichröder & C:o i Berlin.
[4] Se ovan s. 61.

lasse jamais de suivre les drapeaux du Tzar, que je regrette de ne pas pouvoir servir de ma personne et de mon sang! Advienne que veut, que Dieu Te prenne en Ea(!) sainte garde Toi et toute Ta famille c'est le voeux le plus fervent que ne laissera adresser au Ciel

Ton humble et affectueux cousin *Guillaume.*

P. S. En tout cas j'espère que tout ira pour le mieux!

V.

Potsdam 20/V 1885.

На конверте рукой Вильгельма:
(På kuvertet med Wilhelms hand)

Seiner Durchlaucht dem Fürsten Nicolaus
Dolgoroucki. Berlin Roonstrasse.

Cher Prince

C'est avec un grand intérèt que j'ai lu le rapport du Général Komarow, que vous m'avez bien voulu envoyer. Il correspond en tout à l'idée que je m'avais formée de cet affaire. La position était très difficile pour lui, et je trouve qu'il s'en est bien tiré d'affaire. Il a agi purement du point militaire, et lorsque son camps était en danger d'être entouré — après qu'il avait averti l'ennemi — il s'est débarrassé de ce danger, d'une manière énergique au même temps que brillante et heureuse. Aussi suis-je bien heureux de la belle et honorable récompense que S. M. l'Empereur a daigné accorder au brave Général! Je ne crois pas encore à la paix! En Angleterre les sentiments belliqueux ne sont rien moins qu'éteints! Au contraire ce n'est que le ministere qui a peur! Seulement ils veulent gagner du temps; car les préparations ne sont pas encore achevées. Figurez vous, j'ai lu un rapport secret! de Portsmouth dans lequel est dit, que les nouveaux vaisseaux cuirassés en rade là bas, qui forment le l'escadre Baltique, sont prets les canons exceptès, qui sont du nouveau modéle chargeant par la culasse — qui n'ont pas encore leurs »Verschlüsse»!!! Comme un Régiment de Cavalerie sans chevaux. — Quand à l'Asie le Gouvernement vous céderat tout ce que vous voulez, même Herat si vous montrez un peu d'énergie! Car le nouveau plan est de défendre les Indes est au bord de l'Indus et de laisser faire les Afgans ce qu'ils veulent.

Votre ami fidèle
Guillaume P. de Pr.

VI.

Fürst Dolgoroucky, Roonstr. I. Aus Potsdam 26 Worte 1885 den 9-ten 4 um 7 Uhr 28 Min. Mitt. Aufgenommen den 9. 4 um 8 Uhr M.

Mes plus chaleureuses felicitations pour la brillante affaire de Kuschk.[1] Dieu protége vos braves soldats, nos camarades!

Guillaume Pr. de Pr.

---

[1] Biflod till Murgab, som flyter igenom Penjdehoasen. Åsyftat är general Komarovs angrepp den 30 mars (se ovan s. 61).

Underrättelser.

— I senaste häftet av Namn och Bygd (h. 3, 1924) har Hugo Gering ägnat en intressant utredning åt det för historikern välbekanta, mystiska ortnamnet *Bálagarðssiða*. Enligt förf:s, som det synes, väl grundade mening åsyftar detta namn icke en bestämd ort utan har den allmänna betydelsen av en plats, som är utsatt och farlig.

— I Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar (34: 3: 1,5) har utkommit en avhandling av Birger Nerman över *Die Herkunft und die frühesten Auswanderungen der Germanen.* Avhandlingen innehåller en för den historiska forskningen välkommen konfrontation mellan de historiska källornas upplysningar och den arkeologiska vetenskapens senaste resultat.

— I en akademisk inbjudningsskrift, utfärdad av Uppsala universitets rektor, professor L. Stavenow, innevarande år, har fortsatts den tidigare påbörjade serien »Äldre svenska biografier». De vid detta tillfälle lämnade bidragen (nr 7—8) utgöras av självbiografiska anteckningar av envoyén *P. O. von Asp* år 1800 och av ärkebiskop *Jac. Ax. Lindblom* år 1809.

— En förträfflig handledning för begynnande historieforskare har professor Edvard Bull givit i sin nyligen utkomna *Innledning til bygdehistorisk studium* (Steenske forlag, Kristiania 1924). Förf. behandlar först »Bygdehistoriens opgaver», går sedermera in på »Bygdehistoriens hjelpemidler» och lämnar därefter i ett slutkapitel några allmänna riktlinjer rörande »Historisk kritik». I det hela kan sägas, att det lilla verket ger betydligt mer än det lovar. Vilken forskare som helst kan vara förf. tacksam för de upplysningar han meddelar beträffande den norska historiens viktigaste källor och litteratur. De historiskt-kritiska grundsatser, som förkunnas, äro ävenså av stort intresse och förtjäna förvisso att närmare begrundas.

— Till Diplomatarium Norvegicum har utgivits en bilaga, omfattande *Norske Sigiller fra Middelalderen, Kongelige og Fyrstelige Segl* (Kristiania 1924). Den till grund lagda samlingen av sigillavritningar har ursprungligen sammanbragts av riksarkivarien H. J. Huitfeldt-Kaas. Verkets utgivare är arkivarien Chr. Brinckmann.

— I decemberhäftet av Svenska Stadsförbundets tidskrift för år 1924 har framlagts en årsredogörelse för Stadshistoriska Institutets verksamhet för sistförflutna år. Av särskild vikt är att i denna

årsredogörelse observera en översikt av de värdefulla register över stadshistoriska handlingar, vilka inom institutet blivit åvägabragta. Till forskares tjänst må de olika huvudserierna här påpekas: Riksarkivets pergamentsbrev 1421—1520, Privilegier och kungliga brev från äldsta tider till 1636, Kungliga brev rörande städernas byggnadsväsen 1521—1560, Kungliga brev i riksregistraturet fr. o. m. 1611, Resolutioner å städernas besvär, Skrivelser till Kungl. Maj:t dels från kammarkollegium, dels från kammarkollegium i förening med andra ämbetsverk t. o. m. 1809, Kungliga brev utfärdade i kammarexpeditionen (civildepartementet) 1809—1866. Samtliga register förvaras i Riksarkivet och stå till allmänhetens förfogande. — I januarihäftet av samma tidskrift inrymmes docenten Herlitz' *Stadshistorisk revy 1923—1924*, en förträfflig orientering över de två senaste årens stadshistoriska litteratur.

— Av Historiska Handlingar ha utkommit tvenne delar, utgörande i serien del 26, n:o 3 och del 27, n:o 1 (Stockholm 1924). Den första volymen innehåller *Berättelser om de lybeckska beskickningarna i Sverige 1509 och 1541*, utgivna av Lars Sjödin. Den andra volymen inrymmer Erik Sparres bekanta skrift *Pro lege, rege et grege* jämte av Erik Sparre författade *Rättegångsinlagor i tvisten rörande fru Görvel Abrahamsdotter Gyllenstiernas arv*, utgivna av Jan Eric Almquist. Båda utgivarna hava till respektive editioner fogat upplysande inledningar, vari redogöres för de publicerade aktstyckenas historiska bakgrund och lämnas uppgifter rörande tillämpade textutgivningsprinciper.

— Västra Sverige har i fråga om ortnamnens undersökning blivit särdeles lyckligt lottat i jämförelse med andra delar av landet. Detta beror till icke ringa grad på det målmedvetna och energiska arbete, som utföres av det för några år sedan vid Göteborgs Högskola grundade institutet för ortnamns- och dialektforskning. Bl. a. har Institutet, genom sin sekreterare och undersökningsledare, prof. Hjalmar Lindroth, påbörjat två stora serier av publikationer, dels en samling och bearbetning av de bohuslänska skärgårdsnamnen, dels ett ännu mera omfattande verk över *Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län.* Av detta senare föreligger sedan förlidet år första delen, en omfångsrik volym behandlande *Ortnamnen i Sävedals härad, jämte gårds- och kulturhistoriska anteckningar* (IX + 368 s., Göteborg 1923). Liksom i Ortnamnskommitténs arbete är innehållet grupperat på två huvuddelar: bebyggelsenamn och naturnamn. Vad som i främsta rummet faller i ögonen är rikhaltigheten av det medtagna materialet och utförligheten i dess behandling. I båda dessa avseenden överträffar den nya publikationen vida sina föregångare i vårt land. Namnförklaringarna äro i allmänhet väl grundade och präglas genomgående av vederhäftighet och skarpsinne. Särskilt anmärkningsvärt är, att man icke velat stanna vid en rent språklig analys

utan sökt så långt möjligt är vinna klarhet över de sakliga förutsättningarna för benämningen, vare sig dessa äro att söka uti lokala naturförhållanden eller uti allmogens liv och föreställningar. Här framträder sålunda starkt, att ortnamnens utforskning har nära samband med bygdernas utforskning i det hela. De gårdshistoriska och kulturhistoriska anteckningar, som meddelas, äro ofta av ett stort allmänt intresse. De utgöra viktiga bidrag till en topografisk häradsbeskrivning; för hembygdsforskaren böra de vara en verklig guldgruva.

E. W.

— Med anledning av Södertälje kanals ombyggnad har Kungl. Vattenfallsstyrelsen utgivit en minnesskrift, *Södertälje kanal. Historik och beskrivning* (Uppsala 1924). Den i skriften ingående *Södertälje kanals historia till 1819* är författad av Samuel E. Bring. Man läser med intresse den goda översikten över den viktiga trafikledens växlande öden och betydelse för den ekonomiska samfärdseln. Särskilt beträffande de äldsta kanalbyggnadsförsöken har förf. åtskilliga nya fakta och synpunkter att meddela.

— Nordiska institutets i Greifswald energiske och kunskapsrike föreståndare dr Johannes Paul har nyligen utsänt en kortfattad *Nordische Geschichte* (Ferdinand Hirt in Breslau, 1925). Arbetet, som är tillägnat Harald Hjärnes minne, åsyftar att för tyska läsare klargöra huvudlinjerna i de nordiska folkens historia med beaktande av såväl enande som skiljande drag i de skandinaviska germanstammarnas utveckling. En nordisk läsare tager med nöje och intresse kännedom om förf:s välskrivna framställning, vilken bär vittne om auktors gedigna insikter på området och fulla behärskning av det erforderliga historiska materialet liksom också om hans varma sympati för de folk, vilkas öden han söker belysa.

— I Statsvetenskaplig Tidskrifts sista häfte för 1924 har fil. mag. Carl Danielsson under titel *1500- och 1600-talens svenska tullpolitik* publicerat en uppsats, som utgör en värdefull handledning för alla forskare i sextonde och sjuttonde århundradenas inre svenska historia. Där redogöres först för den redan under medeltiden införda differentieringen i tull mellan in- och utländska köpmän; därefter upptages den från Gustav II Adolfs tid härstammande premieringen av den inhemska sjöfarten med närmast militärpolitiska syften; och sedan behandlas de första ansatserna till en industrieller varuprotektionistisk politik, som först under Karl XII fick någon nämnvärd tillämpning. Därtill fogas sedan en redogörelse för den s. k. växeln eller silverväxeln och därmed besläktade åtgärder avsedda att framtvinga inbetalning av ädel metall eller gott utländskt mynt i statskassan vid in- och (senare även) utförsel; till sist följer en avdelning om mer tulltekniska sidor av politiken,

såsom varuvärderingen och tulltaxornas uppställning. I det stora hela bygger framställningen på tryckta källor, främst naturligtvis Stiernmans Ekonomiförordningar, men någon motsvarande samlad framställning av tullpolitiken har icke veterligen förut lämnats, och det är alltså en väsentlig lucka i litteraturen, som därigenom i varje fall provisoriskt blivit fylld. Bristen på användning av arkivaliskt material faller knappast på mer än en punkt i ögonen, nämligen i fråga om tullvärdena i det senare 1600-talets importtulltaxor; ty då tullen därvid utgick med fasta procentsatser av det officiella värdet, lika för alla varor, kan — såsom förf. själv upprepade gånger påpekar — en eventuell protektionistisk tendens endast ha kommit till uttryck genom varuvärderingen, och därom kan blott en ingående prisstatistisk undersökning lämna besked. Mest nytt erbjuder sammanställningen för övrigt just i den nu ifrågavarande avdelningen, om industriprotektionismens begynnelser, och på goda grunder reduceras den av Forssell betydligt överdrivna protektionistiska karaktären hos 1667 års exporttulltaxa. Å andra sidan gör sig förf. ganska säkert skyldig till en oberättigad rationalisering av politiken, då han vill förklara den sena förekomsten av (varu-) protektionistiska tendenser med frånvaron av inhemsk förädlingsindustri i äldre tid. Ty just en dylik frånvaro skulle ha ansetts som ett skäl att uppamma förädlingen med hjälp av tullskydd, om en sådan politik haft resonans i tidens ekonomiska idéer, och förklaringen till att detta dröjde så länge är efter allt att döma den ekonomiska åskådningens konservatism, förekomsten av »försörjningspolitiska» mer än »skyddspolitiska» tendenser. — Också avdelningen om silverväxeln erbjuder åtskilliga, icke allmänt kända upplysningar, liksom sådana förekomma litet varstädes i uppsatsen.

E. Hkr.

— Staden Danzigs historiker, Paul Simson, blev genom döden förhindrad att avsluta sitt stort anlagda arbete, *Geschichte Danzigs*, vilket hittills utkommit i tvenne band. Bland hans efterlämnade papper fanns emellertid tryckfärdigt det första kapitlet i det tredje bandet, vilket därför separat utgivits under titeln *Danzig und Gustav Adolf* (Verlag des Westpreussischen Geschichtsvereins, Danzig 1924, 47 s.). Såsom titeln angiver, behandlar det nya arbetet huvudsakligen staden Danzigs förhållande till Gustav Adolf, nämligen under åren 1626—1628, och i detsamma ges noggranna upplysningar angående de framför Danzig opererande svenska stridskrafterna och ingående skildringar av de strider, som utspelades omkring Danzig och Putzig.

Hein.

— Erik Fahlbecks avhandling *Riksrättsinstitutet i 1809 års författning* (Uppsala 1924) består av två delar, av vilka den ena utgör en analys av gällande rätt och den andra, den omfångsrikaste och ur historisk synpunkt viktigaste, en »författningshisto-

risk undersökning». I denna sistnämnda del lämnas först en utförlig historisk översikt över »den svenska regeringsmaktens statsrättsliga ställning» med tyngdpunkten lagd på den gustavianska epoken och 1809 års grundlagsstiftning. Därefter övergår förf. till riksrättsprocessens utveckling i svenskt författningsliv. Även här lägges huvudvikten vid tiden efter 1772. På ett ingående och allsidigt sätt belysas de idéhistoriska förutsättningarna för det i 1809 års balanssystem så betydelsefulla riksrättsinstitutet. — Förf. bebådar en fortsättning av sitt arbete, ägnad åt institutets framträdande i praxis efter 1809.

N. H—tz.

— Genom Gustav Indrebø och Oluf Kolsrud har Kristiania universitet begynt utgivandet av *Lærde brev fraa og til P. A. Munch.* Det första bandet, vilket utkom år 1924, omfattar åren 1832—1850.

— Om Ulrich Wilckens *Griechische Geschichte im Rahmen der Altertumsgeschichte* (München-Berlin 1924. R. Oldenburg. VI + 246 s. 8:o. Rm. 4: —) yttrar Walter Otto i en utförlig anmälan i Deutsche Literaturzeitung: »mit einem Worte: die beste populär gehaltene Griechische Geschichte, die wir besitzen, ein Meisterstück». Jag instämmer oförbehållsamt. När jag först med alltjämt stigande beundran i ett drag genomläst densamma och därpå repeterat somliga partier, som väckte mitt särskilda intresse, gjorde jag precis samma reflexion: ett mästerverk, med vilken ingen liknande i nyare tid utkommen grekisk historia kan upptaga tävlan. Med utomordentlig skicklighet har Wilcken avvägt de olika kapitlen, klart och elegant berättar han huvudfakta i den politiska historien, ypperligt anknyter han framställningen av den kulturella och den ekonomiska utvecklingen. Han har verkligen sällsynt väl lyckats i sin önskan att skapa förståelse både för den enastående betydelse, som det geniala hellenska folket haft såsom kulturskapare inom den antika världen, och för de än i dag så lärorika ljus- och skuggsidorna i grekernas politiska liv. Detta sista så väl, att man mindre har behov av de då och då i parentes inskjutna parallellerna från modern tid. Om Wilcken i sitt förord bekänner, att det först var med tvekan han emottog uppdraget att skriva denna grekiska historia men att han sedermera med stigande glädje utarbetat densamma, så skall han säkert också snart nog bliva underkunnig om den enhälliga glädje och tacksamhet, varmed hans bok i vida kretsar emottages. Wilckens Griechische Geschichte är enligt min mening den, som hädanefter bör införas i våra filosofiska fakulteters studiehandbok; jag är också fullt övertygad därom, att varje historielärare ute i landet med både fördel och njutning skall taga del av densamma. Anmärkningarna i slutet av boken lämna ett gott urval av käll- och litteraturhänvisningar; en praktiskt uppställd Zeittafel ger överskådlighet. Men har Wilcken glömt Büchelers ord: »Ein Buch ohne Index ist kein Buch»?

E. N—n.

— En nyttig översikt över nyare tidens viktigaste händelser har givits av den engelske historikern W. F. Reddaway i hans lilla arbete *Modern European History, A general Sketch (1492—1924)* (London, Edward Arnold & C:o, 1924). För att möjliggöra en snabb orientering har förf. valt metoden att låta framställningen helt och hållet bestämmas av den kronologiska händelseföljden. Metoden är för visso icke utan sina betydande faror men det avsedda syftemålet med densamma torde dock i huvudsak hava vunnits. I uppfattningen och bedömandet av de historiska sammanhangen har förf. tydligen eftersträvat en lovvärd objektivitet.

— Över den ryktbare engelske statsmannen från 1700-talets senare hälft Edmund Burke har Richmond Lennox utgivit en omfattande specialstudie under titeln *Edmund Burke und sein politisches Arbeitsfeld* (Verlag R. Oldenbourg, München und Berlin, 1923). Sitt närmaste intresse har förf. inriktat på att undersöka Burkes verksamhet och andliga utveckling före hans bekanta ställningstagande till den franska revolutionen (detta för övrigt under hänvisning till Friedrich Meusels arbete *Edmund Burke und die französische Revolution*, Berlin 1913). Vi få sålunda följa Burke från hans första studie- och författartid till hans inträdande i parlamentet och hans senare verksamhet som politiker fram till 1780-talets slut. Förf. har icke låtit det kronologiska händelseförloppet vara det huvudsakligen bestämmande utan samlat sin framställning under vissa från innehållssynpunkt bestämda rubriker, såsom »Die englische politische Welt um die Mitte des 18. Jahrhunderts und die Elemente des Neuen in der Zeit Georgs III.», »Edmund Burkes persönliches Wesen und seine Rolle in Parlament und Partei», »Burke und der englische Staat», »Burke und das britische Reich». En viss brist på överskådlighet har den valda framställningsformen otvivelaktigt medfört. Å andra sidan har dock denna givit förf. tillfälle att djupare intränga i de enskilda frågornas sammanhang och genomföra en grundligare systematisk analys. En stor förtjänst har förf. inlagt genom sin fylliga miljöskildring, vilken tillåter oss att på varje punkt iakttaga och studera den omgivning och de politiska och sociala förhållanden, i vilka Burke levde och verkade. Vad förf:s grunduppfattning av sin undersöknings föremål beträffar, är den präglad av en stark känsla av det sammansatta i Burkes personlighet, vilket vållat, att denne med föga framgång låter sig inpassas under snäva, skematiska distinktioner. Verkningsfullt utvecklar förf. sin åsikt vid ett tillfälle sålunda: »Man empfindet zunächst bei ihm (ↄ: Burke) Widersprüche und schillernde Unbestimmtheiten; Gegensätze zeigen sich hier vereinigt, die sich sonst auszuschliessen pflegen. Die Nachwelt hat darum Jahrzehnte gebraucht, bis sie von der Meinung abkam, in Burkes Leben sei ein grosser Bruch erfolgt. Der Konservative findet anderes an ihm zu loben als der Liberale. Beide nehmen sie ihn als einen der grossen Vorkämpfer ihrer Weltanschauung für sich in Anspruch, und beide

tun dies mit Recht. Aus diesen Gründen ist es trotz der Geschlossenheit von Burkes Wesen nicht möglich, dies, wie es bei manchen anderen Persönlichkeiten angeht, mit wenigen Leitsätzen zu fassen und deutlich zu machen. Was könnte man als Erstes von ihm aussagen? Er war Engländer, aber ein Ire von Geburt; ein Sohn des 18. Jahrhunderts, doch von den Zügen, welche diesem Jahrhundert die besondere Art geben, zeigt er nur wenige. Ein Schriftsteller war er, der unter die Politiker ging und doch zeitlebens den Autor in sich nicht verleugnen konnte. Einer der grössten Redner seines Zeitalters und seines Volkes überhaupt, dem dennoch der unmittelbare Erfolg in der Mehrzahl der Fälle versagt blieb. Jahrzehntelang war er einer der führenden Köpfe des englischen Parlaments, und trotzdem gelang es ihm nie, in den Kreis der wirklich herrschenden und leitenden Staatsmänner seines Landes aufzusteigen. Er war ein Mann der Opposition und der politischen Propaganda, ein Reformer, Vorbote einer kommenden Epoche und dabei doch ganz konservativ und mit allen Fasern in der Generation seiner Grossväter verwurzelt. Die Nachwelt sieht in ihm vor allem den Schöpfer einer neuen Art, Staat und Staatsleben anzuschauen, während er selbst sich mit den altüberkommenen Ansichten seiner Umwelt in der vollsten Übereinstimmung fühlte und auf nichts einen so grossen Stolz setzte wie gerade hierauf.»

— Korta monografier över ledande statsmän från alla tider och länder hava nyligen samlats i det stora tyska samlingsverket *Meister der Politik. Eine weltgeschichtliche Reihe von Bildnissen. Herausgegeben von Erich Marcks und Karl Alexander von Müller* (2. Auflage. Deutsche Verlagsanstalt, Stuttgart und Berlin, 1923. B. 1—3). Såsom författare framträder ett stort antal av Tysklands mest framstående historiker. För antiken märkas Eduard Meyer, Mattias Gelzer och Wilhelm Weber med uppsatser över Darius I, Hannibal och Scipio, Cæsar och Augustus, Trajanus och Hadrianus. Bland levnadsteckningarna från medeltiden må framhävas Erich Caspars värdefulla studie över Bernhard av Clairvaux, Karl Hampes grundliga arbete över Fredrik Barbarossa och hans efterföljare, vilket inrymmer Fredrik I den främsta platsen bland de tre stora Hohenstauferna, och Fritz Vigeners fina essay över kejsar Karl IV. Från nya tidens område kunna slutligen nämnas uppsatser av Gothein över Loyola, av Brandenburg över Karl V, av Marcks över Filip II, av A. O. Meyer över Cromwell, av Stählin över Peter den store, av Küntzel över »De tre stora Hohenzollrarna», av Wahl över Napoleon, av Oncken över Lassalle samt av Franke över Li-Hung-Tschang och Yuan-Schi-Kai. Utrymmet tillåter icke att i detta sammanhang ingå på enskildheter. Från svensk synpunkt bör emellertid till sist påpekas, att i samlingsverket ingår en teckning av *Gustav Adolf*, författad av biblioteksdirektor Schulz. Denna synes dock i huvudsak vilja lämna en rent

saklig framställning av det yttre händelseförloppet och mindre sträva att ge en genomtänkt analys av konungens egen personlighet.

Hein.

— Den tyska samtidshistorien har under de senaste åren riktats med en betydande mängd arbeten. Av växlande karaktär och värde ha de i allmänhet en tendens gemensam, nämligen att var i sin mån undergräva grundvalen för Versaillesfredens dom, att Tyskland ensamt bure all skuld till världskriget. På officiellt håll har man trott sig bäst kunna tjäna detta syfte genom att framlägga händelserna i de bevarade dokumentens ljus och, tvärt emot vad som brukar vara praxis, redan på ett tidigt stadium ge forskningen del av det grundläggande materialet. Genom att på detta sätt möjliggöra en ny och vederhäftig prövning av händelseförloppet har man velat öppna vägen för ett lidelsefriare bedömande och en rättvisare uppskattning av de olika spelarnas insatser. Sedan de med krigsutbrottet närmast sammanhängande händelserna belysts genom de s. k. Kautskydokumenten (*Die deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch. Vollständige Sammlung der von Karl Kautsky zusammengestellten amtlichen Aktenstücke*, 1919, i 4 vol. utgivna av Max Montgelas och Walter Schücking), skred man till fortsättande av verket med akterna från åren närmast före 1914. Detta uppdrag lämnades 1919 åt Albrecht Mendelssohn Bartholdy, som följande år vid sin sida fick Johannes Lepsius och Friedrich Thimme. På grund av det nära sambandet med tidigare händelser kommo utgivarna emellertid att sträcka sig allt längre bakåt i tiden och funno det, särskilt med hänsyn till franska försök att leda världskrigets orsaker tillbaka till Bismarcks utrikespolitiska intentioner, nödvändigt att i ett sammanhang ge en överblick över hela perioden ända från tyska kejsardömets skapande. På så sätt tillkom den stora urkundspublikationen *Die grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871—1914*, utgiven på uppdrag av tyska utrikesministeriet med början 1922, numera med det 1924 utkomna 18:e bandet framförd till 1904. Den i och för sig lovvärda planen har enligt utgivarnas försäkran fullföljts med fördomsfrihet och utan försök att dölja obehagliga sanningar, som kunna ha betydelse för uppfattandet av det historiska sammanhanget. Utgivarna ha haft tillgång till och tillåtelse att offentliggöra alla utrikesdepartementets hithörande akter. Att de medtagit vad de ansett betydelsefullt är naturligtvis antagligt. Huruvida det gjorda urvalet gjorts med tillbörlig vidsynthet är för tidigt att bedöma. Det är utan vidare klart, att det framlagda materialet ger en ny och rikare belysning åt ett flertal dunkla problem. Men den definitiva lösningen låter ännu vänta på sig. Därför behövs först och främst ett mera allsidigt material, som blir tillgängligt först då även övriga i händelsernas mitt befintliga makter öppna sina arkivgömmor.

Av de större sammanfattande arbeten, som till väsentlig del bygga på det nya materialet från den nämnda stora aktpublikatio-

nen, bör i första rummet nämnas Felix Rachfahls *Deutschland und die Weltpolitik 1871—1914*, vars första del, omfattande *Die Bismarck'sche Aera*, utkom 1923 (Stuttgart, Ernst Heinrich Moritz förlag, XIII + 820 s.). Arbetet, som tillkommit på grundvalen av förf:s föreläsningar vid universitetet i Freiburg, vilar på grundlig beläsenhet i den till ämnet hörande rikhaltiga litteraturen och ger en mångsidig belysning åt den mängd olika historiska problem, som fyller 1870- och 80-talens diplomatiska historia. Dess omständlighet är till förfång för överskådligheten, men dess fulla utnyttjande försvåras framför allt av den totala frånvaron av vägledande noter och källhänvisningar samt bristen på tillfredsställande register. Det utgör emellertid en betydande insats i forskningen. Rachfahl hör till den grupp av forskare, som vid studiet av de mera fjärran liggande orsakerna till världskriget låta den kolonialpolitiska rivaliteten med England träda tillbaka för de mera komplicerade intressemotsättningar, som grunda sig på den europeiska kontinentalpolitiken. Det karaktäristiska för Bismarcks politik var hans oscillering mellan de två konstanterna Elsass-Lothringen och Orienten. För att erhålla stöd mot de franska revanschplanerna i väster var Bismarck beredd att ge Ryssland stora fördelar i öster. Men samtidigt sökte han nå ett gott förhållande till England. Rachfahl fäster ett anmärkningsvärt stort avseende vid Bismarcks försök att närma sig denna makt och räknar med starka positiva syften i denna riktning redan vid Buchers mission till England 1875. Han framhåller Englands och Tysklands likartade ställning till Frankrikes koloniplaner på 1880-talet, vilka båda uppmuntrade för att Frankrike skulle sysselsättas på annat håll och hindras från att närma sig det isolerade Ryssland och sluta en allians, som för båda kunde bli farlig. Han betonar också, att Bismarck under den starka spänningen mellan England och Tyskland under kolonialkrisen 1884—85, då skarpa ord å ömse håll fälldes och krigsrykten flögo, aktade sig att spänna bågen för högt, endast framställde krav, som icke sårade Englands livsintressen, och även under ögonblickets spänning icke släppte tanken på ett slutligt samförstånd. Härpå skulle tyda bl. a. hans plötsliga avsändande till London i mars 1885 av sonen Herbert, vars mission, vantolkad i England, i själva verket inneburit en vänskaplig demonstration och i initierade kretsar även verkat i denna riktning. Sedan den bulgariska krisen 1887 givit England nytt intresse för gott förhållande till Tyskland och då samtidigt det skymtande fransk-ryska förbundet kastade en skugga över den tysk-ryska vänskapen, blev Bismarck ännu mera angelägen om ett resultat. Balkanententen mellan England, Italien och Österrike 1887 ingav härvidlag stora förhoppningar. Men då han 1889 gjorde sitt sista stora försök, mottogs det visserligen välvilligt av lord Salisbury men befanns omöjligt att fullfölja på grund av bristande intresse från de parlamentariska kretsarna i England. Rachfahls framställning är i denna här skisserade detalj synnerligen intressant och konsekvent genomförd. Huruvida det varit rikskans-

lerns mening, att ett förbund med England 1889 skulle medföra avklippande av trådarna till Petersburg, vilket förf. anser såsom en nödvändig konsekvens, torde emellertid på goda grunder kunna betvivlas. Bismarcks skicklighet att bygga upp invecklade diplomatiska system, där attraherande och repellerande krafter motverkade varandra och skapade ett jämviktsläge, är ju vederbörligen uppskattat, och det finnes mycket berättigat i den från annat håll framkastade tesen, att Bismarck under sina engelska sonderingar icke tänkt sig Rysslands bortstötande utan snarare en mot Frankrike riktad allians med anslutning både från Ryssland och England.

En kronologisk fortsättning av Rachfahls arbete, ehuru eljest av annan karaktär, är Erich Brandenburgs *Von Bismarck zum Weltkriege* (Berlin, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, 1924, X + 454 s.). Brandenburg har, ehuru boken utkom innan de båda senare serierna av dokumentsamlingen förelågo, kunnat begagna dess material, då han på förhand haft tillgång till utrikesdepartementets skatter. De av honom citerade dokumenten förekomma i allmänhet i den stora urkundspublikationen. Det ligger i sakens natur, att Brandenburg rör sig på ett mycket osäkrare plan än Rachfahl. Bismarcktiden börjar nu ligga så pass långt tillbaka i tiden, att den kan få en något så när historisk behandling. I fråga om den därpå följande epoken göra sig politiska synpunkter i högre grad gällande. Förf. fråndömer icke Tyskland efter Bismarcks fall den fredskärlek, som allt tydligare erkännes ha varit den förste rikskanslerns främsta drivkraft vid arbetet på den invecklade allianspolitiken. Men han ägnar ifrågavarande tids politiska och diplomatiska ledare en skarp kritik, dels för att de övergåvo Bismarcks försiktiga statskonst och i förlitande på Tysklands växande makt tilläto sig oöverlagda handlingar, dels för att de slogo in på en kompensationspolitik, som kännetecknades av ett ständigt svängande mellan olika maktgrupper och gav till resultat ett rykte för obeständighet och opålitlighet, som förtog verkan av gjorda närmanden i olika riktningar. En följd av detta system var exempelvis, att Tyskland nöjde sig med att av kolonier taga vad det lätt kunde erhålla för att icke komma alldeles till korta i den allmänna konkurrensen. Det saknade en konsekvent plan för sina förvärv och fick på detta sätt ett kolonialvälde, som i krig var omöjligt att försvara. I sitt förhållande till andra makter iakttog Tyskland en valfrihet, som till en tid icke behövde innebära en bestämd olägenhet. Men när England och Frankrike 1904 funnit varandra, blev dess ställning full av faror. Marockoäventyret 1905 visade detta till fullo. Brandenburg, som betonar kejsar Wilhelms motvilja mot besöket i Tanger, skjuter skulden på Holstein och Bülow, vilken senare ville begagna det tillfälle, som gavs under Rysslands trångmål med anledning av kriget med Japan, att förödmjuka Frankrike. Denna politik stämde föga överens med de försök till ett närmande till Frankrike, som samtidigt gjordes via Ryssland genom Björköfördraget. Rysk-engelska fördraget 1907 ökade farorna. Förf.

gör visserligen gällande, att ententen i sin begynnelse var en alltför bräcklig kombination för att kunna motivera de bekymmer, som man redan då gjorde sig på vissa håll i Tyskland, men det var dock en betänklig sak, att Tyskland mist sin mellanställning och förflyttats till den svagare av två partigrupper. Och ställningen blev ytterligare försämrad genom en oklok Marocko- och flottpolitik, som endast hade till följd att ententen alltmer konsoliderades. Förf. har varit angelägen att hålla sin framställning så objektiv som möjligt. Oförbehållsamt erkänner han sig av sina senare studier ha blivit tvingad till att frångå en tidigare uppfattning på många punkter. Kanske har hans under arbetets lopp synbarligen ökade kritiska stämning dock drivit honom till omdömen, som med hänsyn till att många faktorer ännu äro otillräckligt belysta borde varit något mindre kategoriska.

L—ts.

— I den på J. A. Lindblads förlag, Uppsala, utkommande serien »De geografiska upptäckternas historia», som förut upptager två volymer, Sydamerika av Erland Nordenskiöld och Söderhavet av Birger Mörner, ingår under titeln *Afrika* (206 s.; pris kr. 6: —) en framställning av Afrikas upptäcktshistoria av Gerhard Lindblom. Den första delen, som nu utkommit, behandlar tiden fram till Vasco da Gama. Den utgör en översikt över de viktigaste resultaten av upptäcktsfärderna till den tiden och ger en sammanfattning av såväl den klassiska som den medeltida, särskilt arabiska, geografiska litteraturen. Av det rikliga, till största delen väl valda illustrationsmaterialet fäster man sig särskilt vid några upplysande reproduktioner ur den äldre konstlitteraturen. Arbetet är hållet i en lätt och populär form.

L—ts.

Översikter och granskningar.

Studier i svensk handelspolitik under den tidigare frihetstiden. Ak. avh. av EINAR EKEGÅRD. XXVIII, 488 s., jämte diagram och tabeller. Uppsala, Appelbergs Boktr. A. B., 1924.

D:r Ekegårds mycket omfångsrika avhandling har i sitt nu föreliggande skick till huvuduppgift att framställa handelspolitiken under frihetstidens första årtionde, fram till 1729 års traktat med Alger. Den ursprungliga planen var vidsträcktare och skulle ha fört skildringen fram till Levantiska kompaniets upprättande och den svenska levanthandelns verkliga början. Ändringen i ämnesomfånget har emellertid ej åtföljts av motsvarande ändring i planläggningen, utan den allmänt europeiska levanthandeln och motsvarande svenska planer under föregående århundrade spela en huvudroll i det särdeles vidlyftiga inledningskapitlet, som fyller en tredjedel av den stora boken. I detta långa kapitel saknas visserligen ingalunda upplysningar av värde för Sveriges ekonomiska historia före frihetstiden — särskilt må påpekas en lång not om 1715 och 1718 års tulltaxor (s. 115—17) — men de skulle bättre ha kommit till sin rätt i annat sammanhang. Den åsyftade helhetsföreställningen om merkantilismen vare sig i allmänhet eller i Sverige har den långa inledningen knappast lyckats giva, därtill är framställningen både alltför splittrad och för litet anknuten till merkantilismens grundläggande drag.

Med avhandlingens andra kapitel är författaren emellertid inne på sitt egentliga ämne, och från denna punkt har man all anledning att ge sitt livliga erkännande åt den stora grundligheten i genomarbetning av ett högst vidlyftigt urkundsmaterial. Det är ytterligare en och annan serie som utan skada kunnat vara med, särskilt inom Stockholms stads arkiv; citaten äro överraskande ofta något inexakt återgivna, och i siffermaterialet förekomma icke så få misstag (särskilt i tabellen över järnpriserna s. 164—65, not. — den stora tabellen i bilagan är korrektare ehuru ej heller alldeles felfri); men vad som därvid kan anmärkas är obetydligheter, som alldeles ställas i skuggan av omsorgen i materialets genomforskning. Det vore nästan att önska, att man finge anse studiet av 1720-talets svenska handelspolitik åtminstone tills vidare avslutad med denna vidlyftiga framställning, ty ämnet lönar knappast fortsatta forskningsmödor.

Sant att säga står det åtminstone för undertecknad som något tveksamt, om ämnet lönat ens det mångåriga arbete som nu nedlagts därpå, och kanske än mer, om resultaten förtjänat att återges med den bredd som här skett. Det enda i egentlig mening nya som utöver enstaka detaljer kommer fram gäller handelstraktatpolitiken, och denna bar ej annan frukt under det behandlade skedet än »fredsslutet» med Alger 1729, vars betydelse svårligen kan kallas överväldigande. Likväl ligger det principiellt sett ett obetingat framsteg i förf:s grepp på ämnet så till vida, att han sökt sätta den av ekonomiska faktorer behärskade handelspolitiken i samband med utvecklingens rent politiska sidor, närmast med de utrikespolitiska motsatserna och den konstitutionella maktbalansen inom landet. I vad mån han därvid lyckats finna de verkliga sammanhangen är en annan fråga, som strax skall belysas närmare.

Avhandlingens teser på detta område kunna sägas vara främst två. Den ena är, att de näringspolitiska åtgärderna och närmast produktplakatets utfärdande hade en utrikespolitisk bakgrund i strävanden hos det mot England fientligt sinnade partiet, d. v. s. holsteinarna, och att dessa av samma anledning saboterade — ordet täcker fullt vad förf. åsyftar — planerna på en handelstraktat med England. Den andra, därmed ganska nära förenade tesen är, att initiativet till politiken icke utgick från riksdagskretsar eller ekonomiska intressegrupper utan från den holsteinskt sinnade förvaltningen, närmast kansli- och kommerskollegierna. Som dramats hjälte (eller motsatsen) framställes en enda person, nämligen D. N. von Höpken, under större delen av denna tid utrikesstatssekreterare i kanslikollegium, sekunderad av assessorn i kommerskollegium Jacob von Hökerstedt. Det förefaller icke mig, som om förf. haft framgång med sina försök att bevisa dessa sammanhaug, men den intresserade bör kanske själv göra sig mödan att jämföra hans framställning med den jag tidigare lämnat dels i min uppsats »Produktplakatet och dess förutsättningar» (i Historiska studier till Harald Hjärne, 1908), dels också i mitt arbete »Ekonomi och historia», 1922.

En svaghet är till en början, att det knappast finns ett enda urkundsmässigt stöd för förf:s nya konstruktioner. Från den inom kollegierna tillsatta traktatberedning under Höpkens ordförandeskap, som enligt förf. är roten och upphovet till det hela, har ej en skriven rad gått till eftervärlden, och lika litet kunna några som helst privata uppteckningar åberopas till stöd för det »spel bakom kulisserna», som förf. överallt tror sig ha kommit på spåren. För en tid, som erbjuder rikligare tillgång till omedelbara uppteckningar av de handlande personernas motiv än kanske någon vare sig föregående eller efterföljande, är en sådan forskningsmetod ej lycklig; man må minnas, att det under frihetstiden fördes formliga diskussionsprotokoll i både rådet, kollegierna och riksdagsdeputationerna. Men det är ej nog med detta motargument e silentio. Om ej de

upptecknade yttrandena skola komma i strid med förf:s teser, måste man antaga, att de handlande personerna sade raka motsatsen till vad de menade också i sådana fall, då det knappast fanns någon att föra bakom ljuset därigenom. För att välja blott ett enda exempel låter kanslikollegii protokoll den 4 april 1723 både Gyllenborg och Höpken, sålunda de två ledande holsteinarna, vid sammanträdets början, »innan alla voro samlade», sua sponte uttala sig för omedelbara traktatförhandlingar med England; om detta skall kunna förenas med förf:s tes, måste det anses vittna om en hypertrofi av machiavellism.

Också i andra fall synes källkritiken komma väl mycket till korta. Förf. vill t. ex. vindicera trovärdighet åt Chydenius' påstående om att produktplakatet 1723 hade sitt upphov i kommerskollegium. Dr Ekegård måste därvid icke blott se bort ifrån att Chydenius själv förklarade sig icke ha fått reda på kollegiernas verkliga utlåtande i frågan och att han visar sig ha fått händelseförloppet vid produktplakatets utfärdande 1724 alldeles om bakfoten; därtill kommer ytterligare, att förf. måste föredraga ett påstående fyrtio år senare av en komminister från Österbotten framför en med händelserna alldeles samtidig förklaring av ingen mindre än kommerskollegii president, av innehåll, att förslaget uppkommit i ständernas kommersedeputation (s. 301, not 2). På icke mindre än två ställen (s. 280 f., 285, not 5) åberopar förf. till stöd för samma hemliga initiativ från kansli- och kommerskollegierna ett yttrande av Stockholmsköpmannen Spalding i kommersedeputationen av innehåll, att »det är K. M:ts nåd. behag att denna quæstion här skulle bliva avgjort, varföre den uti dess nåd. proposition är vorden anfört». Emellertid är Spaldings påstående om ärendets förekomst i sekreta propositionen en ren osanning, medan han som synes ej ens berör något initiativ från kollegierna. Att en person fällt ett kontrollerbart, osant yttrande om *ett* faktum, gör honom knappast användbar som vittne i fråga om något annat, okontrollerbart, som han ej ens berört.

Det av förf. framställda sammanhanget i fråga om antiengelska, holsteinska stämplingar som förklaring till underlåtenheten att bereda traktatförhandlingar med England blir ganska osannolikt genom hans egen upplysning (s. 338), att detsamma var förhållandet i fråga om holsteinarnas egen bundsförvant Ryssland. Och försummelsen från kanslikollegii sida att expediera i enlighet med fattade beslut, som förf. betraktar såsom uttryck för Höpkens bakslughet, förefaller få en mer osökt förklaring genom den ännu vanligare mänskliga egenskap som heter slarv; det är också påfallande, att förf. alldeles förbigår den notoriska förekomsten av just en sådan oavsiktlig försummelse i fråga om att instruera de svenska ministrarna i utlandet om produktplakatets utfärdande (se min äldre uppsats, a. a., s. 761 med not 1). Det vore nog lyckligt, om historiker mer än vanligen är fallet ville räkna med det moment av planlöshet och oberäknelighet, som ingår i all praktisk

verksamhet och kanske särskilt i all statsverksamhet, kort sagt ej glömma, quantilla prudentia mundus regitur.

En kanske ännu större svaghet i ståndpunkten synes mig slutligen vara, att det handlingssätt förf. vill tillägga holsteinarna förefaller vara i strid med deras eget intresse. Ty England åtnjöt så stora handelsfördelar i Sverige på grund av 1720 års fredstraktat, att man på svenskt håll aldrig satte i fråga annat än att en handelstraktat skulle ha lett till inskränkningar däri; och till yttermera visso framhölls det ofta, särskilt just av Höpken själv, att om engelsmännen avböjde nya traktatförhandlingar, så var den genom fredsfördraget skapade skyldigheten att bevara status quo, tills handelstraktaten blivit av, utan vidare upphävd. Det förefaller därför, som om just de anglofoba kretsarna skulle ha haft allt intresse i att framdriva handelstraktatförhandlingar med England så snart som möjligt, och mycket riktigt påpekar också 1723 års sekreta utskott, vars holsteinska sympatier förf. vitsordar, »att ju mindre skäl och orsak engeländarne å sin sida, ju mera vi det å vår sida hava att driva därpå» (*SRA*, ser. 2, I, s. 400). Hade saken haft de utrikespolitiska motiv förf. tror, skulle man också ha väntat något intresse från Horns sida i motsatt riktning, medan förhållandet nu var, att han ej vid något tillfälle veterligen ens tagit kännedom om förloppet.

Efter allt att döma var motsatsen alltså ekonomisk och icke politisk. Detsamma gäller den hos förf. ständigt återkommande frågeställningen, om initiativet till sjöfartspolitiken utgick från kollegierna eller från köpmanskretsarna. Själva frågeställningen förefaller mig nämligen ohållbar. Ty såsom bl. a. jag flere gånger påpekat och som förf. själv ingalunda döljer, voro kollegiernas ledande män intressenter i skeppsvarven och de borgerliga redarnas kompanjoner; om uppslaget till offentligt stöd åt näringen kom från den ena sidan eller den andra är då i brist på privata uppteckningar om saken lika omöjligt att avgöra som det är likgiltigt. Vad som har intresse är, att uppslagen kommo från en krets av män med ett visst slags ekonomisk orientering, förenad med holsteinska sympatier; men den rimliga förklaringen härtill är icke, att de därmed ville komma åt den politiska motståndaren England, utan att de redan då behärskades av de ekonomiska syften, som småningom skulle bli rådande inom det just av dem grundade hattpartiet.

Jag har uppehållit mig så länge vid dessa teser i förf:s bok, därför att de synas mig vara vad som främst förtjänar diskussion av dess innehåll. Övertygande förefaller framställningen mig, som synes, knappast på någon hithörande punkt, men obestridligen är det en förtjänst att ha ställt de kända fakta under ny diskussion, i synnerhet som några nya fakta av större vikt tydligen icke funnits att framdraga.

Framställningen i övrigt skall ej här behandlas mer utförligt. Tendensen att framställa sammanhang och dolda krafter utan stöd

i källorna eller på grund av sena och föga vederhäftiga källor saknas ej alldeles i andra delar av avhandlingen heller, och särskilt den roll såsom deus ex machina, som upprepade gånger tilldelas Jonas Alströmer, bär icke sannolikhetens prägel. Huvudsvagheten i dessa och liknande fall synes vara, att förf. ej tillräckligt mycket tänkt på, i vilken utsträckning både de merkantilistiska idéerna och de merkantilistiska åtgärderna voro commune bonum för alla intresserade personer i alla länder under denna tid och att ett initiativ därför sällan utan direkta bevis kan hänföras till en bestämd person. Också i fråga om produktplakatet gäller det, att dess sena uppträdande i vår historia — liksom å andra sidan den centrala ställning det därefter fick — är mer överraskande än att det över huvud planlades och kom till stånd. Man må t. ex. minnas, icke blott att de svenska fartygens företrädesrätt i tullhänseende var en hörnsten i den ekonomiska politiken, utan därjämte att Stockholms privilegier under lång tid förbjödo befraktning av främmande skepp, innan borgerskapets egna fått full last[1]). Steget till produktplakatet var därför i intet hänseende långt.

Utöver skildringen av politiken förekommer i d:r Ekegårds avhandling ett rikligt statistiskt material, som huvudsakligen gäller järnhandeln men även berör utrikeshandeln i dess helhet och som i flere hänseenden är välkommet. Tyvärr kan ej detsamma sägas om de bifogade diagrammen. Särskilt det bland dem som gäller järnpriserna är direkt felaktigt, tydligen på grund av obekantskap med den grafiska metoden, och man må hoppas, att läsaren skall gå till själva det bifogade tabellmaterialet.

I det stora hela kan man emellertid lugnt utgå från tillförlitligheten i författarens uppgifter, som man blott skulle ha önskat ha fått något lättare tillgängliga, såväl genom förekomst av textrubriker — de saknas nu nästan fullständigt — och sidhänvisningar i innehållsförteckningen som framför allt genom större förmåga av begränsning i urvalet av fakta samt pregnans i uttryckssättet. »Minsta medlets lag» skulle kanske förtjäna mer uppmärksamhet på det vetenskapliga området än alltid kommer den till del.

Eli F. Heckscher.

Studier i frihetstidens försvarspolitik. Ett bidrag till Sveriges inre historia 1721—1727. Akademisk avhandling av JEAN HÄGGMAN (diss. Uppsala). Stockholm 1922. 318 s.

Sällan har en statsbildning blivit ställd inför så svåra försvarspolitiska problem som det svenska väldet vid det stora nordiska

[1] Se Stockholms stads privilegier 1529 (punkt 32), 1563 (p. 7), 1570 (p. 6), 1594 (p. 6) och 1636 (p. 26), ävensom Johan III:s brev 12 maj 1585 och hertig Karls res. 5 jan. 1598; först i Karl XII:s res. 22 dec. 1698 (p. 9) förklarades detta »mycket betänkeligit», men enligt ordalagen att döma av hänsyn till andra *inhemska* städers sjöfartsintressen. (Samtliga urkunder tryckta i Stockholms stads privilegiebref 1423—1700, utg. af K. Hildebrand och A. Bratt.)

krigets slut. Freden i Nystad hade medfört en våldsam förändring i rikets militärgeografiska läge, den nygrundade ryska stormakten hade ryckt Sverige in på livet genom att avhända det praktiskt taget allt vad det sedan 1200-talets mitt hade förvärvat i österled, och hela det vittförgrenade försvarssystem, som av svenska konungar och statsmän under tidernas lopp hade uppbyggts därborta, var därmed i segrarens våld och förvandlat till ett hot mot den övervunne. Självt t. v. i avsaknad av allierade, måste Sverige hålla sig försvarsberett även gentemot den danske och den preussiske grannen, av vilka den senare ingalunda var sinnad att för alltid göra halt inför den nya gräns, som 1720 års Stockholmsfred hade skapat. Då härtill kom, att landets materiella resurser dels genom det långvariga och ödeläggande krigstillståndet, dels ock på grund av landavträdelserna voro till ytterlighet förminskade, måste följden bliva en den hårdaste spänning mellan den yttre säkerhetens krav och de förhandenvarande ekonomiska möjligheterna.

Hur de svenska statsmakterna under dessa omständigheter sökt komma till rätta med försvarsproblemen, därom har vår kunskap hittills varit i hög grad ofullständig. Malmström har visserligen i sitt stora verk, om också helt kortfattat, berört jämväl riksförsvarets öden under det ifrågavarande skedet och tack vare den honom kännetecknande förmågan att ur ett rikt aktmaterial med säker hand framdraga och sedan med mästerlig koncentration återge det väsentligaste i ett sammanhang varit i stånd att inom en knappt tillmätt ram meddela läsaren icke så få upplysningar om de stora huvuddragen — eller kanske rättare huvudresultaten — i utvecklingsgången. Och en mycket viktig sida av ämnet, nämligen det finländska försvarsväsendets historia under den tidigare frihetstiden, har mera i detalj utretts dels av M. G. Schybergson, som i sitt arbete om Finlands inre historia åren 1721—1731 (1875) ägnat densamma ett icke obetydligt utrymme, dels och framför allt i Juvelius' år 1919 på finska språket utkomna monografi om Finlands försvarsfråga 1721—1741. Men bortsett härifrån är d:r Häggmans nu föreliggande undersökning i det stora hela utan föregångare.

Förf. har sålunda haft en mycket tacksam uppgift sig förelagd. Och det bör genast erkännas, att han löst den på ett förtjänstfullt och i allmänhet lyckligt sätt, så långt hans utredning sträcker sig. Om hans arbete redan på grund av ämnesvalet måste tillvinna sig intresse, stegras detta ytterligare genom det i stort sett goda grepp på ämnets behandling, som förf. visar sig äga, och tack vare den lättflytande och i regel mycket vårdade stilen. Avhandlingen äger dessutom en icke ringa aktualitet i en tid, då ständigt nya »lösningar» av vår försvarsfråga prövas och föreslås. Man överraskas vid läsningen gång på gång av de överensstämmelser och analogier i den försvarspolitiska problemställningen, som i många avseenden förefinnas mellan nu och då. Även 1720-talets män hade att taga ståndpunkt till projekt om en ganska vittgående »nedskrivning» av

det levande försvaret, visserligen med bibehållande av den gamla organisationens ram och allmänna grunder, så att försvarets »elasticitet» garanterades. Man laborerade då som nu med svårigheten att med hänsyn till såväl effektiviteten som de finansiella tillgångarna på lämpligaste sätt »avväga» styrkeförhållandet mellan de olika försvarsgrenarna, och meningarna bröto sig därvidlag mot varandra. En av de mera framträdande olikheterna var däremot, att något som kan kallas för »avrustning» eller »avväpning» från intet håll ifrågasattes; så till vida rådde full enstämmighet, att en i möjligaste mån betryggande försvarsberedskap borde eftersträvas, och så långt de mycket otillräckliga medlen tilläto det, inriktade man sig även i handling på en sådan. Det vore överflödigt att framhålla detta, om inte förf. (s. 126; jfr hans uttalande s. 127 om »avrustningstendensernas» nederlag på 1723 års riksdag) hade gjort gällande, att det tjuguåriga kriget »med alla dess tunga bördor, dess motgångar och besvikelser och icke minst dess ruinerande efterverkningar självfallet måste ha bidragit att hos de samhällslager, som härav närmast fått känna följderna», framkalla »en given motvilja mot hela militärinstitutionen». För en dylik åsikt ger den utredning av meningsbrytningarna, som förf. själv på grundval av källorna framlägger i avhandlingen, intet som helst stöd, och det är ställt utom allt tvivel, att han i det citerade yttrandet råkat göra sig skyldig till en flagrant anakronism.

Avhandlingen omfattar tiden från Nystadsfreden till och med 1726—1727 års riksdag; inledningsvis behandlas dessutom krigsförvaltningens organisation under de båda sista krigsåren, varvid förf. främst dröjer vid den återgång till äldre organisationsformer, genom vilken krigs- och amiralitetskollegierna i samband med det nya statsskickets tillkomst återfingo sin gamla myndighet, vartdera inom sitt område. Redogörelsen för försvarsväsendets utveckling under ovannämnda tidrymd lämnar i fråga om allsidighet föga övrigt att önska; t. o. m. försvarets finansiella grundvalar och förhållandet mellan försvarsutgifterna och statsbudgeten i dess helhet ha sorgfälligt undersökts. Framhållas bör dock, att Svensk-Pommerns försvarsväsende och de anstalter för dess stärkande, som denna tid vidtogos eller påtänktes, icke blivit föremål för behandling, ehuru förf. varken i förordet eller eljest tillkännagivit och motiverat denna begränsning i arbetsplanen och fastän det pommerska försvarsverket, till vilket även de svenska ständerna sträckte sin omvårdnad under perioden[1], måste anses tillhöra gebitet för frihetstidens försvarspolitik. En annan förbisedd eller i varje fall styvmoderligt behandlad sida av ämnet är artillerivapnets utveckling. Dess ledande man denna tid var ingen mindre än Carl Cronstedt, den — enligt sakkunnigt omdöme — utan gensägelse mest framstående representant för det svenska artilleriet, som möter i historien. Outtröttligt verksam för sitt vapens förkovran, gav han just under 1720-talet den

[1] Se t. ex. — bortsett från otryckta källor — *SRA* 1719—1800, I, s. 688 ff.

slutliga utformningen åt sitt berömda artilleristiska system, som i tekniskt avseende blev epokgörande för vårt artilleri och togs till mönster i åtskilliga andra länder. Efter att ha framlagts för och prövats av den sittande defensionskommissionen stadfästes detta s. k. Cronstedtska system i rådet 25 febr. 1725, varvid det bestämdes, att det framgent skulle ligga till grund för alla nyanskaffningar av artillerimaterial. Projekt till ytterligare förbättringar i systemet inlämnades av Cronstedt till 1726—1727 års defensionsdeputation, som emellertid ej medhann att taga ställning till dem utan hänsköt avgörandet till nästkommande riksmöte. Samma defensionsdeputation avgav däremot yttrande över en rad andra framställningar från Cronstedt angående uppsättande av grovt belägringsartilleri m. m. Slutligen må nämnas, att redan 1723 års riksdag på Cronstedts auktoritet beslöt, att artilleriregementet på bekostnad av de värvade garnisonsregementena för framtiden skulle bibehållas vid den betydande styrka, till vilken Cronstedt uppbringat det och i följd varav statsutgifterna för detsamma väsentligt överstego det i 1696 års normalstat anslagna beloppet.[1] I själva verket är artilleriets utveckling jämte »Stockholmsavenyernas» befästande, varom mera nedan, det enda mera avsevärda direkta framsteget på försvarets område under det av d:r Häggman skildrade tidsskedet. Men om allt detta lämnar avhandlingen ingen upplysning bortsett ifrån att den s. 263 ff. redogör för det år 1727 i enlighet med Cronstedts anvisningar fattade beslutet om inrättande av en artilleristat för Finland. Överhuvud tyckes Cronstedts storartade verksamhet som artilleriets nydanare väsentligen ha undgått förf. Däremot ägnas s. 164 f. (jfr s. 146 f.) tillbörlig uppmärksamhet åt hans ledande insats i den stockholmska befästningsfrågan, där han 1723 mot fortifikationsdirektören Axel Löwens mening genomdrev ett befästningsprogram, som i huvuddragen anslöt sig till det av hans broder Gabriel Cronstedt år 1710 framlagda. Men i övrigt intager Carl Cronstedt i förf:s framställning ingalunda den honom rätteligen tillkommande platsen som en av det svenska försvarsväsendets främsta märkesmän — kanske den allra främste — under den begynnande frihetstiden.

Med här påpekade inskränkningar ger förf. emellertid en mycket ingående och grundlig exposé över det behandlade skedets försvarspolitik, vars huvudlinjer vi nu i anslutning till hans forskningsre-

[1] Rådsprot. i krigsärenden 25 febr. 1725; krigskollegii riksdagsrelation 13 aug. 1726, Utskottshandl. 1726—1727, n:r 11; defensionsdeputationens protokoll 4 aug. 1727; *SRA* I, s. 287 f., II, s. 593 f. Jfr L. R. Hammarskiöld, Carl Cronstedt och hans »snabbskjutande» kanoner, Artilleritidskrift, årg. 35 (1906), O. Kuylenstierna, Det svenska artilleriet under Karl XII, *KFÅ* 1917, och Malmström, I, s. 406. — 1723 års beslut om en reducering av manskapsstyrkan inom fyra värvade garnisonsregementen till förmån för artilleriet förklarar den till sammanlagt 1200 man uppgående skillnad mellan tvenne olika källuppgifter om de ifrågavarande regementenas numerär nämnda år, som förf. påpekar s. 53, not 1, men som han tydligen ej sett sig i stånd att förklara; den högre siffran anger förhållandena *före*, den lägre däremot *efter* ovannämnda beslut.

sultat gå att betrakta. De frågor av större räckvidd, som ur försvarets synpunkt stodo på dagordningen vid fredens inträde, voro tre till antalet. Den första rörde en av statsfinansiella skäl planerad reduktion av härens fredsstyrka, den andra återigen gällde de befästningsanläggningar, som de nya gränserna och hela den genom frederna förändrade situationen kunde göra erforderliga, och den tredje slutligen avsåg flottans upphjälpande ur dess iråkade svaghetstillstånd och därmed sammanhängande förhållanden. Vi skola i det följande på den föreliggande avhandlingens grund i tur och ordning skärskåda dessa trenne huvudproblem och det sätt, på vilket man sökte lösa dem.

Vad härens organisation vidkommer, hade det ju redan i regeringsformen föreskrivits, att indelningsverket (inkl. roteringen och båtsmanshållet) t. v. skulle äga bestånd i sin gamla omfattning, och något annat ifrågasattes icke i fortsättningen. Men väl framkommo förslag att med fasthållande vid indelningsverkets princip sätta det betungade statsverket i tillfälle att genom betydande vakanssättningar vid hären erhålla väsentligt ökade resurser för tillgodoseende av andra försvarsbehov och övriga statsändamål. Utgångspunkten var härvidlag ett betänkande, som uppsatts av 1720 års SU med tillagd föreskrift, att det skulle framlämnas till K. M:t först sedan fred slutits med Ryssland. Utskottet hemställde, huruvida icke efter krigstillståndets upphörande rytteriet vid de indelta regementena, vilket vore starkare »än i fredeliga tider nyttigt och drägeligit är», utan rubbning i själva indelningen borde avsevärt förminskas på så sätt, att »en del av samma regementer antingen till halvparten eller mer indragas och räntorne därav besparas och till publicum inflyta», och om icke motsvarande indragningar borde ske vid det indelta infanteriet, så att »publicum måtte njuta soldatelönerne med mera rotarne skyldige äro till soldaten att utgiva».[1] D:r Häggman har återgivit betänkandets här citerade ord så, att — enligt utskottets åsikt — »hälften eller mer av de indelta regementena borde indragas» (s. 78 f.). Om han därmed, som det vill synas, menar en förminskning till hälften eller därutöver av de ifrågavarande regementenas *antal*, har han misstagit sig om förslagets innebörd. Ingenting i aktstyckets ordalydelse medger en sådan tolkning, och de bevarade utskottsprotokollen ge klart och tydligt vid handen, att förslaget avsåg en genom vakanssättning åstadkommen nedskrivning till hälften eller mera av varje särskilt regementes fredsstyrka, däremot icke någon indragning av själva regementena[2]. Men även om organisationens kärna och grundvalar sålunda lämnades oantastade och en eventuell återgång i framtiden till den gamla manskapsnumerären följaktligen var lättare genomförbar än vad fallet eljest skulle ha varit, var dock den ifrågasatta nedsättningen i arméns styrka av den art, att den måste framkalla

[1] SU:s betänkande 6 juli 1720. *SRA* I, s. 144 f.
[2] SU:s prot. 28 juni och 4 juli 1720.

allvarliga betänkligheter, sedan den över förväntan hårda Nystadsfreden blivit ett faktum. Den mötte också kraftig opposition inom rådet, då betänkandet där föredrogs i sept. och okt. 1721. Redan vid den preliminära diskussionen den 4 sept. förklarade Rehnsköld, med vilken konungen instämde, att den indelta armén snarare borde ökas än minskas, och vid ärendets slutliga behandling den 27 okt. framhölls detsamma med skärpa av Rehnsköld och M. J. De la Gardie under hänvisning till Rysslands hotande grannskap och frånvaron av fästningsverk i Finland. En annan rådsfraktion, bestående av Arvid Horn, Gustaf Cronhielm och Erik Sparre, förordade däremot indragningar i anslutning till SU:s förslag men endast i den formen, att de på så sätt besparade medlen skulle fonderas och helt användas till försvarets behov under kommande krig[1]. Icke ens i denna modifierade gestalt blev förslaget emellertid förverkligat, när saken slutligt avgjordes på 1723 års riksdag. Det blev här definitivt fastslaget, att samtliga indelta regementen skulle bibehållas vid sin gamla styrka, och tanken på en reduktion av denna huvuddel av armén var sålunda avvisad. Hela diskussionen om SU:s förslag av år 1720 hade icke lett till något annat egentligt resultat än att den Hornska rådsgruppens förutnämnda uppslag angående inrättande av en reservfond för ett kommande krig blev realiserat, ehuru på annat sätt än förslagsställarna ursprungligen tänkt sig och utan någon därmed sammanhängande indragning av krigsmanskap. Genom beslut av 1723 års riksdag, i någon mån förberett redan 1722, inrättades nämligen i berörda syfte dels en generalförrådskassa för det indelta infanteriet, dels en reserv- och förrådskassa vid varje kavalleriregemente. Kassorna bildades huvudsakligen av medel, som tillskötos av rust- och rotehållarna själva, delvis även av knektarna; bl. a. skulle ett begränsat antal av de årliga kompanimötena indragas och avlösas med kontanta avgifter från dem, som därigenom fått sina onera och tjänstbarheter minskade, varjämte en viss summa skulle till kassorna gäldas av rust- och rotehållarna, i den mån de icke inom den kontraktsenliga terminen förmådde fylla en uppkommen ryttare-, resp. knektvakans, och utgå under hela den tid, då sådan förlängd vakans förelåg.[2]

Armén var sålunda jämförelsevis väl tillgodosedd under perioden — den beräknades, de värvade trupperna inbegripna, till bortåt 45,000 man under 1723 års riksdag[3] — och såsom förf. framhåller,

---

[1] Rådsprotokoll 4 sept. och 27 okt. 1721; jfr förf., s. 79 f. — Förf. uppger, att den Hornska gruppen i denna fråga bildade majoritet inom rådet, men hans uppfattning därvidlag torde uteslutande grunda sig på att han till gruppen hänfört även De la Gardie, vilket, såsom av ovanstående framgår, är felaktigt. Den sistnämnde yttrade sig visserligen något svävande, då ärendet den 4 sept. för första gången föredrogs, men detta synes ha berott på att han då ännu ej hunnit överblicka förslagets räckvidd, och den 27 okt. ställde han sig energiskt och förbehållslöst på Rehnskölds ståndpunkt.

[2] Samtidigt träffades särskilda anstalter för att inte en dylik förlängd vakans skulle få pågå alltför länge. *SRA* I, s. 550 f.

[3] Se *SRA* I, s. 695, 288; jfr förf., s. 53.

var det i själva verket en högst avsevärd förskjutning till försvarets förmån inom rikshushållningen, som ägde rum, när man på detta sätt bibehöll en härorganisation, som tillkommit under och lämpats efter en tid, då riket var betydligt större och ägde rikare ekonomiska resurser. Men just den omständigheten, att hären trots det finansiella trångmålet undgick egentliga indragningar, kom att bidraga till att övriga försvarsgrenar i följd av penningbristen i stor utsträckning fingo stå tillbaka. Till de mest trängande behoven efter fredssluten hörde befästningsväsendets iståndsättande, resp. nydaning. I förstone inriktade man sig härvidlag på det h. o. h. obefästa Finland, och redan 1722 påbörjades till skydd för den nya gränsen nödtorftiga befästningsarbeten vid Vekkelaks (Fredrikshamn) och Lappstrand (Villmanstrand). 1723 års ständer nöjde sig i huvudsak med att bevilja medel till fortsättande av dessa mera provisoriska verk; de förklarade sig visserligen inse, att det av fortifikationsdirektören Löwen numera utformade projektet om en verklig gränsfästning vid Vekkelaks med därtill anslutna hamnbefästningar vore i sig självt mycket tänkvärt, men förmenade, att det skulle ställa sig för dyrt i utförandet, vartill kom, att »konjunkturerna med tiden kunde ändra sig», varför det vore rådligast att hålla den projekterade fästningsanläggningen inom mera blygsamma mått.[1] De citerade orden i motiveringen röja, att man nu under det holsteinska partiets maktperiod räknade med möjligheten av en gränsförskjutning inom en icke alltför avlägsen framtid, varigenom en del av det i Nystadsfreden förlorade kunde återvinnas, och att man inte minst av den anledningen motsatte sig alla större befästningar vid den förhandenvarande finländska gränsen. Av samma tankegång behärskades helt visst den i aug. 1723 enligt ständernas hemställan tillsatta defensionskommission, som hade att utreda rikets fortifikationsfråga i hela dess vidd. Kommissionen ställde sig avvisande till planen att vid Fredrikshamn, såsom Vekkelaks nu kallades, inrätta fullkomligt fasta verk, och utöver fullföljandet av de, som vi sett, redan påbörjade »jordverken» vid Fredrikshamn och Lappstrand föreslog den egentligen blott anläggandet av fort med bombfria torn på bägge ställena. Men icke ens denna starkt beskurna befästningsplan kom till utförande, ehuru den i dec. 1723 stadfästes av K. M:t. Av de bombfria tornen blev intet, och efter 1724 avstannade t. o. m. arbetet på jordverken. En huvudorsak härtill ser förf., utan tvivel med rätta, dels i det 1724 avslutna förbundet med Ryssland, dels i de högt spända förhoppningar om en förestående avsevärt förmånligare gränsreglering österut, som den med tsar Peters död inledda utvecklingen i det ryska riket för en tid väckte till liv; det är mycket betecknande, att just det finländska fortifikationsanslaget med en betydande summa (41,000 daler s. m.) togs i anspråk för den Cederhielmska ambassaden våren 1725.[2]

[1] *SRA* I, s. 698; jfr förf., s. 142 f.
[2] Förf., s. 202 f.; jfr Malmström, I, s. 448.

Återigen hade alltså sangviniska utrikespolitiska beräkningar bidragit att hämma anstalterna till Finlands värn.

En delvis annan bild erbjuder fästningsväsendets utveckling i det egentliga Sverige samma tid. Här blev arbetet senare påbörjat än i Finland men bedrevs till gengäld på den viktigaste punkten, sedan det omsider kommit i gång, med i stort sett vida större eftertryck och mera påtagligt intresse än vad fallet var med de finländska befästningarna. 1723 års ständer anslogo medel även för detta ändamål, varvid de särskilt framhöllo vikten av betryggande fästningsskydd för inloppen till Stockholm och Karlskrona. Vad Stockholmsavenyerna beträffar, blev planen för de där tillämnade befästningarna sedermera (dec. 1723) uppgjord av den förutnämnda defensionskommissionen, som anslöt sig till ett av Cronstedt framlagt förslag om deras anbringande utefter linjen Oxdjupet—Vaxholmen—Pålsundet, där de från Karl XII:s tid befintliga mera provisoriska anläggningarna borde utvecklas till fasta och permanenta fästningsverk (jfr ovan s. 85). Sydsveriges fortifikationsväsen däremot hänsköts för utredning till en särskild, mindre kommitté, fästningskommissionen, som dock väsentligen torde vara att betrakta som en delegation från defensionskommissionen, av vars ledande män Dücher, Cronstedt och Löwen ingingo i densamma. Och denna nämnd, vars arbeten pågingo under senare hälften av 1724, nöjde sig icke med att till åtlydnad av ständernas direktiv föreslå kraftiga och omfattande befästningar vid Karlskrona för örlogsflottans skydd utan överskred i själva verket ramen för sina instruktioner genom att därjämte projektera en mot eventuella danska angrepp riktad gränsfästning vid Landskrona av högst betydande mått och en därtill ansluten fortificerad hamn. Med skäl finner förf. (s. 181) kommissionens ifrågavarande initiativ särdeles anmärkningsvärt, då faran för den gamla arvfienden Danmark tidigare under 1720-talet ansetts så ringa, »att knappast en tanke ägnades däråt i de försvarspolitiska diskussionerna inom rådet och bland ständerna vid 1723 års riksdag». Men han inlåter sig icke på något försök att förklara det. Det förefaller emellertid anmälaren, som om en blick på den 1724 föreliggande allmänpolitiska situationen kunde ge en viss ledning härvidlag. Ur hertiglig holsteinsk synpunkt var ju Danmark fienden framför alla andra, mellan Ryssland och detta rike var förhållandet av därmed sammanhängande orsaker i hög grad spänt, och med den rysk-holsteinska orientering, som den svenska utrikespolitiken till en viss grad erhöll under loppet av 1724, hade möjligheten av en krigisk konflikt även mellan Sverige och Danmark ryckt närmare än förut; jämväl för egen del torde de övertygade svenska holsteinarna inte ha hyst alltför vänliga känslor mot Danmark. Att omständigheter av sådan natur påverkat fästningskommissionens hållning i avseende på Landskronabefästningarna, lärer så mycket mindre kunna betvivlas, som åtminstone kommissionens till rangen främste ledamot, riksrådet Dücher, var en ivrig holsteinare. Även vid en diskussion i rådet 25 febr. 1725 i anledning av fäst-

ningskommissionens förslag visar sig f. ö. just Dücher som en energisk förespråkare för Landskronaprojektet; delvis i motsättning till Arvid Horn, som gav Stockholmsavenyernas fortificerande företräde framför Landskronabefästningarna, urgerade han härvid med mycken styrka det trängande behovet av denna gränsfästning mot Danmark.

Såväl defensionskommissionens förslag angående Stockholmsavenyerna som den uppgjorda planen för det sydsvenska befästningssystemet blevo (dec. 1723, resp. febr. 1725) approberade av rådet, men när det kom till handling, blev den senare praktiskt taget helt undanskjuten till förmån för den förra anläggningen. Knappast ens utanför Karlskrona och ännu mindre vid Landskrona blev något befästningsarbete igångsatt under den återstående delen av riksdagsintervallet, medan däremot den fortifikatoriska verksamheten i Stockholmsskären särskilt sommaren 1726 bedrevs med stor intensitet, så att befästningarna därstädes vid tiden för den nya riksdagens sammankomst hunnit taga ett icke obetydligt steg framåt mot sin fullbordan. Anledningen härtill var, att de t. o. m. över förväntan stora finansiella svårigheter, som efter hand mötte försöken att förverkliga de olika befästningsplanerna, nödgade till en sträng koncentration, varvid utan tvivel den år 1726 enligt vad man trodde överhängande faran för en rysk flottdemonstration mot Stockholm jämte det holsteinska partiets så småningom begynnande tillbakagång gav utslaget till Stockholmsbefästningarnas favör. Samma tendens att gynna de sistnämnda med mer eller mindre fullständigt tillbakaskjutande av övriga befästningsprojekt väster om Bottenhavet präglade ständernas rådslag på 1726—1727 års riksdag, och vad speciellt Landskronabefästningarna vidkommer, upptogs ingenting för deras igångsättande i den av statsdeputationen upprättade staten. Däremot anslogo ständerna medel till fullbordande av det avbrutna provisoriska befästningsarbetet vid Fredrikshamn och Lappstrand, varvid de dock tillika uttalade sig emot ytterligare fortifikatoriska anläggningar (de planerade bombfria tornen däri inbegripna) vid nämnda orter under den närmaste tiden.[1]

Om flottans utveckling under perioden kunna vi fatta oss mera kortfattat. Behovet av dess iståndsättande och förnyelse var vid fredens inträde allmänt erkänt, och en i anledning därav tillsatt

---

[1] Förf:s antydningar s. 262 om den inverkan, som förhandlingarna om Sveriges accession till den hannoverska alliansen kunna ha haft på ständernas hållning i den finländska försvarsfrågan, synas mig delvis vara mindre träffande och lida av en viss inre motsägelse. Bl. a. torde det vara högst ovisst, om det a. st. citerade yttrandet i defensionsdep:s prot. 2 dec. 1726— ett yttrande, som låter förhoppningen om en framtida förskjutning av gränsen mot Ryssland i för Sverige fördelaktig riktning klart framlysa — i och för sig kan, såsom förf. tycks mena, härledas ur någon av deputationens majoritet vid denna tidpunkt omfattad önskan, att Sveriges allians med västmakterna snart skulle vara ett faktum. Det kan i det sammanhanget möjligen förtjäna påpekas, att åtskilliga av deputationens främsta medlemmar (Lewenhaupt, Gyllenstierna, Bielke och Fuchs) vid riksdagens början av den ryske ministern betraktades som anhängare av förbindelsen med Ryssland (Malmström, II, s. 3). Jfr ang. Fuchs' hållning Schybergson, s. 132.

amiralitetskommission framlade 1722 ett omfattande nybyggnadsprogram, enligt vilket marinen borde tillföras en årlig förstärkning av inte mindre än fyra rangskepp och tvenne fregatter intill dess att det totala antalet fullt sjödugliga rangskepp och fregatter nått upp till 36 och 10 resp. Denna flottplan och särskilt det däri angivna slutmålet med avseende på flottans storlek betraktades i fortsättningen — så ännu av 1727 års ständer[1] — som en norm för vad som borde eftersträvas på flottpolitikens område, men ehuru både regeringen — åtminstone till en början — och 1723 års riksdag visade intresse för saken,[2] blevo de verkliga nybyggnaderna under perioden ytterligt obetydliga samtidigt med att den gamla fartygsstammen i stor utsträckning fick förfalla och måste utrangeras. I själva verket kom den genom fartygsbygge åvägabragta förnyelsen att så föga uppväga den successiva avgången, att flottan alltmer minskades och vid tiden för 1726—1727 års riksdag enligt förf. (s. 233) var så reducerad, att dess tillstånd då var »nära nog hopplöst och med säkerhet det svagaste, vari den någonsin i nyare tid sedan mitten av 1500-talet befunnit sig». Orsakerna härtill voro flera. Först och främst visade det sig efter hand, att de tillgängliga penningmedlen icke räckte till för att nödtorfteligen tillgodose *både* fästningsväsendet och flottan, och under sådana förhållanden fick den senare i jämförelsevis rätt stor utsträckning stå tillbaka för det förra. Röster höjdes visserligen en och annan gång för en försvarspolitik, som lade huvudvikten vid flottans förstärkande med tillbakasättande av övriga försvarsanstalter. Ett yrkande i denna riktning framställdes exempelvis av d. v. statssekreteraren Sam. Åkerhielm vid en rådssammankomst 25 febr. 1725, varvid han gjorde gällande, att på flottan »nu för tiden mera synes ankomma till att hålla en fiende ur riket än på fästningar, vilka fienden kunde gå förbi, när landet på sjösidan är öppet». Vid den diskussion, som härom utspann sig i rådet, uttalade sig emellertid samtliga rådsherrar bestämt emot ett dylikt försvarsprogram, bl. a. under framhållande av att det kunde komma att dröja länge innan flottan vunne tillräcklig styrka, varför även fästningsanläggningar vore högst nödvändiga.[3] Jämväl den omständigheten, att amirali-

[1] *SRA* II, s. 551. Jfr förf., s. 291.

[2] Förf. har knappast gjort full rättvisa åt det intresse för sjöförsvaret, som obestridligen förefanns hos 1723 års ständer. I sitt slutbetänkande till K. M:t 6 aug. 1723 (*SRA* I, s. 696) föreslog ständernas defensionsdep., att utöver de tvenne rangskepp och de fyra fregatter, som enl. deputationen redan voro i verket hos för ändamålet antagna privata entreprenörer, »åtminstone ett krigsskepp och några smärre fartyg» årligen måtte byggas på flottans eget varv i Karlskrona, så snart arbetet på det sistnämndas iståndsättande hunnit fullbordas. Förhållandet omnämnes ej av förf., som i sin framställning över huvud icke, vad flottan vidkommer, meddelat läsaren fullt nöjaktiga underrättelser om innehållet i ifrågavarande viktiga aktstycke (jfr förf., s. 127 f., 157, 233 f.).

[3] Rådsprot. i krigsärenden 25 febr. 1725. — Förf:s redogörelse (s. 195 f.) för detta meningsutbyte i rådet lämnar ett och annat övrigt att önska i fråga om precision. I olikhet med vad d:r Häggman synes mena, voro samtliga

tetsstaten även oavsett kostnaderna för krigsfartygs nybyggnad representerade den utgiftspost i rikets budget, som (enligt förf:s beräkningar) krävde ojämförligt mest av årliga kontanta statsmedel, försvårade ett tillgodoseende av själva fartygsstyrkan, helst som de åt nämnda stat närmast anslagna statsinkomsterna dessutom ofta nog inflöto högst oregelbundet och delvis alldeles uteblevo. En ytterligare orsak till flottans förfall under perioden utgöres av försummelser från amiralitetskollegii och det stockholmska amiralitetskommissariatets sida och överhuvud vissa svåra missförhållanden i amiralitetsförvaltningen, vilka av förf. utförligt skildras och som bl. a. medförde, att kollegiets chef Claës Sparre under 1726—1727 års riksdag avlägsnades från sitt ämbete.

Den nu lämnade översikten över förf:s huvudresultat torde ha ådagalagt, att avhandlingen tillfört forskningen en betydligt ökad kunskap om en viktig sida av vår inre historia under frihetstidens första decennium. Det inte minst förtjänstfulla i arbetet är det energiskt genomförda försöket att fastställa, vilken inverkan det finansiella tillståndet och därmed sammanhängande förhållanden vid varje särskild tidpunkt kunna ha haft på försvarsanstalterna och på den omfattning, i vilken de olika försvarsplanerna verkligen kommo till utförande. Däremot har förf. knappast tillräckligt utrett det enligt anmälarens mening i vissa fall ganska påtagliga sambandet mellan försvarspolitikens skiftningar å ena sidan och utrikespolitikens omkastningar och förändringar å den andra; de reflexioner i detta avseende, som i referatet här ovan ha framlagts, äro endast på de punkter, då sådant uttryckligen angivits, författarens egna.[1]

Det i stort sett så värdefulla arbetet lider tyvärr av vissa formella brister av den art, att de i någon mån försvaga det goda intryck det eljest i det hela efterlämnar, helst som dessa brister en och annan gång gripa in jämväl på sakinnehållets område. Över huvud skulle det nog icke ha skadat, om förf. haft tillfälle att underkasta sin framställning en ytterligare genomarbetning. För det första skulle i så fall en del motsägelser mellan på olika ställen i arbetet mötande uppgifter om samma faktiska för-

deltagande rådsherrar redan från början fullt överens om att bestämt avvisa Åkerhielms förslag; i fråga om den lämpliga avvägningen mellan lant- och sjöförsvar rådde, såvitt protokollet utvisar, ingen som helst åsiktsdifferens mellan Dücher och Arvid Horn (den under diskussionen verkligen i viss mån yppade motsättningen mellan dessa båda män rörde sig om en helt annan sak, se ovan s. 90). Vidare är förf:s referat av Lagerbergs yttrande missvisande och delvis oriktigt; de av Lagerberg fällda uttrycken lämna intet stöd för förf:s påstående, att diskussionen »skarpt framhäver den även på de vitalaste punkter bristande kommunikationen mellan ständerna och rådet».

[1] Av ett yttrande i förordet (s. 7) vill det synas, som om förf. i viss mån principiellt abstraherat från förhållandet mellan försvars- och utrikespolitik, men denna ståndpunkt torde varken metodiskt eller sakligt vara hållbar, och det föreliggande arbetet jävar icke den generella satsen, att behandlingen av ett lands försvarspolitik för att i allo bli fullt tillfredsställande såvitt möjligt bör taga ständig hänsyn till den utrikespolitiska problemställningen.

hållande utan tvivel ha undanröjts. Ett par exempel må anföras. S. 111 f. uppges, att de större krigsfartyg, vilkas byggande genom beslut av år 1722 anförtroddes åt ett par entreprenörer i Stockholm och Göteborg, voro tvenne rangskepp och trenne fregatter, men enligt s. 157 gällde samma beslut och entreprenadavtal tvenne rangskepp och *tvenne* fregatter, enligt s. 273 däremot *trenne* rangskepp men likaledes blott två fregatter. Siffrorna variera sålunda för bägge fartygstyperna, och ehuru själva saken icke är oviktig — de ifrågavarande fartygsbyggena voro ju vad såväl rangskeppen och fregatterna beträffa de enda, som under en följd av år förekommo — lämnas läsaren i ovisshet om vilken av de tre sinsemellan divergerande uppgifterna som är den riktiga. Det verkar i detta sammanhang ytterligare förbryllande, att 1723 års defensionsdeputation faktiskt talar om 2 rangskepp och *fyra* fregatter, som redan voro under arbete genom entreprenad (se ovan s. 91, not 2); siffran för fregatterna är här större än i någon av förf:s motsvarande uppgifter.[1] — Enligt s. 170 föreslog 1723 års defensionskommission i avseende på befästningarna vid Fredrikshamn och Lappstrand (Villmanstrand), att »ett fort med bombfritt torn borde inrättas vid vardera staden», men s. 262 talas om »*trenne*[2] av 1723 års defensionskommission föreslagna bombfria torn vid Fredrikshamn och Villmanstrand». Även i detta fall hade full klarhet jämväl ur saklig synpunkt varit önskvärd. — Medlemmen av 1727 års sekreta utskott och amiralitetskommission Severin Bökman kallas handelsman s. 272; s. 280 presenteras han däremot som ledamot av prästeståndet. Den senare uppgiften är den riktiga: riksdagsmannen i fråga var prost och kyrkoherde i Halland.

Även citatkontrollen lämnar delvis rum för anmärkningar. I förordet anges, att citat i texten lämpats efter nutida språkbruk och i noterna normaliserats, men i verkligheten ha de i rätt många fall behandlats med större frihet än några som helst moderniserings-, resp. normaliseringsprinciper kunna anses tillåta, ehuru rättvisan kräver det erkännandet, att själva sakinnehållet aldrig, såvitt anmälaren kunnat finna, blivit förvanskat därigenom[3]. Längst går

[1] I förbigående må påpekas, att avhandlingen företer åtminstone skenbart motstridiga uppgifter om en punkt i det med den ene entreprenören, Hans Lenman, i juli 1722 upprättade kontraktet: enligt s. 111 (jfr s. 273) stipulerade detta kontrakt, att han skulle leverera fartygen »innan årets slut», vilket i sammanhanget måste uppfattas som åsyftande år 1722, men s. 275 meddelas, att det enligt kontraktet skulle ske före utgången av år *1723*. I själva verket förhöll det sig så, fartygen skulle *sättas på stapeln* redan 1722 och levereras före utgången av 1723.

[2] Kursiv. av anmälaren.

[3] En annan sak är, att förf. i *refererande* framställningar en och annan gång lämnar en ej fullt precis redogörelse för sin förlagas innehåll. Sådana fall ha påpekats i det föregående, särskilt s. 91, not 2. Liknande är förhållandet med referatet av de intressanta rådsdiskussionerna aug. och sept. 1721 i den då brännande frågan ang. förflyttning av flottans huvudstation från Karlskrona till Stockholm. Förf:s exposé härvidlag (s. 89) avviker nämligen från rådsprotokollen i åtskilliga hänseenden. Enligt d:r Häggmans redogörelse skulle rådet ha varit »tämligen ense om nyttan och nödvändig-

förf. s. 97, där han ur protokollet från en rådsdiskussion angående ett av 1721 års Karlskronakommission framlagt betänkande inom citationstecken anför följande: »Alla excellenserna approberade detta (näml. betänkandet) och befallde at i svaret skall gifvas commissionen loford och belöning för oförtruten möda, som de haft». Autentiska lydelsen av ifrågavarande passus i protokollet är emellertid denna: »Alla deras Excellentier approberade icke allenast det samma uthan ock befalte, at uti swaret, som därom kommer at afgå, gifwes Commission det beröm och loford, som de wähl förtient för den oförtrutne flijt och möda, som de hafft wid denne angelägne saakens utarbetande».[1]

Ännu en formell brist, ehuru liksom den senast påpekade av mindre betydelse, torde få anses föreligga i de upprepningar, som till ett icke så ringa antal möta i avhandlingen. Delvis äro de uppenbarligen h. o. h. oavsiktliga. Så t. ex. händer det förf. s. 53 f., att han rent av i två på varandra följande noter rätt utförligt framhåller precis samma sak och med i huvudsak precis samma ord. Flera andra fall av dylika omsägningar kunna påvisas, ehuru kanske intet är så markant som det anförda. Ej sällan stå emellertid de reiterationer, varom här är fråga, i ett visst samband med avhandlingens disposition. Denna bygger på en rent kronologisk kapitelindelning, vilket fört med sig, att redogörelsen för de olika försvarsgrenarnas och försvarsfrågornas utveckling under perioden blivit starkt söndersplittrad på olika kapitel. Förhållandet har i sin tur tvingat förf. att på en mängd ställen rekapitulera vad han förut meddelat om resp. frågas tidigare behandling, och dessa talrika rekapitulationer ha ofta nog på grund av väl stor utförlighet fått karaktären av delvis tämligen onödiga upprepningar, vilka bort kunna undvikas, om förf. gjort återblickarna med strängare koncentration

heten» av den ifrågasatta förflyttningen, »men härmed var också endräkten slut» — heter det — i det att särskilt Claës Sparre och Rehnsköld förnekade möjligheten att för tillfället ekonomiskt realisera och organisatoriskt ordna densamma. Protokollen ge en helt annan bild av förloppet. Bortsett från konung Fredrik, som f. ö. icke var närvarande vid något av de i förf:s framställning omnämnda sammanträdena men däremot vid sammankomsten den 4 sept. åtminstone indirekt rekommenderade förslaget, var det bland 16 deltagande rådsherrar endast tre eller fyra (Tessin, Taube, Banér och Cronhielm, av vilka den sistnämnde mot slutet synes ha avfallit), som talade *för* förflyttningen, medan av de övriga Rehnsköld och framför allt Sparre bestämt förnekade både dess nytta och nödvändighet, och detta företrädesvis av rent *militära* skäl (Sparres huvudsynpunkt var, att det av hänsyn till Danmark vore av nöden, att flottan bibehölls i Karlskrona: »Ingen skulle se det hellre än Danmark, att flottan bleve transporterat hit opp ifrån Carlscrona, och skulle jag tro, att Danmark skulle giva så stor present åt den som kan driva det igenom, som behövdes till flottans flyttiande hit opp; eljest kan jag ej se, att riket kan tillflyta någon nytta därav»). Till sist enade man sig 14 sept. om att nedlägga hela saken och hänskjuta avgörandet till ständerna, sedan Leijonstedt framhållit, att rådet vore obehörigt att besluta i ärendet. Av den sålunda avslutade diskussionen var den rådplägning om flottans ekonomiska förhållanden, som flera veckor senare (5 okt.) vidtog, i motsats till vad förf. synes anse på intet sätt föranledd.

[1] Rådsprot. 13 dec. 1721.

och om han dessutom icke, såsom nu är fallet, nära nog konsekvent underlåtit att förse dem med sidohänvisning till motsvarande partier i den föregående framställningen.[1]

Till sist blott några ord om den tidsbegränsning, som förf. givit sitt arbete. Han erkänner själv i förordet, att slutpunkten är godtyckligt vald och att det huvudsakligen varit hänsyn till att arbetets omfång skulle kunna hållas inom rimliga mått, som kommit honom att avklippa framställningens tråd vid utgången av 1727 års riksdag. Bortsett från frågan, huruvida icke skildringen av den behandlade periodens försvarspolitik kunnat i viss utsträckning utan skada för innehållet förkortas, hade det onekligen varit önskvärt, att förf. gått något längre fram i tiden. De sex år, som avhandlingen omfattar, representera ju strängt taget föga mer än ett brottstycke — låt vara ett mycket intressant sådant — av ett stort och betydelsefullt sammanhang, i vilket 1741—1743 års krig är den första verkliga epoken. Även om man måste ge förf. rätt i att undersökningens framförande till sistnämnda tidpunkt för denna gång varit en omöjlighet, är det svårt att undertrycka den meningen, att förf. lika så gärna kunde ha fortsatt till 1731 års riksdag och därigenom berett oss en överblick över åtminstone ett helt decenniums utveckling. Detta så mycket mer, som 1727 års riksmöte i jämförelsevis ringa utsträckning medhann att fatta definitiva och för hela riksdagsintervallet verkligt normerande beslut i de mera brännande försvarsfrågor, som då krävde sin lösning, varför det till stor del uppdrogs åt K. M:t att under tiden intill nästa riksdag efter omständigheterna avgöra dem. Under sådana förhållanden hade det i själva verket blott varit ett naturligt komplement till redogörelsen för försvarsfrågornas öde på 1727 års ständermöte, om förf. låtit oss veta, hur regeringen fullgjorde det värv, som ständerna sålunda sköto över på densamma.

Men det vore otacksamt att starkare framhäva vad förf. möjligen kunnat ge utöver vad som faktiskt blivit fallet. I stället bör det med glädje antecknas, att han i den föreliggande avhandlingen ställer i utsikt en blivande fortsättning fram till det olyckliga kriget vid 1740-talets ingång. För denna uppgift har han genom vad han hittills hunnit framlägga visat sig väl kvalificerad. Han är förträffligt insatt i problemen, äger stor förtrogenhet med materialet och förfogar över en framställningsförmåga, som skänker liv och intresse åt skildringen.

[1] Det torde böra påpekas, att bristen på dylika hänvisningar rätt mycket försvårar ett systematiskt studium av den omfattande avhandlingen.

Gottfrid Carlsson.

Översikt av tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Acta Oelandica. 2. Skrifter utgivna av Ölandsklubben i Stockkolm. Ernst E. Areen, Borgholm. Stadens och badortens historia. Med 62 fig. o. 3 bilagor.

Allt för Alla. 1924. N:o 48, 49. 50, 51, 52. Uno Brander, Stamfaderns ynglingaår. Skildringar från Karl XIV Johans uppväxtår. Med 2 illustr.

Antikvarisk tidskrift för Sverige 1924. D. 21: H. 2. Osc. Montelius, Sverige och vikingafärderna västerut. Med 4 fig.

Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria 1924. H. 19. K. Karlsson Leijonhufvud, Domkyrkoboktryckeriet i Strängnäs och dess boktryckare. — K. Karlsson Leijonhufvud, Bidrag till Strängnäs gymnasiebyggnads historia.

Blekinge-bygder. Årsbok utgiven av Blekinge hembygdsförbund 1924. P. Johnsson, Trolldom och vidskepelse i Blekinge under äldre tider. — Emil Petersson, Några tidsbilder från Blekinge för 250 år sedan. (Ur ett landshövdingebrev). — Allan Anderssson, Bondgården i Blekinge. Med 14 fig.

Bonniers veckotidning. 1925, N:o 4. Olof Granberg, Kristina som konstdomare och legenden om hennes Correggio-tavlor. Med 3 illustr.

Dalarnas Hembygdsförbunds tidskrift 1923. Årg. 3: H. 4. Arv. Ulrich, Bidrag till plåt- och harneskmakare ämbetets uti Säters stad historia. — Ur gamla papper. Ordningsstadgar för Säters stad och socken 1817. — **1924. Årg. 4: H. 1.** F. Schenström, Var gick Olof Haraldssons tåg genom Svea välde? — Karl Trotzig, Engelbrekt i Dalarna. Några uppteckningar av sägner om Engelbrekt Engelbrektsson före frihetskrigets början samt en undersökning av källorna till den historiska uppgiften om folkhjältens hemvist. — Th. af Callerholm, Folkare härad. En utredning angående beteckningen »härad» i detta namn. — P. A. Rosenius, Någhre kyrckio stadgar. Utdragne af Gudz ord, kyrkioordningen, konungars bref och gemene besluth, som på rikzdaghar och prestemöther givne ähro. — **H. 2.** Helm. Lagergren, Ett pergamentsbrev från Jösse Erikssons dagar. [1414.] Ett fynd i Grycksbo pappersbruks arkiv. — Karl Trotzig, En bondgård i södra Dalarna på 1700-talet. Vad gamla bouppteckningar ha att berätta. — Helm. Lagergren, Karl IX:s livvakt. Ett intressant aktstycke i Mora kyrkoarkiv. [1602.]

Det nya Sverige. 1924, H. 12. N. Ahnlund, Oljoberget och Ladugårdsgärde, anm. av E. Nygren.

Fataburen. 1924: H. 1—2. Sig. Erixon, Prästgårdar i Dalarna under 1600-talets senare del och början av 1700-talet. 1. Med 14 fig.

Fornvännen 1923, H. 5. Inhaltsangabe der im Jahrgang 1923 enthaltenen Aufsätze. — Riksantikvariens årsberättelse för år 1922. — Riksantikvariens årsberättelse för år 1923. — Statens historiska museum och k. myntkabinettet: Samlingarnas tillväxt under åren 1922—1923. — Innehållet i Fornvännen 1906—1923. — **1924. H. 2.** T. J. Arne, Avrättningsplatsen vid Alvastra — en stenåldersgrav. — H. Toll, »Folkungaroten». — T. J. Arne, Bror Schnittger. Med portr.

Från bygd och vildmark i Lappland och Västerbotten. Luleå stifts julbok 1924. Årg. 11. Emil Lindgren, Läseriet och »riströmarnas» separatiströrelse i Skelleftebygden. En överblick. Med 5 illustr. — Emil Lindgren, När Kyrkstaden i Skellefteå brann. En bild från 1830-talet. Med 3 illustr. — Alex. Lindström, Gerhard Gerhardsson. En norrländsk läsare och schartauan.

Från Gästrikebygder. Västerbergs elevförbunds årsbok. 1922. Årg. 3. Ett kapitel ur Erik Alrots beskrivning över Gästrikland 1720—1722.— O. D. Lindvall, Livet på en bondgård i Ockelbo i gångna tider. — O. Carli, Fäbodar och fäbodliv. — **Gästriklands folkhögskolas årsbok. 1923. Årg. 4.** K. Hedlund, Gustaf Vasa och Gästrikland. — O. Carli, Ovansjö fäbodar. Med 9 fig. — Aug. Grane, Några anteckningar om fattigvården i Ovansjö under gångna tider. — L. L. Lundh, Smedliv och knektliv i gångna tiders Ovansjö. — **1924. Årg. 5.** Aug. Grane, Några anteckningar om Ovansjö socken under gångna tider. — K. P. M. Forslund, Från Hammarby under brukspatronernas tid. — Emilia Eriksson, Sockenmagasinsinrättningen i Årsunda. — O. Carli, Anteckningar om Gästriklands fäbodar. Med 6 fig. — Greta Hedlund, Något om Ovansjö sockens gamla dräkter. — H. Nyström, Ovansjö sockens bomärken.

Färgelanda. Tidskrift för Dalslands folkhögskoleförening. 1924, H. 2. Gunnar Jörn, Carl Fredrik Wærn. En dalsländsk kulturpersonlighet.

Göinge hembygdsförenings årsbok 1924. P. Johnsson, Skeinge. Ett nordskånskt herresäte. Med 1 illustr.

Hembygden. Utgiven av Dalslands hembygdsförbund 1924. Em. Bergman, Dalslands namn och vapen. Med 21 bild. — J. Henriksson, Några drag ur livet i Dalslands skogstrakter för 100 år sedan. — Gustaf Nilman, Fröskogs kyrka. Med 2 illustr. — Gösta Bergman, Magister Lars [Rolander] och norrmännen. [1645.]

Historiska handlingar utgifna af Kungl. samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia. D. 26: N:o 3. Berättelser om de Lybeckska beskickningarna i Sverige 1509 och 1541. Utg. af Lars Sjödin. — **D. 27: N:o 1.** Erik Sparre, Pro lege, rege et grege samt rättegångsinlagor i tvisten rörande fru Görvel Abrahamsdotter Gyllenstiernas arf. Utg. af J. E. Almquist.

Julbok för Wästerås stift 1924. Årg. 19. Sv. T. Kjellberg, Tortuna kyrka. Med 4 illustr. — S. Gabrielsson, Dalarnes kyrkklockor.

Julhälsningar till församlingarna från präster i Göteborgs stift 1924. Årg. 14. Knut Peters, Den svenska högmässan. — Gösta Nelson, Bidrag till stiftets historia. 2. Vår predikolitteratur. — Carl S. Lindblad, Vid Schartaus dödsbädd. Ett hundraårsminne. Med 1 portr. o. 1 illustr. i texten.

Julhälsning till församlingarna i Visby stift 1924. Carl Söderberg, Den finska pietismen. Föredrag hållet vid kyrkliga instruktionskursen i Visby år 1923. — Carl Söderberg, Vår domkyrka. Några ord till 700-årsminnet. Med 1 illustr.

Jämten 1924. Årg. 18. C. J. E. Hasselberg, Magnus Berlin och hans teologiska åskådning. En tidsbild från neologiens sista dagar. Med 3 illustr. — Gustaf Näsström, Ett populärt kungabesök. Fakta och traditioner från Karl XI:s jämtländska resa år 1686. — Anna Verner, »I rockar gula, rockar blå . . .» Litet om det karolinska inslaget i jämtländsk personhistoria. — A. E. Behm, Beskrivning över Frösö socken i Jämtland. I avskrift (m. nystavn.) meddelad efter B:s 1854 dat. manuskript i Lantmäteriarkivet av P. Johnsson. — Eric Festin, Alsens kyrka. Några anteckningar. Med 10 illustr.

Karlstads stifts julbok 1924. Gunnar Dahlquist, Svenska kyrkans missions 50-årsminne. Med 5 portr.

Kritiska studier till Östergötlands historia. 1. C. M. Kjellberg, Konung Sverker den gamle, hans mord och traditionerna om gärningsmannen.

Kungl. Krigsvetenskapsakademiens tidskrift. 1924. H. 5. Lars Tingsten, Huvuddragen av Sveriges yttre politik, krigsförberedelser m. m. från och med fredssluten 1809—1810 till mitten av juli år 1813, anm. av —tt. — 6. Carl Hallendorff, Sveriges försvarsfråga efter Karl XII:s död. — T. J. P[etrelli], Troféer vunna vid Bodensjön. Med 3 illustr. — **Bihäfte 1.** Lars Tingsten, Det första skedet av kronprinsen Karl Johans och Metternichs diplomatiska kampanj hösten 1813.

Kungl. Utrikesdepartementets kalender 1924. S. [M. C.] L[ewenhaup]t, Historik över utrikes ärendenas behandling i Sverige.

Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademiens handlingar. D. 34. 3:e följden. D. 1: H. 5. Birger Nerman, Die Herkunft und die frühesten Auswanderungen der Germanen.

Landstormsmannen. 1924, **Febr.** K. K:son Leijonhufvud, Kring 1600-talets indelte soldat. — **December.** L. Stackell, Ur vår flaggas historia. Med 27 illustr.

Linköpings stifts julbok 1924. Årg. 19. E. Wastesson, Vårt ytterst belägna skärgårdstempel. Väderskärs kapell. Med 4 illustr. — K. G. Borg, Vårdnäs kyrka. Med 5 illustr. — Carl Ridderborg, Norra Vi kyrka. Tal vid kyrkans återöppnande för gudstjänst. Med 3 illustr.

Meddelande av Gestriklands kulturhistoriska förening 1924. Redigerade av Karl Hedlund. Percy Elfstrand, En skotsk patriciersläkt i Gefle. [Ennes.] Med 22 illustr. o. 1 släkttavla. — Percy Elfstrand, Litteratur om Gestrikland 1900—1924. Bidrag till en bibliografi.

Meddelanden från Dalarnes fornminnesförening 1924. H. 9. E. Herlenius, Erik-Jansismen i Dalarne.

Meddelanden från svenska riksarkivet. Ny följd. 1: 60—62. Riksarkivets årsberättelse för 1922. — Handlingar rörande arkivväsendet. — Utredningar och förteckningar. E. Naumann, Hammersamlingen. Anteckningar.

Militärlitteraturföreningens förlag. 140. Lars Tingsten, Gustaf Wilhelm af Tibell. Huvuddragen av hans liv, hans verksamhet såsom generaladjutant för armén och hans avskedande, tillika en studie av Sveriges krigföring år 1808. Med 5 skisser i texten.

Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen. 1924, Nr 2. H. Schück, Den svenska förlagsbokhandelns historia. D. 1—2, anm. af L. Linder. — 4. G. Rudbeck, Bibliografiska anteckningar om några svenska tryck från 16- och 1700 talen. 1—2. Med 1 fig. — S. Ågren, Nordisk bibliografisk litteratur under år 1923.

Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri. Utgiven av Letterstedtska föreningen. Redigerad av N. Herlitz. 1924, H. 5. P. O.

v. Törne, Nyare historieskrivning och historisk forskning i Finland. — 6. E. Wessén, Studier till Sveriges hedna mytologi och fornhistoria, anm. af S. T[unberg]. — 7. Wilh. Cederschiöld, Sägen och sanning.

Ord och Bild. Utgiven av K. Wåhlin. **1924, H. 11.** Andr. Lindblom, Rokokons uppkomst. Med 20 illustr.

Personhistorisk tidskrift. Utgiven av Ivar Simonsson. **1924, H. 1—2.** K. Löfström, Kronprinsessan Louises härstamning från Gustav Vasa. — J. A. Nordström, Rester av ett lägre frälse i Bohuslän i slutet av den danska och början av den svenska tiden. — Interiörer från Lunds universitet under 1700-talets första årtionden. Brev och handlingar meddelade av Gunnar Carlquist. 1. En disputationsakt år 1717. 2. Brev från David Nehrman-Ehrenstråle till Jakob Wilde och Johan Reftelius. 3. Brev från Andreas Rydelius till Olof Estenberg. — Henry Olsson, Geijers Thorildsprocess och den romantiska opinionen.

Religionsvetenskapliga skrifter. 10. Edv. Rodhe, Vår svenska högmässa.

Skrifter, utgivna av föreningen Det gamla Lund. 6. Lund på 1690-talet. 1691 års sjättepenningslängd. Med upplysande anmärkningar utgiven av Gunnar Carlquist. 2. Krafts och Vårfru rotar.

Skåne. Årsbok 1924. R. De la Gardie, Trekungamötet i Malmö. [1914.] — G. Carlquist, Konungamötet i Malmö 1524. — Olof Christofferson, Hur en bondgård i Skytts härad såg ut på 1700-talet. Med 5 illustr. i texten. — Ebbe Kock, Om Skånelagen. — J. Ljungdahl, Ett Lunds stifts 400-årsminne. Malmöreformatorn Claus Mortensens prästvigning. Med 3 illustr. i texten. — A. Gierow, När Lund hade två ecklesiastika konsistorier. Några anteckningar ur Fältkonsistoriets i Lund handlingar. — Sam. Stadener, Skånes kyrkovärdar. Med flera portr. i texten.

Skånskt bondeliv. Årsbok utgiven av Föreningen skånskt folkminnesarkiv. Utgiven genom Sigfrid Svensson. Bengt Engström, Två bilder från gamla tiders festliv. 1. Då prästerna beivrade midsommarfirandet. Vad Wemmenhögs härads domböcker från 1740-talet förtälja. 2. Vår- och sommarfester för 75 år sedan. Bilder från Roslätt i Svedala socken. Med 2 illustr.

Statsvetenskaplig tidskrift. 1924, December. B. Wedberg, »Kongl. maj:ts höga namns stämpel.» Med 3 illustr. — C. Danielsson, 1500- och 1600-talens svenska tullpolitik. En översikt. — Historiska studier tillägnade Ludvig Stavenow på sextioårsdagen den 12 okt. 1924, anm. av A. Thomson.

Svenska biblioteket. Fri läsning. 9. Utgivare: **Sveriges folkskollärarinneförbund.** Nanna Lundh-Eriksson, Kristina Gyllenstierna.

Svensk militär tidskrift. 1924, N:o 8. K. K:son Leijonhufvud, Försvaret av Norrköping vid dess brännande av ryssarna 1719.

Svensk tidskrift. 1924, H. 7. H. Almquist, Reformationstiden och stormaktstidens förra skede, anm. af Gustaf Jacobson. — **8.** Gerda Boëthius, De bevarade minnesmärkena från Gustav Vasas äventyr i Dalarne. Med 6 illustr. — N. Herlitz, Svensk stadsförvaltning på 1830-talet.

Tidskrift i sjöväsendet. 1924, H. 4. Några ord om slaget vid Hangöudd den 27 juli 1714. Till 250-årsminnet av Nils Ehrenskölds födelse. Av *G. C.*

Upplands fornminnesförenings tidskrift. Utg. av Bengt Thordeman. **1924. H. 39. Bd 9: H. 3.** K. A. Karlinder, Altuna socken under förhistorisk tid. Med 2 kartor o. 37 fig. — Hugo Jungner, Altuna

sockens ortnamn såsom vittnesbörd om bebyggelsens utveckling. — Ragn. Josephson, St. Paulus i Upsala domkyrka. Med 7 fig.

Vår flotta. 1924, December. Arn. Munthe, Karl XII och den ryska sjömakten. D. 1, anm. av H. W[range]l.

Värmland förr och nu. Meddelanden från Värmlands naturhistoriska och fornminnesförening. 1924. H. 22. Johannes Edström, Gradualavhandling om konungariket Värmland och dess konungar. Uppsala 1726. Översättning från latinet av Helmfrid Sjövall.

Västerbotten. Västerbottens läns hembygdsförenings årsbok 1922 (tr. 1923), Abraham Hülphers, Om Umeå stad, som han besökte år 1758.. — Ur Bygdeå sockens äldre historia. Samlade av L. Bygdén. — En hundraårig byaordning i Degerfors. — L. K[arlfeldt], Anteckningar om Lövångers församling. Med 2 illustr. — **1923 (tr. 1924).** Gustaf Renhorn, Skellefteå hälsobrunn. Ett blad ur Skelleftebygdens krönika. Med 2 illustr. och flera facs. tr.

Växjö stifts hembygdskalender år 1924. Årg. 15. Gotth. Virdestam, Per Nyman i Växjö och Virestad åren 1824—26. Med 6 illustr. — J. M. Danielsson, En ödeskyrkas öden. Föredrag i Kumlaby kyrka vid församlings- och ungdomskursernas i Huskvarna utfärd till Visingsö den 4 juli 1924. Med 10 illustr. — Fr. Höijer, Småländskt fromhetsliv i förra århundradet. Med 4 illustr. — Carl Areskog, Axel Oxenstierna. Föredrag under utflykten till Värnanäs vid kyrkliga församlings- och ungdomskurserna i Torsås den 28 juni 1924. Med 3 illustr.

Polen och Sverige i det adertonde århundradet.

En historisk parallell.

Av

LADISLAUS KONOPCZYNSKI.

»Min herre, var god och jämför aldrig Sverige med Polen. De båda folkens nationalkaraktär tillåter ingen dylik jämförelse, och den svenska styrkan är känd.» Det svaret fick en gång (1796) en schweizisk emigrant vid namn Christin av en viss svensk dignitär, då han dristat förespå det nordiska riket samma öde, som nyligen hade drabbat den polska republiken.[1] Att döma efter tonen i tillrättavisningen hade schweizaren gjort sig skyldig till en hädelse, och ve den djärve, som dristade ansluta sig till hans tankegång. Den stränge tillrättavisaren, Reuterholm, regenten hertig Karls favorit, var emellertid en person, som varken förtjänade eller åtnjöt djupare aktning, och större auktoriteter än han, kungar, diplomater och lärda män, gjorde ofta jämförelser mellan förhållandena i Polen och Sverige — och drogo sina konklusioner.

Den förste i raden är konung Gustav III. »I Sverige» — skriver han i april 1772, några månader före statsvälvningen — »har en överdriven frihet, urartad till självsvåld och stegrad genom konungamaktens (måhända förhastade) försök att begränsa den, lett till ett tillstånd av anarki; denna anarki är om ej lika ödesdiger som i Polen så kanske icke mindre sorglig, ty en räddning synes här än mindre sannolik.»[2] Därnäst yttrade sig Stanislaus August,

---

[1] Schinkel-Bergman, Minnen ur Sveriges nyare historia, s. 111, 175.
[2] Gustavs egenhändiga randanmärkningar i manuskript i U. U. B.

som i ett brev till franske agenten Monet (av 7 okt. 1772) utförligt redogjorde för orsakerna, varför han ej kunde rädda Polen genom en statskupp, liknande den hans kollega och »broder» lyckligen hade genomfört.[1] Efter kungarna och deras ministrar komma hävdatecknarna. Historieskrivare från skilda tider och av skilda nationaliteter: Solovjev, Sorel, Danielson, Korzon, Askenazy, Tengberg, Malmström, Odhner och nu senast Almquist[2] och Lagerroth[3] — för att blott taga ett tiotal namn ur högen — ha visat, hur levande parallellism och motsättningar i de båda nationernas öden under det kritiska året 1772 ha framstått för dem. Stundom ha likheterna framhävts, oftare dock motsättningarna. De som talat om likheterna ha vanligen genast övergått till skiljaktigheterna; sällan har någon dröjt vid parallellen. En summarisk konklusion, gemensam för många utländska författare, har C. T. Odhner formulerat i sitt yttrande, att Sverige visade, att det ännu kunde räddas och att det förtjänade räddning.[4]

Man har alltså ett allmänt intryck av likhet, men vid närmare iakttagelse träda därjämte en del olikheter i dagen; vi för vår del skola försöka att genomföra jämförelsen från epokens början till dess slut och såvitt möjligt i alla faser. Epoken i fråga ligger innesluten inom en nästan identisk kronologisk ram och bildar ett avskilt helt i de båda nationernas hävder. Vid Mälaren sträcker den sig från Karl XII:s död 30 nov. 1718 till statskuppen av 19 augusti 1772; vid Weichsel från upplösningen av den första »stumma» riksdagen, 1 februari 1717, till delningstraktaten 5 augusti 1772. Man inser på förhand, att det ej kan vara fråga om en identisk historia. Vore också överensstämmelserna aldrig så många, si duo faciunt idem, non est idem; ju längre och ju uppmärksammare vi skärskåda ett föremål, dess starkare framträder dess egenart. Men om det alltså råder olikhet och artskildhet i samhällslivets innehåll, stanna vi med dess större intresse inför varje fastsla-

[1] Mottaz, Stanislaw August Poniatowski och Maurycy Glayre, I, s. 85.
[2] Helge Almquist, Polskt författningslif under Sigismund III, *HT* 1920, s. 151—195.
[3] Fredrik Lagerroth, Frihetstidens författning, s. 710 f.
[4] C. T. Odhner, Sveriges politiska historia under konung Gustaf III:s regering.

gen analogi i formen. Genom en dylik jämförande sammanställning kan man å ena sidan komparativt mäta styrkan och djupet i tidsföreteelserna och de historiska händelserna, här avgörande för tvenne staters vara eller icke vara; å andra sidan får man klart för sig vilket nivellerande tryck som utövas på samhällslivet dels av övermäktiga yttre faktorer, den s. k. tidsandan, dels av de internationella förhållandena i deras helhet.

Blott och bart en blick på kartan över det dåtida Sverige med Finland (den pommerska landremsan förbigå vi) å ena sidan, Polens karta å den andra, väcker förvåning. Detta nordliga, kalla land, delvis ett polarland, uppodlat endast i de sydligare delarna, för övrigt och företrädesvis bergigt och skogigt, ett långsträckt land, som buktar sig kring Bottniska viken, med en lång kustlinje, full av vikar och skär, med en massa sjöar och vattendrag i det inre — vad kunde det äga gemensamt med det väldiga, 3°—4° varmare polsk-litauisk-vitryska landkomplexet med dess fruktbara, om än endast delvis uppodlade jord, med dess kärr och stora floder och med dess obetydliga kustremsa? *Där* förutsättningarna för en jämförelsevis likformig och överallt lika mödosam utveckling av skilda industrier, *här* en tydlig predestination för »åkermannens redliga värv» och för jakt och boskapsskötsel, men inga underjordiska rikedomar att bringa i dagen. *Där* tvånget att sjöledes hämta livsmedel och söderns överflödsartiklar, alltså också impuls till utveckling av handel och varvsindustri — *här* en oemotståndlig, av naturen själv uppammad drift till plogen.

I dessa så olika länder hade två olika folkslag sitt hemvist. *Där* germaner av renaste blod — goter eller suever, *här* slaviska polacker, i öster amalgamerade med litauer och lillryssar, uppblandade med tyska, tatariska, armeniska och lettiska element och inte utan starka judiska inslag. Trosbekännelserna olika och under lång tid i dödlig fejd med varandra: i sin renaste gestalt Gustav Adolfs ande och Peter Skargas ande. Om folkkaraktären i avlägsnare sekel är det svårt att yttra sig, eftersom ingen hittills har pejlat ens den nutida generationens själ. Påfallande är visserligen den aktiva läggningen å ena hållet,

den passiva å det andra, disciplinen och fastheten hos svenskarna, vekheten och eftergivenheten hos polackerna. För övrigt röja sig så många olikheter i såväl de svenska som de polska skaplynnena, beroende på levnadsomständigheter och samhällsställning, att vi villigt avstå från att fördjupa oss i frågan och framför allt från djärva generaliseringar. Endast det må framhållas, att trots olikheter i ras, trosbekännelse och samhällsförhållanden man ofta har sett eller velat se mer än ett befryndat drag hos de båda folken[1]: samma frihetskärlek, samma utpräglade aristokratism i hela kulturen, samma ridderliga krigarsinne, som för övrigt danats under olika betingelser — hos oss utvecklade sig denna andliga typ under försvarsstrider i gränsmarkerna mot österländska horder, hos svenskarna i anfallskrigen på Tyskland och Polen i den protestantiska trons namn.

De båda ländernas samhällsordning är polärt motsatt. I Sverige en jämvikt mellan stånden, som saknar sitt motstycke, och det en naturlig, faktisk, inte endast principiell jämvikt, som uppehålles av sin egen kraft, inte har sin stöttepelare i kungligheten av Guds nåde. I spetsen för nationen står adeln, frälset, som är befriat från skatt, en riddarklass, men utan monopol på jorden och utan officiellt erkända företrädesrättigheter i militärtjänsten; det är ju i det avseendet betecknande, att officersståndet, »krigsbefälet»,[2] ännu i sen tid uppträdde jämsides med adeln som ett särskilt femte stånd i riksdagen. Privilegierna äro gemensamma, avvägda efter en rationell administrations krav. Den gamla uppdelningen i tre adelsklasser, vilken skulle förhindra, att det blåaste elementet överröstades av den gråa massan, är på 1700-talet redan övergiven. Högadelns anspråk på att få bilda ett särskilt kollegium avvisades oåterkalleligt 1727.[3] Mot likheten inför lagen svarar en i stort sett genomförd praktisk jämlikhet. Det existerar en aristokrati — ja till och med två aristokratier: en urgammal, blåblodig, representerad av släkterna Bonde, Brahe, De la Gardie, Wrangel, Leijonhufvud, Oxenstierna, Fleming, Rib-

[1] Detta framhäva i sina upprop till polackerna ambassadören Liliehöök under Johan Sobieski (1677) och Gustav III (1788).

[2] Hildebrand, Svenska statsförfattningens historiska utveckling, s. 375, 541, 563.

[3] Stavenow, Geschichte Schwedens, s. 24, 95.

bing, nu halvt tillintetgjorda av Karl XI:s reduktion, och en ny, som kommit fram på militär- och ämbetsmannabanorna — det existerar, säga vi, en aristokrati, men det finnes inga furstar, som behärska lantdagar och domstolar, och det finnes intet ekonomiskt klavbundet klientel. Det finnes ingen stormanssläkt, som gör anspråk på jämbördighet med konungen och ensamt representerar ett parti eller för yttre politik.

Vid adelns sida står ett förmöget, upplyst och driftigt borgerskap. Redan i ett tidigt stadium av frihetstiden framträder ur dess led en rad politici, som fullt kunde mäta sig med de adliga riksdagsledamöterna; längre fram associerar det de övriga lägre stånden med sig och ger i viss mån rikspolitiken dess karaktär. Först i tredje rummet kommer det gifta, domicilierade prästerskapet; det är inte ens »frälse», och än mindre umgås det med några storhetsdrömmar för egen del. Under de första århundradena efter reformationen hade det biskoparna till ledare, men intet collegium episcoporum representerar numera ståndet, och prästernas röst betyder något i politiken endast försåvitt den förenar sig med de andra ofrälse ståndens. Det kan sättas i fråga, om inte den svenske bonden visar mera självständighet och myndighet. Det var ju hans förfäder, som under Engelbrekt och Gustav Vasa befriade landet från utländskt övervälde. De höga herrarna vilja ej tillerkänna honom plats i riksdagens sekreta utskott, där de viktigaste politiska ärendena avgöras, men han vet sig vara ägare till en stor del av landets jord och vara en medborgare lika god som någon annan, och gång på gång (1720, 1723, 1743) framställer han anspråk på att jämte de andra få säga sin mening om regeringsmakten och om de dynastiska frågorna.

Mot dessa fyra fria och principiellt jämställda stånd svara i den polska representationen adelsman och bonde, d. v. s. de facto endast adelsmannen; borgaren är alldeles undanskjuten, och bonden står helt i beroende av adelsmannen. Det talas visserligen om det andliga ståndet; kleresiet äger i själva verket en betydande del av jordagodsen, det har sin speciella organisation, och en viss solidaritet utmärker det också sedan reformationens och motreformationens dagar. Men i grunden skiljer sig detta kleresi

knappast alls från adeln, det släpper ej fram plebejer till de högre värdigheterna, genom tusen band av släktskap och intressegemenskap förbundet med den allenarådande adeln beror det helt och hållet av dess välstånd och offervillighet, och det är undantag, att prästerna öppna fejd mot adeln om tionde och andliga domstolar. Också saknar prästerskapet egen representation i riksdagen, präster och munkar, prostar och kapitel företrädas av biskoparna allena, som i den ömtåliga skattefrågan oförskräckt påminna adeln om att prästerskapet är ett oberoende stånd och att om det erlägger gärder, så sker detta endast av kärlek till fosterlandet (subsidium caritativum). Klerus har blivit aristokratiskt till sin sammansättning; bland biskoparna ligger ledningen i händerna på stormännen, medlemmar av släkterna Potocki, Szembek, Sapieha, Zaluski, Krasinski, Soltyk. Detsamma är förhållandet inom ridderskapet, som tyvärr redan nästan fullständigt förlorat sin ridderliga krigaranda. Adeln äger allt — obegränsad personlig och politisk frihet, ofantliga jordagods, som den fritt disponerar, all makt och alla värdigheter för sig ensam. Den jämför sig gärna med kurfurstarna i det heliga romerska riket. Men nio tiondelar av denna adel ha inga egna politiska mål utan låta sig föras i ledband av demagoger, och dessa demagoger i sin ordning kommenderas av halvt självständiga furstar. Bland oligarkerna finnes ingen tanke på att författningsmässigt avsöndra sig som en särskild klass, ty därigenom skulle man blott stöta småfolket, och det faktiska allenaväldet, som består under jämlikhetens sken, behöver ej betryggas av något pergament. Hundsvotterad, utpinad och skinnad av de välborne, för borgaren en undangömd och eländig tillvaro; han tryckes av skatter, tullar, lagar och förordningar, som hämma handeln, men hans allra värsta plågoris är inkräktaren juden. De borgerliga deputeradenas underskrifter och sigill på valakterna äro en tom dekoration; för övrigt är det endast ett fåtal städer som sända dylika deputerade. På sätt och vis är kanske bonden, adelsmannens »undersåte», bättre lottad än borgaren. Om han än lyder under adelsmannen, har han dock en viss rätt till jorden och allmän rättskapacitet. Han representerar en oumbärlig arbetskraft, och försöker man plundra honom, händer

det, att han tar till hötjugan. Utlänningen ömkar hans okunnighet och olycka, men det hindrar varken bönder från det kulturella Preussen eller musjiker från det demokratiska Moskva att fly till Polen. Adelsmannen behöver bonden, och därför behandlar han honom bättre än borgaren.

Av så olika material kunde tydligen inte likartade statsbyggnader uppföras. Likheten inskränker sig till en försvagad konungamakt och överensstämmande beteckningar av åtskilliga faktorer i den inre politiken. Hos oss talas om Majestas Regis och Libertas Populi, mellan vilka båda makter stundom senaten figurerar som ordo intermedius; hos svenskarna åberopar sig 1719 års regeringsform på regeringsformen av 1634 och bekräftar konungens »höghet», senatens auktoritet (auctoritas) och ständernas fri- och rättigheter.[1] Detta låter lika, men konung, senat och stånd betyda ej fullt detsamma i Polen och i Sverige. »Frihetstidens» Sverige är till namnet konungarike, fastän monarken har berövats det väsentligaste prerogativ, som skiljer honom från presidenten i en republik, nämligen det absoluta vetot. I rådet har han två röster, och vägrar han bekräfta besluten, har rådet sedan 1756 rätten och plikten att sätta konungens namnstämpel under protokollet.[2] Att konungen skulle kunna motsätta sig ett riksdagsbeslut är det ej längre tal om. Polen heter alltsedan »den gyllne frihetens» dagar officiellt republik, ehuru statschefens vetorätt aldrig formligt annullerats och han författningsenligt kan upphäva varje beslut av riksdag eller senat. Karl XII:s efterträdare är ett mellanting mellan konung och president; Sobieskis efterträdare såväl som företrädare äro stundom intet, stundom allt, beroende på konjunkturerna och stämningen bland adeln. August II:s paradox, att om han vetat vad storkronhetmanen var, han skulle ha uppställt sig som kandidat till marskalkstaven och ej till kronan, är lika god som den andra paradoxen, att den polske konungen har större makt än övriga europeiska monarker. Saken är den, att det forna Polen icke ägde en organiserad folkvilja, dess riksdag med tyngdpunkt i lantbådkammaren är i stort och

[1] Stavenow, a. a., s. 20, Hildebrand, a. a., s. 443, Lagerroth, a. a., s. 255.
[2] Stavenow, a. a., s. 226, 269.

smått alldeles lamslagen genom liberum veto. Dess mera ha lantdagarna fått att säga. De liksom konungen kunna också förhindra allt, men av de prerogativ som tillerkänts dem ha de ej stort gagn, ty 1717 inskränktes och 1768 avstängdes deras inkomstkällor.

I svenska riksdagen åter avgör majoriteten inom vart stånd, och mot slutet av perioden är det nära, att adelsståndet kan överröstas av de tre andra, varefter blott ett steg skulle återstå till en enhetlig nationell representation.[1] Den instruktion, som den polske riksdagsmannen medför, kan omintetgöra varje projekterat riksdagsbeslut; i Sverige finnas ansatser till liknande mandat intill mitten av 1700-talet, men de hindra ej lagstiftningen — åren 1743—47 fördes heta strider om den s. k. principalatprincipen, och den slöt med att riksdagsmannen icke skulle vara skyldig att avlägga räkenskap »för sina hemmavarande».[2] De samlade svenska ständerna regera oinskränkt som J. J. Rosseaus peuple souverain. Ärenden, som kamrarna inte samfällt avgöra, överlämna de åt sitt sekreta utskott, som är sammansatt av 50 adelsmän, 25 borgare och 25 medlemmar av prästeståndet och som alla myndigheter måste lyda. Mellan riksdagarna regerar rådet eller senaten, sammansatt av representanter för stånden, i spetsen för en grupp kollegier, också valda för en begränsad tid.[3] Denna periodiska överflyttning av ansvaret för politik och administration från riksdagen till rådet och från rådet till riksdagen vållar brist på smidighet och kontinuitet i regeringen men förlamar den ej. I Polen regerar ej riksdagen men låter icke heller någon annan regera ordentligt. Den som står i spetsen för den verkställande makten, konungen, utnämner visserligen ministrar, senatorer och ämbetsmän, men han har inte tillräcklig makt över någon av dem och kan inte avsätta någon. Statens ämbetsmän äro i regel utnämnda på livstid och alltså oansvariga. Därav en allmän och beständig oreda, endast sporadiskt avbruten av konfederationer, d. v. s. revolutionära partisammanslutningar, som lyckas bryta allt motstånd utom

[1] Lagerroth, a. a., s. 191—94.

[2] Lagerroth, a. a., s. 334—87.

[3] Bästa redogörelsen för Sveriges statsskick under denna period lämnar Hildebrand, s. 429 f. Lagerroth illustrerar på ett intressant sätt dess principer med belägg från riksdag och råd.

och inom sig och regera, tills de drivit igenom sina tillfälliga önskemål.

Överhuvudtaget lika många motsättningar som överensstämmelser. Man skulle väl därför vänta, att det offentliga livet i de båda länderna skulle förete motsvarande divergenser. Ryske ministern Michel Bestuschevs första intryck från Stockholm 1722 formuleras emellertid i orden: »Sdjäs nastojaschtschaja Polscha stala» = här har uppstått ett sannskyldigt Polen.[1] Och i fortsättningen upptäcka utlänningarna vid vart steg så många överensstämmelser mellan Warszawa och Stockholm, att de börja tillämpa samma politiska metoder på båda hållen och se med samma medömkan på båda nationerna. Polackerna och svenskarna skola också komma att söka sin räddning i samma slags botemedel. Vadan denna likhet i företeelserna, då den statliga grunden ej är gemensam?

Förklaringen erbjuder sig redan vid en apriorisk betraktelse, och fakta bekräfta de resultat, vartill man på det sättet kommer. Det är tydligt, att det politiska livet å båda hållen endast svagt återspeglar konstitutionens anda. Principerna förbli principer, och praktiken danas och utvecklas av destruktiva krafter, som utifrån öva sitt tryck. Dessa krafter äro de europeiska makterna sammanslutna i fientliga koalitioner kring ett par huvudantagonister. Under den nu ifrågavarande epoken (1717—1772) är det sex system, som påverka Polens och Sveriges yttre politik och samtidigt inblanda sig i deras inre angelägenheter. Wienalliansen av 1719 (Österrike, England, Hannover, Sachsen mot Ryssland och Preussen), hannoveranska systemet av 1725 (England, Frankrike, Preussen mot Österrike, Ryssland, Spanien), det bourbonska familjefördraget av 1730 (Spanien och Frankrike mot habsburgarna, understödda i öster av Ryssland), ett fördrag, som sedermera förvandlades till ett förbund mellan kejsarhoven mot Frankrike, Spanien och Turkiet, ett antipragmatiskt förbund mellan Frankrike och Preussen mot Österrike, Sachsen, Ryssland och England (1741—1755), den westminsterska alliansen mellan England och Preussen i

---

[1] Solovjev, Istoria Rossii, 2:a uppl., IV, s. 132.

kamp mot Versaillesförbundet Österrike, Frankrike, Ryssland, Sachsen, slutligen Norden i oblodig strid med Södern, d. v. s. Ryssland, Preussen, Danmark och England mot Frankrike, Österrike, Spanien, Sachsen, Turkiet.

Var och en av dessa koalitioner strävar att vidga sin krets av vänner och draga hoven i Warszawa och Stockholm under sitt inflytande, och kan man ej räkna på hoven, uppviglar man åtminstone oppositionen mot dem och tillförsäkrar sig partigängare. Frankrike och Ryssland hava ledningen i denna tävlan, det förra som en mer eller mindre uppriktig vän, det senare som en oblidkelig fiende till både den polska och den svenska statsmakten. De övriga kabinetten nöja sig vanligen med att materiellt eller moraliskt stödja Frankrike eller Ryssland. Vid Mälaren gäller det att utnyttja rikets maktresurser, vid Weichsel att antingen förmå republiken till ett aktivt understöd av det läger Warszawahovet anslutit sig till eller också, om hovet redan övergått på fiendesidan, göra Polen fullständigt maktlöst. Men det finns också en viktigare skillnad. Polackerna ha, åtminstone under skedet från 1740 till 1762, att välja mellan Ryssland och Preussen, och de ha ej lätt att avgöra vilken av dessa tidvis sinsemellan oeniga dödsfiender, som är farligast för republiken; den som har ett vaket öga för faran från öster blundar för faran från väster, och man behöver ingalunda vara någon landsförrädare för att sträva efter förlikning på endera fronten. I Sverige står valet enbart mellan Frankrike och Ryssland. För Ryssland talar intet statsskäl, endast feghet och lättsinne. Dess högre måste alltså penningen tala, och när den ena sidan betalar, måste den andra göra så med. Vi påstå för övrigt ingalunda, att splittringen i Sverige framkallas uteslutande av främmande mutor och intriger. Där som hos oss begagnar utlandet redan förefintliga inre motsättningar. Grollet och missnöjet bland Polens småkonungar av släkterna Radziwill, Sapieha, Pac, Potocki, Sieniawski och Czartoryski uppstod minsann inte på anstiftan utifrån. Likaså är det i Sverige skilda temperament som gruppera sig i de franska och de ryska lägren; försiktighet, kall återhållsamhet, materiella beräkningar ge materialet till de russofila mössorna, medan åter entusiasmen, äventyrslynnet och våghalsigheten iför sig

den trekantiga karolinska hatten och ropar »ned med Ryssland!» Kan man månne framställa dessa partier som respektive det konservativa och det framstegsvänliga eller som anhängare av ständervälde å ena sidan, en stark regering å den andra? För den förra synpunkten finns ett visst fog, och en författare har försökt att jämföra hattarna med whigs och mössorna med tories,[1] men en dylik jämförelse säger ju ej mycket, då whigs och tories under 1700-talet som bekant vida mer bekymrade sig om de dynastiska frågorna än om konstitutionella grundsatser. Vad åter beträffar stävjandet av anarkien, så gjorde det förmenta svenska framstegspartiet mycket mindre i det avseendet än exempelvis våra Czartoryskier. Rysslands misstänkta omsorger om svenska friheten väckte väl hos hattarna en tillfällig benägenhet för monarkismen (1746—49, 1768), men den stämningen varade ej länge.

Sverige med sin utvecklade sociala teknik utbildade partilivets former vida bättre än Polen; särskilt hattarna ha redan 1746 en formlig partistyrelse, de äro inom riksdagen uppdelade i sektioner, och längre fram skapa de ett helt nät av lokala organ för propagandasyften.[2] Mössorna följa deras föredöme.

Men vad skall man säga om den medborgerliga etiken på båda sidor om Östersjön? Mutsystemet korrumperade naturligtvis det politiska livet både hos oss och hos svenskarna, men icke i samma grad. För att omintetgöra någon kraftyttring av polska riksdagen var det nog att köpa en riksdagsman. Visserligen förmådde han inte ensam bjuda hela kammaren spetsen och kunde sälja sig på nytt åt någon annan, men han hade sitt parti bakom sig, och dilemmat mellan Ryssland och Frankrike, mellan konungamakten och friheten gav alltid möjligheter att neutralisera påtryckningarna från hovet; resten gjorde den allmänna konservativa instinkten och den allmänna obenägenheten för offer och ansträngningar. Därför kostade vår riksdags korrumpering under August III några, på sin höjd några tiotal tusen taler, och de som togo utländska mutor voro ett fåtal, någon enda gång kanske dussinet. Bortsett från striderna

[1] Lagerroth.
[2] Stavenow, a. a., s. 214, 389.

om konungavalet 1733—36 var det därför också ända till Poniatowskis dagar av 26 polska riksdagar endast ett par (1719—20, 1744) som framkallade en allmäneuropeisk spänning och föranledde någon större aktivitet från hovens sida. De övriga stego i graven efter några veckor eller några dagar utan någon inblandning utifrån. Annorlunda var det i Sverige. Var och en av frihetstidens 15 riksdagar var liktydig med en storm, en lång och skarp konflikt eller åtminstone en politisk »händelse». För denna ära betalade Sverige med en ohygglig depravation av de parlamentariska kretsarna. Där togo alla mutor — adel, präster, borgare och bönder, de togo hundratal och tusental. De sålde sig cyniskt, enligt en given taxa, klart medvetna om vad de gjorde, inte som de polska herrarna rättfärdigande sig med att de voro självständiga potentater eller att de genom att tjäna en vänskaplig makt tjänade fäderneslandet självt. Kostnaderna för korruptionen i Stockholm voro också ofantliga.

Vi förbigå det tidigare skedet och nöja oss med att notera vad den samvetsgranne Malmström skriver om mutorna i andra hälften av »frihetstiden».[1] På bestickning av riksdagen 1742—43 utgav Frankrike (och det endast under dess första månader) 260,000 riksdaler, Danmark 281,000, holsteinska hovet 50,000, England 11,800, Hessen 10,000. Riksdagen 1746—47 kostade ryssarna och engelsmännen tillsammans 81,852 riksdaler, fransmännen 91,000. 1762 utgav Frankrike under och efter riksdagen 363,000 riksdaler, Danmark 133,333 riksdaler. På motsidan delade engelska ministern ut 10,000 pund, d. v. s. omkring 40,000 riksdaler, preussiske ministern 100,000. Enligt en uppgift av franske ambassadören greve d'Havrincourt uppburo av hattpartiets 700 riksdagsmedlemmar 400 sold; under loppet av ett dygn anmälde sig 200 aspiranter på en summa av en halv miljon livres. Tre år senare, då hattarna lidit nederlag och mössorna kommo till makten, mottogo de förra 300,000 riksdaler av Frankrike, de senare nära en halv million av Danmark och England. Hattarnas återkomst till makten 1769 åtföljdes av en ny korruptionsorgie. England utbetalade till

[1] Malmström, Sveriges politiska historia, III, s. 237, 419—21; jfr också Danielson, Die nordische Frage, 1746—1751, s. 212—18.

mössorna omkring 210,000 riksdaler, Ryssland två gånger så mycket, Danmark 270,000, Frankrike 3 1/2 million livres, d. v. s. omkring 700,000 riksdaler. Till de första riksdagsutgifterna 1771 utanordnade England 25,000 pund (över 100,000 riksdaler), Frankrike 2 1/2 million livres eller 500,000 riksdaler.[1] Man köpte röster på valmötena före riksdagen, sedan i plenum, vid utskottsvalen och i själva utskotten, bland elektorerna, som skulle välja sekreta utskottet, vid valet av lantmarskalk, över huvud vid vart steg. Före riksdagen ägde en grundlig köpslagan rum mellan particheferna och den utländske beskyddaren; 1769 t. ex. framlade den beryktade Pechlin för de utländska beskyddarna kostnadsförslag på 6, 12 eller 24 tunnor guld, och beskyddarna valde det mellersta förslaget.[2] Och hur uppfattade de köpta kreaturen sin ställning till sina herrar? Vad rådde de dem inte till, vad krävde de inte av dem! Några exempel må vara nog. 1740 vilja de främsta russofilerna (Ture Bielke, Staël v. Holstein etc.), att Ryssland med hot om överfall skall tvinga svenska regeringen till rustningar och på så sätt driva den till ruin. 1741 anhålla mössorna (samme Bielke), att Ryssland skall bemäktiga sig Finland. 1746 lovar bondeståndets ledare Olof Håkansson att spränga riksdagen genom hela ståndets protest och utträde; samma erbjudande gör prästen Serenius, i det han uppmuntrar till ett överfall på Finland och till en flottdemonstration — allt i och för landets befrielse från det franska »tyranniet». Dess bättre, om också England börjar beslagtaga svenska fartyg och på så sätt tillintetgöra handel och export — ju värre dess bättre. »Må Gud välsigna och bevara kejsarinnan (Elisabet) till mitt fördärvade och olyckliga fäderneslands bästa!», utropar patrioten och russofilen Åkerhielm 1747 och sträcker ut handen efter pungen med rubler. Kejsarinnan skall tala till svenskarna som Anna Ivanovna talade till polackerna 1733, råder den nitiske vännen Fredenstjerna. Kejsarinnan själv och hennes kansler Bestuschev förmå knappt följa de svenska »nattmössorna» i deras höga patriotiska flykt.[3]

---

[1] Malmström, a. a., V, s. 198, 448, VI, s. 182, 212, 216, 226, 265.
[2] Tengberg, Katarina II:s nordiska allians, s. 84.
[3] Danielson, a. a., s. 15—16, 19, 112, 116—17, 119, 122, 161, 172.

Ovillkorligen erinras man här om det »sannskyldiga Polen», där under sachsiska tiden mer än en köpt förrädare också uppkallade främmande trupper till frihetens försvar och där en Jablonowski (Jan, starost i Czehryn) för en dylik tjänst erbjöd Fredrik II Västpreussen.[1] Men det finns ändå en skillnad mellan svenskarna och oss, och den är ingalunda till favör för dem, såsom finländaren Danielson menar — det är hans uppgifter vi ovan ha återgivit. Denne forskare i den nordiska frågan ser ett tecken till mindre ruttenhet i den omständigheten, att svenska riksdagen trots de moskovitiska intrigerna motstod Bestuschevs påtryckningar åren 1746—47.[2] Hos oss var det på en gång sämre och bättre. Sämre, ty riksdagarna 1744, 1746, 1748 och följande år sprängdes på grund av främmande intriger; men detta var en följd av deras bristfälliga konstruktion och samhällets inte nog vakna självbevarelseinstinkter. Men på samma gång bättre, ty på riksdagarnas sprängning depenserade utlandet några tiotal (1744) eller några tiotusental (1746, 1748) taler, och antalet mutade riksdagsmän uppgick ej till mer än några stycken eller något tiotal. Där det finns färre köpta förrädare, där måste ju det onda vara mera begränsat och lättare att operera bort, för så vitt det nu finns livskraft i organismen i dess helhet.

Visserligen har man försökt urskulda hela denna skara av Judas' efterföljare, klädda i mössor och hattar. Malmström ansluter sig till Danielson och skriver, att den fattiga adeln, som saknade medel till en Stockholmsvistelse, hämtade dem ur den franska kassan. »Liksom svenska staten tog subsidier blott för att kunna föra den politik den ansåg fördelaktigast för sig, likaså tog den svenske riksdagsmannen subsidier för att kunna tjäna fäderneslandet med sin röst enligt sin egen övertygelse.»[3] Lagerroth upprepar samma slags ursäkt,[4] och Danielson påstår till och med,

---

[1] Skibinski, Europa a Polska w dobie wojen slaskich, II.

[2] »Dieser Ausgang zeigt den Unterschied polnischer und schwedischer Zustände: das Uebel (i Sverige) war immerhin noch nicht tötlich, der Kern des schwedischen Volkes war unversehrt». Danielson, a. a., s. 220.

[3] Malmström, a. a., II, s. 269. Danielson, a. a., s. 219: »Das Geld kam ja aus dem Auslande und der Einzelne mochte folglich annehmen dass er das Nationalwohl um so mehr fördere je beträchtlichere Summen er von den Vertretern der fremden Mächte erpresste.»

[4] Lagerroth, a. a., s. 315.

att det främmande guldet rätt väsentligt bidrog till rikets ekonomiska uppsving.[1] Med ett ord, i stället för det forna nationalyrket, kriget, utvecklade sig nu ett annat, mindre ridderligt näringsfång. Vi skulle äga större rätt att på samma sätt urskulda våra Potockier, Czartoryskier, vår Klemens Branicki och deras vederlikar, ty på sina svindlande höjder kunde de verkligen jämföras med tyska riksfurstar, och som partiledare förde de en självständig utrikespolitik, hurudan den nu var; vi skulle också med visst skäl kunna säga, att den polske szlachcicen hade större rätt att taga mutor än den svenske riksdagsmannen, ty republikens skattkammare var än tommare än Sveriges.

Europa godkände inte sådana ursäkter och skänkte båda länderna sitt djupaste förakt. Må man blott lyssna till vad Fredrik II skrev om svenskarnas karaktär: »Sverige förtjänar i grund och botten ej att bli räknat till makterna (puissances)»; »det är en nation så förfallen, att förnuftiga svenskar själva erkänna dess förfall»; om rådet i Stockholm: »cette cohue assez mal morigénée», om prästerna: »ces animaux», om hären: »gens misérables», om partierna: »une partie de la nation ne s'applique qu'à contrecarrer et supplanter l'autre», om hela samhället: »gens inconstants, légers, capables de changer de partie par l'appât du plus vil intérêt, ardents pour leurs avantages personnels et sacrifiants les devoirs les plus respectables».[2] Skriver inte Fredrik detsamma om polackerna mutatis mutandis?

Vi fästa naturligtvis inte alltför stor vikt vid omdömena av en person, som hade för vana att förtala alla han själv förfördelade — men onekligen fanns det också i verkligheten en viss likhet mellan de två individualiteter, som avspeglade sig så likartat i denna skeva spegel. För övrigt står icke Fredrik ensam om sin mening. Den ryske ministern Korff skriver 1747: »Den svenska ungdomen är så i grund fördärvad och blottad på alla ädlare känslor, att man med pengar kan förmå den till vad som helst.»[3]

[1] Danielson, a. a., s. 215: åren 1723—47 inflöt på den vägen i landet 8—9 miljoner (i vad för slags mynt?).

[2] Politische Correspondenz Friedrichs d. Grossen, XVI, s. 333, XX, s. 156, XXV, s. 361, XXVI, s. 235, XXIX, s. 83, 245, 247, XXX, s. 393, 453, XXXI, s. 207.

[3] Danielson, a. a., s. 218.

Och Choiseul 1768: »Båda partierna ha i tur och ordning och i nästan lika mån bidragit till sitt fäderneslands förfall. Det allmänna bästa har nästan alltid varit endast ett svepskäl för dem, en mask som dolt personliga lidelser — äregirighet, hat, hämnd. I tur och ordning ha de innehaft högsta makten men därvid ej avskaffat något av de forna missbruken, de ha tvärtom infört nya, än farligare och fördärvligare; de ha gjort sig skyldiga till barbariska, tyranniska förföljelser av varandra — de ha båda hängivit sig åt den mest förrädiska och skamliga korruption, som också ej kunnat annat än vanära dem inför de hov, som tillfredsställt deras glupska snikenhet. Deras usla, ignoranta, omänskliga styrelse har drivit industrien i Sverige till förfall, undergrävt armén, fortifikationen och marinen, minskat värdet av gruvor och jordagods, ökat bankrutterna och skakat grundvalarna för den allmänna säkerheten.»[1]

Av det hittills anförda framgår, att ifall staternas bestånd eller fall berodde av statsskicket, så hotade ingen fara Sverige, Polen åter borde ha störtat samman redan före den sachsiska perioden; ifall åter den så kallade politiska moralen och framför allt falheten vore det avgörande, så skulle Sverige liksom också England varit moget till fall många år före Polen. Men saken beror inte uteslutande på statsskicket eller den medborgerliga hederlighetens budord. En rad andra orsaker, som äro att söka dels i samhällsandan, dels i de yttre förhållandena, ledde Sverige till fortsatt utveckling, Polen till det nationella oberoendets förlust. Vi skola i korthet genomgå dem.

I båda staterna inleddes den ödesdigra perioden med en stämning av våldsam revolt. Republiken reagerade mot August II:s absolutistiska anslag och en utländsk minister, inkräktaren Flemming. Sverige hade fått övernog av Karl XII:s militärdespotism och av den holsteinske inkräktaren Görz' finansoperationer. I Polen ville man behålla sin författning orubbad, ty minsta eftergift, t. ex. tronföljarval under konungens livstid, kunde leda till fortsatta segrar för konungamakten. I Sverige föregav man sig vilja återställa

[3] Instruktion för greve de Modène 28 aug. 1768 (Geffroy, Instructions de Suède, s. 421).

de »gamla», folkliga rättigheterna, men i grunden strävade man att beröva kronan all makt. Liksom Polen tack vare dynastiska kriser i tiden före Piasternas dagar hade förvärvat sig en samling nationella rättigheter och prerogativ, som sedan vid varje konungaval bekräftades medelst pacta conventa, på samma sätt tillgodogjorde sig Sverige 1719 successionstvisten mellan Ulrika Eleonora och Karl Fredrik av Holstein[1] och gav också de moskovitiska stormännen ett föredöme, hur de skulle begagna sig av ätten Romanovs utslocknande (1730).[2] För övrigt försäkrade sig svenskarna sedan gammalt mot konungarnas usurpationer medelst en s. k. konungaförsäkran.

Warszawatraktaten av 1716 och »den stumma riksdagen» ville efter långvariga krig och inbördesfejder skapa en livligt efterlängtad »allmän, varaktig, evig, rätt och uppriktig fred». Fred var också lösen i första generationen av svenska konstitutionalister med Per Ribbing och Arvid Horn i spetsen. Fred och frihet var szlachtans fältrop de kritiska åren 1718—20, då August II gjorde sitt »emancipationsförsök». Fred och frihet fällde utslaget i Sverige i den farliga striden med det holsteinska partiet kring riksdagarna 1723 och 1726.[3] Pacifismen och liberalismen betecknade emellertid på båda hållen en nationell förslappning och urartning, trots att de stora traditionerna och sorgen över förlorade landområden ofta ännu gjorde sig starkt förnimbara.

Men denna besläktade stämning härflöt ur ännu andra, ganska skiljaktiga källor. Sverige hade bakom sig Karl XII, Narva, Kliszow, Fraustadt, Holowczyn, Hälsingborg, Gadebusch och till slut en tragedi, Polen åter ett ärelöst fall från Kahlenbergs höjder ner i ett träsk av små nederlag, eftergifter och köpslagan med det egna samvetet. Sverige hade fallit i en herkulisk kamp, fallit, ty »det kunde icke vika». Polen hade sjunkit samman under sin egen

---

[1] Stavenow, a. a., s. 10 f.

[2] W. Recke, Dei Verfassungspläne der russischen Oligarchen im Jahre 1730 etc. (Zeitschrift f. osteurop. Geschichte II, h. 1 o. 2); Hjärne, Det ryska konstitutionsprojektet år 1730 efter svenska förebilder, *HT* 1884; Hildebrand, a. a., s. 237, 247, 404, 436—37, 474.

[3] Stavenow, a. a., s. 5, 85 och passim.

tyngd, fallit offer för en inre upplösningsprocess, sedan den gammaladliga andans skaparkraft hade uttömts. Också var det helt skilda framtidsuppgifter som förelågo de båda folken: för det ena gällde det att vidmakthålla sina stolta krigartraditioner och så snart blott fienderna försvagades återuppliva dem, för det andra att omskapa sig i det inre och vika bort från den fördärvets väg, som det vandrade sedan tvåhundra år tillbaka.

Kungliga traditioner är det konungarnas sak att upprätthålla. Under hela sin svaghetsperiod saknade båda rikena monarker, som voro fullständigt införlivade med nationen och värdiga arvet efter Sobieski och Karl. Fredrik I av Hessen, rätt krigisk och än mer utsvävande, oberäknelig i politiken, var från 1730 samtidigt hessenkasselsk lantgreve, och de hessiska intressena spelade en viktig roll för honom; han darrade för holsteinarnas konkurrens och visade därför ofta eftergivenhet för Danmark och Ryssland. Adolf Fredrik av Holstein-Gottorp (1751—1771), en fredlig meloman, hade sina holsteinska tycken och fördomar, som ofta påverkade hans förhållande till Danmark, men i motsatt riktning, till men för endräkten mellan de skandinaviska folken. Först Gustav III (1771—1792) visade sig som den rätte mannen på sin plats, en boren nationell konung. Även i detta avseende var ödet oss ogunstigt. Vår August den starke, en fåfängans och sinnlighetens slav, var aldrig i egentlig mening en polsk konung, han behandlade Polen blott som ett experimentalfält. August III, stor jägare och sybarit och förresten en nolla, böjde sig fullständigt för Brühl, som å sin sida tillgodosåg Sachsens intressen på Polens bekostnad och satte sin egen karriär över allt annat. Till sist kom Stanislaus August, som var full av goda föresatser och saknade dynastiska intressen, men som var utan ryggrad och utan inre förbindelse med nationen. Stundom motväges en usel konung av en god drottning. Ödet förnekade oss också den ersättningen. Kristina Eberhardina, August den starkes gemål, ville inte höra talas om Polen och satte aldrig sin fot på papisternas mark. Hennes sonhustru, Maria Josefa, gav Sachsen sitt och Rom sitt — d. v. s. hon skaffade en mängd Wettinare till världen och hon var strängt bigott —, Polen däremot gav hon

intet. Ulrika Eleonora åter, Karl XII:s syster och efterträderska, hade med alla sina fel åtminstone en stark känsla av konungakallets höghet och ett äktsvenskt sinnelag. Lovisa Ulrika av dynastien Hohenzollern visade sig i var tum som Fredrik den stores syster, och hade det inte varit för hennes kön och bristande stöd från omgivningen, skulle hon säkerligen ha utfört statskuppen tjugo år före sin son Gustav. Om vi sammanfatta, få vi för Sveriges del till 1771 två medelmåttiga monarker, om vilka man dock inte kan säga, att det varit bättre, om de alls icke funnits, och vid deras sida två kvinnor, som stodo över sitt köns medelnivå. För Polens del finna vi ett rent minus och en nolla. Men den allra viktigaste skillnaden låg i det reda statskapitalet, i, om vi så få uttrycka oss, styrelsernas döda inventarier. De svenska författningskriserna 1719, 1720 och 1723 krossade endast konungamakten, de sönderbröto högsta regeringsmakten och lämnade kvar liksom en armé utan generalstab. Sorel har rätt[1] såtillvida, då han säger, att det rådde anarki i Stockholm. Men frihetsmännen rörde lyckligtvis ej vid statsorganismens stomme. Byråkratien och armén, båda utgångna ur Karlarnas förträffliga skola, blevo kvar. Ett imponerande minne av dessa kvarlevande värden vilar för evärdliga tider i Riksarkivet i Stockholm, systematiskt och samvetsgrant förda protokoll från råd, kollegier, ständer, från varje riksdag, ett material så ofantligt, att den flitigaste forskare skulle behöva ett par år för att genomläsa det från pärm till pärm; att ge ut det hela in extenso kan man inte ens drömma om. Må vi jämföra dessa minnen av svensk styrelse och svensk parlamentarism med vår lantbådkammares diarier, som äro av privat ursprung och i privat ägo, med våra kringspridda akter och handlingar, med den fullständiga bristen på protokoll över löpande ärenden i de olika »ministerierna» — på sin höjd med undantag för ceremonierna under marskalkarnas ledning och registraturet (metryka) från kansliet. Vi få då från en synpunkt sett en föreställning om skillnaden mellan svensk och polsk styrelse och lagstiftning. Mössornas och hattarnas regeringar voro i huvudsak en

[1] »Ce prétendu retour à la liberté ne fut qu'une chute vers l'anarchie» Sorel, L'Europe et la Révolution Française, I, s. 505.

adlig ämbetsmannastyrelse, där stånd eller partier tävlade att frånrycka varandra det lysande redskapet till maktutövning; själva detta redskap, d. v. s. byråkratien, gav, som fallet brukar vara, ökad fasthet och orubblighet åt ståndsindelningen. I Sverige behövde Gustav III endast rekonstituera regeringen, d. v. s. den enhetliga och självständiga verkställande makten, och på blott en vink av honom uppstod en livskraftig monarki ur den suveräna anarkien. Denna statsmekanism hade också redan i mitten av 1700-talet undergått förbättringar, som man ej känner till överallt i Europa; så infördes t. ex. 1749 en officiell statistik enligt en plan av Achenwall. I Polen hade man, såsom Czartoryskierna med rätta framhävt, måst börja med en ny »världens skapelse» ur intet. Dess byråkrati, helst om man förbigår ämbetsmännen i finansförvaltningen, som delvis hade utbildats efter sachsiskt mönster, var som någon anmärkt mindre talrik än Luccas byråkrati. Vi ägde visserligen ansatser till en regelrätt budget: 1717 uppsattes ett detaljerat reglemente för arméns besoldning, sedan dennas storlek fastställts och skatterna fixerats i enlighet därmed. Men denna moderna form tillgrep man endast för att slippa bli delaktig i alla de övriga staternas militaristiska konkurs. Republiken med sin folkmängd på tio millioner hade en armé, som på papperet belöpte sig till 24,000 man men i verkligheten uppgick till knappt $^2/_3$ av detta antal. Den var alltså kvantitativt tre gånger svagare än den samtida svenska armén, ehuru även denna smält samman betydligt sedan Karlarnas tid. Där det finns en administration, där bibehåller sig en viss grad av ordning i samhället; där en armé finns, där finns militärisk anda, om än kanske blott som en brodd. Sverige ägde båda delarna, då Gustav skred till handling. Polen måste börja 1764 års reformer från a b c, d. v. s. med skapandet av kollegier, och den militäriska andan måste det tända på nytt i Barska konfederationens förtvivlade kamp.

Dessa betydelsefulla olikheter skulle i fortsättningen leda till undergång för den ena sidan, till räddning för den andra; själva härflöto de ur avlägsnare orsaker, som voro alltför djupgående för att en enda statsman, om ock den visaste och skickligaste, skulle kunna råda bot för dem.

Som bekant fylldes frihetstidens sista år av de lägre ståndens kamp mot den privilegierade adeln, en kamp så förbittrad, att det stundom föreföll, som om två nationer stått emot varandra — och inför hotet från öster fanns ingen annan utväg ur situationen än Gustavs pronunciamento. Men ståndsstriderna äro ingen obotlig sjukdom, inte ens då striden söndrar ett enda folk i två nationer, såsom Gustav III också förehöll sina svenskar.[1] Även om England på tröskeln till 1800-talet, före valreformen, skriver en historiker och publicist (Boutmy), att där stodo två nationer, två England mot varandra,[2] men tack vare sitt insulära läge kunde England efter ett halvt sekels spänning i allsköns lugn lösa problemet. Värre än dylika strider är det, då en tiondedel av nationen innehar politiskt monopol, ty ett sådant tillstånd försoffar såväl de privilegierade som de tillbakasatta. Detta monopol gjorde, att under förfallsepoken den polska nationen, det vill säga dess verkligt nationellt levande del, i antal ej översteg den svenska, och tack vare den kinesiska mur, som skilde den från borgare och bönder, hade den sjunkit i en nästan hopplös dvala, varur först rikets slutliga undergång förmådde väcka den. Polens olycka var, att rivaliteten mellan stånden där saknades. Sverige väcktes av denna rivalitet, sådan den framträdde enkannerligen mellan adel och borgare, ur den slummer, vari alla »frihetstiders» monotona vaggvisor så lätt försänka samhällena.

Också på det intellektuella området framträdde skillnaden — åtminstone beträffande de andliga krafter, som uppfostran är ägnad att frigöra. Den polska adelns kulturella insatser hade under de senaste hundra åren blivit allt torftigare; svenskarna gjorde under frihetstiden oerhörda kulturella framsteg, om man jämför förhållandena med tillståndet under de stora erövrarna, Gustaver och Karlar. Kontrasten mellan den svenska upplysningen, konsten, litteraturen och framförallt den materiella kulturen och den polska okunnigheten och bildningsbristen, liksom kontrasten mellan svenskarnas administration och vår anarki är så

[1] Lagerroth, a. a, s. 712.

[2] Boutmy, Le développement de la constitution et de la société politique en Angleterre. Kap. V.

skärande, att i de båda avseendena varje parallell skulle förefalla omöjlig, ifall det bara vore fråga om lärorika analogier och inte om vältaliga motsatser. Vi ha ingenting att ställa upp emot Cronhjelms kodifikation av svensk lag (ty Volumina Legum är ju ej en kodifikation), emot Linnés eller Celsius' världsberömda upptäckter, emot Swedenborgs höga drömmar, emot Alströmers industriella initiativ, det snabbt fortskridande arbetet på Göta kanal, emot de ostindiska och levantinska handelskompanierna, emot den svenska regeringens merkantila politik, emot dess reglering av agrarförhållandena.[1] Den nationella svenska teatern uppstod en generation före Bohomolec, likaså pseuvdoklassicismen en generation före Krasicki. För att ha något att ställa upp mot skedets svenske hävdatecknare, Nordberg, Dalin och Lagerbring, måste vi från Öst- och Västpreussen låna Hartknoch och Legnich.

Den slutsatsen ligger nu nära till hands, att Polens delning vållades genom landets efterblivenhet och anarki, att Sveriges räddning berodde av dess kultur och goda administration. Men denna slutsats är förhastad. En räddning, om än sen, skulle ha varit möjlig, ifall grannstaterna hade utövat blott samma grad av tryck på vår republik som på Sverige. Alltsedan Poltava vilade Moskvas hand tung över båda dess grannar i väster. Peter den store icke blott besegrade polacker och svenskar, icke blott utarmade de förra genom en femtonårig militärinkvartering i deras land, de senare genom ett barbariskt brandskattande av deras städer, han icke blott avfolkade Finland och Estland genom att bortsläpa dess befolkning[2] — liksom han avfolkade Ukraina och Vitryssland —, mot slutet av sitt liv började han också utöva ett svartsjukt förmynderskap över de båda folken. Såsom medlare mellan konungamakten och adeln under Tarnogrodska konfederationen förvärvade han i Warszawatraktaten av 1717 ett tillfälligt anspråk att inblanda sig i republikens inre angelägenheter; hans efterträdare kallade detta bemyndigande för »garanti», och angelägna om dess vidmakthållande förnyade de sina anspråk

[1] Stavenow, a. a., passim.
[2] Stavenow, a. a., s. 65.

därpå 1732, 1755 och 1763, inte utan medhåll av förblindade och naivt macchiavellistiska polacker. Vad Sverige beträffar, införde Ostermann och Bruce ett liknande förbehåll i Nystadsfreden, och de gjorde det med de svenska underhandlarnas samtycke. Genom den beryktade § 7 ville man i Stockholm försäkra sig mot Rysslands intervention, men artikeln fick en så tvetydig formulering, att, ehuru klausulen hade förkastats av Stora sekreta deputationen, det 1723 fanns svenskar, som hos kejsarinnan Katarina förordade en rakt motsatt tolkning: det skulle vara hennes plikt att försvara Sveriges »fria» författning; kabinettet i Petersburg skulle sedermera, 1746 och 1749, komma att erinra om denna tolkning.[1] Under Katarina II ökas trycket i båda riktningar till den grad, att Ryssland påtvingar Polen en formell garanti och, vad Sverige beträffar, genomdriver ett nytt konstitutionellt stadgande, att författningsändringar ej kunna genomföras förrän på den riksdag, som följer på den, vid vilken förslaget framställts.[2] År 1772 är det nära, att hattregeringen frivilligt antar den moskovitiska garantien, men den 19 augusti gör slut på de förrädiska stämplingarna.

De ömtåliga förhållandena i båda ländernas östra gränsländer underlättade de ryska maktstrråvandena: samma slags protektion, som Peters och Katarinas agenter erbjödo de icke-unierade vitryssarna, sökte man tillämpa också på Finland, där det i själva verket icke fattades separatistiska element. Finnarna krävde envist alla ämbetens besättande med infödda finländare, harmades över Stockholms handelspolitik, som onekligen var litet egoistisk, och sågo snett på invasionen av svenska ämbetsmän, vilket allt framkallade massor av klagomål vid varje riksdag. Svenskarna åter ställde sig naturligtvis fientliga mot denna separatism och ville icke tillåta finländarna att kalla sig en särskild nation. Dessa motsättningar utnyttjade det ryktbara manifestet av 18 mars 1742 (under kriget 1741—43), som lovade finnarna oberoende eller befrielse från det svenska »oket» men för säkerhets skull också hotade med mord och brand. Något djupare intryck gjorde ej uppropet: endast några

[1] Danielson, a. a., s. 271.
[2] Solovjev, a. a., VI, s. 82.

spridda befolkningsgrupper förklarade sig motsträvigt för den ryske pretendenten (hertig Peter av Holstein), men som regent ej i Åbo utan i Stockholm. »Storhertigdömet» Finlands lösslitande var det knappast någon som tänkte på.[1] Men så var det i sanning också skillnad mellan Finlands ställning och Vitrysslands. Det förra var förbundet med Sverige genom gemenskap i kultur och religion, vad som skilde var huvudsakligen enstaka brushuvudens äregiriga aspirationer, den stora massan av finsk ras var ännu inte mogen för några emancipationssträvanden. Finland bildade en ekonomisk enhet och utgjorde samtidigt ett bålverk för Sverige; dess adel hade mycket att tacka centralregeringen för, men kunde själv ej utöva något större inflytande på den. De polska och litauiska gränsområdena åter, som lågo öppna för alla fientliga överfall, tillhörde huvudsakligen samma magnatsläkter, som ägde godsen i det inre av republiken. Under andra betingelser, om republiken hade varit starkare, skulle gränsområdena därur kunnat hämta motståndskraft mot Moskva; nu var republiken så värnlös, att den lillpolske panen, om också blott en del av hans gods voro belägna i de östra gränsmarkerna, oftare darrade för den tsariska vreden än höll sig redo till motvärn. Därför var också de ryska ambassadörernas roll i Warszawa och Stockholm gentemot de respektive stormännen densamma, och å båda hållen sökte man oskadliggöra dem genom handtryckningar eller diverse intriger i Petersburg.[2]

Geografiska orsaker medförde, att Sverige endast en gång efter freden i Nystad, 1744, hyste ryska trupper och då i en verklig beskyddarroll, såsom värn mot de hotande danskarna,[3] medan Polen kom att efter Warszawatraktaten under en fjärdedel av samma period utstå genommarscher eller ockupationer (1718—19, 1733—36, 1738—39, 1748, 1749, 1757—1764, 1767—72 o. s. v.); det tvangs att fylla magasinen och leverera vad som rekvirerades. Intet under, att också de båda ländernas yttre förhållande till Ryssland

[1] Danielson, a. a., s. 26, 40—46.

[2] Danielson, a. a., s. 95: då hattarna köpte den ryske ministern Luberas (1743), inkallade mössorna Korff från Petersburg för att denne skulle kontrollera honom; detta erinrar om Gross förhållande till Rzyszowski, Kayserlings till Repnin hos oss.

[3] Stavenow, a. a., s. 208, 235.

gestaltade sig olika. Polen, Moskvas titulära evärdliga bundsförvant sedan 1686, förhandlade efter 1717 aldrig såsom en jämlike med tsardömet; Sverige var Rysslands bundsförvant i kraft av traktaterna 1724, 1735, 1745 och 1758. På grund härav uppstod en egendomlig företeelse: Sverige ägde enligt traktaterna av 1724 och 1745 att aktivt bistå tsardömet i beskyddandet av vår »frihet»; republiken var redan alltför maktlös, den var icke skickad — och var inte heller benägen — ens för en liknande uppgift.

Mot slutet av frihetstiden var Danmark under Bernstorffs ministär än mera nitiskt än Ryssland, då det gällde att vidmakthålla den svenska anarkien. Från Köpenhamn avlätos ideligen varnande informationer till Petersburg om drottning Lovisa Ulrikas monarkiska planer. Mellan Danmark och Ryssland upprättades, 1765 och 1769, två speciella traktater riktade mot en reform av den svenska styrelsen. Men oavsett kortvarigheten av denna period av gemensam kontroll (1765—72), vad var Danmark som angivare och hetsare i jämförelse med Preussen? Vad var Bernstorff som vaktare av 1720 års konstitution i jämförelse med den sataniskt sluge och ondskefulle Fritz, bödeln som förgiftade och strypte Polens självständiga liv? Från Peter den store till Katarina knöts mellan Petersburg och Berlin en hel kedja av traktater till försvar av det fria konungavalet, liberum veto och dissidenternas rättigheter (1720, 1726, 1730, 1732, 1740, 1743, 1762, 1764, 1769). Snärjd i dessa dolda länkar kunde republiken blott för något enstaka ögonblick tänka på att omskapa sig — om den överhuvud i tid blev moraliskt mogen för ett dylikt beslut (vilket tyvärr som bekant ej blev fallet). Intet liknande hotade Sverige från danskar och ryssar; Repnin och Benoit kunde 1766 rädda liberum veto genom hot om krigsförklaring, men en liknande deklaration 1769 mot Adolf Fredriks och Lovisa Ulrikas planer stannade i stöpet.

Gentemot Sverige spelade Preussen en roll analog med Österrikes gentemot Polen. Liksom habsburgska huset skänkte oss en drottning, skänkte det Sverige en, liksom Österrike väntade det tåligt, tills en del av bytet, nämligen Pommern, tack vare en annan makts anfall föll det i händerna. Liksom Österrike åren 1726 och 1732 konspirerade

med Moskva mot den i Warszawa regerande dynastien, förband sig Preussen endast tillfälligt — 1769 — att bekämpa reformen i Sverige, fast det i stillhet gladde sig åt sin nordiska grannes svaghet. Men man måste också erkänna, att liksom Österrike i krisen 1718—20 hjälpte republiken att göra sig kvitt de ryska trupperna, Fredrik II i successionstvisterna 1745—49 ställde sig på det befryndade unga Stockholmshovets sida, ingick ett fördrag med Sverige (1747) och skyddade det mot övermakten i öster. Österrike åter stävjade då och andra gånger kanslern Bestuschevs krigiska tendenser, alldeles som Danmark dämpade Panins förbittring mot Polen, Stanislaus August och Czartoryskierna (1766—1772). Det gavs ögonblick — mycket kortvariga för resten —, då Maria Teresia anslöt sig till planen på att stärka Polen åtminstone i militärt avseende (1738, 1744), och det gavs tillfällen, då Fredrik instruerade sin syster om sättet att återvinna makten över hären i enlighet med hattarnas önskningar och Gustav Adolfs traditioner;[1] men det var endast flyktiga hugskott.

Från de fientliga grannarna övergå vi till avlägsnare stater, som ingenting hade att vinna på Polens, respektive Sveriges bekostnad, främst då till de bägge ländernas vänner. Turkiet gjorde för båda tjänst som en avledare, men visserligen betydligt mera direkt och verksamt för Polens del. Tyvärr var dock dess politik både otjänlig och slö. Redan 1720 upphörde det att stå som beskyddare av republikens okränkbarhet, 1733 försatt det tiden, 1764 intervenerade det huvudlöst för den polska anarkien, alldeles i enlighet med Rysslands och Preussens önskningar, det sov över kränkningen av våra gränser åren 1748—49 och 1756—67, det gjorde en opåkallad ansträngning att hjälpa Sverige, men endast påskyndade Polens delning och råkade själv i ett mångårigt krig, där det dukade under. England offrade en massa pund sterling på att vid Mälaren understödja den petersburgska politiken och därigenom korsa Frankrikes planer, ett par gånger ivrade det till och med för ett anfall på Finland (i februari 1747 och hösten 1748). Polen hedrade det ej med den minsta subsidiefond, året 1720 undan-

[1] Danielson, a. a., s. 143.

taget, men på båda hållen kastade det sitt politiska inflytande i de ryska intressenas vågskål, redo att till vilket pris som helst köpa en fördelaktig handelstraktat med Ryssland. Stundom, för så vitt det lät förena sig med gilljandet till tsardömets ynnest (1741, 1752—55, 1764), understödde det polska reformivrare, men ej själva reformerna. Med ett ord, jämföra vi oss och svenskarna, kan man om England säga, att det skadade oss mindre, om Turkiet, att det hjälpte oss mera. Vi skriva oss samvetsgrant till minnes detta plus av gynnsamma omständigheter men anmärka genast, att det neutraliseras av båda ländernas gemensamma vän, Frankrike. Genom anslutningen till den hannoveranska alliansen av 1727, genom fördragen av 1735, 1738, 1757 hade Sverige ingått ett öppet bundsförvantskap med bourbonernas monarki, och även under de år, då ett formellt förbund ej existerade, rådde en nära »entente» mellan Richelieus och Oxenstiernas arvtagare. Det är svårt att påvisa, att Frankrike någonsin medvetet arbetade på Sveriges fördärv, oavsett dess förbindelser med det för tillfället härskande partiet. På det hela understödde det visserligen frihetsregeringarna, ej monarkismen, men detta var ju i enlighet med det övervägande flertalets och båda de rivaliserande lägrens önskningar. Frankrike betalade subsidier till staten och ej blott till sina partigängare, det subsidierade rustningarna. Gentemot Polen såg denna vänskap annorlunda ut. Den degenererade Ludvig XV:s ömkliga ministrar — Bourbon, Fleury, Noailles, Argenson, Puyzieulz, Saint Contest, Rouille, Bernis, Choiseul — motarbetade Polen oavbrutet, allt medan de tid efter annan betygade sitt deltagande för det dödssjuka, misshandlade landet. En gång ingicks ett fördrag i Versailles (28 sept. 1735), men fem dagar därefter annullerades det i Wien, till djupaste besvikelse och blygsel för den bedragna bundsförvanten. Man ödslade millioner på att genom korruption genomdriva Leszczynskis val till konung, men man endast utsatte Polen för ryskt övervåld, och ur vår katastrof håvade man in Lothringen åt sig själv. I enlighet med gamla traditioner från Louise Maries och Polignacs dagar förgiftade man den nationella organismen genom att understödja alla möjliga oppositionspartier med guld. Riksdag efter riksdag sprängde man pour le roi de Prusse. Man

lade stenar i reformatorernas väg, reaktionärerna vägrade man goda råd och moraliskt stöd. Två ministrar i det vackra galleriet bildade ett övergående undantag: samme Argenson, som var redo att i Sverige arbeta för monarkiens återupprättande (1746), skulle samtidigt ha understött polska statsskickets reformering, ifall Fredrik II hade tillåtit det; men Potsdam inlade sitt veto, och det blev som Potsdam ville, ty vad betydde för Argenson Warszawa i jämförelse med Potsdam? Choiseul, densamme, som sedan 1765 insett orimligheten i att understödja ständerväldet i Sverige och som började arbeta för en monarkisk restauration, värdigades strax före sitt fall (1770) sända Bars konfedererade penninghjälp och några instruktörer. Men denne samme Choiseul lät inte undfalla sig ett ord till de konfedererade om att det var tid att göra slut på »den gyllene friheten», och före 1770 hade han under ett tiotal år fortsatt sina företrädares politik, en politik, som gick ut på polackernas demoralisering, försoffning och avväpning. En instruktion sådan som Choiseuls till ambassadören Paulny 1759, där anarkiens vidmakthållande anges såsom Frankrikes uppgift och mål i Polen, mottog ingen av Ludvigarnas ambassadörer i Sverige. Sådana befallningar som Choiseuls depesch till Durand 10 december 1759 sände ingen vänskapligt sinnad minister till Stockholm: där förklarades ju uttryckligen, att om någon polsk konung försökte åvägabringa nationens pånyttfödelse, så borde Frankrike i detta enda fall offra en summa penningar — på att omintetgöra denne konungs bemödanden.

Denna vän hade republiken i främsta rummet att tacka för att, då Choiseul in extremis fick en förnuftigare uppfattning, det redan var för sent. Efter turkarnas nederlag kastade sig tre despoters härar över landet, tillsammans 800,000 man, en härsmakt, som ingen stat, varken Sverige eller ens det dåtida Frankrike, skulle kunnat bjuda spetsen. Ingen kom till undsättning, allra minst tänkte Sverige på att söka bistå Polen. Den exempellösa delningen hade dock vissa följder även för detta land: Europa blev åtminstone för ögonblicket betänksamt inför yttringarna av Fredriks och Katarinas politik. Gustav fann å ena sidan ett verksamt stöd i detta samma Europa och å andra sidan i Polens öde ett medel att väcka den bättre delen av na-

tionen till besinning. Medan de konfedererade stupade på de sista slagfälten, förberedde och utförde han, tack vare de polska och turkiska katastroferna, sin frälsande statskupp av 19 augusti.

Sedan uppstiger Odhner och förklarar, att av de två sjunkande staterna »kunde endast Sverige ännu hjälpas», ty det »förtjänade hjälp».

Båda dessa påståenden gå utom området för det historiskt kända eller ens vetbara. Resonerar man så, att vad som skett, det kunde eller måste ske och att vad som icke inträffat var en omöjlighet, kunde i så fall inte heller Karl XII hjälpas, då han år 1700 hotades med överfall och rikets delning. Om åter författaren till Sveriges politiska historia under konung Gustaf III:s regering ville fastslå obotligheten i den polska dekadansen under den sachsiske konungen och med tanke därpå uppkastade den ohistoriska frågan, vem som förtjänade räddning med hänsyn till sitt förflutna eller sin framtid, så har i själva verket Polens hela fortsatta historia jävat hans ord. Inte blott dess senare historia, omfattande vår nations växt och utveckling i det nittonde seklet, utan också skedet omedelbart efter första delningen.

Här erbjuder sig en annan parallell, en utvecklingsparallell mellan två varandra motsvarande stadier i två skilda samhällens utveckling under skilda tider, och här skulle man kunna upptäcka betydligt flera likheter.

Man skulle framförallt kunna jämföra det svenska statsskicket från Karl XII:s död och till Gustavs statsvälvning med statsskicket i republiken efter delegationsriksdagen 1773—75 till den statsvälvning, som var Stora riksdagens verk: jämföra våra Permanenta råds sammansättning, attribut och verksamhet med rådet i Stockholm, våra departement och kommissioner med de svenska kollegierna, ansvarigheten å bägge hållen inför riksdagen, monarkens roll, reducerad till två röster i rådet, proceduren vid ämbetenas besättande å båda hållen o. s. v. Man kunde jämföra våra demagoger och intrigmakare, en Potocki, Poninski, Sulkowski, med en Cederhjelm eller Pechlin, ställa bredvid varandra frappanta ekonomiska företeelser av samma art, t. ex. hattarnas lättsinniga företag å ena sidan, en Tyzenhauz', en Prot Potockis å den andra, kommunikationernas förbättring å båda hållen,

om än ej i samma skala: Oginski såsom skapare av den ryktbara kanalen och å andra sidan Tessin, de borgerliga typerna Dallfus och Tepper och å andra sidan Plomgren och Kierman, Dekert som pendant till Håkansson, bondeståndets ledare t. o. m. riksdagen 1769. Man kunde påvisa besläktade idéströmningar: fritänkeriet i Warszawa och rationalismen i Stockholm, »de redligas religion» och kvietismen och deismen. Vår Krasicki, Kniaznin, Karpinski skulle med heder kunna figurera bredvid Bellman, Zablocki. Trembecki, Wengierski gå upp mot ett par Daliner. Naruszewicz som biograf och historiker går otvivelaktigt upp mot Lagerbring och Nordberg tillsammantagna, Linné skulle med säkerhet ej blygas för sin flitige lärjunge, prästen Kluk. Gå vi vidare till slutakten 19 augusti 1772, möta vi den förunderligt överensstämmande, ehuru oändligt mycket djupare och mera vittomfattande akten av 3 maj 1791. Moskvas betjänter och pensionärer — en Jacek Malachowski, Massalski, Ozarowski, Kossakowski, Moszynski — liksom vinka en hälsning över havet till herrarna Falckengren, Gyllensvan, Franck, De Geer. Deras Anjala heter på polska Targowica, Targowica heter på finska Anjala. Först framme vid målet skiljas vägarna åt: svenskarna under sin Gustav landade lyckligt i Svensksunds hamn — vi föllo vid Maciejowice.

Av alla dessa jämförelsepunkter äro två särskilt lärorika. Det är egendomligt, hur föga teoretiskt produktiv den svenska konstitutionalismen under frihetstiden och den gustavianska tiden var, trots sin utspekulerade förträfflighet och de livliga förbindelserna med den franska kulturen. »En ärlig svensk» (1755), ett par uppsatser av några av de yngre mössorna, Nordencrantz och Chydenius — det är förvånande litet, då man tänker på allt vad nationen genomlevde under detta skede. Samtidigt framträdde i Polen Karwicki, Leszczynski, Konarski, Staszic, Kollontaj, för att endast nämna de främsta, tänkare, som visserligen ej kunna mäta sig med Locke eller Montesquieu men som resa sig högt över omgivningen genom den intellektuella energi de utvecklade, dess beundransvärdare, då man betänker ur vilken försummad jordmån de växte upp. Deras verk måste anses utgöra ett värdefullt bidrag till världens politiska vetande (fastän det ej lästes i det övriga Europa).

Den andra iakttagelsen säger ännu mera. Korzons grundliga forskningar ha fastslagit, att skedet 1775—1788 i vår historia var en period av uppsving vad beträffar både styrelsen och den nationella andan. Frånsett de kulturella och ekonomiska vinningarna var »frihetstiden» en period av politiskt-moraliskt förfall. Republikens statsskick i restaurationsskedet var emellertid modellerat efter den svenska konstitutionen av 1720. Både här och där utgjorde högsta ledningen »ett oavbrutet förräderi», ja för republikens del var det värre ställt. De despotiska makter, som påtvungit den detta statsskick, hade ökat dess fördärvlighet genom att fastslå liberum veto och förtrycket av de lägre stånden, konungen hade gjorts än maktlösare än den svenske konungen i fråga om armén och besättandet av ämbetena. Med full avsikt hade han förvandlats till en doge. Choiseul kallade Sveriges ståndsförfattning »metafysisk», lämplig för en samling av idel Platoner. Om vårt statsskick före 1764 anmärkte Konarski med rätta, att endast änglar skulle kunna leva under det. Det är svårt att föreställa sig någon stig, som skulle kunna leda ut ur denna träsklabyrint, där ett stånd innehade all makten utan någon opposition från de övriga stånden. Men fastän snärjd i denna Dejaniraskjorta, som det fria Sverige ej förmådde uthärda, skred Polen framåt på utvecklingens och pånyttfödelsens väg. Vad skall man tänka om detta? Vad vittnar det om?

Om detsamma som vår publicistik, vars flykt är så hög och djärv jämförd med de samtida svenska politikernas trånga tankekrets: om den starka längtan efter en bättre tillvaro, som röjde sig inom nationen. En sådan längtan är hälsans pulsslag, är vilja till liv. Att den inte förmådde avvärja dråpslagen, när ingen utifrån kom till hjälp (1772) eller när, värre ändå, grannen och bundsförvanten skändligt svek (1792), det är ett påtagligt och oförnekligt faktum. Men att därav draga den slutsatsen, att i olikhet med Sverige Polen då inte längre förtjänade räddning, det är väl en något förhastad dom, baserad på en ytlig och ensidig iakttagelse. Till grund för dylika domar ligger alltid antingen petitio principii eller en ofrivillig hänsyn till en tredje part, som — i det givna fallet — calumniari prodest.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Carl Axel Löwenhielms »Lefvernesbeskrifning».

I slutet av år 1923 utkom i bokhandeln under titeln »Min Lefvernesbeskrifning» den från 1800-talets början bekante diplomaten C. A. Löwenhielms memoarer. Forskare i Karl Johans-tidens historia kunde med skäl vänta att i detta memoarverk finna värdefulla historiska upplysningar, ty ingen av de män, som vid Bernadottes hitkomst ställdes vid den nye tronföljarens sida, kommo att så länge och så troget tjäna denne som just Carl Löwenhielm. På dennes lott föllo ju de mest betydande diplomatiska värv, t. ex. underhandlingarna med Ryssland 1812, deltagandet i Wienkongressen och Parisfreden m. fl. Men memoarerna äro beklagligt nog mycket magra. En av anledningarna härtill är tvivelsutan den, att de äro tillkomna i L:s sena ålderdom, enligt en anteckning dikterade under tiden april 1857—vintern 1860, då L. var över 85 år. Den åldrige skribenten har, såsom det ju så ofta är fallet med de gamle, i minsta detalj ihågkommit sin barndom och ungdom men har däremot föga att omtala om sin mannagärning. Och det är framför allt denna, som intresserar forskaren.

Sin Lefvernesbeskrifning dikterade L. för sin husföreståndarinna, enligt uppgift en högt begåvad kvinna, som var hans ålderdoms stöd. Hon erhöll genom testamente en hel del av L:s tillhörigheter, bl. a. det av henne själv nedskrivna memoarverket, som genom henne närstående personer förmedlats till offentliggörande. Det är omöjligt att avgöra, om det varit henne bekant, att hon dock icke erhållit allt, vad L. nedskrivit om sitt liv. En del, och just den, vilken måhända är den intressantaste, har hamnat i privatarkivet på Ökna. Det kan knappast råda något tvivel om, att det är denna del, om vilken L. i den nu utgivna levernesbeskrivningen säger (s. 142): »Jag afbryter här relationerne af min diplomatiska bana och hänvisar Eder (barnbarnen), för att lära närmare känna den, till en serskild notice, jag tänker lämna efter mig.»

Manuskriptet i Ökna-arkivet är uppdelat i fyra kapitel. »Min mission till Petersburg 1812», »1812 års campagne», en till denna avdelning hörande fortsättning utan rubrik men utgörande en karaktäristik av Karl Johan samt »År 1814 — efter inträdet i Paris». Den sistnämnda avdelningen är tryckt i min avhandling »Sverige på kongressen i Wien 1814—15», Lund 1915 (bil. I). Den första avdelningen

existerar i trenne versioner. En av dessa, den till omfånget minsta, är tryckt i den utgivna »Lefvernesbeskrifningen» och har sålunda tillhört det till husföreståndarinnan testamenterade manuskriptet. De båda andra utgöras av L:s originalmanuskript samt en avskrift, som dock icke fullt täcker originalet. Då den tryckta versionen, som sagt, icke är så fullständig som originalmanuskriptet, så återgives här det senare.

Originalmanuskriptet till kap. »1812 års Campagne» har ett tillägg på slutet, som icke finnes i avskriften. Den till detta kap. fogade karaktäristiken av Karl Johan har intet närmare sammanhang med levernesbeskrivningen.

Värdet av de här föreliggande delarna av Löwenhielms memoarer är icke överväldigande, sett ur forskningens synpunkt. Då emellertid »Lefvernesbeskrifningen» utgivits i tryck, så synes det skäligt, att även de partier, som där saknas, offentliggöras, så att memoarverket i sin fullständighet står forskningen till buds. Huruvida L. byggt sin framställning på anteckningar från de berörda åren, är icke möjligt att avgöra. Har han icke haft sådana till förfogande, så måste hans minne av händelserna under här berörda år ha varit mycket gott, ty även ganska obetydliga detaljer, t. ex. rörande krigföringen 1813, äro korrekt återgivna i det stora hela, vilket vid en jämförelse med det modernaste arbetet på detta område, L. Tingstens nedan anförda båda avhandlingar, lätt nog kan konstateras. Även sådana förhållanden, som L. icke själv hade att befatta sig med utan på omvägar måst få kännedom om, äro av honom återgivna med noggrannhet. En del av hans uppgifter däremot, t. ex. den om Karl Johans stora ekonomiska krav för en övergång till Napoleon, måste givetvis tagas med stor reservation.

Originalmanuskriptet till karaktäristiken av Karl Johan — någen avskrift är av mig icke känd — är försedd med anteckningen: Uteslutit. Att kommentera denna karaktäristik synes mig icke skäligt. Att L. flera gånger framhäver Wetterstedts inflytande över Karl Johan är dock värt ett påpekande, så mycket mera som man i allmänhet i historien torde hysa den åsikten, att W. blott var en smidig tjänare åt Karl Johan.

I återgivandet av manuskriptet här har kommateringen och bruket av stora bokstäver normaliserats.

Min mission till Petersburg 1812.

Jag benämner såsom ett drag af snille det beslut jag tog strax vid ankomsten till Petersburg 1812. Jag ankom om natten — underrättade vice canzleren grefve Roumanzoff härom med begäran af audienz hos kejsaren. Men kl. 1/2 8 om morgonen beslöt jag besöka gen. Armfeldt, som man i Stockholm trodde skulle vara fiendtlig emot Sverige. Men jag, som kändt Armfeldt redan från ungdomen och varit hans adjutant under norrska kriget, bedömde honom helt annorlunda. Jag visste dessutom, att han var anti-

napoleonist i högsta grad och borde således draga ens med mig. Jag lät väcka Armfeldt — och när han fick se mig, blef han förvånad och sade: Det gläder mig Löwenhielm att se Er — men säg mig rent ut, hvad som förer Er hit — ty att Eder mission är vigtig är klart, och ni skall finna i mig ett säkert biträde.

Jag svarade: Ja, min general — jag är ej rädd för Er gröna och röda uniform — jag vet, att därunder slår ett för det gamla Sverige varmt hjerta.

Armfeldt blef så rörd, att han begynte gråta, och när jag såg honom i en så önskad sinnesförfattning, fortfor jag. — Jag vill vara uppriktig med Er och gör det så mycket hällre, som jag vet, att ni af kejsaren ändå om ett par timmar får veta alt. Nå väl — stunden är kommen för oss att taga vårt partie — med eller mot — Napoleon, och deraf följer, att wi måste hafva Finland eller Norrige — hvad säger ni min general härom?

Utan tvifvel bör ni hafva Norrige. Detta hans svar hade ett godt biskäl — ty han var då Finlands generalgouverneur. Armfeldt fortfor: Ni har intet personlig kännedom af Alexander och detta är likväl nödigt, om ni skall lyckas.

A. är en man af snille — men ännu är han vacklande vid frågan om krig mot Napoleon — Roumanzoff och Spéransky äro napoleonister — men jag och nogra andra wi vilja kriget hvartill A. i all tysthet gjordt sig beredd.

Alexander har emedlertid alt sedan conferenzen vid Tilsit och Erfurt tagit sig för att härma Napoleon i mycket och deribland en art brusquerie, hvarmed han bemöter dem han därmed tror sig kufva eller förblenda — men låt intet narra Er af denna brusquerie — svara honom lika kärfdt tillbaka och var säker, att innom få minuter ändrar han ton och blir höfligare och medgörligare. I botten av hans själ ligger krig mot Napoleon.» —

Därefter beskref Armfeldt kejsarens person, hans klädsel, ställningen uti hans cabinett, där han skulle mottaga mig, och det så noga, att jag sedan förvånades af taflans rigtighet.

Emedlertid hade Roumanzoff gifvit mig tillkänna, att kejsaren mottog mig kl. $^1/_2$ 10. Jag inställde mig, fann kejsaren i den af A. angifne klädseln och vid det förut sagde fönstret. Då uppstod följande märkliga samtal oss emellan.

Jag begynte samtalet med öfverlämnandet af kronprinsens bref, hvilket A. lade ifrån sig uti fönstret och begynte då att med nogra af Armfeldt förutsagda brusquerier söka imponera på mig — men fick af mig lika torra ord tillbaka. Då ändrades tonen — brefvet, affattadt i allmänna ordalag, lästes och vändande sig till mig sade kejsaren: Eh bien M. le Comte, dites moi ce que Votre Prince Royal attend de moi.[1]

[1] Instruktionen för Löwenhielm var uppsatt av hovkanslern af Wetterstedt. Dess innehåll överensstämde väsentligen med dennes anförande i statsrådet d. 24 febr. 1812, vilket anförande bildar s. a. s. genesis för 1812 års politik.

Sire — ma mission est très simple et se fera en deux mots au choix de V. M. — savoir la Finlande ou la Norvège, car la Suède ne peut pas exister étranglée d'un coté par la Finlande, de l'autre la Norvège. — Il faut sortir de là et l'invasion de la Poméranie par les français forcent (!) le P. R. à prendre son parti de suite.

Då svarade Alexander desse minnesvärda ord: Ne parlons pas de la Finlande — ce n'est pas la plus belle page de mon histoire! ! Quant à la Norvège, il est juste, que Vous l'ayez et j'y acquiesce de bon coeur.[1] Nå väl det kostade honom intet att disponera öfver sin förra bundsförvandts provinser.

Jag svarade: V. M. m'autorise donc à annoncer au P. R. que V. M. nous aidera à cet égard — »Certainement j'en écrirai au P. R. C'est sans doute très satisfaisant pour S. A. R., mais dans une affaire de cette consequence V. M. me permettra de lui observer qu'il faudrait plus que des paroles. — V. M. connait le vieux proverbe: Verba volant scripta manent.

C'est à dire Mr. le Ct que Vous croyez qu'il faudrait la forme d'un traité!

Oui Sire — la position du P. R. l'éxige. — Eh bien! soit — venez chez moi tous les soirs vers 9 heures — je suis alors libre de tout autre travail — et nous réglérons cela ensemble.

J'ai ordre Sire de demander à V. M. la coopération formelle de V. M., pour la conquête de la Norvège avec un corps de 25 000 de troupes Russes.

Nous en parlerons Mr. le Ct. et j'y consens.

V. M. daignéra sans doute alors me permettra d'en parler â son vice Chancelier Ct. Roumanzoff.

Pas du tout — c'est une ganache (vackert vitsord!) mais vous pouvez en parler avec Nesselrode et Capo d'Istria.

Desse båda voro chefs du cabinet — den förra för europeiska, den senare för turkiska och grekiska ärender — båda män af stor förtjenst.

Under tiden infann jag mig hvarje afton endast anmäld af kammartjenaren, medhade en på spalt skrifven P. M., hvars articlar alla discuterades emellan kejsaren och mig, då jag annoterade beslutet, och innom 8 à 10 sådana afton-sessioner blef tractaten afslutad och underskrefven.[2] Denna tractat lade sedan kronprinsen till grund för tractaten af Örebro, där han uppträdde som medlare emellan England och Ryssland och bildade dymedelst den coalition som 1813 & 14 störtade Napoleon.[3]

Under tiden steg Alexanders förtroende och vänskap för mig dagligen mere, så att jag snart märkte sjelf, huru (oväntadt) hög

[1] Denna passus har i avskriften följande tillägg: »Sire!» svarade jag: »Je ne suis pas venu pour juger du passé — je viens pour savoir de la bouche de V. M. elle-même quel sera son choix, il déterminera la notre.»

[2] Traktaten undertecknades den 5 april.

[3] Freden slöts i Örebro den 18 juli.

personnage jag blifvit uti ett land, der *alt* beror på den regerandes gunst. — Jag kom till detta lyckliga resultat derigenom att jag i alla mina förhollanden till kejsaren visade högsta grad af enkelhet och uprigktighet. Jag visste, huru mycken finess d'esprit han egde, och att det ej kunde duga att vilja öfverlista honom utan afväpna honom med min öppenhet och mitt redliga förfarande. Ja det gick så longt, att han snart talade med mig icke så som med en diplomat utan så som en vän, med hvilken han ofta beklagade sig öfver alla de hinder, den ryska aristocratien lade honom i vägen synnerligen uti frågan om böndernas frigifvande, ty redan då agiterades denna vigtiga fråga, som Alexander d. 2:a sluteligen löst.

Dagl. bjuden hos Marie Antona Narischkin, kejsarens väninna, med hvilken han hade 2 barn, omgafs jag af vackra qvinnor, som det hade berodt af mig att liera mig med — men jag insåg hur farligt det vore att inlåta mig uti dylika band — och gjorde rätt.

Hvad som sluteligen tog hjertat t. o. m. utaf kejsarinan[1] moder (!) (i avskr. står: Hvad som t. o. m. böjde kejsarens moder till mig) var det beslut jag tog att genast taga mig ett mindre hôtel på Quai impérial och göra en formelig établissement. Enkekejsarinan, som fruktande Napoléons intåg i Petersburg redan hade beredt alting för hennes 2:ne stora flickpensioner (minst 400 mödomar) att flyttas till Finland, hemtade mod.

Sanning var att om Napoléon vändt sig till Petersburg, hade han haft vida större anledning att lyckas — i stället för att begå samma fel som C. XII ett århundrade förut.[2]

En serskild tillfällighet satte mig i kunskap om Spéranskys disgrâce. Han hade nemligen tillåtit sig att säga åt nogra, som började frukta för resultaterne af min mission, att »kejsaren vore i hans händer och aldrig skulle besluta annat än hvad han ville».

Detta oförsigtiga yttrande upsnappades af Armfeldt, som genast på eft. m. underrättade mig derom, att kejsaren förvisadt Speransky till Perm, det näst intill Sibirien varande gouvernementet.[3]

Händelsen ville att samma afton hade Alexander Narischkin ställdt till en lysande bal för mig, då han naturligtvis äfven inbjudit favoriten Spéransky. När jag kom: sade mig Narischkin, »Je voudraie tout de suite vous prier d'ouvrir le bal avec ma femme mais j'attends encor Spéransky auquel je ne voudrais pas manquer» — hvartill jag négligeament svarade: »Quant à lui mon chèr

[1] Troligen felskrivning för kejsarens.

[2] I avskriften följer nu några rader, som ej stå här: »Jag har redan sagt, att vice Canzleren grefve Roumanzoff och statssecreteraren Spéransky utgjorde det parti, som heldre ville vara eftergifvande än våga ett krig och den förres kände ord voro: »Napoléon est un homme qu'il faut user avant de le combattre.» — Spèransky var en prestson, som gjort goda studier och banade sig väg genom obestridda förtjenster till Alexanders intimaste förtroende. Men han liksom många andra nykomlingar lät dåra sig af lyckan.»

[3] I avskriften är berättelsen på denna punkt en smula vidlyftigare.

N. il ne viendra pas — il a un empêchement majeur», och en stund därefter började balen.

Längre fram på aftonen blef det allmänt bekant, att Spéransky blifvit disgracièrad, och detta sattes på min räkning ganska oförskylt. Ifrån den stunden var jag fruktad af hela den förnäma aristocratien, och alla mina ord blefvo orakelspråk.

Det dröjde ej länge, innan jag sjelf märkte det och begagnade mig deraf, omgifven som jag visste mig vara af spioner, som återburo alla mina ord till kejsaren.

Jag skall gifva några exempel häraf.

Jag hade varit att som alla resande bese ett af de colossala badhus, där ryska massan män och qvinnor gingo nakne om hvarannan uti immbadet med hvar sin qvast i näfven för att frottéra hvarannan — en vederstygglig anblick. Jag kom en afton hos Marie Antona att omtala detta badsätt och min förundran att under Alexanders regering finna ett, så stygt som oanständigt, båda könens sammanblandande ännu kunna råda, och att man med regeringens ymniga penningetillgongar väl kunde rå med att bygga ett par badhus mera och åtskilja könen. — 14 dagar sednare gaf kejsaren befallning härom.

En annan gång uti en conversation med prince Toufjatkin, dåvarande chef för de kejserl. theatrarne, kom jag uti en discussion öfver M:elle Georges talent att säga: »Au reste mon chèr T:n je ne comprends pas trop quel plaisir vous trouvez à donner à Votre public la mort de Césàr — est il donc nécessaire en Russie de faire applaudir ces Regicides et l'assasinat des Souverains — sans doute en beaux vers mais qui ne sont pas monargiques — tout comme vous donnez Mahomet, ou l'on dit 'Les prêtres ne sont pas ce qu'un vain peuple pense, c'est notre ignorance qui fait tout leur science.' Il peut y avoir un peu de vrai là-dèdans mais ce n'est pas très orthodoxe pour vous autres Grecs.» 3 veckor sednare var franska truppen uplöst och M:elle Georges hos mig för att begära sina pass till Sverige.

Jag måste äfven anföra ett annat dylikt drag, som jag visste skulle öka kejsarens förtroende till mig. Jag umgicks mycket hos grefve Tolstoy, då chef för kejsarens hofhollning — en réspéctabel man, gift med en prinsessa av Holstein-Beck. — En afton, då vi samtalade om kejsarens bemödande att upresa hela landets befolkning, gaf jag det förslag, att man borde gifva detta krig en religiös grund häldst uti ett land, där bonden är så ifrigt religiös — för att än mera verka i denna rigtning bör kejsaren låta utdela små metallkors, som hvarje bonde, som griper till vapen, får bära på sin tchâcot — med ett ord ett slags korståg emot fransmännen. — Nå väl — 8 dagar sednare blef mitt förslag verkstäldt. — Jag aktade mig noga att härom samtala med kejsaren, som jag visste nog höll mig räkning för min idée.

Jag måste här återgå till Spéransky. Han var son till en prest, hade gjort goda studier och rest ikring Europa. Alexander,

som fattat tycke för honom, utnämnde Spéransky till statssécreterare för att härma Napoléons statssécreterare Maret, sedermera Duc de Bassano. Spéransky likasom Roumanzoff voro så till vida napoleonister, att de ville, som den sednare sade: Il faut laisser Napoléon s'user lui même et éviter une guerre qui lui est toujours utile.[1]

Det hade väl ock gådt derhän, hade intet Carl Johan sedt sig tvungen att gå antingen med Napoléon eller med Alexander — och det var detta val, som då bildade 2:ne hufvudparter. *Med* Napoléon var Spéransky och Roumanzoff — mot voro Armfeldt, då Alexanders favorit, marquis Litta, chef för hofvet och en distinguérad man, Duc de Serra Capriola, neapolitansk ambassadör gift med en rysk grefvinna Wiasemsky, med hvilken han lefvat sedan 40 år i Petersburg — och sluteligen jag, som hade sammanbundit Sverige med Ryssland för att komma i besittning af Norrige. Hvarje afton kl. 11 à 12 råkades vi hos Serra Capriola, och där underrättades jag om alt, hvad Alexander tänkt, sagt eller gjordt om dagen.

När nu Spéransky tillät sig det högdragna yttrandet, som fällde honom, blef han ännu mildt behandlad af Alexander — som förvisades till Perm och ställdes under upsigt men fick behölla sin rang och sina ordnar samt 10 000 rubel eller hälften af hans förra lön.

Spéranski anbefald att afresa påföljande dag kl. 7 om morgonen passérade natten att setta ordning i sitt hus och bränna up större delen af sina papper — och kl. 8 var fältjägaren där för att afhemta honom och han satte sig i kibitka ännu klädd så, som då han var hos kejsaren.

Ankommen till Krasnoje Kubak, ett värdshus utanför Petersburg som vårt Hagalund, bad han att få gå in och äta frukost och bjöd fältjägaren att äta på hans räkning. Just Spéransky satt till bords kommo nogra gardes öfverstar i lika afsigt och blefvo förvånade att så tidigt se favoriten där. De bugade sig djupt och Spéransky lät dem holas ända till dess då fältjägaren kom in, klappade Spéransky på axelen sägande: se så bratt (vill säga bror), nu är det tid vi gå till kibitkan, och Spéransky gick — döm då om öfverstarnes förvåning.[2]

Ankommen till Perm tillät sig guvernören alla möjliga förolämpningar mot den fallne favoriten — upbröt alla hans bref — och qvarhöll dem han skref till kejsaren.

Sluteligen lyckades det Spéransky att finna en tacksam menniska, som år 1813 medtog ett bref till Alexander, där Spéransky, erkännande sig skyldig likväl icke trodde, att kejsaren skulle gilla guvernörens gemena förfaranden. Kejsaren var då i Wilna och när han läst Spéranskys bref, skref han in margine: »gouvernören är

---

[1] Det här följande finnes icke i avskriften.
[2] Det följande förekommer i avskriften förkortat.

afsatt — Spéransky nämnes till gouvernören och har sin företrädare under sin upsigt. Detta bref sändes till ministern för det inre, som skyndsammast expedierade kejsarens befalning. Hvad som länder Spéransky till heder var, att han förhöll sig skonsamt och ädelt emot sin förra förtryckare.

Kort tid därefter blef Spéransky nämd till généralguvernör öfver hela Sibirien, hvari hela styrelsen af honom förrättades. Under tiden utarbetade han en ny codex för ryska lagfarenheten, hvilken blef införd till efterlefnad, och derefter kallad att vara justitie minister samt ledamot af kejsarens intimare conselj. Man ser häraf, att han var en man af utmärkt förtjenst.

År 1834, då jag var i Carlsbad, blef jag överraskad, då jag en dag fant hans namn på listan af ankomne gäster. Jag förutsåg obehag häraf, då vi intet sedt hvarandra sedan den catastrofe, som träffade honom 1812. Sedan vi ett par dagar gådt förbi hvarandra utan hälsning, tog jag mig för att göra slut på detta ängsliga förhollande och begagnade ett tillfälle, då vi på vår gemensamma morgonpromenad råkades ensamma. Jag gick till honom och sade: »Je ne sais pas si V. E. veut bien me remettre à son souvenir» — och den älskvärda gubben under småleende svarade: »Oh mon Dieu — V. E. est une de ces personnes que je ne puis jamais oublier» — och derefter umgingos vi som gamla vänner och bekanta men vidrörde aldrig 1812.

1812 års campagne.[1]

När kejsaren afreste till arméens högqvarter uti Wilna, lofvade han att kalla mig till sig. — Emellertid då jag såg engelska ambassadeuren lord Cathcart afresa, gjorde jag mig i ordning att göra detsamma och underrättade derom min chef, grefve Engeström. Hans ex. svarade häruppå med anvisning till en canzlie författning denne lösryckte phrase: »Eho som öfvergifver sin post sitter 2 år på fästning och förklaras icke mera kunna brukas uti konungens tjenst.» — Jag gaf deruppå det helt enkla svaret: »Att som jag vore anställd icke för staden Petersburg utan hos kejsaren, så var jag på min rätta post, när jag reste till högqvarteret.» — Grefve Engeström var en ursinnig napoleonist och kunde icke förlåta mig mina bemödanden uti motsatt riktning.

Jag afreste emellertid genast och sände min adjutant och neveu grefve C. G. Löwenhielm till kronprinsen med Engeströms dumma depêche. — Carl Johan gillade till alla delar så väl mitt svar till Engeström som min afresa till högqvarteret.

Kejsaren låg då, under det nyss afslutade vapenstilleståndet,[2]

[1] Skall givetvis vara 1813.
[2] Undertecknades i Poischwitz d. 5 juni.

uti Reichenbach. och jag fann på 2:ne posthåll nära derintill kl. 7 om morgonen en mängd ryska generaler samlade för att uppvakta kejsaren, som väntades och äfven kom strax derefter. — Alexander emottog mig serdeles nådigt och sade: «Vous venez très à propos pour assister à mon entrevûe avec le Prince Royal à Trachenberg — ainsi vous n'avez qu'à rebrousser chemin et me suivre, je commanderai vos chewaux.» — Kejsaren höll ord, ty jag fant hästar i ordning för min räkning öfver allt och kom till Trachenberg kl. 9, då kronprinsen först ditkom kl. 12.

Min bror, Wetterstedt och Camps[1] utgjorde hela suiten.

Vid ankomsten fann jag kronprinsen högst uppbragdt deröfver att man vågadt afsluta ett stillestånd utan att förut prevenera honom härom — utöste de gröfsta och skymfligaste ord emot kejsaren och konungen af Preussen och förklarade, att han ville skilja sig vid coalitionen m. m. dylik galenskap.[2] — Fåfängt bjöd jag till att lugna honom och väntade mig en högst bedröflig scen för morgondagen. — Försynen ville det annorlunda. — Kl. 7 om morgonen väcktes jag af en fältjägare ifrån Nesselrode, som berättade mig bataljen vid Vittoria — Soults och Joseph Napoleons aftåg till Frankrike, dit Wellington följde dem, och voro de redan nära Toulouse.

Jag begaf mig derefter genast till kronprinsen och tvang mig in i sängkammaren, der jag möttes af ett dundrande: »Qui est là?» — då jag svarade, att jag hade en viktig nyhet att meddela, och gaf kronprinsen del af Nesselrodes billjett. — Carl Johan förstummades — hela gårdagens missnöje försvann och jag fick honom att skynda på sin toilette och fara opp till kejsaren och konungen af Preussen. — Då var allt gott och väl och det var då Carl Johan dicterade de »Ordre de bataille» som de 3:ne stora arméerna borde iakttaga och slöt med att pekande på Leipzig säga: »C'est ici que ce livrera la bataille finale car Napoléon est forcé de defendre ce point où se réunissent 11 differentes grandes roûtes et, fatigué comme son armée sera alors, je ne doute pas de la victoire.» — Här var Carl Johans snille uti sitt rätta element.

Återkommen hem till sig lät han kalla mig, då vi hade följande rent af löjliga samtal.

«A présent Charles vous parlerez au Comte Stadion (österrikiskt sändebud)[3] et vous lui direz que je veux avoir un corps de 6,000 grenadiers Hongrois à mon armée.»

«Monseigneur pourquoi faire traverser l'Allemagne à ces 6,000 hommes dont l'Autriche elle-même aura besoin.»

---

[1] Gen. Camps, urspr. fransk officer, var adjutant hos Karl Johan och användes i åtskilliga diplomatiska uppdrag.

[2] Rörande anledningen till att Karl Johan ej tillfrågats vid stilleståndets ingående se Tingsten, Huvuddragen av Sveriges yttre politik, krigsförberedelser m. m. 1809—1813, s. 71.

[3] Greve Stadion representerade vid förhandlingarna i Trachenberg Wienkabinettet.

«Eh bien! mon cher Charles vous fixerez avec Stadion un equivalent en argent qui me sera fourni.»

«Autriche n'a pas le sou — Elle est elle-même tout comme nous à la solde de l'Angleterre.»

«Alors Charles vous proposerez qu'on me donne la valeur en produits de pays — par exemple en vins de Tokay que je ferai vendre.»

«Pardon Msgr, mais c'est la première fois que j'entends mettre des Grenadiers Hongrois en bouteille — cela sera parait trop risible.»

Carl Johan skrattade och saken förföll.

Med en annan af hans omgifning, undantagandes Wetterstedt och min bror, så hade väl en dylik galenskap fått passera.

Återkommen till Reichenbach lefde jag dageligen med Adam Czartoritsky (konungen), stats-ministern Stein och Capo d'Istria samt Nesselrode.

Af historien vet man, att Napoleon, som endast ville vinna tid för ankomsten af nya trupper från Frankrike, icke ville alvarsamt inlåta sig på fredsfördrag. — Conferencerne afbrötos, stilleståndet uppsades, och kejsaren samt konungen af Preussen begåfvo sig till Prag. — Vidare vet man huru de allierades anfall på Dresden misslyckades. — Napoleon hant åter att kasta sig med arméen i staden och dagen därpå var han angripare.

Moreau, som var mig av kronprinsen adresserad, hade trädt i activité. — Det var då redan beslutadt, att vi denna dag endast skulle lefverera bataille för att gifva åt allt gröfre artillerie, allt bagage m. m. tid att retirera öfver Böhmiska bergen.[1]

Alexander och konungen i Preussen sutto på en höjd utanför staden, då vi fingo se ett franskt 12 battérie uppställas midt emot och rikta sin eld på oss.

Moreau sade då åt kejsaren: «Sire, ce n'est pas ici votre place — allons vite ailleurs, votre person est trop éssentielle.» — Kejsaren följde rådet. — Moreau red en half hästlängd förut tätt vid Alexanders sida, då en kula genomborrade Moreaus häst och borttog båda hans ben ofvan knäna. Hans enda ord voro då: «Il est bien heureux ce b—.» Han blev amputerad på slagfältet och derefter transporterad på en bår derifrån med 12 man till ombyte. — Han yttrade då: «L'on ne peut pas vivre comme cela.» — Dagen därpå dog han.

Så snart jag såg bataljen bestämdt förlorad, bad jag kejsaren på något sätt söka derom underrätta kronprinsen, ty min fältjägare, tvungen att taga en stor tour kring om Dresden, skulle dröjt alltför länge, och jag trodde att en liten kossak-trupp kunde lyckas att finna väg tvärt igenom franska arméen. — Alexander ropade till sig Orlow Denissew, dåvarande hetman, han afsände genast

[1] Se härom Tingsten, Huvuddragen av Sveriges krig och yttre politik aug. 1813—jan. 1814, s. 78 ff.

en subaltern med 12 man, och denne lyckades ock att finna väg emellan franska corpser samt var dagen derpå hos kronprinsen, som då låg emellan Dennwitz och Dessau.

Jag begagnar här tillfället att omtala ett drag af Carl Johan, bevisande hans veka och goda hjerta. — Hans höghet hade fått veta, att borgmästaren i Dessau gaf dageliga rapporter till Napoleon om kronprinsens armée och sade en dag till ryska general [löjtnanten] grefve Winzengerode: »Si j'avais cet homme dans mes mains, je le ferai pendre.» — Generalen endast bockade sig — gaf genast ordre åt kossak-chefen att om aftonen i mörkningen skicka ett tjog kossaker simmande över Elben taga vägen åt Dessau och få rätt på borgmästaren. — Ditkomne frågade de hvar han bodde och fick till svar: »strax utom staden uti det hus, ni ser härifrån, han är sängliggande av podager». — Kossakerne ryckte in i huset och 5 minuter sednare var den stackars borgmästaren insvept i sin nattrock och fastbunden mellan 2:ne hästar och måste med dem simma öfver Elben. — Påföljande dags morgon anlände han till kronprinsens högqvarter, då generalen anmälte sig och den gjorde fångsten, som skulle hängas. — Kronprinsen utropade då: »Ah! mon Dieu ce pauvre homme presque nud et malade — allez lui faire donner des habits convenables.» Detta blev befallningen åt adjutanten »et ensuite fait le dêjeuner — je lui parlerai plus tard.» — Större straff vederfors intet borgmästaren, som återfick sin frihet samma dag.

Österrikiska arméen förstärkt med ryska gardies divisionen 12,000 man och preussiska gardiet 3,000 man retirerade dels om natten dels påföljande dag. — Jag följde kejsaren till Annaberg men tvangs att qvarblifva ett par timmar. — Påföljande dag stod slaget vid Culm. — Utgången och betydelsen af denna batalj är förut tillräckligt känd men jag tror mig likväl böra omtala några dess detaljer. — Främst må jag nämna Osterman-Tollstoys kraft att med endast 11,000 man gardien försvara sin position och ehuru han förlorade en arm icke endå nedlade befälet. — Dernäst vill jag nämna, att oaktadt detta mod hade Tollstoy den andra dagen måst gifva vika om icke han fått oväntad hjelp. — General York, som låg omkring Annaberg och hörde elden vid Culm, ville söka sig ner till dalen genom en väg, som han läsit, att Fredrik den store begagnadt — men vägen återfanns ej — sluteligen fick man rätt på en 90-årig gubbe, som hade då tjenat som vägvisare. Han sade, att vägen visserligen var i allmänhet igenväxt men att infanterie dock kunde tränga sig fram men hvarken hästar eller artillerie. — På detta sätt kom York ner i dalen i ryggen på v. Damm [Vandamme], som trodde hans bajonetter vara marschalk Mortier, som skulle souténera honom. Misstaget var sålunda förlåtligt. — Men hvaruppå hvilade nu alltsammans? — på en af dessa händelser som *ingen* förmår förutse. — Napoleon hade dagen förut ätit så copieust af gåslefvers-pastej, att han fick en förbistrad colik — tror sig vara förgiftad och gifver Berthier ordre:

»d'arrêter tous les mouvements» och sysselsätter sig endast med bref till Paris om allt som borde iakttagas för att tillförsäkra konungen af Rom om spiran.[1]

Hade Mortier deremot fått stöta till Vandamm, så hade otvivelaktigt Böhmen till större delen blifvit Napoleons rof — Österrike hade måst sluta fred — coalitionen blifvit upplöst — vår kronprins utsatt för Napoleons hämd — och Norriges besittning omöjlig. — Allt detta utgjorde det dystra föremålet för mina tankar, när jag får höra att Vandamm med nära 20,000 man blifvit vår fånge. — Genast affärdade jag en fältjägare till kronprinsen med följande korta rapport: «Vandamm est prie avec 20,000 hommes, evénément heureux — déja l'on commencait à se quereller au sujet de l'expedition manquée sur Dresde — à présent l'harmonie est parfaite.» Denna min rapport var den första underrättelse, som kom till London och blef införd i alla tidningar såsom mönster af korthet och sinnrikhet. — Här finner emellertid tänkaren ett exempel af alla de i mångens ögon likgiltiga händelser, hvaraf försynen ofta begagnar sig — och vi kortsynte varelser kalla detta: »hasard» — det gifves ingen hasard — allting är försynens skickelser.

Österrikiska arméen, nära nog upplöst, behöfde några veckors tid att reorganiseras och då uti October enl. kronprinsens i Trachenberg gjorde förutsägelser gingo alla 3 stora arméecorpserne fram på Leipzigs fält. — *Utgången* deraf är känd men icke så uti hvad rörer Carl Johans sätt att handla.

Uti kronprinsens varelse rådde 2:ne rakt stridiga känslor — den ena svenska kronprinsens — den andra den fordna franska fältmarschalkens. Redan vid Grosbeeren och Dennevitz hade det berodt af Carl Johan att fråntaga fransmännen deras artillerie, örnar och gevär samt göra tusentals fångar — men franska marschalken *ville inte.* Vid Leipzig manövrerade Carl Johan så, att han inte deltog i striden hvarken den första eller andra dagen — och hvad jag dervid måste uthärda i min ställning är lätt begripligt. Änteligen den tredje dagen om morgonen, sedan de alliérades seger redan var gifven, hade jag den glädjen att se krutröken ifrån hans här.

Vid middagstiden såg jag Pozzo di Borgo, ryska militairombudet hos Carl Johan, komma öfver till kejsaren, och anande allt det obehagliga corsicanaren skulle framkasta om Carl Johan skyndade jag att ställa mig bredvid Alexander, då Pozzo tvangs att innehålla med sina bittra utlåtelser åtminstone i närvaro af hela vårt kejserliga och kongliga högqvarter. — Hans sednare enskilda rapporter kunde jag ej förebygga.

---

[1] Rörande krigsoperationerna jfr Tingsten, a. a., s. 81 ff. — Napoleons insjuknande den 28 aug. har av Tingsten, a. a., s. 93, bagatelliserats. Har L. rätt däri, att Napoleon trott sig förgiftad, kan givetvis detta ha betytt icke så litet för krigsoperationerna.

Emellertid fortfor striden och den 18 October om aftonen måste Napoleon begynna återtåget.

Nu ville Carl Johan godtgöra alla föregående försummelser och började uppställa sin corps emot Grimmer Thor.

Napoleon sände tidigt den 19 en parlamentär till Alexander med förslag om 24 timmars vapen-stillestånd, då han lofvade évacuera Leipzig.[1]

Kejsaren skickade då mig till kronprinsen för att säga, att han för sin del var böjd att antaga anbudet och bad kronprinsen inställa sitt anfall. — Kronprinsen, som bäst kände *allt* hvad han hade att försona, blef då käck mot sin slagna fiende och förklarade, att han ville och skulle snart intränga i Leipzig.

Jag affärdade då min adjutant C. G. Löwenhielm till kejsaren med detta kronprinsens svar och qvarstannade vid den sednares sida.

Efter en liflig kanon-eld mot stadens port och utanverk lät Carl Johan major Döbeln med 1 bataillon jägare storma porten. — Jag förvånades allt lite öfver att sådant anförtroddes åt en trupp, som ej hade bajonett och såg med ledsnad att jag hade rätt. — Döbeln förlorade lifvet och bataillonen blef tillbakadrifven. — Då lät Carl Johan Bennigsen lämna honom 2:ne batailloner infanterie, hvilka genast inträngde i staden och efterföljdes af våra jägare. — Sedan ännu ett par tusende ryssar och svenskar inträngdt, red Carl Johan sjelf in — fann kungen i Sachsen boende på torget och hans 400 man starka gardie stående med gevär för fot utanför.[2]

Carl Johan, som under förra kriget fört befälet öfver sachsiska arméen, steg af hästen, gick upp till kungen, gaf honom de ljusaste förhoppningar att snart få återvända till Dresden, hvarefter Carl Johan åter steg till häst.

Napeleon var just då i begrepp att öfvergå *die schwarze Elster* och kulorna hvinade utmed husens väggar. — Poniatowsky, som förde befälet öfver arrièr-gardet, ville låta sin häst simma öfver strömmen men dödades af en svensk jägarekula — Carl Johan tog då till fånga hela Regniers corps 20,000 man med sitt fältartillerie, men icke en kanon, en musköt eller en örn fråntogs dem, allt blef ryssars och preussares rof, och Riddarholmskyrkan blef *alldrig* prydd med en enda trofé efter den store fältherren.

Lika så hade det berodt af kronprinsen året derefter om vintern, då han tvangs att gå till Lüttich, att taga Antwerpen och 15 à 16 franska krigsskepp, hvilka sedan, öfverförde till Carlscrona, hade höjdt svenska flottan till jemnbredd med den ryska — men äfven här rådde franska marschalken öfver svenska kronprinsen — och då till en oförsvarlig skada för Sverige.

Jag nämner detta endast för att caracterisera hela Carl Johans

[1] Se härom Tingsten, a. a., s. 227 f.

[2] Napoleon hade vid utrymmandet av Leipzig tagit avsked av sin bundsförvant, konungen av Sachsen, som kvarstannade i staden.

varelse — och återkommer längre fram till detta ämne, hvadan jag nu återgår till Leipzig.

Denna séjour blef ej lång — Carl Johan hade ondt samvete och skyndade derifrån. Emellertid inträffade följande märkvärdiga tilldragelse caractériserande Carl Johans lynne.

Konungen i Preussen lät igenom kejsar Alexander föreslå kronprinsen ett framtida giftermål emellan Oscar och en preussisk princessa, densamma som sednare blef mecklenburgisk storhertiginna. — Då jag af Wetterstedt underrättades, att Carl Johan tvekade att emottaga anbudet, hade jag följande korta samtal derom med kronprinsen:

«Eh bien Mgr., j'apprends avec plaisir que le Roi de Prusse vous offre une belle alliance pour le Prince Oscar.»

«Je n'en veux pas — croyez vous que je veuille m'unir à une maison pourrie comme celle de Prusse.»

«Mais il me semble cependant que la maison Hohenzollern vaut la maison Ponte Corvo.»

«La Prusse n'est rien pour l'Europe.»

«Liée intimement à la Russie elle est beaucoup.»

«L'on veut me lier les mains — mais je veux être libre dans ma politique — et j'ai déjà réfusé.»

Trenne år sednare anmodade samma Carl Johan mig, då jag var minister i Petersburg, att säga mina tankar om en liten princessa af Würtemberg, hvilkens fader var general-gouverneur i Curland och rysk tjensteman. — Hvilket allt jag afstyrde!

Jag återgår nu till Leipzig. — Vid skilsmessan lofvade Carl Johan att öfver Harz-Gebirge marchera directe mot Holland då ännu uti Napoleons våld — men redan tredje dagen stack hans höghet af till Lüneburg för att gå öfver Elben mot Danmark.

När detta blef bekant, kallade Alexander mig till sig och klagade öfver kronprinsen. Jag svarade endast: «Mais V. M. ne peut pas lui en vouloir de songer aux intérêts de la Suède et mettre fin à cette rebellion du Prince Chretien.» — Hvarpå Alexander svarade: «Fort bien — mais pourquoi le Prince Royal n'est il pas franc avec moi, il doit cependant connaitre mon amitié pour sa personne. — Ecrivez au P. R. que je le prie seulement d'en finir vite avec cette misérable armées Danoise.»[1]

Slaget vid Borrehöfd och Rendsburgs intagande (medelst pengar) hade varit nog för att dictera freden. — Holstein var färdigt att gifva sig under svenskt skydd — men Carl Johan afslöt ett 3 veckors stillestånd för att negociéra freden och Kiel blef negociationsorten.[2]

Jag var då i Basel med Alexanders högqvarter. — Metternich, som protegérade Danmark, fordrade, att Sverige skulle gifva Pom-

[1] Löwenhielms samtal med kejsar Alexander ägde rum den 7 nov. Återgivandet här är icke korrekt. Se Tingsten, a. a., s. 266.

[2] Stilleståndet avslöts den 12 dec. på 12 dagar och förlängdes den 24 t. o. m. den 5 jan.

mern i ersättning för Norrige — och trenne aftnar eller rättare nätter gick jag in till Alexander strax efter sedan Metternich gått och lyckades omgöra allt hvad han vunnit och afsände genast grefve Thurn som courir till kronprinsen med Alexanders medgifvande, att Sverige intet behöfde släppa Pommern, då Danmark igenom thronföljaren upprest Norrige emot Sverige.[1]

Icke dess mindre afslöts freden vid Kiel efter ett ytterligare ingått vapenstille-stånd. — En dålig, en usel fred för segervinnaren, som hvarken tänkte på Island, Sundska-tullen eller Bornholm — utan då hufvudstupa påskyndade freden — och hvarföre? — Jo derföre att engelska ministern tillkännagaf, att hans föreskrifter voro bestämde att innehålla med subsidierna, om ej kronprinsen enl. löften genast anträdde marchen till norra franska gränsen.[2] — Subsidierne voro *allt* för Carl Johan, som alldrig redogjorde en skilling deraf. — Hela denna manutention gick emellan kronprinsen, Wirsén och en hr Dehn, om hvilken sednare jag längre fram skall tala om.[3] — Det är qvarlefvorna af desse subsidier jemte Carl Johans behållning af Guadeloupes 20 millioner francs, som bildade den rikedom, i hvilken Carl Johan dvaldes under sin lifstid. — Heldre än att förlora subsidierne afslöt Carl Johan en usel fred och satte sig ytterst långsamt i (marsch) mot Lüttich.

Jag afbryter här för att i korthet nämna, att jag följde Alexander till Frankfurt. Här mötte jag den afsatte konungen Gustaf IV Adolf, boende uti ett av de största värdshusen. — Jag skyndade genast upp till kejsaren föreställande honom allt det bråk Gust. Adolf skulle förorsaka oss alla, bedjande Alexander att på något sätt aflägsna honom. Kejsaren afsände genast en general adjutant till Gust. Adolf med antydan om hans snara afresa, helst storfursten Constantin skulle hafva hans våning.[4] — Den halffånige ex-konungen, som hade erbjudit kejsar Alexander att emottaga ett befäl, hade nyligen vändt sig till Napoleon med enahanda förslag. — Han afreste nu med sin utur Basels spinnhus valda mätress, med hvilken han ville gifta sig.[5]

---

[1] Kuriren anlände till Karl Johan natten till den 2 jan.

[2] Löwenhielms uppgift är på denna punkt felaktig. Hotet om innehållandet av subsidierna kände icke Karl Johan, förrän freden var underskriven. Wetterstedt och den eng. underhandlaren Thornton hade vetskap därom dagen innan undertecknandet, men tego därmed. Se härom Tingsten, a. a., s. 369 f.

[3] Om den judiske bankiren Dehn se min avh. Sverige på kongressen i Wien 1814—15, s. 139 ff.

[4] Se härom Trolle, Överste Gustafsson, Sthlm. 1923, s. 143 ff.

[5] I avskriften följer här överstruket följande: Under tiden började nya negociationer med Napoleon — man bjöd honom ännu att få lämna norra Italien som indépéndent konungarike åt Eugen men lämna alt annat — neml. Belgien, Holland, Rhenförbundet — men Napoléon lyssnade ej härtill, och de allierade började nu inse nödvändigheten att gå löst på Paris och vara betänkte på insättandet av annan régent.

Österrike ville låta kgn. af Rom under sin moders förmyndarstyrelse lifva kejsare — England ville Bourbonernas återförande — kejsar Alexander tvekade — intill dess han . . . . (Ofullbordat.)

Jag förbigår nu alla fruktlösa negociationer om fred med Napoléon.[1] — Vi gingo öfver Rhen vid Basel den 13 Januarie (efter g. st. den 1 Jan.) uti stor parad och trängde vidare fram öfver Chalons till Troyes och derifrån till Bar sur Aube, der Napoléon låtsade försvara öfvergången och lät förleda sig till den falska rörelsen, hvarmed han trodde sig komma oss i ryggen. — Vi begagnade hans misstag för att vidare gå fram till Bar sur Seine, der vi förenade oss med Blüchers armée.[2]

Den 23 Febr. om natten kom grefve C. Rosen som courir ifrån kronprinsen och lämnade mig ett bref till Alexander, deruti Carl Johan afrådde på det varmaste all marsch på Paris, der (skrifver han) både Alexander och hela arméen skulle ofelbart mördas af national-gardiet — jemte en hel ström af declamationer emot Bourbonerne. — Detta bref var af den art, att jag ej vågade framlämna det till kejsaren utan lades åsido m. fl. andra lika absurda noter, dem jag anbefalltes aflämna. — Jag har förut sagt, att jag underrättades alltid af Wetterstedt och min bror om innehållet och syftningen av kronprinsens bref och noter, och dem som skulle oboteligt hafva förstördt de allierades förtroende och Alexanders vänskap, framlämnade jag alldrig ..... och Carl Johan frågade alldrig efter något svar på dem. —

Hade jag handlat annorlunda, hade jag, som *vanligen* en minister anser sig skyldig att göra, framlemnadt allt sådant, så hade hvarken Carl Johan blifvit Sveriges konung ej heller Sverige erhållit Norrige.

Alla dylika halftokiga skrifvelser voro resultat af dagens nerfstämning, som då lutade till det älskade Frankrikes förmon — men jag visste ock, att en annan dag var det *svenska kronprinsen* som hade öfverhanden.

Nu kom jag likväl på det svåraste af alla prof, som jag tror en diplomat haft att bestå.

Den 26 Feb. kl. 5 om morgonen gick jag upp till Alexander för att säga, att jag fått en courir från kronprinsen, som oroligt väntar att få höra, hvad beslut kejsaren tager i afseende på marschen på Paris.

Med ett småleende, som icke förebådade något godt, sade Alexander: »Et moi aussi j'ai des nouvelles du Prince Royal mais peu agreables. Vous m'avez toujours dit, mon chèr Löwenhielm, que le sejour de ce Mr Franzenberg à Liège n'avait d'autre but que des affaires d'intérêt avec la Princesse Royale et j'ai ajouté foi.[3] — Eh bien, nous sommes trompés, mon cher — mes Cosa-

---

[1] I Frankfurt och i Châtillon.

[2] Detta är icke riktigt. Föreningen mellan Blüchers och Schwarzenbergs armé skedde närmare Paris i trakten av Meaux, se Houssaye, 1814, 79 uppl., s. 364 ff.

[3] Rörande D. v. Frankenbergs mission i Karl Johans högkvarter i Liége se Klaeber, Marskalk Bernadotte, Övs. av V. Brandberg, Sthlm 1913, s. 400 f.

ques ont pris un Courir que Savary envoye de Paris à Napoléon avec son rapport circonstancie sur l'offre faite par votre Prince Royal de passer du côté de Napoléon avec le corps Suèdois et Saxon et se reunir aux troupes francaises pour marcher sur notre flanc droit — et cela pour le prix de 70 millions de francs — que dites vous de cela?»[1]

Jag svarade: »Impossible Sire — veuillez me confier le Rapport de Savary qui est un forbe et je Vous promets Sire d'en écrire au Prince Royal.» — »Non pas, les papiers resteront chez moi.» — Jag ryste för följderna och hade endast *ett* parti att taga, det neml. att anförtro mig åt Alexanders ädla och upphöjda tänkesätt. — »Je ne puis me permettre aucun doute contraire aux paroles de V. M., mais vous scavez ce que c'est que ces têtes méridionales capables de tout — mais je suis certaine que V. M. n'oubliéra *jamais* que c'est au Prince Royal que nous devons *tous* d'être ici — et cela peut meriter un généreux pardon. — Je ne demande à V. M. qu'une promesse, que cela reste secrêt entre Vous et Lui et que cela reste ignoré de Metternich, Castlereagh et Hardenberg.»

»Eh bien je vous le promets.»

»Me donnez vous Sire Votre parole d'honneur?»

»La voilà» och räckte mig derpå sin hand, då jag endast tillade: »Vous êtes Chévalier Sire — je suis tranquille.»

Jag lämnar nu åt läsaren att bedömma, huru detta hade gått, om icke jag hade varit på denna vänskapliga och förtroliga fot med Alexander? Jag kan med tryggt samvete säga, att jag räddadt Carl Johan och Sverige.

Nu sade kejsaren: »A presént à cheval, car nous avons bataille aujord'hui.»

Jag tog Rosen med mig och affärdade honom efter den vundne bataillen vid la Fère Champenoise, der vi togo 10 000 fångar.

Mitt bref till kronprinsen var helt kort: »Le Courir de Savary avec vos negociations a été pris par les Cossaques — l'Empereur est au fait de tout — mais ne tardez pas à venir à Paris, Monseigneur.»

Sedan gingo vi löst på Meaux och derifrån på Paris, der en häftig bataille föreföll straxt utom staden, och der Alexander, som jag alltid följde, var under hela striden i elden ända till eft. m., då staden capitulerade. — Vi återvände sedan med högqvarteret till Bondy och följande dag hölls intåget i Paris.

Alexander tog in hos Talleyrand och kl. 4 på eft. m. utkom förkastelsen av Napoleon och hela hans ätt.[2]

Jag skyndade till kronprinssessan för att tranquillisera henne och fant henne vid godt mod. Då hon fick höra, att drottning

---

[1] Rörande förhandlingarna mellan Karl Johan och Napolen se Klaeber, a. a., s. 401 ff., Hildebrand, Sveriges historia till våra dagar, Sthlm 1923, bd XI, s. 242 ff.

[2] Här slutar avskriften. Det följande är avskrift efter originalet.

Horténses palais var mitt krigsqvarter, skyndade hon att anmoda mig att hos Alexander utverka, att nämnda palais skulle henne *skänkas:* »Vous pouvez tout chez l'Empereur qui ne Vous refuse rien. J'en suis faché V. A. — mais je me garderai bien de mettre pareille chose en avant chez l'Empereur qui témoigne beaucoup d'interêt à l'Impératrice Josephine — et ce n'est pas à V. A. à se saisir des dépouilles de Hortense.» Det är samma hus Rûe d'Artois, som nu är James Rotschildts. Det var ett nedrigt drag af Hs Kgl. Höghet.

Om natten kom ändtligen C. Johan, åtföljd av Camps och Wetterstedt, — yttrade sitt missnöje vid att bo uti det egna huset, då jag lofvade att följande morgon anskaffa ett bättre hôtel och fick l'hôtel Decrée, förut hôtel Marboeuf, samma Marboeuf som varit gen. gouvernör öfver Corsica och lefde förtroligt med Mad:e Lectitia Bounaparte, med hvilken han aflade en son — och denne var sjelfva den store kejsaren, som nu afsattes.(!)

Kl. 10 på förmiddagen for jag upp till Alexander för att anmäla kr.-prs. ankomst och bad få veta, när kejsaren ville emottaga honom — då svarade Alexander efter en kort stunds besinning: »Je suis charmé de son arrivée — quant à venir chez moi, non — il vaut mieux que j'aille chez lui.» »Mais Sire, c'est le devoir du Prince d'aller chez Vous» — »Ecoutez Löwenhielm, ce n'est pas comme question d'étiquette, car là vous avez raison, mais il vaut mieux pour lui, entendez vous, que j'aille le premier chez lui.» —

Förtjust for jag till prinsen, fick honom ur sängen och klädd, då kejsaren kom och blef 1/2 timma hos honom.

Huru ädelt var icke detta af Alexander, som hade så monga skäl till missnöje!!!

Kejsarens besök blef signalen för Metternich, Castlereagh, Hardenberg, Nesselrode att genast uppvakta honom — och detta bevisade mig, att Alexander (hållit) sitt löfte att icke omtala C. Joh:s upfångade negociationer med Bounaparte.

Vid den revûe de la garde national, som hölls påföljade dag, måste prinsen mot sin vilja följa med och skördade hela vägen de gröfsta skällsord — le traitre de Bernadotte — ce J. f. — cette canaille etc. Dagen derpå afreste C. Johan.

* * *

Nu först är det tid att kasta en återblick öfver C. Johans snedsprång och osäkra beteenden. Hade han handlat ärligt, hade han enligt löftena ryckt in i Frankrike, hade han snart samlat kring sig en fransk här och hade varit den, som dicteradt fredsvillkoren. Nu hade han förlorat all credit hos Alexander och hade intet annat partie än att låta arméen återvända till Sverige och sjelf taga befälet över arméen mot Norrige.

Hvad dom må nu historien fälla öfver C. Johan? Det kan ingen försvara den *infama félonie*, med hvilken han bröt alla de förbindelser, han ingådt med Europas förnämsta furstar och synnerligen mot England, som under ett år gifvit honom så rikliga subsidier för att bekriga den Napoleon, med hvilken Bernadotte nu ville åter förena sig — och det för pengar?

Han borde vänta sig att genast sättas i akt af sina förra bundsförvanter och stötas ifrån svenska thronen, som var hans hopp? Omöjligen kunde Bernadotte tro, att sjelfva den räddade Napoleon skulle tåla honom uti Frankrike, som då hade haft C. Johan att tacka för sin frälsning. Hvar skulle han då lefva med sina så skamligt förvärfvade 70 millioner?

Huru mycket obegripligare blir ej C. Johans upförande, när man får veta, att samtidigt med hans afhandlingar med Napoleon han hade utsändt en fransman, vicomte de Vieul Castel, béarnesare som han, för att värfva anhängare i Frankrike att blifva utropad till fransk konung?

Vieul Castel fant ingen, som ville veta utaf Bernadotte, och väl för denne sednare, ty regementet hade intet räckt året ut. Bernadotte var altför mycket känd — halft jacobin — halft despot — pratsjuk gascognare — ingen fasthet i viljan och oförmögen att kufva de andre marschalkerna under sin spira — och likväl drömde Bernadotte härom — och sannolikt att han redan i Åbo hade aflockat Alexander att understödja sådane hans planer!!!!!

Jag för min del vet endast ett namn att gifva åt Bernadottes planer — och det är *galenskap;* hans lyckliga stjerna, rättare sagdt försynen, räddade honom — och C. Johan, som aldrig ville fullt lita på svenska folkets trohet, dog likväl som svensk konung, grundläggaren af en ny dynasti, och efter att hafva lyft Sverige utur den vanmakt, uti hvilken han mottog det.

Norriges förening, ehuru uselt verkstäld, och betalandet af Sveriges dåvarande utrikes skuld samt afskaffandet af det förderfliga accordsystemet äro och förblifva stora och ädla minnen af hans regering, och lycklig han som råkade uti Wetterstedt, min bror[1] och mig personer, som hade noga sedt hans inre — räddade honom mot sin vilja — och aldrig tilläto sig nogon brist af *tystlåtenhet.*

Få äro de, som haft tillfälle läsa uti C. Johans innersta så djupt som jag. K. B. Steding[k][2] var endast en courtisan, som arbetade för sig och sin famille — de öfriga generalerna endast medelmåttor i politiskt hänseende och oförmögne att med Carl Johan gå i botten med någon fråga dels af brist på kunskap i franska språkets talande, dels derföre att C. Johans pratsjuka förvandlade alting till ändlösa monologuer. Egentelig discussion var

[1] Gustaf Löwenhielm, f. 1771, svensk minister i Paris 1818—1856, d. 1856.

[2] K. B. L. K. v. Stedingk, f. 1746, ambassadör i Petersburg 1790 efter 1809 sändebud där, d. 1837.

omöjlig för alla utom Wetterstedt, min bror och mig, som icke tvekade att afbryta hans tal, då det blef alltför besatt. Öfriga hans tvungne åhörare, uttröttade, slutade med ett Oui-Sire till hvad häldst han sagt.

Snille kan ej nekas C. J. i hög grad och synnerligen i krig — men i alt annat kunde han vara rent af galen, i synnerhet uti sina finance planer.

Summan af min opinion om C. Johan, som jag tjenat uti 28 år, [är] — utan positiv religion — utan bestämd moralitet — omåttliga begär efter pg:r utan att vara noggran om sättet att acquéréra — hjertat mildt och välvilligt men sinnet hastigt att antaga falska impressioner, men åter färdig att förlåta — généreux uti understöd och gåfvor till dem han ansåg vara hans vänner — frikostig mot artister af alla slag, åt hvilka han upoffrade åtminstone 2 à 3 millioner R. B:co, utan att sjelf ega nogon känsla för sköna konster.

I öfrigt var C. Joh. slaf af sin skiftande nervretelse — ena dagen var det svenska prinsen — den andra franska f-marschalken. — Ena dagen Alexanders solida vän — den andra hälsad som »ce Polisson, assasin de son Père» [hvilket var osant] — full af hat till Napoleon, som han störtade, och färdig att nedrigt gå öfver på hans sida.

Alt detta lämnar till resultat, att C. Johan var utan moralitet och utan all conséquenz — endast stor på slagtfältet — och i alt annat ett jäsande gascognar-hufvud — *och dock* ett *försynens redskap* till Sveriges räddning ur sin vanmakt. Det behöfdes en sådan Alexander och, jag vågar tillägga, en sådan som jag då var för att rädda C. Johan.

Mina motiver behöver jag ej vara mongordig att angifva, neml. Sveriges och för dettas skuld Carl Johans. — Men Alexanders motiver äro svårare att utgrunda. Tacksamhet mot C. Johan må visserl. vara ett skäl, ett ädelt skäl — men när det gick ända derhän att öfverse hans åfvan nämnde *félonie* och under monga år efter kriget ännu bevisade sig vara C. Johans vän.

Jag måste antaga, att vid sammanträdet i Åbo Alexander verkligen gifvit C. Johan förhoppningar om franska konunga värdigheten förmodligen i afsigt att försona sin egen félonie mot G. Adolf med återinsättandet af sonen på thronen — hvilket alt gjorde honom så medgörlig mot C. Johan.

Mycket härvid bidrogo mina personliga förhollanden till Alexander, som hade för mig mycken vänskap och stort förtroende.

Må Sverige prisa Gud att alting ändå aflupit i det hela lyckligt, ehuru både freden vid Kiel och än mer conventionen vid Moss så lumpet afslutades.

Vid Kiel var det faran att efter ett longt sjelfförvålladt söl gå i mistning af subsidierna, som låg till grund. — Uti Moss var en upsvallning af democratiske principer och den grundfalska idéen, att han igenom rivalitet mellan hans båda länder skulle, om Sverige

nogonsin ville affalla, skulle Norrige uptaga honom.[1] Det säkra är, att hade Sverige affallit, hade Norrige med glädje hyllat danske konungen.

Under sednare år insåg C. Johan denna sanning och ångrade sinna monga eftergifter.

Nej — det behöfdes ett så monarkiskt folk som det svenska för att under 34 år föra regeringen i *öfversättning* och holla ut med C. Johans talsjuka på ett språk, som få af hans conselj rätt fullkomligt förstod. Conseljens ledamöter voro i sanning politiska martyrer — illa betalte — illa behandlade af C. Johan — och ännu orättvisare af ständer, där en lumpen opposition ibland hade öfverhanden.

Jag har här så till sägandes upsummeradt alt, hvad jag har att säga om Carl Johan, denne caméléont, som kunde inom en timme ombyta både känslor och handlingssätt och i sitt alltid jäsande hufvud förena de mest motsatta tankar.[2]

Egentelig religion egde C. Johan intet — endast en halvdunkel deism — på sotesängen begick han aldrig sacramenten, ehuru hans s. k. bigtfader, biskop Hedrén, på mitt föranstaltande efterskrefs och bodde uti slottet de sista 14 dagarna af C. Johans lefnad.

Magnus Brahe, berömvärd för sin outtrötteliga verksamhet om konungen, och som hade kunnat uträtta så mycket godt i statsmannaärender, hade reducerat sig till rôlen af hans torr-amma, endast sörjande för det fysiska välståndet.

Johan Feuk.

Gamla Uppsala eller Domberget?

En lärd stridsfråga på 1600-talet.

År 1666 utgav professorn i Uppsala Johannes Schefferus sin berömda skrift »Upsalia». I detta lärda verk, märkligt framförallt såsom det första betydande alstret inom vår antikvarisk-topografiska litteratur, uttalar författaren som bekant den meningen (s. 15 f.), att forntidens Uppsala varit beläget på samma plats, där staden med domkyrkan nu ligger. Här hörde sålunda namnet Uppsala egentligen hemma, och det skulle förklaras av den förbi-

[1] De fyra sista orden felskrivning för: upptagas av Norge.

[2] Här följa några överstrukna rader: ömsom rapax efter pg:r, dem han oftare tillskansade sig på bedrägligt sätt, var han ibland généreux till hög grad — färdig att misstänka nogot hvar var han snar att förlåta och att erkänna sina misstag.

flytande ån, som på 1600-talet stundom kallades Sala å,[1] vari man igenkände ett särskilt från Tyskland bekant flodnamn. Under kristendomens äldsta tider hade emellertid kungasätet flyttats till de tre kullarna norr om staden, och där hade också de första biskoparna bott. Dit hade då även namnet Uppsala medförts, under det att den övergivna orten efterhand kom att kallas Östra Aros. Under 1200-talet ägde slutligen en återflyttning rum till den ursprungliga »staden», där den nya domkyrkan uppfördes.

Schefferus grundar sin egendomliga uppfattning på Ericus Olais uppgift, att det ryktbara avgudatemplet legat på den plats, där Trefaldighetskyrkan nu står, och han fann detta bekräftat av Prosaiska krönikan och av den s. k. Lilla rimkrönikan. Vad han utöver dessa litterära källor åberopar som stöd för sin mening, i Upsalia och i sina senare skrifter,[2] saknar varje som helst beviskraft.

Schefferus' åsikter blevo som bekant icke oemotsagda. I sina anmärkningar till »Hervarar saga» (1672) får Olov Verelius anledning att uttala sig om det äldsta Uppsalas läge (s. 62 f). Han påpekar, att Gamla Uppsala är namn på en egen by, vars jord sträcker sig ända in på stadens portar. Den nuvarande staden är däremot belägen på en mark, som tillhört flera skilda gårdar, såsom Staby, Lassby och Kåby. I Gamla Uppsala by finnes ännu en gård, Konungsgården, som i sitt namn bevarar ett minne därav, att orten varit det urgamla kungasätet. Härom vittna även de tre väldiga kullarna, som äro gravhögar över forna konungar.

I sin nästa skrift, »Auctarium notarum in Hervarar saga» (1677), vänder sig Verelius mot de av Schefferus åberopade litterära auktoriteterna. De äro allesammans alldeles för unga källor för att äga något vitsord för så avlägsna tider. Sin kunskap om avgudatemplet ha de hämtat från tillförlitligt håll, från Adam av Bremen, men uppgiften om templets läge ha de tillagt ur egen fatabur. Den har därför icke det ringaste värde gentemot de starka sakliga skäl, som tala för Gamla Uppsala. Det är f. ö. att märka, att Ericus Olai yttrar sig med en viss försiktighet, vilken emellertid helt försvunnit hos hans efterföljare. Tyvärr förbands hos Verelius den riktiga åsikten om Gamla Uppsalas högre ålder med en rad djärva och ohållbara hypoteser; bl. a. var han orubbligt övertygad om att den gamla gråstenskyrkan där uti sina murar bevarade stora delar av det hedniska templet. I denna punkt var han utan tvivel inspirerad av sin store samtida Olov Rudbeck.[3]

---

[1] C. M. Kjellberg, Från Fyris slätter (1918), s. 1; Lucidor, Samlade dikter (utg. av F. Sandwall) 2, s. 114; J. Messenius, Disa (utg. av Schück), s. 24; A. Bolinus, En dagbok från 1600-talet (1913), s. 54.

[2] »Incerti scriptoris Sueci chronicon» (1673), »De situ et vocabulo Upsaliæ» (1677) samt de anteckningar för en ny upplaga av »Upsalia», som Schefferus lämnade efter sig och som trycktes av Ihre i »Upsalia illustrata» (1769—72).

[3] Om striden mellan Schefferus och Verelius se C. Annerstedts skildring i »Ur några antecknares samlingar. Gärd . . . . till . . . . G. E. Klemming» (1891), s. 119 f.

I sin kritiska hållning gentemot de medeltida krönikorna hade Verelius otvivelaktigt rätt. Det har emellertid ett stort intresse att söka utröna, hur den besynnerliga åsikt uppkommit, som Schefferus på 1600-talet gjorde sig till talesman för, att det gamla hednatemplet legat i Uppsala stad, i grannskapet av Trefaldighetskyrkan.

Uppsalatemplet omtalas redan i den äldsta historiska skrift, som vår litteratur äger, den s. k. Prosaiska krönikan. Källan är här Adams av Bremen framställning, men denna har i flera avseenden blivit missförstådd och godtyckligt utbroderad. Så berättas det, hurusom svearna bestämde, att konungasätet *skulle wara j gambla upsala, thy at ther war thera affgudhamönster. Och thz war alt förgylt. Och thz stodh vppa dombergith, som nu star vpsala domkirkiä.*

Dessa båda uppgifter om templets läge, som givetvis icke äro hämtade från Adam, stredo ohjälpligt emot varandra: det skulle dels ha stått i Gamla Uppsala, dels på Domberget, den höjd där nu domkyrkan står. Ericus Olai sökte emellertid i sin Chronica regni Gothorum lösa motsägelsen genom en lika invecklad som spetsfundig konstruktion.

Han utgår från namnet Dombergith, och han tolkar det som ett »Mons Domini», Herrens berg. »Platsen heter från begynnelsen på landets språk Uppsala, men sedan avgudarnas besmittelse blivit avlägsnad och den heliga Trefaldighetens kyrka där uppbyggd, kallades den därefter Herrens berg (Mons Domini).» Här stod templet, där de tre gudarna (Thoor, Odhin, Frigh) dyrkades, här var under lång tid konungasätet. Därefter flyttades detta »till en liksom förnämligare plats, till några höga och jämna kullar, belägna ej långt från staden och från den nämnda offerplatsen . . . Denna plats kallas numera Gamla Uppsala, på grund av ärkebiskopssätets flyttning; men äldre är den plats, som nu heter Uppsala, där också nu för tiden ärkebiskopssätet befinner sig och stiftstaden Uppsala. Ty när den kristna tron omsider blivit befäst uti riket, utvaldes för grundandet av en stiftskyrka den plats vid de nämnda kullarna, dit, såsom ovan omtalats, konungasätet redan förut hade överflyttats. Men på den ryktbara plats, där under hedendomens tid de tre gudarnas dyrkan och tempel hade stått uti sin glans, där uppbyggdes, sedan all avgudatjänstens orenhet blivit utrotad och avlägsnad, den heliga Trefaldighetens kyrka.»[1]

»Där synden och orättfärdigheten överflödade, där överflödade ännu mer Herrens nåd och mildhet. Ty likasom Jerusalem, som Gud under Gamla Testamentets tid utvalt till världens medelpunkt

---

[1] Qui locus nunc antiqua Upsalia vocatur, ob translationem sedis archiepiscopalis; sed antiquior est illa, quae nunc Upsalia dicitur, ubi et nunc archiepiscopalis sedes floret et Metropolis Upsalensis. Nam fide tandem catholica in regno firmata, fundandae cathedralis ecclesiae electus est locus in collibus illis, ad quos, ut praemittitur, translata iam fuerat sedes regni; sed loco illo famoso et celebri, ubi trium deorum cultus et templum sub gentilitatis decursu floruerat, exstirpata et eliminata omni idolatriae spurcitie, aedificata est ecclesia beatissimae Trinitatis.

för att lagen skulle utgå från Sion och Herrens ord från Jerusalem, längre än övriga platser i det Förlovade landet, efter Israels barns invandring, förblev under avgudadyrkan, och likasom Rom, som Gud utvalt till att bliva en ledarinna för hela världen till sanningen, tillförene under lång tid varit en moder och ledarinna för villfarelsen, så tror man, att den nämnda platsen, hela det götiska folkets huvudstad, fastän den . . . varit besmittad av de förut omtalade tre avgudabildernas vidskepelse, likväl blivit på ett särskilt sätt utvald för kunskapen om den helga Trefaldighetens ära genom den sanna trons bekännande och för tillbedjan av den ende, sanne, allsmäktige Guden uti majestätets kraft.»

Nu finnes hos profeten Esaias (kap. 2) ett ställe, där det talas om »Herrens berg». Det säges, att »uti de yttersta dagarna skall Herrens berg bliva upphöjt över alla berg, och dit skola många folk gå och säga: Kommen, låtom oss gå upp till Herrens berg!» Denna profetia syftar enligt Ericus Olai uppenbarligen på den plats, »som med sitt eget namn heter Herrens berg, på vilket Uppsala kyrka är grundat», d. v. s. Domberget.

Det är sålunda ganska tydligt, att det är Trefaldighetskyrkans namn, som givit upphov åt Ericus Olais spekulationer om avgudatemplets läge. Han anspelar upprepade gånger på motsatsen mellan den heliga Trefaldigheten och hedendomens tre gudar. På samma plats, där fordom de tre gudabilderna tillbådos, där reser sig nu en helgedom för den *kristna* treenigheten. Huruvida därjämte möjligen några traditioner om den gamla tings- och offerplatsen *Ulleråker*, som sannolikt varit belägen i trakten av Trefaldighetskyrkan, kunna ha medverkat, blir i hög grad ovisst.[1]

Den lärde Schefferus har trots den kritiska skärpa, som han annars ofta lägger i dagen, icke insett det rätta sammanhanget, och han fasthåller därför med orubblig envishet en orimlig teori, som det borde ha varit en relativt lätt sak för hans energiske motståndare att kullkasta.

Elias Wessén.

Ny Bismarckslitteratur.

De första sex banden av den stora tyska aktpublikationen »Die grosse Politik der europäischen Kabinette 1871—1914» har givit anledning till förnyad livaktighet inom den redan förut livaktiga tyska Bismarcksforskningen, och en serie arbeten ha utgivits, bland vilka utom F. Rachfahls förut i tidskriften (*HT* 1925, s. 75) påpekade *Deutschland und die Weltpolitik 1871—1914* böra nämnas Hans

[1] Om Ulleråker se C. M. Kjellberg i Namn och Bygd 1 (1913), s. 131 f.; E. Wessén, Minnen av forntida gudsdyrkan i Mellan-Sveriges ortnamn (Studier i Nordisk Filologi 14: 1, Helsingfors 1923), s. 12 f.

Rothfels' *Bismarcks englische Bündnispolitik* (Deutsche Verlagsanstalt, Stuttgart 1924, 144 s.), Otto Beckers *Bismarcks Bündnispolitik* (Heymann, Berlin 1923, 154 s.), A. von Taubes *Fürst Bismarck zwischen England und Russland* (Kohlhammer, Stuttgart 1923, 156 s.) och G. Raabs *Der deutsch-russische Rückversicherungsvertrag* (Wetzler, 1923, 117 s.). Ingenstädes har Bismarcks utrikespolitik framstått så genial som i Rothfels' bok och knappast så raklinig och skarpsinnig som i Beckers. De båda arbetena erbjuda förtjänstfulla kompletteringar. Jag skall försöka att efter dessa verk med några rader skissera grunddragen i Bismarcks förbundspolitik.

Bismarcks grundsats var att icke hindra någon makt att befordra sina livsintressen. Lika litet som han för en bundsförvants skull hade offrat tyska livsintressen, väntade han sådana offer av andra makter. Rysslands dragning till Bosporen och Dardanellerna erkände han vara berättigad lika väl som Österrikes motstånd mot en eventuell rysk hegemoni på Balkanhalvön och Englands mot möjligheten av ryska krigsfartygs uppträdande i Medelhavet. Frankrikes kolonialpolitik befordrade han rent av. Han avslöt 1887 med Ryssland det återförsäkringsfördrag, som gav detta land fria händer i Bulgarien och sunden, och han drev nästan samtidigt Österrike, England och Italien till ett Balkanförbund, som med nödvändighet riktade sin spets mot Ryssland. Hur kunna dessa saker förenas? Hellre än att skapa en ny ville han upprätthålla den konstellation, som vidmakthöll de förefintliga motsättningarna i Orienten och Medelhavet och nästan skärpte dem utan att framkalla krig. Därför ville han lämna västra Balkanhalvön åt österrikarna och östra åt ryssarna, Bosporen åt ryssarna och Dardanellerna åt engelsmännen, delar av Nordafrika åt fransmännen och italienarna. Alla skulle få sina önskningar uppfyllda utan att konkurrenten slogs helt ur brädet; var och en skulle få så mycket som möjligt men låta motståndaren få vara vid liv. Han förband sig nära med Österrike men lät det ej vara i tvivelsmål om, att han ej ämnade börja krig med Ryssland för österrikiska Balkanplaners skull. Han hoppades genom detta förbund nå och kom också fram till trekejsarförbundet, efter vars upplösning han avslöt återförsäkringsfördraget med Ryssland, vilket gav honom möjlighet att stå oberoende gent emot båda de ifrågavarande makterna. Han gynnade ett gott förhållande mellan England och Frankrike för att med hänsyn till den världsbehärskande engelsk-ryska motsatsen skjuta en spärr för en av honom speciellt befarad rysk-fransk allians. Han erbjöd beredvilligt sitt stöd åt Frankrikes kolonialpolitik och aktade sig att gå i vägen för Rysslands expansion åt söder och öster, vartill Österrike och England upprepade gånger sökte locka honom. På så sätt hänvisade han Frankrike och Ryssland till verksamhet på områden, där det icke kunde skada tyska livsintressen. Det gällde att stå på god fot med England, Ryssland och Österrike, att vid konflikter så länge som möjligt hålla sig ur spelet och att så vitt möjligt fred-

ligt utjämna sådana konflikter. Alla tre behövde honom, därför att han stod väl med dem alla. Ingen av dem inlät sig därför på en förbindelse med Frankrike. Tyskland var då tungan på den europeiska jämviktens vågskål. Han nådde detta genom vis måtta och lyckliga omständigheter. Härden för alla konflikter var då främre Orienten. Bismarck undvek bestämt att där skaffa Tyskland intressen, då detta oundvikligt måste leda till motsättning mot Ryssland. Den tyska krigsflottans och transoceana handelns utveckling kunde då ännu ej oroa England. I det Tyskland stod på avstånd från de farliga zonerna och genom sin vänskapspolitik förhindrade Europas söndrande i två skilda läger, tryggade det världsfreden, vars upprätthållande var nödvändigt för landets hela utveckling. Överskred en av makterna den linje, som Bismarck utstakat, utsträckte Ryssland sin intressesfär till Serbien, kunde, enligt vad Bismarck klart såg, världsfreden icke längre bevaras. Världskrigets följder förutsåg Bismarck lika väl som dess orsak. »Om vi», yttrade han 1886, »med Guds vilja skulle ligga under i nästa krig, så anser jag det utan tvivel, att våra segerrika motståndare skulle använda varje medel för att förhindra, att vi någonsin eller åtminstone inom närmaste människoålder åter komme på egna ben, liksom 1807. Utsikten att arbeta oss upp ur vår dåvarande vanmakt till läget 1814 skulle ha varit mycket ringa utan den stora franska arméns oberäkneliga och av oss icke förorsakade förstöring genom den ryska vintern och utan Rysslands, Österrikes och Englands bistånd. Att vi åter kunna räkna på de senare, sedan de sett hur starkt ett enigt Tyskland är, är föga sannolikt.» I detta hans allvarliga bekymmer för Tysklands sammanstörtande i ett världskrig ha vi den sista grunden till hans skenbart så motsägelserika politik 1871—1890.

Samma måttfullhet som Bismarcks kontinentala politik visar hans kolonialpolitik, som M. von Hagen behandlat i arbetet *Bismarcks Kolonialpolitik* (Deutsche Verlagsanstalt, Stuttgart 1923, 593 s.). För att undvika slitningar med de stora kolonialmakterna ville han utan att ge efter för handelns och industriens livliga önskan om ett kolonialvälde förvärva ett sådant endast om den tyske köpmannen i tropikerna fick så stora intressen där, att annexioner bleve oundvikliga för att skydda dem. Intressena vuxo år från år, särskilt i Västafrika och Nya Guinea. Bismarcks försök att nå samförstånd med England slogo fel. 1884 begagnade han å ena sidan Englands trångmål — spänningen med Ryssland för Afghanistans och med Frankrike för Egyptens skull, Sudanupproret och alla makters eniga motstånd mot Englands försök att under framskjutande av Portugal förvärva hegemonien över Kongoområdet — å andra sidan sitt nära samförstånd med Frankrike i koloniala frågor till att förvärva kolonier i Afrika och australiska arkipelagen. England godkände 1885 vad som skett och gick under de följande åren ofta jämsides med Tyskland i koloniala frågor. von Hagen är obestridligt den bäste kännaren av den tyska kolonialpolitiken.

Hans på en oerhörd litteratur byggda framställning kommer att bibehålla ett högt värde, ehuru den ej kunnat begagna den inledningsvis omnämnda stora aktpublikationen.

Om Bismarcks avskedande har Theodor Mommsens sonson Wilhelm Mommsen skrivit en bok, som man icke lägger ifrån sig utan upprörda känslor (*Bismarcks Sturz und die Parteien*, Deutsche Verlagsanstalt, Stuttgart 1924, 206 s.). Beträffande den mycket omdebatterade frågan om orsakerna till Bismarcks fall inskränker han sig till att behandla partiernas ställning. Icke något parti stod helt på Bismarcks sida, icke något ville fördärva sin ställning till den unge kejsaren, av vilken många väntade så stora ting och vilken i sitt behov efter popularitet dock icke skulle ha bestämt sig för att avskeda Bismarck, om folket tagit parti för honom, som det hade att tacka sin storhet för. Men folket var tyst, Bismarck gick, och Wilhelm II:s era begynte.

Max Hein.

Underrättelser.

— *Riksarkivets årsberättelse 1924* (Sthlm 1925, 57 s.) framhåller först och främst betydelsen av de d. 8 sept. 1924 utfärdade nya arkivförfattningarna: instruktioner för riksarkivet och landsarkiven, arkivstadga, visitations- och leveransförordningar m. fl. (Svensk förf.-saml. n:r 405—411). De sedan riksarkivets omorganisation 1920 rådande provisoriska förhållandena ha därigenom erhållit sin definitiva gestaltning, riksarkivets ledande ställning inom statens arkivorganisation har vunnit tydligare uttryck och dess uppgift att vara — jämte centralmyndighet för det offentliga arkivväsendet och arkivdepå — anstalt för främjande av historisk forskning fått starkare betoning. Arkivstadgans tillämpning har utsträckts till ett ökat antal myndigheter, inspektionsverksamheten utvidgats och konsoliderats. — Nya anvisningar rörande kyrkoarkivlokaler, på riksarkivets hemställan utarbetade i byggnadsstyrelsen, ha genom cirkulär från riksarkivet d. 13 febr. publicerats (Svensk förf.-saml. n:r 41). — Under året ha nya arkivlokaler upplåtits åt riksarkivet i det förutvarande straffängelset i Stockholm (Östermalmsgatan 65), dit dess fjärde sektion, omfattande levererade ämbetsverksarkiv, överflyttats (en förteckning över dessa är i en bilaga fogad till årsberättelsen). Utrymmena ha förvånande väl kunnat apteras för sitt nya ändamål, och riksarkivets trängande lokalsvårigheter ha genom åtgärden för en tid framåt vunnit lättnad, men på samma gång har den redan förut besvärliga splittringen av dess samlingar ytterligare ökats. — Bland accessionerna märkes ur kvantitativ synpunkt framför allt folkhushållningskommissionens

arkiv — en kristidens danaergåva om 1,400 hyllmeter med ung. 19,000 volymer. Desto mera odelat välkomna äro ett par andra nyförvärv. Av generaldirektör Lagerheims sterbhus har överlämnats utrikesstatsministern Manderströms stora brevsamling, vilken givetvis utgör en av de mest givande källorna för vår diplomatiska historia under 1840—1860-talen, och vars värde ytterligare ökas genom att därmed förenats vissa serier av Manderströms egna brev. Ättlingar till Hans Henrik von Essen ha till hugfästande av hundraårsminnet av hans död möjliggjort den definitiva föreningen med riksarkivets samlingar av det sedan 1916 där deponerade Wijk-arkivet; härstammande från Hörningsholm och Wijk och med sin samling av pergaments- och pappersbrev sträckande sig tillbaka in i medeltiden, bevarar detta arkiv handlingar tillhörande släkterna Sture, Grip, Banér, Ribbing och Liewen samt Gustav Horn. I samband därmed ha till riksarkivet också lämnats delar av H. H. v. Essens eget arkiv. Nederländska regeringen har låtit överlämna en i riksarkivet i Haag anträffad volym papper rörande den svenske kommissarien i Holland J. F. Silbercroon, bl. a. innehållande brev från drottning Kristina.

Meddelanden från svenska riksarkivet, Ny följd, I: 60—62 (Sthlm, Norstedt 1925, 132 s.) har också utkommit. Häftet innehåller riksarkivets årsberättelse 1922, förut här omnämnd (årg. 1924, s. 198), ett protokollsutdrag d. 31 dec. 1921 med redogörelse för uppdelningen av de kamerala arkivserierna mellan kammarkollegiet och det av riksarkivet övertagna kammararkivet, berättelser om 1922 års inspektioner av lokala arkiv samt slutligen E. Naumanns anteckningar om *Hammersamlingen* (s. 97—132). Om det 1919 genom mecenaters medverkan möjliggjorda förvärvet av detta omfattande och heterogena konglomerat av arkivfragment har förut i korthet nämnts i denna tidskrift (1920, s. 111), liksom ock om dess komplettering genom den på liknande sätt med statens arkiv införlivade, till huvudsaklig del genom inköp på tidigare Hammer-auktioner bildade Kassmanska samlingen. I uppsatsen, som behandlar båda dessa samlingar under ett, redogör förf., vilken nedlagt ett omsorgsfullt arbete på deras uppluckring i sina arkivmässiga beståndsdelar, utförligt för detta arbetes resultat med angivande av en mängd i de olika brevsamlingarna representerade korrespondenter och framhållande av de märkligare bland de talrika i samlingen förekommande räkenskaperna. I ett register äro de personer och institutioner, som finnas omnämnda i uppsatsen, sammanförda i alfabetisk ordning, varvid genom kursivstil framhävas de, ur vilkas arkiv fragment kunnat påvisas i samlingarna. Vidare lämnas upplysningar om dessas fördelning mellan de i deras förvärvande intresserade statsinstitutionerna (utom riksarkivet: krigsarkivet, Uppsala universitetsbibliotek, vetenskaps- och konstakademierna samt nordiska museet). Med avseende på Hammersamlingens proveniens framgår av uppsatsen, huru äldre tiders egendomliga uppfattning av arkivvård och arkivaliegallringar till stor del möjliggjort

dess uppkomst. I främsta rummet kammarkivet, men också krigs-, amiralitets- och kommerskollegiernas, hovrätternas och överståthållarämbetets arkiv ha lämnat sina bidrag därtill. Dessutom kan åtskilligt återföras på den bekante målaren C. G. Samuelsons verksamhet som autografsamlare.

H. B—n.

— Såsom ett av de första bidragen i den stort anlagda, av *Carnegie Endowment for International Peace* utgivna serien *Economic and Social History of the World War* utkom 1922 den engelske arkiv- och universitetsmannen Hilary Jenkinsons *A Manual of Archive Administration including the problems of War Archives and Archive Making* (Oxford, XIX + 243 s.). Arbetets praktiska syfte är att besvara frågorna: huru handskas med krigstidens överväldigande arkivaliemassor och huru på förhand reglera framtidens arkivbildningar — besvärliga spörsmål, vilka mutatis mutandis stundligen möta nutidens arkivmän också i vårt land. Emellertid har förf. för deras besvarande sett sig nödsakad till en förberedande framställning och diskussion av även det sedan äldre tider existerande arkivväsendets problem, vilken i själva verket kommit att omfatta den större delen av volymen. På så sätt brett anlagt i sina synpunkter på ämnet och dessutom byggt på praktisk erfarenhet och omfattande beläsenhet, kräver arbetet att icke lämnas obeaktat av svenska arkivintresserade, trots de svårigheter för tillgodogörandet av dess rika innehåll, som möta på grund av såväl den för oss i regel främmande engelska terminologien som det engelska arkivväsendets egenartade förhållanden. För kännedomen om de sistnämnda lämnas för övrigt åtskilligt material, som torde kunna komma svenska forskare i engelska arkiv väl till pass. Ur principiell synpunkt särskilt att observera är den strängt formella, s. a. s. legala uppfattningen av begreppet arkivalier, som genomgår framställningen. *H. B—n.*

— För *Geheimes Staatsarchiv i Berlin*, som länge varit inrymt i den för många svenska forskare välbekanta ålderdomliga och föga bekväma lokalen vid Klosterstrasse, var redan före världskrigets utbrott en ny byggnad både beslutad och påbörjad i Dahlem, den som »vetenskapsstad» använda förstaden sydväst om det egentliga Berlin. Fördröjd genom de ödesdigra politiska och ekonomiska växlingarna, har den nya byggnaden äntligen 1924 efter verkställd överflyttning av arkivalierna kunnat göras tillgänglig för allmänheten. — I samband därmed höll generaldirektorn för de preussiska statsarkiven Paul Kehr ett anförande, under titeln *Ein Jahrhundert preussischer Archivverwaltung* återgivet i *Preussische Jahrbücher* 1924 (bd 196, s. 159—178), där han i breda drag tecknar det preussiska arkivväsendets utveckling och dess ledande personligheter från den Hardenbergska reformen till sin företrädare Kosers tid.

H. B—n.

— I *Dalarnas hembygds-förbunds tidskrift*, årg. 4 (1924), s. 155—167, återgives ett av arkivarien Ernst Nygren vid kyrkovårdskursen i Falun 1924 hållet föredrag om *Våra kyrkoarkiv*, baserat på den uppsats med samma rubrik, som av honom 1922 publicerades i Tidskrift för det svenska folkbildningsväsendet (refererad i denna tidskrift 1922, s. 328).

H. B—n.

— En värdefull insats i studiet av de svenska koloniernas i Östersjöprovinserna historia har gjorts av amanuensen Ernst Klein i hans nyligen utkomna, omfångsrika verk *Runö. Folklivet i ett gammalsvenskt samhälle* (J. A. Lindblads förlag, Uppsala 1924, 416 s.). Författarens syfte har varit närmast etnografiskt och folkloristiskt, men hans framställning inrymmer en mångfald av historiska uppgifter, vilka kasta ljus även över det lilla svenska Runösamhällets äldre öden. Med avseende på frågan om den svenska bosättningens ålder i trakterna öster om Östersjön ansluter sig förf. till den numera gängse åsikten, att svenska nybyggare visat sig i Ostbalticum redan före vikingatiden. De av förf. återgivna traditionerna om en tidig dansk expansion i dessa trakter äro mycket osäkra och till sin innebörd dunkla; de hava dessutom hos förf. fått en felaktig formulering. Förf. framdrager därefter de intressanta vittnesbörd vi äga om svenskarnas särskilda rättsställning inom Tyska ordens länder: »svensk rätt» åberopas vid flera tillfällen såsom tillkommande de svenska invånarna, vilka sålunda innehade en betydligt gynnsammare social position än den livegna infödda befolkningen. Politiskt tillhörde ön länge det kurländska biskops- och hertigdömet men övergick år 1622 i samband med Gustav Adolfs erövrande av Riga i svensk besittning. Rörande tillståndet på Runö vid den tidpunkt, då ön förenades med Sverige, meddelar förf. en rad nya betydelsefulla upplysningar hämtade ur dokument i svenska riksarkivet. Till öns historia under den svenska tiden har förf. också funnit intressanta aktstycken, bland vilka särskilt må fästas uppmärksamheten vid Olof Holgerssons »betänkande» av år 1627. — I förf:s skildring av det nutida Runö observerar man särskilt beskrivningen av de ålderdomliga äganderättsförhållandena. Vi återfinna här helt plötsligt det gamla svenska släktsamhället i dess mest ursprungliga typ. De enskilda familjernas, »hushållens», rätt uppbäres närmast av husfadern, vilken även har att efter vissa allmängiltiga regler utse sin efterträdare. Över familjerna står menigheten såsom helhet, betecknande nog kallad »landskapet», »landet», vars rätt inträder, då den enskilda familjens rätt icke vederbörligen hävdas. Stort intresse erbjuda för övrigt från svensk komparativ synpunkt förf:s utförliga utredningar rörande Runös byggnadstyper, arbetsliv, folktro m. m. En särskild éloge förtjänar förf. på denna punkt för det förträffliga illustrationsmaterial, med vilket han exemplifierat och klargjort textens uppgifter.

— Bland de främsta succèsböckerna på den franska bokmarknaden för året befinner sig också ett historiskt översiktsverk, *Histoire de France* av Jacques Bainville (Paris, Librairie Plon, 1925). Författaren, en ansedd politisk och samtidshistorisk skribent, men icke forskare av facket, har enligt bokens företal velat giva en i högsta mening pragmatisk framställning och torde också i stort sett ha lyckats därmed. Men tyvärr möter också genomgående ett intryck av amatörverk och hastverk. Vederhäftigheten är så bristfällig, att en fransk historiker kunnat förteckna åtskilliga tiotal fel, många synnerligen besvärande. Åtskilliga av dessa återfinnas emellertid ej i anmälarens tydligen senare upplaga. Dessutom framläggas ganska allmänt kända synpunkter med en ofta halvt naiv upptäckarglädje, såsom vore de hittills okända för lekmännen. Icke desto mindre är Bainvilles stora framgång förklarlig och berättigad, ty han är en medryckande och elegant berättare och en idérik samlare och utläggare av de stora bärande synpunkter, som framförts i den franska historieforskningen. Förf. ger emellertid ingen allsidig skildring av fransk samhällsutveckling utan begränsar sig så strängt till den rent politiska historien, att han kan helt förtiga t. ex. Karl den stores kulturella verksamhet eller Napoleon III:s frihandelspolitik. Han skildrar blott staten i dess ständiga kamp på två fronter: på den yttre för trygghet och territoriell utveckling, på den inre för sin auktoritet gentemot samhällsupplösande tendenser. Och denna statsmaktens kamp för tillvaron, vilken mer än andra sidor av historien blir ett problem för sig i varje särskild stat med dess säregna »geopolitiska» struktur, har i Bainvilles skildring förlänats en dramatisk spänning och en fransk-klassisk »handlingens enhet», som genomgående betonas medelst förvisso djärva, men icke huvudlösa analogier mellan vitt skilda tiders händelser. Denna förf:s strävan synes ha lyckats honom bäst på den yttre historiens område, där särskilt det goda historiska perspektivet på Frankrikes situation i världskriget väl torde ha en väsentlig andel i verkets framgång. Ett lysande genomfört ledmotiv är t. ex. problemet om Frankrikes nordgräns efter Flanderns emancipation från riket och den därefter in i våra dagar fortgående kampen om Flandern—Burgund—Södra Nederländerna—Belgien, där tyskarna så ofta varit rivaler och England till skydd för sina viktiga intressen ingripit på den svagares sida. Över huvud har förf. ett gott grepp på det ämne, som heter Frankrikes kamp för naturliga gränser — eller trygghetsproblemet, en numera gängse och mer betecknande term, som han företrädesvis nyttjar — men med äkta fransk egocentricitet undviker han att beröra frågan om i vad mån grannstaternas rimliga behov i den vägen låta sig förenas med hans eget lands. Förf:s djärva synpunkter på den inre historien äro vanskligare att bedöma för en främling utan speciellt fransk studieinriktning. Beträffande så väl växelverkningarna mellan statsmaktens yttre och inre styrkeförhållanden som åtskilliga välkända inre huvuddrag, t. ex. parlamentens opposition eller tendensen till huvudstadsvälde, kan man emellertid våga ett beundrande uttalande. *T. S—g.*

— Ett urgammalt problem i norsk historieforskning har av professor Oscar Albert Johnsen gjorts till föremål för undersökning i hans stora arbete *Noregsveldets undergang. Et utsyn og et opgjör. Nedgangstiden* (Kria, H. Aschehoug & C:o, 1924). Problemet gäller Norges nedgång under senare delen av medeltiden, »den mørke gåten, som forskerne atter og atter har søkt nye forklaringer på», och som Norges folk, »siden det tok til å tenke over sin skjebne, aldri riktig har kunnet forsone sig med». Förf. ställer sig avböjande gent emot de tidigare försök, som gjorts att lösa problemet, vare sig de baserats på en klimat-teori eller på en hänvisning till den ledande adelsklassens relativa svaghet i Norge under medeltidens sista århundraden. För förf. står det klart, att det här gäller icke att söka efter en enda orsak utan att »betrakte landets historie i det hele i det givne tidsrum, særlig dets politiske og økonomiske organisasjon i forbindelse med de begivenheter og forhold, som sterkest har innvirket på den», för att på denna väg nå fram till kunskap om det invecklade komplex av faktorer, som i själva verket gjort sig gällande. Förf. upptager därför olika sidor av tidens liv till speciell behandling från denna utgångspunkt. Konungadömets utveckling i riktning mot envälde förslappade folkets politiska ansvarskänsla och intresse. Landets gamla högtstående sjöförsvar fick förfalla. Utrikeshandeln övertogs helt och hållet av de tyska hanseaterna, vilka undanträngde Norges eget borgarstånd. En stor del av landets jord samlades i händerna på konungen, stormännen och kyrkan, av vilka den sistnämnda särskilt hade föga nationella intressen. Starkare än föregående förf. betonar Johnsen också de katastrofala verkningarna av digerdödens härjningar — i förbigående må från metodisk synpunkt anmärkas, att då Johnsen bygger på Hasunds beräkningar rörande jordpriser och landskyld-summor före och efter digerdöden, han i viss mån förbiser, att något *direkt* sammanhang mellan dessa storheter och folkmängdstalen ej förefinnes. Förf. kommer därefter in på en värdering av unionsregenternas ansvar i den norska nedgången. Drottning Margareta nedbröt med full avsikt den norska centraladministrationen och lade Norge »brakk, uten noen virkelig regjering, som en slags ladegård under Danmark». Margaretas politik fördes vidare i alla sina konsekvenser av Erik av Pommern. Någon egentlig förbättring av situationen inträdde icke under de år efter Eriks avsättning, då det norska riksrådet åter kunde utöva åtminstone en del av sin gamla myndighet. Från Kristian I:s regering har man att räkna med denne konungs oförlåtliga svaghet gent mot tyskarna, vilken helt lamslog all norsk aktivitet på handelslivets område. I detta sistnämnda avseende skedde visserligen en förändring under den duglige konung Hans' styrelse, men denne konung fullföljde i övrigt unionskonungarnas gamla program beträffande Norges administration. Kristian II:s hårda regemente var icke ägnat att befordra uppkomsten av en nationell styrelse, och den norska adeln blev genom hans åtgöranden ytterligare försvagad

och splittrad. Och härefter kom slutligen såsom dödsdomen över norsk självständighet »episkopatets kamp og fall».

Man följer med intresse förf:s framställning, vilken på grund av sin läggning vidgar ut sig till en lärorik exposé över Norges historia i allmänhet under Kalmarunionens dagar. Utan all fråga har förf. givit goda grunder för sin synpunkt på det av honom omhandlade ämnet. Måhända kan man likväl icke alldeles undertrycka den misstanken, att nya inlägg i denna omdebatterade fråga inom ej alltför avlägsen framtid skola se dagen. Växlingarna i ett folks livskraft höra innerst sett till de dunkla och svårgenomträngliga historiska problem, där en vunnen lösning ofta endast öppnar utsikten till nya och ännu mera djupgående spörsmål.

— Ett värdefullt bidrag till den fortifikatoriska och topografiska litteraturen föreligger i C. S. Widerbergs arbete *Norges Förste Militæringeniör Isaac van Geelkerck och hans Virke 1644—56. Ett bidrag til de norske Befestningers Historie* (Videnskapsselskapets Skrifter. II. Hist.-Filos. Klasse 1923 n:o 2. Kristania, J. Dybwad, 1924, 124 s.). Förutom en allmän orientering om fortifikationsväsendets utveckling i Norge till mitten av 1600-talet ger förf. en ingående skildring av den holländske fortifikationsofficeren I. van Geelkerckens verksamhet i Norge 1644—56. Av särskilt intresse för svensk historia äro kapitlen om Bohus och Marstrand, vilka åtföljas av åtskilliga, mycket intressanta bilder över dessa fästningar från nämnda tid.

— Som fortsättning på sitt arbete »Beiträge zur Politik und Kriegführung Hessens im Zeitalter des 30. jährigen Krieges» i Zeitschrift für Hess. Gesch., Band 53, 1920, har överste F. v. Geyso utgivit en separatuppsats *Die Schweden-freundliche Politik Hessens der Jahre 1631—34. Ein Beitrag zur deutschen Einheits-Frage* (Marburg, N. G. Elwert, 1923, 23 s.). I denna uppsats, där förf. i koncentrerad form sammanställer resultaten av sina fortsatta undersökningar, hävdar han, i motsats till Treitschke, att Gustav Adolfs död var en olycka för Tyskland, då Gustav Adolf enligt förf:s uppfattning ej bekämpade den tysk-nationella enhetstanken utan tvedräkten och partikularismen.

— Med Johan Nordströms avhandling om Stiernhielm, *Georg Stiernhielm, filosofiska fragment med inledning och kommentar*, I—II (Sthlm 1924), har den svenska lärdomshistorien riktats med ett arbete av sällsynt värde och intresse. Författaren har planlagt sitt verk som en kommentar till de på Kungl. Biblioteket befintliga, hittills endast ofullständigt eller ej alls utnyttjade samlingarna av Stiernhielmska handskrifter men dessutom även ställt detta sitt material i historisk belysning genom en utförlig inledning, som ger läsaren en översikt av de filosofiska strömningar, vilka bilda bakgrunden till Stiernhielms eget tänkande. Han har härvid kunnat

stödja sig på de omfattande undersökningar av den senare medeltidens filosofi, som under de senare decennierna bedrivits särskilt av katolska lärda och som tvingat forskningen att i högst väsentlig grad modifiera sin uppfattning av senskolastikens och reformationens idéinnehåll. Det torde vara första gången som dessa betydelsefulla fastän utomordentligt svårgenomträngliga problem i vårt land upptagits till mera ingående prövning. Författaren har emellertid visat sig sin uppgift till fullo vuxen. Hans framställning är klar och säker, greppet på problemen fast, materialkännedomen utomordentlig och synpunkterna konsekvent genomförda. Att detaljanalyserna förete vissa ojämnheter och att det tekniska tillvägagångssättet vid citat och referat måhända med fördel skulle kunna ha gestaltats mera enhetligt synes väl tänkbart men är av relativt ringa betydelse och förminskar på intet sätt arbetets höga värde.

O. W—n.

— *Görtz. Ett offer för enväldet* (Sthlm, Norstedt, 1925) har blivit föremål för en skildring av Hj. Lindeberg, bekant för sina för några år sedan skrivna biografier över Anders Lindeberg och Prinsen av Vasa. Såsom bokens undertitel angiver, är det Görtz' verksamhet i Karl XII:s tjänst och den mot honom iscensatta rättegången, som egentligen äro föremål för framställningen. Medan det förra partiet väsentligen bygger på äldre och yngre litteratur (inom vilken dock saknas så betydelsefulla saker som H. Almquists arbeten om den holstein-gottorpska politiken 1713—14), grundar sig framställningen av rättegången mot Görtz på självständig källforskning, särskilt av kommissionens protokoll och övriga rättegångshandlingar med därtill fogade vidlyftiga bilagor (år 1826 i viktiga delar publicerade av P. G. Cederschöld i »Bihang till riksdagen i Stockholm 1719»). Förf. uppvisar i detalj det oformliga i hela rättegångsförfarandet: domstolens sammansättning, som redan från början uteslöt opartiskhet, de vaga och delvis orimliga anklagelsepunkterna (att Görtz »motverkat freden», haft »elaka avsikter» mot Sverige, ämnat »utrota undersåtarna och fördärva landet» o. s. v.), förbudet för den anklagade att ingå i skriftligt svaromål, den otillräckliga tid, som lämnades honom att muntligen förklara sig, hans sakfällande på delvis hemliga skäl, som ej framkommo i rättegångsprotokollen o. s. v. Förf:s framställning blir i det hela en hård dom över domarna, bland vilka särskilt den två månader efter Görtz avlidne Per Ribbing framstår i en besvärande dager, och därigenom också en rehabilitering av Görtz, mot vilken förf. finner »ingen allvarlig beskyllning, som enligt svensk lag kunnat medföra kriminellt ansvar, ha blivit framställd, ännu mindre bevisad». Då förf. vidare bedömer Görtz såsom »en snillrik och för Sveriges väl verksam man, beredd att offra allt, till och med sitt liv, i den beundrade svenske konungens tjänst», så blir man en smula förvånad, då förf. på ett annat ställe finner »hans öde såsom ett uttryck för historiens straffande rättvisa måhända i någon mån moraliskt berättigat».

Motiveringen för ett sådant medgivande kan i varje fall icke hämtas ur förf:s egen framställning.

G. J—n.

— Av *Svenska prästeståndets protokoll från år 1719*, utgivna av kyrkoherde C. G. Wahrenberg, har andra delen, omfattande 1723 års riksdag, utkommit (Uppsala 1922, Appelbergs boktryckeriaktiebolag). Första delen, omfattande åren 1719—1720, anmäldes i Historisk tidskrift 1922. I anslutning till de önskemål, som då framfördes beträffande fortsättningen av verket, skola ånyo några påpekanden göras. Sidrubriker saknas alltjämt, och olägenheterna härav lära utan tvivel bliva allt kännbarare, ju mera omfattande protokollen för varje riksdag bliva. Redan det att veta vilken plenidag det är frågan om är ej alltid så lätt, då protokollet för en enda dag stundom kan omfatta bortåt ett tiotal sidor. Sak- och personregister omfattande de båda första delarna har bifogats andra delen. Detta underlättar naturligtvis publikationens användning ej oväsentligt, framför allt för den andra delen, där marginalrubriker saknas. Som utgivaren emellertid själv påpekar, är sakregistret icke fullständigt. Detta framgår även vid en jämförelse med det sakregister, som är bifogat originalprotokollet för 1723 års riksdag. Största möjliga fullständighet är dock givetvis önskvärd. Vad det bifogade registret till akterna för samma riksdag beträffar, kunna lämpligen de olika volymernas signa (F. 6—12) utsättas. De här utsatta rubrikerna, vilka äro de som finnas inne i volymerna, motsvara ej fullständigt de som äro utsatta på ryggarna. Antalet volymer nödvändiggör även, att deras särskiljande underlättas. Vad slutligen själva textens återgivande beträffar, skall det villigt medgivas, att det är betydligt noggrannare än i första delen. Några misstag må dock påpekas, t. ex. s. 18: generalauditören Syluijn och s. 522: Sylwius i st. f. Sylvijn, resp. Sylvins (memorial); s. 32 f.: landshövding Hultiin i st. f. Hultéen (Hyltéen); s. 51: regeringsrådet M. v. Neugelaur i st. f. Neugebauer (vars namn återgives rätt å s. 346); s. 299: Alsedas sockns östra härad i st. f. Alseda sockn, Östra härad; s. 308: sekreteraren Torpedius i st. f. Torpadius.

W. E.

— Otto Brandt, förut bemärkt genom sitt verk »England und die Napoleonische Weltpolitik 1800—1803» (Heidelberg 1916), har i sin avhandling *August Wilhelm Schlegel, der Romantiker und die Politik* (Deutsche Verlagsanstalt, Stuttgart und Berlin 1919) lämnat flera värdefulla bidrag till den politiska publicistikens belysning under samma skede. Såsom själva titeln angiver, är framställningen i första hand en biografisk skildring av en förgrundsgestalt inom den tyska nyromantiken. I en med ymniga litteraturhänvisningar späckad och ytterst instruktiv skiss verkställer Brandt i inledningskapitet en mönstring av hela den idévärld, som bildade miljön för Schlegels politiska insats. Schlegel var i sällspord grad en kosmopolit: här-

stammande från Hannover, denna förmedlingspunkt mellan rikstysk och engelsk tradition, kom han redan år 1793 under en vistelse i Holland i handgriplig beröring med den franska revolutionens propaganda. Brandt understryker i likhet med flera andra tyska författare den betydelse, som Edmund Burkes förkunnelse ägt för den tyska nyromantiken redan på ett tidigt stadium. August Wilhelm Schlegel tyckes tidigare än de flesta i Tyskland ha hävdat nödvändigheten av att ett verksamt motstånd restes mot de nivellerande revolutionsidéerna. Han drömde om att den tyska kulturnation, som skapats genom diktens, konstens och forskningens landvinningar, därvid skulle tjäna som stommen till en stat, mäktig att trotsa Frankrikes maktsträvanden. Dessa planer anknöt han alltmer till förhoppningen, att Habsburg och Österrike skulle bliva kristallisationspunkten för en ny tysk samling, i vilken alla de historiska rikselementen skulle konserveras i upphöjd harmoni och samverkan.

Vi skola nedan något dröja vid ett parti av den även för övrigt värdefulla avhandlingen.

Schlegel sällade sig år 1806 till m:me de Staël, inkarnationen av den europeiska vederviljan mot Napoleon. I hennes sällskap reste han land och riken omkring, till dess han i september 1812 blev den svenske kronprinsen Karl Johans journalistiske vapendragare, i vilken ställning han (under titeln regeringsråd) förblev till april 1814, alltså under den mest spännande och betydelsefulla perioden av kronprinsens politiska verksamhet. Brandts analys av Schlegels författarskap under denna tid är naturligtvis av största intresse, ej minst därför att den åtföljes av talrika, välkomna hänvisningar till den rika, moderna tyska litteraturen i ämnet. Brandt ådagalägger sålunda, att det »betänkande om Tysklands angelägenheter», som Karl Johan i november 1812 lät meddela de ryska och engelska hoven (S. J. Boëthius Bihang till Schinkel-Bergman, 3, n:r 38), inspirerats av en av Schlegel författad »Memoire sur l'état de l'Allemagne et sur les moyens d'y former une insurrection-nationale.» Den grundläggande tanken i betänkandet är följaktligen Schlegels egen idé om ett restaurerat tyskt rike, dirigerat från Wien; i detta rike skulle konungen av Sverige spela en roll såsom Pommerns hertig, liksom Englands konung såsom kurfurste av Hannover. Schlegels härstamning från Hannover utgjorde ju också en av förutsättningarna för hans anslutning till Napoleons fiender, vilka i England hade sin förkämpe. Fullständigt utopiskt ter sig Schlegels förslag, att den gamla Hansan skulle återupprättas under svensk ledning såsom ytterligare ett ornament på den tyska riksbyggnaden. Har nu hela detta inlägg haft någon annan realpolitisk betydelse än den av ett diplomatiskt intermezzo? När Brandt försäkrar, att Schlegels memorial bör bedömas »durchaus ernsthaft», så är detta visserligen i så måtto otvivelaktigt, att Schlegel själv tog sin politiska mission högtidligt, men samtidigt är det uppenbart, att hans åsikter begagnades av Karl Johan som en ren bricka i spelet. Liksom denne genom den preussiske majoren greve Kalckreuth sökte träda

i förbindelse med Fredrik Wilhelm III, så sökte han genom Schlegel kontakt med Metternichs och Gentz' motspänstiga kretsar i Wien. Säkerligen var det därvid av stor betydelse för Karl Johan att vid upprätthållandet av sina ömtåliga förbindelser med Wien kunna anlita en så övertygelsetrogen anhängare av Österrike som Schlegel. Av större realpolitisk vikt än det tyska projektet synas dock de publicistiska bidrag ha varit, som Schlegel lämnat till Karl Johans intensiva kampanj mot Danmark under år 1813.

I februari 1813 utkom sålunda i Stockholm, men med Hamburg som föregiven tryckort, en broschyr med titeln: »Sur le système continental et sur ses rapports avec la Suéde». I sina »Essais littéraires et historiques» (Rom 1842) berättar sedermera Schlegel, att denna broschyr, främst avseende att förbereda marken i Sverige för en frontförändring mot Napoleon, skrivits av honom i intim samverkan med Karl Johan. Schlegel framhäver emellertid i broschyren erövringen av Norge såsom Sveriges högsta önskemål. Han förbinder därmed en kritik av den danske konungens hållning såsom tysk riksfurste, då denne under tiden 1792—1801 aldrig ställt upp någon kontingent trupper i rikets tjänst. Från förvåren 1813 härstamma tydligen också några »Réflexions sur la situation politique du Danemarc», som blott föreligga i koncept med Schlegels handstil. Dessa tankar gå ut på att, sedan läget i Norden väl reglerats i överensstämmelse med de »naturliga gränsernas» program och alltså Norge förenats med Sverige, Sverige och Danmark endräktigt skola ställa sig på de förbundnas sida. Blod, sed, karaktär och religion antyda ju, att en dylik idyllisk samverkan bör äga rum. I detta program återspeglas tydligen Karl Johans fromma önskningar före april 1813. Den ordning, i vilken de nordiska och allmäneuropeiska frågorna skulle behandlas, överensstämmer ju förträffligt med Sveriges överenskommelser med Ryssland från år 1812. Ännu i dessa reflexioner yttrar Schlegel, att de nordtyska områden, som eventuellt av Sverige kunde komma att avstås till Danmark i utbyte mot Norge, borde glädja sig åt sitt öde. Redan i april 1813 offentliggör han emellertid i jämbredd med den utbrutna svensk-danska fiendskapen på både franska och tyska språken »Considérations sur la politique du gouvernement danois. Par un allemand», vilka innebära en radikal uppgörelse med hela Danmarks hållning under den europeiska krisen. Märkligt är att se, att han där även kastar den schleswig-holsteinska frågan i den politiska smältdegeln. Visserligen förordas ej, att tyskarna i dessa landskap skola söka frigöra sig från Danmark, men de böra öppet hävda sin rätt att förbliva tyskar inom Danmarks ram. Bland Schlegels papper har Brandt också funnit en uppsats: »Bemerkungen, Meinungen», där författaren utvecklar programmet om Schleswigs och Holsteins politiska enhet inom den danska monarkien. Även om dessa Schlegels idéer år 1813 saknade verklig aktualitet och kanske ej heller betytt något såsom anknytningspunkter för den senare, brådstörtade utvecklingen av Danmarks tyska problem, är

det i varje fall tydligt, att Karl Johan liksom i förbifarten låtit dem inflyta i sin politiska propaganda.. Vilken verkningsfull och ironisk kontrast till de strävanden, som skulle omhuldas av sonen och sonsonen några årtionden efteråt!

Av intresse är till sist en skrift: »Analyse de la proclamation de Louis XVIII aux Français», som Schlegel utgav i februari 1814 från Karl Johans högkvarter. Den politiska bakgrunden har förändrats. De förbundna ha brutit in i Frankrike och på dagordningen står spörsmålet, om Napoleon själv, hans son under Marie Louise's förmyndarskap, en fransk militär såsom diktator eller slutligen Bourbonerna skola besitta makten i det olyckliga landet. Schlegels skrift ådagalägger åtminstone — vad man för övrigt visste förut —, att Karl Johan med ytterlig vedervilja motsåg det sistnämnda alternativet. Skriften förfäktar, att legitimiteten oåterkalleligen bräckts genom de senaste 25 årens franska utveckling, att folksuveräniteten bör respekteras och att fransmännen böra ha full frihet att välja sig en ny suverän eller dynasti. Om man vill, kan man ju taga denna broschyr till en ny intäkt för påståendet om Karl Johans avsikter på den franska tronen. Vi tro emellertid på grundval av vad som i den historiska litteraturen och aktpublikationerna förekommit i frågan, att villrådighet och kamptrötthet i första rummet präglade den svenske kronprinsens hållning under denna tid. Han skulle då kunnat göra till sitt ett slagord av Georges Clemenceau hundra år senare: »Nous sommes dans l'incohérence. J'y suis, j'y reste».

Otto Brandt talar på ett ställe om att Schlegel behärskats av »eine unberechte Bevorzugung und anspruchsvolle Überschätzung des schwedischen Staates». Därest Schlegel verkligen trott, att Karl Johan i allo skulle gå hans ärenden, har Brandt säkerligen också rätt. Så högt syftade ej kronprinsens strävanden. Men å andra sidan kan man ej befria sig från intrycket, att Brandt en smula underskattat Karl Johans betydelse för 1813 års europeiska händelser, numera så verkningsfullt klarlagd i Lars Tingstens avhandlingar i ämnet. I samma mån som konturerna av en svensk realpolitik framträda under detta skede, i samma mån degraderas emellertid en publicist som Schlegel till ett mer eller mindre frivilligt redskap i denna politiks ärenden. Det kan ej nekas, att man emellanåt finner, att detta historiska perspektiv stundom förbisetts av författaren, hur välbehövligt och sakrikt hans arbete än i övrigt är. Fråga är, om författaren ej i viss grad överskattat det idéhistoriska momentet såsom ledtråd genom 1813 års europeiska händelser.

N. F—ll.

— Såsom specimen för teol. doktorsgrad har regementspastor Nils Algård publicerat en mer än 500 sidor stark avhandling, *Johan Henrik Thomander. Kyrkomannen — Personligheten.* Uppgiften är spännande och har ytterligare aktualiserats genom Reuter-

dahls för några år sedan utgivna memoarer, i vilka Thomander fick en något omild behandling.

Förf. har kunnat förfoga över ett rikt flödande material, tryckt och otryckt; särskilt givande har den stora, pietetsfullt bevarade Tunasamlingen i Lund varit.

Thomanders studier inföllo under en tid, då den sträve kantianen Martin Ahlman bestämde kursen för lundateologien och Henrik Schartau samlade så många unga studenter kring sin fasta, klara förkunnelse. Thomander var en lärjunge till dem båda. Någon betydande teolog blev han väl aldrig — däri får man kanske ge Reuterdahl rätt — men hans insatser inom homiletiken och det kyrkliga lagstiftningsarbetet voro av djupgående natur. Kapitlet om den praktiske kyrkomannen är också det centrala i d:r Algårds framställning.

Bokens första del, Personligheten, är rik på livfullt tecknade drag, som belysa både den myndige biskopen och det skånska stift, inom vilket hans inflytande var så suveränt, hans verksamhet så högt skattad. *H. W.*

— *Från Carl XV:s dagar* (Sthlm, Norstedt, 1924) kallas en samling uppsatser och brevutdrag, närmast av den i England populära typen »Life and letters», som nyligen utgivits av Carl Hallendorff. Uppsatserna ha till största delen tidigare publicerats, särskilt i Svenska Dagbladet, och de äro, som förf. framhåller, att betrakta som ett slags biprodukter till förf:s för icke länge sedan fullbordade skildring av samma tidevarv i »Sveriges historia till våra dagar». Den utpräglat kritiska uppfattning av Karl XV:s regentgärning, varåt förf. tidigare givit uttryck, har här vidgats till att gälla hela personligheten. Av den traditionella Karl XV:s-bilden, sådan den möter i Rosens bekanta porträtt eller C. Bååth-Holmbergs panegyriska levnadsteckning, kvarstår inte synnerligen mycket i Hallendorffs framställning. Bristen på verklighetsinne, moraliska grundsatser, stål i viljan och verkligt mod betonas med skärpa. Det oberäkneliga och impulsiva draget framträder t. ex. i den unge kronprinsens föga lyckade försök att på 1853—54 års riksdag agera partiledare i borgarståndet men framför allt i kungens förhållande till sina rådgivare, varpå förf. i ett kapitel om »ministärskiften och krisrykten» lämnar en mångfald exempel. I verkningsfull kontrast till konung Karl ställer förf. brodern Oscar, vilkens mera solida och beräknande läggning redan i de tidiga uppväxtåren konstateras av brödernas norske lärare Otto Aubert. Den bild förf. ger av tronföljaren är visserligen icke bländande och förklarar, att han icke blev populär såsom brodern, men den visar en man, som av livets delvis bittra erfarenheter lär sig den kloka begränsningens konst och sinne för realiteter; hans långa, av vantrevnad i hemlandet föranledda utrikes vistelser lärde honom att »se vår nordiska värld i rimligare proportion till företeelserna på den stora världsteatern» och att »icke hemfalla åt den yverborna nordiskhetens stora men innehållstomma åt-

börder». — Bland utrikespolitiska spörsmål ägnas naturligen rätt stor uppmärksamhet åt skandinavismen. I anslutning till Aage Friis bekanta aktpublikation diskuterar förf. den nordslesvigska frågans behandling efter 1864 och ger den danska utrikesledningen under dessa i hög grad påfrestande år erkännande för besinningsfullhet, teknisk skicklighet och politisk kultur. Såsom mindre lyckade framstå däremot de svenska demarcherna i Berlin till Danmarks förmån, vilka i själva verket endast renderade Sverige ett kärvt avvisande svar, en veritabel »diplomatisk örfil». Förf. uppkastar till diskussion frågan om möjligheten över huvud av en skandinavisk politik, och han sätter saken på sin spets, då han frågar, om ett självständigt Danmark verkligen var en oeftergivlig betingelse för ett självständigt Sverige. Kärnpunkten i 1860-talets svenska förvillelser var enligt förf:s mening, att detta problem icke på allvar uppställdes, utan att en högröstad klick skandinaviska ivrare tog sina argument direkt ur danskarnas egen mun, medan den stora massan stod tvivlande eller rent avvisande. Sålunda kom det att saknas den samlade nationalvilja, som ensam varit i stånd att giva styrka och reell betydelse åt den ifrågasatta hjälpen. I ett följande kapitel behandlas fransk-tyska krigets återverkan på svensk och skandinavisk opinion och politik. Medan i Danmark konung Kristian var neutralitetspolitikens fasta punkt gentemot rådgivarna, som icke obetingat avvisade de folkliga kraven i krigisk riktning, var i Sverige konungen den som gick i spetsen för de franska sympatiyttringarna. Ett intressant bidrag till historien om dessa demonstrationer, som förf. framdrager, är konung Karls brev till den i tysk krigsfångenskap vistande franske officeren Verrier, vilket beslagtogs av de tyska myndigheterna och föranledde ett mindre behagligt diplomatiskt efterspel. — Till den inre politiska historien hör bl. a. skildringen av lantmannapartiets första år, stödd dels på bruksägaren och riksdagsmannen K. G. Indebetous berättelse om partiets tillkomst, dels på de bekanta bondeledarna Carl Ifvarssons och Jan Anderssons brev till Eric Ersson i Vallsta, vilken är att betrakta som den egentliga medelpunkten och organisatören under partiets grundläggningsår. De meddelade källutdragen ge en intressant belysning åt de personliga grupperingar och motsättningar, som vid det sedan så mäktiga partiets uppkomst gjorde sig gällande, och som i ej ringa mån hade sina rötter i det gamla bondeståndet. Samlingen avslutas med ett innehållsrikt kapitel om Helga de la Brache, vari dels affärens huvudmoment grundligt och kritiskt utredas, dels densamma ställes mot bakgrunden av 1800-talets pretendenttyp, som i Kaspar Hauser, den föregivne badensiske arvprinsen, och i Karl Vilhelm Naundorff, en på 1830-talet uppdykande »Ludvig XVII», hade sina mest sensationella företrädare.

G. J—n.

Översikter och granskningar.

Historiska studier tillägnade Ludvig Stavenow på Sextioårsdagen den 12 oktober 1924. Sthlm 1924. P. A. Norstedt & Söner.

De summa sjutton bidrag, som bilda den åt Ludvig Stavenow på hans sextioårsdag ägnade festskriften, behandla så skiljaktiga ämnen samt äro inbördes så olikartade, att varje försök till enhetlig karaktäristik bleve fåfängt. Ett par av artiklarna äro starkt subjektiva: detta gäller C. Grimbergs varma personliga hyllning åt den väckande och fostrande läraren, det gäller också om S. Brismans uppsats, till vilken anm. nedan återkommer. En plats för sig intager Hj. Haralds studie över »Harald Hjärnes statslära»: hur tacksam man än bör vara över de impulser till historiefilosofisk betraktelse, som den idérike författaren givit och giver, spörjer man dock, om det verkligen var nödvändigt att vidlyftigt bevisa tillvaron av en statsdoktrin hos den vetenskapsman, som nära nog genom varje uttalande och varje skriven rad själv bar vittne om sin oavlåtliga brottning med statslivets centrala problem. Men just detta, att Hjärne städse grep an statshistorien från nya synpunkter, varnar tillika för att ur några genialiska ungdomsskrifter konstruera färdig fram den statsåskådning, på vilken han arbetade livet ut. Festskriftens övriga innehåll utgöres av egentliga historiska uppsatser, dels kritiska undersökningar, dels skildrande framställningar.

Till det förra slaget höra genom källmaterialets hela natur samtliga de fyra uppsatser, som dröja vid medeltidshistorien, författade av S. Tunberg, Y. Brilioth, G. Carlsson och E. Nygren. Tunbergs helt korta undersökning »Visby—Lübeck. Ett bidrag till de svensk-tyska handelsförbindelsernas äldsta historia» tilldrager sig nog den främsta uppmärksamheten bland dessa. T. underkastar Henrik Lejonets mycket omdiskuterade privilegiebrev för gotlänningarna av 1163 (1161?) förnyad granskning, närmast med hänsyn till det å vidimationen i Lübecks arkiv förekommande tillägg — befallningen till en viss Odelricus att tillämpa de åt gotlänningarna givna rättigheterna också för de under honom ställda tyskarna — som vållat uttolkarna så mycket huvudbry. Såväl av urkundens beskaffenhet som av realupplysningarna om Henrik Lejonets maktställning sluter T., att denna befallning gällt hertigens fogde i Lübeck men ingalunda någon hans funktionär på Gotland. Lösningen är elegant och torde stödjas av de bästa skäl, som för

detta dunkla skede kunna framdragas. Härmed försvinner möjligheten att nyttja textstället för kännedom av Visbys äldsta förhållanden men också de svårigheter, som brevet på sin tid beredde en så skarpsinnig forskare som Björkander. — Gottfrid Carlsson har jämväl till ny behandling upptagit en kontroverspunkt, frågan om tiden för Eriks av Pommern erkännande som svensk konung. Erslev har av dröjsmålet mellan Eriks erkännande 1389 som norsk arvkonung och hans svenska kungaval 1396 trott sig kunna spåra en djuptänkt politik från drottning Margaretas sida: hon har hoppats att kunna avlocka konung Albrecht en formlig tronavsägelse och därför låtit den svenska successionsfrågan vara öppen samt först, sedan Lindholmstraktaten 1395 korsat hennes förhoppningar i den vägen, skyndat sig att även i Sverige låta hylla Erik. Carlsson påpekar nu tvenne förut kända Vadstenabrev, vilka tydligt angiva Erik som redan vald konung i Sverige; dessa brev, vilka tidigare blott daterats till någon tidpunkt 1384—1394, bestämmas av C. övertygande nog till ettdera av åren 1389 och 1390. Ett par andra av förf. skickligt sammanställda upplysningar stödja hans förmodan, att ett svenskt val verkligen ägt rum 1389. Från dessa utgångspunkter te sig också de närmast följande händelserna annorlunda och klarare än förut. — Av de återstående medeltidsuppsatserna konstaterar Nygrens närmare sammanhanget mellan Vadstena klosters tänkebok (mera känd som Diarium Vadstenense) och den i Uppsalahandskriften C 92 inneslutna s. k. Chronicon Vadstenense, medan Brilioth med stöd av en del från Vatikanarkivet vunna kopior belyser vissa sidor av de inre stridigheterna under Albrecht av Mecklenburg. De nya bidrag rörande en för närvarande till synes hopplöst intrasslad politisk situation, som B. lämnar, gör det icke osannolikt, att fortsatta forskningar kunna skingra mycket av töcknet över detta skede.

Hyllningsskriftens återstående bidrag, till antalet tio, äro ägnade åt skilda kapitel ur vår nyare historia. Heckschers uppsats »Det äldre Vasakungadömets ekonomiska politik och idéer» är bokens utförligaste och tyngst vägande bidrag; däri sammanfattas tydligen resultaten av långvariga och grundliga studier över Sveriges ekonomiska utveckling på 1500-talet under jämförelse med utländska förhållanden. Författaren utgår från det splittringsdrag, som varit karaktäristiskt för medeltidens ekonomiska politik, samt påpekar, att detta dels framträtt genom territoriell söndring, nära sammanhängande med feodala förhållanden, dels genom städernas starka motsättningar och utpräglat individualistiska tendenser. I Sverige hade dock lika litet som i England den feodala söndringen satt några märkligare spår; därför hade Vasakonungadömet, i olikhet mot den stärkta furstemakten inom flertalet kontinentala stater, icke någon egentlig territoriell splittring att övervinna. Gustav Vasa kom rent av att här själv snarast verka i motsatt riktning genom den ställning han i sitt testamente inrymde åt hertigdömena. Under hertig Karls energiska ledning höll också dennes furstendöme

på att utveckla sig till en separat ekonomisk faktor, tills — lyckligtvis — den politiska utvecklingen lade hela riksstyrelsen i Karls händer och gav honom möjlighet att låta sina ekonomiska planer svälla ut att omfatta riket i dess helhet. Däremot hade Gustav Vasa och hans söner i annat hänseende en vida mera utpräglad rikssyn på de ekonomiska företeelserna, än man eljest plägar möta under denna tid. Medan i utlandet en faktisk spärrningspolitik mellan landskapen är ytterst vanlig, var kung Gustav outtröttlig att besörja varutransporter från en landsända till en annan, delvis i det försörjningssyfte, som alltid var vägledande för honom, och som han av hänsyn till undersåtarnas behov och goda sinnesstämning måste observera, men också för att genom avyttring till förmånliga priser tillgodose sitt utpräglade privatekonomiska intresse, lika mycket för att förtjäna som att tjäna. — Kom kungadömet i nu berörda hänseende sålunda att, delvis nästan oavsiktligt, verka samlande, så ligger däremot en bestämd tankegång under dess ledning av stadspolitiken i enhetlig riktning. Naturligtvis tillägnade man sig hos oss liksom allestädes då i Europa den ekonomiska grundåskådning, som medeltidsstäderna arbetat fram, bekämpade sålunda energiskt allt landsköp, höll utländska köpmäns verksamhet inom snäva gränser och befordrade ivrigt hantverkens organisation (speciellt hertig Karls förordning 1576). Men den svenska stadsbildningens svaghet medförde, att kungamakten här kunde äga friare händer, än förhållandet var i utlandet, och däri torde man få söka förklaringen till den dåtida svenska politikens mest egenartade produkt, arbetet för en fullständigt genomförd reglering av städernas verksamhet. Tendenserna härtill framträda redan under Johan III, men programmet formulerades klart av hertig Karl i hans betänkande 1595 om städernas förening, uppslaget och förebilden till Gustav Adolfs bekanta handelsordinantior. — Heckschers framställning, som avslutas med ett särdeles intressant påpekande av försörjningssynpunktens dominerande betydelse vid hela denna ekonomiska politik, skänker på många punkter ett förut saknat sammanhang och klarare ljus åt de skenbart förbryllande regeringsåtgärderna samt visar, huru mycket det är att vinna genom konsekventare samverkan mellan historisk och ekonomisk forskning.

Jämte det senast berörda bidraget skulle anm. vilja beteckna N. Ahnlunds studie över »Pater Lamormainis brev» som publikationens mest betydande vinst. De båda skrifterna äro emellertid varandra så olika som gärna möjligt. Heckscher syftar till en klarläggande översikt av ett helt skedes strävanden, Ahnlund ägnar åt ett detaljspörsmål en kritisk granskning, som dock genom metodens säkerhet ger belysning åt åtskilliga näraliggande problem. Vad det här närmast gäller är den skrift, som år 1628 trycktes med uppgift att meddela ett brev från kejsar Ferdinands biktfader Lamormaini (Lämmermann) till någon jesuitpater i Hildesheim. Att publicerandet besörjdes från protestantiskt håll och i polemiskt syfte har ju alltid varit klart. Gustav Droysen, vars onekliga

forskarnit beträffande det 30-åriga kriget icke motsvarades av tillräckligt mogen kritik, trodde på brevets äkthet, bland hans lärjungar liksom bland andra forskare ha meningarna varit mera delade men väl numera med övervikt för tvivlet. Ahnlund gör ogensägligt, att brevet är understucket, samt lägger sin undersöknings tyngdpunkt på att finna dess ursprung. Han visar, att det i och för publicering bragtes i svenska händer av den tyskfödde d:r Jacob Steinberg, då i dansk tjänst men inom kort flitigt anlitad av Gustav Adolfs diplomati, och han gör mycket sannolikt, att Steinberg ej blott var överbringaren utan även författaren. Syftet skulle då varit att förhindra den hotfulla möjligheten av kejsarens och Kristian IV:s förening. Den intressanta undersökningen ställer sig värdigt vid sidan av Ahnlunds märkliga bidrag till historien om Les Anecdotes de Suède.

Den utförliga uppsats, som E. Naumann ägnat åt »Justitiekanslersämbetet», d. v. s. egentligen åt dettas uppkomst, erbjuder ganska mycket av vikt för våra statsinstitutioners historia. Det synes därvid vara tvenne moment att särskilt observera: dels huru denna statens speciella högsta åklagarmyndighet växte fram ur äldre företeelser samt fick sin verksamhetssfär bestämd, olika vid olika tider, dels i vilken ställning den sattes till statslivets huvudfaktorer, kungamakt och riksdag. Naumanns intima bekantskap med de direkta källorna har gjort hans skildring mycket sakrik och därigenom tungt vägande, men fullt uttömda äro problemen knappast. Utvecklingen gick ju därhän att vi till sist fingo en dubblering, både J. K. och J. O. med väsentligen likartade uppgifter. Denna dubblering, som bl. a. vållade, att J. G. Richert ansåg det senare ämbetet onödigt, nästan skadligt och vägrade mottaga det, kan åtminstone delvis föras tillbaka till de frihetstidens meningsbrytningar, om vilka förf. har åtskilligt märkligt att berätta. — Till statsinstitutionernas historia höra också de bidrag, som lämnats av E. Olmer och E. Broms. Det förra gäller en konflikt från 1720-talet mellan Gävle stads styrelse och domkapitlet i Uppsala rörande styrelsen över Gävle gymnasium och trivialskola, det senare lämnar en ganska klar ehuru knappast i något hänseende ny översikt över de moderna svenska landstingens uppkomst; med all rätt betonar Broms, att det varit rent kommunala behov, som framtvungit våra länsrepresentationer, något som genom deras nära förbindelse med Första kammarens bildande ofta förbisetts.

Till sist återstå fem bidrag, som falla inom den egentliga politiska historien, författade av R. Elander, G. Lindstén, S. Grauers, K. Mellander och T. Blomqvist. Elanders uppsats »Nils Sture och Västgötaräfsten» visar, att det bevarade arkivmaterialet om Erik XIV:s mellanhavande med Nils Sture är tillräckligt rikhaltigt, för att man medelst systematisk kritik bör kunna framvinna säkrare resultat än de traditionella, som oftast färgat de historiska framställningarna. — Under titeln »När Elfsborgs lösen betalades» har Lindstén redogjort för de svensk-danska förbindelserna närmast efter

Knäredfreden, i dess starka begränsning en mycket upplysande redogörelse. Intrycket blir, att Kristian IV såg uppgörelsen snävt finansiellt. Vare sig nu den svenska misstanken, att han helst ville, att Sverige skulle svika åt betalningen och Älvsborg sålunda stanna kvar i hans händer, var riktig eller ej, så är det tydligt, att den oryggliget, varmed han underströk sin traktatsenliga rätt till full likvid och denna inom fixerade terminer, starkt stimulerade Sverige till de yttersta ansträngningar. När dessa kröntes med framgång till sist, räknade Kristian med nöje in silverkaggarna: för dem hade han riklig användning och torde därför relativt lätt försonat sig med, att fästningen gick ur hans händer — åt den oundgängligt växande misstämningen hos svenskarne har han näppeligen ägnat någon allvarlig tanke. — Grauers' uppsats »Sverige och den första engelska navigationsakten» skildrar Sveriges diplomatiska ansträngningar genom Bonell och Lagerfelt att få akten av 1651 för sin räkning lindrad eller upphävd samt har därtill knutit ett försök att i någon mån siffermässigt belysa aktens återverkningar på våra handelsförbindelser. I sistnämnda hänseende är nog materialet ytterst bristfälligt, vilket förf. också oförbehållsamt betonar. De diplomatiska förhandlingarnas huvudmoment belysas klart och ganska uttömmande. Den engelska regeringens ledande synpunkt härvid var att icke genom direkta avslag skrämma bort svenskarna utan förmå dem till samverkan mot holländarna men att tillika icke egentligen göra några sakeftergifter; de resultat, som våra underhandlare nådde, voro också magra nog. — Mellander undersöker, vilken roll den dåvarande svenske ministern i Köpenhamn d'Albedyhll spelade vid Benzelstjernas anslag mot ryska flottan vintern 1789. Mot ministerns senare försök att svära sig fri från varje delaktighet, vilket vanligtvis av forskarna godtagits, framlägger M. en full bevisning i motsatt riktning samt har därmed lämnat ett livfullt bidrag till kännedomen om Gustav III:s och Tolls rätt äventyrliga operationer. — Ett inledningskapitel till skandinavismen kunde Blomqvists framställning om de nordiska rikenas uppgörelse med Marocko 1845 kallas, ty det synes ofrånkomligt, att den beredvillighet, varmed Sverige—Norge under dessa förhandlingar rättade sig efter danska önskningar, åsyftade att bereda vägen för även annan politisk samverkan. Emellertid hade kanske affären också en annan sida: det svenska kabinettet gjorde gång efter annan denna tid fåfänga försök att komma till handels- och sjöfartsavtal med Frankrike; något direkt samband kunde ju ej ett sådant äga med upphävandet av barbaresktributen, men den samverkan, som ägde rum härvid, var icke alldeles utan intresse. Någon bestämd uppfattning om, huru dylika trådar korsat varandra eller sammantvunnits, vågar anm. icke hysa; saken torde dock vara värd en undersökning.

Ett särskilt utrymme måste här ägnas åt S. Brismans betraktelse över »Historiska framtidsuppgifter». Författaren har strängt förehållit den historiska forskningen dess likgiltighet mot sådana geografiska, jämförande etnografiska och ekonomiska uppslag till

händelsesammanhangens klarläggande, som exempelvis E. Svensén och G. Steffen erbjudit; han finner, att »historien handlar till tre fjärdedelar om krig och erövringar», samt att dess utövare försumma att söka de verkliga förklaringarna till detta nedslående förhållande, och han vill förvandla historien »från en vetenskap om berömliga handlingar till en vetenskap om handlande människor». Naturligtvis äro för varje allvarlig vetenskapsman tillfällena till självbesinning högst välkomna, och därför förtjäna även dessa erinringar beaktande, men anm. är övertygad, att de väsentligen vila på missförstånd. Det är nog icke så, att vare sig Svenséns eller Steffens av förf. citerade skrifter förbisetts av vetenskapen, fastän de måhända icke fått all den värdesättning, som upphovsmännen tänkt sig. Detta åter får väl hänföras därtill, att varken den förres lilla skrift om Sverige och dess grannar — vilken för övrigt var föremål för berömmande anmälan just i denna tidskrift år 1903 — eller den senares dryga verk om världsåldrarna är så oerhört nydanande till principiell uppfattning. En historiker konstaterar alltid med intresse exempelvis de likartade företeelser, som den s. k. feodalistiska utvecklingen i de äldre grekiska staterna, i Kina, och under Västeuropas medeltid erbjuder, men han har ej mindre skyldighet att observera olikheterna, och han kan icke som historia acceptera en framställning, vilken med totalt bortseende från kronologiska sammanhang utan vidare placerar in dessa utvecklingsskeden sida vid sida. Ytterst består nog här den motsättningen, att historikern icke förmår lika oförbehållsamt och lätt acceptera dogmen om samhällsutvecklingens orubbliga lagbundenhet, som det är möjligt för en spekulerande sociologisk författare. — Denna skillnad är viktig därför, att historikern i sitt strävande att förstå och förklara det förflutna icke får nöja sig med den enkla förklaring till somliga folks framgång och andras undergång under likartade villkor, inför vilken en del sociologer synas helt sträcka vapen, nämligen den större eller mindre s. k. livskraften. För honom inställer sig vid det argumentet ovillkorligen frågan »varför», och i samma mån, som han kritiskt prövar alla kända faktorer, händer det, att han finner de yttre och skenbara likheterna vara vida oväsentligare än djupare och mindre lätt observerade olikheter. B. ger själv ett rätt typiskt exempel, då han jämför Sveriges och Polens äldre utveckling samt summerar: »hela skillnaden ligger däri, att vårt land hade en livskraft, som det andra saknade.» En verklig parallell mellan dessa länders upplösningstider får nog för Sveriges del varken dröja vid Karl IX:s revolutionära skede eller ens vid frihetstiden utan gå tillbaka till 1300- och 1400-talen, men den har då att noga lägga märke till den i viktiga stycken obrutna folkliga självstyrelse under och till lagarnas hägn, som alltid här varit så karakteristisk. Därmed är ej problemet löst, men den yttre snarlikheten visar sig särdeles svagt grundad. — Icke mindre nödgas anm. opponera sig mot omdömet, att historien skulle till tre fjärdedelar handla om krig och erövringar. Om det verkliga historiska för-

loppet gäller detta icke alls, och även för den skrivna historien innebär det stark överdrift. I populära historiska skildringar har det visserligen varit naturligt, att författarna helst berättat, vad som på en gång företrädesvis tilltalade allmänheten och lät sig färgrikt återges med minsta besväret. Men icke ens för sådana kollektivarbeten som Wallis gamla illustrerade världshistoria torde den angivna proportionen kunna uppvisas, och vad angår de vetenskapliga verk, som få anses som mera tongivande för svensk hävdateckning, är den alldeles skev. Men för övrigt är det nog oundgängligt, att så länge statshistorien står i de historiska framställningarnas centrum, ett jämförelsevis brett utrymme måste ägnas åt staternas politiska relationer, vänliga eller fientliga. Att där lämpligt avväga är en ömtålig omdömesfråga, men visserligen är det icke obefogat att tillmäta de krigiska sammanstötningarna all den uppmärksamhet, som deras mångsidiga återverkan på staternas inre förhållanden städse utövat.

* * *

Vid hyllningsskriftens redigerande synes man varit mera ledd av tanken att få kvalitativt värdefulla bidrag än av önskan att få många. Det kan också sägas, att detta strävande i stort sett krönts med framgång. De vetenskapligt hållna uppsatserna präglas genomgående av den grundliga metodiska forskning samt den skarpsinniga och måttfulla kritik, som alltid karaktäriserat den hyllade lärarens gärning. Bidragens mångsidiga läggning svarar också mot det vidsynta intresse för den historiska utvecklingens skiftande faktorer, vilket är välbekant från Ludvig Stavenows skrifter. Lärjungarnas vackra gärd bär sålunda starka vittnesbörd om en lika sant förnäm som väckande vetenskaplig verksamhet.

Carl Hallendorff.

Louis de Geer 1587—1652. Hans lif och verk på uppdrag af hans ättling Friherre Louis de Geer till Leufsta tecknade af E. W. Dahlgren. Två delar. XVII + 604 s. Uppsala 1923, Almqvist & Wiksells boktryckeriaktiebolag. Illustrationerna utförda å Generalstabens litografiska anstalt. Stockholm. Tryckt i 300 numrerade exemplar.

Den första stora och på grundlig forskning byggda levnadsteckningen över Louis de Geer är en frukt av det åt förre riksbibliotekarien Erik Dahlgren lämnade uppdraget att teckna Leufsta bruks och dess innehavares historia — ett uppdrag, framkallat av brukets övergång i främmande händer, sedan det i nära trehundra år varit i familjen de Geers ägo och förvaltning. Rika källor hava därvid stått författaren till buds, källor som förut ej varit nyttjade,

knappast kända; Leufstaarkivet gömmer åtminstone det mesta av den förste svenske de Geers efterlämnade brevväxling, räkenskaper och affärshandlingar, låt vara att däri stora luckor finnas och därför också i fråga om bruks- och handelsrörelsens omfång och resultat frågor kunna ställas, på vilka akterna ej giva svar.

Sin historiska insats har Louis de Geer gjort som köpman och som banbrytare för svensk järnhantering och bruksdrift, om han också icke i strängare mening kan kallas dess grundläggare. Det är framför allt dessa sidor av hans liv och verk, som i Dahlgrens bok framträda med åskådlig bredd och levande detaljrikedom, och hans verksamhet är mångsidig nog för att bjuda ombyte och inblick i skilda delar av tidens ekonomiska liv. En kortare inledande översikt av ätten de Geers äldre historia och de Geers ungdom visar bland annat, att orsaken till familjens flyttning till Holland — liksom till vallonernas senare utvandring till Sverige — icke får sökas i religiös förföljelse. I furstbiskopsdömet Liége, de Geerska familjens hemland, ägde landsherren aldrig den makt, att han kunde på allvar undertrycka den protestantiska tron. Men det är tydligt, att landet i slutet av sextonde seklet genomgick en ekonomisk kris; kriget i Nederländerna hade till en början gynnat handel och industri i det neutrala stiftet, men senare följder blevo överspekulation och minskad avsättning, och däri torde ligga det avgörande skälet till de Geers faders beslut att med familj och ägodelar söka ett nytt hemvist i Holland. Att religiösa motiv därvid tillika inverkat är icke därför uteslutet. Vad vallonerna åter vidkommer, kommo de till större delen dels från det lilla protestantiska furstendömet Sedan på franska gränsen, dels från Liége; i intetdera fallet lades av myndigheterna något hinder i vägen vare sig för deras utflyttning eller återflyttning. Men utvandrare kommo jämväl från provinser under spanskt välde som Namur, och här blev all emigrantvärvning för svensk räkning verkligen förbjuden (1624 och 1627). För att kringgå förbudet tarvades det likväl icke mer än att övergå gränsen till Liége, där de Geers agenter mötte. Utvandringens grund torde även i dessa fall vara att finna i försämrade utkomstmöjligheter hemma.

Det stora kapitel, som ägnas Sveriges lån i Nederländerna till gäldande av Älvsborgs lösen, har i någon mån karaktären av exkurs. Det första lånet (dec. 1616) à 150,000 rdr specie lämnades av Generalstaterna själva, och Louis de Geers del i föregående förhandlingar kan ej direkt påvisas. Det andra stora lånet — till en tid ovisst på grund av Oldenbarnevelts fall och lydande även det à 150,000 rdr — gavs likaledes av Generalstaterna (nov. 1618). Men härmed sammanhänga de första förbindelserna mellan Louis de Geer och svenska kronan, framträdande dels i vapenleveranser, dels i stora kopparköp — efter freden med Danmark togs ju den svenska kopparhandeln i kronans egen hand, ehuru de närmare omständigheterna därvid icke äro kända, och när den 1619 överläts åt det nybildade Svenska handelskompaniet, utövade likväl konun-

gen alltjämt en synnerligen verksam uppsikt över dess göranden och låtanden.

Som svenska härens främste vapenleverantör ända fram till tiden för de stora framgångarna i Tyskland hösten 1631 har de Geer intagit en ställning, som krävt sin särskilda utredning. Från början lämnade han utländsk vara; sedan gåvo den goda järntillgången och det redan i uppväxt stadda inhemska vapensmidet upphovet till en tillverkning i själva Sverige, som delvis till och med har arbetat för export: det är särskilt fallet med »styckegjutningen» (gjutningen av järnkanoner) vid Finspång, som intill 1629 sköttes av den då avlidne Willem de Besche. De Geer var här förlagsgivaren, som småningom blev participant i arrendet från kronan och vid mäster Willems död tog två tredjedelar av det hela. Att vapenleveranserna över huvud för honom voro en lysande affär, har av Dahlgren klart uppvisats; här ligger en av huvudkällorna till de Geers rikedom, och dylika vinster tilläto honom att taga det tämligen lätt, om han som flere i vissa fall fick röna, att svenska kronan icke var bättre än andra dåtida regeringar, när det under krigets tryck gällde att fullgöra åtagna förbindelser och betalningar.

Kopparhandeln överlämnades vid Svenska handelskompaniets fall 1628 åt Louis de Geer och Stockholmsköpmannen Erik Larsson (von der Linde); tydligare än förut kan man nu i Dahlgrens framställning skönja förloppet vid förberedelserna under överläggningar dem och konungen emellan. Men på detta område röjde det sig mycket snart, att dennes och de Geers intressen skuro tillsammans och att Kopparbergets produktion icke förslog att tillfredsställa båda; den holländske köpmannen, som vid denna tid första gången besökte Sverige och där vann medborgarskap, drog sig därför redan samma år tillbaka. Det var emellertid genom hans åtgörande, som ett stort till utrikes försäljning ämnat kopparparti från 1627 deponerades som säkerhet för penninglån hos handelshuset Trip i Amsterdam, vars innehavare voro de Geers fränder och landsmän, ehuru deras familj lämnat Liége redan omkring 1550. För svenska kronans tvister med dessa lämnas en noggrann redogörelse. En intressant episod utgöra de Geers kopparspekulationer 1632, varigenom han bidrog till en prisstegring, som likvisst ägde sin rätta grund i den knappare tillgången på varan, då kriget ödelagt gruvorna i Tyskland och Gustav Adolf konsekvent höll tillbaka avkastningen från Kopparberget vid Falun. Det skulle föra för långt att här ingå på händelsernas utveckling efter konungens död, som i föreliggande verk följes ända fram till tiden efter Louis de Geers bortgång, då Triparne (1653) för en större del av sin kapitalfordran köpte under frälse 357 hemman i Halland.

Frälseköp i stort omfång voro desslikes för de Geer ett av sätten att göra sig betald för försträckningar och leveranser — från 1641, då han blev svensk adelsman, intill 1650 köpte han gods och räntor för 223,000 rdr (767 hemman, varav 184 voro krono). För sin omkostnad för den i Holland utrustade hjälpflottan i 1644—

45 års danska krig fick han till stor del betalning av tullmedel (över 300,000 rdr av 505,000); en särskild utförsellicent lades 1645 på koppar och järn för att bereda medel till hans tillfredsställande.

Det torde ej vara tvivel underkastat, att de Geer var sin tids störste svenske köpman, ehuru jämväl män som Erik Larsson och Mårten Wewitzer (Weuetzer efter hans eget skrivsätt) drivit en vittomfattande rörelse. Som sådan finner man honom som deltagare i snart sagt alla dåtidens stora företag å detta område, enskilda såväl som kronans: han torde varit nära intresserad i Gustav Adolfs spekulativa ryska spannmålshandel, som dock misslyckades; det var han och Erik Larsson, som 1628 gjordes till »faktorer» över den för kronans räkning monopoliserade salthandeln — ett försök, som visserligen ej hade mera framgång än det förra; under sina sista år fäste han tydligen stora förhoppningar vid den handel på Guineakusten, som drevs under Svenska afrikanska kompaniets namn, men vari Louis de Geer insatt drygt fem sjättedelar av det ursprungliga kapitalet.

Ett varaktigare värde för svenskt näringsliv fick likväl hans redan i adelsbrevet starkt rosade verksamhet för manufakturernas utveckling. Den skildring, som Dahlgren giver av hans gärning som industriidkare, tecknar ej närmare Upplandsbrukens och särskilt Leufstas historia, då meningen är att ägna åt dessa ett eget arbete. För Finspångs vidkommande har däremot det hindret mött, att brukets böcker synbarligen blivit förstörda under reduktionstiden på 1680-talet, då en efterräkning hotade för de gångna decennierna, som likväl för arvingarne fick ett gynnsamt slut i nedläggandet av räfstekraven mot en årlig strömavrad av 600 daler silvermynt. Många värdefulla uppgifter meddelas emellertid om järn- och mässingsbruken i Norrköping och Nyköping, vid Kroppa i östra Värmland och vid Nacka i Stockholmstrakten. Kvantitativt intager stångjärnet första rummet i de Geers export av metallvaror; i andra rummet komma produkterna av det honom givna, ehuru icke utan konkurrens utövade privilegiet på kanontillverkning.

Till sin övervägande del handlar det verk som här granskats om affärer, viktiga och ledigt och sakkunnigt skildrade, men dock icke i alla enskildheter lika underhållande. Men detta ligger i ämnets och materialets natur. Det är onekligen i grunden egendomligt nog att mot slutet av Louis de Geers bana se köpmannen förbytt om icke till krigare, så åtminstone till utrustare av en egen örlogsflotta mot Danmark, varvid han ej kunde undgå att sätta på spel en god del av sin samlade förmögenhet. Hans patriotiska nit har påtagligen ett samband med hans under årens lopp samlade vrede över de danska trakasserierna mot den svenska sjöfarten genom Öresund, som han ej kunnat undgå att ofta nog få känning av. Över huvud förenade de Geer med vidsynt blick, handlingskraft, mod, seghet och initiativrikedom en stark känsla för sin rätt, som stundom till och med får en viss prägel av hårdhet. Men till den ka-

raktäristik, varmed Dahlgren avslutar sitt vackra och förtjänstfulla arbete, höra också en i vidsträckt välgörenhet ådagalagd människokärlek och ideella intressen, intygade ej minst av hans kända förbindelse med en av pedagogikens vägrödjare, Johan Amos Comenius.

Boken prydes av väl utförda illustrationer, i synnerhet en rad porträtt av familjen de Geers medlemmar.

Georg Wittrock.

The Continental System; an Economic Interpretation. By E. F. Heckscher. Ed. by H. Westergaard. Oxford 1922. (Publications of the Carnegie endowment for international peace. Division of economics and history.)

Handelspolitiska frågor ha alltid hört till de ämnen, som prof. Heckscher i sitt mångsidiga författarskap med särskilt intresse upptagit till behandling. Såväl handelns nationalekonomiska teori som den historiska utvecklingen av handelspolitiken ha härvid gjorts till föremål för idérika undersökningar.

Världskriget med dess genomgripande ekonomiska rubbningar ställde i vissa avseenden också den internationella handelns problem i ny belysning. Det måste då också te sig som en viktig och lockande uppgift att söka dra upp en jämförelse med utvecklingen under den stora internationella kraftmätningen hundra år tidigare. Man kunde vänta, att erfarenheterna från världskrigets blockadpolitik skulle kasta ett nytt ljus över kontinentalsystemets ekonomiska innebörd och betydelse, och att å andra sidan också ett studium av kontinentalsystemet skulle på en del punkter underlätta bedömandet av världskrigets ekonomiska erfarenheter.

Det är emellertid givet, att en sammanfattande framställning av kontinentalsystemets historia måste möta betydande svårigheter. Kontinentalsystemet stod ju i ett synnerligen intimt och mångsidigt samband med den allmänna politiska utvecklingen, och endast i den mån denna utveckling blir på ett tillfredsställande sätt klarlagd, kan man fullt förstå systemets orsaker och syften, den successiva förändringen i dess karaktär och tillämpning. På denna punkt synes emellertid ännu mycket återstå att göra.

Även om full klarhet rådde rörande systemets karaktär och tillämpning, skulle det vara förbundet med ganska stora vanskligheter att bedöma dess ekonomiska verkningar. Det statistiska material, som föreligger från denna tid, är ju synnerligen ofullständigt, och de siffror, som stå till buds, understundom av tvivelaktigt värde. Prisstatistiska data skulle naturligtvis vara av särskild betydelse för bedömandet av systemets effektivitet, men det material, som här står till vår disposition, är ganska begränsat, även om de senare årens forskningar bragt ett och annat nytt i dagen. Mot handelsstatistikens tillförlitlighet synas ganska allvarliga in-

vändningar kunna göras, och svårigheten att på ett tillfredsställande sätt följa produktionens utveckling är mycket kännbar.

Det är som sagt under dylika omständigheter ingen lätt uppgift att skriva en sammanfattande framställning av den stora handelsspärren för hundra år sedan. Men som prof. Heckscher i sin bok om kontinentalsystemet framhåller, »lär man förgäves få vänta på utforskning av alla behövliga punkter, om ej dessförinnan försök ha gjorts till sammanfattning, varigenom luckorna kunnat framträda med full tydlighet.»[1]

Prof. Heckschers arbete är, som titeln anger, avsett att vara en ekonomisk-historisk studie, »an economic interpretation». Visserligen ligger det i sakens natur, att man här mindre än någonsin kan fullt isolera den ekonomiska historien från den politiska. För prof. Heckschers undersökning har emellertid som sagt huvudintresset legat vid en analys av systemets ekonomiska innebörd och verkningar, och det är ju då naturligt, att frågan om de mera specifikt politiska orsakerna till systemets utformning och utveckling trätt mera i andra planet. Även på dessa punkter erbjuder emellertid framställningen åtskilligt av intresse. För övrigt belyses i undersökningens förra parti på ett mycket instruktivt sätt sambandet mellan kontinentalsystemet och de merkantilistiska idéer, som sedan länge hade gjort sig gällande i europeisk politik. Såsom grundlig kännare av merkantilismen har ju prof. Heckscher haft alldeles särskilda förutsättningar att teckna kontinentalsystemets idéhistoriska bakgrund.

För den som har erfarenheterna från världskrigets blockadpolitik i friskt minne, måste kontinentalsystemet i åtskilliga avseenden te sig paradoxalt. Blockadpolitiken under världskriget vände sig »i första hand mot fiendens import, som skaffar vad ingen finansieringsskicklighet eller kredit kan ersätta, medan kontinentalsystemet vände sig mot exporten och därför hade ganska små utsikter att nå sitt mål».[2] Denna egendomliga utformning av blockadpolitiken stod i ett nära samband med de merkantilistiska idéer, under vars inflytande Napoleon i likhet med flertalet samtida politiker stod.

För att med full rättvisa kunna bedöma kontinentalsystemet fordras emellertid ett klargörande av frågan, i vilken utsträckning en politik, som i första rummet riktade sig mot Englands import, vid denna tid verkligen hade förutsättningar att leda till resultat. Prof. Heckscher ger också en mycket instruktiv analys av detta problem. Vad det här i första rummet gäller, är tydligen Englands import av livsmedel. Prof. Heckscher kommer till det resultatet, att ett förhindrande av Englands spannmålsimport från kontinenten skulle ha haft »helt annan möjlighet att påverka folkstämningen och lugnet i England» än exportspärrningen. Men där-

[1] Citat efter den svenska upplagan av prof. Heckschers arbete, s. 2 ff.
[2] Ibidem, s. 263.

emot finner han det föga sannolikt, att ens en importspärrning skulle ha framtvungit fred eller störtat den engelska regeringen.[1]

Så långt man kan döma på grundval av det knappa statistiska material, som står till vår disposition, synes också denna slutsats väl grundad. Konsekvensen borde då bli, att hela handelsspärren visserligen var i det väsentliga förfelad, men att det, om man nu en gång accepterade densamma, var ett misstag att ej med skärpa genomföra importspärren. Såvitt jag kan se, måste anmärkningen egentligen gälla Napoleons politik under livsmedelskrisen i England 1809—10. Denna kris mildrades ju i väsentlig grad genom den starka importen, och det uppges, att härvid mer än en tredjedel av vetet och nära hälften av mjölet kom från Frankrike och Holland.

Utan tvivel kan man finna omständigheter, som i viss mån förklarade Napoleons politik vid denna tidpunkt. De franska jordbrukarnas svårigheter att på annat håll vinna avsättning för sin spannmål och de ogynnsamma ekonomiska och politiska återverkningar, som en av handelsspärren framkallad jordbrukskris kunde medföra, måste givetvis påverka Napoleons politik.[2] Men i alla fall synes det svårt att komma ifrån, att politiken 1809—10 betecknade ett misstag. Visserligen ter det sig som sagt problematiskt, om en genomförd livsmedelsspärr skulle ha fått några absolut avgörande politiska följder. Men ett visst försvagande av fiendens motståndskraft hade måhända alltid kunnat uppnås, så mycket mer som England ju samtidigt hemsöktes också av en allmän ekonomisk kris.

Över huvud synes det vara svårt att få full klarhet i frågan om Napoleons politik beträffande exporten av livsmedel bestämdes av några fasta principer. Prof. Heckscher kritiserar den av Rose framförda uppfattningen, att Napoleon i stället för att söka hindra Englands import av livsmedel tvärtom sökte befordra spannmålsexporten till England i den förhoppningen, att fienden ekonomiskt skulle skadas genom den försämring av handelsbalansen, som på så sätt kom till stånd. I verkligheten utgör väl också denna uppfattning en alltför stark förenkling av förhållandena. Emellertid synas tillgängliga data visa, att åren 1800 och 1801 samt 1810, som utmärktes av en mycket stark spannmålsimport i England, också karakteriserades av en relativt stark depreciering av den engelska valutan.[3] Det är också naturligt, att en så betydande post i den engelska handelsbalansen, som spannmålsimporten dessa år utgjorde, måste ha en tendens att påverka växelkurserna. Visserligen kunde en av ogynnsam handelsbalans framkallad depreci-

[1] Ibidem, s. 238.

[2] Jfr F. E. Melvin, Napoleon's navigation system. New York 1919, s. 77 ff.

[3] Jfr N. J. Silberling, Financial and monetary policy of Great Britain during the Napoleonic wars (Quarterly Journal of economics, Vol. XXXVIII), s. 227.

ering av valutan ej bli bestående, såvida den ej upprätthölls av en motsvarande kreditexpansion. Men för det populära uppfattningssättet låg det ju nära till hands att dra vittgående slutsatser av det tydliga sambandet mellan spannmålsimport och växelkurs, och det förefaller i alla händelser ganska naturligt, om också Napoleon varit starkt influerad av dylika synpunkter.

Även om man till fullo medger, att den relativa brist på förståelse för importens betydelse, som kom till uttryck i kontinentalsystemet, var en fundamental svaghet, synes man dock här kunna anföra vissa omständigheter till försvar. Prof. Heckscher påpekar själv, att England för närvarande skulle vara betydligt mer okänsligt för en avspärrning från export på Europa, än det var för hundra år sedan, emedan Europas andel i Englands export nu är mindre än då. Detta är måhända att gå något för långt — även om Europas andel har minskat, har dock värdet av denna andel starkt stigit — men i varje fall var exporten till kontinenten av stor betydelse redan för hundra år sedan. Å andra sidan spelade importen av livsmedel och viktiga råämnen en ofantligt mycket mindre roll för England vid 1800-talets början än senare. Under dylika omständigheter måste ett handelskrig, som riktade sin spets mot Englands export i stället för mot dess import, te sig långt mindre onaturligt för hundra år sedan än senare. Det förefaller mig, som om man ut ifrån dessa synpunkter hade anledning till en något gynnsammare värdesättning av kontinentalsystemet, än prof. Heckscher synes omfatta.

En av kontinentalsystemets mera framträdande svagheter var, att en verksam tillämpning av detsamma mötte så stora svårigheter. Prof. Heckscher framhåller åtskilliga omständigheter, som voro ägnade att begränsa systemets effektivitet. Statsmaktens förmåga att förebygga smuggling var vid denna tid långt mindre än senare. Förvaltningens pålitlighet lämnade åtskilligt övrigt att önska, och även under normala förhållanden hörde en omfattande smuggling överallt till de stående institutionerna. Det licenssystem, som från fransk sida till en början närmast synes ha införts av hänsyn till jordbrukets avsättningsbehov,[1] men som sedan kom att alltmer sätta sin prägel på spärrningspolitiken, var, framhåller prof. Heckscher, också i många avseenden ägnat att demoralisera. Dock synes det mig kunna diskuteras, om licenspolitiken i realiteten hade fullt så ödesdigra verkningar för kontinentalsystemet, som prof. Heckscher tycks anta. I alla händelser behövde ju ej licenspolitiken i och för sig innebära någon minskning i kontinentalsystemets effektivitet. Om man utgick från det faktum, att smugglingen satte bestämda gränser för den marginal, som kunde upprätthållas mellan priserna i England och på fastlandet, kunde det ju anses väl motiverat, att genom en licensierad handel hålla prisdifferensen på en sådan nivå, att smugglingens omfattning begränsades. Någon

[1] Melvin, a. a., s. 77 ff.

ändring i tillförselns kvantitet behövde detta ju ej innebära, utan var endast liktydigt med att den licensierade handeln ersatte smugglingen. Men visserligen kunde licenssystemet ur andra synpunkter erbjuda stora betänkligheter, särskilt på grund av den demoraliserande inverkan som politiken nog ofta fick i praktiken.

Den bästa ledningen för ett bedömande av licenssystemets och över huvud hela kontinentalsystemets effektivitet skulle man utan tvivel få av prisstatistiken, för så vitt användbara data här i större utsträckning stode till buds. De siffror prof. Heckscher anför ge snarast intryck av att spärrningspolitikens effektivitet trots allt ingalunda var obetydlig. Att av engelsk eller fransk handelsstatistik dra några bestämda slutsatser rörande handelsspärrens effektivitet torde vara mycket vanskligt. Det förefaller mig också som om de siffror, grundade på engelsk statistik, som prof. Heckscher s. 324 anför, äro av rätt begränsad betydelse. Syftet är här att visa, hur stor andel av den engelska exporten som föll på Europa, och vilka möjligheter Napoleon således hade att skada Englands export. Den sifferserie, som här anföres, går emellertid ej längre tillbaka än till 1805 och synes därför knappast fullt användbar för sitt syfte. Även 1805 var ju spärrningspolitiken i full gång, även om den ej hade nått sin höjdpunkt. Möjligheterna att föra den engelska statistiken tillräckligt långt tillbaka för att nå en fullt användbar utgångspunkt synas ej heller stora. Uppgifter rörande exportens deklarerade värde stå nämligen ej till buds före 1798 och äro även därefter ofullständiga.

Det måhända mest intressanta partiet i prof. Heckschers arbete är undersökningen rörande kontinentalsystemets verkningar för Englands och fastlandets ekonomiska liv. Författarens ovanliga förmåga att kombinera historisk forskning och ekonomisk analys kommer här alldeles särskilt till sin rätt. Undersökningens resultat är i det hela, att kontinentalsystemets inverkan på kontinentens näringsliv var ganska begränsad, detta främst beroende på att de olika länderna ännu i så betydande utsträckning voro självförsörjande, särskilt i fråga om mera vitala områden. Också om England gäller ehuru i mindre grad något liknande.

Av särskilt intresse synes det i detta sammanhang vara att söka klargöra kontinentalsystemets andel i den stora ekonomiska kris, som 1810 drabbade England, Frankrike och flera andra länder. Prof. Heckscher ställer sig här ganska skeptisk. Han förnekar visserligen ej, att krisen till en del stod i samband med spärrningspolitiken, men han anser dock, att det i främsta rummet var andra omständigheter, som här spelade in. Utan tvivel är det också obestridligt, att denna kris var ett mycket komplicerat fenomen, med all sannolikhet betydligt mera komplicerat än »normala» handelskriser under 1800-talet. Att en ganska kraftig kreditexpansion var en grundläggande betingelse för den spekulationsperiod, som föregick krisen, synes givet, och tillvaron av en dylik kreditexpansion bestyrkes också av tillgängliga data. I England började

under denna tid en starkare depreciering av valutan göra sig gällande. Åtskilligt synes visserligen tala för att denna depreciering delvis var framkallad av speciella orsaker, närmast av en ogynnsam utveckling av den engelska betalningsbalansen, vad 1810 beträffar bl. a. framkallad av den starka spannmålsimporten.[1] Då denna depreciering ej motvägdes av motsvarande restriktioner i kreditpolitiken, bidrog den emellertid i sin ordning att påskynda kreditexpansionen.

Även om man till fullo erkänner den komplicerade karaktären av 1810 års kris, synes det mig dock möjligt att hävda, att kontinentalsystemets roll i krisen var av mera avgörande betydelse, än prof. Heckscher anser sannolikt. Skärpningarna i den franska handelsspärren sedan 1806 samt Förenta Staternas spärrningspolitik hade ju skapat gynnsamma förutsättningar för en avsättningskris i England. Tillsvidare hade dock den av kreditexpansionen stödda och delvis starkt spekulativa exporten till Sydamerika hjälpt upp situationen. Svagheten i de nya avsättningsländernas verkliga köpkraft framträdde emellertid allt tydligare, och härtill kom att deras betalning i väsentlig grad ägde rum genom export till England av kolonialvaror, med andra ord en varugrupp, där marknadsläget på grund av kontinentalsystemet var ganska labilt. Situationen blev på detta sätt alltmera ohållbar. Under loppet av 1810 framträdde krisen med full styrka, först efter vad det vill synas på kolonialvarumarknaden, och sedan Sydamerikas köpkraft härigenom ytterligare nedsatts, gjorde sig krisen också allt tydligare gällande i fråga om de industrigrenar, som inriktats på export dit. Den avsättningskris, som kontinentalsystemet från början tenderat att framkalla, nådde sålunda nu till utbildning, och, om också något fördröjda, kommo sålunda systemets verkningar för Englands ekonomiska liv att framträda med full styrka. Men krisen grep också över till kontinenten och Förenta Staterna. Prisfallet i kolonialvaror gjorde sig internationellt kännbart, och den minskade avsättningen av engelska industriprodukter till Sydamerika tenderade utan tvivel att framkalla ökad smuggling till kontinenten. Den stora krisen kom som sagt på detta sätt att få internationell spridning.

Kontinentalsystemets senare år voro både för England och för kontinenten i ekonomiskt avseende en prövande tid. Den engelska valutan utvecklade sig också under denna period i en riktning, som var ägnad att inge Napoleon förhoppningar om framgång i den ekonomiska kraftmätningen. Som prof. Heckscher framhåller, hade emellertid pundets depreciering, vare sig den nu tog sig uttryck i utströmning av guld och silver från England eller i rubbningar i växelkurserna, i själva verket en ganska begränsad betydelse för Englands ekonomiska och politiska motståndskraft.

Prof. Heckscher synes ej heller benägen att tillskriva kontinentalsystemet någon större andel i den engelska valutans depre-

---

[1] Jfr Silberling, a. a., s. 227.

ciering. Måhända är det emellertid bäst att åtminstone tillsvidare lämna denna fråga öppen. Utvecklingen av guld- och silverpris, av växelkurser, av de allmänna prisnivåerna i olika länder synas i stor utsträckning erbjuda lika komplicerade problem för denna period som för tiden under och efter världskriget; skillnaden är endast, att statistiken under den förra perioden i långt högre grad lämnar forskaren i sticket.

Stegringen i den engelska prisnivån synes ha nått en höjdpunkt 1809 och 1810 för att i samband med krisen åter gå något tillbaka. Nedgången blev emellertid kortvarig, och 1813 och 1814 stodo årsgenomsnitten högre än någonsin. Valutans depreciering gentemot guld och silver, i den mån man kan följa den i tillgängliga noteringar, nådde sin kulmen under åren 1812—14.[1] Denna utveckling synes, såsom förut framhållits beträffande 1810, till någon del ha stått i samband med en ogynnsam utveckling av den engelska betalningsbalansen. Utgifterna för engelska arméer på kontinenten, till subsidier åt allierade o. s. v. befunno sig under perioden i fortgående stegring, och särskilt höga siffror nåddes 1813 och 1814. De växelkursrubbningar, som härigenom framkallades, bidrogo sannolikt att ge fart åt kreditexpansionen inom landet och fingo härigenom en mera varaktig karaktär. Utvecklingen av kreditexpansionen är för övrigt inte så lätt att följa, därför att den till en ganska väsentlig del förmedlades av de talrika privata bankerna, rörande vilkas verksamhet endast ytterst begränsade data stå till buds.

Kontinentalsystemet åsyftade ju bl. a. att försämra den engelska handelsbalansen och härigenom också valutans ställning. De givetvis mycket hypotetiska uppskattningar rörande den engelska handelsbalansen, som stå till vårt förfogande, synas emellertid ej tyda på någon särskilt ogynnsam utveckling. Men naturligtvis låter det alltid säga sig, att om ej kontinentalsystemet existerat, den av utbetalningarna till kontinenten framkallade nedgången i engelska valutan skulle ha nått mindre omfattning och varaktighet. Nedgången i kursen borde nämligen, för så vitt den innebar en »undervärdering» av den engelska valutan, ha verkat som en exportpremie och på detta sätt framkallat en ökad utförsel och en förbättring i kursen. En dylik utjämning försvårades nu genom kontinentalsystemet. En eventuell undervärdering av den engelska valutan borde emellertid å andra sidan också ha medfört en tendens till minskning av importen och således även på detta sätt befordrat en förbättring av handelsbalansen. Kontinentalsystemets förmåga att förhindra en förbättring av handelsbalansen var således under alla förhållanden begränsad. Slutomdömet synes böra bli, att kontinentalsystemet, rent teoretiskt sett, hade en tendens att

[1] Silberling, a. a., s. 227, samt samme förf., British prices and business cycles 1779—1850 (Review of economic statistics 1923), s. 232; R. G. Hawtrey, The Bank restriction of 1797 (Currency and credit, sec. ed., London 1923).

trycka den engelska valutan — något som prof. Heckscher naturligtvis ej heller förnekar — men att det ej synes möjligt att med någon högre grad av sannolikhet avgöra, i vad mån detta tryck eventuellt skärptes eller neutraliserades av andra faktorer.

Det är endast ett fåtal punkter i prof. Hecksehers undersökning, som här kunnat upptas till diskussion. Det torde också vara omöjligt att inom ramen av en anmälan ge en adekvat uppfattning om arbetets rika innehåll. Även om anmälaren för sin del i vissa avseenden skulle varit böjd för en något mera gynnsam uppskattning av kontinentalsystemet än prof. Heckscher, rör det sig dock här mera om smärre modifikationer än om någon ändring av grundåskådningen. Den uppgift prof. Heckscher satt sig, att ge en »economic interpretation» av kontinentalsystemet, har han, såvitt anmälaren kan bedöma, löst på ett synnerligen förtjänstfullt sätt. Stödd av sin omfattande ekonomisk-historiska skolning har han i många fall varit i stånd att ställa problemen i ny belysning och ge utgångspunkter för en fruktbar diskussion. Det är att hälsa med glädje, att detta betydande bidrag till Napoleonstidens ekonomiska historia genom den nu föreliggande engelska upplagan gjorts lättare tillgängligt för den internationella forskningen.

Arthur Montgomery.

Genmäle.

Docenten Einar J:sson Tegen har under rubriken »En svensk historiefilosof och hans mästare» på 46 sidor recenserat min avhandling, »Undersökning av det historiska medvetandet efter Heinrich Rickerts metod kritiskt fullförd».

Tegens kritik utgår ifrån den hägerströmska filosofiens kategorier och uppvisar, att min undersöknings resultat icke stämma med dessa. Den står och faller med dessa och angår således icke i grund och botten andra än rättrogna hägerströmianer, fastän givetvis även jag anser Hägerströms auktoritet tungt vägande.

Jag anser emellertid, att prövostenen på min undersöknings riktighet är, icke att den överensstämmer med det hägerströmska systemet, utan att den ger ett riktigt uttryck åt en historisk världsåskådning. Att positivt klargöra, vad denna i teoretiskt avseende innebär, anser jag vara det enda rätta och fruktbärande svaret på Tegens kritik, som utgår från sin mästares ord som från en troslära med religiös helgd och absoluthetskrav. Genom att framställa, vad en historisk världsåskådning innebär, har jag i själva verket pekat på det, varpå det hägerströmska systemet faller, på dess oförmåga att i sin kunskapsteori innesluta kunskapen om verklighetens konkreta mångfald utan att göra våld på den.

Då denna uppgifts lösande skulle gå utöver den ram, som Historisk Tidskrift har anvisat till polemiker, har jag nöjt mig med dessa antydningar och hänvisar f. ö. till framställningen i min broschyr »Historisk världsåskådning».

Hjalmar Haralds.

Översikt av tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Fataburen. Utgiven av G. Upmark. **1924, H. 3—4.** Ragn. Jirlow, Om linberedning och linspinning hos svensk allmoge. En översikt till ledning för folklivs- och landsmålsundersökare. Med 35 fig. — Sig. Erixon, Prästgårdar i Dalarna under 1600-talets senare del och början av 1700-talet. 2.

Kalmar nations skriftserie. 1. 1924. J. A. Lundell, Kalmar gymnasium 1623—1923. — Sten Engström, Kalmar nations vapen, fano och sigill. Några anteckningar om nationens emblem. Med 6 fig.

Kyrkohistorisk årsskrift. Utgiven av Emanuel Linderholm. **1924 (tr. 1925). Årg. 24.** N. J. Söderberg, Uppsala domkyrkas restaurering. 5—6. — Joh:s Gabrielsson, Ärkebiskop Paulinus om prästdottern Margareta i Kumla. Ett blad ur ekstasens historia. Uppsats i kyrkohistoriska seminariet. — K. V. Zetterstéen. En hebreisk oration vid jubelfesten i Uppsala 1730. Ett bidrag till det orientaliska och exegetiska studiets historia vid Uppsala universitet. — Handlingar till George Scotts verksamhet i Sverige. Utg. av Gunnar Westin. Inledning 1. Handlingar till rättegången mot George Scott 1839—42.

Nordisk tidskrift. Utg. av Letterstedtska föreningen genom N. Herlitz **1925, H. 1.** L. Stavenow, Gustav II Adolf och Uppsala universitet. Ett trehundraårsminne.

Norrlands Försvar 1924. Gustaf Petri, Krigsmakten och den sven statens uppbyggande under Gustaf Vasa och hans söner.

Personhistorisk tidskrift. Utgiven av Personhistoriska samfundet genom Sixten Humble. **1924 (tr. 1925). Årg. 25: H. 3—4.** Carl Sprinchorn, Johan Friedrich Osthoff. En gestalt och ett stycke svensk politik från frihetstidens första år. — Otto Adelborg, Några anteckningar om ätten Hästesko nr 257. — Ur friherre Wilhelm Leuhusens journal. Anteckningar rörande kriget med Ryssland 1788—1790 meddelade av H. L. von Dardel. Med 1 portr. i texten. — Al. de Roubetz, Gustav III i Smólna-klostret. Med 2 illustr. o. 1 facs. tr. i texten. — C. D. Forsberg, Hampus Elof Mörner. En anekdotsamling. Meddelad av C. A. Forsberg.

Samfundet S:t Eriks årsbok 1925. Gunnar Bolin och Erik Vennberg, En Stockholmsbeskrivning av Erik Dahlberg från omkring år 1662. Med 1 portr. o. 2 fig. i texten. — C. Forsstrand, En Stockholmsläkare under förra hälften av 1600-talet. Jakob Robertsson, livmedikus hos Gustav II Adolf. Med 1 fig. — Nils G. Wollin, Karl XII:s torg, Kungl. stallet, Makalös, planteringen. Med 20 fig. — Osw. Kuylenstierna, Om Bellmans födelsehus. Med 3 fig. — Adolf Schück, S:t Jakobsgillet i Stockholm. Med 1 fig. — Ragn. Josephson, Spar-

reska palatset. Med 13 fig. — Tord O:son Nordberg, Kungsträdgårdsmuren. Med 1 fig.

Samlaren 1924. Ny följd. Årg. 5. Till studier om prästbildningen under 1830-talet. Några nyfunna brev från Tegnér och andra till Reuterdahl. Meddelade av Sven Ågren. — N. Afzelius, Svensk litteraturhistorisk bibliografi. 42. 1923.

S:t Ragnhilds gilles årsbok 1923. Sten Fredricson, Apotekare i Söderköping från apotekets grundläggande och till våra dagar. Med 9 illustr. — A. Ferb, V. Husby. En kort sockenbeskrivning. Med 1 illustr.

Skrifter utgivna av Fahlbeckska stiftelsen. 4. Isr. Myrberg, Om tjänstemäns oavsättlighet. En redogörelse för svensk praxis.

Svenska turistföreningens årsskrift 1925. Axel Wachtmeister, Blekinge. — Louis Améen, Karlskrona för femtio år sedan och nu. Med 18 illustr. — Signe Nelson, Liv och arbete bland bönder i Blekinge. Med 12 illustr. — William Anderson, Kyrkor i Blekinge. Med 17 illustr. — Bertil Waldén, Från en byundersökning i Rekarnebygden. Med 9 illustr. — Sven Haglund, Sydliga obygder. En skildring från Garpenbergs socken i Dalarna. Med 11 illustr. — Minnesvård vid Fredrikshald. Med 1 illustr.

Svensk militär tidskrift. 1925, H. 1. Gränsen vid Systerbäck. Av A. R. Med 3 illustr.

Svensk tidskrift. 1925, H. 1. Litteratur. C. Hallendorff, Från Karl-Johans-tiden.

Tidskrift för konstvetenskap. Utgiven av E. Wrangel och Fr. Hazelius. **Årg. 8. 1923—24. H. 1—2.** Andr. Lindblom, Tessin inför slottsbygget. Ett arkitekturhistoriskt bidrag. Med 18 fig. — **3.** Åke Stavenow, Johan Hårleman. En trädgårdsarkitekt under stormaktstiden. Med 12 fig. — **4.** William Anderson, Kristianopel. Ett bidrag till renässansens byggnadshistoria. Med 7 illustr.

Till hembygden. En julhälsning till församlingarna i Strängnäs stift från stiftsrådet. **Årg. 21.** Ant. Flentzberg, Från kyrkor och kyrkogårdar i Strängnäs stift — några prästerliga minnen. Med 26 illustr. — Yngve Bergius, Nyköpings Östra och Alla Helgona församlingshus, kallat S:t Annehus. Med 2 illustr.

Uppsala universitets årsskrift 1925. Program 1. Äldre svenska biografier. 7—8. [Utg. av L. Stavenow.] P. O. von Asps självbiografi. — Jacob Axelsson Lindbloms självbiografiska anteckningar från barndoms- och studieåren.

Ymer. 1924, H. 3. David Abrahamsson, Solkult i nordisk bebyggelse. Med 7 fig.

Årsböcker i svensk undervisningshistoria. Bokserie med understöd av Föreningen för svensk undervisningshistoria. Utgiven av B. Rud. Hall. **1924: Vol. 1.** Sveriges allmänna läroverksstadgar 1561—1905. Under fleras medverkan utgivna av B. Rud. Hall. 8, 9. 1856 och 1859 års stadgar för elementarläroverken. — **Vol. 2.** Th. Sahlberg, A. Häggström, O. S. Åhs m. fl., Ur Husby-Rekarne, Kroppa, N. Björke, Älvdalens, Silleruds, Odensjö, Tådene och Garpenbergs skolhistoria. Historik och urkunder. — **Vol. 3.** Sveriges allmänna folkskolestadgar 1842—1921. Utgivna av B. Rud. Hall.

Historisk Tidsskrift utgitt av den norske historiske Forening. Femte Rekke. Bd 5: H. 7. Leiv Amundsen, Norges historie. Bibliografi for 1920—22. — A. Kjær, Register til Historisk Tidsskrift, 5 rekke, 5 bind. — **Bd 6: H. 2.** Jörgen Scheel, Magnus Gerhard Rosencrone. — Edv. Bull, Stevne. — H. Koht, Når levde Harald

Hårfagre og sönene hans. — Smästykker: Nat. Beckman, Ytterligare om den isländska kronologien. — H. Toll, Konung Magnus Barfots välske riddare. — H. Wieckowska, Carl XV:s plan om giftermål med en polsk grevinna. — Litteratur. R. Gullstrand, Bidrag till den svenska sockensjälvstyrelsens historia under 1600-talet, anm. av Edv. Bull; N. Herlitz, Svensk stadsförvaltning på 1830-talet, anm. av Edv. Bull.

Norsk Militært Tidsskrift. 1924. H. 4. J. Wahl, Johan Wibe. Generallöjtnant og vicestatholder. 1637—1710. (Et bidrag til den norske hærs historie.)

Historisk Tidsskrift. Niende Række. Udgivet af den danske historiske Forening ved dens Bestyrelse. Redigeret af Ellen Jörgensen. **Bd 3: H. 3.** Holger Hjelholt, Den slesvigske stænderforsamling i 1860. Et bidrag til belysning av slesvigsk politik under det danske styre mellem krigene. — **Litteraturhefte 1921—22.** Alfr. Krarup, Fortegnelse over historisk Litteratur for Aaret 1921 vedrörende Danmarks Historie. — Alfr. Krarup, Fortegnolse over historisk Litteratur for Aaret 1922 vedrörende Danmarks Historie. — Erobringen af Sverigs tyske Provinser 1715—1716. Udarb. af A. J. Tuxen och C. A. With-Seidelin, anm. af K. C. Rockstroh.

Vejle Amts Aarböger. 1924. Halvb. 1. Jens Heltoft, Jelling og Omegn i Svenskekrigene.

Ajalooline Ajakiri. 1924, N:o 4. Georg Rauch, Tallinna kirjad Karl XII-dale ju Peeter-Suurele 4-dast oktoobrist a. 1710. [Bref från Reval till Karl XII och Peter den store 4 okt. 1710.]

Annales universitatis Fennicæ Aboensis 1924. B. Humaniora. Osa 2, N:o 1. Jalmari Jaakkola, Pirkkalaisluikkeen synty. [Frågan om birkarlarna.]

Finskt Museum 1923 (tr. 1924). H. 30. C. A. Nordman. Nordens äldsta mynt. Med 12 fig.

Historiallinen Aikakauskirja. 1924, N:o 3. J. R. Danielson-Kalmari, Kruununprinssi Kaarle Juhana, Europan vapautussodassa vo. 1813—14. — O. A. Hainari ja Kust. Grotenfelt, Suomen historia Ruotsin mahtavuuden aikakaudella 1617—1721, anm. af K. R. Melander.

Historiallinen Arkisto 1924. Bd 31. Väinö Voionmaa, Keskiaikaisten maasentukirkkojemme maanomistukset. — Aug. Ramsay, Skattmarkstal och åkervidd på 1500-talet. — Einar W. Juvelius, Kenraalikuvernööri G. Fr. v. Rosen varamieslaitoksen järjestäjänä. — G. Rein, Tietoja Olli Tiaisesta sekä Karjalan taisteluista syksyllä 1808. — **Bd 32.** Jalm. Jaakkola, 1280-luvun kirkollisesta reduktsionista ynnä sen merkityksestä Suomessa. — Väinö Voionmaa, Suur-Sääksmäen muinaishistoriasta. — G. Suolahti, Suomalainen sauna. — J. M. Salenius, Virolaisten käännytyksestä ja uskontoasioista vuoteen 1710. — Aug. Ramsay, Gräsa frälse i Esbo. — K. R. Melander, Merimatkoista maassamme 1500- ja 1600-luvuilla. — K. O. Lindeqvist, Vähän vankilaoloista 1600-luvulla. — K. K. Meinander, 1600-talets konst i Finland. — Knut Antell, En juridisk promemoria från 1630-talet. — A. R. Cederberg, Suomen aatelittomien säätyjen edustajat valtiopäivillä 1719 ja 1720. — Kust. Grotenfelt, Otto Reinhold Üxküllin tulo Turun maaherraksi ja suomenkielinen julistus läänen asukkaille 1722—1724. — K. Blomstedt, Uudenkaupungin ja Turun rauhansopimuksissa määrätyt asiakirjain luovutukset. — J. E. Roos, Ur Hamiltonska regementets historia. — Ragn. Rosén, Kring tillämpningen av Åbofredens privilegieparagrafer vid medlet av 1700-talet. — M. Ruuth, Muuan akateeminen toverisema Turussa 1790-luvulta. — G. Rein, K. N. af Klerckerin puolustustoimet Suomessa v. 1803. — M. G.

Schybergson, J. J. Tengströms Anmärkningar till J. Tengströms självbiografi.

Historisk Tidskrift för Finland. Utgiven av P. O. von Törne. **1924. H. 3—4.** Rolf Pipping, Nyköpings gästabud. — John E. Roos, Ett karelskt järnbruk före Stora Ofreden. — E. Anthoni, Till frågan om reskriptet till Åbo akademi av 4/16 juni 1808. — Ett aktstycke belysande Stora Ofredens förhållanden. Medd. av E. Anthoni. — M. G. Schybergson, Det forna Åbo. — Finlands svenska folkdiktning. 2. Sägner. 2. Historiska sägner, anm. av L. von Bonsdorff.

Mitteilungen aus der livländischen Geschichte 1924. Bd 22: H. 3. Hermann v. Bruiningk, Der Werwolf in Livland und das letzte im Wendenschen Landgericht und Dörptschen Hofgericht i J. 1692 deshalb stattgehabte Strafverfahren. Nebst einer Beilage.

Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland. 174. Finlands svenska folkdiktning. D. 2. Sägner. Afd. 2. Historiska sägner. Utgivna av V. E. V. Wessman.

Svenskt kyrkoliv i Finland. Årsbok för de svenska församlingarna 1925 (tr. 1924). N. O. J-son Vretdal, Kimito kyrka. Med 3 illustr. — Isidor Eriksson, kyrka och kyrkoliv i Teerijärvi. Med 3 illustr.

Svenska Litteratursällskapet i Finland. 180. Historiska och litteraturhistoriska studier. [Bd] 1. C. v. Bonsdorff, G. M. Armfelts korrespondens med sin svägerska. — C. M. Schybergson, Åbo akademis förste räntmästare Petrus Gers. — Carl Axel Gottlunds Värmlandsbrev (1821—1823). Utgivna av J. J. Mikkola.

Tidskrift utgiven av juridiska föreningen i Finland 1924. Årg. 60: H. 6. R. A. Wrede, Matthias Calonius i Stockholm. En liten efterskörd. — E. Estlander, Tvenne öfversättningar af Äldre Västgötalagen.

Die Heimat 1923. Jahrg. 33. Reimer Hansen, Die Schweden und Russen in Dithmarschen 1713.

Historische Vierteljahrschrift. Herausgegeben von E. Brandenburg. **22. Jahrg. 1924. H. 2—3.** A. Körte, Die attische Demokratie des 4. Jahrhunderts. — W. Holtzmann, Studien zur Orientpolitik des Reformpapsttums und zur Entstehung des 1. Kreuzzuges. — Werner Kaegi, Hutten und Erasmus. 1—2. — Lothar Gross, Der Kampf zwischen Reichskanzlei und österreichischer Hofkanzlei um die Führung der auswärtigen Geschäfte. — Alfred Stern, König Leopold I. von Belgien und die Krisis von 1840. — Kritiken (bl. a. Karl XII. Till 200-årsdagen av hans död, anm. av Frhr v. Danckelmann.) — Friedrich Busch, Bibliographie zur deutschen Geschichte.

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von Fr. Meinecke und Fr. Vigener. **1924. 3 Folge. Bd 34: H. 3.** Fr. v. Bezold, Kaiserin Judith und ihr Dichter Walahfrid Strabo. — Literaturbericht (bl. a.: Eli F. Heckscher, The continental system, anm. af Adalb. Wahl; M. Hein, Schwedischer Literaturbericht.) — Verzeichnis der in den »Notizen und Nachrichten» besprochenen selbständigen Schriften (bl. a.: N. Bang, Tabeller over Skibsfart og Varetransport gennem Öresund 1497—1600. T. 2, anm. af Häpke; Fr. v. Geyso, Die schwedenfreundliche Politik Hessens der Jahre 1631—34, anm. af W. K.; C. Ballhausen, Der erste englisch-holländische Seekriege 1652—1654 sowie der schwedisch-holländische Seekrieg 1658—1659, anm. af Häpke.)

Pommersche Jahrbücher 1924. Bd 22. J. K. Luther, Geschichtliche und landeskundliche Literatur Pommerns 1915—1923. Mit Nachträgen für 1914.

Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Altertumskunde 1923. Bd 22: H. 1. Herb. Kloth, Lübecks Seekriegswesen in der Zeit des nordischen Siebenjährigen Krieges 1563—1570. Kapitel 3.

The American historical review. 1925, April. Paul Knaplund, Finmark in British diplomacy 1836—1855.

The American Scandinavian Review. 1924, July. Edw. Björkman, The fame of a dead man's deeds. [Artur Hazelius.] Med 5 illustr. — **September.** J. Roosval, Saint Bridget of Vadstena. A discovery in the Metropolitan Museum. — George A. Sinclair, A visit to Vadstena. Med 3 illustr. — **October.** Wald. Swahn, Pleasure palaces near Stockholm. Med 10 illustr.

Year-book of the Swedish historical society of America 1923—1924. H. 9. A. A. Stomberg, Early efforts at Scandinavian church union in America. — G. N. Swan, Staten Iowas första svenskar.

Revue Historique. 1924, Novembre—Décembre. Ch. Petit-Dutaillis, Le désheritement de Jean sans terre et le meurtre d'Arthur de Bretagne. Étude critique sur la formation et la fortune d'une légende (1:er article). — E. Gabory, Les patriotes réfugiés de la Vendée. — Bulletin historique. Histoire de France. Le moyen âge jusqu'aux Valois, par Louis Halphen.

Historiska Föreningens årssammankomst den 15 april 1925.

Sammankomsten öppnades av styrelsens ordförande, riksarkivarien Clason, varefter sekreteraren föredrog följande

Årsberättelse.

Svenska Historiska Föreningen har under sistförflutna året räknat omkring 570 årsavgiftsbetalande medlemmar inom och utom Sverige, till vilka kommit 17 postprenumeranter. Antalet ständiga ledamöter räknat från föreningens stiftande uppgår till 116 — av vilka nu 40 levande jämte 12 institutioner — och den jämlikt stadgarna av deras avgifter bildade fonden till 9 250 kronor. I styrelsens sammansättning har under året ingen förändring ägt rum. Styrelsens medlemmar ha varit: Riksarkivarien S. Clason, ordförande, f. universitetsbibliotekarien C. Annerstedt, landshövding N. Edén, professor C. Hallendorff, v. ordförande, minister T. Höjer, generallöjtnant H. Wrangel, arkivrådet H. Brulin, skattmästare, professor L. Stavenow, professor H. Almquist, professor S. Tunberg, sekreterare.

Föreningen har under året utgivit fyrtiofjärde årgången av sin tidskrift. Såsom bidrag till täckande av utgivningskostnaderna har föreningen åtnjutit ett statsanslag av 3 000 kronor samt dessutom från Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien erhållit ett anslag av 750 kronor.

* * *

Den svenska historiska litteraturen har under år 1924 varit av ungefär samma omfattning som under närmast föregående år. Av urkunds- och källpublikationer må först nämnas: Collijns påbegynta edition av Acta et processus canonizacionis beate Birgitte, Hausens fjärde del av Finlands medeltidsurkunder, ett nytt häfte av Stockholms stads tänkeböcker 1483—1492, utgivet genom Gottfrid Carlsson, samt tvenne delar av Historiska Handlingar, den ena innehållande berättelsen om de Lybeckska beskickningarna i Sverige 1509 och 1541, utgivna genom Sjödin, den andra innehållande Erik Sparre, Pro lege, rege et grege samt rättegångsinlagor

i tvisten rörande fru Görvel Abrahamsdotter Gyllenstiernas arv, utgivna genom J. E. Almquist. Den akademiska disputationslitteraturen inrymmer endast ett fåtal arbeten. Inom Sveriges ekonomiska historia falla Ekegårds studier i svensk handelspolitik under den tidigare frihetstiden, Lilienbergs utredning rörande statens ställning till järnvägarna i Sverige med särskild hänsyn till inlösningsfrågan och Furuskogs undersökning om de värmländska järnbruken. Statsrätten representeras av Fahlbecks arbete över riksrättsinstitutet i 1809 års författning. Till den kyrkohistoriska disciplinen höra Lindbergs avhandling, Die schwedischen Missalien des Mittelalters, och Algårds monografi över Johan Henrik Thomander.

Av sammanfattande framställningar märkas nya häften av Svenska folkets historia, författade av Bonnesen och Hallendorff, och en nionde del av Grimberg, Svenska folkets underbara öden. I detta sammanhang bör även nämnas Historiska studier tillägnade Ludvig Stavenow på sextioårsdagen, innehållande bidrag på olika områden av ett flertal författare.

För Sveriges äldsta och medeltida historia äro att anteckna Wesséns skarpsinniga studier till Sveriges hedna mytologi och fornhistoria, Beckmans värdefulla översättning och kommentar till Västgötalagen samt smärre uppsatser av Brilioth, G. Carlsson, Ekholm, Kjellberg, Nerman, Nygren, Pipping, A. Schück, v. Sydow, Tunberg, Wessén, L. Weibull m. fl. Vasatidens historia representeras i främsta rummet av G. Carlssons fortsatta studier över Wulf Gyler i svensk tjänst och Heckschers undersökning av det äldre Vasakonungadömets ekonomiska politik och idéer. Rörande Storhetstidens historia må påpekas Munthes tankeväckande arbete över Karl XII och den ryska sjömakten jämte åtskilliga mindre uppsatser av Ahnlund, Grauers, Lindstén m. fl. Till Sveriges nyare historia höra Ekegårds och Lilienbergs tidigare omnämnda gradualavhandlingar, Alma Söderhjelms fortsatta undersökningar över Sverige och den franska revolutionen, Tingstens monografi över Tibell och samme förf:s grundliga arbete över Sveriges krig och yttre politik 1813—1814, Hallendorffs intressanta skildring från Karl XV:s dagar och dessutom smärre studier av Blomquist, N. Forssell, Konopczynski, Mellander m. fl.

På personhistoriens område må först uppmärksammas några samlings- och matrikelverk: ett par häften av Svenskt biografiskt lexikon, utgivet av B. Boëthius, en ny del av Härnösands stifts herdaminne, utgivet av Bygdén, samt fortsättning å Schimmelpfennigs och Ahlbergs Sveriges apotekarhistoria. Inom den övriga personhistoriska litteraturen bör erinras om Landquists stora verk över Erik Gustav Geijer, Algårds ovan omtalade doktorsdissertation, Hägglunds levnadsteckning över Henrik Schartau samt mindre bidrag av Hall, Kjellberg m. fl. För krigshistoriens vidkommande skall hänvisas till Munthes och Tingstens

nyssnämnda arbeten, Sörenssons studier över adelns rusttjänst och adelsfanans organisation samt Bennedichs skildringar ur Norrbottens och Västerbottens regementens historia. Konsthistorien företrädes av nya häften av Sveriges kyrkor, Roosvals Nya Sankt Görans studier och Den baltiska nordens kyrkor samt uppsatser av Josephson, Moselius, Romdahl m. fl. För litteraturhistoriens vidkommande skall endast fästas uppmärksamheten vid Sylwans framställning av pressens utveckling under det nittonde århundradet. På förvaltnings- och rättshistoriens område märkas Ebersteins undersökning över den svenska författarrätten, Fahlbecks förut nämnda gradualavhandling, Herlitz' innehållsrika arbete Svensk stadsförvaltning på 1830-talet och mindre uppsatser av J. E. Almquist, Beckman, Broms, Naumann, K. G. Westman m. fl. Beträffande den ekonomiska historien skola, förutom Ekegårds, Lilienbergs och Furuskogs tidigare berörda dissertationer, särskilt nämnas Brismans Sveriges affärsbanker och tidskriftsuppsatser av Danielsson och Heckscher.

Inom den bibliografiska och arkiv- och biblioteksvetenskapliga litteraturen observera vi bibliotekssakkunnigas förträffliga utredning rörande de svenska lokala bibliotekens historia, Aberstén s och Tiselius' översikt över Göteborgs och Bohus län i litteratur, karta och bild samt Historisk Tidskrifts egen historiska bibliografi för år 1924, utarbetad av Setterwall. Den topografiska litteraturen har såsom vanligt varit synnerligen rik. Nya häften ha utkommit av Gamla svenska städer och Sverige, geografisk, topografisk, statistisk beskrivning. Av Rosmans stora arbete över Bjärka-Säby och dess ägare har utgivits en andra del, och Forsslund och Löw ha fullföljt sina respektive topografiska skildringar med nya avdelningar. De i samband med Göteborgs trehundraårsjubileum utgivna undersökningarna hava utökats genom Strömboms forskningar från Nya Lödöse. Beträffande topografisk och bygdehistorisk forskning i övrigt skall erinras om Vennbergs kommenterade upplaga av Dahlbergs Svecia antiqua et hodierna, Brings och Lawskis historiker över Södertälje kanal och smärre artiklar av Sv. T. Kjellberg, Wadstein, Wedberg m. fl.

På det kulturhistoriska området må framhävas Ahnlunds intressanta studier, samlade i arbetet Oljoberget och Ladugårdsgärde, Beckmans förträffliga skrift över tideräkning och historia, Valentins från flera synpunkter grundläggande forskningar rörande judarnas historia i Sverige, Lotten Dahlgrens berättelser från Nordenfeldtarnas Björneborg, Kleins värdefulla folklivsskildringar från det gammalsvenska Runö, C. G. Weibulls framställning av skånska jordbrukets historia — det sistnämnda arbetet utkom dock redan under år 1923 — samt smärre bidrag av Bring, Grape, Hall m. fl. Kyrkohistorien har riktats med åtskilliga arbeten, såsom Hägglunds, Lindbergs och Algårds redan anförda verk samt ett flertal undersökningar av Hippel.

Det återstår till sist att nämna ett par ord om de nyutkomna

utländska arbeten, som äro av särskild betydelse för svensk historia. Av det viktiga källverket Tabeller over Skibsfart og Varetransport gennem Öresund har genom Nina Ellinger Bang utgivits en andra del — denna utkom dock av trycket redan ett tidigare år. Den finländske historikern Bruno Lesch har påbörjat en synnerligen vidlyftig biografisk skildring av ämbetsmannen och politikern Carl Erik Mannerheim.

Härefter föredrogs följande

Revisionsberättelse.

Föreningens ekonomiska ställning framgår av nedanstående tablå:

Debet.

Saldo från 1923	16,505: 73	16,505: 73
H. M. Konungens årsavgift 1924	50: —	
515 årsavgifter för 1924 à kr. 10: — . .	5,150: —	
1 årsavgift för 1923	10: —	
Prenumerationsavgifter genom postverket (17 abonnenter à kr. 10: 04)	170: 68	
Redovisning för 1923 från Fritzes bokförlags aktiebolag	931: 58	
Räntor på obligationer	335: —	
» » sparkassemedel	370: 77	
Lösa årgångar och häften av Historisk Tidskrift (inkl. postavgifter)	377: 40	
1 ex. Historisk Bibliografi 1875—1900 .	5: —	
1 » » » 1901—1920 .	12: —	
Återburna postavgifter	304: 20	
Statsanslag för 1924	3,000: —	
Vitterhetsakademiens anslag för 1924 . .	750: —	11,466: 63
	Summa kronor	27,972: 36

Kredit.

Å redaktionens konto	3,924: 40	
» Boktryckeriets »	11,104: 15	
» Distributions- och diverse konto . . .	1,073: 31	16,101: 86
	Summa utgifter	16,101: 86
Saldo till 1925:		
ständiga ledamöters fond	9,250: —	
övriga tillgångar	2,620: 50	11,870: 50
	Summa kronor	27,972: 36

Behållningen är sålunda placerad:

5 Svenska statens 5 % obligationer à 1,000 kr. . . .	5,000: —
1 » » » obligation » 500 » . . .	500: —
1 A.-B. Christiernssons 6 % » » 1,000 » . . .	1,000: —
Å sparkassa i Skandinaviska Kreditaktiebolaget . . .	1,569: 53
» » i Svenska Handelsbanken	573: 87
» » i Inteckningsbanken	3,215: 87
Kontant i kassan	11: 23
Summa kronor	11,870: 50

Historiska föreningens räkenskaper för 1924, av vilka ovanstående är ett utdrag, äro av oss undertecknade revisorer granskade och riktiga befunna. Inneliggande säkerhetshandlingar äro inventerade. Och få vi med anledning av sålunda verkställd revision tillstyrka full och tacksam ansvarsfrihet åt styrelsen och skattmästaren för 1924 års förvaltning.

Stockholm den 24 mars 1925.

Verner Söderberg. *Erik Naumann.*

I enlighet med revisorernas hemställan beviljades styrelsen ansvarsfrihet för 1924 års förvaltning.

Till ledamöter i styrelsen omvaldes de förutvarande. Till revisorer omvaldes d:r V. Söderberg och förste arkivarien d:r E. Naumann och till deras suppleanter valdes förste arkivarien d:r B. Boëthius och lektorn d:r G. Jacobson.

Åt styrelsen uppdrogs att justera dagens protokoll. Riksarkivarien Clason höll föredrag om »Kronprins Karl August».

Biskop Thomas' fosterlands- och frihetskärlek i belysning av hans liv och diktning.

AV

LARS SJÖDIN.

Följande studie baserar sig på en äldre undersökning, som utgick från spörsmålet om den svenska riksdagens ursprung och uppkomst.[1] Medan man tidigare främst sysslat med dess inhemska förebilder, fästes, vid upptäckten av att hussitdagarna hade en karaktär snarlik Engelbrektstidens allmänna riksmötes, uppmärksamheten på vår riksdags allmäneuropeiska förutsättningar. De svenska ständermötena före Gustav Vasa voro av enbart politisk karaktär, de hade ingen beskattande myndighet, vidare förekommo de blott, när konung ej fanns eller var satt ur funktion, vid konunga- och riksföreståndareval, alltså då ständerna själva tagit riksstyrelsen i egna händer.[2] De voro i sak 'Einungen', dvs. politiska ståndssammansvärjningar eller konfederationer. De hade t. ex. en annan karaktär än de tyska riksdagarna och stå även i motsättning till de ständermöten, som lands-

---

[1] Föredrag om »Engelbrekts befrielsekrig och Karl Knutssons riksföreståndarskap», hållet å professor Tunbergs historiska seminarium vid Stockholms Högskola d. 5/12 1923. Omarbetat i ny form och till innehållet begränsat enligt ovan angivna rubrik föredrogs det å Historiska Klubben i Stockholm d. 21/10 1924. Förf. har även åtnjutit förmånen av muntlig diskussion i dessa ämnen med docenten Gottfrid Carlsson och fil. lic. Erland Hjärne.

[2] Till de stående anklagelsepunkterna mot Karl Knutsson hör, att denne vorden konung underlåtit att stödja sin vacklande tron med riksdagens hjälp. Emellertid kunde omöjligen dylika för utomordentliga förhållandens krav skapade sammansvärjningar mellan ständerna under normala tider anlitas för att styrka en fullmyndig konungs ställning. De skulle då blott sårat de högreståndens självkänsla, varit en betungande börda för bönderna, om vilkas mening konungen genom delegerade till landstingen lika gärna kunde underrätta sig, och utgjort ett betänkligt bevis för konungens egen hjälplösa svaghet utan att samtidigt tillföra honom de skatter och intäkter, som han främst av allt behövde.

furstarna vid medeltidens slut och nyare tidens början huvudsakligen i fiskaliskt syfte börja sammankalla, och som bilda den mäktigaste hävstången för furstemaktens styrka och ständerstatens konsolidering ur länsstaten.[1]

Anläggas dessa och liknande synpunkter på våra tidigare ständermöten, framträder även det stundom framhållna sambandet med de äldre riksmötena för kungaval (från 1319).[2] Emellertid äro likheterna blott av teoretisk och författningshistorisk art — Engelbrektstidens larmande riksmöten hade dock i grund och botten andra betingelser och voro av ett helt annat slag än landets gamla valmöten. De voro i motsats till de sistnämnda revolutionära och tumultuariska och därför av naturen föga konservativa, ehuru upphovsmännen sökte förena dem med lag och rätt. Det framgår redan av deras egen historia.[3] Även om bönderna ägde rätt att for-

[1] Se härom särskilt Spangenberg, Vom Lehnstaat zum Ständestaat, s. 93—194. — — Lika onaturligt, som det från nutida synpunkt förefaller, att riksdagen — en då ej brukad term — under Kristoffers och Karl Knutssons regeringar upphörde, lika naturligt synes det, att dessa allmänna möten fortsatte under Gustav Vasa. Från vår utgångspunkt tarvar endast den senare företeelsen en särskild förklaring. Med Gustav Vasa inledes en ny epok i vår riksdags historia. Västerås möte 1527 betecknar med sitt beslut om kyrkoreduktion även i detta avseende trots mötesförhandlingarnas i stort sett ålderdomliga former ett nytt tidsskede. Märkligt nog bygga dock Gustav Vasas riksmöten direkt på den föregående svenska författningsutvecklingen, som ännu påtagligt nog färgar såväl deras form som innehåll. Förklaringen ligger däri, att Vasakungen började som riksföreståndare. Sedan han efter två år erhållit kronan, förlöpte nära nog ett halvt decennium, innan kröningen kunde äga rum. Men steget från riksföreståndare till utvald konung var vida mindre än från electus till coronatus rex. Gustav Vasa hade ingen vare sig teoretisk eller praktisk anledning att före kröningen ändra riksmötenas karaktär. Men sedan han insatts i full konungslig makt, var situationen teoretiskt sett en annan. Vem vill påstå, att våra ständermöten från denna tid framåt skulle fått samma historia, ifall riket då ägt ordnade, ej genomruttna finanser samt åtnjutit yttre och inre frid, om konungamakten ej hotats av den med kyrkofurstarna förbundna, förödmjukade rådsaristokratien (västgötaupproret) och av de i dess ledtåg följande bondeupproren. De gemena ståndssammansvärjningarna med deras långa hävd och på grund av riksföreståndarskapets halvsekellånga permanens alltmer stegrade betydelse förenades definitivt genom hårda yttre bebetingelser med den nu legitim vordna inhemska furstemakten.

[2] Otvivelaktigt förtjänar även 1300-talets svenska kungavalsmöten att närmare belysas av den allmäneuropeiska författningsutvecklingen såväl i dess teori som praxis.

[3] Som vår första 'riksdag' torde Stockholmsmötet i sept. 1434 med större rätt kunna räknas än dagen i Arboga jan. 1435. I svenska riksrådets brev av 12/9 1434 till Norges invånare — jfr liknande brev till högmästaren och de vendiska städerna, *HR*, Ser. II: 1, s. 304 ff. — heter det: »Wij Rijksens Radh aff Swerige, Biskopa, Prælata, Riddera och Swena ok alla menoga wars Rijkes Inbyggiara kungöröm» etc. (Hadorph, Rimkr. 2, s. 77, jfr Klemming, Rimkr. 2, s. 53 ff.). Mötesförhandlingarna i den brokigt sammansatta krigshären framför huvudstadens murar låta oss ana den nya tidens anda.

mellt sett välja konung, var det i och för sig ej givet, att de skulle deltaga i, ej mindre spela en så stor roll på alla de talrika riksmöten, som nu med korta mellanrum sammankallades.[1] Även de utländska konfederationerna bestodo i regel blott av representanter för de förmögnare och ledande samhällslagren — vanl. de tre högre stånden enligt vår gamla samhällsordning — endast i Tyrolen och i Böhmen fanns före Engelbrekts tid en fullt analog utveckling, sådan den senare möter i Sverige. Förutsättningarna för den svenska utvecklingen ligga naturligtvis närmast däri, att det stora folkupproret utgick från bönderna, vilkas ställning ehuru häftigt angripen ännu var relativt orubbad i vårt land. Men endast det direkta incitamentet till Engelbrektsresningen kan ge nyckeln till de nya riksmötenas framväxt och gestaltning, ty dessa äro ej matta kopior gjutna i nötta formar utan nya skapelser fulla av sprudlande liv.

Man kan på goda grunder antaga, att Engelbrektsresningen framkallats mindre av olidliga inre samhällsförhållanden — objektivt uppskattade — än av utifrån kommande, häftiga idéströmningar, som tände upprorslågan.[2] Besannar det sig, peka indicierna tydligt hän mot Böhmen som det land, vars öden föregripit och verksamt påverkat våra egna. Engelbrektsupproret anknöt nog också till den hussitiska rörelsen, som å sin sida närdes av Wicliffs från den engelska nationella oppositionen mot påvekyrkan utgående revolutionerande propaganda.[3] Däremot står den svenska fri-

[1] En jämförelse med hussitlantdagarna saknar härvid ej intresse. Om den eg. lantbefolkningen i Böhmen varit representerad på några lantdagar under 1300-talet tycks vara ovisst för att ej säga otroligt. Detsamma gäller de ytterst sällan sammanträdande generallantdagarna för de böhmiska kronländerna. Det jävas ej av de tjeckiska böndernas ofria ställning och usla livsvillkor. Hur vill man då förklara den plötsliga omsvängningen vid hussitismens genombrott? Otvivelaktigt förelåg även i Sverige en stark tendens att helt och hållet utestänga bönderna från ständermötena, en utveckling som Engelbrektsupproret dock avvärjde.

[2] Jfr Schück, Engelbrekt Engelbrektsson (Sv. Ak. H. Bd. 11, s. 37 ff., 51, 59, 62, 65 ff., 82 f.)

[3] Rörande Wicliffs betydelse för Huss och hussitismen hänvisas till Loserths i ett flertal publikationer offentliggjorda epokgörande undersökningar. För det svenska folkupprorets samband med den hussitiska rörelsen finnas inga direkta belägg men väl antydningar därom i dåtida källor. I den ovan citerade undersökningen har författaren till denna uppsats velat visa, att ett närmare studium av Böhmens och hussitismens historia vid denna tid med särskilt aktgivande på svenska förhållanden otvivelaktigt stöder ett dylikt antagande, som även förklarar flera dunkla punkter i vår 1400-tals historia. Jag hoppas att senare få återkomma till detta ämne.

hetskampen djupare sett oberoende av den episkopala oppositionen mot unionskonungens övergrepp.[1] Den svenska kyrkans ledare ha endast motvilligt och på ett i övrigt för senare historieforskare förvillande sätt engagerats i striden mot konung Erik. Över huvud taget präglas våra prelaters politik under unionstiden av en bestämd tendens, gemensam för dem alla, vi må nu välja så personligt egenartade män som ärkebiskoparna Olov,[2] Nils, Jöns Bengtsson,[3] Jacob Ulfsson och Gustav Trolle eller strängnäsbiskoparna Thomas, Sigge Ulfsson, Kort Rogge och Matts Gregersson till exempel. Alla bekände sig till den katolska medeltidskyrkans

---

[1] Engelbrektsresningen understöddes nog däremot av kringlöpande tiggarmunkar och andra lågkyrkliga element. I vårt land fick dock ej den spec. kyrkliga renässansrörelsen, som på kontinenten utgjorde hussitismens styrka, någon större betydelse. Dess liksom det nationella kungadömets ivrigaste vedersakare, biskoparna, gåvo normerna för det kyrkliga livet. Vår nationella frihetsrörelse fick därför ej den etiska kraft, som kunde övervinna alla svårigheter. Unionspartiet kom ej heller att spela ut sin roll, förrän en ny kyrkoreformatorisk rörelse utbrett sig över Europa och även nått vårt land. Då befriades vårt land definitivt från utländskt ok. Under Gustav Vasas hägn trängde de reformatoriska tankarna snabbt igenom, de bildade teoretiskt och etiskt konungens mäktigaste stöd. Olaus Petri gav det nationella kungadömet dess statsrättsliga motivering. Mäster Olovs kröningspredikan bäres av ett starkt nationellt patos, ty nu efter Stockholms blodbad har även det nationella frihetskravet vunnit varma anhängare bland den nya kyrkans ledande män. Hos Olaus Petri har arvet från den katolska kyrkan — dess tankar om rättssamhället och dess vida frihetsbegrepp — sammansmält med arvet efter Wicliff och Hus — tesen om fördärvligheten av kyrkans världsherravälde, förenad med tanken om en kyrkoreformation på självständig, nationell grund. När reformatorn efter en av rik erfarenhet fylld bana omarbetade sin krönika, har han även visat sig — tyvärr blott genom antydningar och korta resuméer — kunna tillfredsställande tolka Engelbrektstidens historia.

[2] Oaktat konung Erik på allt sätt motarbetat Olovs val till ärkebiskop, arbetade denne senare — för att använda Ericus Olai ord om Olovs uppträdande på Halmstadsmötet 1435 — »fidelissime pro rege» (*SRS* II: 1, s. 134, 147, jfr ibid., s. 143 f.). Då Westman (Reformationens genombrottsår, s. 56 f.) för sin åsikt åberopar brevet från mag. Christoffer till ärkebiskopen — sommaren 1434 — förbiser han, att även Christoffer, vars existens genom det skedda dock stod på spel, ytterst åsyftade en försoning med unionskonungen (Lindblom, Akter, s. 123—130).

[3] Jöns Bengtssons politik, som främst riktar sig mot det kyrkofientliga nationella partiet men vid behov även mot unionskonungens övergrepp, harmonierar, frånsett att han själv griper svärdet och låter välja sig till riksföreståndare, även med av konciliets tankar ledda kyrkomäns strävanden. Ärkebiskopen fullföljer blott de tendenser, som lågo i den föregående utvecklingen. Från vår synpunkt finnes ingenting överraskande i Ericus Olai bekanta uttalanden om Karl Knutsson och Jöns Bengtsson; uppsalakaniken betraktar händelserna från traditionell, kyrklig ståndpunkt. Hans krönika har just därför ett oskattbart värde. Det ökas ytterligare genom att krönikan ger uttryck åt stämningarna inom Uppsala domkapitel, vars självständighetskänsla och aktivitet genom den hårda krisen stegrats på ett för svenska förhållanden iögonfallande sätt. (Jfr *HH* VIII: 1, s. 1—26).

statsliga idéer, deras frihetsideal var först och främst kyrkligt betonat, de hävdade med skärpa ståndens privilegier och friheter på statsmaktens bekostnad. De saknade i vår tids mening nationella tänkesätt, för den tidens prelater fanns den nationella tanken närmast blott i betydelsen: det av nationalkyrkan ledda landet.[1] Praktiskt-politiskt ville de till skydd för sina egna politiska och ekonomiska friheter unionens vidmakthållande (eller återupprättande) under en med begränsad makt försedd konung, kontrollerad genom rikets höga ämbetsmän, ej genom folkrepresentationen.[2] En flyktig blick på Sveriges senmedeltida inre historia från Magnus Erikssons dagar torde, om man samtidigt erinrar sig kurians allmänna politik vid denna tid, vara tillräcklig för att bestyrka dessa påståenden.

För att undslippa det hårda regementet av den med påven förbundne, mäktige, inhemske monarken sökte biskoparna och det liktänkande flertalet av högfrälset efter misslyckade experiment med riksdelningar främja sina planer genom att taga en utländsk furste till konung. När det misslyckats, sökte de bli herrar i landet genom att med grannländerna välja en unionskonung, som upptagen på flera håll ej skulle hinna med att blanda sig i undersåtarnas privata förhållanden, såsom fallet varit förut. Att deras avsikter och förväntningar ej realiserades i full utsträckning är tydligt, och det förklarar själva faktum, att även de svenska biskoparna invecklades i Engelbrektsupproret. Men det sätt, varpå det skedde, torde visa, att missnöjet hos prelaterna med unionskonungens politik ej var så allvarligt, att de ville uppge denna förening, som de däremot ville reformera till bättre överensstämmelse med egna tankar och syften. En mera djupgående forskning skall med visshet uppvisa, att den danske konungens politik i verkligheten lämnade den svenska kyrkans materiella grundvalar orubbade. Men i och med detsamma saknade den kyrkliga oppositionen de djupare förutsättningar, som kunnat fram-

---

[1] Alltså ett slags decentraliserad lokalförvaltning. Jfr nedan s. 244.

[2] Biskoparna strävade som bekant ivrigt för att de höga riksämbetsmännens funktioner och rättigheter skulle noga regleras och lagstadgas. Så arbetade de t. ex. för drotsens automatiska riksföreståndarskap — bl. a. för att göra presentationsrätten till archiepiscopatet i Uppsala för konungen mindre eftersträvansvärd. Jfr Lindblom, Akter, s. 40—45.

tvinga en allvarlig kris.[1] Konung Eriks främsta kyrkopolitiska mål beträffande Sverige var att medelst flitigt begagnande av presentationsrätten — som han oavbrutet sökte utvidga bl. a. till att gälla även Uppsala ärkebiskopsstol[2] — besätta kyrkans ledande poster med sig tillgivna män för att sedan i den äga sitt pålitligaste stöd. Stödja unionskonungen ville våra biskopar gärna, så länge han främjade kyrkans ekonomiska välstånd, men däremot kämpade de naturligt nog ivrigt för lagliga, kanoniska val dock utan att glömma, vad de hade vunnit och kunde vinna genom unionens vidmakthållande, och vad de kunde förlora genom en annan tingens ordning.

Av det sagda torde framgå, att den kyrkliga oppositionen mot konung Eriks politik näppeligen — såsom man under senare tid gjort gällande — kan på ett mera verksamt sätt ha förberett och bidragit till Engelbrektsresningens uppkomst, än mindre kan ha bildat gnistan, som tände upproret. Hade så varit fallet, skulle biskoparna och högfrälset[3] spelat en helt annan och mera betydande roll i befrielseverket, då skulle böndernas deltagande på riksförsamlingarna snart ha upphört eller blott blivit en dekorativ skylt, utvecklingen skulle ha gestaltat sig på ett fullkomligt annat sätt. Nej, Engelbrektsupproret hade helt andra förutsättningar, bars av helt andra krafter; för det antagandet vill i sin mån även den följande analysen av biskop Thomas' politiska författarskap tala.

Om biskop Thomas' ungdom veta vi blott, att han — enligt egen uppgift — i flera år studerat i Paris och Leip-

---

[1] Det har ej tillräckligt observerats, hur prekär kyrkans ekonomiska ställning i mångt och mycket var, och hur angeläget det måste vara för våra biskopar att vidmakthålla kyrkans skattefrihet och politiska integritet.

[2] Lindblom, Akter, s. 5, 7 ff, 14, 28—31. Konung Erik har tydligen velat hävda sin presentationsrätt till ärkebiskopsstolen bl. a. med påståendet, att endast den, som redan tillhörde konungens eller rikets råd, kunde kandidera till archiepiscopatet, vars innehavare åter vore under konungens frånvaro självskriven riksföreståndare. Dessa argument, med vilka Erik hoppades förtaga Olovs val dess rättskraft, återspegla en av grundtankarna i unionskonungarnas (av Margareta grundlagda) politik.

[3] Eriks hårdhänta politik mot det svenska frälset i gemen bidrog dock i hög grad till Engelbrektsupprorets framgång. Betecknande nog anklagade konungen enl. rimkrönikan i Stockholm hösten 1435 frälset för att ha vållat avfallet (Klemming, Rimkr. 2, v. 1899—1904). F. ö. misstrodde även biskoparna från denna tid frälsets avsikter mot kyrkan och dess gods. Därför sökte de i största möjliga utsträckning knyta de ledande frälsemännen till sin politik. Jfr *HH* VIII: 1, s. 62, 64; Styffe, Bidrag V, s. 525, 636.

zig.[1] I ej alltför unga år — han var då sedan minst ett år kanik och blev efter tvenne år domprost —[2] inskrevs han vid Leipzigs universitet sommaren 1415. Där fick han insupa det hat, som de från Prag år 1409 fördrivna tyska magistrarna utspredo mot tjeckisk kultur och mot den nya religiösa riktning, som där växte upp och snart skulle omsättas i ett förödande revolutionärt folkuppror. Redan nu torde han med harm iakttagit de böhmiska prelaternas betryck, som några år senare vände sig till deras totala ruin. Dessförinnan — redan före 1414 — har han med all sannolikhet studerat i Paris, varifrån måhända det stora Cabocheupproret jagade bort honom.[3] Själva utgången av dessa stormiga händelser ha knappast stärkt Thomas' sympatier för de lägre folkklasserna och deras inflytanden på politik och statsstyrelse. Hans besvikelse torde ha varit så mycket starkare, som mycket i denna rörelse anknöt direkt till den mäktiga gallikanska strömningen, vilken från denna tid blev en faktor av epokgörande betydelse för den internationella kyrkopolitiken.[4] Den leddes då av teologer och universitetsmän i Paris, som hade nära förbindelser med parlamentet därstädes. Den berömda reformordonnansen av 1413 bars ingalunda av några omstörtande grundtankar.[5] Dess ideal var blott en väladministrerad monarki, som på samma gång stöddes och kontrollerades av den genom ett invecklat valsystem utsedda kungliga ämbetsmannakåren. Ordonnansen satte däremot ej i fråga att eljest inskränka kungadömets

---

[1] *KÅ* 1920—21, s. 240 not 1.

[2] *DS* II: 2, s. 827, 3, s. 275.

[3] Den 2 juli 1414 var herr Thomas Symonsson hemma i Strängnäs (DS II: 2, s. 827). Förmodligen har han studerat i Paris samtidigt med Olaus Laurencij, som senare blev ärkebiskop. Vinner det bekräftelse, belyses därigenom de båda biskoparnas inbördes förhållande och politiska verksamhet. Allt framgent framstår Olaus som Thomas' vän. Så t. ex. gäldade den förre 24 jan. 1431 i Rom Thomas' till betalning förfallna servicium commune (orig. perg., R. A.). Strängnäsbiskopen avstod 1433 från att tävla om Uppsala ärkebiskopsstol. Den 7 juni 1435 konsakrerade Olov och Thomas Uppsala domkyrka. Det var ej av en händelse, att samtidigt riksrådets stadfästelsebrev på Halmstads dagtingan utfärdades (Peringskiöld, Monum. Ull., s. 23; Hadorph, Rimkr. 2, s. 90 f). — Före sin utnämning till biskop var Thomas f. öv. kanik i Uppsala (K. H. Karlssons avskr. ur Vatikanark., suppl. 11/6 1429).

[4] Om gallikanismen se exempelvis Haller, Papsttum und Kirchenreform, kap. 2, sklt s. 268—375, om det dåtida Pariseruniversitetet se Coville, Les Cabochiens et l'ordonnance de 1413, särskilt s. 120—135.

[5] Se Coville, a. a., s. 209—326, särskilt s. 310—322; jfr Histoire de France IV: 1, s. 348.

makt, ej heller att nationen skulle kontrollera dess styrelse. De franska ständerförsamlingarna hade nämligen mist all auktoritet, från det hållet väntade man ingen hjälp. Thomas har helt visst rönt starka, på hans egen åskådning djupt influerande intryck av sina lärare i världsmetropolen och således av den politiska åskådning, som behärskar ordonnansen av 1413. Ehuru ej utan demokratiska sympatier har han nog med djup ovilja åsett, huru de lägre folkklasserna i Paris genom att blint följa sina lägre lidelser — i hans mening — förspillde detta tillfälle att skapa en sund statsform. Han lärde samtidigt att inse de breda samhällslagrens styrka och att räkna därmed.

Mycket i Thomas' politik under Engelbrektstiden torde vinna en rikare belysning i skenet av hans studier i Paris och Leipzig[1]. Vad vi veta därom tyder otvetydigt på att den blivande biskopen redan i unga år blivit förtrogen med de tankegångar och åskådningar, som rådde vid den främsta härden för nationalkyrkliga idéer, nämligen pariseruniversitetet. Vidare har han både där och i Leipzig på nära håll fått bevittna revolutionära folkrörelser, vilkas syften och resultat ej gärna kunna ha tilltalat den ambitiösa unge klerken. Liksom pariseruniversitetets män måste han i stället insett vådan av ett förtroendefullt samarbete med folket, vars mål visat sig vara helt andra än det andliga ståndets, och på vilket kyrkan därför aldrig kunde lita. Thomas' erfarenheter i utlandet böra i stället ha stärkt hans mottaglighet för den politik, som de ledande biskoparna i vårt land sedan årtionden fört, och göra honom till en av dess ivrigaste förfäktare.

För Thomas' karriär inom den svenska kyrkan tarvas här ej någon närmare redogörelse. Omtalad som kanik i

[1] Thomas' sympati för städerna och dess burgnare, även politiskt inflytelserika borgerskap har nog närts av de politiska förhållandena i Paris under hans studier därstädes — världstadens prakt har naturligtvis dessutom slagit an på honom. Otvivelaktigt har f. öv. även den följande politiska utvecklingen i Frankrike (vi tänka här närmast på tiden 1416—1435) varit av ej ringa betydelse för vårt lands historia, främst genom de intryck de svenska studenterna i Paris, bl. vilka främst bör ihågkommas Olaus Magni, sedermera biskop i Åbo, hemförde till Norden (se Leinberg, Det odelade finska biskopsstiftets herdaminne, s. 13 ff.) — Man må särskilt ihågkomma, att staden och universitetet Paris tillhörde det burgundiska partiets mest övertygade anhängare, att de således voro bittra fiender med landets nationella parti och i stället gärna samarbetade med engelsmännen.

Strängnäs år 1414 blev han 1417 domprost[1] och 1430 biskop därstädes, varest han verkade till sin död 1443. Det var penningnöden och ej Thomas' nationalkyrkliga tänkesätt, som manifesterade sig efter biskopsvalet, då han underlät att hos kurian inbetala sina servitier, varigenom han ådrog sig bannlysning.[2] Samtidigt stod han typiskt nog högt i konung Eriks gunst[3] och anlitades av honom i diplomatiska värv. Betecknande för deras förhållande till varandra är, att konungen efter Johannes Haquinis död presenterade Thomas till Uppsala ärkebiskopsstol — de ord, varmed Erik anbefallde honom, visa, vilken vikt han tillade Thomas' val.[4] Emellertid hade domkapitlet postulerat sin domprost, mag. Olov, och låtit honom skyndsamt hos påven anhålla om konfirmation.[5] Det är då synnerligen betecknande för Thomas' smidiga och listiga och samtidigt högst konsekventa politik, att han tydligen godvilligt avstår från sin kandidatur men det oaktat lyckas bevara sitt goda förhållande till konung Erik. Under denna tid är det, som jäsningen bland Sveriges allmoge börjar anta oroväckande former. Hösten 1433 — samtidigt som hussiterna trängde fram mot Danzigs portar[6]

---

[1] Det bör ihågkommas, att Nicolaus Ragvaldi, som 1426 blev biskop i Växjö och 1438 korades till ärkebiskop, vid denna tid var kanik i Strängnäs. Med honom och hans systersöner, bröderna Birgerus Birgeri, vilken efterträdde (1426) Nils som dekan och (1429) — på konung Eriks och drottning Filippas förbön — Thomas såsom domprost, och Ericus Birgeri, en ivrig unionsvän, som ärvde biskopsstolen i Strängnäs, har Thomas enligt alla källors vittnesbörd stått på god fot. — Om Nicolaus Ragvaldi, som bekant en av vårt lands främsta representanter för koncilietankarna och övertygad unionsvän, se Ericus Olais högst upplysande skildring (*SRS* II: 1, s. 148). Underrättelsen om Kristoffers frånfälle och onda aningar om framtiden vållade ärkebiskopens död (*SRS* II: 1, s. 153).

[2] Pgm-brev 20/6 1429 och 24/1 1431; Karlssons avskr. fr. Vatikanark., obl. 20/6, 21/10, 30/10 1429, 5/1 1431 i R.A.; Celse, Apparatus, s. 180. Huvudorsaken till Thomas' månhet om sin egen ekonomi är möjligen att söka i penningbekymmer, ådragna kanske främst genom de långvariga utrikesstudierna.

[3] Erik tar genom ett brev, dat. Ringsted 23 jan. 1430 (pgm. R.A.) domkyrkan, herr Thomas, electus, samt domkapitlet i Strängnäs i sitt beskydd (före biskopens konfirmation). Hur konungen under de följande åren gynnade Thomas framgår av det följande. Jfr även Hagström, Strengnäs' stifts herdaminne 1, s. 26.

[4] Lindblom, Akter, s. 4 f.

[5] Ibidem, s. 1 ff., 5 f.

[6] Simson, Geschichte der Stadt Danzig, Bd 1, s. 178 ff. — När Hans Kröpelin, som f. ö. tycks ha varit Jösse Erikssons goda vän (jfr Karlssons avskr. fr. Vatikanark., suppl. 4/6 och 6/6 1425), och som i varje fall å tjänstens vägnar underhållit livliga förbindelser med honom, i början av nov. 1433 satte sig i förbindelse med Danzig, skedde det nog under intrycket av de första allvarliga oroligheterna i Dalarna (Styffe, a. a. 2, s. C, 257 f.). Misstänkte han då, att Dalupproret stod i samband med händelserna i

— inträffade de första allvarligare oroligheterna i Dalarna.[1] En riksrådsdeputation hade strax förut på ort och ställe rannsakat om de påtalade missförhållandena, och detsamma tycks även ha skett, sedan upproret ånyo utbrutit tidigt på våren 1434.[2] Vare sig biskop Thomas var med uppe i Dalarna eller ej, redan på grund av sitt eget stifts läge har han tidigt varit väl underrättad om förhållandena och stämningen i Svealandsorterna. Vid anträdandet i slutet av maj 1434 av sin resa till unionskonungen i Danmark, där han jämte sin kollega och följeslagare biskop Sigge i Skara, skulle delta i förhandlingarna med hanseaterna, måste Thomas ovillkorligen haft kännedom om missnöjets karaktär och förutsättningar. De båda hade säkerligen även i uppdrag att förhandla med konungen därom. Lika otvivelaktigt är, att bägge biskoparna då ännu åtnjöto konung Eriks fulla gunst, ty just därför hade de utsetts till rådets ombud.[3] När de två månader senare från Vordingborg skrevo hem till sina medbröder om det kätterska upproret i landet, så var det alltså varken okunnighet eller den hatade konungens maktbud, som lade orden i deras mun.[4] Ingenting ger stöd för

---

Preussen och ville han stoppa förbindelsen mellan de båda oroshärdarna? När Eriks försök att med sina svenska anhängares stöd slå ned resningen i Sverige misslyckats, tyr han till tyska ordens medling. Vi förstå, hur den utsände ordenskomturen fattade sin uppgift, och vilka argument han anfört vid sin bearbetning av de svenska frälsemännen.

[1] Klemming, Rimkr. 2, s. 28. Författaren till denna källa tror dock av misstag, att upproret börjat 1432 (ibid., s. 30).

[2] Klemming, Rimkr. 2, s. 27, 29. Det nya utbrottet av upproret tycks ha skett före midfasta (7/3) 1434 (ibid. s. 28 f.), jfr Styffe, a. a. 2, s. C.

[3] I Skara rimmade biskopskrönika (*SRS* III: 2, s. 119) uppges biskop Sigge ha blivit förgiftad på en herredag. Han dog i slutet av år 1435. Således åsyftas förmodligen Stockholmsmötet i okt. 1435 — i vilket biskopen deltog (*ST* 3, s. 150) — och misstankarna för 'mordet' ha utan tvivel varit riktade mot det nationella partiets ledande män. Att konung Erik i nov. 1434 uttalar sin tvekan, om biskop Sigge ägde sitta i rätten över konungen, beror ej på någon motvilja mot skarabiskopen, utan motiverades av rent rättsliga, formella betänkligheter; Sigge hade ju skrivit under uppsägelsebrevet i Vadstena (*ST* 3, s. 124).

[4] Den exempellösa framgång, som upprorsrörelsen fick i Sverige, den snabbhet, varmed landet befriades, den enligt traditionen mönstergilla ledningen av folkhärarna, det systematiska erövrandet av landets provinser, borgar och fästen, kunna ej enbart förklaras av folkledarens eminenta krigiska och diplomatiska förmåga. Förberedelser måste på förhand ha varit vidtagna. Engelbrekts här bestod lika litet som hussiternas av en vanlig skock upproriska bönder. Med denna uppfattning faller ett nytt ljus över Danzigerköpmannen Osenbrugges ord, fällda från Stockholms murar vid åsynen av Engelbrekts krigsrustade och disciplinerade skaror. (Styffe, a. a. 2, s. 259 f.).

den tanken, att biskoparna skrivit det nämnda brevet under tvång och hot. Allt tyder däremot på, att de varit på det häftigaste förskräckta, när stormfloden brutit ut, att de fruktat att få dela de böhmiska prelaternas öde. Då de omedelbart därefter ilade hem för att möta faran, träffade de jämte riksrådets övriga ledande ledamöter samman med Engelbrekt på det minnesvärda mötet i Vadstena. Ingenting talar för att *Karlskrönikans* allbekanta skildring av sammanstötningen mellan upprorsledaren och de smorda biskoparna är i sina huvuddrag oriktig eller vilseledande, tvärtom träffar den nog situationens kärna.[1] Den hetsiga kontroversen utspann sig mellan representanter för tvenne de mest skilda strömningar, som pulserade i den tiden, motsättningen var ögonskenlig och given, den vilade ej på något tillfälligt missförstånd. Engelbrekt skydde ej att lägga hand på biskoparna — en kättersk gärning, belagd med högsta bann — lika litet som han försmådde att till befrielseverkets fromma beslagtaga deras och kyrkans egendom. Lika träffande som rimkrönikan karakteriserar Vadstenauppgörelsen, lika äkta är tonen i det brev, varmed riksrådet uppsäger konung Erik tro och lydnad.[2] Att Engelbrekt överhuvudtaget kom att på ett till det yttre någorlunda drägligt sätt samarbeta med den gamla, av biskoparna ledda riksrådsmajoriteten berodde, frånsett bondeledarens ovanliga statsmannabegåvning och prelaternas smidiga politik, på särskilda omständigheter, som länkade upproret in i nya banor.[3] Någon förtroendefull samverkan för gemensamma mål var och blev det däremot ej fråga om. Båda parterna

---

[1] Klemming, Rimkr. 2, s. 39 ff. Observera särskilt v. 1126—1127 (Engelbrekt har försport »at rikesens raadh i wadzstena wara, the monde tha aff danmark fara»), och att Thomas uttryckligen nämnes bland de biskopar, som Engelbrekt högg i kragen (v. 1148). Jfr Lindblom, Akter, s. 133.

[2] *ST* III, s. 122 f. Jfr Schück, Engelbrekt Engelbrektsson, s. 137 ff.

[3] Kan Engelbrektsupproret i viss mån betraktas som en avläggare av den demokratiska hussitismen, som strax förut firat så stora triumfer, då förstå vi, hur hårt underrättelsen om taboriternas förintande nederlag i maj 1434 måste ha träffat folkhövitsmannen. Engelbrekts enda naturliga bundsförvant var borta, hans motståndare kunde hoppas att snart få triumfera. För honom gällde det då att lägga om sitt program för att lyckas föra befrielseverket i land. Enda räddningen låg i en försoning med den katolska kyrkan. Engelbrekt upprepar faktiskt härvidlag blott de böhmiska kalixtinernas manöver. Han kan ej längre gå våldsamt fram mot kyrkan, ty då äventyras hela hans verk, han förliker sig därför med biskoparna och tyglar upprorets ursprungliga antiaristokratiska och kyrkofientliga tendenser.

sökte i stället realisera sina egna speciella program. De kämpade i skydd av den gemensamma nationella åskådningen och i skenet av inbördes endräkt[1] om den position, från vilken de kunde erövra herraväldet och kuva motståndarna.

Mot den nyss i korthet antydda åskådning, som här ej kan i detalj belysas[2], talar den hittills allmänt vedertagna

[1] Den svenska generalkonfederationen framtvangs i Vadstena genom Engelbrekts maktspråk. Snart voro biskoparna ivrigt sysselsatta med att efter sina egna huvuden utforma dess ledande tankar. Lindblom, Akter, s. 136 ff.

[2] Om Engelbrektsresningen stod i samband med den revolutionerande, ej blott nationella utan även kyrkliga pånyttfödelsen i Europa, bör även Engelbrekt ha anfäktats av en viss kyrklig radikalism. Om hans egen personliga religiösa uppfattning veta vi dock intet direkt. Den tanken förefaller då absurd, att det av biskop Thomas lovprisade helgonet Engelbrekt inspirerats av hussitiska och kätterska tankar. Han förebrås ju aldrig för villomeningar, hans förhållande till de katolska biskoparna har enl. den allmänna uppfattningen varit synnerligen gott, man vet ju f. öv., att det ej kommit till öppen brytning dem emellan. En granskning av såväl händelseutvecklingen, så långt den kan rekonstrueras, som våra källors karaktär torde dock ge en något avvikande bild. Engelbrekt har naturligtvis under alla omständigheter ivrigt framhållit — liksom hussiterna —, att han kämpade för den kristna tron och kyrkan mot gudlösa kättare och bannsmän. Han ville endast befria biskoparna från unionskonungens omilda förtryck och styrka dem i rätt kristen tro, lära och leverne. Om Engelbrekt låtit sitt hot mot biskoparna i Vadstena gå i verkställighet, förstå vi, vilka följder det kunnat få för hela den svenska kyrkan, som då skulle fullständigt spolierats. Kyrkomännen hade då blott ett att göra, att svälja den bittra skymfen och åtminstone skenbart foga sig i sitt öde. De gingo över till upprorsmakarna, räddade därmed eget skinn samt utverkade helt säkert kyrkans bestånd och löften, att intet kätteri skulle tolereras; några av de omständigheter, som drevo Engelbrekt att godta och hålla deras villkor, ha ovan antytts (s. 207, not 3).

Vi ana, och källorna tala även därför, att Engelbrekts första uppträdande ej var präglat av något större hänsynstagande till prelaterna, ej blott till person utan särskilt till egendom. Även efter Vadstenamötet har nog hans demokratiska kyrkouppfattning fått rätt starka uttryck, men minnet därav hade redan förbleknat och mist sin aktualitet, när biskop Thomas skrev sin för den moderna Engelbrektsuppfattningen grundläggande dikt. Engelbrekt, representanten för allmogens redan då förlegade, ur leken försatta ideal, var sedan flera år död, hans korta verksamhet tillhörde det förgångna. För Thomas låg det nu i hans eget intresse att fria Engelbrekt, vilkens personliga rättrådighet och upphöjda karaktär måste i hög grad ha imponerat på biskopen, från misstankarna för kätteri. Biskoparna hade ju själva på ett kuriöst sätt varit engagerade i hans politik och fått uppbära såväl hårda förebråelser därför av konung Erik som bittert hån av sin fiende Karl Knutsson. I stället ville Thomas uppvisa, hur den senare vansläktats på sin store föregångare.

Hur blev då Engelbrekt ett helgon? Förklaringen är enklare och lättare funnen än för de flesta folkliga helgons vidkommande. Engelbrekt var den store nationelle hjälten, som lidit döden genom en landsmans trolöshet och svek. Därför måste han i allmogens ögon ofelbart bli en helig man. Bland hans skaror befunno sig otvivelaktigt ett flertal tiggarmunkar och lantpräster, vilkas intressen f. öv. mången gång bragte dem i öppet harnesk mot prelaterna. De ha otvivelaktigt ordat vitt och brett om alla under och mirakler, som timade vid Engelbrekts grav. Erik Puke, vilken kände sig som den store folkhövdingens arvtagare, sökte på allt sätt understödja

historieuppfattningen. Emellertid visar sig denna vid en närmare granskning väsentligen vila på en — numera visserligen allmänt erkänd men det oaktat knappast riktig — tolkning av biskop Thomas' *frihetsvisa.* På den baserar sig den moderna Engelbrektsuppfattningen, efter den har man tecknat biskop Thomas' eget porträtt. Både Engelbrekt och Thomas ha därigenom lyfts från verklighetens mark in i sagans och hjältarnas sfär, de tyckas ej ha varit behäftade med människans lägre affekter, de utgöra strålande undantag från regeln, de äro lysande föredömen för samtid och eftervärld. Emellertid har *frihetsvisan* sin egen speciella tillkomsthistoria, vilken, som jag snart skall söka visa, måste noga beaktas vid tolkningen av denna dikt. Andra traditionskällor ge ej stöd åt den gängse åsikten. Strängnäsbiskopens övriga skrifter tala närmast däremot, och *Karlskrönikan*, som i detta sammanhang förtjänar det största beaktande, ger obetingat stöd åt en helt annan uppfattning.[1] De bevarade urkunderna meddela föga eller ingenting direkt i detta spörsmål. Men sammanställas, siktas och granskas deras vittnesbörd såväl ensamt som i traditionskällornas belysning, blir bilden en annan än den vedertagna.[2]

den nya helgonkulten; enligt rimkrönikan skall han t. o. m. haft för avsikt att göra Örebro slott till ett Engelbrekts kloster (jfr *KÅ* 1920—21, s. 238, not 5). Det var förvisso allmogen, som förlänade helgonglorian åt rikshövitsmannen, inför detta faktum funno biskoparna för rådligt att tolerera det nya helgonet, snart funno de däri ett medel att hylla folket till sig. Men den gamla avogheten mot folkledaren och upprorshövdingen glömdes därför ej, intet försök gjordes att legitimera Engelbrektskulten, som behöll sin folkliga karaktär medeltiden ut. Hade biskoparna varit Engelbrekts vänner och gynnare, förvisso hade resultatet blivit ett annat.

[1] Rimkrönikan uppger (Klemming 2, s. 79 f. n., särskilt v. 2318) säkerligen med rätta, att prelaterna och ridderskapet vid rikshövitsmannavalet (febr. 1436) stodo på marskens sida mot Engelbrekt och Puke, som hade allmogen bakom sig. Utan tvivel ha även biskoparna en tid räknat på att kunna spela ut Karl Knutsson mot Engelbrekt och sedan själva hemföra segern. Det är högst sannolikt, att de 1435 inför konungen föreslagit Karl Knutsson till drots och, när Erik föredrog den gamle, skröplige Krister Nilsson, sedan till marsk (jfr Klemming, Rimkr. II, s. 63 f.). Att de intrigerat med Karl Knutsson mot Engelbrekt framgår även av Karls brev till konung Eriks befallningsman på Stockholms slott, hr Erik Nielsen (E. 132, f. 109—110, U. U. B.). Som Karl Knutssons meningsfränder framskymta där biskop Thomas, drotsen, hr Benkt Stensson och Nils Erengislason. Tonen i breven till den danske slottshövitsmannen är synnerligen vänskaplig. Redan nu torde biskop Thomas och Karl Knutsson ej varit fullt uppriktiga mot varandra. Se även Karl Knutssons brev för biskop Olov i Västerås till Norbergs och Skinnskattebergs bergslager, dat. $^{20}/_{1}$ 1440 (*DD* I, s. 88). Brevets upplysningar om att bergsmännen lagt biskopens och kyrkans avrad under kronan syfta helt visst på åtgärder, emanerande från Engelbrekt.

[2] Jfr ovan not 1.

Frågan om Engelbrekts förhållande till biskoparna skall emellertid här ej närmare skärskådas, enär vår huvuduppgift är att belysa Thomas' fosterlands- och frihetskänsla, sådan den framträder i hans bevarade politiska författarskap, vilket åter, såsom snart skall utvecklas, helt och hållet tillhör tiden efter Engelbrekts död. Den, som då tog ledningen inom det nationella partiet, var Karl Knutsson,[1] och det blir då för oss av största vikt att något närmare lära känna denna märkliga man, särskilt hans tidigare strävanden och öden och den ställning han under sitt rikshövitsmanna- och riksföreståndarskap intog till biskoparna och deras anhängare. Det kan då genast framhållas, att Karl Knutsson är — i vida egentligare mening än Engelbrekt — den man, vars gestalt pekar framåt mot Gustav Vasa och Gustav Adolf. Han är den mäktiga förgrundsfiguren, som länkar Sveriges öden in på nya banor, han besitter en stor originalitet, förbunden med mäktig kraft.[2] Han förbinder de bärande tankarna i Magnus Erikssons strävanden med de ledande ideerna i den nya tidens furstepolitik i alla dess moment: det starka hävdandet av statens rätt, med vilken folkets egen välfärd anses förknippad, bekämpandet av det individualistiska och privaträttsliga betraktelsesätt, för vilket sam-

[1] Från *vår* synpunkt är ej Erik Puke utan Karl Knutsson Engelbrekts arvtagare. Visserligen stod marsken den store folkledaren ej alls personligen så nära som den förre, han hade ej deras demokratiska intressen. Men för oss är Engelbrekt främst det svenska rikets befriare och nygrundare, utan tvivel var rikets frälsning också hans främsta mål under befrielsekrigets avgörande skede. När riket var fritt, trädde Engelbrekts speciella, starkt demokratiska syften åter tydligare fram. De fingo efter hans död en, så vitt vi kunna se, fanatisk och obehärskad förkämpe i Puke, känslopolitikern och partimannen, som genom sin oförsonliga opposition mot Karl Knutsson drevs till åtgöranden, föga förenliga med lägets krav. Marsken åter var som rikshövitsman korad till riksenhetens och den nationella frihetens banerförare, det största arv som Engelbrekt efterlämnade. Den utveckling händelserna i utlandet fingo ställde även faktiskt Karl Knutsson i händelsernas mitt, hans är också förtjänsten av att ha räddat rörelsens främsta tanke från förintelse.

[2] Man anklagar naivt nog Karl Knutsson för bristande folklighet, för aristokratisk högfärd och oförmåga att inse, huru hans maktställning endast med allmogens hjälp kunde tryggas. Ett studium av marskens politik 1438 och hans enastående färdighet i demagogisk propaganda torde uppvisa värdet av dylika spekulationer. Det gamla påståendet, att den demokratiska politik, som det nationella partiet under Karls sista regeringsår allt mer utvecklar, ej är konungens utan Sten Stures och Nils Bossons verk, mister likaledes inför en närmare granskning sin klang. Jfr blott Karls brev från Raseborg 22/4 1467 till Nils Bosson (Grönblad, Nya källor, s. 61 ff.). Det är skrivet av en man, som vet vad han vill och ej blott kan ge sina underordnade instruktioner utan även lämna dem en inblick i läget och dess betingelser. Jfr om Karls politik även hans motståndares vitsord, *SRS* II: 2, s. 169 f.

hället ej har några andra uppgifter än att skydda enskilda personers och korporationers liv, frid och egendom,[1] vidare strid mot all inre söndring, enskilda sammanslutningar inom och mellan korporationer och stånder[2], strävan efter ordning i rikets drätsel,[3] vilja till en aktiv och expansiv utrikespolitik.[4] Karl Knutsson lägger med andra ord hörnstenen till vår stormaktställning, han är vår första moderna politiker, i hans spår vandra Sturarna och framför allt Gustav Vasa och Gustav Adolf. Denna uppfattning av Karl Knutsson är ej ny, frånsett diplomens vittnesbörd saknas ej antydningar av hans samtida därom, den speglar sig sedan i uttalanden av två så oliktänkande naturer som Gustav Vasa och Olaus Petri, den blir därefter kanonisk och har först i senaste tid blivit ifrågasatt; de skäl, som därvid anförts, sakna i regel allt vetenskapligt värde.

Å andra sidan har biskop Thomas här ovan tecknats i dagern av sina tidigare levnadsöden och våra dåtida prelaters allmänna politiska sympatier och strävanden som en man av helt annan stöpning och med helt andra ideer och mål. Det förefaller då, som dessa båda voro skapade till varandras motståndare. Den följande analysen av Thomas'

---

[1] Hans uppfattning kontrasterade således på det skarpaste mot den kyrkliga. Jfr s. 201 och 237, not 2.

[2] Karl Knutsson torde vara den förste stora främjaren i Sverige av den moderna rikstanken, för vilken Gustav Vasa framgångsrikast av alla svenskar verkat.

[3] Engelbrektsupproret hade bl. a till syfte skattelindringar för allmogen. Karl Knutsson åter framstår alltifrån första början som den energiske skatteindrivaren. Hans starkt fiskaliska, ekonomiska politik tyngde alla samhällslager men gick hårdast ut över kyrkan. Dess ledare blevo därför de ivrigaste väktarna av ständernas skattefriheter och vunno på grund därav till en början, innan deras vanmakt framträtt, en måhända ej ringa popularitet. Karls kyrkopolitik, som främst vållade hans olycksöden, förebådar i hög grad i flera avseenden Gustav Vasas, liksom denne var han också en stor hushållare.

[4] Karl Knutssons danska politik förebådar i märkligt hög grad Gustav Vasas (angreppen mot Gottland och Skåne, förbindelserna med Norge). Båda ha levat högt på danskhatet. När Nils Stensson förde in »Danabroka», togs det till utgångspunkt för marskens förbittrade strid mot unionen och dess anhängare här i landet, i senare år släppte han ut de giftigaste pamfletter mot konung Christiern; den åldrige Gustav Vasa testamenterade fiendskapen till Danmark åt sina söner och sitt folk. — Lika märklig är Karl Knutssons östersjöpolitik. Medlem av tyska orden (*LECU X*, s. 384) har han kanske i sin ungdom vistats i Polen och Preussen, i varje fall har han redan under sitt hövitsmannaskap livligt följt händelserna i Ordensstaten, Polen och Ryssland, och hans senare politik var i förhållandet till dessa länder lika vittskådande som för framtiden av den största betydelse.

författarskap blir också från den synpunkten närmast en demonstration av den tesens sanning.

Den värsta fiende, som en politiker med Karl Knutssons moderna kynne kunde möta, var den gamla medeltidskyrkan, vars statsliga ideer i lika hög grad som dess klara materi ella intressen måste leda till ett bekämpande av hans nya strävanden. Å ena sidan kyrkan, den mäktigaste tänkbara korporation i riket, utrustad med ett otal immuniteter och friheter, som alltid växte och aldrig förminskades. Utan att vilja ikläda sig några förpliktelser eller utgifter för riket [1], krävde hon främsta platsen i staten, vars makt hon alltid sökte reglera, klavbinda och hålla nere, förespeglande sig själv och andra att därvid kunna åvägabringa det så ivrigt efterlängtade fridssamhället. Å andra sidan den nya furstemaktens av renässanstankar inspirerade ideer. Endast med hjälp av en stark, av gamla former obunden, monarkisk statsmakt kan inre lugn och ordning upprätthållas och rovlystna grannars övervåld förhindras. Endast genom ett effektivt skattesystem, enligt vilket var och en i görligaste mån får bidraga efter intäkter och förmögenhet och ej på grundval av föråldrade och orättvisa privilegier, kan staten upprätthålla och fylla sin mission.

Det är givet, att övertygade och principfasta representanter för vardera av dessa riktningar, vilka tävlade om makten i ett land, som nyss genomgått Engelbrektsupprorets stormar, knappast i längden kunde samsas. Emellertid är det tydligt, att motsättningen mellan Karl Knutsson och biskoparna till en början varken varit fullt utbildad eller så påtaglig, att den omedelbart lett till öppen brytning.[2] Båda parterna hade till en början intresse av ett samarbete, under vilket de sökte såvitt möjligt dölja sina yttersta, för marskens vidkommande kanske ännu ej fullt fixerade syften, för vilka de dock i hemlighet verkade.

Den nationella enhetsfronten mot unionskonungen hade djupare sett aldrig varit särdeles stark, den hade under sista tiden av Engelbrekts levnad betänkligt försvagats, den

---

[1] Jfr Jacob Ulfssons brev till Hemming Gadh och Matts Gregersson [1502]. *HH* VIII: 1, s. 60 ff.

[2] Jfr ovan s. 209, not 1. Karl har länge förespeglat biskoparna, att även han ville trygga den svenska friheten genom unionens reformering.

upplöstes reellt sett efter hans död.[1] Då utbildade sig trenne stora partier i vårt land: 1) det unionistiskt-klerikala, vilket leddes av biskoparna och högadelns spetsar, och som behärskade riksrådet, 2) Karl Knutssons, som hade sitt kanske främsta stöd hos lågfrälset, 3) Engelbrekts gamla demokratiska parti, där allmogen spelade den främsta rollen, och vilket nu leddes av Erik Puke.[2] Den brännande frågan var, om unionen skulle förnyas eller en ny, inhemsk konung tagas. För det första alternativet gingo unionsvännerna i breschen, för det senare Erik Puke. Rikshövitsmannen åter var beroende av båda ytterlighetspartierna, han sökte därför — såsom hans ställning i och för sig även krävde — i det längsta medla och undgå en öppen brytning.[3] Samtidigt sökte han på allt sätt stärka sin väpnade makt för att därigenom lägga grunden till en stark och självständig politik.[4] Puke betraktade marskens strävanden med förklarlig misstro och avund, redan strax efter Engelbrekts död skall hans animositet mot riksföreståndaren ha tagit sig flagranta utbrott.[5] De båda ledarnas på det starkaste kontrasterande natureller fördjupade motsättningen dem emellan, Karl Knutssons högtsträvande planer och Pukes klena statsmannabegåvning gjorde snart en öppen brytning oundviklig. Under tiden hade unionsvännerna utnyttjat situationen till att främja sina egna planer. Medan marsken ej vågade bryta med dem och öppet agitera för sin egen tronkandidatur — han deltog tvärtom i de unionsmötet förberedande Vadstenaförhandlingarna[6] — hade det svenska riksrådet okt.

[1] Teoretiskt sett bestod ständernas sammansvärjning allt fortfarande. Den fick sitt främsta uttryck i riksdagarna.

[2] Erik Puke tycks ha haft ett stort anhang i mälarprovinsernas städer, även i Stockholm, kanske mest bland hantverkarna och den fattigare delen av borgarna (Klemming, Rimkr. 2, s. 128, 141 f.). Karl Knutsson kom fi öv. aldrig i något gott förhållande till städerna, mest kanske till följd av sin skatte- och tullpolitik.

[3] Karl Knutssons politik vid denna tid är ypperligt belyst genom Karlskrönikans visserligen ensidiga men bl. a. därför så värdefulla skildring. Krönikörens antydningar om de stora linjerna i utvecklingen äro utan tvivel tillförlitliga.

[4] Klemming, Rimkr. 2, s. 96 f. Högst märkligt är, att Engelbrekts svenner på Örebro uppgivit slottet till marsken (efter en belägring?) — Ibid., s. 111.

[5] Ibidem, s. 96, 99 ff., 102 ff., 106—109, 120 ff.

[6] *ST* 3, s. 156—159, jfr Klemming, Rimkr. 2, s. 104—106; där antydes kanske (v. 3020—21), att marsken helst velat slippa delta i detta möte.

1436 i Kalmar förnyat unionen.[1] I den uppgörelsen medverkade Thomas men naturligt nog varken Karl Knutsson eller än mindre Erik Puke. De, som kämpade för nationell självständighet, hade nu mer än någonsin behövt hålla tillsammans. Riksföreståndaren ansåg emellertid och från sin ståndpunkt nog med rätta, att en strid mot konung Erik vid denna tidpunkt var utsiktslös, och synes även ha lyckats övertyga Puke därom. De redo i följe till Söderköping, där den definitiva uppgörelsen med konungen ägde rum.[2] Emellertid blev resultatet för Pukes vidkommande allt annat än lysande. Hans andel i förläningarna blev ringa, endast marskens mellankomst skall ha hindrat drotsen och hans vänner från att taga Eriks liv.[3] Medan Pukes bitterhet och misstro mot Karl Knutsson ökades, slöt sig rikshövitsmannen närmare till herr Krister, i förening tvingade de Erik att uppge Stockholms slott.[4] Den besvikne folkledaren såg sig bedragen och stadd i hotande livsfara, han beslöt sig då äntligen att på Engelbrekts vis resa bönderna mot utlänningarna och fosterlandsförrädarna. Förbundet mellan Karl Knutsson och unionsvännerna blev inför den hotande fejdens utbrott och under intryck av marskens energiska propaganda genast fastare. T. o. m. ärkebiskopen lovade delta i krigståget, vi finna senare både honom och biskop Thomas, vilkens residens låg helt nära ett av upprorets centra, i Karls följe.[5] Hur lockande det än vore, kunna vi här ej i detalj följa riksföreståndarens energiska och kloka, fast kanske något machiavellistiska politik,[6] alltnog, Puke blev slagen, togs till fånga och avrättades. Detta skedde våren 1437. Därmed var folkpartiet ur leken, och ett nytt skede i vår historia började, kort men epokgörande. Inom dess ram faller

[1] *ST* 3, s. 160—180. Karlskrönikan klandrar ej heller direkt denna uppgörelse (Klemming, Rimkr. 2, s. 111 f.).

[2] Klemming, Rimkr. 2, s. 115 f. Man lägger märke till krönikans skildring av marskens kraftfulla uppträdande mot slottshövitsmännen (s. 115—118).

[3] Ibidem, s. 119. I Karlskrönikans tendentiösa skildring är åtminstone uppgiften om drotsens fientliga sinnelag mot Puke höjd över varje tvivel.

[4] Ibidem, s. 119 f. Att Puke i ersättning erhöll det av honom redan förut innehavda Helsingland, var blott en ringa tröst.

[5] Ibidem, s. 129, 147.

[6] Högst belysande för utvecklingen är drotsens och marskens brev till Södermanland av 12/12 1436 (Reuterdahl, Sv. kyrkans hist. III: 2, s. 533—536), som på ett utmärkt sätt kompletterar rimkrönikans skildring. Liksom denna vittnar skrivelsen fördelaktigt om marskens kraftiga rikspolitik.

det författarskap, som givit biskop Thomas hans berömmelse.

I Thomas' bevarade författarskap finnas tvenne skrifter, vilka, såsom den senaste forskningen med all rätt framhållit, tjänat politiskt publicistiska syften, nämligen biskopens *förmaningsbrev till Karl Knutsson* och hans berömda *frihetsvisa.*[1] Men även *trohetsvisan,*[2] vars allegorier och dunkla anspelningar både lockat och avskräckt forskarnas skarpsinne, måste otvivelaktigt inrangeras bland Thomas' agitatoriska skrifter, ty även den ger tydligen uttryck åt biskopens stämningar i en viss aktuell politisk situation. Vi fråga oss då, när den skrivits.

Det mord, på vilket *trohetsvisan* anspelar, har sedan länge antagits åsyfta Erik Pukes avrättning, enär man erinrat sig Ericus Olais ord om den grämelse, som Thomas skall ha visat över sveket.[3] Tanken är nog fullt riktig[4], och den skall här blott närmare utvecklas.

Teorien möter dock en svårighet. Vi veta, att ej blott marsken utan även drotsen, Thomas' vän och meningsfrände, haft verksam del i Erik Pukes död. Händelserna kastade redan därigenom en skugga över det klerikala partiet, i synnerhet över ärkebiskop Olov och Thomas själv, vilka båda voro direkt inblandade i denna affär.[5] Det bör då förvåna, att biskopen valt denna dystra historia till centralpunkt i sin dikt, som i det den skildrar, hur ondskan och dess representanter på vår snöda jord vinner seger över sanning och tro, dock är skriven i självrättfärdigande syfte. Det kan då synas, som om dikten borde syfta på någon annan händelse. Då Engelbrekts mord ej kommer i fråga, kan blott ett annat dödsfall åsyftas, nämligen ärkebiskop Olofs i Nyköping, midsommar 1438. Enligt Ericus Olai skall han ha förgiftats i mandelmjölk 'a quodam principante in regno'.[6]

[1] *FHT* 1919, s. 119—124.

[2] Klemming, Svenska medeltidsdikter och rim, s. 393—397; *SRS* II: 2, s. 166 f.

[3] *SRS* II: 1, s. 141, 2, s. 165. Ericus Olai har förvisso känt till trohetsvisan lika väl som frihetsvisan — Jfr Ol. Petris krönika (Klemmings uppl., s. 199): »Är nogh troendes, at then som thet läät giöra, förtyckte thet, at han lade sich så mykit vth för konungen» — — Se även Erslev, Erik af Pommern, s. 396.

[4] Jfr versen »troo giorde eth mord» o. följ.

[5] Ericus Olai i *SRS* II: 1, s. 141; jfr ovan s. 214.

[6] Ibid., s. 144. Jfr Karlskrönikans av naturliga skäl schablonmässiga framställning (Klemming, Rimkr. 2, s. 173).

Misstanken föll utan tvivel på någon av det nationella partiets ledande män, och de gingo säkerligen i första eller andra hand till Karl Knutsson. Vore det ärkebiskopen och ej Puke som åsyftades, så borde dikten — *thz skedde j fiordh* — härröra från 1439, det år vars händelser ligga bakom och delvis inspirerat såväl *förmaningsbrevet till Karl Knutsson* som *frihetsvisan*. Emellertid är nog den gamla åsikten den riktiga. Ärkebiskop Olofs död kunde dock ej bevisas vara ett mord, anstiftat av marsken. Det kunde således ej gärna lämpa sig som utgångspunkt för en dikt som denna, vars offentliggörande direkt skulle stämplat marsken som lönnmördare. Svaret torde bli, att visan åsyftar såväl — direkt — Erik Pukes som — indirekt — Olofs död. Den har då skrivits under senare hälften av året 1438. Denna datering passar förträffligt till vad vi veta om de politiska händelserna under samma år.

Efter Erik Pukes död voro unionsvännerna de starkaste, medan Karl Knutsson genom sin svängning åt höger fått minskat anseende hos de stora massorna och i övrigt hade svårt att göra sig gällande. Hans mål blev nu att bilda ett stort nationellt och demokratiskt parti, med vars hjälp han kunde gripa makten, bryta unionen och bygga upp ett nytt svenskt oavhängigt rike. Det var ingalunda någon lätt uppgift. Å ena sidan hade marsken biskoparna och deras meningsfränder, som genomdrevo de mest reaktionära åtgärder,[1] å andra sidan bönderna, mot vilka Karl måste inskrida, mången gång med synnerligen hårda medel, vilka drotsen och hans anhang för att ytterligare misskreditera rikshövitsmannen med cynisk perfiditet offentligen ogillade.[2] Klämd mellan sköldarna syntes Karl Knutsson förr eller senare vara tvungen att kapitulera. Det är då, som rikshövitsmannen griper sitt parti och under en tidsrymd av blott trenne korta år inaugurerar en politik, som haft den mest avgörande betydelse för vår historia. Han söker nu realisera sitt program i full utsträckning, tar fastän illa

[1] Strängnäsbeslutet 24 mars 1437. Se Hadorph, Biärköa Rätten, s. 44 f.

[2] Jfr Karlskrönikans målande och ehuru partiska säkerligen träffande skildring. Klemming 2, s. 156 f., 158—160 (Arbogamötet. nov. 1437), 161—166 (Enköpingsmötet jan. 1438). Drotsen beskrives här — helt visst ej utan skäl — som den smilande ränksmidaren, vilken hemligen på alla sätt motarbetar marsken.

trängd upp striden med unionsvännerna och söker därvid anslutning hos samma bönder, som han nyss så hårdhänt kuvat. Det förefaller, som om Enköpingsmötet, jan. 1438, är det första i den långa serie av riksmöten, på vilka Karl Knutsson ånyo uppbjöd all sin agitatoriska vältalighet och övertalningsförmåga för att locka med sig de breda folklagren i striden mot sina egna fiender.[1] Emellertid lyckades han till en början illa, i mars samma år måste han avsäga sig rikshövitsmannaskapet — en händelse, som säkerligen glatt Thomas på det högsta. Det blev nu på allvar tal om att låta unionen gå i verkställighet och återinsätta konung Erik. Det skulle ske på ett möte i Kalmar vid midsommartiden 1438. Då vann emellertid Karl Knutsson sin första stora framgång. Medelst en taktik, som använts såväl av Engelbrekt som senare av Sturarna och Gustav Vasa, samlade han i den övertaliga riksrådsdeputationen omkring sig en visserligen knapp majoritet av lågättade rådsmedlemmar, med vars hjälp han i Kalmar lyckades ställa unionens återupprättande på framtiden. Det var en lyckad kupp av marsken, tyvärr känna vi ej dess förhistoria och förlopp. Karl Knutsson var ej sen att utnyttja framgången, han for våldsamt fram mot drotsen och lyckades slutligen på Stockholmsmötet i oktober samma år mot herr Kristers och biskoparnas vilja genomdriva sitt val till riksföreståndare.[2] Enligt tidens åskådningssätt hade detta steg en omätlig betydelse, och framtiden visade även, att det betydde en vändpunkt i vår historia.

Vi förstå nu bättre, vilket oerhört uppseende ärkebiskop Olovs mystiska död under resan till Kalmar måste ha väckt.

---

[1] På Enköpingsmötet 1438 föreslog drotsen enl. rimkrönikan (Klemming, Rimkr. 2, s. 164) marsken rådplägning inomhus i sluten rådskrets. Rikshövitsmannen svarar då: »jw flere ther är när, jw liwffare mich thz är, — — kallen them heller pa torghit vth, och hören var ärende offuerluth.» Och likväl gällde det marskens åtgärder mot de upproriska bönderna. Karl Knutsson använde sig faktiskt av samma taktik som senare Gustav Vasa i liknande situationer. Jfr även *HSH* 20, s. 206.

[2] Klemming, Rimkr. 2, s. 179—182. Krönikan berättar om hur drotsen under mötet stämplade med biskoparna för att skilja marsken »aff synne magt», d. v. s. riksföreståndarskapet, men att Karl med de lägre samhällsklassernas hjälp lyckades stävja deras onda uppsåt (jfr *HT* 1893, s. 285 f.). Vi veta nu genom andra källor, att även Thomas deltog i detta betydelsefulla möte (Nordén, Norrköpings medeltid, s. 140; pgm. br. 18/10 1438. R. A.). Ingenting förspörjes om att han skulle ha intagit en mot Karl Knutssons förslag tillmötesgående hållning.

Han var ju en erkänd unionsvän, och hans närvaro där kanske kunde ha gett händelserna en annan utgång.[1] Hans vänner — bland dem biskop Thomas — misstänkte naturligtvis genast ett giftmord, luften var uppfylld av alla onda rykten, stämningen tryckt och bitter, den inre söndringen var nu obotlig och för allom uppenbar. Resultatet: unionen sprängd, Karl Knutsson riksföreståndare, innebar det mest kännbara nederlag, som kunde drabba våra biskopar.

Strax efter riksföreståndarvalet 1438 har förmodligen trohetsvisan diktats. Dess främsta kännetecken är den bittra desillusionen. Trohet har försvunnit, likaså sanning, i stället härska otro, falskhet, svek och flärd. Falskheten och sveket sitter i högsätet och hos makten, de bryta allt motstånd och spar ingen. Tro går ut, och in kommer otro »med zabelskin oc peninga säk».[2] Dessa ord — liksom verserna »Fals oc swik . . . the finnas först, ther makten är störst, hwo som meer forma» — syfta de ej på Karl Knutsson och hans val till riksföreståndare? Thomas genomskådar dennes planer. Han ser honom i syner som fullmyndig konung, drivande sitt spel med vem det vara månde, kanske främst med den heliga kyrkan och hennes tjänare. Hans hopp är, att Gud måtte nederstjälpa falskheten, »then fula vätt», i annat fall får troheten sin belöning först i himmelriket. »Then fula vätt» — tänker ej författaren därvid närmast på den trolöse kättaren Karl Knutsson?

Är den här lämnade dateringen och tolkningen av trohetsvisan riktig, valde Thomas tidpunkten väl för att rentvå sig från misstankarna om delaktighet i mordet på Erik Puke.[3] Förmodligen hade biskopens uppträdande därvid ej

[1] Att döma av listan över de utskickade (*ST* 3, s. 181) hade Karl Knutsson bland sina meddelegerade knappast säker majoritet. Olovs uteblivande var då redan från primitiv rösträkningssynpunkt avgörande, än större blev dess betydelse därigenom, att unionsvännerna tappade modet, då deras främste man var borta.

[2] Uttrycket syftar kanske också (liksom orden »then fula vätt» om falskheten) på figurerna i någon då allmänt bekant och spelad moralitet.

[3] Ericus Olai (*SRS* II: 1, s. 141) omnämner den djupa ånger, som gripit ej blott Thomas utan även ärkebiskop Olov, för att han tillstyrkt dödsdomen. Måhända bidrog den impopularitet, som de båda kyrkofurstarna ådrogo sig genom detta dåd, till deras ruelse. Den berodde kanske främst på insikten om att de därigenom blott skadat sin egen sak, medan de samtidigt arbetat marsken i händerna. Faktiskt hade de i förhållandet till Erik Puke svikit en av sina bästa principer och tagit steget in på den bana, som senare förde Jöns Benktsson i fördärvet.

varit — strängt moraliskt sett — alldeles oklanderligt. Marsken har otvivelaktigt gjort gällande, att hans förfarande mot Erik Puke i alla avseenden varit berättigat och riktigt, att Puke själv vållat sin ofärd, att fällandet och fullsträckandet av domen skett med iakttagande av alla lagliga former, därvid åberopande unionsvännernas medverkan.[1] I en sådan framställning låg en kärna av sanning, som tidigare avhållit Thomas från att till eget försvar framföra sina gensagor såsom i *trohetsvisan* sker. För övrigt är självförsvaret där — liksom i *frihetsvisan* — blott det ena och mindre viktiga av diktens syften. Sedan Pukes avrättning hade mycket hänt. Talet om ärkebiskopens oförmodade död utpekade med allt större visshet Karl Knutsson som lönnmördaren. Mer och mer avslöjade marsken sina planer. Mordet på Erik Puke skulle blott göra honom själv till det nationella partiets obestridda anförare. Med djävulsk falskhet hade han förstått att kompromettera biskoparna och drotsen inför allmogen. Karl griper nu efter den svenska kungakronan för att i framtiden ostört få tillfredsställa sin girighet, prakt- och maktlystnad på sina undersåtars bekostnad och till kyrkans ruin. I avsiktligt dunkla och obestämda vändningar — för samtiden dock vida mer förståeliga än för oss — går Thomas till rätta med sin motståndare. Det tryckande hotet av riksföreståndarens övermakt hindrar honom från att fritt sjunga ut med sina tankar.

I det föregående har framhållits, att Thomas' tidigare öden, studier i utlandet och karriär före Engelbrektsupproret knappast på något sätt kan ha gjort honom mottaglig för en annan politik än den då för våra ledande prelater gemensamma och allmänna. Folkresningen kunde ej locka honom in på andra banor, Engelbrekt var ej hans man, och händelserna efter dennes död visade, att Karl Knutsson var

[1] Olaus Petri säger om dessa händelser bl. a. följande: »Doch finnes än nw the breff, i huilkin marsken försuarar sich, at han icke läät gripa Eric Puka i en felig dagh, Men biscop Thomas och flere med honom sade fast annarledes. Doch ware nu ther om huru thet kan, the äre nu alle vnder Gudz doom, ther hwarken falsk clagomål eller oretwijss orsecht gella pläghar» (Klemmings uppl., s. 194). Utan tvivel har mäster Olov känt Thomas' dikter om friheten och troheten, på vilken sistnämnda kanske reformatorns ord direkt anspela. Då Olaus Petri hade alla förutsättningar för att kunna bedöma de nämnda händelserna, måste hans opartiska, reserverade uppfattning och slutomdöme frappera.

det ännu mindre. År 1438 blev schismen med marsken definitiv och obotlig. Vi ha hittills ej kunnat påträffa någon enda källa, som talar för att Thomas före denna tidpunkt ändrat ståndpunkt och mening. Vi kunna genast tillägga, att inga källor från de följande åren låta oss förmoda en sådan omsvängning under Karl Knutssons riksföreståndarskap, okt. 1438—okt. 1440, om ej måhända just *förmaningsbrevet till Karl Knutsson* och *frihetsvisan.* Såväl det bevarade brevmaterialet för samma tid som motsvarande partier i den för marsken partiska Karlskrönikan, som dock i detta sammanhang förtjänar det största beaktande, tala i helt annan riktning. Att så är fallet torde följande resumé av denna tids historia visa.[1]

Ehuru Thomas ej särskilt nämnes, måste han otvivelaktigt anses inbegripen bland biskoparna, som enligt *Karlskrönikan* under Stockholmsmötet i oktober 1438 stämplade med drotsen mot marsken.[2] Sedan den sistnämnde vid samma ständerdag med allmogens hjälp korats till riksföreståndare,[3] fortsatte Krister Nilsson med sina stämplingar.[4] I den ånyo utbrutna konflikten sökte då, senhösten 1438, ärkebiskopen, Thomas och Benkt Jönsson att medla mellan parterna tydligen till drotsens förmån. Men Karl, som misstänkte sina inhemska motståndare för att vilja dra in konung Erik i landet, avslog medlarnas begäran. Ovänskapen mellan riksföreståndaren och drotsen, till vilken Nils Stensson slutit sig, fortfor. Med den senare ingicks förlikning.[5] Drotsen åter blev jämte sin gemål tagen till fånga

[1] Den framställning, som här lämnas, ansluter sig till Karlskrönikans skildring. Krönikans uppenbara tendens förhöjer blott dess värde som prövosten på marskens och Thomas' inbördes förhållande.

[2] Jfr ovan s. 217, not 2.

[3] Klemming, Rimkr. 2, s. 180 ff., där en intressant skildring av Karl Knutssons förhandlingstaktik lämnas.

[4] Ibid., s. 185 ff. Märkliga äro de ord, med vilka krönikören låter marsken motivera, att drotsen frånhänts sina län: »thy somme mena, at han vil illa, rikesens friiheeth oss forspilla, vy haffuom forsworit swa mangt eth sin, at aldrey konung eric anama jn» osv. Riksföreståndaren skall sålunda på det mest expressiva sätt ha förklarat, att antingen måste konung Erik eller han själv vika, och att Eriks anhängare voro hans egna dödsfiender. Marskens propaganda lade således redan nu de största hinder i vägen för unionsvännernas anslutning till konung Erik. Bakom den iver, varmed de likväl höllo fast vid konungen, skymta grundtankarna i deras program (jfr s. 224).

[5] Nils Stensson skall ha motiverat sin genstörtighet mot Karl Knutsson med att denne ville fördärva honom »och haffuer marsken konung erik forsworit, som wy haffuom alle hyllath och korath» (Klemming, Rimkr. 2, s. 189 f., jfr Hadorph, Rimkr. 2, s. 128 f.).

och miste nu alla sina förläningar utom Viborg samt Ringstadaholm, som sonen fick behålla.[1] Det skedde i januari 1439. Överfallet på drotsen, rikets högsta ämbetsman, och det odiösa sätt, varpå det utfördes, väckte naturligtvis en storm av förbittring bland unionsvännerna i gemen och särskilt hos herr Kristers släkt och personliga vänner — till vilka senare även biskop Thomas hörde.

Under tiden hade Nils Stensson brutit sin överenskommelse med riksföreståndaren, som nu drog emot honom med krigsmakt. Med marsken voro ärkebiskopen, Thomas och drotsen, den sistnämnde tydligen i halv fångenskap. De tre meningsfränderna utsändes till Stegeborg för att avfordra Nils Stensson slottsloven. Men Nils vägrade, och de utskickade återvände med oförrättat ärende. Karl Knutsson ber dem då om råd. De svara avböjande. Marsken vredgas, går till handling och påbörjar belägringen. Då Karl Kristersson, drotsens son, beordras till hjälp, vägrar han och överlämnar i stället Ringstadaholm åt riksföreståndaren. Nils Stensson flyr till konung Erik på Gottland, sedan han — mot marskens vetskap och vilja — lyckats utverka vapenstillestånd. Därifrån återkommer han med »Danabroka».[2]

Karlskrönikans visserligen tendentiösa skildring tarvar knappast från vår synpunkt någon kommentar. Vi se, hur Karl Knutsson vill göra rent hus med Eriks anhängare, hur biskop Thomas och ärkebiskopen tillhöra hans avgjorda motståndare, hur de gå i flock och farnöte med herr Krister och Benkt Jönsson. Vi förstå, att denna krets av bittert förödmjukade prelater och herremän i hemlighet måste sym-

[1] Klemming, Rimkr. 2, s. 191—196. Det nit, varmed Karlskrönikan framhåller herr Kristers falskhet, bör nog delvis betraktas som ett försök att rättfärdiga marskens övervåld mot den gamle drotsen. Konung Erik slog genast i sin proklamation till svenskarna 1439 mynt av det skedda (Hadorph, Rimkr. 2, s. 130). Händelsen fick verkningar för en lång tid framåt, Krister Nilssons släkt glömde den aldrig, vilket Karl Knutsson under hela sin livstid nogsamt fick erfara.

[2] Klemming, Rimkr. 2, s. 196—205. Situationen utanför Stegeborg var följande. Karl Knutsson ville ha klart besked om vem som stod på hans eller unionskonungens sida. Nils Stensson ansåg, att endast en öppen och oförbehållsam anslutning till konung Erik kunde rädda honom och hans vänner från marskens tyranni. Han hoppades, att om konflikten tillspetsades, skulle de andra unionsvännerna vara tvungna att ta steget fullt ut. Thomas och hans meningsfränder ansågo, att de därmed skulle i förhandenvarande situation riskera allt med utsikt att vinna föga eller intet, att de voro utlämnade åt marskens godtycke, att läget därför krävde den största försiktighet.

patisera med Nils Stensson, och att de ej kunde känna någon större förvåning, när han kom tillbaka med det danska baneret. De upprördes förvisso ej så mycket av själva handlingen[1] — hade Eriks ställning varit starkare, hans maktmedel överlägsna Karl Knutssons, hade de nog tagit parti mot marsken — däremot harmades de över vissa av dess motiv, och framför allt våndades de inför den fara, av vilken de genom Nils' tilltag hotades. Men för den ödesdigra utvecklingen sköto de förvisso skulden främst på riksföreståndaren. De följande händelserna gjorde honom än mer förhatlig för dem.

Nils Stenssons tilltag att föra »Danabroka» in i landet kom att stå unionsvännerna dyrt. Samtidigt som riksföreståndaren lade beslag på en stor del av deras egendom, har han tydligen över land och rike utbasunerat, särskilt för bönderna och knapadeln, att nu höllo drotsen, biskoparna och deras anhang på med att dra in konung Erik i landet för att tillintetgöra den svenska friheten och tvinga allmogen under evigt träldomsok. Fick marsken på det sättet oemotsagd upphetsa allmogen, visste nog Thomas och hans meningsfränder, vad de hade att vänta. De utfärdade då det bekanta *riksrådsmanifestet mot Nils Stensson* av den 25 april 1439, i vilket det heter: »ty ærom wij nu swa eens, at wij williom taka Gudh til hielp oc Rättin och wäria wart egit Fædhernesslandh for tolkom orätt och ofwerwaldh».[2] Samma tanke återfinnes i *frihetsvisans:*

Thw wagha thin halss oc swa thina hand
at frelsa tith eghit fädhernessland

---

[1] En annan fråga är, om Nils Stensson någonsin personligen tilltalat Thomas. Förmodligen har biskopen ansett honom vara av ung. samma skrot som Karl Knutsson, blott mindre förslagen och farlig. Nils' framfart i Östergötland 1439, varvid stort övervåld synes ha övats mot kyrkor och kloster, kan ej ha stämt Thomas blidare mot honom och hans släkt (jfr *SRS* I: 1, s. 155, Hadorph, Rimkr. 2, s. 133, *SRS* III: 1, s. 109, pgm. brev, dat. Arboga 7/7 och Vadstena 3,8 1440. R. A.)

[2] Hadorph, Rimkr. II, s. 132 ff. Både ärkebiskop Nils och Thomas märkas bland proklamationens utställare, vidare de unionsvänliga riddarne Gotskalk Benktsson och Niclis Erengislasson samt väpnaren Benkt Jönsson (vilka 1432 utfärdade intyg för äbp. Olov ang. biskopsvalens frihet, riksföreståndarskapet etc.). Av de 6 övriga, som beseglade brevet, tillhörde kanske hr Gustav Algotsson närmast samma parti, (*ST* 3, s. 123; *HSH* 32, s. 427; pgm. br. 19/4 1444 i D. R. A., jfr dock pgm. br. 18/10 1448. R. A.); de övriga voro mindre betydande män. Jfr rådsbrevet 5/2 1511, Styffe, a. a. V, s. 439.

och anses som ett av de starkaste bevisen för Thomas' stora fosterlandskärlek. Proklamationens egen tillkomsthistoria talar emellertid mot denna åsikt. Visserligen tillkom kanske manifestet mot Nils Stensson ej genom riksföreståndarens direkta tryck på sina antagonister i rådet att visa sin kärlek till fäderneslandet — det kunde de ju ha gjort på ett bättre sätt, f. öv. var Nils Stensson, när brevet utfärdades, sedan några veckor slagen ur brädet —, utan väl snarast för att rädda brevskrivarna i den bekymmersamma situationen inför folkopinionen och besvärja dess våldsamma indignation, som väckts till nytt liv genom Karl Knutssons propaganda. Det jäste f. öv. ej blott i Sverige, redan hösten 1438 utbröt på Själland, Fyn och i Jylland bondeuppror, som riktade sig mot prelaterna och ridderskapet.[1] Våra biskopar och hela högadeln fruktade en upprepning av Engelbrektstidens pöbelvälde, blott under än värre former. Karl Knutsson befann sig åter i en gynnsam situation, likartad med Engelbrekts efter Vadstenamötet 1434. Rådsproklamationen mot Nils Stensson blev — ehuru med avsikt försiktigt formulerad[2] — ett utmärkt vapen i riksföreståndarens hand. Den kom till användning vid Eriks invasion sommaren 1439,[3] ty den innebar faktiskt en ny desavouering, den andra i ordningen, från unionsvännernas sida av hans politik. Karl Knutssons energi och målmedvetenhet hemförde militärt och diplomatiskt segern, han genomdrev utan motstånd i okt. 1439 Eriks avsättning. Men segerns frukter vann riksföreståndaren ej lika lätt, dem gjorde unionspartiet, som snabbt inrättat sig efter den nya situationen, honom stridiga.

Unionsvännerna hade självfallet ej varit overksamma under sommarens lopp. I början av juni samlades riksrådet i Stockholm till överläggningar, i vilka bl. a. ärkebiskopen, Thomas och Hans Kröpelin deltogo.[4] Riksföreståndaren

[1] Erslev, Erik av Pommern, s. 398.

[2] Brevutfärdarna vilja stå fasta vid marskens sida, tills riket kommer i en bättre stadga och han med rikets råds och inbyggares samtycke befrias från ämbetet. De binda sig således blott för den aktuella situationen.

[3] Erik anlände enligt Vadstenadiariet till Stäkeborg d. 25 juli. Samma källa uppger, att marsken några dagar tidigare dragit bort därifrån »nec aliquis nobilium venit ad eum, quia non steterat et fecerat secundum placitacionem Kalmarnie factam per conciliarios trium regnorum et dominos ciuitatum.» *SRS* I: 1, s. 155. Jfr Klemming, Rimkr. 2, s. 214 ff.

[4] Perg. br., dat. 11 juni 1439. R.A.

hade nyligen med sina anhängare dragit till Stäkeborg, och hans fiender uppe i landet fingo därför andrum. De utfärda nu en proklamation, som till punkt och pricka utlägger deras syn på läget.[1] De vilja hålla stadigt fast vid Kalmar dagtingan,[2] så att rätten stannar på svenskarnas sida. De erkänna visserligen fortfarande, enär tiden ännu ej är mogen att öppet bryta med marsken och trotsa folkopinionen, »at nyttast ware haffua inføddhan konung».[3] Men det är i nuvarande situation omöjligt, av många orsaker. Sverige skulle då ha brutit den beseglade unionstraktaten, och därmed vore rikets rykte förspillt. I utlandet skulle man tro, att den svenska frihetsrörelsen ej vore företagen av nödtvång utan av ondska. Man skulle ge konungen rätt och rikets män orätt i allt. Att uppsätta en inhemsk konung vore så mycket mer omöjligt, som inbördes tvedräkt råder mellan rikena. Sverige skulle förutom grannländerna få Preussen, hansestäderna, kejsaren, Erik, Kristoffer och och deras vänner till fiender och snart nog duka under. Därför kan unionen ej avslås, utan den bör hellre förbättras och knytas fastare. Rådet föreslår tvenne alternativ. Antingen får konung Erik behålla kungatiteln och en årlig ränta, medan makten överdrages åt Kristoffer som riksföreståndare för de tre rikena. Eller också utlöses Erik från kronan mot en årlig ränta, varefter Kristoffer väljes till unionskonung. Till att förhandla därom med Erik utses Hans Kröpelin.

I denna rådsproklamation ligger hela den svenska unionistiska politiken in nuce. Den grundar sig — trots principen om valkonungadömet — på legitimitetsidén och ett rättsligt bindande unionsavtal. Med den är Thomas' namn oupplösligt förbunden.

Utan tvivel hade unionsvännerna och bland dem även biskop Thomas av ovan antydda skäl helst sett en fredlig uppgörelse med konung Erik. Otvivelaktigt funno de önskvärt att själva — ej blott genom Hans Kröpelins bemedling — övertyga honom om situationens allvar och få hans med-

[1] *DN* V, s. 489 ff. Brevets exakta datum är okänt, det är skrivet under tiden 5—11 juni. — Den 11 juni var en av brevutfärdarna, ärkebiskop Nils, i Stockholm (pgm. brev. R. A.).
[2] Kalmarfördraget 1436. Se *FHT* 1919, s. 107 ff.
[3] Stadgandet om inhemsk konung kvarstår i Kristoffers landslag.

givande till en ny unionell regim. Men i det fallet stod marsken hindrande i vägen.[1] Då förenklades plötsligt situationen genom det danska rådets uppsägelsebrev till Erik.[2] Redan förut hade konnngens envishet och valhänta politik ställt våra unionsvänners tålamod och uppfinningsförmåga på hårda prov. De övervägde nu en definitiv brytning med honom — dock under iakttagande av alla legala former — men ej med unionen, som de ivrigare än någonsin sökte rädda genom omedelbart val av ny unionskonung. Unionspartiet gjorde ej längre något allvarligt försök att ernå förlikning med Erik. De ha säkerligen på Telgemötet hösten 1439 vid avsättningsakten visat sig minst lika avogt sinnade som marsken mot konungen. Unionsvännerna sökte därmed frånrycka Karl äran av Eriks detronisation för att på så sätt få övertaget över riksföreståndaren. De nöjde sig ej med att låta Erik falla, de korade honom till syndabock för unionens tidigare misslyckande, genom att skarpt skilja på sak och person, genom en närmare förklaring av den rätta unionens bärande tankar sökte de helt visst ej utan framgång rättfärdiga sin egen politik.[3] I skydd av sin

[1] Även om de unionsvänliga svenska rådsherrarna velat begiva sig till konung Erik på Stäkeborg, skulle de ej vågat av fruktan för allmogen och särskilt för marsken, vilken då skulle fått ett levande bevis för hur litet allvar och fosterlandskärlek det låg bakom proklamationen mot Nils Stensson. Riksföreståndaren kunde naturligtvis ej i lugn och ro låta den svenska kungakronan spelas sig ur händerna och avvisade därför alla uppmaningar från Erik och hans anhängare om förhandlingar med konungen personligen, enär det skulle ha komprometterat hans egen sak. Ehuru Erik genom sin resa till Stäkeborg nog uppriktigt sökte förlikning med svenskarna och därvid blott handlade i överensstämmelse med det citerade rådsbrevet av juni 1439, så föredrogo Thomas och hans meningsfränder i eget intresse att handla enligt manifestet mot Nils Stensson och urskulda sitt uteblivande med att de lovat stå fasta med marsken och Sveriges rike (Klemming, Rimkr. 2, s. 215, jfr s. 217). Marsken fick alltså även i detta fall bära ansvaret för unionsvännernas uteblivande, som dock närmast var motiverat av händelsernas gång i Danmark samt av hänsyn till den inrikes politiska situationen och den allmänna folkopinionen.

[2] Hadorph, Rimkr. 2, s. 134—136. Full visshet om vad som försiggått i Danmark fick man i Sverige i mitten av juli. Det hindrar dock ej, att det svenska unionspartiet på förhand haft aning eller kännedom om vad som var i görningen. Ericus Olai försäkran (*SRS* II:1, s. 147 f.), att danskarna förfarit egenmäktigt, behöver ej vara avgörande för denna fråga. Hur därmed än kan ha förhållit sig, vid tolkningen av den samtidiga svenska unionistiska politiken influeras blott nyanserna därav.

[3] Även med vårt betraktelsesätt är Erl. Hjärnes datering 'post quem' av frihetsvisan — till tiden efter Telgemötet — oantastlig (*FHT* 1919, s. 122 f.). Dikten, vars författare varit med att uppsätta rådsbrevet av juni rör. unionsfrågan, kan ej ha skrivits före konung Eriks avsättning i Sverige. En annan tolkning svär mot de ledande idéerna i Thomas' politiska författar-

nyvunna position satte de genast i gång förberedelser till en ny unionistisk överenskommelse. Deras hopp stod till den presumtive tronarvingen, hertig Kristoffer, numera Danmarks rikes föreståndare som följande år skulle bli dess konung. Han blev nu deras tronkandidat.[1] Med hans hjälp tänkte de göra Karl Knutsson oskadlig för att sedan i lugn och ro själva få regera landet, sedan den nye konungen avkrävts en bindande handfästning, och slott och län antvardats åt svenska män. Den stolte riksföreståndaren måste med all kraft bekämpa sådana planer, som realiserade skulle ha satt hela hans politiska framtid på spel. Karl har tydligen ånyo slagit an på de nationella strängarna och med iver hävdat, att svenskarna skulle välja en infödd konung. För den tanken hade marsken fortfarande ett kraftigt stöd i den breda folkopinionen. Han lyckades även förhindra Kristoffers val, behöll sitt riksföreståndarskap[2] och vann även andra framgångar. Medan unionsvännerna ej kunde eller vågade uträtta något nämnvärt på mötet med danskarna i Jönköping[3], överlämnades åt marsken Stäkeborg och Kalmar; befälhavarna på dessa slott skulle uppsäga konung Erik tro och lydnad.[4] Den förlikning, som nu ingicks mellan Karl Knutsson och Stenssönerna, varade kort tid, varefter riksföreståndaren ryckte i fält

---

skap, den leder även till orimligheter vid tolkningen av biskopens skrifter, särskilt otänkbara för frihetsvisans vidkommande.

[1] Enl. Karlskrönikan skola unionsvännerna genast (genom ärkebiskopen) ha föreslagit Kristoffer till konung. Se Klemming, Rimkr. 2, s. 219. Jfr riksrådets instruktion för sina utskickade till Jönköpingsmötet (Hadorph, Rimkr. 2, s. 138 f.). Den har dock starkt influerats av marskens vilja (jfr *FHT* 1919, s. 111 ff). Bland delegaterna märktes ärkebiskop Nils, Benkt av Linköping och Thomas av Strängnäs, flertalet av de övriga voro också unionsvänner. Jönköpings beslut $^{3}/_{11}$ 1439 (*ST* 3, s. 185 ff.) undertecknades av lika många danskar som svenskar; bland de senare märktes ärkebiskopen och Thomas.

[2] Enligt Karlskrönikan besvarades ärkebiskopens proposition på riksmötet i Telge om att Kristoffer skulle väljas till konung av 'alla' (!) med: »medhen wy liffua skal thz ey wara, wlleka war oss ey aff fat, medhen wtlenska konunga haffua offuer oss rat» osv., varefter det enhälligt och av var och en beslöts, att marsken skulle förestå riket, tills land och slott fullständigt befriats från rikets fiender. Klemming, Rimkr. 2, s. 218 f., jfr *FHT* 1919, s. 110 f.

[3] Jfr E. Hjärnes högst beaktansvärda utredning av detta mötes karaktär (*FHT* 1919, s. 112 ff.) Givetvis har Thomas ej stått främmande för det koncept till mötesbeslut, som unionsvännerna av allt att döma tyckas ha framlagt där, men som de ej vågade antaga. Biskopen har f. ö. nog lagt sin hand vid den slutliga överenskommelsen (*ST*, 3, s. 186, jfr Klemming, Svenska medeltidsdikter, s. 386).

[4] Klemming, Rimkr. 2, s. 219 f.

mot Nils Stensson.[1] Denne blev slagen, tillfångatagen och dog kort därefter, om av sina sår, av hård behandling eller, som av Karlskrönikan uppges, av pesten må lämnas därhän[2]. Karl Knutsson hade med andra ord återupptagit sin gamla kraftfulla och hänsynslösa politik och fullföljde den med stor framgång. När rikets ständer i januari 1440 sammanträdde i Arboga, kunde han genomdriva ett beslut, att endast en inhemsk man skulle väljas till konung.[3] Med oro måste en unionsvän som Thomas spörja sig, vilket slut dessa händelser skulle få. Hur biskopen än bar sig åt, hur klokt och välberäknat han än handlade, alltid var det marsken, som tack vare sin energi och sina överlägsna maktmedel hembar segern.[4] Riksföreståndaren hade ingen jämbördig motståndare bland den inhemska adeln. De dådkraftigaste, Stenssönerna, följde sina speciella intressen, Nils var nu död, de övriga förödmjukade och måste tigga marsken om förlikning,[5] drotsen var gammal och genom marskens brutala politik för alltid knäckt och ur spelet. Ifall nu Karl Knutsson bleve vald till konung, skulle emellertid kyrkomännens årtiondelånga, unionella strävanden tillspillogivas, och Thomas hade under årens lopp fått se och erfara så mycket av marskens politik, att ingenting annat än den bittraste nöd kunnat förlika honom med riksföreståndarens tronbestigning. Enda räddningen var att söka hos Kristoffer. Med honom måste unionsvännerna träffa en uppgörelse, innan Karl Knutsson lyckats tillskansa sig den svenska konungakronan.[6] Situationen var nu helt annorlunda än efter Engelbrekts död år 1436, då riket också stod inför valet och kvalet mellan

[1] Ibid., s. 221—224. Marsken har tydligen anklagat Nils Stensson, som enl. den citerade källan skall ha skövlat och härjat i Östergötland, för att jämte brodern Bo stå i komplott med konungen, vilken de mot alla förpliktelser och löften ej uppsagt tro och lydnad.

[2] Ibid., s. 223. Man lägger märke till, hur ivrigt krönikan tar Karl Knutsson i försvar på denna punkt.

[3] Enl. Vadstenadiariets trovärdiga uppgift. *SRS* I:1, s. 156. Krönikören uppger, att nämnda beslut skall ha fattats enhälligt, 'såsom det förljudes'. Det vore av intresse att veta något närmare om tillkomsten av detta 'enhälliga' beslut, som skar över livsnerven i unionsvännernas politik.

[4] Sedan Magnus Gren vid Olovsmässotid överlämnat Borgholms slott, innehade marsken samtliga rikets slott. Klemming, Rimkr. 2, s. 226 f., *SRS* I:1, s. 156.

[5] [Lager-]Bring: Samling af handlingar 2, s. 215—218.

[6] Det för Karl Knutsson partiska Vadstenadiariet säger, att Kristoffers val till svensk konung skett på prelaternes föranstaltande — »utinam et diuinam», utbrister kanske ej utan ironi notisens författare (*SRS* I:1, s. 156).

nationalstat och union, mellan in- och utländsk konung. Då var det nationella partiet försvagat, sprängt och splittrat, nu leddes det åter av en man, som suveränt härskade över landets krigsmakt. I denna situation har Thomas förmodligen skrivit sitt förmanings- eller rättare sagt *straffbrev till Karl Knutsson*[1], i vilket han i omskrivningar kungör, att det svenska prästerskapet aldrig kommer att medverka till Karls konungaval.

Vid tiden för brevets nedskrivande voro ännu idéerna om nationalstaten utslagsgivande i den svenska politiken, det hade senast det sista riksmötet visat. Thomas tecknar här sin åskådning av det nationella kungadömets förpliktelser i belysning av Karl Knutssons våldsamma framfart mot kyrkan. Thomas betonar i sin skarpa och häftiga skrift, att han uppträder som kyrkans representant, för att hon ej måtte lida orätt eller övervåld. Främst skall kyrkan — men även andra — hållas vid sin frihet och rätt. Strävar Karl Knutsson efter Sveriges krona, så bör han följa landets stora helgonkonungs och andra kristna konungars exempel, vilka styrkte rätten så med klerker som med lekmän. Däri, lika litet som i det inflätade tadlet mot unionskonungens överdåd, ligger intet uppmuntrande erkännande av Karl Knutssons politik. Thomas tillkännager blott på vad sätt marsken måste omforma sina planer och sitt handlingssätt för att kunna vinna kyrkans stöd. Endast en total förvandling 'med fullkomlig, stor bättring' duger, och det är ej särskilt uppmuntrande för marsken att höra vare sig om den svåra straffdom, som i annat fall skulle drabba honom, eller upplysningen om att av dem, som verkligen bättrat sig, 'finner man ganska få i skriften'. Säkert är, att Thomas vid denna tidpunkt ej räknat med en vändning till det bättre i förhållandet till riksföreståndaren. Det är knappast troligare, att han uppriktigt önskat en förlikning, ifall ej Karl totalt underkastade sig. Desto klarare och mera obe-

[1] [Lager-]Bring: Saml. af handl. 3, s. 238 ff.; *SRS* II:2, s. 167 f. Om brevets tilkomsttid och karaktär av propagandaskrift se *FHT* 1919, s. 120 ff. Brevet kan också vara skrivet strax före Arbogariksdagen i jan. 1440 i liknande syfto, som här ovan angivits. Det är dock mindre sannolikt och inverkar i varje fall ej avsevärt på brevets tolkning. Det kunde också tänkas vara utgånget efter Engelbrekts död och före Kalmaravtalet i okt. 1436. Flera indicier synas tala därför, men de kunna ej jäva de starka argument, som tala för den här accepterade dateringen.

tingat bryter biskopen staven över marskens regemente. I stället för att studera bibelns ord låter denne läsa krönikor för sig om att biskopar och prelater och kyrkor äro många slagna till döds. Verkningarna av detta djävulens gift har enligt Thomas redan börjat visa sig i vårt land. Aldrig har meniga klerkeriet lidit mer förtryck och träldom. Själv är biskopen beredd att lida martyrdöden. Att Karl förgått sig mot det världsliga samhället, mot en förblindad konung och tredskande stormän är förlåtligt, men ej hans framfart mot Gud, den heliga kyrkan och hennes förmän, som nu stå under formligt skräckvälde. Karl rövar och gästar med våld kyrkans tjänare, sätter ned klerker och officier, dvs. avsätter präster och nedlägger gudtjänsten. Han har därmed begått bannsmål, bevisliga med rikets råd. Marsken aktar likväl ej biskopens faderliga förmaningar till bättring utan skryter i stället med att han vill göra vad som skall spörjas i hundra år. Det är tydligt, vad dessa ord betyda — åtminstone i Thomas' ögon. Hela den nationella rörelsen, för vilken marsken nu är ledaren, har misstänkta syften — typiskt nog klandras i detta samband även Engelbrekts framfart.[1]

Hade Thomas sänt ut denna flygskrift i hopp om att Karl Knutsson skulle ta sitt förnuft till fånga och göra bot och bättring, skulle han underlåtit att framslunga sina värsta insinuationer och ej heller avskurit den vilseförde alla med vanlig ärekänsla förenliga reträttvägar. I stället pekar biskopen på vägen till Canossa. Men den var bitter och likväl fruktlös, det visste riksföreståndaren, och han valde därför, när allt hopp om kungakronan slocknat, uppgörelsen med Kristoffer.

Det låg i förhållandenas natur, att det gamla unionspartiet bäst var skickat att stödja Kristoffers politik. Ehuru bayraren naturligtvis ej i allt kunde gilla de svenska prelaternas intentioner, såg han givetvis helst, att uppgörelsen med svenskarna gick i denna riktning.

Riksföreståndaren åter hade under sin korta politiska bana hunnit förvärva en lika stor som bittert sinnad

[1] De klagomål över personligen lidna oförrätter, som Thomas andrager, förefalla ej vara av den art, att de utgöra några svårare gravamina mot riksföreståndaren. I sin mån vittna de om biskopens bittra sinnesstämning mot marsken.

skara ovänner bland landets inflytelserikaste och mest ansedda män. Förenade de sig med Kristoffer till en gemensam kraftansträngning, skulle nog marsken vara tvungen att ge vika. Å andra sidan satt Karl Knutsson ensam inne med de militära maktmedlen. Han var en fiende, som måste ingjuta respekt, med vilken en brytning var synnerligen farlig. Riksföreståndaren åter fann, att hans vapen ej i längden kunde rädda honom i striden mot en övermäktig fiende, som hade de största sympatier bland rikets prelater och stormän. Bland annat hade *biskops Thomas' förmaningsbrev* övertygat honom om hans egen ställnings ohållbarhet. Lika litet uppmuntrande för Karl Knutsson blevo måhända förhandlingarna på det, enligt Jönköpings beslut 1439, i Kalmar midsommar 1440 sammanträdande unionsmötet. Där avtalades, att svenskarna på ett riksmöte mickelsmässotid samma år skulle besluta, huruvida de ville taga Kristoffer till konung eller ej.[1] Beslutet, ehuru till formen helt säkert otadligt, ledsagades kanske av privata, ej fullt så oskyldiga förhandlingar mellan de svenska unionsvännerna och danskarna. Det upprev i varje fall Arboga mötes

---

[1] Se det svenska riksrådets brev, dat. Arboga d. 4 nov. 1440, till det norska med tillkännagivande av Kristoffers konungaval (*DN* V, s. 503). Den gamla åsikten, att Kalmarmötet midsommar 1440 ej kommit till stånd, är tydligen oriktig. Man kan däremot spörja, om Karl Knutssons överenskommelse med danskarna träffades — såsom Karlskrönikan låter påskina — samtidigt med detta möte, alltså vid midsommartiden, eller senare (Klemming, Rimkr. 2, s. 227 f.) Från vår synpunkt spelar frågan ej så stor roll, enär Karlskrönikan just framhåller, att marskens överenskommelse med danskarna var av hemlig natur och tydligen i varje fall slutförts först efter de offentliga förhandlingarnas avslutande. Så mycket viktigare är Karlskrönikans troligen något överdrivna uppgift om att hela riksrådet då enhälligt yrkat på Kristoffers val. Ej mindre beaktansvärt är, att Thomas tydligen ej varit tillstädes i Kalmar. Den 22 och 30 juni 1440 var han i Strängnäs, den 7 juli jämte ärkebiskopen i Arboga, där de fällde en dom till hr Benkt Stenssons nackdel (pgm.- och ppr.-brev, R.A.). Det nyss anförda stärkte naturligtvis Thomas' ställning i den kommande polemiken mot Karl Knutsson, i synnerhet om den senare själv deltagit i de officiella Kalmarförhandlingarna. Beträffande tidpunkten för dennes överenskommelse med danskarna må blott framhävas sannolikheten av att den ingåtts relativt sent. Vi förstå bättre Karl Knutssons stora tveksamhet inför ett dylikt steg än Kristoffers eventuella senfärdighet med att besegla ett för honom själv trots allt så gynnsamt fördrag. Det låg tvärtom i bayrarens intresse att snarast möjligt få framlägga bevisen på den med riksföreståndaren ingångna överenskommelsen. Karl Knutsson var då ohjälpligt komprometterad, på unionsvännerna visste sig Kristoffer kunna lita, den fasta grundvalen var då lagd för konungens regeringsmaxim: diuide et impera. Även om förhandlingar med marsken, som troligt är, påbörjats vid eller strax efter unionsmötet, förstå vi lätt, varför de avslutats först i slutet av juli eller början av augusti.

beslut, och stämningen under förhandlingarna har nog allmänt varit lika deciderad till Kristoffers förmån som bitter mot Karl Knutsson. Riksföreståndaren var isolerad, stormännen voro hans fiender, bönderna till följd av det hårda skattetrycket missnöjda och opålitliga, stämningen bland lågfrälset kanske ej heller den bästa. Karl kunde knappast för egen del ens med största uppoffringar påräkna ett fullgiltigt konungaval; även om han nådde maktens tinnar, hotade hans fall omedelbart. Marsken fann det då bättre att avstå från ett lika vittfamnande som utsiktslöst företag och i stället utnyttja sin maktställning till att nå en mindre lysande men desto fastare position. I det syftet sökte han komma sina motståndare i förväg genom en förstahandsuppgörelse med Kristoffer. Förhandlingarna därom, som inleddes av marskens svåger, ha naturligtvis ej kunnat hållas fullkomligt hemliga, och vilda rykten om dem spredo sig utan tvivel över landet. Under tiden, alltså efter det officiella Kalmarmötets slut och före det offentliga kungörandet av konung Kristoffers öppna brev om överenskommelsen med Karl Knutsson, varigenom den senare utlovas oerhörda förläningar, ifall Kristoffer valdes till konung,[1] har förmodligen biskop Thomas ej utan tanke på den stundande valriksdagen skrivit *frihetsvisan*, den dikt, som gjort hans namn så berömt och allbekant, som givit det dess vackra klang.

Vi ha nu följt den politiska utvecklingen fram till tiden för *frihetsvisans* tillkomst. Vi ha ännu ej funnit den förändring i Thomas' politik och tänkesätt, som skulle motivera den gängse åskådningen av det höga fosterländska frihetspatos, som fyller hans ståtliga dikt. Ej ens den ofta citerade riksrådsproklamationen mot Nils Stensson har vid en närmare granskning visat sig tala därför. Av vad som hittills framkommit, får man det bestämda intrycket, att Thomas' politik var i stort sett identisk med de övriga biskoparnas och prelaternas politik, och att han var en av de-

---

[1] Hausen, Finlands medeltidsurkunder 3, s. 194 f. I brevet nämnes uttryckligen blott Åbo biskopsdöme, men samtidigt lovar konungen stadfästa de förläningar, som riksföreståndaren till äventyrs kunde utverka av riksrådet. I den frågan hade riksföreståndaren utan tvivel av konungens utskickade erhållit mer eller mindre bindande löften och förspeglingar. Jfr nedan, s. 241, not 1.

ras främsta ledare.[1] Enligt den förhärskande åsikten däremot bildade han ett berömligt undantag från sina dansk- och unionsvänliga medbröder. Han var en uppriktig fosterlandsvän, ställde sig i farans stund på det nationella partiets sida, som Engelbrekts beundrare och Karl Knutssons vän sjunger han fäderneslandets och frihetens lov. *Frihetsvisan* är då, för att använda ett uttryck av dess främsta kännare: *den nya svenska nationalkänslans äldsta litterära urkund.*[2] — Innan jag närmare söker bemöta denna uppfattning, må blott påpekas, att teorien står och faller med den gängse tolkningen av Strängnäsbiskopens dikt till friheten. Det må även inledningsvis framhävas, att man i regel ej rätt ihågkommit förutsättningarna för och arten av biskoparnas unionsvänlighet, ej heller närmare analyserat arten av Thomas' fosterlandskärlek och frihetspatos.[3] En närmare undersökning visar, att vi här ej ha att göra med oförenliga motsatser utan blott olika sidor av samma sak.

Biskop Thomas' *frihetsvisa* har på senare tid gjorts till föremål för en synnerligen idérik och tankeväckande undersökning, vars resultat också i allt väsentligt torde bli bestående.[4] I den har först uppvisats, att uppdelningen av visan i tvenne dikter är oriktig.[5] Där har vidare visans tillkomsttid rätt angivits till tiden efter Eriks avsättning i Sverige, sept. 1439, och före Kristoffers val i okt. 1440, förmodligen innan Karl Knutsson genom sin definitiva nyorientering samma år tryggade bayrarens val.[6] Märkligast

[1] Det utesluter naturligtvis ej, att Thomas i mångt och mycket och troligen mera än de flesta av sina medbiskopar var en ideolog, kanske ej så olik de vittberömda lärare, vilkas läror han insupit i Paris.

[2] *FHT* 1919, s. 134. — Påståendet saknar, såsom jag nedan skall söka visa, ej allt fog, men får då en ny innebörd.

[3] Jfr dock *FHT* 1919, s. 129 f.

[4] Erland Hjärne, Biskop Thomas' av Strängnäs visa om striden för Sveriges frihet i *FHT* 1919, s. 96—134.

[5] *FHT* 1919, s. 96—99.

[6] *FHT* 1919, s. 119—124; jfr ovan s. 231. Frihetsvisan kan ej ha skrivits våren eller sommaren 1439 under marskens strid mot Nils Stensson och konung Erik. I så fall skulle dikten uteslutande rikta sig mot konungen och hans svenska anhang och utgöra en maning till svenskarna i gemen att ej hylla sig till Erik, som bröt all lag och rätt. Frihetsvisan skulle då om även motvilligt vara ett försvar för marskens visserligen olämpligt hårdhänta men dock berättigade strid till värnande av rikets frihet och rätt. Den skulle då ej längre vara en agressiv stridsskrift mot den farligaste motståndaren. Det är då hart när obegripligt, varför Thomas onödigtvis och i denna form velat spela mera på samma strängar, som anslagits i rådsproklamationen mot Nils Stensson. Även om han ej gärna såg, att Erik och Nils Stensson bleve herrar i landet,

och fruktbarast är kanske dess tes, att *frihetsvisan* är en i bestämda syften skriven propagandadikt för Thomas' politiska idéer, och att den som sådan i talrika avskrifter släppts ut för att bearbeta folkstämningen.

I allt detta liksom i ett flertal detaljfrågor är jag ense med författaren till nämnda undersökning och bygger blott på hans resultat. Däremot måste hans uppfattning, att frihetsvisan ger uttryck åt en — visserligen reserverad och dämpad — sympati för Karl Knutsson, och att den vill stödja marsken i hans strid för det inhemska kungadömet mot danskarna och unionen, bemötas. Med vida större rätt kan man göra gällande, att dikten utgör ett genmäle mot Karl Knutssons beskyllningar, muntliga eller skriftliga, mot Thomas och hans meningsfränder för unionsvänlighet och bristande fosterlandskärlek. I *frihetsvisan* söker Thomas uppvisa hyckleriet och tomheten i marskens uppfattning och propaganda, hans dikt visar sig närmare granskad vara en visserligen på det hela försiktigt formulerad men just genom sin väl avvägda, bitande ironi dess fruktansvärdare pamflett mot Karl Knutsson och hans regemente.

Att *frihetsvisan* kan underkastas så olika tolkningar

---

hade han dock ej heller något som helst intresse av att marsken blev enväldig, tvärtom. F. ö. var situationen aldrig sådan, att avgörandet på allvar kunde fruktas utfalla till Eriks förmån. Om trots allt Thomas fallit offer för en dylik illusion, skulle biskopen säkerligen gestaltat sin dikt på ett annat sätt (jfr prokl. mot Nils Stensson). Han skulle då ej redan genom valet av tempus ha antytt, att Eriks och Nils Stenssons politik ej längre var aktuell, i synnerhet som han eljest alltid undviker förhastade slutomdömen. I dikten är ej alls tal om att konungen f. n. söker återerövra sina land — verserna: »han wart fult snart try riike qwiit, hwar finnär han annar sliika» och »twädrekt wexte j riikit stoor, tok honum thil lithin froma», passa bäst till situationen efter Borgholms uppgivande, 25 juli 1440. Även Nils Stenssons uppror synes tillhöra det förgångna. Vidare vinna orden om »Danielis dröma», tornväktaren m. fl. endast då en tillfredsställande förklaring, om de syfta på riksföreståndaren. Och slutligen: hur kunde Thomas — förkämpen för legitimitetsidén (och unionen) — någon månad efter utfärdandet av ett rådsbrev, i vilket Eriks legitima rätt till kronan poängteras, utan juridiskt vägande skäl sadla om och i en offentlig skrift, troligen i eget namn — man betänke hans ställning i samhället — angripa samma konung, då denne blott vill eller föreger sig vilja förhandla på den basis, det svenska riksrådet självt angivit. Antastade Thomas före Eriks officiella avsättning konungens rätt till kronan, rubbade han samtidigt på grunden för Kristoffers val och arbetade därmed Karl Knutsson i händerna. Än orimligare är, att frihetsvisan skulle skrivits före juni 1439, innan danskarna uppsagt Erik tro och lydnad, och innan några åtgärder där och i Sverige hunnit vidtagas för tryggandet av Kristoffers succession. Hur skall då riksrådets strax därefter framlagda unionsprogram förklaras? Jfr Ericus Olais ord om svenskarnas förundransvärda tålamod med konung Erik (*SRS* II:1, sid. 148).

beror väl främst därpå, att i dess centrala parti, där Karl Knutssons politik avhandlas, mångtydiga uttryck förekomma. När den ena versraden synes tala för en åsikt, förefaller den andra ge motparten rätt. Vad den ene tolkar som ironi, tar den andre på fullt allvar och vice versa. Under sådana omständigheter måste frågorna om diktens syften närmare preciseras och så, skarpt fixerade, undersökas. Men vi kunna ej nöja oss med att leta efter författarens praktiska mål och den därmed förbundna, aktuella politiska bakgrunden, utan vi måste även spörja efter dess teoretiska grundval, efter den åskådning, på vilken dikten vilar, och hur den färgar de argument, som där anföras. Ty väl att märka, *frihetsvisan* är ej skriven av någon modern statsman utan av en förkämpe för den stora, universella medeltidskyrkan, vars främsta uppgift varit att under en vild och barbarisk upplösningens tid vårda kulturarvet och hägna rättens och fridens tanke. Den stolta uppgiften har kyrkans ledare alltid — åtminstone till det yttre — varit måna att hävda, och sitt handlingssätt sökte de alltid ge en motsvarande rättslig-etisk motivering. Vid studiet av diktens idéinnehåll måste då även ihågkommas de grundtankar, som rättsligt sett fått motivera såväl det svenska upproret mot den lagliga överheten som själva beslutet om konung Eriks avsättning och till vilka både de uppriktiga unionisterna och de nationella frihetsvännerna bekände sig: ständernas rätt till endräktig sammanslutning för lag, frihet och personlig säkerhet mot den tyranniska konungen, som, om han ehuru vederbörligen varnad ej bättrar sig, t. o. m. kan avsättas.[1] Endast den tolkning, som ger *frihetsvisan* en fullt tillfredsställande, teoretisk-praktisk förklaring kan biträdas.

Enligt den numera gängse åsikten skrev Thomas *frihetsvisan* under den oro, som grep honom, när Karl Knutsson syntes börja vackla i sin nationella politik men före dennes förhandlingar med Kristoffer.[2] Visan vill mana

[1] Från samma synpunkter är även den officiella Engelbrektskrönikan skriven. Dess författare strävar på allt sätt att rättfärdiga upproret och söker visa, huru det utbrutit till följd av tvingande nöd och efter laga varning. Krönikans uppgifter tarva i dessa stycken en kritisk granskning. — Det förtjänar framhävas, att den officiella åskådningens starka betoning av den legala konungens rätt var vida bekvämare för unionsvännerna än för det nationella partiets ledande män. Den godtogs dock i allo av Karl Knutsson.

[2] *FHT* 1919, s. 123 f.

riksföreståndaren — dess omedelbara adressat — att ej svika fosterlandets sak men kanske än mer att kalla svenskarna i gemen till kamp mot det hotande främlingsoket. Med alla sina fel, sin våldsamhet, överdådighet och girighet har marsken dock manligt kämpat mot det danska baneret. Han är Guds utvalda redskap för riksenhetens upprätthållande mot in- och utländska fiender. Han strid för fäderneslandet är — bortsett från de onödigt hårda medlen — berättigad, ja nödvändig. Det är därför ej mindre svenskarnas plikt att stå marsken bi, än det är dennes att ej svika den fana, som han av Gud satts att värna.

Att *frihetsvisans* senare hälft avhandlar Karl Knutsson och hans politik är fullkomligt riktigt. Med den här refererade tolkningen får dikten också onekligen ett praktiskt program, som i och för sig kunde tänkas vid någon tid ha motsvarat Thomas' politiska åskådning, hur egendomligt det än ter sig mot allt, vad vi av utomstående källors vittnesbörd veta om Thomas' levnadsbana. Men visan skall samtidigt ha varit ej blott en manifestation av biskopens egna tankar utan även en propagandaskrift, avsedd att väcka genklang hos åhörarna, bevara gamla, vinna nya anhängare. Man kan då betvivla, att frihetsvisan kunnat tjäna de syften, Thomas enligt nämnda uppfattning velat främja. För det första talar diktens allmänna karaktär däremot. Karl Knutsson har — frånsett lågadeln — som bekant endast haft ett fåtal anhängare bland rikets främsta stånd, men till frälset riktar sig i första rummet denna dikt, som med sina dunkla antydningar och fina ironi utan förklaringar nog var oförståelig för de lägre folkklasserna. Men kunde nu den i stort sett mot riksföreståndaren fientliga högadeln — prelaternas ställning var given[1] — eller ens lågfrälset genom *frihetsvisan* påverkas till marskens förmån? Knappast. Klandret är, om även till hälften beslöjat, alltför skarpt och otvetydigt. Situationen var dessutom för Karl Knutsson alltför ömtålig, för att en dylik halvmesyr skulle ha hjälpt honom, snarare borde resultatet ha blivit det rakt motsatta. Genom *frihetsvisan* har säkerligen ingen av riks-

[1] Det betyga de samtidiga traditionskällorna. Minst av allt kunna Thomas' kolleger tänkas ha påverkats av hans argumentering i frihetsvisan till Karls förmån. Tvärtom propagerar dikten för biskopspartiets åskådning.

föreståndarens motståndare vunnits för hans sak, i stället torde den ha ökat de ljumma vännernas tveksamhet. Dikten kan ej heller ha syftat till att i all välmening bringa marsken själv på bättre tankar. Karl omtalas där till en början i tredje person, och först när anklagelserna hopas över honom, tilltalas han direkt. Det hade också förvisso varit en fåfäng förhoppning att med *frihetsvisans* ord söka övertala Karl Knutsson. Den mäktige riksföreståndaren, rikets överste krigsherre, som här jämföres med den store konung Nebukadnessar och hotas med Guds straffdom, vilkens rätta plats antydes vara bland 'skalkar', var förvisso ej benägen att menlöst rätta sig efter dylika varningsrop, kommo de än från hans bästa vän. Dikten var under sådana förhållanden meningslös, ja direkt skadlig för marskens intressen, dess spridande en fatal dumhet av biskopen, blott ägnad att slösa bort tid och pengar. Vi ha ej rätt att utan de mest evidenta bevis tillskriva den världserfarne biskopen, som kanske bevittnat omvälvningarna både i Paris och i Böhmen, som levat med i Engelbrektsupprorets häxkittel, en sådan obotlig naivitet.

Frihetsvisan blir däremot fullt begriplig, om den riktar sig mot Karl Knutsson och mot honom allenast, om den från självförsvar övergår till angrepp, om dess idéer ej äro en ensam mans utan uppbäras av ett starkt parti. I så fall har dikten en ypperlig komposition. Den ger då uttryck för allt, som kan och bör sägas.[1] Huvudtanken i den logiska bevisföringen är tecknad med osedvanlig kraft, de döda punkterna undanskymmas fullständigt av diktens våldsamma patos, dess lågande förtrytelse. Riksföreståndarens egna argument, på vilka även Thomas gör anspråk, riktas mot Karl själv, prisgiven åt harm och åtlöje.

Sedan Thomas visat, hurusom beskyllningarna mot honom för sympatier för konung Erik och över huvud taget för den tidigare, på våld och förtryck baserade unionen äro oriktiga, och framhållit av vilka skäl han kunnat samarbeta med Engelbrekt, leder han skickligt in tanken på Karl Knutssons politik, vars svekliga haltlöshet han avhå-

[1] Jfr s. 241 ff.

nar och utdömer.[1] Han tar upp till behandling den episod, som riksföreståndaren till stor del hade att tacka för sina senare framgångar, som vållat biskoparna så mycken sorg, möda och bekymmer, Nils Stenssons huvudlösa tilltag att dra in det danska baneret i landet. Han anspelar först på sitt eget och sina vänners misslyckade försök att avhålla marsken från förhastade kraftåtgärder mot Nils och hans verkliga eller förmenta anhang. Riksföreståndarens feta fraser — under åberopande av sitt laga kall — om strid för fosterlandet, mot orätten, för att de svenska skulle förenas och riket ej skulle grenas[2], inramar Strängnäsbiskopen med ord, genom vilka ironien blev dubbelt påtaglig och senterad för åhörarna. Med förkärlek dröjer Thomas vid hur Karl — liksom en annan fäfösare — »kör then som wil ey sielffuer in», också en frihetssträvan, lika osympatisk för det stolta frälset som för prelaterna, vid marskens hat mot de annorledes tänkande: »liiff oc gotz han engom spar, thess wordho riike oc fatighe war, the kunno sik ey swa dylia». Riksföreståndarens motståndare måste antingen fly eller köpa sin frihet med gods och gåvor, guld, sölver och goda hästar — vi förstå, med vilken tacksamhet dessa beskattade och förföljda frälsemän, prelater och rika köpstadsmän skulle erinra sig det frihetsköpet.[3] Skalden antyder ej heller, att

[1] Hade dikten varit ett lystringsrop till gemensamt försvar mot Kristoffer (eller konung Erik), varför berör författaren då — särskilt i den form, som här sker — dessa för Karl Knutsson komprometterande inre strider?

[2] Hade Thomas verkligen på allvar fruktat, att »riikit skulle greenas», om riksföreståndaren ej fått sin vilja fram mot Nils Stensson, så visar det dock ej, att han sympatiserade med Karl Knutsson. Hade marsken och konung Erik, vilka båda enligt biskopens förmenande blott tänkte på sin egen välfärd, varit något så när jämnstarka och fått fritt husera, kunde resultatet ha blivit det svenska rikets söndersprängande. Som utvecklingen gick, var risken mindre, och Thomas ställde sig på den sida, där makten var störst och faran minst. I rådsproklamationen mot Nils Stensson nämnes typiskt nog ingenting om faran för rikets grening. Thomas för den frågan först på tal, när Karl Knutsson underhandlar om Finland och andra provinser till förläning, han befarar nu med sitt sätt att se rikets sönderfallande. De svenska biskoparna voro liksom adeln måna om att bevara sina feodala rättigheter men motarbetade i eget välförstått intresse, att alltför stora förläningar samlades på en hand. Ett synnerligen typiskt uttryck för deras privaträttsliga och halvt federalistiska statsuppfattning ger Karl Knutssons brev för biskop Olov till Norbergs och Skinnskattebergs bergslager. Det heter där, att enligt Sveriges lag må ej »een Krona annor Cronor minska æller aff taga.» *DD* 1, s. 88. Jfr en likartad diskussion 1507. *HSH* 20, s. 205—210.

[3] När riksföreståndaren i aug. 1440 förhandlar med danskarna om Kristoffers val, visar han sig (Klemming, Rimkr. 2, s. 229; jfr s. 354 — stället supplerat till texten) väl medveten om följderna av sin kraftiga in-

denna utveckling varit ett nödvändigt ont, som ej kunnat undvikas. Nej, själv har han även lidit under samma politik, och vid tanken därpå lågar hans harm upp. Thomas har tidigare erinrat om, att Gud förlänat Karl Knutsson marskämbetet naturligtvis ej — såsom det fint ironiskt antydes — till att sätta sig till 'prång och kiv' utan för att värja svenskarna mot utländskt, i detta fall konung Eriks, förtryck och till rättens och riksenhetens hävdande. Så länge dessa syften kunde antas vara, såsom det borde, riksföreståndarens yppersta mål, kunde hans övergrepp tolereras, om än ej gillas. Men versen: »gudh gaff honum ther til makt oc sin», missförstås totalt, om den isoleras. Med den hör samman erinringen om att Gud — det är en av hans ställföreträdare här på jorden, som säger det — till en tid tolererar övervåld men förr eller senare kommer att hämnas och frånta riksföreståndaren det län, han så otroget förvaltat. Nu följer Thomas' uppgörelse med marsken. I ett strafftal jämföres Karl med konung Nebukadnessar, vars öde han enligt biskopens profetia kommer att dela, om han ej bättrar sig.[1] Därmed har Thomas brutit staven över Karl Knutssons politik. Diktens andra avdelning, vilken liksom den första sysslar med det historiska förspelet, är avslutad. Den tredje berör nutid och framtid.

---

rikespolitik. Karl har många oförsonliga fiender i landet, enär han mot deras vilja trängt dem att hålla med riket. Riksföreståndaren har ej kunnat lagligen fullfölja sin politik och väntar nu, att motståndarna skola anklaga honom därför. Vare sig krönikören därvid närmast tänker på Karl Knutssons inre våldspolitik, brytning av unionen och framtvingande av Arbogabeslutet, jan. 1440, eller, vilket är mindre troligt, på hans olagliga separatfred med Kristoffer, så ser han händelserna mot bakgrunden av den våldsamma kritik, som riksföreståndarens politik efter uppgörelsen med Kristoffer blev utsatt för. Krönikören söker också på allt sätt urskulda marskens försoning med bayraren. Skulden till denna ledsamma händelse vilar ytterst på rikets råd: »the sigia alla mot mik ney, oc hylla konung Cristoffer hwat jac wil eller ey» (Klemming, Rimkr. 2, s. 230). Först sedan Karl rådfrågat en helig jungfru, skall han ha bestämt sig för detta steg. På Arbogamötet i okt. 1440 lär riksföreståndaren ha betonat, att han fullgjort sin mission — ett nytt försök att urskulda separatfreden med Kristoffer (Klemming, Rimkr., s. 231 f., jfr *SRS* II: 1, s. 149). Ännu i Karl Knutssons första försvarsskrift från Danzig $^{13}/_{4}$ 1457 heter det: »ok weyt eyn juwelik by der Osterzee, dat wy konig Cristoffell mit gantzem, fryen willen dat konigrike to Sweden in syne gewolt geuen vnde vns suluest mede, vnde nicht dat wy vns suluest in eynige koniglike gewolt vormeynden todringen» (Styffe, a. a., 3, s. 89).

[1] Thomas kan naturligtvis ej från sin konsekvent vidhållna ståndpunkt fälla någon absolut förkastelsedom över marsken, innan Gud själv genom händelsernas gång kungjort sin yttersta vilja. — Jfr *MELL*, kungaeden, § 7.

Genom förhandlingarna i Kalmar sommaren 1440 mellan Karl Knutsson och Kristoffers utskickade hotas Sverige av nytt förtryck. Unionskonungen och riksföreståndaren, tidigare bittra fiender, målsmän för tvenne politiska riktningar, hade var på sitt sätt dittills spolierat den svenska friheten, den ene uppenbarligen av ont uppsåt, den andre skenbarligen av missriktad iver och enligt egen uppgift i ärligaste välmening men i grund och botten driven av samma djävulens ingivelse som hans antagonist. De tyckas nu vilja etablera ett nytt, gemensamt och därför desto mer ödeläggande våldsregemente till förkvävande av allt, som återstår av landets urgamla frihet. Så länge Karl Knutsson åtminstone erkände de sammansvurna ständernas rätt att bestämma över landets öden, kunde de 'visa' i landet, de som traktade efter frihet och frid, genom att stödja det rätta och motarbeta övervåldet befrämja sina syften till landets välfärd. De utgjorde då tungan på vågen mellan unionskonungen och riksföreståndaren och kunde åtminstone med något hopp söka avlägsna de värsta frukterna av de makttävlandes dåliga instinkter. Sedan Karl öppet bekänt sig till samma svekets och våldets politik, som Erik bedrivit till svenskarnas och sitt eget fördärv, är det blott en tidsfråga, när striden mellan honom och unionskonungen ånyo skall utbryta och då i värre former än tillförne. Det fordras nu en stor, gemensam kraftansträngning av det svenska folket för att tillvarata dess mest vitala intressen och bringa regeringsfrågan till en lycklig lösning; i annat fall kan ingen varaktig förbättring väntas. Vill Karl Knutsson godta biskoparnas år 1436 framlagda, välmotiverade program, avstår han från sin själviska uppgörelse med Kristoffer, då må han även bliva vid makt. I motsatt fall står Guds straffdom för dörren. Diktens slut visar, hur pass mycket Thomas trodde på frågans lösning i godo.

I *frihetsvisans* början hade Thomas utvecklat, hur unionskonungens (Eriks) oinskränkta herravälde lett till otyglat tyranni, i fortsättningen hade han visat, att Karl Knutssons regemente ej mindre urartat. Men medan Erik slagits ur leken och fått en kanhända lämpligare arvtagare till unionskronorna, bevarar riksföreståndaren alltjämt sin makt oförkränkt. Vare sig Karl Knutsson lyckades behärska den

unge, oerfarne Kristoffer eller i öppen fejd skulle bekämpa sin konung, bleve frukterna av hans fördärvliga politik de bittraste. Han är det farligaste hotet mot frihet och frid, mot honom vändas därför vapnen även i *frihetsvisans* sista, avslutande del.

I det närmast föregående har jag sökt tolka de tankar, som, ehuru av Thomas ej direkt uttalade i *frihetsvisan* — den politiska situationen vid diktens nedskrivande tarvade enligt författarens mening inga direkta kommentarer[1] — ligga bakom dess sista del. Dessa tankar överensstämma dels med den svenska, episkopala politikens grundsatser, sådan den då i decennier och särskilt under de fem senaste åren bedrivits, dels med några av medeltidskyrkans mest typiska, allmänna åskådningar och dels med de ledande idéerna i den nationalkyrkliga politik, som i början av 1400-talet närmare utformades i Frankrike, och som tydligen inspirerat även biskop Thomas. Detta underförstådda resonemang, som i det följande skall närmare utvecklas och förklaras, ger den rätta bakgrunden för frihetsvisans sista parti.

Karl Knutsson har själv uppgivit sig kämpa för rikets frihet och fosterlandets väl. Förlitande sig därpå ha svenskarna gjort honom till marsk och riksföreståndare. På den posten har Karl framför alla andra svurit att obrottsligen i med- och motgång stå fast vid riket och dess inbyggare. Han är lagligen vald, av Gud insatt, och har då också förpliktelsen att rätt förvalta sitt ämbete. Det har marsken dock ej gjort, i stället har han förtryckt sina landsmän. Men ej nog med det. Riksföreståndaren har nu också svikit sitt främsta åliggande och på egen hand utan landsmännens hörande, mot ett nyss fattat riksmötesbeslut, för vilket han själv ivrigast agiterat, försonat sig med Kristoffer på villkor, som i främsta rummet gingo ut över den svenska friheten. Kanske kommer en vacker dag även Karl dragande in i landet med utländskt baner. I varje fall har han begått ett svek och en olaglighet, som ej på något vis kan försvaras. Tornväktaren varskor sina medborgare, en

[1] Fallet är analogt med förmaningsbrevet till Karl Knutsson och trohetsvisan. Den polemiska metod, som ligger bakom, utgår från en typisk medeltidskyrklig åskådning.

fågel värjer sin egen bur, men riksföreståndaren är sämre än alla vilda djur, han sviker för egen snöd vinning alla dem, som anförtrott sig åt hans vård. Marsken har glömt sin egen huvuduppgift, varom han tidigare så vitt och brett ordat: att frälsa sitt eget fädernesland.

Thomas manar riksföreståndaren att ej fullfölja sitt förräderi — liksom den svenska adeln att taga avstånd från Karls handlingssätt och själv i nödfall värna den svenska friheten — men slutar karakteristiskt nog ej därmed, enär dikten då skulle fått en antiunionell tillspetsning, dåligt harmonierande med biskopens eget vaga nationalitetsbegrepp och politiska mål, ett i personalunion med Danmark—Norge förenat Sverige, som i verkligheten styrdes av de svenska biskoparna och deras meningsfränder. I det föregående hade biskopen utvecklat, hur Karl Knutssons politik redan från början — ehuru då omstrålad av rättens skimmer — varit missriktad, och hur den alltmer försämrats. I fortsättningen antyder Thomas sitt eget program genom en kommentar över frihetsbegreppet.

Frihet är världens största gåva. Men frihet betyder ej vilket självsvåld som helst. Var och en tillkommer så mycken frihet, som han själv kan bära. Den rätta friheten är ett relativt begrepp, den förpliktar och medför ansvar. Låter det ej som en förkastelsedom över riksföreståndarens politik och de demokratiska idéerna?[1] I fortsättningen heter det: »Ok är friiheet liik then stadh, ther all tingh följghias wel j radh, ther är fullgott att byggia». Thomas betonar regelmässigheten och lagbundenheten i frihetsbegreppet.

[1] Versen: »tw älska friiheet meer än gull», som förekommer i detta sammanhang, syftar nog — oavsett att sentensen då för tiden var ett commununum boni, se *FHT* 1919, s. 125 f. — på Karl Knutssons vid tiden för visans nedskrivande pågående köpslagan med Kristoffer om förläningar. Riksrådet utfärdade 3 okt. 1440 förläningsbrev för honom på Borgholm med Öland mot en återlösen av 20,000 mrk pgr., efter kröningen höjdes detta belopp (4/7 1441) till det dubbla ([Lager-]Bring, Saml. av handl. 2, s. 200—213; Hausen, Finlands medeltidsurkunder 3, s. 200, 224). Med all sannolikhet hade danskarna i aug. 1440 lovat Karl Knutsson förläningen mot sistnämnda summa, som rådet dock sökte nedpruta. Karlskrönikan (Klemming, Rimkr. 2, s. 229) uppger också, att pantsumman sattes i Kalmar till 40,000 mark. Det är väl ej heller någon tillfällighet, att intet riksrådsbrev är känt från Arbogamötet hösten 1440 rörande Karl Knutssons förläningsanspråk på Finland, i all synnerhet som vi veta, att den frågan ej ordnades förrän efter kröningen 1441 och då ingalunda till marskens fördel. (Konungens förläningsbrev, dat. 20 sept. 1441, är tryckt i Hausen, Finlands medeltidsurkunder 3, s. 238 f.; jfr ibid., s. 244 ff. och nedan, s. 246, not 2.)

Han torde ha tänkt på ståndens välgrundade privilegier, stadssamhället gav med sin strängt uppdelade organisation lämpliga paralleller därtill och harmonierade utmärkt med katolsk, dogmatisk uppfattning. Thomas vill, att alla och var och en skall hållas vid den frihet, som rätteligen tillkommer honom. Bibeln bjuder frid i varje by, men ingen frid existerar, som ej vilar på den frihet, dvs. frihetsuppfattning, »som fridh och frelse vppe bär, oc ofridh ma fordriffwa». Han råder svenskarna, med särskild syftning på riksföreståndaren och dennes anhängare, att hava »friiheet kär, om tw kan merkia hwat friiheet är, hon är ey godh at mista, fridh oc frelse dragher hon heem, hugnat oc glädhi allom them, som skylas vnder henne quista». Till slut definierar Thomas sitt frihetsbegrepp:

friiheet beskirmar badhe högh oc lagh
thy bör man friiheet prydha.

Friden och rättsskyddet äro frihetens yppersta kännetecken.

Karl Knutsson har således enligt Thomas ej vetat eller ens haft en aning om vad frihet är, hela marskens politik har varit förfelad. Han har ej haft någon moralisk ryggrad, ej under då att han så lätt slungat alla sina programpunkter och förmenta principer över bord och utan orsak eller tvingande nöd svikit sina medbröder.

Frihetsvisans senare huvudavdelningar ha nu analyserats. Dess första parti, i vilket Engelbrekts strid mot konung Eriks förtryck skildras, är i detta sammanhang av mindre betydelse. Skenbart vill Thomas blott uppvisa, hur nödvändigt och rättfärdigt Engelbrekts uppträdande varit, i grund och botten är det sig själv och sitt parti, som biskopen försvarar.[1] Thomas vill uppvisa, hurusom han aldrig varit unionsvän på vilka betingelser som helst, att Engelbrekt i stället för en kättare var Guds ringa redskap för rättens och fridens tanke, och att biskopen därför och

[1] Av dikten framgår otvivelaktigt, att vid tiden för dess nedskrivande var Engelbrekt för Thomas vida mer sympatisk än Karl Knutsson. Under folkledarens livstid var förhållandet det rakt motsatta. Omsvängningen i biskopens åskådning orsakades kanske mindre av ett blint hat mot marsken än av reflexioner över de gångna årens händelser. De lärde Thomas, hur mycket mer kyrkan hade att frukta av Karl Knutssons målmedvetna, kallt beräknande politik än av Engelbrekts extrema, av ideella tankar burna radikalism.

av inget annat skäl slutit sig till honom. Mot den idealiserade, av helgonglorian omstrålade Engelbrektsbilden ställer Thomas — utan att säga det — Karl Knutssons av nuets skuggor kringvärvda gestalt. Engelbrekt fäktade nödtvungen, han hatade kättarna,[1] det är ord, som ha en bestämd adress. Engelbrekt blev slagen i god tro, men mördarens medhjälpare och rådgivare ha haft föga glädje därav — böra ej dessa uttalanden sammanställas med Ericus' Olais bekanta, egendomliga omnämnande av Karl Knutssons lejdebrev för Måns Benktsson?[2]

Frihetsvisan börjar med ett försvar av Thomas' egen politik, den fortsätter med att utdöma Karl Knutssons regemente, den slutar med att antyda Thomas' egna ideal. I sin helhet är dikten en pamflett och en stridsskrift mot Karl Knutsson och hans politik. Marsken har ej vetat, vad frihet är, han har därför utvecklat sig alltmer till en tyrann av sämsta slag. Det är biskoparna och deras meningsfränder, som nu kämpa för den av Gud anbefallda i landslagen stadgade friheten och därmed även för arvet efter Engelbrekt, Sveriges frihet.

Vilket var då Thomas' eget praktiskt-politiska program? Kämpade han i alla fall för den nationella friheten, var den hans ideal?

Otvivelaktigt ansåg sig Thomas kämpa för nationell frihet. Liksom de andra unionsvänliga biskoparna bekände han sig till de läror, som officiellt fingo försvara det svenska upproret mot landets rätta överhet. Han önskade lika litet som sina föregångare och samtida på de svenska biskopsstolarna, att Sverige skulle regeras och förtryckas av utländska fogdar, att dessa skulle sitta inne med de viktigaste och indräktigaste förläningarna. Därför fördömer han det tidigare unionella övervåldet. Han kan ej utan patos utbrista: »Sverige tu äst nu sluppit», och mana till

[1] Versen: »war han beem oc war han rydz» (— —» han älskade thöm som wargha»), vill otvivelaktigt gendriva beskyllningarna mot Engelbrekt för hussitiskt kätteri. Det är ej osannolikt, att den även har en udd riktad mot Karl Knutsson.

[2] *SRS* II: 1, s. 139; jfr Reuterdahl, Sv. kyrkans hist. III: 2, s. 535. Thomas' anspelning var så mycket mer bitande, som den gjordes med marskens och Stenssönernas vanhedrande, våldsamma fejder året 1439 i färskt minne. Den kungakrona, som Karl Knutsson efter Engelbrekts död hoppats vinna, stod han nu själv i begrepp att sätta på en främlings huvud.

fosterlandets försvar. Men därför är det ej sagt, att Thomas hyllade sig till Karl Knutssons nationella politik, som han i så fall skulle ha försvarat. Hans fosterländska sinnelag hade helt andra förutsättningar såväl teoretiskt som praktiskt än riksföreståndarens. Det bottnar i de allmäneuropeiska tankarna om nationalkyrkan, en åskådning utbildad i nödens stund under påvedömets (enligt konciliemännens åsikt) djupa förfall,[1] ett nödvärnsvapen saknande principiell innebörd och ej heller någonstädes föranledande en sprängning av kyrkans enhet. De episkopala strävandenas främsta målsmän kände sig trots allt främst tillhöra den stora universella kyrkan och voro i grunden också hennes bästa stöd. Idén om nationalkyrkan ägde ej heller från början en teoretisk motivering. Och när den sedan uppställdes till självförsvar mot de påvliga suprematssträvandena gent emot konciliet, vilade den i alla fall på hierarkisk basis. Därigenom kom den att stå i skarp principiell motsättning till de idéer, som enligt min mening voro bärande för Engelbrekts frihetsverk och Karl Knutssons statsmannagärning. Motsättningen stärktes genom de svenska biskoparnas traditionella politik, som brutit staven över det inhemska kungadömet. Från dessa synpunkter förstå vi, varför i *Engelbrektsvisan* Thomas vanligen talar om friheten utan dess nationella begränsning. Endast en gång nämnes ordet fädernesland och det under omständigheter, som hänga nära samman med dess omnämnande i *rådsproklamationen mot Nils Stensson.* Det har ovan framhävts, att Karl Knutssons från hans ståndpunkt ej oberättigade beskyllningar mot riksrådsmajoriteten för landsförrädiska planer reellt sett inspirerat manifestets »wäria wart egit Fædherneslandh», och att frasen i det sammanhanget stått i en för Thomas pinsam dager. Mot den bakgrunden bör *frihetsvisans* »frelsa tith eghit fädhernesland» och »Swerghe thu äst nw sluppit», varvid onekligen underförstås: ur unionskonungens förtryck, ses. Svedan från den ömkliga roll, Sträng-

[1] Den föranleddes bl. a. av påvarnas allt intimare förbund med kungamakten, vilket framför allt riktade sig mot biskoparnas och kyrkoprovinsernas kyrkliga, politiska och ekonomiska självständighet. Påvepolitiken gick även ut på ett övervinnande av den gamla feodala kyrkliga uppfattningen, till vars värn biskoparna därför kände sig manade. Jfr Haller, a. a., s. 24 ff.

näsbiskopen våren 1439 fått spela, satt länge kvar. Då i en ny, från Thomas' synpunkt lika hotande situation rollerna utbytts, griper han det gynnsamma tillfället att fria sig. Den, som drar in unionskonungen i landet, den, som söndrar sig från riket och ånyo utsår tvedräktens frön, är den bålde riksföreståndaren, ej biskoparna och deras vänner, vilka alltid kämpat för endräkt och frid mot övervåld och tyranni, utländskt såväl som inhemskt.

Frihetsvisan är som nämnt skriven sommaren 1440, förmodligen då Kristoffers val genom förhandlingarna i Kalmar mellan riksföreståndaren och de danska utskickade redan var tryggat, men innan Kristoffers öppna brev kungjorts.[1] Måhända har visan skrivits i den första överraskningen och förbittringen, då Thomas fått närmare kännedom om dessa förhandlingars syften och verkliga innebörd.[2] Fruktade biskopen på allvar, att han och hans meningsfränder voro förekomna, då förstå vi *frihetsvisans* förhistoria bäst, då blir tolkningen av dikten enklast och naturligast. Thomas skriver då under fruktan, att Karl Knutsson genom den listiga manövern åt sig räddat det faktiska herraväldet över Sverige, att det inre tillståndet i framtiden skall bli lika olidligt, som det varit under de sista åren. Han ser i andanom riksföreståndaren träda fram inför det sammanskrivna valmötet i Arboga och där på sitt demagogiska och insinuösa sätt utlägga situationen. Biskoparna och högadelns yppersta, landets främsta och klokaste män, ha förklarat, att det nationella kungadömet är omöjligt att realisera. De ha förordat en ny union och ivrigt verkat för Kristoffers val, endast med den största tvekan och oro har Karl slutligen givit efter för deras enhälliga mening.[3] Men han har slutligen för den inre fridens skull följt de visas råd. Kristoffer — en hövisk herre — har genom sina ombud försäkrat riksföreståndaren, att han vill hålla svenskarna vid

[1] Frihetsvisan gjorde naturligtvis bättre effekt och större intryck på folkopinionen, om den publicerades innan fördraget mellan Karl och Kristoffer hunnit offentliggöras.

[2] Nordens primas, Hans Laxman, sedan gammalt god vän med ärkebiskop Nils, var en av Kristoffers underhandlare med Karl Knutsson. Redan därför kunna vi ta för givet, att de svenska biskoparna väl kände till de villkor, riksföreståndaren uppställde i Kalmar för Kristoffers val.

[3] Jfr ovan s. 237, not 3.

lag och rätt och ej dra utlänningar in över landet. Konungen har vidare lovat, att svenska män skola få råda över land och fästen och till pant därpå och som belöning för trogen tjänst lovat Karl Finland och några andra förläningar samt rikets högsta värdighet, drotsämbetet. Underställande Kristoffers löfte svenska folkets prövning, avsäger sig Karl riksföreståndarskapet, påminner om allt, vad han gjort för att trygga svenskarnas urgamla frihet, och lovar att för framtiden stärka den sympatiska unga konungen till fullgörande av hans löften och förpliktelser.[1] Thomas förstod mycket väl, vad resultatet skulle bli, om riksföreståndaren oemotsagd finge utveckla sina tankar inför den fåkunniga och lätt entusiasmerade allmänheten. Resultatet bleve, att Karl finge alla sina krav på förläningar beviljade. I Finland kunde han då upprätta åt sig ett eget rike i landet för att i framtiden återvända och erövra hela Sverige. Karl skulle dessutom erhålla drotsvärdigheten, detta ämbete, som biskoparna själva velat ge en så dominerande betydelse. Unionen, ingången under marskens egid, bleve då alldeles förvanskad och dess värde totalt illusoriskt. Biskoparnas mångåriga strävanden skulle ej bära frukt, och tanken därpå sätter Thomas' blod i svallning. Han skriver nu *frihetsvisan* för att uppvisa, hurusom de för sin förmenta danskvänlighet förföljda och hatade biskoparna i grunden äro mycket större fosterlandsvänner än Karl Knutsson. Han ville väcka upp en storm av förbittring mot den trolöse riksföreståndaren i avsikt att förhindra ett godkännande på Arbogamötet av den i hans ögon svekfulla och olagliga överenskommelsen mellan Karl och Kristoffer.[2]

---

[1] Jfr Ericus Olais skildring av Arbogamötet hösten 1440 (*SRS* II: 1, s. 149). Enl. H. Gadh garanterade riksrådet [1497] med ed — tydligen på sedvanligt sätt — åt allmogen kung Hans' framtida välförhållande (*HR* III: 6, s. 170).

[2] I Arboga beslöts hösten 1440, förvisso enligt unionsvännernas önskan, att frågan om Kristoffers definitiva intagande i landet skulle avgöras, först sedan rikets besvär behandlats och godtagits på ett unionsmöte mellan de tre nordiska länderna. Gynnsammast för Karl Knutsson hade varit, om saken avgjorts utan uppskov tillsammans med hans egna förläningsanspråk. Enligt rimkrönikan (Klemming, Rimkr. 2, s. 228) skall riksföreståndaren vid Kalmarmötet 1440 ha utlovats »ä huat han ville at hafua aff riket til sit bestand», om han blott hyllade Kristoffer. Det tummades dock på det ingångna avtalet, och regleringen av Karls förläningar utföll till hans nackdel. (Se Klemming, Rimkr. 2, s. 239—242, med dess målande skildring). Vid Kristoffers kröning avgick Karl Knutsson som riksföreståndare och upphöjdes då enligt löfte till drots (Hansen, a. a., s. 224, 238 f.). Men inom mindre än en månad därefter måste han ($^{10}/_{10}$ 1441) avstå från

Thomas hade, såsom redan antytts, ingenting mot Kristoffer, tvärtom, riksrådsbrevet av juni 1439 avspeglar även i detta fall fullkomligt hans tankar. Vad han vill är alltjämt att omintetgöra Karl Knutssons ånyo hotande, dominerande maktställning och dess sanktionerande.[1] Mister riksföreståndaren glorian av att vara den svenska frihetens yppersta förkämpe, varför skulle han då begåvas med rikets främsta ämbete och största förläningar? Därför tillropar Thomas i *frihetsvisan* Karl Knutsson, då denne binder sig för Kristoffers val, att frälsa sitt eget fädernesland. Han gör det med argument ur sin teoretiskt bestickande uppfattning och sin tidigare verksamhet, under vilken han alltid förstått att i det rätta ögonblicket ge uttryck åt sin nationella iver, men underlåter klokt nog att beröra de viktigaste motiven för yttringarna av sin fosterlandskärlek. Dock är hela dikten så formulerad, att den mycket väl är förenlig med Thomas' verkliga intentioner och då för tiden välkända sympatier för unionen. Biskopen har med sina meningsfränder tidigare gett till känna, att för dem var unionen ej ett mål utan ett medel för bevarandet av den svenska friheten, som låg dem främst på hjärtat. *Frihetsvisan* innehåller intet, som talar för, att Thomas vare sig frångått denna uppfattning eller, vilket skulle varit utsiktslöst, velat göra det för sina åhörare troligt. Det är tydligt, att biskopen fångat det rätta ögonblicket för proklameringen av sitt partis program. Åsynen av den förödelsens styggelse, riksföreståndarens regemente skapat,[2] sedd mot bakgrunden av växlande framtidsperspektiv, gav skalden det genialt enkla greppet på ämnet och framtrollade det mäktiga patos, som väller fram ur hans dikt.

Biskop Thomas kan således knappast med större rätt

sin nya värdighet vid förlikningen med Krister Nilsson (Hausen, a. a., s. 244—246). Jfr historien om Sten Stures förläningar 1499, Grönblad, Bidrag, s. 108—113. Jfr även *HSH* 19, s. 48 ff. och 24, s. 20—37.

[1] Samtidigt sökte biskoparna befästa sin världsliga maktställning. På Arbogamötet förvärvade ärkebiskopen Almarstäks slott av kronan (pgm. br. 3/10 1440. R. A.) Därmed lades grunden till Jöns Benktssons, Jakob Ulfssons och Gustav Trolles politik (Karlssons avskr. fr. Vatikanark., suppl. 7/10 1488).

[2] Enligt Thomas' uppfattning hade Karl Knutssons styrelse ej skapat några nya värden utan blott fördröjt den sunda utvecklingen, som in i det sista hotades av riksföreståndaren. — Jfr Kristoffers, av de svenska biskoparna (?) inspirerade förordning av 9 okt. 1441 till fridens och rättsskyddets tryggande (Hadorph, Biärköa-Rätten, s. 46 f.)

anklagas för att med dubbeltungad list och utstuderad falskhet ha jonglerat med det nationella frihetsbegreppet. Hans anklagelser mot Karl Knutsson för bristande fosterlandskärlek uppbäres onekligen av ett starkt patos, som närts av riksföreståndarens hänsynslösa orätträdighet och frigjorda statsuppfattning. De äro således ej hycklade. Thomas har förvisso ansett sig vara en fullgod fosterlandsvän — med en viss rätt, eftersom varken han eller hans meningsfränder före eller efter denna tid med sin förkärlek för unionen strävat efter ett utländskt herravälde i egentlig mening. Thomas sticker ej heller under stol med arten av sitt frihetsbegrepp. Nationell självständighet i vår mening var ej målet för hans fosterlandskärlek, som hade en annan omfattning och karaktär. Den ombuldar tanken på det under nationalkyrkans och länsstatens hägn uppväxta fridssamhället och bäres ej av idén om den oberoende nationalstaten.[1]

I det föregående har den politiska bakgrunden till *frihetsvisan* tecknats. Det återstår att belysa diktens grundåskådning.

Med vilken seghet höllo ej medeltidens egoistiska och föga spekulativa världsliga stormän fast vid nedärvd tradition och åskådning! I praxis voro de helt naturligt mera frigjorda. Motsatt var förhållandet med biskoparna, den medeltida kyrkotankens främsta representanter. De voro ingalunda okänsliga för de nya tidsströmningarna, de följde med sin tid, likväl ej kritiklöst och utan reservationer. Men särskilt när det gällde samhällsomstörtande reformer, visade det sig dock, hur starkt deras statsuppfattning normerades och bestämdes av den gamla kristna världsåskådningen. Denna var även rent praktiskt sett nödvändig, enär kyrkans världsliga äganderätt endast med dess hjälp kunde styrkas och motiveras. Prelaternas föreställningsvärld var således på mångahanda sätt knuten till ett visst teoretiskt schema, efter vilket de rättade sina handlingar, även dem, som bottnade i rent personliga och egoistiska motiv eller voro bemängda med mera tillfälliga, moderna åskådningar.

---

[1] Jfr Olaus Petris kommentar till ärkebiskop Olovs politik, troligen nedskriven med frihetsvisan i färskt minne. (Klemmings uppl., s. 199.)

För Thomas var frihetsidealet främst kyrkligt och allmänmänskligt, i det var förvisso den feodala samhällsuppfattningen — ett medeltidskyrkans verk — vida djupare rotad än de nationella idéerna. Föreställningen om det allmänneliga romerska riket passade liksom unionstanken bättre till den kyrkliga åskådningen än idén om den självständiga nationalstaten. Framför allt kom det dock an på den anda, som besjälade statsformen. Thomas hade fått uppleva ett unionellt förtryck men tåligt burit korset, som Gud givit 'til synda plict'. Slutligen förbarmade sig dock Gud över landet, som han genom sitt ringa redskap, Engelbrekt, befriade. Den nationella friheten är enligt Thomas avgjort att föredraga framför unionskonungens våld och väld. Med den utesluter därför ingalunda andra och kanske bättre samfundsformer än den isolerade, självständiga nationalstaten. Även Engelbrekts berömliga verk går i stycken, han, svenskhetens försvarare, mördas av svenska män. Frågan om landets styrelseform blir nu åter aktuell. Den av rätts- och frihetstankar burna unionen har ej mist sitt värde genom Eriks tyranni; ifall kungen blott bättrat sig, hade han varit självskriven till Sveriges krona. Men Erik har ej förstått Guds tecken, han förhärdar sig mot Guds vilja och försitter därmed nådatillfället. I stället för att återinföra friheten fortsätter konungen förtrycket blott ännu värre och tyranniserar hela sitt välde. Erik drabbas därför av Guds obönhörliga straffdom, han fördrives från alla sina länder, han är förbannad, hans roll är utspelad. Han går nu direkt djävulens ärenden, söker uppväcka tvedräkt och split, så även i Sverige. För svenskarna gäller det, innan de ernått säkra garantier för den statsform, med vilken de finna sin frihet bäst förvarad, att skydda och upprätthålla sin genom Engelbrekt vunna frihet, men en verklig frihet utan tryck och tvång efter allas och vars och ens behov. För dessa tankar har även Thomas kämpat under striden mellan Karl Knutsson å ena sidan, Krister Nilsson och Nils Stensson å den andra. Men den förre vill ej veta av någon fredlig biläggning av tvisterna, som därför bli allt hetare, till avgrundsfurstens välbehag. Ty medan konung Erik lockar till sig den ord-

store och förblindade Nils Stensson,[1] förirrar sig även marsken allt svårare på avvägar. Han avslår spotskt den medling de kloka[2] — representanterna för Guds visdom — erbjuda för återupprättandet av frid och endräkt.[3] Makten, d. v. s. våldet (*superbia*), besegrar ofta visdomen (*sapientia*) och så även denna gång: riksföreståndaren sitter inne med maktmedlen. Han avvisar tvärt tanken på förening med sin vilseförda medbroder, ehuru denne är tämligen ofarlig, han strävar i djävulskt hat blott efter att besegra sin motståndare. Karl tvingar svenskarna att arbeta för sina egna själviska syften och vill genom hot, prål och kiv, alltså genom maktpolitik, förena sina landsmän och återställa friheten. Som ursäkt åberopar riksföreståndaren sina höga syften och sitt lagliga ämbete. Med en viss rätt: han är insatt i sitt kall av Gud, som också till en tid har fördrag med hans förvillelser. Troende på marskens ärliga uppsåt, tolererar det tåliga svenska folket hans skräckregemente. Men slutligen tillintetgör Karl Knutsson genom sin tygellöshet, sitt våld och väld alla spår av frihet. Riddare och svenner hotar han till liv och gods; för dem, som ej vilja fly — att göra öppet motstånd mot den lagligt valde riksföreståndaren är helt främmande för Thomas' åskådning — återstår blott att köpa sin frihet med guld, silver och goda hästar. Men

[1] Förmodligen har Nils Stensson vid återkomsten till Sverige våren 1439 skroderat om att de svenska biskoparna och hela ridderskapet sympatiserade med honom mot riksföreståndaren. Jfr Hadorph, Rimkr. 2, s. 129 f.

[2] I Karlskrönikan berättas på tal om händelserna våren 1439, att Nils Stensson kom till Söderköping »mz danabrocha, han lotz tha wara kloka» (Klemming, Rimkr. 2, s. 205). Otvivelaktigt har rimnöden bidragit till att både rimkrönikan och frihetsvisan sammanställt 'danabroka-kloka'. Men det är karakteristiskt, hur de båda författarna förstått att lämpa uttrycket 'kloka' efter sina egna syften. Karlskrönikan ger en gliring åt Nils Stenssons förnumstighet och pockande på att konung Eriks legitima rätt till kronan skulle erkännas. Krönikören uttrycker härvid blott riksföreståndarens egen mening. Karl avskydde dylika om prelaternas illfundiga spekulationer påminnande djupsinnigheter. Thomas åter skrev till eget försvar. Han hänsyftar på sina egna genom marskens förvållanden misslyckade medlingsförsök. Det var honom naturligtvis alldeles främmande att i och för sig vilja förhåna klokskapen, särskilt som han därigenom skulle ha utdömt sin egen tidigare politik.

[3] Kanske med avsikt nämner Thomas ej förföljelserna mot kyrkans män; biskopen hade strax förut i förmaningsbrevet givit besked om kleresiens ståndpunkt till Karl Knutssons politik. Frihetsvisan skrevs i ett annat syfte och i en annan situation. Den riktade sig främst till frälset. I en situation, då biskopen manade till endräktig, osjälvisk uppoffring till fosterlandets räddning, hövdes det allraminst en Guds tjänare att främst knota över egna obehag.

Karls uppfattning av friheten är fullständigt absurd och strider både mot Guds och människors rätt. Han uppger sig kämpa för Sveriges frihet och rasar dock värst mot sina egna landsmän. Karl är en tyrann, en den övermodige Nebukadnessars like och går även dennes öde till mötes. Hans självförhävelse driver honom i djävulens armar, på höjden av sin makt håller han på att mista sitt förnuft.[1] Av svenskarna lagligen vald till marsk och riksföreståndare, av Gud i ämbetet konfirmerad, sviker han sina heligaste förpliktelser. Karl Knutsson, den nationella frihetens försvarare, säljer sig till unionskonungen och förbereder med denne ett nytt, ohört tyranni över sina medbröder, som han skändligen svikit. Men till återställandet av ett sådant djävulens regemente kan Thomas ej medverka. Han har stundom drömt om en på frihetens grundvalar byggd union, nu hotar dess motsats. Inför de framtidsutsikterna ter sig Engelbrekts nationalstat, där friheten funnit en visserligen bristfällig och blott som provisorisk tänkt tillflyktsort, såsom ett förlorat paradis. I förgylld dager framstår nu folkhövdingens gärn.ng att samla svenskarna till gemensamt försvar mot utlänskt förtryck. Ännu en gång manar Thomas avfällingen och gudsförgätaren med tanke på unionen att 'bättra vad fordom brast' och återupptaga striden för friheten men för den verkliga friheten, den förpliktande, ansvarskännande och lagbundna. Främst går dock den maningen till det svenska folket och dess yppersta stånd, frälset.

De trenne kända alstren av Thomas' litterära propagandaverksamhet äro ej blott individuellt utformade utan även till innehållet särartade. Lika påtagligt är dock deras intima samband med varandra. I dem alla speglar sig ej blott författarens och hans liktänkande medbiskopars politiska åskådning utan även deras livssyn. Alla tre anknyta de till ett gammalt tema. I *trohetsvisan* gäller det skulden till Erik Pukes död, i *förmaningsbrevet* Karl Knutssons hetsjakt efter den svenska kungakronan, i *frihetsvisan* svenskarnas rätt och plikt till gemensamt försvar mot utländskt

[1] Aldrig hade Karl Knutsson innehaft en militärt sett så stark ställning som enligt ovan angivna tolkning vid tiden för frihetsvisans tillkomst. Vi förstå nu till fullo innebörden av orden: »at engen hauer nw swa stort wald, ey swa riikir oc ey swa bald, at gudh ma thz altiid krenkia», och kunna sentera jämförelsen med »Danielis dröma».

våld och tyranni. Men i alla trenne fallen söker Thomas blott en förevändning för att antyda och motivera andra tankelinjer, sedda mot den dagspolitiska situationen, som han främst belyser med medeltidskyrkans nedärvda, kanoniska åskådningssätt. — Även om ansvaret för Erik Pukes död formellt rättsligt sett ej enbart kunde påbördas Karl Knutsson, förorsakades enligt *trohetsvisan* olyckan i grund och botten av marskens på ideell strävan blottade, av trolöshet och falskhet burna maktlystnad, som även kastat sin skugga över hederliga och välmenande kyrkomän. I sinom tid kommer dock allt i dagen. Redan efter blott ett år avslöjar Karl själv sina planer, och målet för hans machiavellistiska politik ger sig med ens tillkänna på det mest skrämmande sätt. I *förmaningsbrevet* antydes, att det nationella kungadömet saknar berättigande, om det ej vill skydda den heliga kyrkan, och ifall det ej uppbäres av högre rättskänsla och moralitet än det på laga överenskommelser vilande unionella herradömet.. I *frihetsvisan* ger Thomas tillkänna, att biskoparna, hellre än att se unionstanken genom den avfällige riksföreståndarens svek även framgent förfuskad och förvanskad, vilja till det yttersta försvara fosterlandet mot dylikt våld och orätt. För dem har unionen aldrig varit självändamål utan blott ett medel till förverkligande av höga ideal. Då de förordat och hållit på en legal och rättslig förening mellan de nordiska länderna, ha de alltid kämpat för fosterlandets och var och en svensks lagbundna frihet. Det främsta skälet, varför de ansett den svenska friheten bäst tryggad genom ett unionellt styrelsesätt, som dock visat sig i största behov av genomgripande reform och kontroll, är, att de inhemska makthavarna i regel varit blottade på all idealitet och verklig fosterlandskärlek. Ett levande bevis för den tesens sanning är Karl Knutsson och hans våldsregemente.

Biskop Thomas' publicistiska författarskap har närmare analyserat visat sig vara skrivet till försvar för de dåtida ledande svenska prelaternas politik. Det riktar sig praktiskt taget mot en enda mans verk, nämligen Karl Knutssons. Vi kunna då slutligen fråga oss, om Thomas' författarskap och särskilt hans *frihetsvisa* fått den effekt, som biskopen avsett. Svaret torde i stort sett utfalla jakande.

Redan av den verkan, som Thomas' agitatoriska skrifter haft på eftervärlden, såsom man kan skönja i Ericus Olais och Olaus Petris krönika, förstå vi, vilket kraftigt inslag de måste ha gjort i samtidens politik. Mera talande och bindande bevis därför torde ett närmare utforskande av denna tids historia komma att ge.[1] Emellertid har tydligen den politiska utvecklingen i Sverige tvungit Thomas att allt för mycket (särskilt i *frihetsvisan*) skatta åt de doktriner och förhärskande åskådningar, som inspirerat Engelbrektsupproret och normerat den senare utvecklingen. Även om de i mycket närmare utformats av de unionistiskt sinnade biskoparna och därigenom bragts till formell harmoni med deras åskådning, hade de dock helt andra och djupare förutsättningar. Det svenska unionspartiet skattade allt framgent åt dessa doktriner, i längden till föga båtnad för sin egen välgång.[2] Det har även hämnat sig i frihetsvisan, vars kända avfattning ingalunda i allt kunde tjäna författarens syften, om de ställdes på längre sikt.[3] Visserligen hade Thomas till synes lyckats moraliskt avrätta Karl Knutsson och det delvis med anlitande av dennes egna tankegångar och argument. Han hade vidare teoretiskt lyckats väl förena dem med sina egna synpunkter och alltså formellt sett även med unionsvännernas politik. Men däremot stämde i det verkliga livet dessa idéer mången gång illa överens med prelaternas hållning, ej alltid tyglad av en försiktig och konsekvent opportunism. Deras politik kunde trots allt endast praktiskt-juridiskt försvaras genom rättsligt bindande unionsfördrag; den hade mera behov av legitimitetsidén än av upprorsrätten. Från den synpunkten betecknar urkraftsättandet i Kalmar 1438 av unionsfördraget ej blott en avgjord framgång för Karl Knutssons politik utan även en epok i Sve-

[1] I vilken grad och på vad sätt Thomas' dikter — direkt och indirekt — influerat på Karlskrönikans framställning och polemiska metod, förtjänar otvivelaktigt en närmare undersökning. Härvid må även krönikans karaktär av integrerande del i den stora versifierade rikshistorien särskilt ihågkommas. — Karl Knutssons avfall har sedermera givetvis underlättat unionsvännernas anslutning till den danska konungen. Jfr Svante Stures och riksrådets diskussion 1511 om faran av tvedräkt i landet. *HSH* 20, s. 255 f.

[2] Jöns Benktssons och Gustaf Trolles öden visa, hur hopplöst det i längden var att samtidigt söka föra unionens och svenskhetens talan. De svenska ärkebiskoparnas med unionskonungens alltmer lierade politik ledde till Stockholms blodbad och reformationen.

[3] Författarens huvudmål, de syften, för vilka dikten vid den första spridningen propagerade, led mindre härav.

riges historia. »*Vår svenska frihet*», »*fäderneslandet*», föreställningar, som inspirerat även Engelbrekt och hans skaror i frihetsstriden, begrepp, vilka till en viss grad värmde våra dåtida biskopar, bland dem ej minst Thomas, få genom Karl Knutsson den rikedom och modernitet i innehållet, den renhet och skärpa i formell bestämning, som slutligen genomsyrade vår föreställningsvärld och verksamt förberedde det svenska stormaktsväldet. Själv lade han dem till grund och rättesnöre för sin politik. Karl Knutsson blev den svenska nationalkänslans yppersta målsman; hur hans politik från dessa år än må tolkas och bedömas, vilar den på de starkaste grundvalar. Ingenting tecknar bättre hans ställnings primitiva kraft, än att riksföreståndarens värsta vedersakare i bitter polemik rör sig med begrepp, som i Karls och hans efterföljares mun fingo en helt annan, starkare och med tiden allt mera fascinerande klang. — — Engelbrektsresningens nationella ideer blevo allt framgent de ledande i svensk politik. De gingo segrande ur striden med den utopiska tanken om en av frid och frihet buren union. De båda tävlande politiska partierna — teoretiskt förbundna med varandra, praktiskt sett varandras fiender — tvingades i bitter, inbördes kamp att officiellt bekänna sig till en gemensam åskådning, i vilken dock från första stund den nationella tanken var den starkaste. Till den måste alla, med eller mot sin vilja, bekänna sig. Den drar alla inom sin trollkrets. Ingen handling, som ej har dess stöd, kan försvaras.[1] Det förklarar, att sedan striden slutat med den ena partens obetingade seger, de övervunnas främsta i landsflykt levande män ge litterär form åt den hyperpatriotiska, götiska åskådningen, som i sin världsfrämmande överspändhet nästan lika mycket belyser det svenska unionspartiets andliga atmosfär som författarnas egen föreställningsvärld.

[1] Jfr t. ex. Hans Brasks brev $^{10}/_{3}$ 1517 till Sten Sture d. y. Grönblad, Bidrag, s. 669.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Gustav Vasa och Sturehuset.

År 1921, då jämnt fyra sekler förflutit, sedan Gustav Vasa begynte sitt befrielsekrig, nedskrev undertecknad på anmodan av Svensk tidskrifts redaktion en populärt hållen minnesartikel med titel »Gustav Eriksson i Rydboholm. Till 400-årsminnet av Gustav Vasas befrielseverk» (Svensk Tidskr. 1921, s. 465—480). Jag sökte däri ge en skiss av Gustav Vasas bana fram till tronbestigningen med huvudvikten lagd på befrielseverket, särskilt dess begynnelse och tidigare skede. Det knappt tillmätta utrymmet och uppsatsens hela karaktär nödgade mig till sträng koncentration och förbjödo alldeles en i detalj utförd vetenskaplig diskussion och dokumentering, och jag måste därför väsentligen nöja mig med att framlägga själva resultaten av de forskningar på området, som jag i samband med studier på närgränsande forskningsfält under en längre tid hade bedrivit, och kunde endast helt flyktigt antyda gången i den bakomliggande bevisföringen. Från källhänvisningar var jag av redaktionella skäl nödsakad att avstå.

Det har under sådana förhållanden ingalunda överraskat mig, att vissa partier i den lilla uppsatsen sedermera mött gensagor i den historiska litteraturen. Speciellt har den för min skildring grundläggande uppfattningen, att Gustav Vasa *började* sitt befrielseverk som en Sturarnas man och i akt och mening att återställa Sturevåldet, blivit föremål för kritik. Den förste, som på denna punkt uttalade en avvikande mening, var professor Sven Tunberg, vilken i sitt intresseväckande och värdefulla arbete »Gustav Vasas konungaval år 1523» (Stockholm 1923) gav uttryck åt ganska bestämda dubier angående riktigheten av min ifrågavarande åsikt. Nu senast har fil. kand. Allan Etzler framträtt med en tämligen utförlig kritisk granskning (Historisk Tidskrift 1924, s. 389—396), som vill göra sannolikt, att jag i varje fall delvis har misstagit mig i berörda avseende. Då jag fortfarande vidhåller min sålunda motsagda uppfattning, finner jag mig föranlåten att nu återkomma till ämnet.

Prof. Tunbergs kritik tar sikte på det faktum — något annat motskäl anför han i varje fall icke — att intet av de bevarade

»brev och dokument, vilka framkallades av de första frihetsrörelserna», företer någon hänsyftning på Sturevältets återställande; det är där »endast tal om Sveriges rikes och Sveriges allmoges intressen och om den nationella kampen mot utländska förtryckare». Tunberg ser häri »ett, ehuru indirekt, dock synnerligen starkt bevis för att Sveriges frihetskamp från början betraktades såsom en *rikets* och *folkets* sak oberoende av en viss släkts dynastiska anspråk». Stödd på detta resonemang, synes han i det väsentliga vilja underkänna min åsikt, den av honom s. k. Sturehypotesen, och antager, att Gustav Eriksson »tämligen tidigt klart och medvetet syftat mot den svenska konungakronan» (a. a., s. 6—9). Vad min ärade kritiker här framställer som ett synnerligen starkt bevis, har jag för min del svårt att tillerkänna något som helst bevisvärde. Om det i regel är vanskligt att draga slutsatser *e silentio*, gäller detta enligt min mening i särskilt hög grad om den föreliggande frågan. Till en början är det att märka, att det fullt samtida källmaterialet är ytterst sparsamt för upprorets första månader (dec. 1520—mars 1521) och ännu under våren och sommaren 1521 ganska knappt. Från Gustav Vasa och hans meningsfränders och medhjälpares sida föreligga mig veterligen för tiden fram till juni 1521 summa summarum tre aktstycken, nämligen dels dalallmogens skrivelse till närkingarna 6 mars, dels tvenne med varandra likalydande brev från Gustav Eriksson till smålänningarna och östgötarna i början av maj.[1] Att det i dem endast talas om Kristians ogärningar och om nödvändigheten att frigöra land och folk från hans tyranni men däremot icke alls om riksstyrelsens gestaltning *efter* frihetsverkets genomförande i händelse av seger, är i följd av dessa proklamationers karaktär och med hänsyn till tidsomständigheterna vid deras tillkomst helt naturligt och utgör svårligen någon instans mot »Sturehypotesen». Det bör vidare framhållas, att manifestationer till Sturehusets förmån säkerligen under alla förhållanden skulle ha undvikits i de kringsända och för allmännare spridning avsedda upprorsskrivelserna, enär Kristina Gyllenstierna och hennes barn, vilka ju vid det här laget voro i Kristians våld,[2] därigenom utan tvivel skulle ha blivit utsatta för formlig livsfara för den händelse brev av sådant innehåll råkat att bli uppsnappade av fienden — ett öde, som uppenbarligen drabbade samtliga ovannämnda proklamationer och vilket vi ha att tacka, att de blivit bevarade åt eftervärlden.[3] Jämväl på denna grund måste, såvitt jag förstår,

[1] *ST* IV, s. 3—6.

[2] När Nils Sture föll i Kristians händer, är icke alldeles klart, men av *HSH* 23, s. 26 (jfr *SRS* III:1, s. 312) tycks framgå, att Peder Sunnanväder hemsänt honom från Preussen till Sverige före upprorets utbrott och att han på detta sätt kommit i konungens våld. Under förra halvåret 1521 torde han alltså ha delat moderns och syskonens fångenskap i Stockholm.

[3] Gustav Vasas båda manifest befinna sig i orig. i Danska riksark., vilket torde få anses utvisa, att de blivit interciperade; dalallmogens proklamation 6 mars har tydligen blivit uppsnappad av den kunglige fogden på Örebrohus Anders Pedersson.

den omständigheten, att de ifrågavarande källorna intet ha att förmäla om planer på Sturevältets återställande, frånkännas beviskraft.

Prof. Tunbergs invändningar äro sålunda enligt min mening icke ägnade att gendriva den av honom kritiserade hypotesen, om densamma eljest är tillräckligt grundad. Vad Etzler vidkommer, instämmer han utan vidare i Tunbergs argumentering och ser i de av denne åsyftade källornas tystnad »ett talande skäl» mot min åsikt. Trots detta finner han det »nästan ofrånkomligt», att Gustav Vasa, när han höjde upprorsfanan, inför allmogen »begagnat Sturenamnet och uppgivit sig föra Sturehusets sak». Men denna Gustavs hållning var endast låtsad och — sådan tycks Etzlers mening vara — väsentligen förestavad av taktiska skäl; i verkligheten har den unge upprorsledaren »ända från början av sin självständiga upprorsresning», dvs. ända från Kristina Gyllenstiernas kapitulation i sept. 1520, »arbetat i egen sak». Såvitt jag kan förstå, är det psykologiskt orimligt och även i övrigt fullkomligt omotiverat att tillskriva Gustav Vasa ett sådant dubbelspel i den vid upprorets utbrott föreliggande situationen, som det här är fråga om. Etzler har intet annat stöd för sin ståndpunkt än Sleidanus' av den tyska förtalskampanjen mot Gustav Vasa påverkade skildring, som är alltför grovt tendentiös för att *i denna utsträckning* kunna accepteras av en allvarlig historisk forskning.[1] Han anför visserligen dessutom — på vilken källa han grundar denna uppgift, är mig obekant — att Kristina Gyllenstierna i samband med Stockholms fall 1520 uppmanade Gustav Vasa att avstå från sina upprorsplaner; då Gustav det oaktat begynte sitt uppror, måste han — menar E. — ha gjort det i egna syften och utan tanke på att befordra Sturehusets restauration. Resonemanget är givetvis förfelat, då det för det första icke kan styrkas, att Gustav Vasa bedrivit upprorisk agitation under tiden mellan Kristina Gyllenstiernas underkastelse och blodbadet, och då för det andra fru Kristina själv *efter* blodbadet svårligen kan ha önskat, att hennes anhängare fortfarande skulle respektera den av henne med Kristian ingångna förlikningen av sept. Då Etzler vidare från upprorets senare skeden söker bevis för att Gustav Vasa eftersträvat sin egen upphöjelse på bekostnad av Sturarna,[2] råkar han ut för rätt egendomliga misstag. Sålunda påstår han, att Gustav Vasas och riksrådets bekanta mani-

[1] Jfr min av Etzler förbisedda redogörelse för ifrågavarande passus hos Sleidanus, Nord. tidskr. för bok- och biblioteksväsen 1920, s. 50 f. Vad som där anförts om Gustav Vasas plan att genom den bekante Henricus Mollerus få till stånd en motskrift mot Sleidanus' smädelser bör numera sammanställas med Johan Nordströms av Etzler citerade uppsats i Samlaren 1922. Se vidare nedan.

[2] Han lämnar därvid ett referat av min framställning, som jag omöjligen kan godkänna: jag skulle — säger han — ha hävdat, att Gustav Vasa »under lång tid, ända in emot sitt konungaval, arbetat för Sturehusets sak». Verkliga förhållandet är, att jag för min del icke tilltrott mig att uttala någon ens tillnärmelsevis på detta sätt preciserad mening om den tidpunkt, då Gustav började bli förtrogen med tanken, att han även efter vunnen fred varaktigt skulle förbli landets herre (se Svensk Tidskr. 1921, s. 478).

fest till påven, kejsaren och hela kristenheten angående Kristians illgärningar är daterat 29 dec. 1521; av en i ifrågavarande tendensskrift f. ö. ganska vagt uttalad misstanke, att Kristina Gyllenstierna och hennes barn blivit bragta om livet i den danska fångenskapen, drar han så den slutsatsen, att Gustav i varje fall senast i slutet av år 1521 »måste haft någon annan lösning till hands med avseende på riksmaktens framtida ordnande än en Stureväldets restauration». Det borde dock vara obehövligt att framhålla, att detta ryktbara aktstycke — det första, för vilket svensk statsmakt tagit tryckpressen i anspråk — är daterat 29 dec. *1522*[1] och trycktes först på våren 1523. Ett annat huvudled i Etzlers bevisföring är Westenhielms uppgift om ett av Gustav Vasa utfärdat brev till Västerås' domkapitel 1 sept. 1522. Denna den gamle karolinske historikerns notis, som lämnats utan avseende av den senare historieforskningen — den siste, som mig veterligen tagit den för god, är förf. till biografien över Peder Sunnanväder i Biographiskt Lexicon (XVI, 1849) — torde emellertid böra upptagas med den allra största försiktighet. Åtminstone på mig gör brevet i Westenhielms referat ett bestämt intryck av att vara oäkta. Dels vittnar det om en förmåga att skåda in i framtiden, som man knappast kan tilltro en dödlig, låt vara att det i detta fall är Gustav Vasa, dels kan det svårligen bringas i samklang med de brev angående Peder Sunnanväders val och ämbetstillträde som biskop i Västerås, vilka föreligga i Hans Brasks kopiebok.[2] Att häradshövdingen i Salbergs och Väsby län och sedermera lagmannen i Västmanlands och Stora Kopparbergs läns lagsaga Tobias Westenhielm varit personligen bekant med den ökände Hedemoraprosten Nils Rabenius, kan väl även utan närmare undersökning betraktas som säkert, och det torde böra tagas under omprövning, huruvida han icke kan ha fått sin kunskap om brevet ur samma grumliga och rika källa, som bl. a. skänkt oss Agapeti bulla och Peder Swarts biskopskrönika för Västerås' stift. I alla händelser är Westenhielms eget anseende för vederhäftighet och kritiskt omdöme så pass föga stadgat, att det måste betecknas som rätt djärvt att utan vidare tillmäta en av honom lämnad uppgift, som icke på något sätt, såvitt hittills är känt, kan verifieras, värdet av ett »åtminstone delvis avgörande» argument i förevarande sammanhang.

---

[1] Egentligen 1523; årets början är nämligen här räknad från julen.

[2] *HSH* 17, s. 123 f., 97 ff. — Även i uttryckssättet företer brevet åtskilliga egendomligheter, som göra dess autenticitet tvivelaktig. Så t. ex. torde det vara exempellöst, att Gustav Vasa såsom här kallar Sten Sture sin »älskelige svåger». Möjligen bör det också anmärkas, att det ena av de båda i U. U. B. förefintliga exemplaren av Westenhielms krönika, E 241, låter brevets utanskrift sluta med orden: »canonicis amicis nostris sincerissimis» (*nostris* skrivet *nris* med förkortningstecken). Är detta citat överensstämmande med förlagan — den av Etzler använda texten, E 246, har överhoppat *amicis*, som oundgängligen kräves av sammanhanget, men har *meis* i st. f. *nostris* — måste förlagan ha varit falsk, ty under riksföreståndartiden kunde Gustav Vasa omöjligen använda pluralis majestatis om sig själv.

Över huvud synas mig Etzlers självständiga resonemang vara mindre vägande.[1] Jag erkänner emellertid gärna, att min uppfattning i huvudfrågan kräver en mera utförd och mera rent vetenskapligt hållen motivering än det i den lilla populära uppsatsen i Svensk Tidskrift stod mig fritt att förebringa, och det är huvudsakligen av detta skäl, som jag nu åter tagit till orda i ämnet.

Den yngre Stureättens stjärna var under medeltidens sista halvsekel i ständigt stigande. Nils Bosson Sture synes under Sten Sture den äldres tid periodvis ha fungerat som ett slags biträdande riksföreståndare och varit herr Stens ställföreträdare i den centrala regeringen under dennes resor till Finland eller andra mera avlägsna riksdelar, och hans ställning som det infödda ridderskapets främste man näst efter riksföreståndaren var åtminstone under 1480-talet obestridd. Sonen, herr Svante, åtnjöt redan 1501 ett sådant anseende, att det vid planläggningen av den då utbrutna resningen mot konung Hans till en början lämnades oavgjort, huruvida han eller gamle herr Sten skulle bekläda riksföreståndarposten efter det kungliga väldets fall, och när Sten Sture ett par år därefter avled, var herr Svantes succession i regeringsmakten så gott som självfallen. Sten Svantesson var vid faderns regeringstillträde endast ett barn, men icke desto mindre kunna vi iakttaga, att han inom familjen närstående kretsar redan 1504 betraktades som herr Svantes blivande efterträdare, och det vill rent av synas, som om man redan då börjat hänge sig åt tanken, att själva kungakronan i

[1] Utöver de bevis för riktigheten av detta omdöme, som ovan givits, må följande anföras. Påståendet, att Gustav Vasa under Sten Sture varit »en av det nationella partiets främste», håller icke streck; den tiden spelade den unge adelsjunkern på Rydboholm ingen politisk roll. Och uppgiften, att han, då han från Lübeck återvände till Sverige och innan Stockholms blodbad bortsopat nästan alla nära fränder till Sturehuset (däribland fru Kristinas båda bröder), var »Kristina Gyllenstiernas närmaste manlige släkting», är en ren lapsus, som dock fått tjänstgöra som led i en bevisföring. Slutligen måste E:s polemik (s. 390) mot mitt uttalande om Gustav Vasas sannolika avsikter vid anträdandet av flykten från Kalö anses h. o. h. förfelad. Är det antagligt, att Gustav, som i maj 1520 djärvt trotsade den påtagliga livsfara, för vilken han genom ett återvändande till Sverige i då rådande situation utsatte sig, i sept. 1519, då Stureväldet ännu stod upprätt, skulle ha tvekat att skynda till riksföreståndarens bistånd och fäderneslandets försvar? Så länge Sten Sture levde och var i sin välmakt, var väl f. ö. risken för att flyktingen skulle falla i Kristians våld avsevärt större i Tyskland — E. synes räkna med möjligheten, att Gustav Vasa, när han flydde från Kalö, ämnade taga tjänst där — än hemma i Sverige. Mårten Helsings av E. i detta sammanhang åberopade uppgift måste, om den eljest är grundad i verkligheten, givetvis avse tiden *efter* det att underrättelsen om Sten Stures död nått Lübeck, en underrättelse, som tidigast i senare hälften av mars synes ha hunnit fram till Travestaden (jfr *HR* 1477—1530, 7, s. 535). Och att Gustav Vasas långa uppehåll i Lübeck trots E:s motsatta mening verkligen var nödtvunget, i det att han där kvarhölls för att avbida den fortsatta handläggningen av den rättegång Erik Eriksson anhängiggjort inför stadens råd, framgår av källornas vittnesbörd, t. ex. *SRS* III:1, s. 266 (jfr E. Hildebrand i Hildebrand-Stavenow, Sveriges hist., 4, s. 12).

en framtid borde falla honom till.[1] Vorden riksföreståndare, upptog Sten Sture d. y. själv denna tanke, som både med hänsyn till de svensk-nationella strävandenas kraftiga växt och i betraktande av den yngre Stureättens faktiska position i statslivet alltmer tedde sig som en naturlig konsekvens av de sista decenniernas utveckling. År 1516 hade det så när lyckats honom att med hjälp av Leo X:s svåger Francesco Cibo, som vunnits för saken, utverka påvligt bemyndigande för Arcimboldi att under sitt förestående besök i Sverige kröna riksföreståndaren till konung.[2] Att han trots den då tillfälligt lidna motgången vid påvehovet fortsatte sina bemödanden i ifrågavarande syfte under den följande tiden, är uppenbart, och vi kunna också taga för givet, att hela det nationella partiet i Sverige stod bakom dessa hans kungaplaner.

Då Sten Sture sålunda uppställde som sitt mål att förvärva konungavärdigheten, förband han därmed naturligtvis förhoppningen, att den skulle stanna inom hans ätt och alltså i sinom tid övergå till någon av sönerna, vilka såtillvida ännu mer än han själv voro kvalificerade för kronan, som de genom sin moder, Karl Knutssons dottersondotter, hade kungligt blod i sina ådror. Det var under sådana förhållanden knappast att vänta, att fru Kristina, då Sten Sture mitt i sin bana plötsligt bortrycktes av döden, i och med detsamma skulle uppge alla aspirationer för sönernas räkning i ovan angivna riktning. Hon gjorde det inte heller utan övertog beslutsamt landets styrelse i den uttryckligt tillkännagivna avsikten att å barnens vägnar förestå riket, till dess de blivit vuxna.[3] Och det

[1] I brev till Svante Nilsson 16 dec. 1504 (Sturearkivet: Svante Nilssons arkiv, Danska riksark.) varnar den bekante Arvid Siggesson adressaten för att gå med på prins Kristians val till Sveriges konung; herr Svante borde i stället planera för den unge sonens framtid: »tha magh honom wyderfares then ära och icke wthlandskom eller owenom». De anförda orden kunna i det sammanhang, vari de förekomma, näppeligen uppfattas annorlunda än som en maning att befordra unge herr Stens framtida tronbestigning. Jfr S. J. Boëthius, Bönder, bergsmän och brukspatroner i Dalarnas historia (*HT* 1916, s. 240 f.), och G. Carlsson, Hemming Gadh (1915), s. 247 f., där dock Arvid Siggessons ovan citerade yttrande och dess intressanta innebörd icke kommit till sin rätt.

[2] Acta pontificum Danica, 6, s. 174 ff. Jfr ibid., s. 257, och Peder Månssons brev till Vadstena kloster, Rom 12 aug. 1519 (Småstycken på fornsvenska, andra serien, samlad av R. Geete, s. 335); se även Allen, De tre nord. Rigers Hist., II, s. 396 ff.

[3] *BSH* V, s. 622. — Fru Kristinas åtgärd att låta den unge Nils Sture medfölja Peder Sunnanväder på den polska beskickningen torde böra ses mot bakgrunden av hennes dynastiska planer. Möjligen avsåg hon med denna beskickning bl. a. att söka utverka, att Sigismund I åtog sig ett formligt protektorat över Sverige under Nils Stures omyndighet, se *HR* 7, s. 545 (jfr ibid., s. 535). Detta skulle kunna förklara de nu och senare framträdande, tvivelsutan oriktiga uppgifterna, att svenskarna vid denna tid skulle ha önskat få Sigismund till konung. *BSH* V, s. 619; Erasmus Rotterdamus' brev till kon. Sigismund 15 maj 1527, Acta Tomiciana 9, s. 182; Bernard Wapowskis krönika, Scriptores rerum Polonicarum, II, s. 188 f. Jfr Allen, a. a., III: 1, s. 207, 212 f., och O. Alin, Kristina Nilsdotter (Gyllenstjerna), s. 6 f.

finns ingen anledning betvivla, att de män, som ställde sig på hennes sida i den fortsatta kampen mot Kristian fram till förlikningen i sept. och av vilka hennes systerson Gustav Eriksson var en, tillika voro anhängare av hennes program i det avseendet.[1]

Kan det då anses sannolikt, att personer och menigheter, som under Kristina Gyllenstiernas ledning till det sista hade kämpat och verkat för att förhindra Kristians tronbestegning, med ens skulle ha övergivit nämnda program och alldeles abstraherat från Sturehusets »dynastiska anspråk», då de tre à fyra månader efter Stockholms kapitulation åter grepo till vapen mot konungen? Det torde vara svårt att jakande besvara den frågan. Skulle exempelvis Klas Kyle, märkesmannen för det redan i dec. 1520 utbrutna upproret i östra Småland[2], ha gjort det? Han hade i åratal tillhört Sten Stures närmaste omgivning och trognaste anhängare och sedermera under hela den tid, då Stockholm var belägrat, biträtt fru Kristina vid försvaret av huvudstaden, varför han också upptogs på Gustav Trolles lista av den 7 nov. och efter vad det vill synas endast genom en skyndsam flykt undgick blodbadet.[3] *Någon* tanke på hur landets styrelse skulle ordnas, i händelse Kristians välde kunde kastas över ända, måste väl denne småländske upprorsledare och hans medhjälpare ha haft, när de strax efter blodbadet gingo ut i striden, och det är väl då föga antagligt, att den gått i annan riktning än den de föregående årens utveckling hade anvisat. Att de skulle ha fattat Gustav Erikssons upphöjelse i sikte på detta stadium är givetvis högst osannolikt; det finns f. ö. intet, som tyder på att de från början stodo i förbindelse med honom.

Vad som ovan sagts om Klas Kyle och hans män, gäller i det väsentliga jämväl om bröderna Lindorm och Per Ribbing, vilka äveniedes redan i dec. 1520 anstiftade uppror i västra Småland,[4] och om flera andra enskilda deltagare i de tidigare upprorsrörelserna.

---

[1] Jfr *OPSS* IV, s. 283.

[2] Källorna för vår kunskap om detta uppror äro dels de i *HT* 1900, s. 299—302, tryckta aktstyckena, dels ett av tingsmenigheten å Möres landsting i Dörby 25 mars 1521 utfärdat brev, orig. på perg. i Danska riksark. De förra, sammanställda med det faktum, att Sören Norby 1 dec. 1520 (enligt ett av honom denna dag utfärdat inventariebrev, orig. på perg. i Danska riksark.) tillträddde förvaltningen av Kalmar slott, utvisa, att upproret i Kalmartrakten var å bane redan i nov. och vid jultiden hunnit komma till fullt utbrott.

[3] Stockholms tänkeböcker 1514—1517, 1518—1520 (passim), Stockholms rådhusark.: *ST* III, s. 616, 619; *HT* 1900, s. 302, och 1918, s. 123; *BSH* V, s. 584 f.

[4] Källorna för mina uppgifter i Svensk Tidskr. om Lindorm Ribbings tidigaste förbindelser med Sturehuset äro följande brev, alla härrörande från tiden för Lindorms skolstudier i Danzig 1505—1507, vilka föranstaltats och troligen delvis bekostades av hans fars kusin Svante Nilsson: Lindorm Ribbing till Svante Nilsson och unge herr Sten, Danzig 24 febr. 1507, Claus Struvinck (Lindorms värd i Danzig) till herr Svante 21 okt. 1506 och 30 juni 1507, Sturearkivet: Svante Nilssons arkiv, Danska riksark.; Struvinck till Severin Buth i Stockholm 26 aug. 1506 och till Lindorms far Knut Ribbing 24 febr. 1507, Sverige A III, Diverse, Danska riksark.

Men framför allt gäller det om Dalarnas befolkning. Jag behöver här icke orda om de starka band, som ända sedan 1460-talet hade sammanknutit dalallmogen med just den yngre Stureätten, eller om de stora sympatier, som särskilt unge herr Sten alltifrån uppväxtåren hade åtnjutit däruppe och som sedermera under hela 1520-talet i så rikt mått kom hans efterlämnade familj till del från dalfolkets sida. Det är helt enkelt otänkbart, att dalkarlarna på nyåret 1521 gått man ur huse utan tanke på Stureättens återinsättande. Något dylikt skulle endast under den förutsättningen ha varit möjligt, att fru Kristina för sin del helt skrinlagt alla anspråk i den vägen, och det kunna vi med hänsyn till hennes uppträdande efter den danska fångenskapens slut icke antaga.

Och Gustav Vasa själv? Man må hur starkt som helst framhålla hans »äregiriga och maktlystna sinne» — egenskaper, som under hans följande bana framträdde och som då, under inflytande av stora framgångar och hårda brytningar, förvisso kommit att bli mera utpräglade än i de tidiga ungdomsåren — det finns dock åtskilliga fakta och omständigheter, som göra det mindre sannolikt, att han ända från befrielsekrigets början »arbetade i egen sak». Om man över huvud med någon utsikt till framgång skall söka pejla de motiv, som förestavade hans handlingssätt i det avgörande ögonblicket, måste man givetvis bortse från den successiva förskjutning i det allmänna läget, som senare under befrielsekrigets lopp inträdde och som i olika avseenden gav ett väsentligen annorlunda beskaffat resultat än man från början kunde beräkna, och strängt hålla sig till den situation, som förelåg vid tiden för resningens begynnelse. Gustav Eriksson var då en man utan auktoritet för egen del. Han hade endast gjort sig känd som en av de unga svenner, vilka tillhört Sten Stures omgivning, och sedermera från maj 1520 som en visserligen föga framgångsrik agitator i det av Kristina Gyllenstierna ledda Sturepartiets tjänst, varför också fru Kristina vid uppgörelsen med konungen i sept. särskilt betingade sig amnesti för honom.[1] Som en yngling ur Sturevännernas krets och som den ende nära frände till Sturehuset, vilken efter blodbadet ännu var i livet och nått vuxen ålder, framstod han vid upprorets början för Sveriges folk; här och där ute i bygderna hade man kanske inte ens hört hans namn, så ung och oprövad som han var. Är det då antagligt, att han, så snabbt som skedde, skulle ha kunnat samla hela det nationellt kännande Sverige under sitt hövitsmannaskap och förena de i vitt skilda trakter mer eller mindre oberoende av varandra utbrutna första upprorsrörelserna under sin överledning, om han trätt fram å egna vägnar och för att varaktigt bana sig själv väg till högsta makten i samband med landets frigörelse? För min del finner jag det långt sannolikare, att allt detta blev honom möjligt därigenom, att han från det i de nationella kretsarna av gammalt högt uppburna Sturehuset

[1] *ST* III, s. 615.

lånade den auktoritet, som han personligen saknade, och sammanflätade planen på Sureväldets återställande med sitt frihetsprogram. Den som intager en annan ståndpunkt, måste också lämna en antaglig förklaring till att Gustav, som förut helt och hållet varit en Sturarnas man, efter blodbadet plötsligt kastar deras intressen över bord,[1] ehuru hans nära släktskapsförhållande till fru Kristina bort vara honom en maning i motsatt riktning; han måste jämväl söka förklara, varför den unge ädlingen i så fall i första hand vände sig just till Dalarna, Sturarnas landskap framför alla andra både före och efter befrielsekriget.

Om man sammanställer alla kända omständigheter, är den i Svensk Tidskrift framställda uppfattningen om Gustav Vasas ursprungliga syften — så förefaller det mig — den naturligaste. Mina antydningar på samma ställe (s. 478, första stycket) om de omständigheter, som under befrielsekrigets fortgång så småningom rubbade de förutsättningar, under vilka resningen hade påbörjats, och som voro ägnade att allt mer och mer undantränga tanken på en Sturemonarki, torde innehålla ungefär allt vad som behöver och kan sägas därom. Möjligen kunde dock här tilläggas, att fru Kristinas och hennes barns bortförande till Danmark sommaren 1521 utan tvivel spelade en betydande roll i denna utveckling. Det var en åtgärd, som vidtogs på konung Kristians uttryckliga befallning[2] och förvisso icke utan avsikt att krossa Sturehusets framtidsplaner och på samma gång tillfoga den svenska frihetsrörelsen ett visst avbräck. Om de upproriska från början till äventyrs hade hoppats att genom en erövring av Stockholm snart nog befria Sturefamiljen och återinsätta fru Kristina i den regentställning, hon före kapitulationen i sept. 1520 hade intagit, så var det hoppet omintetgjort, sedan hon och hennes söner blivit satta i säkert förvar nere i Danmark, och det måste i fortsättningen ända fram till våren 1523 ha ansetts högeligen ovisst, om de någonsin skulle återkomma med livet. När det så inträffade, att Kristian II helt plötsligt lämnade sitt danska rike och utsikter i och med detsamma öppnade sig för de därvarande svenska fångarna att utan allt för långt uppskov få bege sig hem igen, hade tiden redan hunnit gå Sturehuset förbi, och det var därför helt naturligt, att Gustav Vasa kom att intaga den tronen, som hägrat för Sturarna.[3]

---

[1] Så måste rimligtvis saken te sig för den som avvisar »Sturehypotesen».

[2] *ST* IV, s. 12.

[3] I sitt ovan anförda arbete har Tunberg utförligt diskuterat de faktorer, som vid tiden för riksdagen i Strängnäs 1523 företrädesvis framtvingade Gustav Vasas tronbestigning, och han har på detta problem anlagt högst beaktansvärda synpunkter. Det faller utanför den föreliggande uppsatsens plan att ingå på nämnda fråga, som det kanske i annat sammanhang blir tillfälle att återkomma till. Jag vill här blott framhålla, att jag med erkännande i huvudsak av det befogade i Tunbergs åsikt om den betydelsefulla roll, som Fredrik I:s hållning kan förmodas ha spelat, icke finner hans gensagor mot hypotesen om lybska påtryckningar i syfte att

I det föregående har argumenteringen för »Sturehypotesen» huvudsakligen grundat sig på slutsatser, som synts kunna dragas av förhållandena vid befrielsekrigets utbrott och dessförinnan, men däremot icke tagit hänsyn till de enskilda notiser och antydningar i bevarade källor, som mer eller mindre direkt tala för densamma, och ej heller — annat än i förbigående — till de skäl för dess framställande, som kunna hämtas ur händelseförloppet åren närmast efter konungavalet i Strängnäs.

Någon enskild källuppgift av ostridigt värde, som helt täcker min förslagsmening om Gustav Vasas uppträdande vid befrielsekrigets utbrott, är ju icke till finnandes, men Sleidanus' ovanberörda framställning, enligt vilken Gustav begynt sin resning i den, låt vara falskeligen, tillkännagivna avsikten att förhjälpa Sten Stures barn till regementet, kan svårligen antagas vara en fri uppfinning från början till slut, utan bör rimligtvis ha haft ett faktiskt underlag, även om den illvilliga tendensen kommit den schmalkaldiske historieskrivaren att pådyvla Gustav Eriksson en flagrant motsättning mellan de uppgivna och de verkliga syftena, som icke kan vara i överensstämmelse med sanningen. Troligen kan Sleidanus' sagesman direkt utpekas. Att han ofta sammanträffat med den likaledes i schmalkaldiska förbundets tjänst anställde och i dess kretsar högt värderade Berend von Melen, måste anses höjt över varje tvivel, och denne var ju, när det rörde svenska förhållanden, de schmalkaldiska trosförvanternas specielle expert, som dessutom under hela befrielsekriget och åren närmast därefter själv hade vistats i Sverige och varit djupt invigd i det politiska spelet. Det ligger då mycket nära till hands, att Sleidanus erhållit uppgiften i fråga av herr Berend och därvid fått den Vasafientliga tendensen med på köpet;[1] berättelsen skulle i så fall förskriva sig från en person, som verkligen visste besked i saken och som väl inte gärna kunnat fantisera ihop *alltsammans*.

En annan antydning i källorna till förmån för den omdebatterade hypotesen möter i den av Tunberg publicerade lybska sändebudsberättelsen från valriksdagen i Strängnäs. Av densamma framgår nämligen, att Gustav Vasa gjorde svårigheter att antaga valet, i det att han »med ödmjukhet påpekade sin ringa börd».[2] Enbart förestavad av rent konventionella hänsyn var den så speciellt motiverade ursäkten säkerligen icke, även om tidens etikett krävde undanflykter i dylika fall utan att dessa som regel voro allvarligt menade. Den hade i alla händelser en reell bakgrund

---

framdriva ett konungaval tillräckligt vägande — det nära sambandet mellan konungavalet och det lybska privilegiekravet synes mig icke kunna betvivlas —, varjämte ett och annat även i övrigt torde vara att invända mot Tunbergs uppfattning om omständigheterna vid valet.

[1] Under denna förutsättning måste dock Sleidanus i en punkt — det gäller notisen om Gustav Vasas giftermål med Sten Stures dotter — ha missuppfattat sin auktoritet.

[2] *HH* 26:2, s. 7.

i det förhållandet, att Gustav Vasa ingalunda genom sin härkomst var den till konungavärdigheten mest berättigade av då levande svenskar. Därvidlag stod han ju givet tillbaka för Sten Stures söner, som tillhörde en gammal regentdynasti och som dessutom direkt härstammade från det medeltida Sveriges siste nationelle konung; själv hade han inga motsvarande bördsmeriter att åberopa, och det var först långt senare som han lärde sig påstå, att han var nästskyld till riket »effther then konglige linie, slächt, byrd och blod».[1] Det torde under sådana förhållanden knappast vara för djärvt att uppfatta hans ifrågavarande yttrande som en indirekt hänvisning till Stureättens anspråk och följaktligen som ett indicium för att dessa ännu vid befrielsekrigets avslutning av honom tillerkändes ett visst, i varje fall moraliskt, berättigande.[2] Måhända framställde han sin ursäkt bl. a. för att, i händelse det i en framtid skulle behövas, med sanning kunna göra gällande, att Sturarnas monarkiska pretentioner blivit beaktade vid valtillfället men att han trots detta blivit korad av en enhällig valförsamling, för vars bestämda önskan han därför slutligen hade böjt sig.[3]

Av större betydelse för diskussionen är emellertid det exklusiva Starepartiets hållning efter valet och i all synnerhet Kristina Gyllenstiernas egen. Att Peder Sunnanväders avsättning från biskopsämbetet ej långt efter Strängnäsriksdagen åtminstone delvis hade sin grund i att han på ett eller annat sätt visat missnöje med Stureättens undanträngande, kan knappast betvivlas. Och sedan fru Kristina på nyåret 1524 äntligen fått lämna Danmark och med sin äldste son återkommit till fäderneslandet, dröjde det inte många månader, förrän hon och hennes speciella vänner i de mest uppseendeväckande former började stämpla och intrigera mot den nye monarken. Det är ställt utom allt tvivel och styrkes endels av hennes egen under Gustav Vasas ögon nedskrivna, ej så litet skruvade förklaring från dec. 1525, att hon härvid inlät sig i allvarligt menade äktenskapsförhandlingar med Kristian II:s osviklige vapendragare Sören Norby, och allt tyder på att hon även närmade sig den mot Gustav Vasa upproriske slottsherren på Kalmar Berend von Melen, vartill kommer, att hon förvisso icke var främmande för Peder Sunnanväders och mäster Knuts till en början framgångsrika aktion i Dalarna. Enligt konung Gustavs bestämda övertygelse åsyftade hon helt enkelt att åvägabringa en revolution, som skulle föra hennes barn till regementet i Gustav Vasas ställe, och hans misstankar torde att döma av andra underrättelser och i betraktande

[1] Se Västerås' arvförening och åtskilliga andra aktstycken från konungens båda sista decennier.

[2] Tunberg (Gustav Vasas konungaval, s. 44 f.) synes böjd att se saken på liknande sätt.

[3] Av sändebudsberättelsen får man snarast det intrycket, att den ifrågavarande ursäkten framfördes redan den 5 juni och sedan upprepades följande dag, omedelbart efter det egentliga valet.

av hela hennes handlingssätt få anses välgrundade.[1] Svensk historieforskning — i detta fall representerad av bl. a. Svedelius, Alin och i viss mån Emil Hildebrand[2] — har gärna velat blunda för den ifrågavarande episoden i Kristina Gyllenstiernas offentliga bana eller åtminstone så mycket som möjligt bagatellisera densamma, men det torde vara riktigare att öppet erkänna — det må strida hur mycket som helst mot den traditionella idealbilden av Sten Stures änka — att hon genom sitt förhållande denna tid lade i dagen, hur starkt hon behärskades av sin familjs dynastiska intressen, även när dessa kommo i konflikt med patriotismens krav, sådana vi från en modern ståndpunkt uppfatta dem. Hon hade tydligen genom fångenskapens år bevarat tanken på en framtida Sturemonarki och kunde inte bemästra den besvikelse, som Gustav Vasas tronbestigning hade framkallat hos henne. Att hon därvid gick så långt i desperation, att hon knöt nära förbindelser med Sören Norby, som tidigare å Kristian II:s vägnar hade varit hennes och hennes familjs arge fiende och som bl. a. spelat en mycket framskjuten roll i förspelet till Stockholms blodbad, synes emellertid ge vid handen, att hennes avoghet mot den kunglige systersonen antagit en bittrare karaktär än hans val till konung i och för sig kunde motivera, och torde knappast kunna tillräckligt förklaras utan antagandet, att hon i den unge upprorshövdingen från början hade sett en pålitlig förkämpe för Sturehusets sak och fortfarande ansåg sig ha haft skäl att göra det och att tronbestigningen fördenskull från hennes visserligen ensidiga synpunkt tedde sig som ett trohetsbrott.

Kristina Gyllenstiernas anslag misslyckades, och i senare hälften av år 1525 torde det ha kommit till en uppgörelse mellan henne och konungen, varefter hon för hela sitt återstående liv begravde sina planer på Stureväldets återupprättande. Hos många av hennes och familjens vänner, särskilt bland folkets djupa led i Dalarna och annorstädes, hade dock tanken fortfarande länge nog en viss

[1] Det ovan sagda överensstämmer i huvudsak med Allens väldokumenterade uppfattning i denna fråga (a. a. V, s. 12—14, 61, 146 ff., 176 f., 345 f., anm. 10 och 11, 349, anm. 39; det aktstycke, vars överskrift Allen citerar i anm. 10, återfinnes numera i Privatark., Anders Bille, Danska riksark.). Till det av Allen åberopade källmaterialet bör läggas dels Gustav Vasas märkliga yttrande från början av år 1525, *HSH* 14, s. 32 f., dels den bekännelse, som Kristian II:s utskickade till Sören Norby, Roleff Mattson, avlade i Lübeck 8 apr. 1525 (Strödda hist. handlingar, vol. 1 a, R. A.), vilken bör sammanställas med *HR* 9, s. 57 f., 63, 65, 66 f., 70 f.; se även Nord. tidskr. f. bok- och biblioteksväsen 1918, s. 22, not 1, och där anförda källor. — Att fru Kristinas brev till Knut Pedersson (Gyldenstjerne) ang. förbindelsen med Norby daterar sig från 29 dec. 1525 — icke 1526, såsom bl. a. Allen antagit — har till full evidens uppvisats av Alin, a. a, s. 19, not 1. Det är utfärdat i Vadstena under konungens vistelse därstädes (*GVR* II, s. 252 ff., III, s. 1 ff.; jfr *SRA* 1, s. 39 ff.).

[2] Den ende svenske historiker, som mig veterligen uttalat en med Allens klart harmonierande uppfattning, är H. Almquist i Svenska folkets hist., Reformationstiden och stormaktstidens förra skede, s. 24.

resonans, vadan lybeckarna år 1534 trodde sig betjänta med att för sina omstörtningssträvanden begagna Sturenamnet under föregivande av att de ville göra den unge Svante Stensson Sture till konung i Sverige, och ännu år 1542, i början av det stora småländska bondeupproret, blev herr Svante av Nils Dacke erbjuden att återfå sin faders rike. Det kunde vara åtskilligt att säga om dessa långsamt bortdöende efterdyningar till den en gång verkligt aktuella sammanstötningen mellan tvenne med varandra oförenliga monarkiska strömningar, av vilka den omsider övervunna hade kunnat åberopa ålderns, traditionens och bördens företräden. Jag skall emellertid här nöja mig med att hänvisa till ett par i berörda sammanhang föga beaktade vittnesbörd och antydningar av en man, som, utom räckhåll för Gustav Vasa, avsevärt mindre än sina landsmän därhemma behövde väga sina ord, när fråga var om den släkt, vars högtflygande framtidsdrömmar 1523 års konungaval hade korsat. Den åsyftade personen är Johannes Magnus.

Denne hade på sin tid varit Sten Stures ombud i Rom och sedan under sin korta verksamhet som archielectus i Uppsala upprätthållit förbindelser med Sturefamiljen; bl. a. hade han enligt egen uppgift haft hand om Nils Stures uppfostran under någon period strax före den unge ädlingens »av hela det nordiska folket djupt beklagade bortgång». När han så lämnat fäderneslandet och slagit sig ned i Danzig, kom han i febr. 1532 på den tanken, att han hos hertig Albrekt av Preussen borde söka utverka, att Svante Sture, som vistades hos biskopen i Århus,[1] finge komma till hertigens hov för att där till hela sitt lands framtida båtnad fullborda sin utbildning och bl. a. inhämta nödig färdighet i de för Sverige så viktiga tyska, polska och ryska språken. »Denne yngling» — så motiverar Johannes Magnus sin ifrågavarande hemställan till hertigen — »är lika högt ansedd hos svenskarna som Dauphin hos fransmännen; det lider nämligen intet tvivel, att han om han får leva, blir Sveriges och Götes konung eller åtminstone föga mindre än konung» (habetur ille adolescens apud Suecos tali estimatione quali delphinus apud Francos, si enim vixerit, procul dubio aut erit rex Suecorum et Gothorum aut parum inferior rege).[2]

Då Johannes Magnus här vänder sig till den preussiske hertigen, som stod på god fot med Gustav Vasa, och då han dessutom själv ännu icke definitivt brutit med sin konung — det skedde först vid 1530-talets mitt — måste man förmoda, att han inte tänkte

---

[1] Det torde kunna antagas, att Svante Stures mångåriga utomlandsvistelse fram till grevefejden — först hos biskopen av Århus och sedan vid det lauenburgska hovet — delvis sammanhängde med Gustav Vasas fruktan, att hans närvaro i hemlandet skulle kunna stimulera den Sturevänliga strömningen bland allmogen under denna oroliga tid. Hur ängslig konungen var för att Svante skulle »stinga sig in» i riket och där uppväcka »obestånd» på tillskyndan av illvilliga människor, framgår av yttranden från nyåret 1530, *GVR* VII, s. 2 ff. Jfr *HT* 1922, s. 307, not 3.

[2] J. Kolberg, Aus dem Leben der letzten katholischen Bischöfe Schwedens (1914), s. 30 f.

sig den unge Sturens eventuella tronbestigning som ovillkorligt beroende av Gusav Vasas våldsamma avlägsnande. Den svenske monarken var visserligen vid det här laget redan gift men hade ännu inga bröstarvingar, och Johannes hoppades troligen, att förhållandena skulle foga det så, att Svante någon gång i framtiden på fredlig väg skulle komma i besittning av regeringsmakten i Sverige. En helt annan sinnesstämning präglade den landsflyktige prelatens ord, då han åtta år senare i en form, som äger beröringspunkter med den moderna nyckelromanen, återkom till samma sak. Jag syftar på den uppdiktade kungaserien Algothus-Gostagus-Arthus i hans år 1540 fullbordade »Gothorum Sveonumque historia» (lib. VIII, capp. 38—41). Algothus berömmes som en av de största och ädlaste konungar Sverige har haft. Han gjorde allt för att motsvara sitt namn, som är liktydigt med det latinska »totus bonus». På denne förträfflige, tappre och omutligt rättrådige furste följde ett odjur i människohamn, Gostagus, så benämnd, emedan han var en »bonorum siue praediorum raptor» (namnet är alltså bildat av *gods* och *taga*). Han saknade kungliga anor och var son av en adelsman, »qui ab omnibus adeo ridiculus aestimatus erat, ut eo loquente siue ignauiter balbutiente cuncti qui aderant immodico ora risu laxarent». Teckningen av hans genomusla karaktär är hållen i de grällaste färger. Från världens skapelse hade knappast någon girigare, grymmare och gudlösare tyrann funnits, och utom allt annat var han i krig en ömklig pultron, som icke vågade utsätta sig för stridens faror utan fegt höll sig undan, så länge drabbningen pågick. Till ursäkt för hans bottenlösa ondska, som belyses genom talrika exempel och smådrag, kunde emellertid enligt förf. anföras, att han saknade kunskap om den sanne Guden och levde i ett tidevarv, då den vidrige Muhammeds (Mahumetes') irrläror vilseförde människorna alldeles som »Lutheranae haereses» i förf:s egen samtid, vilka kraftigast beskyddades och försvarades just av dem, som i första hand voro pliktiga att bekämpa dem. Efter att till sist ha givit sina känslor luft i utropet: »O att Gostagus aldrig hade blivit född till vårt fäderneslands vanära, så att ingen kommit att söka efterlikna honom i hans förbrytelser!», omtalar förf., att tyrannen och hans lika eländiga rådgivare omsider tillfångatogos och avlivades av Algothus' son, den ädle ynglingen Arthus, vilken icke hade kunnat uthärda att vidare åse sitt lands olycka utan satt sig i spetsen för en stor folkresning mot förtryckaren, varvid denne övergivits av alla. Arthus besteg därefter själv tronen och gav som konung sin fader icke efter i goda och stora egenskaper; förf:s skildring av hans regemente är en tavla utan skuggor, lika strålande ljus som beskrivningen av Gostagus är mörk.

De mer än vanligt ingående, med påtaglig omsorg och författarglädje utformade regentbiografier, som jag här sökt att i största möjliga korthet referera, synas mig äga mycket stort intresse som ett vittnesbörd om hur den landsflyktige ärkebiskopen hoppades att hans fäderneslands närmaste framtid skulle gestalta sig. Att

det är Gustav Vasa som stått modell för Gostagus, är ju en gammal iakttagelse,[1] som i sig själv är evident och vars riktighet icke behöver ytterligare bestyrkas. Möjligen bör dock särskilt påpekas, att flertalet av de karaktärsdrag och typiska egenheter, som Johannes Magnus tillägger Muhammeds samtida på Sveriges tron, återfinnas — ofta i snarlika vändningar — hos de tyska smädeskrivarna mot Gustav Vasa (Berend von Melen, Wulf Gyler) i deras teckning av den hatade konungen; detta gäller också om hans räddhåga för personligt deltagande i vapenskiften.[2] Men även Algothus och Arthus äro utan allt tvivel målade efter bestämda förebilder. Står det fast, att Gustav Vasa är prototypen för den fantasiskapelse, som Johannes Magnus benämnt Gostagus, kan det inte gärna slå fel, att Sten Sture d. y. och Svante Sture varit i förf:s tankar, då han uppfunnit och skildrat Gostagus' närmaste företrädare, resp. efterträdare, fader och son. Härför tala redan aprioriska skäl och den tydligt eftersträvade kontrastverkan mellan den förre och de båda senare, som Johannes Magnus' teckning framkallar, vartill ju kommer, att vi av Johannes' nyss anförda inlaga till hertig Albrekt känna hans livliga önskan, att Svante Sture skulle bli konung efter Gustav Vasa.[3] Men under sådana förhållanden ger oss det här förevarande partiet av Johannes Magnus' krönika en god ledning, när fråga är om dess författares politiska förhoppningar: i sin trots alla motgångar segt optimistiska framtidstro har han blickat fram mot den efterlängtade dag, då Sten Stures son skulle kalla folket samman till strid mot kättarkonungen och genom dennes störtande — icke på fredlig väg, som Johannes ännu 1532 synes ha tänkt sig — bli Sveriges härskare och uppnå den regentställning hans fader en gång hade innehaft.

Må vara, att det är en ensam exulant, som sålunda vid tvenne olika tillfällen, 1532 och 1540, ger uttryck åt sina framtidsdrömmar om Sturevältets återupprättande. Starka skäl finnas dock för antagandet, att han här tolkade vad icke så få av hans hemmavarande landsmän under förra delen av Gustav Vasas regering i sitt innersta tänkte, även om de inte på samma sätt som han kunnat komma till orda. Hans uttalanden tilldraga sig därför ett

[1] Se härom senast G. Löw, Sveriges forntid i svensk historieskrivning, I (1908), s. 84 f.

[2] Jämväl karaktäristiken av Gostagus' fader torde avse porträttlikhet. Den erinrar osökt om Dançays uppgift av år 1575, att herr Erik var en man »de fort petite stature», för vars förståndsutrustning och omdömesförmåga ingen hade haft någon aktning — för att inte tala om samme diplomats betydligt skarpare uttalande 1572, att Erik Johansson »estoit ung fol naturel courant les rues» (*HSH* 11, s. 29; Indberetn. fra Charles de Dançay, udg. ved C. F. Bricka, s. 177; jfr V. Wigert, Erik XIV, s. 182 ff.).

[3] Själva namnet Arthus kan f. ö. uppfattas som ett anagram för *Stuhra*, vilket måhända är något mer än en ren tillfällighet (här förbises naturligtvis ingalunda, att namngivningen anknyter till den allmäneuropeiska Arthussagan, men att en Arthus placerats just på denna plats i den svenska kungalängden, omedelbart efter Gostagus, behöver icke vara en slump utan kan nog tänkas ha berott på att namnet på ovan angivet sätt lät sig associera med Svante Stenssons familjenamn).

intresse, som icke begränsar sig till det värde de äga för vår siste katolske ärkebiskops egen biografi; de förtjäna uppmärksamhet jämväl som ett av symptomen på de monarkiska strävanden, vilka voro förbundna med Sturehuset och som icke kunnat slå sig till ro inför det faktum, att Sten Sture d. y. bortryckts, innan han fått tillfälle att åt sig och sin ätt förvärva Sveriges krona. Och hela denna Sturetankens efterhistoria kastar i sin mån ljus både framåt och bakåt i tiden. Framåt — mot Sturemorden och över de vanföreställningar hos en själssjuk Vasakonung, som i anknytning till en förgången historisk realitet framkallade ogärningen; bakåt — över Gustav Erikssons väg till den svenska tronen.

Gottfrid Carlsson.

Några synpunkter rörande Karl X Gustavs planläggning av det andra kriget med Danmark.

Vid bearbetningen av hithörande material i och för föreläsningar vid krigshögskolan har förf. funnit sig stå inför ett par frågor, som av den hittillsvarande forskningen behandlats på ett något missvisande sätt. Det gäller *skälen* till konungens handlingssätt på trenne vitala punkter, nämligen:

1) i fråga om landstigningen: att denna skedde vid Korsör och icke direkt vid Köpenhamn,

2) i fråga om Köpenhamns betvingande: att konungen skred till belägring i stället för att omedelbart storma, och

3) i fråga om förhållandet till den holländska flottan: att konungen icke lät anfalla densamma, innan den hunnit förena sig med den danska.

Historieskrivarna hava undantagslöst besvarat dessa frågor så, att konungens beslutsamhet skulle vacklat just i de avgörande momenten, och att han av sina generalers råd låtit förmå sig att avstå från egna, tidigare hysta, djärvare avsikter, en tveksamhet, vars följd blivit hela krigets misslyckande. Enär dylika skäl icke utan vidare kunna godtagas, då det gäller att bedöma Karl X Gustavs gärning ur strategisk synpunkt, har förf. föranletts att åter draga fram i ljuset en del av arkivmaterialet på berörda område.

Den första frågan gällde *angreppspunkten.* Rörande beslutet härom, liksom om fredsbrottet över huvud taget, har man att gå tillbaka till tiden juni—juli 1658, vilken tid med skäl kan betecknas såsom beslutfattandets epok. Härmed är ock uttalat, att avgörandet icke fattades blixtsnabbt eller tillkom såsom en ögonblickets ingivelse — lika litet som det så omdebatterade tåget över Bält under vinterfälttåget. Denne konung, ehuru mäktig de djärvaste beslut, fattade dem likväl först efter moget övervägande. Liksom hos varje fältherre av stora mått mognar beslutet fram,

detalj efter detalj, allt efter som läget klarnar. Den strategiskt viktigaste förutsättningen för fredens bibehållande var Danmarks uppfyllande av villkoret att hålla Sunden stängda för Sveriges fiender. Karl Gustav, realiteternas man, frågar med hur många skepp Danmark är berett att göra detta; då han den 15 juli får rapport, att ingenting alls kommer att göras för stängningen, torde krigsbeslutet blivit definitivt. Den samtidigt inträffande rapporten om tyska kejsarvalet, ävenledes betydelsefull och av Carlbom[1] framhållen såsom den egentliga orsaken, torde dock ha varit en faktor av jämförelsevis mindre vikt.

Frågan gällde nu väsentligen, *huru* anfallet skulle ansättas.

Det strategiska läget — om detaljer kan här ej bli tal — var i stort sett detta: konungen hade ännu kvar på Fyen, i Jylland och Holstein krafter, som syntes tillräckligt starka för företaget, 4 000 man till fots och 1 200 man till häst avsåg han därför; en ringa styrka i och för sig men dock till fyllest i betraktande av Danmarks ytterliga svaghetstillstånd. Karl Gustav förfogade över en stark flotta och över ett antal transportfartyg, tillräckligt för överförande av den avsedda styrkan. Sverige befann sig i krigstillstånd med Polen, Ryssland och Österrike och stod i spänt förhållande till Preussen; Holland var Danmarks bundsförvant — om av aktiv eller passiv art, därom visste man intet, blott att det ägde en mycket stark och därtill nyrustad flotta. Tydligt är, att såväl politiska som strategiska hänsyn fordrade ett snabbt avgörande. Alldenstund sjövägen till Danmarks huvudstad syntes öppen, ligger det nära till hands att peka på denna såsom den genaste och lämpligaste. Likväl valdes vägen över Korsör. Varför?

Det synes då vara av vikt att ur det tillgängliga materialet söka utläsa, huruvida, såsom traditionellt framhålles, konungens tidigaste planer verkligen varit riktade mot Köpenhamn, och sedermera vilka faktorer som skulle kommit honom att avstå därifrån. Låtom oss först undersöka den plan, som enligt Carlson[2] var den första och ursprungliga. Den återfinnes i Karl Gustavs skrivelse och memorial till Wrangel av den 18 juli 1658.[3] Carlson framställer innehållet i nämnda plan sålunda: »Wrangel skulle med första gynnande vind avgå från Kiel till Seeland och där landstiga: så snart fyra regementen av rytteriet voro landsatta, skulle de gå rakt på Köpenhamn för att avskära det all undsättning. Under tiden skulle det övriga folket landsättas eller överföras från Fyen och infanteriet därefter sättas på vagnar för att hastigt gå rakt på Köpenhamn och taga staden och flottan. Emellertid skulle svenska flottan gå till Sundet och framför allt tillse, att ej danske konungen måtte undkomma till sjöss. Strax efter Köpenhamn borde Kron-

---

[1] Bält och Roskilde, Sthlm 1910. Jfr F. F. Carlson, Sveriges historia under konungarne av pfalziska huset, I, s. 369 (i 1:a uppl. 1855).

[2] Ovan a. a.

[3] Karl Gustav Wrangels brevväxling med svenska kungliga personer. Skoklostersamlingen. R. A.

borg angripas. Därefter skulle hälften av infantèriet provianteras på tio till tolv veckor och jämte 700 eller 800 ryttare genast överföras till Norge och intaga Kristiania.»

Angående landstigningspunkten nämnes här intet, blott att landstigningen skulle ske på Seeland. Memorialet innehåller i själva verket icke heller någon *direkt* antydan härom, av det enkla skälet nämligen, att denna fråga redan tidigare varit fullständigt avgjord och avhandlad; i memorialet heter det därför blott, att Wrangel skall förfara »efter avtalet». Huru Carlson tänker sig innebörden av detta avtal framgår emellertid av en passus längre fram i hans framställning: » Hans första tanke var också att göra landstigningen vid själva Köpenhamn . . . . Men . . . . han lät av generalernas invändningar förmå sig att avstå från den nämnda planen. Han fasthöll icke ens vid förslaget att landstiga vid Kiöge, tre mil från Köpenhamn, utan stannade vid det beslut att landsätta hären vid Korsör, på Seelands västra kust, sexton mil från Köpenhamn.»

Vändom oss nu till urkällan, det intressanta dokumentet av den 18 aug., för att utröna, om det ändå ingenting har att upplysa om den strategiska planen.

I p. 7 av instruktionen heter det: »Om vår Herre gifver K. M:t först dhen lyckan att kunna först fatta posto, måste cavalleriet genast settias först till lands, och när dhe fyra regementer allenast äre debarquerade, måste dhe gå geradhe uppå Köpenhampn löst att uppassa allt hvad til Köpenhampn vill, och i medler tydh setties dhet övrige rytteriet över ifrån Fyhnen til Zeeland medh dhe små fahrkoster och såsom infanteriet styger uthav skepen, eller och dher så monge små skepp vore, att flottan icke hadhe orsak att uppehålla sigh lenge, så vore bäst, att alt infanteriet sattes uppå dhe små fahrkoster, och att flottan, uthan att oppehålla sigh lenge, går geradhe till sundet . . . .»

Härav framgår med all önskvärd tydlighet, att åtminstone »det övriga rytteriet» och infanteriet skulle landsättas, icke i Sundet utan på en annan kust, icke vid Köpenhamn, utan på en helt annan punkt. Denna »avtalade» landstigningspunkt var Korsör, en plan, vilken, såsom i det följande skall visas, har varit å bane snart sagt från första stund.

I p. 8 heter det vidare, att Wrangel skulle »gå rette vägen fort, sökandes uthi en hast emportera stadhen och flottan; och på dhet knecktarne uthi en hast måtte kunna följa efter ryttarne, vore nödigt, att så många vagnar uthaf landet förskrivas . . . .» o. s. v. Här säges alltså, att infanteriet skall »följa efter» (alltså en väg, som rytteriet tydligen gått förut); här följa vidare föreskrifter för infanteriets vagntransport, en åtgärd, som måste gälla den 16 mil långa vägen från Korsör till Köpenhamn men som blir obegriplig, om man utgår ifrån, att landstigning avsetts vid Köpenhamn eller i dess närhet.

Ytterligare en passus i instruktionen (p. 8) visar otvetydigt,

att icke heller de förstnämnda fyra regementena skulle landsättas vid Köpenhamn. Det heter nämligen, sedan det talats om proviantering i och för en expedition till Norge, att »uthav dhe skeppen, som hava fört hästarne och ryttarne öfver, att helften av dhe skeppen följa flottan efter til sundet . . . . och skola dhe hesteskep, som gå til sundet, vara capable att intagha 400 à 500 hästar, som tillyka med knektarne kunna gå til Norje och uthi en hast emportera Christiania». För att möjliggöra en expedition till Norge måste alltså transportfartyg för hästar föras från Stora Bält till Sundet, i och för inskeppning därstädes av folk, som icke längre behövdes vid Köpenhamn — en detalj, som klarlägger, att ingen som helst urskeppning vid Köpenhamn eller över huvud taget i Sundet varit avsedd (ty då skulle ju transportfartygen funnits kvar där).

Detta vad planen av den 18 juli beträffar. Har en plan på landstigning direkt vid Köpenhamn tidigare föresvävat Karl Gustav, är den i varje fall en övervunnen ståndpunkt redan den 18 juli, och synbarligen är det oriktigt att om denna plan säga, att den övergavs — »på grund av generalernas invändningar». Tvärtom är det tydligen denna plan, konungen fullföljer, ehuru i så måtto ändrad, att infanteriets vagntransport — som sannolikt visat sig outförbar — bortfaller.

Det återstår då att föra undersökningen vidare bakåt i tiden i syfte att återfinna spåren av eventuellt förefintliga äldre planer. Pufendorf, vars uppgifter i denna fråga legat till grund för och synbarligen godtagits av den nyare historieskrivningen, hänvisar till vissa rådplägningar i Kiel, vid vilka den förmenta omkastningen i planerna skulle skett. Uppgiften om ett krigsråd i Kiel återfinnes i en berättelse, tillskriven Erik Dahlberg[1] — vilken sistnämnda person säkerligen varit Pufendorfs huvudkälla beträffande de rena krigshändelserna.[2] Om vad som förekommit vid krigsrådet nämner Dahlberg i ovannämnda berättelse intet. Ej heller framgår den närmare tidpunkten för detsamma. Enär ju Dahlberg icke ägde tillträde till krigsråden, har han sannolikt blott ägt en svävande kännedom om desamma, vilket icke hindrar, att han i de informationer, han sedermera lämnat Pufendorf, kunnat nämna vad han *trott* hava förekommit vid vissa förhandlingar mellan konungen och generalerna. Alltnog: en dylik rådplägning kan ju ha ägt rum; ej heller må bestridas möjligheten att belägg för desamma kan återuppdagas. Förf. har emellertid ej lyckats finna något sådant i R. A. Däremot finnes där en annan handling från det allra tidigaste skedet i planläggningsepoken, ett rådspro-

---

[1] Beschreibung was sich bei d. Kön. Schwed. Armee bei d. kurz Frieden u. nachgehendes in. d. and. Krieg mit Dannemarken zugetragen. R. A.

[2] Jfr Björlin, Karl X Gustaf och Erik Dahlberg vid Stora Bält. Sthlm 1921.

tokoll av den 24 juni.[1] Dokumentets innehåll är ytterst ofullständigt antytt av Carlbom; men fullständigt tolkat synes det icke ha varit vare sig av honom eller någon annan och säkerligen icke på de punkter, som beröra det strategiska. Det lider emellertid intet tvivel, att just detta dokument utgör konungens, resp. Wrangels, första strategiska bedömande av det vid denna tidpunkt ifrågasatta andra kriget, ett fragmentariskt utkast endast, men det visar oss liksom i blixtljus de inverkande faktorerna, sådana de framträda för den klarseende fältherrens psyke. Det synes därför berättigat att här framlägga dokumentet i dess helhet, sedan förf. genom professor Wittrocks benägna hjälp kommit till rätta med tolkningen. Protokollet har synbarligen tillkommit i största hast; de talande yttra sig i korthuggna satser, direkt och utan premisser gående frågorna inpå livet.

»*N. B.* Om D. kryget secundo., Prot. den 24. junij 1658.

N. B. Danmarks bref av den 20. Junij läsitt.

Prop. q(ui)d faciendum in hac tergiversatione in antecessum p(ro)videre sed expectare postam quæ primum veniet.[2]

Wrang. Ambarquera i medelfart till Corsöör. fatta posto. 18 mijl ifrån Fr. udde och Corsöör.

Rex. Non possumus omnes hostes 4 simul profligare.[3]

Wr. Cito finendum.[4]

Rex. Cum Polono paciscendum. Friedrichsudde non possumus quittare, cum ibi dorsum vertendum.[5] Ordres till Sp(er)lingh att resa till Wismar att proviantera sigh. An pedites Chilonio? hoc actoque (?) suspicione minore veniant milites. Equites Neoburgo abeant. castellis tueri classem ibi possumus.[6]

Wr. bäst i Meddelfarth och F. udde, om Hollandi komma. ad declinandum ombrage, p(rae)mittera såsom en dessein på Pillau. additur Legatorum Brand. abitio.[7]

Rex. 3 000 ryttare i Pomeren. hoc sufficit.[8] Store plattzar i Gwald och Stettin att hålla dem uti. Item stå i läger vid Griffenhagen, som Streckning.

---

[1] Rådsprotokoll inför konungen 1656—59. R. A.

[2] Vad är att göra vid dylika undanflykter? På förhand träffa anstalter men avvakta första post.

[3] Vi kunna icke slå alla fyra fienderna på en gång.

[4] Det (danska kriget) måste avgöras fort.

[5] Vi måste göra fred med Polen. Fredriksodde kunna vi ej lämna (obesatt), då vi måste vända det ryggen.

[6] Om fotfolket (embarkerar i och avgår) från Kiel? för att på så sätt krigsfolkets samling må väcka mindre misstankar. Ryttarna kunna gå ifrån Nyborg (tvärs över Stora Bält till Korsör); genom befästningar kunna vi skydda flottan därstädes.

[7] För att undvika uppseende föregiva en plan på Pillau. Härtill kommer de brandenburgska sändebudens bortresa. (Dagen förut, den 23 juni, hade kurfurstens sändebud vägrats audiens, intill dess de skaffat sig fullmakt att återställa det goda förhållandet, som brutits genom kurfurstens anslutning till Sveriges fiender. En expedition mot Brandenburg just nu skulle m. a. o. synas sannolik.)

[8] Det räcker.

Uti F. odde 1 000 knektar, 1 000 dragoner med några 1 000 Ryttare. Cum reliquo in Feonia. Sic correspondentia ex Suecia.[1]

Rex. Om med Caval. in Corsöör och flottan i Sundet?

Wr. iteravit om F. uddes commoditet.[2]

Rex. Si habemus Chronborg nemo securus in Sundo. item correspondentia med Stenbock. Hoc modo pax cum Polonis. Si modo Marieburgensis Palatinatus obtigit cum littoribus. Videndum ne quisquam in Noruegia se figat.[3]

Contra hoc fuit *Wrangel*, quod scilicet nemo posset sub specie mittendi copias in Livoniam, embarquera in Chijl, debarquera in Corsöör. Ut naves missæ cum copiis in Livonium huic proposito revertentur. habendi pedites 2 000 ac totidem equites ad minimum huic expeditioni.[4]

Wr. Flottan i Sundet strax descenten är skiett i Corsöör.

Rex. Ryttare i Holsten gå till Jutland igen.

N. B. Rex. Si cum seriosos nos videntes inierint quae cupimus an tunc ignoscendum?[5]

Wr. et Baneer. Simul occasionem nacti erumpet rursus. Nunc nobis praeter causam occasio bona, non negligenda sibi assecurandi.[6]»

Som man finner, är rådplägningen huvudsakligen en dialog mellan konungen och hans betrodde medhjälpare, riksamiralen Wrangel. Redan dialogens första punkter äro högst upplysande. På konungens proposition framkastar Wrangel Korsör-alternativet. Häremot har konungen ingenting att invända; något Köpenhamn-alternativ föres alls icke på tal. Rörande landstigningspunkten är man från början ense. Däremot råda olika meningar angående ilastningsorten, själva utgångspunkten för expeditionen. Wrangel föreslår Middelfart, konungen Kiel, åtminstone för fotfolket; rytteriet kan ilasta i Nyborg. Motivet till Kielalternativet är att i det längsta kunna hålla de verkliga avsikterna dolda: en samling av trupperna i Kiel kan ju avse en operation öster ut, mot Polen eller Brandenburg. Över huvud finner man, att i dialogens tidigare del det är konungen, som intager den försiktigare ståndpunkten. Mot Wrangels offensivförslag stäl-

[1] Med det övriga i Fyen. På så sätt förbindelse med Sverige.

[2] Talade åter om Fredriksoddes fördelar.

[3] Om vi hava Kronborg, går ingen säker i Sundet. Jämväl förbindelse med Stenbock. På så sätt (kunna vi sluta) fred med polackerna. Om blott det marienburgska palatinatet därvid tillfaller oss jämte kusterna. Vi böra tillse, att ingen sätter sig fast i Norge.

[4] Häremot yttrade sig Wrangel, då nämligen ingen kunde detta (sätta sig fast i Norge). Under sken av att sända trupper till Livland embarkera i Kiel, debarkera i Korsör. Till Livland sända fartyg med trupper böra för detta syfte återvända. Vi böra ha minst 2 000 man fotfolk och lika många ryttare till denna expedition.

[5] Om de (danskarna), då de märka att det är allvar, gå in på våra fordringar, skola vi då förlåta dem?

[6] Så snart de få ett tillfälle, bryta de på nytt. Nu ha vi, förutom orsak, ett gott tillfälle att trygga oss, som icke bör försummas.

ler han sålunda omöjligheten att kunna reda sig på en gång med fyra fiender, ett inpass, som emellertid konungen tydligen gör endast för att få sin egen innersta mening bekräftad: att vad som skall göras, måste ske raskt.

I fortsättningen håller Wrangel på sin åsikt, hänvisande på den trygghet, varmed embarkeringen kan ske i det trånga Middelfartssundet, skyddat av Fredriksodde — *för den händelse, att holländarne komma;* här yppas den för hela förfaringssättet avgörande faktor, som båda från början underförstått. Men konungen vidhåller sin plan och utvecklar den nu vidare; om flottans förhållande efter landstigningen: att den bör avgå till Sundet, och om Norge-frågan. Konungen ifrågasätter tydligen redan här en expedition till Norge. Wrangel anser detta onödigt. Däremot synes han till slut giva konungen rätt beträffande de två huvudpunkterna: embarkeringen i Kiel och flottans dragande till Sundet.

Man är ense ifråga om operationens huvudelement, och det efter en föredragning — ty en sådan är det snarare än ett krigsråd —, som väsentligen präglas av *konungens egna idéer.* Dessa förbli rådande, och dessa är det, som sedermera omsättas i handling — med undantag naturligtvis av Norge-planen, eftersom man aldrig lyckades komma över det första operationsmålet.

Konungens sista fråga är blott en formell; den innesluter själv svaret: om Danmark nu vill göra eftergifter, är det för sent; dess timma är slagen; det skall icke mer givas tillfälle att hugga Sverige i ryggen.

Med ovanstående torde vara ådagalagt, att det icke är något vankelmod inför avgörandet, som påverkat konungens anfallsplan. Rena strategiska faktorer hava varit de avgörande, av vilka visserligen en del måste läsas mellan raderna i de kärva yttrandena. För ändamålet måste vi återgå till kartan.

1. Det gällde att överrumpla Köpenhamn och flottan. Det gällde att vinna tid. Hur förhåller det sig nu med den påtalade tidsförlusten, som uppstår genom vägen via Korsör? Sjövägen från Kiel till Korsör är ungefär hälften så lång som vägen Kiel—Köpenhamn. Detta kunde på segelflottornas tid ha en del att betyda, särskilt vid ogynnsam vind. Landstigningen utgör vidare alltid ett riskmoment av den allvarligaste och mest oberäkneliga art; detta riskmoment var givetvis större vid Köpenhamn än vid Korsör, rent *taktiskt* sett, med hänsyn till motstånd av eventuellt samlade danska krafter.

2. Men framför allt: konungen vet, att en stark holländsk flotta finnes rustad och när som helst kan uppträda till Danmarks hjälp. Vart går en sådan flotta sannolikast? På en tid, då ingen trådlös telegraf, inga snabbgående spaningsfartyg stå till förfogande för utspanande av fiendeflottans läge, måste väl operationerna riktas mot den strategiskt viktigaste punkten. En holländsk flottas mål blir då med all sannolikhet Sundet; däremot torde det icke falla dess amiral in att söka sin motståndare i Stora Bält, sär-

skilt så länge intet krig är förklarat och alldenstund för övrigt svenskarna kunna åberopa en viss legaliserad rörelsefrihet i Bälten, intill dess utrymningen av öarna var fullt verkställd. Vid Korsör kunde konungen alltså påräkna att få göra sin urlastning tämligen i fred; däremot kunde han icke känna sig säker på att icke, kanske i samma ögonblick han lopp ut från Kiel, den holländska flottan vore på väg till Sundet. Säkrare kunde den tidens strategiska spaning icke fungera. Nåväl, ett möte med den holländska flottan kunde väl den svenska riskera, men var icke riskmomentet onödigt stort, om ett sådant möte skedde just under konvojerandet av hela transportflottan? Men vidare: konungen vill helst, såsom hans senare handlingssätt konsekvent utvisar, undvika krigstillstånd med holländarna. Han var ej blott fältherre, utan även politiker. Från Korsör, från ryggsidan, kan han, liksom återupptagande det avbrutna vinterfälttåget, överrumpla Köpenhamn tämligen oberoende av en holländsk flotta i Sundet. Och inför fait accompli skola sannolikt både Holland och Danmark böja sig.

Att konungen likväl var mån om att snarast få flottan till Sundet, motsäger på intet sätt det ovannämnda. *Kan* man komma till Sundet *före* holländarna — nota bene med full rörelsefrihet, d. v. s. utan transportflotta — vinner man ju, förutom fördelarna av förbindelsen med Skåne m. m., även en chance att utestänga holländarna från Sundet. Därför ingår Kronborg med nödvändighet såsom ett led i planerna. »Si habemus Chronborg, nemo securus in Sundo», säger konungen. Är svensken herre över Sundet och dess båda stränder, särskilt det smala inloppet mellan Kronborg och Hälsingborg, skall sannolikt den holländska krämarförsiktigheten verka därhän, att flottan vänder tillbaka, och intet krigstillstånd kommer att inträda — så har Karl Gustav resonerat och detta för visso ej utan skäl.[1]

Härmed är i själva verket också den *tredje* frågan besvarad, nämligen den, varför icke konungen, då den holländska flottan verkligen kom till Sundet, *sedan* svenskarna enligt planen ovan tagit det i besittning, gick den till mötes i och för avgörande utanför Sundet och före dess förening med de danska fartygen. Karl Gustavs handlingssätt stod härvid i full konsekvens med den från början hysta tankegången att, om görligt, undvika krigstillstånd med holländarna. Han bedömde den gången sin motståndare psykologiskt felaktigt; men han tvekade ej att taga konsekvenserna därav utan gick till sjöslaget, då holländarna trots allt verkligen gingo in i Sundet.

---

[1] Pufendorfs framställning, att konungen i Kronborgfrågan ej följde sin egen utan generalernas, särskilt Wrangels, mening, motsäges sålunda bestämt av 24 juni-dokumentet. För konungens uppfattning har Kronborgs besittning synbarligen betytt mera än blott en psykologisk hämsko på holländarna. Kronborgs kanoner hava sannolikt tillmätts en större skottvidd än de i verkligheten ägde. (Jfr Munthe, Sjömaktens inflytande på Sveriges historia, 1—2, s. 507 f.)

Frågan nummer två åter är svårare att besvara, frågan varför konungen icke omedelbart gick till storms mot huvudstaden. Överrumplingen, det snabba avgörandet, ingick med nödvändighet i planen. Hade konungen vid ankomsten till Köpenhamn funnit den holländska flottan före sig i Sundet, hade han väl icke tvekat; en belägring då skulle ju varit lönlös. Nu inträffade det i stället, att, då hären stod framför Köpenhamn, den egna flottan redan var i färd med att göra sig hemmastadd i Sundet. Faran för holländarna var alltså enligt konungens bedömande redan betydligt avlägsnad, och konungen har då ryggat tillbaka för den oerhörda våldsakt med ty åtföljande rov och plundring, som en stormning innebar — han har ryggat tillbaka för detta, då han nämligen icke längre fann stormningen absolut nödvändig: kanske skall staden inom kort öppna sina portar; stormningen blir en tillgång vid force majeure, en sista utväg, som ju alltid står öppen. Men visserligen vann staden därigenom tillskott i försvarskraft. Det fick Karl Gustav erfara, då denna utväg till sist måste tillgripas.

Till slut kan man icke underlåta att efterlysa de motiv, som kunna hava förelegat för den ursprunglige historieberättaren att tillskriva generalerna en återhållande roll och framställa konungen såsom eftergiven för deras meningar. Då man vet, att Pufendorf i fråga om krigshändelserna var informerad av Dahlberg, och om man vidare med Björlin[1] antager förefintligheten av en viss animositet från Dahlbergs sida gentemot Wrangel, har man svårt att fritaga den förre från misstanken att hava i någon mån färgat sin framställning till Wrangels nackdel. Man lägger särskilt märke till Pufendorfs framställning rörande Kronborgs intagande, vilket enligt hans förmenande inverkat menligt på företaget mot Köpenhamn: Wrangel framställes såsom drivfjädern och hans nit härvidlag påverkat av föreställningen om Kronborgs »dyrbara klenoder», en ganska ful och synbarligen fullkomligt orättvis beskyllning. Man lägger vidare märke till, att Dahlberg i sin ovannämnda berättelse tydligt utsäger, att beslutet om stormningens inställande fattats, »sedan riksamiralen kommit»; däremot har Dahlberg, om man får tro honom själv, i de starkaste ordalag rått konungen just till denna stormning under försäkran, att fästningsverken voro fullständigt förfallna o. s. v.

Dahlberg, såsom den skicklige ingenjör och topograf han var, har för visso av konungen tagits i anspråk för utförande av vissa uppdrag, men till rangen av strategisk rådgivare har han med säkerhet icke nått, lika litet nu som vid tåget över Bälten. Det är därför skada, att den traditionella framställningen är inspirerad huvudsakligen av honom och icke av huvudpersonerna, bland dem Wrangel. Dahlbergs verkliga förtjänster äro å andra sidan så stora, att de icke förminskas av insikten om att han, liksom andra, kunnat falla offer för en mänsklig svaghet.

Torsten Holm.

[1] Ovan a. a

Underrättelser.

— Av den på Norstedt & Söners förlag utkommande nya upplagan av *Sveriges historia till våra dagar* ha under innevarande år två nya delar, den 10:e och 13:e, fullbordats. Den förra omfattar gustavianska tiden och utgör en lätt revidering av professor Ludvig Stavenows bekanta framställning i föregående upplagas 8:e del. Den senare behandlar Oskar II:s regering och har till författare professor S. J. Boëthius. Den utgör denne värderade forskares sista vetenskapliga verk och bygger delvis på förf:s egna anteckningar från sin politiska verksamhet. Boëthius' historiska framställning har kompletterats med översikter över det senare 1800-talets litteratur och konst av Fredrik Böök och Axel Romdahl.

— Ett även för historikern högst intresseväckande arbete är Lars Levanders *Dalmålet, Beskrivning och Historia, I* (Uppsala 1925, Appelbergs boktryckeriaktiebolag). Med magistral behärskning av det omfattande språkmaterialet har förf. påbörjat en definitiv utredning av Sveriges från flera synpunkter mest originella folkdialekts karaktär och historia. Det skall genast påpekas, att förf.:s resultat på ett förträffligt sätt samstämma med av andra vetenskaper tidigare vunna. Sålunda finner förf. åtskilliga skäl tala för, att det egentliga »dalmålet» ursprungligen talats inom ett större område än för närvarande, sålunda även inom Bergslagen i sydost, varigenom bekräftas den av historieforskningen nyligen hävdade uppfattningen rörande begreppet »Dalarnas» äldsta innebörd. De av förf. meddelade skiftningarna inom daldialekten giva också ny belysning åt de flerfaldiga och ofta betydelsefulla kulturförbindelser, vilka ur annat källmaterial blivit konstaterade mellan Dalarna och angränsande svenska och norska landsdelar.

— I serien »Deutsche Kultur, Historische Reihe», utgiven under ledning av Wienprofessorn Alfons Dopsch, har Paul Kletler utgivit en på djupgående forskningar vilande undersökning över *Nordwesteuropas Verkehr, Handel und Gewerbe im frühen Mittelalter* (Wien 1924, Österreichischer Schulbücherverlag). Undersökningen söker närmare analysera den enhetliga och starkt expansiva kultur, vilken från och med tiden omkring år 600 framväxte i Rhentrakterna och de närliggande delarna av Britannien, samt påvisa orsakerna till denna kulturs begynnande omvandling och tillbakagång efter det nionde århundradets slut. Även för nordisk historia är arbetet av betydande intresse, då de skandinaviska folken såsom bekant från nämnda kultur rönte starka och djupgående påverkningar.

— I *Norden och Västeuropa i gammal tid* (i serien »Populärvetenskapliga avhandlingar vid Göteborgs högskola») har professor

Elis Wadstein gjort en sammanfattning av sina tidigare studier rörande förbindelserna mellan friserna och de nordiska folken under (och kort före) vikingatiden. Wadsteins arbete är synnerligen lättläst och överskådligt och har ett stort värde genom sina talrika källhänvisningar och noter. Frislands äldre historia och handel har förf. åskådligt skildrat med stöd av moderna arbeten, bl. a. Vogels utmärkta »Geschichte der deutschen Seeschiffahrt». Den första kända kontakten mellan Norden och Frisland är som bekant det anfall »geaternas» konung Hugleik omkr. 525 gjorde mot trakterna vid Rhenmynningen. I likhet med Fahlbeck och C. Weibull anser Wadstein, att dessa »geater», som senare omtalas i Beowulf, ha varit jutar, icke götar. Jutarna betraktades av angelsachsarna som ett stambefryndat folk, och det är därför dikten om »geaternas» hjältekonung Beowulf blivit »ett engelskt nationalepos». De flesta av de skäl, som Wadstein anför för sin åsikt om geaternas hemvist på Jutland, ha tidigare anförts i Fahlbecks och Weibulls arbeten. Wadstein anser emellertid, att »geaternas» rike omfattat Nordjutland (och möjligen Fyen); Sydjutland åter (jämte Själland och Skåne) har befolkats av danerna, och det är här nere, som namnet Danmark uppstått.

Utan att vilja närmare diskutera dessa omstridda filologiska och historiska problem vill anmälaren dock påpeka några iögonenfallande svagheter i Wadsteins bevisföring. Han upprepar utan kritik flera av C. Weibulls påståenden, såsom att under folkvandringstiden, »då inga ordentliga vägar funnos till lands», det var »tack vare de direkta sjöförbindelserna betydligt lättare för svear och jutar att komma i förbindelse med varandra än svear och götar». Påståendet är verkligen förbluffande. För det första torde det icke ha tagit många dagar att genom Tiveden eller Kolmården tränga in i Västergötland, resp. Östergötland, för det andra *måste* svearnas flotta under expedition till Jutland passera längs östgötarnas kustbygder. Om sjöfärden från mälarutloppet till Jutland tog minst 6 dygn, så tog den till Östergötland blott två! Över huvud synes förf. icke tillräckligt ha satt sig in i vikingatidens sjöfartshistoria. Då Wadstein påstår, att det dröjde ända till 1200-talet, innan sjövägen norr om Jutland fick vidare användning vid resor till eller från Norden, så är detta sant beträffande friser och tyskar, vilka hade svårnavigerade och djupgående fartyg, men ej beträffande svenskar och danskar. Visserligen koncentrerades handelsutbytet mellan Norden och Västeuropa vid Slesvig, där varorna forslades tvärs över Sydjutland, men de gotländska köpmännen synas ofta ha seglat direkt till England. Talrika voro förvisso också de skepp, som från Skåne och Själland seglade runt Jutland (eller genom Limfjorden) till England och Normandie eller i motsatt riktning. Vi veta ju t. ex., att Knut den store seglade med en stor flotta från England genom Limfjorden till Själland, innan han utkämpade slaget vid Helgeå i Skåne. Det är också förvånande, att förf. vågar påstå, att Ejdermynningen var »huvudutfartsvägen för de nordiska vikingatågen

nedåt Nordsjön». Han anser även, att konung Henrik I genom att erövra Gnupas danska välde spärrat denna »stora utfartsväg» och hejdat vikingaströmmen. Något egentligt stöd för dessa påståenden kan Wadstein dock ej prestera, och intet tyder heller på att vikingarna i regel skulle ha börjat sina sjötåg vid Sydjutlands sumpiga västkust. I Nordjutland funnos talrika goda hamnar och inga större svårigheter hindrade en vikingaflotta att från Östersjön via Limfjorden segla ut i Nordsjön. Antagandet att någon kanal eller vattenfylld grav funnits mellan Ejder och Slien har övertygande vederlagts av La Cour i hans arbete om Danevirke, som även starkt avviker från Wadsteins framställning av tillkomsten av de olika försvarsanläggningarna vid Slesvig.

I denna tidskrift har tidigare (årg. 1924, s. 294) lämnats ett referat av den skarpa kritik E. Wessén riktat mot Wadsteins påstående, att en nederländsk rättsterm »berek» givit upphov till de nordiska rättsbegreppen »birk» och »bjärköarätt», ävensom till stadsnamnet »Birka». Wadstein vidhåller alltjämt sin åsikt, om än i modererad form, men kan likväl icke prestera ett enda bevis för att denna senmedeltida term, som hade betydelsen »rättskipning (-område)», funnits i den bevarade äldsta frisiska rätten, ej heller att de frisiska handelsplatserna haft en särskild jurisdiktion. Faran att av enstaka ord från relativt sen tid draga slutsatser rörande förhållanden under mycket äldre tidevarv framgår av en av Wadsteins ortnamnsförklaringar. Som ett exempel på att namn kunna fortleva i omkr. 200 år, »ehuru det, som givit upphov till dem, ej mer finnes kvar,» anför Wadstein namnet på en liten vret, »Kyrkvreten», på Björkön, och han anser, att platsen fått namn efter Ansgars kyrka. Närmare efterforskningar skulle ha visat förf., att namnet uppkommit på grund av att Uppsala domkyrka här ägt ett jordområde. Likaledes är det ett fel att påstå, att namnet »Kuggviken» (nära Björkö vid Västervik) vittnar om att frisiska koggskepp färdats där. Koggskepp seglade, som bekant, under hela medeltiden i de svenska farvattnen, och namnet kan lika väl vittna om att svenska eller tyska koggar brukat ankra här under senare tider. Ett annat misstag är, att ortsnamnet »Friisilä» i Österbotten är ett minne av frisiska köpmän. Namnet härrör från medeltiden och har sannolikt i stället bildats av det bland inflyttade tyskar icke ovanliga tillnamnet »Fris».

Det starka kulturutbyte, som under vikingatiden ägde rum mellan Frisland och Norden, har Wadstein ansett sig kunna spåra i ett flertal lånord i de nordiska språken, såsom båk, ankare, kjortel, altare, funt o. s. v. I denna sin strävan har förf. dock gått alldeles för långt. Påståendet att ordet borgare som beteckning för stadsinvånare inkommit i nordiska språken under frisernas medverkan vid uppkomsten av de första städerna i Norden är fullkomligt felaktigt. Ordet inkom nämligen genom tysk påverkan tidigast på 1100-talet, troligen dock först på 1200-talet. Att den nordiska benämningen på stadsfogde, »gjaldkere,» är ett lån från frisiskan är ytterst tvivelaktigt, och förf. har icke ens diskuterat möjligheten

av att ordet, enligt en hittills allmänt vedertagen åsikt, är rent nordiskt.

De här framhållna bristerna i Wadsteins arbete neutraliseras delvis av ett flertal skarpsinniga iakttagelser och av den skickliga sammanställning förf. gjort av de spridda uppgifter vi hava om de nordisk-frisiska förbindelserna. Särskilt framställningen av de nordiska vikingarnas välden i Frisland på 800-talet och början av 900-talet höra till bokens mest läsvärda kapitel. *A. S—k.*

— *Karolinska förbundets årsbok 1924* (Sthlm 1925) inledes med en uppsats av Sigurd Schartau om *De svenska Östersjöprovinserna vid det stora nordiska krigets utbrott.* Uppsatsen sluter sig till de undersökningar förf. tidigare gjort angående tillståndet i skilda delar av det egentliga Sverige under Karl XII:s tid och grundar sig dels på otryckt material, särskilt det som finnes i svenska generalguvernementsarkivet i Riga (numera förvarat i Centralarkivet i Dorpat), dels på tryckta framställningar av baltiska historieskrivare av äldre och yngre datum. Förf. redogör för reduktionen i Livland, åtgärderna för förbättrandet av böndernas ställning, som särskilt tillkommo under Erik Dahlberghs guvernörskap, 1690-talets nödår och deras inverkan på tillståndet i landet samt slutligen situationen och sinnesstämningen vid krigets utbrott. Vad den sistnämnda beträffar, kommer förf. till det resultatet, att den otvivelaktigt var mindre gynnsam mot Sverige, icke blott bland adeln — vars strävanden efter ett självständigt Livland i förening med Polen f. ö. erbjuda analogier till vad som framträdde i Finland under det svenska väldets sista tid — utan även bland borgerskapet och t. o. m. bland bönderna, ett förhållande, som förf. till väsentlig grad härleder ur den ekonomiska kris, som stod i samband med de dåliga skördarna under åren 1695—1697. — Under titeln *Karl XII och Polen* innehåller årsboken i översättning ett parti av den polske historikern prof. Wladyslaw Konopczynskis arbete om de svensk-polska förbindelserna 1660—1795. Framställningen äger sitt intresse huvudsakligen såsom utvisande, hur det nordiska krigets historia ter sig från polsk synpunkt. Förf:s uppfattning av Karl XII:s förhållande till Polen är utpräglat kritisk, och han polemiserar ganska skarpt mot synpunkter, som framkommit i den moderna svenska Karl XII:s-forskningen. Visserligen ger han i viss mån sitt erkännande åt själva principen om ett svenskt-polskt förbund mot Ryssland — »en tanke, som först framfördes av Karl XII på historiens skådeplats», som förf. med någon överdrift uttrycker sig —, men han fördömer på det skarpaste avsättningsplanen, genom vilken Karl XII mot sig uppkallade den polska adelns lojalitet mot den frivilligt valde konungen, en lojalitet, som var så stor, att den polske valkonungen »satt säkrare på sin obekväma tron än någon ärftlig Vasa eller Stuart». Genom pressande kontributioner plågade Karl XII de hederliga, medan han visade efterlåtenhet mot förrädare, och resultatet blev för svenskarna

Poltava, för polackerna en fruktansvärd fysisk utmattning och moraliskt förfall. Karl XII var en utmärkt officer och enastående fältherre, men denne strateg borde — så tillspetsar förf. sitt omdöme — »i hela sin historiska roll, i stället för att avsätta August II, ha varit någon annans fältherre — och icke konung». — J. A. Lagermark redogör för *Försvaret av det egentliga Sveriges Östersjökust 1710*, en fortsättning av framställningen i förra årgången av motsvarande företeelser under år 1709. Slutligen har den finländske historikern K. J. Hartman i en uppsats om *Ålandskongressen 1718 i dess viktigaste skede* behandlat en detalj i det vidlyftiga komplex av underhandlingar, som han med stor grundlighet utrett i sitt stora, nyligen fullbordade arbete »Åländska kongressen och dess förhistoria». Förf. återbördar åt Görtz den dominerande och centrala plats i fredsunderhandlingarna, som tidigare forskare, särskilt F. F. Carlson, velat beröva honom, särskilt när det gäller den omfattande planen att med tsarens hjälp återvinna åt Sverige dess tidigare maktställning. Han skisserar den metod han följt vid sina forskningar: att konfrontera Görtz' papper, som »böra tolkas icke efter utan bakom orden», med det rika källmaterial, som flödar ur talrika ryska, preussiska och danska ministerdepescher och andra papper och på så sätt söka konstruera upp en antaglig bild av händelseförloppet. — Under avdelningen »Meddelanden och aktstycken» avtryckas av Sven Dahlgren några på Skara stads rådhusvind påträffade, av en regementskvartermästare Gran skrivna brev angående Karl XII:s ankomst till Stralsund 1714 och av Per Sörensson ett brev från Görtz till Karl XII från slutet av 1717, innehållande ett betänkande rörande Norges erövring.

G. J—n.

— I ett populärt hållet arbete, bärande titeln *Det moderna näringslivets uppkomst* (Stockholm, Kooperativa förbundets förlag, 1925), har professor Gösta Bagge givit en förträfflig orientering över förutsättningarna och de huvudsakligen verkande faktorerna vid den nutida ekonomiska organisationens framväxt. Med välgörande historiskt sinne har förf. undvikit alla onödiga generaliseringar och sökt att finna ut det för varje enskild tidpunkt och för varje enskilt land karaktäristiska. Efter en översikt över äldre ekonomiska former — »godset och byalaget, bondefrigörelsen och skiftesverket», »skråtvång, merkantilism och näringsfrihet» o. s. v. — skildrar förf. den industriella revolutionen i England och följer sedermera »världens industrialisering» i dess olika stadier och étapper bland de ledande civiliserade folken. I ett välskrivet slutkapitel diskuterar förf. till sist den högst omtvistade och omskrivna frågan om »den industriella revolutionens följder».

— Englands herravälde på haven har aldrig inför utländsk opinion framstått som obetingat ärofullt, utan de tyranniska formerna för dess utövande är ett ständigt återkommande tema i fastlands-

staternas utrikespolitiska historia. Mångfaldiga vittnesbörd om den brittiska sjömaktens övergrepp mot handelsfartyg och neutrala ha framdragits, men då specialforskningen inom engelsk maritim historia helt naturligt är nästan uteslutande inhemsk, ha givetvis ämnets mindre hedrande sidor inte kommit till sin fulla rätt. Den första mera systematiska framställningen därav torde i varje fall vara fransmannen Marc de Germinys *Les brigandages maritimes de l'Angleterre* (Paris, Librairie ancienne Edouard Champion, 1925) som i tre oktavvolymer om sammanlagt över 800 sidor omspänner tiden 1715—1814, således det sekel, varunder den tidigare inledda kampen mellan fransk och brittisk sjömakt kulminerade och ledde till ett avgörande franskt nederlag. Redan genom valet av titel undandrager sig förf. all kritik för sin ensidighet och sitt lidelsefulla förakt för allt engelskt, och man kan blott beklaga, att hans hätskhet ofta tager form av utgjutelser, som ej höra hemma i ett vetenskapligt verk. Ty som sådant förtjänar det trots allt att betraktas; stommen däri består av breda, på såväl engelska som franska arkivstudier byggda skildringar av strider och komplikationer till sjöss och även i kolonierna. Dessa skiften sammanhållas av en synnerligen intressant analys av de engelska strids- och fredsmetodernas utveckling ur rättslig synpunkt och av tvekampens politiska sida, om vilken förf. hyser synnerligen personliga meningar. Han vill främst visa, att England vunnit en stor del av sina segrar med medel, som stredo mot folkrätten till sjöss. Så som denna uppfattades av de svagare fastlandsstaterna, erkändes den emellertid ej av den brittiska regeringen. Den hade visserligen godkänt den elementära regeln »fritt skepp gör fritt gods», men åsidosatte även denna i förbluffande stor utsträckning, dels med stöd av vantolkningar, dels genom alldeles oförsvarliga övergrepp och krigslister, vilka vid behov bortförklarades som misstag, *méprises*. De svåraste kränkningarna begingos under 1700-talet i allmänhet ej under pågående krig utan under den tid av ömsesidig spänning, som föregick krigsförklaringen och varunder den blivande fiendens handelsflotta kunde överraskas och tillfogas svårt avbräck. Germinys deltagande för den franska sjömakten i dess misslyckade kamp för likställdhet med Englands grundar sig framför allt på bitterhet över nederlagets konsekvenser: förlusten av kolonier, främst Kanada. Han är livligt övertygad om att Frankrike hade kunnat bevara och utveckla sitt dåtida stora kolonialvälde, om blott litet mer intresse ägnats flottans vidmakthållande. Men detta försummades, och koloniernas värde misskändes av såväl de ledande som de opinionsbildande kretsarna, vilka segt fasthöllo vid den kontinentala inriktningen av expansionssträvandena och vid den sedan spanska tronföljdskriget föråldrade motsättningen till Habsburg. Endast några få sjöministrar och statsmän sökte kämpa mot strömmen och lyckades verkligen efter förlusten av de viktigaste kolonierna 1763 väcka intresset för krigsmakten till sjöss, som för en tid bragtes upp i jämnhöjd med Englands och i förening med det framgångsrika ingripandet i nord-

amerikanska frihetskriget återgav Frankrike dess forna maktställning. Mycket talar onekligen för förf:s uppfattning, att Frankrikes sjömakt och kolonialvälde hade bort och kunnat räddas. Å andra sidan äro emellertid krigsskildringarna i hans verk ägnade att stärka den gängse uppfattningen om engelsmännens överlägsenhet som sjömän och kolonisatörer, och i varje fall lyckas han ej övertyga om att Frankrike utan att äventyra sin trygghet till lands hade kunnat utveckla en tillräcklig maritim styrka för att hålla England stången på området för detta lands livsintresse. — Av en fransk förf. med Germinys speciella inriktning väntar man sig ej mycket i fråga om korrekt uppfattning av mer avlägsna länders förhållanden. Rätt kuriöst är påståendet, att Katarina II under Rysslands krig med Sverige fick se fransmännen »prendre parti pour Gustav IV et brûler sa flotte naissante». *T. S—g.*

— Danmarks politik med hänsyn till språkfrågan i Slesvig under tiden 1850—1864 behandlas av Holger Hjelholt i en akademisk avhandling *Den danske Sprogordning og det danske Sprogstyre i Slesvig mellem Krigene* (Kphmn 1923, 239 s.). Det slesvigska ministeriets akter, befintliga dels i det danska riksarkivet, dels i statsarkivet i Kiel, bilda huvudkällan för framställningen. Den danska regeringen åsyftade att genom bestämmelser till förmån för det danska språket såsom kyrko-, skol-, domstols- och förvaltningsspråk kunna knyta Slesvig närmare fast vid Danmark. Själen i detta reformarbete var chefen för hertigdömets kyrko- och skolväsen, sedermera direktören för det slesvigska ministeriet, Regenburg, en rastlöst verksam man, vilkens mål var att rädda den döende danskheten i Mellan-Slesvig. I främsta rummet skulle detta ske genom att det danska språket infördes såsom skolspråk. Regenburg hoppades, att härigenom det släkte, som växte upp, skulle bliva danskt till språk och sinnelag.

Resultatet av det målmedvetna arbetet för danskhetens bevarande visade sig emellertid nedslående. Språkbestämmelserna möttes av så gott som hela den mellanslesvigska befolkningen med utpräglad motvilja. Förf. anför flera belysande citat ur prästerskapets berättelser och privata brev till Regenburg, vilka vittna om hur bitter stämningen var med anledning av den danska språkpolitiken. Väl lärde sig barnen att tala danska i skolorna, men föräldrarna fasthöllo vid att tala plattyska med dem i hemmen. »Hvad der opbyggdes om Dagen, det nedreves om Aftenen» (s. 212). »Som det mest mistrøstende for Sprogsagens Venner maa vel det Forhold betegnes, at den paa Dansk opdragne Ungdom i det store og Hele fulgte i de ældres Kølvand» (s. 209). Kyrkorna stodo tomma under de söndagar, då det predikades på danska. År 1861 gjordes vissa eftergifter för de tyska kraven, men dessa öppnade blott ny mark för agitationen. Så desperat var stämningen hos en och annan av de för folklidelserna mest utsatta prästerna, att man hellre än vidare eftergifter önskade krig såsom den storm, som ensam skulle kunna rensa luften. *E. H.*

— Den på tyska utrikesministeriets uppdrag påbörjade stora urkundspublikationen *Die grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871—1914*, varav 18 band funnos tillgängliga vid förra årets slut, har under innevarande år fortsatts med banden 19—25. Av dessa äro alla fördelade på två volymer utom bd 22 och 24. Det digra aktmaterial, som härigenom gjorts tillgängligt för allmänheten, berör de betydelsefulla händelser, som genom sin inverkan på stormakternas inbördes gruppering i särskild mening tillhöra världskrigets förhistoria. Dit höra i främsta rummet den fransk-engelska ententens bildande och dess första prov, Marockokrisen 1905—06, samt rysk-engelska ententen. Omkring dessa företeelser gruppera sig de storpolitiska förhandlingar, som fördes i samband med rysk-japanska kriget och med anledning av det otillfredsställande läget på Balkanhalvön.

För att underlätta arbetet med det väldiga stoff, som aktsamlingen ger, har Bernhard Schwertfeger börjat utge en s. k. vägvisare under titeln *Die diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes 1871—1914*, varav hittills två band föreligga, behandlande aktsamlingens tolv första delar. Förf. har i kort sammandrag angivit akternas huvudinnehåll samt genom noter och register givit värdefulla hänvisningar till parallellställen i verkets övriga delar eller till på andra håll publicerade upplysande dokument. *L—ts.*

— Inom den hittills utkomna världskrigslitteraturen intaga de under kriget ledande statsmännens och militärernas efteråt sammanskrivna memoarer ett brett rum. Till undantagen höra däremot dagboksanteckningarna, nedskrivna dag för dag under det färska intrycket av vad som timade. De senares historiska värde är naturligtvis mycket ojämnt. De upptaga många faktiska misstag, beroende på falsk nyhetsförmedling och omöjligheten av hastig kontroll, och de utfyllas av en mängd uppgifter, som endast ha temporärt intresse och efter någon tid förefalla såsom rena bagateller. Men de ge vad ett sovrat material aldrig kan ge, en djup inblick i livet bakom den mer eller mindre offentliga miljön och kunna vara till stor nytta för bedömandet av orsakerna till att utvecklingen tog den eller den riktningen. Den kände tysk-danske politikern H. P. Hanssen-Nörremölle har i sina uppteckningar *Fra Krigstiden* (Gyldendalske Boghandel, Kphmn 1924, 2 dlr) framställt en hel mängd interiörer, som onekligen väcka intresse. Den nordslesvigske medlemmen av tyska riksdagen hörde icke till dem, som okritiskt fogade sig i varje sig den militära eller politiska krigsledningens företag. Redan genom sin ställning såsom danskarnas förtroendeman fick han pröva på de tyska polis- och militärmyndigheternas ofta hindersamma övervakning, och svårigheten att förena lojaliteten mot Tyska riket med hans hemtrakts separata intressen tillät honom icke ryckas med av någon krigsentusiasm. Hans öron äro också genast från början öppna för de betänksamma rösterna. Han rör sig påfallande mycket i de parlamentariska vänsterkretsarna och antecknar med förkärlek alla de utslag av pessimism, som redan på ett tidigt stadium för-

märktes. Av särskilt värde äro de utförliga referat förf. ger av förhandlingarna inom finansutskottet, där diskussionen fördes under mera ogenerade och fria former än vid plenarsammanträdena. Man har där tillfälle att följa stämningarnas växling och huru långsamt men säkert under trycket av svälten och nöden segerfreden får vika för samförståndsfreden, som får sin kraftiga proklamering genom den omdebatterade s. k. fredsresolutionen den 19 juli 1917 och omges av de genom revolutionen i Ryssland stegrade kraven på nyorientering i demokratisk riktning.

Det är tydligt, att Hanssen gör sig stora förväntningar av denna utveckling. Ett starkt och segerrikt Tyskland skulle nämligen vara mycket svårt att förmå till den eftergift, som Hanssen redan vid krigets början satt som mål för sina strävanden: verkställande av Pragfredens femte artikel och Nord-Slesvigs återförening med Danmark. Detta mål skulle däremot lätt nås, om kriget slutade med nederlag för Tyskland eller åtminstone utan någon avgörande övervikt för någondera parten. Stämningen i hans hemtrakt blir under krigets gång alltmera missnöjd. Därtill bidrogo icke endast de med krigssvårigheterna följande bekymren för brödet utan även de stränga åtgärder, som de tyska myndigheterna ofta tillgrepo mot än den ene och än den andre och vartill Hanssen icke finner någon annan förklaring än: »fordi han var dansk». Personligen hade han i krigets början bestämt sig för att i det längsta iakttaga lojalitet mot Tyskland. I december 1917 uttalade han dock inför en grupp representanter för de nationella nordslesvigska intressena sin övertygelse, att Tysklands nederlag var oundvikligt, då dess reserver voro uttömda, medan de allierade ännu hade rika hjälpkällor och deras krafter dag för dag växte. »Jeg tvivlede derfor heller icke om, at vi ved Fredsslutningen vilde naa vore Ønskers Maal, hvis vi var aarvaagne paa vor Post og rede til modigt at gribe ind i det rette Øjeblik.» Ögonblicket kom icke så långt därefter. Om de närmare omständigheter, som ledde fram till det slutliga avgörandet, tala emellertid dagsboksanteckningarna icke. De sluta nämligen den 17 nov. 1918. *L ts.*

— Överstelöjtnant Hugo Fröding har med *Berättelser ur Göteborgs historia under nyare tiden* (Göteborg, Medéns bokhandel 1924; 436 s., pris 10 kr.) avslutat sina bekanta värdefulla skildringar från sin fädernestad. Den nu föreliggande del n behandlar perioden från 1809 till 1860-talet. Kontinentaltidens gynnsamma konjunkturer medförde i Göteborg ett storartat om än kortvarigt uppsving för handeln. Förhållandena under denna period skildras efter landshövding A. von Rosens livfulla brev till Engeström och Wirsén. Rosens insats i Göteborgs utveckling uppskattas högt av förf. En hel rad framträdande personligheter karaktäriseras mer eller mindre utförligt, såsom biskop C. F. af Wingård och domprosten J. H. Thomander samt, bland köpmännen och kommunalmännen, t. ex. B. H. Santesson, G. H. Ekman och Olof Wijk. Inom stadens förvaltning

var inrättandet av drätselkommissionen 1819, som egendomligt nog tillkom på förslag av Brinkman och Skogman, en betydelsefull reform. Härigenom såväl som genom andra åtgärder minskades magistratens befogenheter i hög grad. I likhet med i föregående delar ägnar förf. stort intresse åt stadens topografi. Genom raseringen av fästningsverken tillkom så småningom en helt ny stadsbild. Nils Ericson synes ha varit den, som först tänkte på parkanläggningar vid vallgraven. Hamnfrågorna och deras förknippande med frågan om inrättande av en sluss vid Kungälv, som dock ej kom till stånd, få sin vederbörliga behandling. Koleraepidemien 1834 och dess fruktansvärda härjningar skildras ingående efter läkarnas redogörelser. Ett för hela verket gemensamt personregister, som gör de rika personhistoriska skildringarna lättare tillgängliga, har bifogats arbetet. *E. N—nn.*

Översikter och granskningar.

Bjärka-Säby och dess ägare. Biografiska skildringar kring en gårds historia. I. Av Holger Rosman. 371 s. + karta. Uppsala 1923.

En bredd, som går långt utöver de inom vår topografiska litteratur hittills iakttagna gränserna för en gårdshistorik, kännetecknar planen för den beskrivning, som nuvarande ägaren till Bjärka-Säby i Östergötland beslutat ägna detta minnesrika gods: i tio omfångsrika band skola här sammanföras av fackmän utarbetade monografier över olika hithörande ämnen, ortens natur, arkeologi, folkmål och folkminnen lika väl som godsets jordbruksförhållanden, byggnadshistoria och ägarelängd. Åt sistnämnda ämne, vars behandling anförtrotts åt fil. d:r Holger Rosman, anslås tre band, som i denna monumentala skriftserie bilda en underavdelning med den ovan återgivna titeln; ett sådant utrymme medgiver ju, att framställningen gestaltas till en serie utförliga biografier, som i många fall måste bliva av vida mer än bygdehistoriskt intresse, även om det ligger i arbetets plan att företrädesvis utreda, vad »Säby forne possessorer» verkat för vården och utvecklingen av sin domän. Det nu föreliggande första bandet, vilket behandlar godsets medeltida ägare, bör särskilt kunna erbjuda detta allmännare intresse, då främsta rummet bland skildringens föremål här intages av en man, som otvivelaktigt ingripit långt djupare i vårt lands öden än någon av hans efterföljare på Bjärka-Säby, riksdrotsen Bo Jonsson. Då han varit den egentlige skaparen av Bjärka-Säbygodset, har förf. även ur den speciellt lokalhistoriska synpunkten haft all rätt att rikta sin uppmärksamhet huvudsakligen på honom. Bo Jonssons biografi är arbetets centrala och vidlyftigaste parti, och den föregående avdelningen har väsentligen karaktären av en inledning därtill — frånsett den landskapsskildring, som utgör en orienterande prolog till hela skriftserien —, medan slutkapitlet ävenledes står i huvudpersonens skugga så till vida, som utredningen av de segslitna arvuppgörelserna efter den rike magnaten här med nödvändighet intagit ett dominerande rum.

Förf. betonar själv, att han icke gör anspråk på att ha underkastat varje mötande problem en uttömmande behandling. Framställningen har ju huvudsakligen måst grundas på förstahandsforsk-

ning i ett så pass svårbearbetat material som urkundsbeståndet från den senare medeltiden, splittrat på flera större och mindre arkiv, tryckt endast i ringa omfattning och till en icke så liten del bevarat blott i avskriftssamlingar av växlande användbarhet. Förf. har företagit sådana forskningar i betydande utsträckning, men en fullständig genomgång av alla tillgängliga källor har han icke funnit möjlig; t. ex. de i Riksarkivet deponerade Peringskiöldska samlingarna hava utan tvivel rönt mindre uppmärksamhet än de förtjäna. I ett arbete av denna art, som till på köpet spänner över en så lång tidrymd, kan man dock icke rimligen begära att få samlade alla notiser, som kunde pressas ur det av tidens medfart så hårt och godtyckligt sållade urkundsmaterialet. Att förf. icke fullständigt behärskat detta har emellertid även medfört ett eller annat direkt fel i hans uppgifter om dess beskaffenhet. Så uppges (s. 120, anm. 2), att ett av Erik Magnusson den 9 april 1358 utfärdat dombrev, som förf. påträffat i en kopiebok i Helsingfors' universitetsbibliotek, förut icke skulle vara känt för forskningen, ehuru en blick i det itinerarium för Erik Magnusson, som Grandinson sammanställt i sin avhandling »Studier i hanseatisk-svensk historia», del 2, hade varit tillräcklig för att upplysa om att brevet, som förekommer även i Örnhiälms och Peringskiölds samlingar, citerats redan av v. Stiernman. En lapsus av liknande slag är det, då Bo Jonssons fullmakt som »officialis generalis» 1369 säges vara förkommen (s. 162, anm. 1); den finnes alltjämt i gott behåll i Strängnäs' gymnasiebibliotek. Naturligtvis höra dylika misstag dock till sällsyntheterna i boken.

Inledningsvis ger förf. i anslutning till den nyare litteraturen i ämnet en översikt av den svenska stormannaklassens uppkomst och av ägorättsförhållandenas utveckling. De fornärvda åskådningarnas undanträngande genom de nya tänkesätt, som fostrades under kontinentala kulturinflytelsers påverkan, tar sig uttryck även i ättebandets försvagande inom jordäganderätten till förmån för den enskildes rörelsefrihet. Den spirande ekonomiska individualismen blir enligt förf. under 1300-talet till ett verkligt spekulationsraseri med jorden som föremål; massan av köp- och byteshandlingar från detta århundrade bär vittne om en utomordentlig omsättning av den fasta egendomen, som kulminerar under Albrekts regeringstid för att sedan efterträdas av en relativ stagnation. Aristokratien, som trycker sin prägel på epokens politiska, sociala och kulturella skaplynne över huvud, har också ledningen av denna ekonomiska rörelse, där den tack vare frälseprivilegiet kan deltaga under särskilt gynnsamma förutsättningar. Det är nu, som många frälsegods först tillfalla de ätter, i vilkas ägo de sedan stannat århundraden igenom, eller rent av nybildas genom sammanslagningen av flera smärre brukningsdelar, som i sin ordning kanske utgjort spillror av äldre släktdomäner eller utbrutits ur bondejordens byalag. Till de typiska exemplen på denna process hör Bjärka-Säby, liksom dess skapare Bo Jonsson är den typiske representanten för aristokratiens jord-

politik. De båda gårdar, som givit namn åt godset, omtalas fullt säkert först i de urkunder, genom vilka de avyttras till honom, och angående deras tidigare öden kunna därför egentligen blott gissningar framställas. Om Bo Jonssons fångesmän har förf. emellertid omsorgsfullt samlat de notiser, som stått att få. Bjärka tillhörde väpnaren Johan Petersson, vilken längre fram inskrev sitt namn i Vadstena klosters historia som dess ombudsman och en av ledarna för klosterbyggnadernas uppförande; han fick i byte bl. a. en del av gården Ulberstad, till vilken han sedermera skrev sig. Säby förvärvade Bo Jonsson av fru Sigrid Håkansdotter, som tidigare varit gift med drotsen Nils Turesson (Bielke) och därförut, som förf. visar, sannolikt med Knut Folkesson av Algotssönernas släkt, mest bekant genom några av Birgittas kraftigaste invektiv. Även dessa bägge stormän har förf. således fått anledning att biografera.

Arbetets tyngdpunkt ligger emellertid, som nyss framhållits, i kapitlet om Bo Jonsson. Förf. har här icke sökt giva en levnadsteckning efter strängt kronologiska linjer utan i stället — givetvis utan försummande av yttre biografiska data — grupperat stoffet till sammanfattande studier av olika sidor av Bo Jonssons verksamhet, som politisk personlighet, som förläningstagare, jorddrott o. s. v. I god överensstämmelse med verkets allmänna plan har härvid hans jordpolitik i allmänhet och dess betydelse för Bjärka-Säby i synnerhet fått den bredaste och mest ingående behandlingen, så mycket hellre som det tillgängliga källmaterialet till allra största delen består av urkunderna från hans enorma egendomsaffärer och övriga finansiella transaktioner. Det ekonomiska sinne, som får en så stark belysning av dessa urkunders vittnesbörd, ser förf. som det mest karaktäristiska draget i Bo Jonssons bild, samtidigt som han dock framhäver det oupplösliga sambandet mellan förvärvsverksamheten och de politiska strävandena. Med en utförlig undersökning av jordförvärvens geografiska fördelning ådagalägger han, att de äro uttryck för en planmässig strävan från Bo Jonssons sida att samla väldiga komplex av privatbesittningar på strategiskt välbelägna orter och med en ekonomiskt fördelaktig driftskoncentration som mål. Godspolitiken utgör ett nödvändigt komplement till de fortgående förvärv av slott och land som pantlän, varmed Bo Jonsson lade större delen av riket under sin förvaltning: som stöd för denna förvaltning och som direkt inkomstkälla bildade massan av hans egna gårdar kärnan i hans enskilda maktsfär, som till slut knappast längre kan kallas en stat i staten utan snarare staten själv. Förf:s jämförelse med Gustav Vasas blott ännu mera framgångsrika samlande av »arv och egne» hemman förefaller synnerligen berättigad.

Mera summariskt behandlar förf. frågan om de politiska målen för Bo Jonssons maktsträvanden. I stort sett är hans uppfattning den, att Bo Jonsson åtminstone under sin tidigare bana stått ganska isolerad från sina ståndsbröder och varit nära knuten dels till

de med Albrekt inflyttade tyskarna, dels till städernas borgerskap, men längre fram, på samma gång som han tillkämpat sig ledarställningen inom aristokratien, slagit in på en utpräglat främlingsfientlig politik med rötter icke blott i maktrivalitet utan också i medvetna, nationella idéer. Framställningen rör sig här på ett vanskligt område — all forskning i denna tids politiska historia måste ju tillgripa tämligen subjektiva slutsatser och förmodanden för att slå broar mellan de få säkert dokumenterade fakta — och onekligen rymmer den vid sidan av träffande iakttagelser även mindre lyckade hypoteser: det kan t. ex. icke gärna betraktas som mer än ett löst hugskott, då förf. i sin benägenhet att tillskriva Bo Jonsson vissa borgerliga sympatier rent av ifrågasätter, om icke drotsen hämtat sina statsorganisatoriska ideal från kontinentens stadsrepubliker (s. 214). En närmare diskussion av de frågor, som beröras i detta kapitel, torde emellertid här kunna lämnas åsido, då anmälaren hoppas att framdeles få i annat sammanhang upptaga dem till utförligare behandling. Det är mera på sin plats att erkänna förtjänsterna i förf:s framställning i dess helhet som det första försöket att giva en genomförd teckning av Bo Jonssons personlighet. Förf. har ägnat ämnet ett alltför ingående studium för att icke lösgöra sig från den ensidigt ogynnsamma uppfattning av denna, som åtminstone sedan Lagerbrings dagar fått så många uttryck i vår historieskrivning. För honom är Bo Jonsson icke enbart exponenten för en självrådig aristokratis maktbegär och den osympatiske våldsverkaren, utan i främsta rummet den med sällspord duglighet utrustade organisatören, vilkens verksamhet varit banbrytande för nya idéer, speciellt på det ekonomiskt-administrativa området, och i många hänseenden värd både intresse och uppskattning. Det kan invändas mot den bild, förf. så tecknat, att den å ena sidan lider av en viss brist på skärpa i konturerna, å andra sidan väl också ger en alltför fantasirik färgläggning åt vissa drag, men förf. har med all rätt kunnat reservera sig mot alltför stora krav på psykologisk bedömning av det skildrade föremålet, då ju källmaterialet ur denna synpunkt är så ytterligt litet givande. Under alla omständigheter utgör denna skildring av den märklige drotsen ett avgjort framsteg, jämförd med de onyanserade svartmålningar, som man hittills mött även i helt moderna arbeten, ofta utförda utan andra karaktäriseringsmedel än några nedsättande adjektiv eller anekdotmässigt lösryckta berättelser om hans rofferier och andra illbragder.

Då Bo Jonsson genom sitt testamente upplåtit icke blott sina län utan även huvudmassan av sina egendomar — och däribland Bjärka-Säby — till det kollegium av stormän, som han utsett till sina politiska arvtagare, blev det den politiska utvecklingen efter hans död, som bestämde kvarlåtenskapens öden, och förf. har således måst indraga i sin undersökning även detta kapitel ur tidevarvets politiska historia. »Testamentariernas» mycket diskuterade underkastelse under Margareta ser han som en ganska naturlig kon-

sekvens av de antityska stämningar, som han tillmäter så stor inverkan på högfrälsets hållning gent emot konung Albrekt, och gör gällande, att den för åtskilliga av de agerande själva kunnat te sig som ett utförande av den avlidne ledarens planer. Det kan dock knappast vara befogat att så underskatta styrkan av stormannapartiets ovilja och fruktan för den politiska tradition, som uppbars av Margareta. Det torde finnas starkare skäl att förmoda, att stormannaförbundets — d. v. s. testamentets — program snarast varit hävdandet av en självständig maktställning för aristokratien, då anslutningen till Margareta måste inneburit en reträtt från denna position, således skett på grund av omständigheternas tvång, såsom Erslev gjort gällande. Men en sådan tolkning av händelseförloppet kan endast ytterligare bekräfta förf:s sats, att Bo Jonssons personliga betydelse märkes bäst däri, att hans livsverk störtade samman, när han icke längre själv fanns till för att hålla det uppe.

Även testamentariernas samfällda förvaltning av Bo Jonssons efterlämnade egendomar upphörde snart nog efter deras politiska abdikation, och den rest av kvarlåtenskapen, som reduktionen lämnade övrig, hemföll till arvingarna. Bland dem eller deras representanter märkas under den närmaste tiden så pass intressanta gestalter som Knut Bosson och hans styvfar Bengt Nilsson (lejonansikte), vilka båda synas ha velat träda i Bo Jonssons fotspår, den förre med sitt försök att rycka till sig faderns forna besittningar i Finland, den senare med mera framgång som samlare av gods och gårdar. Egendomligt nog har förf. för sin teckning av Bengt Nilsson icke tillgodogjort sig Svenskt Biografiskt Lexikons åtskilligt rikhaltigare artikel »Bengt Niklisson». Åtminstone till största delen synes arvet ha sammanhållits oskiftat ända till 1450-talet, då Bo Jonssons ätt redan utslocknat på svärdssidan och Knut Bossons arvsrätt övergått till den yngre Gripsläkten, hans syster Margaretas till ätten Bülow. Bjärka kom vid det slutliga skiftet på den senare familjens lott och övergick därifrån till ätten Natt och Dag genom Ermgård Bülows gifte med Måns Bengtsson, Engelbrekts mördare. Utredningen av denna ganska invecklade arvshistoria har ett visst intresse utöver rättandet av en eller annan felaktig uppgift i den ortshistoriska litteraturen angående några gårdars ägarelängder, i det att den helt förstör grundvalen för de spekulationer, som för icke så länge sedan sett dagen, om att arvet långt in på 1400-talet skulle haft en vidsträckt politisk betydelse genom att sammanhålla sena ättlingar och avlägsna fränder till Bo Jonssons testamentarier.

Det sagda må vara nog för att antyda det huvudsakliga innehållet i d:r Rosmans intresseväckande arbete. Därutöver skola blott några ord tilläggas för att rätta en del förekommande smärre felaktigheter. Att Bo Jonsson, som på s. 163 uppgives, skulle varit häradshövding i Bro härad, är en misstolkning av den som källa citerade urkunden, ett fastebrev å några av Bo Jonsson avyttrade gårdar i häradet; häradshövdingen, som utfärdar brevet, nämner icke Bo Jonsson som sin principal i domarämbetet utan säger

sig blott enligt hans bemyndigande fullgöra lagfarten. S. 187 säger förf.: »Efter hans (ɔ: Bo Jonssons) död hade staten ännu hos honom en betydande fordran för Åbo län.» Källan är här Albrekts förläningsbrev för Jäppe Djäkn på Åbo (tryckt av Styffe), som i själva verket innehåller nästan raka motsatsen: Jäppe får rätt att av inkomsterna ur länet använda ett visst belopp för att gälda de skulder, han för Bo Jonssons räkning ådragit sig, d. v. s. till leverantörer, soldenärer o. d. — Vid framställningen av testamentariernas överenskommelse med Margareta heter det (s. 286): »Om Kalmar skulle en särskild dagtingan göras, då de holsteinska grefvarne ännu ej afstått hela sin rätt till slottet.» Motiveringen, som här förefaller att tillhöra det direkta urkundsreferatet, är förf:s konjektur men som sådan förfelad. Den åsyftade klausulen ingår i testamentariernas fullmakt för drottningen att å deras och rikets vägnar underhandla bl. a. med holsteinarna angående dessas krav på ränta av Kopparberget *och* med herren på Kalmar slott, Vicke v. Vitzen (*ST* 411 b). Att herr Vicke omtalas, beror helt säkert enbart på att han gick sin egen väg i politiken — han stupade ju sedermera under Albrekts fana —, och det för dessa båda frågor gemensamma är således, att de gälla områden, där stormannakollegiets på Bo Jonssons testamente grundade maktanspråk mötte konkurrerande krav eller öppet motstånd. — S. 122 anför förf. H. Hildebrand som hemulsman för påståendet, att Nils Turesson varit den förste i Sverige, som fört sköldhållare i sitt sigill; uppgiften är oriktig, men den har icke heller framställts av Hildebrand, åtminstone icke i det citerade arbetet, andra delen av »Sveriges historia». Även en och annan ren lapsus calami förekommer; som en sådan måste man väl anse det överraskande yttrandet (s. 78) om »förbudet mot blodshämnd» som tillhörande »de bekanta fridslagarna». Utan att var för sig äga alltför stor betydelse vittna dock dessa och liknande inadvertenser om att förf. icke alltid gått till väga med önsklig noggrannhet vid prövningen av sina källor och valet av uttryck. Själva språkformen tyder understundom genom oklarhet och bristande precision på en viss flyktighet vid utarbetandet. Ett drag i förf:s stil, mot vilket i detta sammanhang en allvarlig invändning måste riktas, är hans ymniga bruk av den s. k. kavalleristsvenskans ordföljd. Anmälaren vågar tro, att meningar som denna: »Ensamt utslagsgifvande kan dock ej en sådan tanke varit, utan varierade nog känslorna och motiven» etc. (s. 153), synas de flesta läsare rent stötande.

Som bilagor äro tryckta dels redogörelsen för en på förf:s initiativ företagen, på det hela taget resultatlös undersökning av Bo Jonssons förmodade grav i Vadstena, dels ett antal urkunder rörande Bjärka-Säby, redigerade av arkivarien Ernst Nygren. Bland dessa återfinnes även Bo Jonssons testamente, här för första gången tryckt efter den enda bevarade text, som härstammar från originalet utan förmedling av den rätt fördärvade texten i 1399 års vidimerade exemplar. Genom något missförstånd har här (s. 361,

anm. 2) anmälaren blivit omnämnd som förslagsställare till en emendation (»Göstaff Leksson» i st. f. »Göstaff Larssonn»), vilken härrör från docenten Gottfrid Carlsson.

Arbetet har fått den mest värdiga och tilltalande yttre dräkt. Särskilt det rika och väl valda illustrationsmaterialet förtjänar höga lovord, såväl de briljant fotograferade landskapsbilderna som de talrika och omsorgsfullt utförda kartorna och avbildningarna av fornfynd från Bjärka-Säbys område, sigill m. m. På tal om sigillen är dock att anmärka, att Hans Kröpelins från åtskilliga illustrerade arbeten välkända sigill presenteras (s. 296) som tillhörande greve Hans af Eberstein.

Sten Engström.

Sveriges affärsbanker. Grundläggningstiden. Av Sven Brisman. Stockholm 1924.

En sammanfattande skildring av de svenska affärsbankernas historiska utveckling har hittills saknats. Värdefulla förarbeten till en dylik framställning hade visserligen på en del punkter gjorts. Bland dem kan nämnas vissa bankmonografier, främst den av prof. Brisman författade minnesskriften »Aktiebolaget Göteborgs Bank 1848—1923». Prof. Sommarins bok om »Det skånska jordbrukets ekonomiska utveckling 1801—1914» ger också en del värdefulla bidrag till det svenska bankväsendets historia. Slutligen kunde man också nämna de historiker, som ett par av de svenska bankkommittéerna bifogat sina betänkanden.

Först genom prof. Brismans under fjolåret publicerade arbete »Sveriges affärsbanker» ha vi emellertid erhållit det sammanfattande huvudarbete rörande det svenska bankväsendets utveckling, som vi hittills saknat, ett arbete som också i betydande omfattning bygger på nytt eller tidigare endast ofullständigt utnyttjat källmaterial. Samma klara och intresseväckande framställning, som karaktäriserade prof. Brismans skildring av den Palmstruchska banken och riksbankens tidigare utvecklingsskede eller av Göteborgsbankens verksamhet, möter också i det senaste arbetet. Och man torde med full rätt kunna påstå, att de grundproblem, som de svenska affärsbankerna under denna sin tidigare period hade att lösa, aldrig analyserats på ett så klart och ingående sätt som här.

Ett karaktäristiskt drag i prof. Brismans framställning är, att han med stor skärpa framhäver räntelagstiftningens inflytande på bankernas utveckling. »Ju mera man fördjupar sig i denna tids bankhistoria, dess mer befästes det intrycket, att bestämmelsen om fem procents utlåningsränta utgjorde det väsentliga hindret för alla framsteg» (s. 224). Lagen stadgade som bekant vid denna tid i stort sett ett räntemaximum på 6 %, och bankerna hade under den period, som professor Brisman behandlar, i allmänhet ej rätt att beräkna högre ränta än 5 %. Denna bestämmelse utövade

bland annat ett synnerligen ogynnsamt inflytande på inlåningsrörelsen. »När räntan för alla lån var begränsad till en så låg räntesats, så ansågs vinstmarginalen bliva för liten för att möjliggöra en vinstgivande insättningsrörelse i större omfattning» (s. 208). Som bekant var ju också svagheten i inlåningsrörelsen ett av de mest framträdande dragen hos de dåtida affärsbankerna.

Stadgandet om räntemaximum hade naturligtvis också, och i första hand, en ogynnsam inverkan på utlåningen. En räntesats på 5 % stod i allmänhet väsentligt under räntesatserna i öppna marknaden; »det kanske hände en gång på årtiondet, att den öppna marknadens ränta sjönk till en dylik nivå för de säkraste reverserna. För övrigt stod den åtskilligt högre» (s. 143). Följden blev, att bankerna överhopades med låneansökningar och nödgades vidta en gallring eller vad man med en modern term skulle kunna kalla en »kapitalransonering» efter ofta skäligen primitiva grunder.

Denna »kapitalransonering» tog understundom vid kristillfällen synnerligen skarpa former. En del av de relativt betydande utländska krediter, som det svenska näringslivet nu liksom under 1700-talet tog i anspråk, drogs vid dylika tillfällen tillbaka. Följden var att växelkurserna stego. Det moderna hjälpmedlet, en höjning av diskontot, kunde ej komma i fråga. »Allt vad diskontopolitik hette var ett okänt begrepp. Resultatet blev i stället, att [växel-]kurserna stego så högt, att silverexport blev lönande, varefter sedlarna strömmade till riksbanken för inlösning» (s. 133). Som en bestämd gräns var fixerad för riksbankens utlåning, kunde dessa sedlar vanligen ej i någon större utsträckning åter sättas i omlopp. Privatbankerna råkade härvid i en svår situation. Deras kunder presenterade betydande belopp i sedlar till inlösning och använde de riksbanksedlar, som sålunda erhöllos, till att från riksbanken utväxla silver. De luckor, som på detta sätt uppstodo i privatbankernas kassor, var det så mycket svårare att åter fylla, som ju riksbankens sedelstock vid dylika tillfällen, efter vad nyss påpekats, plägade undergå en kraftig kontraktion. Man måste därför ofta nog söka genomföra en minskning av utlåningen; det s. k. »strypsystemet» trädde i verksamhet.

I de debatter, som ledde fram till räntans frigivande här i landet, möter man ofta synpunkter liknande dem, som ovan anförts. Detta gäller exempelvis ett par av de betänkanden, som 1858 års finanskommitté avgav.[1] Det är ju också klart, att diskussionen i England, där under denna period den moderna diskontopolitiken började utformas, skulle ha sina återverkningar på meningsbrytningarna också i Sverige och bidra att skärpa blicken för de ekonomiska sammanhang det här gällde.

De synpunkter på räntelagstiftningens betydelse för det sven-

[1] Betänkande rör. räntans frigivande, 1 okt. 1859, samt Betänkande ang. bankväsendet i riket, 30 juni 1860.

ska bankväsendets utveckling, som prof. Brisman i sitt arbete framfört, måste också utan tvivel i det väsentliga anses fullt träffande. Vad utlåningen beträffar, voro ju bankerna visserligen ej fullständigt utan möjligheter att genomföra en reell skärpning i räntesatserna. Så t. ex. kunde ju provisionsavgiften för kassakreditiv varieras, och i växelrörelsen, vars utveckling dock nästan helt och hållet faller utanför nu ifrågavarande period, synas bankerna ha haft vissa möjligheter att undgå de vanliga bestämmelserna om räntemaximum.[1] Den »kapitalransonering», som bankerna ofta sågo sig nödsakade att tillgripa, tyder emellertid utan tvivel på att de i rätt betydande omfattning tillämpade lägre räntesatser än de, som voro gällande i öppna marknaden.

Det synes också obestridligt, att räntelagstiftningen hade en ogynnsam återverkan på inlåningsrörelsen. Som prof. Brisman framhåller, berodde väl den mindre gynnsamma utvecklingen av denna rörelsegren delvis också på att bankerna i det stora hela voro tämligen ointresserade av densamma och ej utnyttjade de möjligheter, som trots räntemaximeringen kunde ha förelegat. 1858 års finanskommitté ansåg sig kunna konstatera, att »den förnämsta förklaringsgrunden till bankernas åsidosättande av upplåningsrörelsen» var att finna »uti rättigheten till den överdrivet höga sedelutgivning, vilken lagstiftningen medgivit».[2] Prof. Brisman synes visserligen vara böjd att söka huvudorsaken till depositionsrörelsens svaga utveckling i räntemaximeringen men framhåller dock, att det rådande systemet med en rikligt tilltagen sedelutgivningsrätt eller, vad filialbankerna vidkommer, statsunderstöd i annan form var ägnat att hos bankerna alstra »en påtaglig likgiltighet för insättningsrörelsen och även för rörelsens modernisering i andra avseenden» (s. 216). Det var först successivt som bankerna lärde sig finna, att sedelutgivningen som stöd för verksamheten hade sina bestämda svagheter och att utvecklingen av inlåningsrörelsen låg i deras eget intresse.

Det är naturligtvis svårt att veta, hur inlåningsrörelsen skulle ha utvecklat sig, om bankerna energiskt strävat att driva upp den. Tidigare erfarenheter visade ju, att Stockholm erbjöd vissa möjligheter i detta avseende. Men vad landet i övrigt beträffar, får man av prof. Brismans framställning närmast det intrycket, att utsikterna voro mycket begränsade. Den synnerligen värdefulla analys av den svenska penningmarknadens organisation vid denna tid, som prof. Brisman ger, visar ju också, att det, alldeles frånsett bankerna, fanns ett ganska väl utvecklat kreditväsen, en öppen penningmarknad, »där lån städse kunde erhållas och lediga medel placeras» (s. 67). Frågan blir då, om denna öppna marknad erbjöd så lockande placerings- och förräntningsmöjligheter, att bankerna ej med framgång kunnat uppta konkurrens.

[1] K. Beckman, Östergötlands Enskilda Bank 1837—1912. Link. 1912 s. 132 f., 135.
[2] Betänkande ang. bankväsendet i riket, 30 juni 1860, s. 9.

Det synes anmälaren, som om bankerna dock trots allt skulle ha haft en del chanser här. Ett givet företräde för den öppna marknaden var visserligen, att lagstiftningen om räntemaximum här hade så ringa effektivitet och så allmänt kringgicks. Tidvis kunde därför de faktiska räntesatserna stiga till mycket avsevärda belopp. Prof. Brisman framhåller exempelvis, att »efter 1812 års kris 12 % stadgade sig som den allmänt gällande räntesatsen vid utlåning mot revers» (s. 69). I vanliga fall höll sig emellertid räntan på en lägre nivå. Under normala förhållanden synes en sats av 6 % »rätt väl hava motsvarat den faktiska räntan för reverser med förstklassig säkerhet», och »stundom såsom under åren efter 1820» kunde räntan sjunka ända ned till 5 % (s. 69, 143).

Härvid är emellertid att märka, att den penningplacerande allmänheten i stor utsträckning var nödsakad att anlita kommissionärer och sålunda fick vidkännas kommissionsarvode. En placering hos bank erbjöd å andra sidan en hög grad av säkerhet och god likviditet, medan det ju däremot var ett allmänt klagomål, att »tillgången på verkliga handelspapper med korta betalningstider icke varit särdeles stor».[1] För de smärre besparingar, som mindre lämpade sig för placering i reverser o. d., erbjödo så småningom sparbankerna ett viktigt stöd. »För de större besparingarna åter, vilka icke kunnat avsättas såsom räntebärande fonder och såsom sådana placeras i fast egendom, emot inteckningar eller obligatiotioner, utan borde bibehålla den lättare disponibla form, som förlagskapitalet i allmänhet måste äga, har, i följd av bankernas obenägenhet att emottaga depositioner, en på samma gång lätt tillgänglig och säker, tillfällig förräntning endast undantagsvis stått till buds».[2] Denna brist på placeringsmöjligheter var så mycket mera kännbar, som det, enligt vad prof. Brisman anser sig kunna konstatera, vid denna tid knappast existerade någon privat yrkesmässig inlåningsverksamhet i Sverige, sådan som en del köpmans- och bankirfirmor i vissa andra länder drevo.

Mest påtagligt framträdde kreditorganisationens svagheter vid inbrottet av en handelskris. Som förut nämnts, gjorde sig vid dylika tillfällen det s. k. »strypsystemet» särskilt gällande och bidrog utan tvivel i hög grad att försvåra krisernas ekonomiska verkningar. De utländska krediterna vållade ju också vanligen stora bekymmer vid dessa kritiska tidpunkter, och den rådande räntelagstiftningen måste tydligen på det allvarligaste försvåra ett eventuellt försök att genom en planmässig diskontopolitik förbättra läget.

Men även om räntelagstiftningen ej lagt hinder i vägen, hade, så vitt anmälaren kan finna, förutsättningarna för en målmedveten diskontopolitik ej varit särdeles gynnsamma. Över huvud var ju en höggradig decentralisation kännetecknande för den dåtida kreditorganisationen i Sverige. Ett i ordets egentliga mening ledande

[1] Betänkande och förslag ang. förändrad organisation av hypoteksinrättningarna i riket, 2 febr. 1860, s. 7.

[2] Betänkande ang. bankväsendet i riket, 30 juni 1860, s. 9.

kreditinstitut saknades. Sambandet mellan riksbank, privatbanker och den »öppna marknaden» var av tämligen oorganisk karaktär. Privatbankernas rörelse var ju under denna period av ganska inskränkt omfattning. Naturligtvis påverkade den i viss utsträckning situationen i öppna marknaden, men om någon ledande ställning kunde det inte vara tal. Å andra sidan trädde privatbankerna ej i direkt förbindelse med riksbanken genom rediskontering eller motsvarande kreditoperationer. Det var under dylika omständigheter knappast några större möjligheter för riksbanken eller de privata instituten att under det tidigare skedet av ett konjunkturuppsving utöva ett modererande och återhållande inflytande på penningmarknaden. Men visserligen hade, som prof. Brisman framhåller, en mera elastisk kreditgivning från riksbankens sida varit av den största betydelse för att mildra de ekonomiska rubbningarna under själva krisen och förhindra strypsystemet.

Det synes också vara en öppen fråga, i vilken utsträckning riksbanken genom diskontopolitiska åtgärder skulle ha varit i stånd att motverka rubbningarna i betalningsbalansen vid kristillfällen, även om diskontots effektivitet inom landet hade varit god. Det vill nämligen synas, som om själva formen för de utländska krediter, vilka de svenska exportnäringarna i så stor utsträckning anlitade, i en del fall varit av mindre tillfredsställande art. 1858 års finanskommitté framhöll med stor skärpa behovet här i landet av en medlare mellan den in- och utländska kapitalmarknaden. Det var bristen på ett bankinstitut med dylik inriktning »som nödgat även de redbare affärsmännen och åt de äventyrlige berett en antaglig förevändning att var för sig på utländska platser, där närmare kännedom om personernas olika ställning saknats, söka och vinna s. k. blankokrediter, förenade med överdrivna, på hela landet återfallande uppoffringar samt lämnande fritt spelrum för missbruk, till vilka åtskilliga av dessa blankokrediter genom växelrytteri slutligen lett».[1]

Det förefaller, som om denna otillfredsställande organisation av de utländska affärerna vid varje häftigare kris oundvikligen måste leda till indragningar av utländska krediter och ogynnsamma återverkningar på växelkurserna. Måhända kan man också göra gällande, att det vid denna tid var svårare att nå hastiga och starka resultat genom diskontopolitiska åtgärder, därför att kapitalets rörlighet mellan olika marknader var mindre utvecklad än senare. Den moderna diskontopolitikens genombrott i Europa har otvivelaktigt haft som en av sina förutsättningar just den stegring i kapitalets rörlighet, som ägt rum under det gångna århundradet. Dessförinnan måste guld- och silverrörelser mellan de olika länderna spela en relativt större roll för betalningsbalansens utjämnande.

Den nu föreliggande första delen av prof. Brismans arbete slutar vid den punkt, då den avgörande omdaningen av det svenska

---

[1] Betänkande ang. bankväsendet i riket, 30 juni 1860, s. 8.

bankväsendet började sätta in. Hittills hade privatbankerna spelat en relativt undanskymd roll i Sveriges kreditorganisation och haft en tämligen begränsad betydelse för den allmänna ekonomiska utvecklingen. Som prof. Brisman påpekar, saknade bankerna större utvecklingsmöjligheter, så länge de fortfuro att direkt eller, som filialbankerna, indirekt basera sin rörelse i främsta rummet på sedelutgivning. Inlåningsfrågan måste få sin lösning, om bankerna ej skulle stanna i växten.

Omslaget kom nu också hastigt nog. Det snabba ekonomiska framåtskridande, som ägt rum i Sverige under 1850-talet, hade skapat förutsättningar för en stark utveckling av de svenska privatbankerna, och under inflytande av Stockholms Enskilda Banks exempel gick nu omdaningen av bankväsendet relativt hastigt. Räntans frigivande 1864 var tvivelsutan också av synnerligen stor betydelse, men redan dessförinnan hade omdaningsprocessen tagit sin början. Och de svenska bankerna tillvunno sig nu successivt en ledande ställning i landets ekonomiska liv.

Det är med största intresse man motser andra delen av prof. Brismans arbete, som kommer att behandla denna senare, ekonomiskt naturligtvis långt viktigare fas i de svenska affärsbankernas utveckling. Affärsbankernas historia har i de flesta länder varit ett jämförelsevis försummat arbetsfält. Denna sats har också länge haft sin tillämpning på Sverige, och om vi nu börja komma i en gynnsammare position, beror det i övervägande grad på prof. Brismans verksamhet. Och man kan tillägga, att de fall äro lätt räknade, då ett lands bankhistoria blivit skildrad på lika förtjänstfullt sätt som i prof. Brismans bok om Sveriges affärsbanker.

Arthur Montgomery.

Översikt av tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Arkiv för nordisk filologi. Utgivet av Axel Kock. **Ny följd. Bd. 37: H. 1.** Peter Skautrup, Språget i håndskriftet A M. 286 fol. til jyske lov i dets forhold til nulevende jyske folkemål. — Walter Heinrich Vogt, Die Überlieferung der Hallfreðar saga. — A. Kock, Till utvecklingen av rotstavelsens korta i-ljud i svenskan. — Nat. Beckman, Anmälan av Jönköpings stads tänkebok 1456—1548, utgiven av C. M. Kjellberg. — Nat. Beckman, Några slutrepliker. — H. 2. S. A. Krijn, Sturlaugssagaen og Sturlaugsrímur. — Hjalmar Falk, Svensk ordforskning. — Rudolf Meissner, Ermengarde, Vicegräfin von Narbonne und Jarl Rögnvald. — Bengt Hesselman, Ytterligare om utvecklingen av kort i-ljud i svenskan. Ett genmäle. — Emil Olson, Anmälan av »Helmut de Boor, Studien zur altschwedischen Syntax in den ältesten Gesetztexten und Urkunden». — Elof Hellquist, Nekrolog över K. F. Södervall.

Bonniers veckotidning. 1925, N:o 23. Kristina av Sverige. En psykologisk studie över en modern kvinna i 1600-talsdräkt. Med 2 portr. — **26.** Olof Granberg, Axel Oxenstiernas porträtt. Med 4 portr.

Dalarnas hembygdsförbunds tidskrift utgiven av Dalarnas hembygdsförbund under redaktion av Karl Trotzig. **1924 (tr. 1925). H. 4.** Sven Haglund, Dalarnas enda kloster. Med 6 illustr. — Ernst Nygren, Våra kyrkoarkiv. Föredrag vid kyrkovårdskursen i Falun den 9—12 september 1924. — Dalarnas Vasaminnen. En byggnadshistorisk undersökning.

Det nya Sverige. 1925, H. 3. E. Logren, Till Henrik Schartaus karaktäristik.

Fataburen. 1925, H. 1. N. Keyland, Några olika sätt att bränna tjära. Bilder och anteckningar från västra Värmland. Med 17 fig. — **2—3.** Manne Eriksson, Bondeliv i norra Uppland vid mitten av förra århundradet. Materiell kultur. Med 65 fig.

Från Gästrikebygder. Gästriklands folkhögskolas årsbok. Redigerad av Karl Hedlund. **Årg. 6. 1925.** O. D. Lindvall, Något om Ockelbo. Med 4 illustr. — L. E. Berglund, Järnbruken i Ockelbo. Med 4 illustr. — K. J. Åge, Ockelbo sockens bomärken. Med 6 s. illustr. — Sigfr. Björkström, Ockelbokrogen. Tingsstället, färdvägshärberget och midsommarplatser. Med 3 illustr. — Karl Hedlund, Ur Ockelbo sockens äldre historia. Med 2 illustr. — Percy Elfstrand, Ett borgmästareval i Gävle under frihetstiden. Med 4 illustr. — Greta Hedlund, Något om Ovansjö sockens gamla dräkter. 2. Mansdräkterna. — Aug. Grane, Erik-Jansismen i Ovansjö.

Föreningen för svensk kulturhistoria. Böcker: N:o 5. Samuel Schröderstierna, Berättelser över de finare järn-, stål- och metallfabrikerna i

Sverige åren 1754—1759, 1, 2. Utgivna av Gösta Malmborg. Med inledning av Carl Sahlin. Med 1 portr.

Göteborgs och Bohusläns fornminnesförenings tidskrift 1924 (tr. 1925). Arvid R. Molander, Från det bohusläuska sillfiskets historia. — Ernst Hörman, Tomtningarna på Skeppsholmen vid Lysekil. Några bidrag till belysandet av bebyggelseförhållandena i mellersta Bohuslän i slutet av 1500-talet. Med 5 fig.

Hallands hembygdsförbund och västsvenska folkminnesföreningen. Halländsk bygdekultur. Studier redigerade av David Arill, Hj. Lindroth, Elof Lindälv. Gunnar Ahlberg, Vägar och fornminnen i norra Halland. Med 1 karta. — Allan Berglund, Den nordhalländska ryggåsstugan. Med 8 illustr. i texten.

Kalmar läns fornminnesförening. Meddelanden 13. Red. av Manne Hofrén. Martin Jonsson, Bostad och klädedräkt i Sandby socken på Öland vid 1800-talets början.

Karolinska förbundets årsbok 1924 (tr. 1925). Sig. Schartau, De svenska Östersjöprovinserna vid det stora nordiska krigets utbrott. 1. Livland. — Wladyslaw Konopczynski, Karl XII och Polen. — J. A. Lagermark, Försvaret av det egentliga Sveriges Östersjökust 1710. — K. J. Hartman, Ålandskongressen 1718 i dess viktigaste skede. 1. — Några brev angående Karl XII:s ankomst till Stralsund år 1714. Medd. av Sven Dahlgren. Ett betänkande rörande Norges erövring från slutet av 1717. Medd. av Per Sörensson.

Namn och bygd. Utgiven av Jöran Sahlgren. **1925, H. 1.** Nat. Beckman, Gränsorter och bygdehistoria. — Hj. Lindroth, Malepert. En replik. — J. V. Svensson, Jordanes' liothida. — Elias Wessén, Till Birca-frågan.

Nordisk tidskrift. Redigerad av N. Herlitz. **Ny serie. Årg. 1: H. 3.** N. Herlitz, Sveriges riksdag. — **4.** Edv. Rodhe, Ett blad ur det skandinaviska samarbetets historia.

Norrbotten. Norrbottens läns hembygdsförenings tidskrift. **1924, H. 3.** Helm. Lagergren, Bostadsförhållandena i Luleå i äldre tid. Med 1 illustr.

Ord och Bild. Utgiven av Karl Wåhlin. **1925, 1.** Stig Olason, 1720-talets Sverige. En krönika efter dansken Bircherods resejournal. Med 10 illustr. — **2.** G. Nordensvan. Från Karl Johan till Karl XV. Med 7 illustr.

Populärt vetenskapliga föreläsningar vid Göteborgs högskola. Ny följd. 22. Elis Wadstein. Norden och Västeuropa i gammal tid. Med 5 kartor i texten.

Sancte Christophers gilles chroenica 1923. T. 2. E. Hilldoff, Murareskrån i Kalmar. Med 3 pl. sidor.

Statsvetenskaplig tidskrift. 1925, Juli. Herbert Tingsten, Öppen omröstning i den svenska riksdagen. — Recensioner: C. Hallendorff, Från Karl XV:s dagar; N. Herlitz, Svensk stadsförvaltning på 1830-talet.

Svensk juristtidning. 1925, H. 1. J. E. Almquist, Det processuella förfarandet vid ägotvist, anm. av Gabriel Thulin. — **2.** E. Fahlbeck, Riksrättsinstitutet i 1809 års författning, anm. av B. Wedberg. — **3.** E. Marks von Würtemberg, Om arbetet på folkrättens utbyggande. — Carl Delin, Om tvenne nya översättningar av den äldre Västgötalagen. Anmärkningar från rättshistorisk synpunkt med bidrag till tolkningen av några ställen i lagen.

Svensk militär tidskrift. **1925, N:r 3 A.** K. K:son Leijonhufvud, Flyktingarna från Finland och Östersjöprovinserna 1700—1722 i Strängnäs stift.

Svensk tidskrift. **1925, H. 4.** Aug. Hahr, Magnus Gabriel De la Gardie som konstmecenat. Med 4 illustr.

Svenska kulturorter. **4.** Andr. Lindblom, Vadstena. Med 1 karta. Många illustr. i texten.

Svenska stadsförbundets tidskrift. **1925, Mars.** N. Herlitz, Stadshistorisk revy 1923—24. — **Juni.** N. Herlitz, Stadshistorisk revy 1923—24.

Uppsala universitets årsskrift 1925. **Teologi. 1.** Yngve Brilioth, Svensk kyrka, konungadöme och påvemakt 1363—1414. Tryckt med bidrag från Längmanska kulturfonden.

Veckojournalen. **1925, N:r 19.** I. Collijn, Vasabiblioteket och dess öden.

Årsböcker i svensk undervisningshistoria. Bokserie utgiven av B. Rud. Hall. **1924: Vol. 2.** Th. Sahlberg, A. Häggström. O. S. Åhs, m. fl., Ur Husby-Rekarne, Kroppa, N. Björke, Älvdalens, Silleruds, Odensjö, Tådene och Garpenbergs skolhistoria. Historik och urkunder.

Edda. Nordisk Tidsskrift for Litteraturforskning. Redigert av Francis Bull. **1925, H. 3.** Alfred B. Nilson, H. C. Andersen och studentlifvet i Lund på 1840-talet.

Historisk Tidsskrift utgitt av den norske historiske forening. **1924 (tr. 1925). Femte Rekke. Bd. 6: H. 3.** Paul Knaplund, Nye oplysninger om Novembertraktatens forhistorie. — M. M. Mjelde, Eyktarstadproblemet og Vinlands-reisene. — Edv. Bull, Til Jemtlands historie.

Kirke och Kultur. **1925, Februar.** Hjalmar Holmquist, Västkustens kyrkoprofet Henric Schartau. Till hans hundraårsminne.

Historisk Tidsskrift. **Niende Række.** Udgivet af den danske historiske Forening ved dens Bestyrelse. Redigeret af Ellen Jörgensen. **Bd. 4: H. 1.** A. Tuxen, Tscherning. Hedemann. Læssöe. Marts-Juli 1848. — Smaastykker og Oversigter. E. Möller, Aktsamlinger til Krigens Forhistorie. — Anmeldelser. A. P. Tuxen, Poul Vendelbo Lövenörn, anm. av [K. C.] Rockstroh.

Acta academie Aboensis. **Humaniora. 4.** K. J. Hartman, Åländska kongressen och dess förhistoria. D. 3. Fredstraktaternas tillkomst (juni—aug. 1718).

Ajalooline Ajakiri. **1925, N:o 1.** Määrus söjavangide kirjade kohta 1718. aastal. Herausg. v. A. R. Cederberg.

Finsk tidskrift. Utgiven av R. F. v. Willebrand. **1925, Juli—augusti.** Lucie Staël v. Holstein, Ur de baltiska staternas historia.

Historiallinen Aikakauskirja. **1925, N:o 2.** Arn. Munthe, Karl XII och den ryska sjömakten. D. 1, anm. av Einar W. Juvelius.

Historisk tidskrift för Finland. Utgiven av Eric Anthoni. **1925, H. 1.** C. v. Bonsdorff, Gustav Mauritz Armfelt i finländsk statstjänst. — Eric Anthoni, Johan v. Bonsdorff, upplysningsradikalen och oppositionsmannen. 1. — Finlands medeltidsurkunder. Utg. genom Reinh. Hausen. D. 4. 1451—1480, anm. av Arne Jörgensen. — C. Hallendorff, Från Karl XV:s dagar, anm. av Hugo E. Pipping. — **2.** R. Gyllenberg, Kristendomens uppkomst. — Eric Anthoni, Johan Bonsdorff, upplysningsradikalen och oppositionsmannen. 2. — Eric Anthoni, Ur ett

aktstycke belysande Stora Ofredens förhållanden. — Acta et processus canonizacionis beate Birgitte. Utg. av Isak Collijn. H. 1, anm. av M. Hammarström.

Kalender utgiven av Svenska folkskolans vänner 1924. Årg. 39. John Gardberg, Utskärskapell i Nagu och Korpo. Med 5 illustr. i texten.

Åland. Bidrag till kännedom om hembygden utgifna af föreningen Ålands vänner. [D.] 8. L. W. Fagerlund, Anteckningar rörande samfärdseln emellan Sverige och Finland öfver Ålands haf och de åländska öarna. Med 6 kartor.

Historische Zeitschrift. Herausg. v. Fr. Meinecke und Fr. Vigener. **1925. Bd 131: H. 1.** Fr. Rörig, Aussenpolitische und innerpolitische Wandlungen in der Hanse nach dem Stralsunder Frieden (1370). — Alfred Stern, Gabriel Salamanca Graf von Ortenburg. — Ludvig Dehio, Edwin von Manteuffels politische Ideen. Literaturbericht (bl. a. O. A. Johnsen, Finnmarkens politiske historie. Aktmæssig fremstillet, anm. av Joh. Paul).

Nordische Studien herausgegeben vom Nordischen Institut der Universität Greifswald. 6. Günther Erdmann, Upsala. Monographie einer schwedischen Stadt. Med 5 pl.

Zeitschrift des Harzvereins für Geschichte und Altertumskunde 1925. Jahrg. 56 57. Walter Friedensburg, Aus der Geschichte Wernigerode im dreissigjährigen Krieg. (Berichte eines Augenzeugen, namentlich über Einfälle schwedischer Truppen 1632—1641.)

Blackwood's Magazine. 1925, June. B. H. Liddell Hart, Gustavus Adolphus, founder of modern war.

The English historical review. Edited by G. N. Clark. **1925, January.** J. J. Alexander, The dates of early country elections. — R. Stewart-Brown, »Thwert-ut-nay» and the custom of »thwertnie» in Cheshire, — E. A. Beller, The negotiations of sir Stephen Le Sieur, 1584—1613. — Harold Temperley, French designs on Spanish America in 1820—5. — Gerald B. Huest, The Dorchester labourers, 1834. — James Tait, William Farrer. — **April.** E. D. Laborde, The site of the battle of Maldon. — Cecil Roth, England and the last Florentine republic, 1527—30. — Lillian M. Penson, The origin of the crown agency office. — William A. Gauld, The Dreikaiserbündnis and the eastern question. —

Revue Historique. 1925, Janvier—Février. Ch. Petit-Dutallis, Le déshéritement de Jean sans terre et le meurtre d'Arthur de Bretagne: Étude critique sur la formation et la fortune d'une légende (suite et fin). — Albert Mathiez, Un club révolutionnaire inconnu: le club de la réunion. — Bulletin historique. Histoire de Suisse 1922—1923, par Paul E. Martin. — **Mars—Avril.** Michel Lhéritier, L'avènement de la dynastie danoise en Grèce, 1862—1863. — Salomon Reinach, Observations sur le texte du procès de condamnation de Jeanne d'Arc. — Bulletin historique. Histoire ecclésiastique du moyen âge, par E. Jordan.

Stat och manufaktur i romerska riket.[1]

Av

ARTHUR MONTGOMERY.

I ett föredrag om de sociala orsakerna till den antika kulturens undergång kommer Max Weber till det resultatet, att vi för våra aktuella sociala problem ha föga eller intet att lära av antikens historia. »Ein heutiger Proletarier und ein antiker Sklave verständen sich so wenig, wie ein Europäer und ein Chinese. Unsre Probleme sind völlig anderer Art. Nur ein *historisches* Interesse besitzt das Schauspiel, das wir betrachten, allerdings eines der eigenartigsten, das die Geschichte kennt: die innere Selbstauflösung einer alten Kultur.»[2] Även om det säkerligen ligger en viss överdrift i detta uttalande, synas dock viktiga sidor av antikens ekonomiska liv endast med svårighet tillgängliga för moderna jämförelser.

En av de punkter, där man måhända särskilt ofta åberopat antikens erfarenheter vid diskussionen av moderna problem, har varit frågan om statens förhållande till produktionen. Man har exempelvis pekat på den »statssocialism», som karakteriserade det ptolemeiska Egypten eller slutfasen i det romerska rikets utveckling, och jämfört den med de nutida förhållandena i Ryssland.[3] Visserligen äro sådana moderna kategorier som socialisering endast i begränsad mån tillämpliga på den antika utvecklingen. Men de växlande former statskontrollen tog hade dock till resultat att mer eller mindre fullständigt tränga tillbaka det enskilda initiativet från betydande områden av produktionen. Och det är med hänsyn härtill som prof. Persson avslutar sin framställning av »Stat och manufaktur i romerska riket» med den anmärkningen, att

[1] Axel W. Persson, Staat und Manufaktur im Römischen Reiche Lund 1923 (skrifter utgivna av Vetenskapssocieteten i Lund, 3).

[2] Max Weber, Gesammelte Aufsätze zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Tübingen 1924, s. 291.

[3] T. ex. Archiv für Papyrusforschung, Band VII, s. 260.

»das ökonomisch-politische System, welches Staatssozialismus genannt wird und als Ziel hat, die Privatinitiative verschwinden zu lassen, um sie durch die Initiative des Staates selbst zu ersetzen, war wohl nur in dem heutigen Russland seiner Verwirklichung näher.»[1]

För att man över huvud skall kunna med någon säkerhet bedöma, hur långt analogin mellan antik och modern statssocialism i själva verket sträcker sig, fordras emellertid en långt klarare bild av antikens ekonomiska och administrativa förhållanden än vi för närvarande äga.[2] Vad speciellt beträffar antikens industriella förhållanden, ha de ju, särskilt sedan den Bücher-Meyerska striden, varit föremål för ökad diskussion. Men svårigheterna att nå definitiva resultat synas på åtskilliga punkter nästan oöverkomliga. Här liksom på så många andra områden av antikens historia gör sig bristen på tillräckligt källmaterial synnerligen kännbar. Särskilt gäller detta 200-talet e. Kr., en omständighet så mycket mera beklaglig som av allt att döma just detta århundrade karakteriserades av en ekonomisk omdaning av mycket djupgående slag. Även för den fråga, som prof. Persson i främsta rummet ägnar sin uppmärksamhet, den statliga textilindustriens utveckling, medför denna brist på källmaterial från 200-talet synnerligen allvarliga olägenheter. Tydligen är det just under detta århundrade, som en kraftigare utveckling av »statssocialismen» satt in, och bristen på källmaterial måste därför göra sig dubbelt kännbar. För den följande perioden är ju läget avsevärt bättre. Codex Theodosianus, Diocletiani maximiprisedikt, Notitia dignitatum o. s. v. ge på åtskilliga punkter källmässig inblick i förhållandena. Men om någon fullständig bild av läget kan det ej vara tal. Fortfarande är man i ej ringa utsträckning hänvisad till hypoteser.

Det är därför alltjämt stort rum för meningsskiljaktigheter mellan olika forskare. Jag skall i det följande uppta till diskussion några punkter i prof. Perssons undersökning.

---

[1] S. 116.

[2] Så mycket torde i varje fall kunna sägas, som att den egenartade blandning av socialism, kommunism och privatkapitalism, som karakteriserade senantikens ekonomiska system, byggde på alldeles speciella historiska och ekonomiska förutsättningar och utformades på ett sätt, som gör jämförelser med moderna förhållanden ganska vanskliga. I fråga om antiken, liksom när det gäller nutiden, måste man för övrigt fasthålla skillnaden mellan statens ägande av ett företag och statsdrift av detsamma.

där jag för min del skulle vara benägen att ansluta mig till en annan uppfattning, än den han gör gällande.

Det har av flera forskare hävdats, att en grundläggande orsak till statsdriftens framväxt i det romerska riket var den enskilda produktionens tillbakagång. Såsom Gummerus i sin förtjänstfulla artikel »Industrie und Handel» i Pauly-Wissowas Realencyclopädie gör gällande, förlamades under den senare kejsartiden den enskilda industrien allt mer och mer på grund av brist på arbetare och kapital.[1] Privatindustrien kunde ej längre tillfredsställa statens behov av leveranser, och det var ofta svårt att erhålla de hantverkare, som krävdes för de offentliga arbetena. På detta sätt skulle staten ha drivits till upprättandet av statliga fabriker och verkstäder, till utsträckande av systemet med naturaskatter till att också innefatta leveranser av industriella fabrikat, till tvångsåtgärder för att direkt ta undersåtarnas arbetskraft i anspråk.

Betydelsen av den bristande tillgången på arbetskraft framhålles också av prof. Persson. Han hävdar den uppfattningen, att Roms materiella och andliga blomstring i grunden vilade på slavhushållningen. När tillgången på slavar under kejsartidens lopp blev alltmera knapp, började, menar han, den ekonomiska kris, som gjorde sig så starkt kännbar under senare delen av 200-talet samt under hela 300-talet. Den förlorade arbetskraften måste på något sätt tas igen.[2] Så utvecklades systemet med naturaskatter, och statsdriften kom successivt att utsträckas alltmer, stödd på en arbetarstam, som så att säga tagits i beslag av staten, fjättrats vid fabrikerna, praktiskt taget utan möjlighet att bli fri från sin tjänst.

Grundtanken i de nu anförda argumenten är som sagt, att den ekonomiska krisen i väsentlig grad framkallats av minskad tillgång på arbetskraft och kapital. Vad först beträffar slavhushållningens tillbakagång och betydelsen härav för det allmänna ekonomiska läget, synes mig emellertid prof. Persson gå väl långt. Att den rika tillförseln av slavar från östern tidigare bidragit att främja ett industriellt framåtskridande i Italien och de västra provinserna,[3] synes visser-

[1] S. 1514.
[2] S. 115.
[3] En viss analogi erbjuder t. ex. betydelsen för den tidigare engelska textilindustrin av flamländsk och fransk invandring.

ligen antagligt, så mycket mer som denna slavtillförsel ju säkerligen innefattade åtskillig industriellt väl utbildad arbetskraft. I den mån slavtillförseln kom ifrån med riket inkorporerade delar, bör ju emellertid, från rikets synpunkt, förlusten för dessa provinser ha motvägt vinsten för andra. Vinsten av dylika tvångsförflyttningar av arbetskraft inom ett och samma rike blir ju alltid osäker. Och det kan tilläggas, att det ingalunda är säkert, att en dylik tvångstillförsel från ett rike till ett annat i längden medför ekonomisk vinst för det senare.

Det synes ju knappast heller kunna betvivlas, att den omfattande slavtillförseln under republikens senaste skede utövade ett direkt tryck på den fria befolkningens tillväxt, särskilt i Italien, detta närmast i fråga om jordbruket, där ju slavhushållningen hade sin största betydelse. Det förefaller därför synnerligen svårt att rätt avväga slavtillförselns ekonomiska fördelar eller olägenheter vare sig för Italien och västern eller för riket i dess helhet. Sannolikt är dock som sagt, att slavtillförseln särskilt i Italien befordrade det industriella framåtskridandet.

Men detta berättigar dock ej utan vidare till den slutsatsen, att minskningen i slavtillförseln skulle inlett en svår och över ett par århundraden utsträckt kris över hela riket.[1] Inte ens vad Italien beträffar, kan man anse en sådan utveckling nödvändig. Man kan ju ingalunda uppställa som någon allmän regel, att slavarbete ställer sig billigare och effektivare än fritt arbete. Snarare har väl motsatsen sannolikheten för sig, även om det riktigaste torde vara att här ej ställa upp några generella satser. Slavarnas uppgående i den fria befolkningen kan därför knappast i och för sig väntas ha lett till minskning i tillgång på arbetskraft och avtagande produktionsresultat. I Orienten och Egypten, där slavsystemet ej spelade någon särdeles framträdande roll, och där de svårigheter i detta avseende, som västern eventuellt hade att kämpa med, ej kunna ha haft någon egentlig betydelse, gick ju utvecklingen ändå i riktning mot naturaskatter, statsdrift och tvångsorganisation lika väl som i västern, låt

[1] Jag är ej fullt på det klara med, om prof. Persson på tal om verkningarna av den minskade slavtillförseln avser Italien eller riket i dess helhet.

vara att förändringarna i östern voro mindre kännbara så tillvida som det nya systemet ju till ej obetydlig del hade gamla anor där. Sannolikheten talar väl därför för att den grundläggande orsaken till statens nya finansiella politik ej var att finna i slavhushållningens tillbakagång.

Det förefaller därför mera konsekvent att vid forskandet efter orsakerna till den ekonomiska nedgången falla tillbaka på en faktor av allmännare betydelse, den folkminskning som ju anses ha karakteriserat senantiken.[1] Någon full säkerhet, hur det verkligen förhöll sig med denna folkminskning, torde man emellertid aldrig nå. Vad som försvårar ett sammanfattande omdöme är bl. a., att utvecklingen tydligen var så olika i olika delar av riket. Vidare är det ju ett faktum, att antikens författare i stor utsträckning gingo ut från överdrivna föreställningar om folkmängden under tidigare perioder och därför utan vidare voro benägna att sluta till en fortgående folkminskning.[2] Vad speciellt den senare delen av kejsartiden beträffar, synas ju emellertid de objektiva tecknen på folkminskning rätt framträdande. Bl. a. har det påpekats, att försvinnandet eller tillbakagången av så många förut blomstrande städer ger ett drastiskt uttryck för denna folkminskning. Härvid måste emellertid hänsyn tas till att bl. a. den rådande skattepolitiken just var ägnad att framkalla en dylik tillbakagång för städerna. Denna period synes i sin helhet karakteriserad av en fortgående omskiftning av befolkningen, som gör det särskilt svårt att överblicka läget. Det var ju under denna tid som den så kallade patrociniumrörelsen började ta stark fart. En hel del av storgodsen voro fria från beroende av städerna och från municipala bördor, och deras innehavare, senatorer och högre ämbetsmän o. s. v., hade också i betydande omfattning tillräcklig makt och inflytande för att tillförsäkra sig en bättre behandling än andra jordägare i fråga om de statliga avgifterna. De fall, då av skattetrycket pressade coloni ställde sig under dessa mäktigas beskydd, blevo allt talrikare, till men för andra jordägare, som genom denna utveckling sågo sig berövade sina coloni och stundom också sin jord. På detta

[1] Folkminskningen framhålles ju också av prof. Persson (s. 115)
[2] Jfr Eduard Meyer i Handwörterbuch der Staatswissenschaften, Dritte Auflage, Band II, s. 900.

sätt fingo decurionerna i städerna allt större svårigheter att fylla de krav i skattehänseende, som ställdes på dem.[1] Flykten av de i tvångskorporationer sammanslutna hantverkarna gjorde sig ju också kännbar, och man har väl rätt att anta, att också dessa ofta ställde sig under skydd av de mäktiga jordägarna. Under senantiken synas ju storgodsen ha fått en allt större andel i den industriella produktionen. Det var en utveckling i riktning mot den »geschlossene Hauswirtschaft», som Bücher med någon överdrift funnit karakteristisk också för den föregående antika hushållningen.

Det förefaller, som om de omständigheter, som nu anförts, göra det svårt att med säkerhet bedöma de förändringar i den totala folkmängden, som ägde rum under senantiken.[2] Härmed vill jag ej bestrida, att en faktisk folkminskning ägde rum — mycket talar utan tvivel därför — endast framhålla svårigheterna att här nå ett säkert resultat samt risken för överdrifter.

Det har som sagt också gjorts gällande, att bristen på kapital haft sin andel i den industriella tillbakagången under senantiken. Det är ju också sannolikt, att den inre upplösningen och oroligheterna under 200-talet ledde både till en viss kapitalförstöring och till minskning i kapitalbildningen. Att dra några slutsatser rörande läget av kapitalräntans utveckling synes dock knappast möjligt. Så vitt man kan döma av de ytterst bristfälliga data, som stå till vårt förfogande, skulle kapitalräntan sedan senare delen av 200-talet ha visat en viss stegring gentemot århundradets början men dock förblivit på ungefär samma nivå som under den tidigare delen av kejsartiden.[3] Med hänsyn till den samtida prisstegringen, som i och för sig bör ha haft en tendens att pressa upp räntesatserna, synes detta resultat ej tyda på någon starkare förskjutning mellan tillgång och efterfrågan

[1] F. de Zulueta, Patronage in the later empire (i Vinogradoffs Oxford studies in social and legal history, Vol. I), Oxford 1909, s. 26, 40.

[2] Romaniseringen av västern förutsätter, synes det, en mycket omfattande latinsk invandring, något som väl åtminstone vad den tidigaste delen av kejsartiden angår talar emot en avtagande livskraft hos rasen, även om utvandringen från de latinska områdena befordrades av slavimporten. Den senare följande romaniseringen av Dacien är också i detta sammanhang av ett visst intresse.

[3] G. Billeter, Geschichte des Zinsfusses im griechisch-römischen Altertum bis auf Justinian. Leipzig, 1898, s. 212, 217. Jfr J. Beloch i Handwörterbuch der Staatswissenschaften, Dritte Auflage, Band VII, s. 1017 ff.

efter kapital. Men dels äro som sagt data otillräckliga, dels kan det ju tänkas, att tillgången visserligen avsevärt minskats men att samtidigt också efterfrågan, företagsamheten, minskats i motsvarande grad. En bristande företagsamhet har ju också varit ett av de nedgångstecken, som man tämligen allmänt ansett sig kunna spåra under senantiken. I vad mån denna bristande företagsamhet framtvang statsåtgärderna eller själv var en följd av desamma, synes emellertid vara en öppen fråga.

Vid diskussionen av den ekonomiska nedgången under senantiken drar man ju ofta slutsatser från det statsfinansiella läget. Ett av de mest framträdande dragen i senantikens historia är det svåra skattetrycket under kombination av egentliga skatter och ett långtgående liturgi- och tvångsarbetssystem. Som orsaker till detta ökade skattetryck antas då dels den ökade fattigdomen, som minskade skatteförmågan, dels statens stegrade behov av medel, särskilt för de växande militära utgifterna. Även på 100-talet hade ju tidpunkter av stora statsfinansiella svårigheter inträffat, exempelvis under Marcus Aurelius, då krigen mot markomannerna och parterna ställde stora anspråk på statskassan, samtidigt med att skatteförmågan minskades särskilt genom pestens härjningar, som framkallade en stark folkminskning.[1] Det var under dylika omständigheter ej att förvåna sig över att en viss myntförsämring kom till stånd, det är snarare märkvärdigt, att försämringen höll sig inom så jämförelsevis snäva gränser, och i varje fall kan man ej av det finansiella läget sluta till någon egentlig ekonomisk tillbakagång i riket. Det har ju rentav hävdats, att dessa tidigare myntförsämringar ej ledde till några svårare rubbningar i prisnivån, att de med andra ord ej åtföljdes av någon starkare ökning i cirkulationen.[2] Tillgången på guld och silver synes ha befunnit sig i nedgång, och myntförsämringen antas väsentligen ha

---

[1] Jfr E. Meyers mörka skildring av läget (i Kleine Schriften I, 2 uppl., Halle 1924, s. 154): »Klar und erschreckend hervorgetreten ist der Verfall zuerst unter Kaiser Marcus — — —. Die Steuern gehen nicht mehr ein, der kolossale Bevölkerungsrückgang, der durch eine Pest noch vermehrt wurde, macht sich überall fühlbar, nur mit äusserster Anstrengung vermag das Reich den Grenzkrieg mit den Markomannen zu Ende zu führen».

[2] Jfr O. Seeck, Geschichte des Untergangs der antiken Welt, II, Berlin 1901, s. 199 ff.

uppvägts av denna omständighet. Myntförsämringen skulle således i övervägande grad ha förebyggt en minskning i omloppsmedlen, ej lett till en starkare ökning av desamma. Men under dylika omständigheter bör också vinsten för statskassan av myntförsämringen ha blivit tämligen begränsad.

Emellertid utvecklade sig som bekant myntförsämringen i fortsättningen vidare, och under senare delen av 200-talet inträffade den slutliga katastrofen i penningväsendet, som tog sig uttryck i en våldsam depreciering av valutan. För att förstå denna utveckling behöver man dock knappast förutsätta någon starkare utarmning av riket. Krigen och de inrikes oroligheterna torde ha ställt krav på statskassan, som under alla förhållanden varit omöjliga att täcka på normal väg. Penningväsendets utveckling under den följande perioden erbjuder många dunkla punkter, och meningarna gå här starkt isär. Om den meningen är riktig, att man mot slutet av 300-talet lyckades sätta en gräns för penningväsendets förstöring, borde ju detta snarast tala för att statsfinanserna ej befunno sig i ett alltför otillfredsställande skick.[1] Dock måste det medges, att en dylik slutsats alltid blir av mycket hypotetisk karaktär.

Klagomålen över skatternas och liturgisystemets tryck äro som sagt under 300-talet mycket starka. Härvid är emellertid att märka, att, som flera forskare framhållit, en väsentlig svaghet i skattesystemet var bördornas ojämna fördelning, en faktor som redan i det föregående något berörts.[2] Klagomålen över skatternas tryck skulle alltså ge en skev bild av rikets faktiska prestationsförmåga.

Som ett sammanfattande omdöme skulle jag alltså vilja säga, att vi i fråga om den allmänt antagna utarmningen av den senantika folkhushållningen röra oss på ganska osäker mark, och att, även om det är sannolikt, att en dylik utarmning i viss utsträckning ägde rum,[3] man dock kan anföra åtskilliga omständigheter, som tala för att den ej nådde så

[1] Jfr emellertid s. 317 ff. Under alla omständigheter synes dock inflationens statsfinansiella betydelse nu ha reducerats till jämförelsevis obetydliga proportioner.

[2] J. Sundwall, Weströmische Studien, Berlin 1915, s. 150 ff.

[3] Härför talar bl. a. bergsbrukets tillbakagång. Förhållandena synas här vara något lättare att överblicka än i fråga om industri och jordbruk. Jfr O. Hirschfeld, Die kaiserlichen Verwaltungsbeamten bis auf Diocletian, 2 uppl., Berlin 1905, s. 145 ff.

stor omfattning som ofta antagits. Man har ju också påpekat, att de östra och västra delarna av riket här uppvisa avsevärda skiljaktigheter, och att läget i öster var gynnsammare. Differensen framhålles också av prof. Persson, som vad Västrom beträffar tillspetsar sitt omdöme därhän, att »das weströmische Reich war dem natürlichen Tode schon sehr nahe, als die Barbaren ihm endlich den Todesstoss gaben».[1] Att en avsevärd differens ägde rum mellan de båda rikshalvorna, torde väl inte heller kunna förnekas. Men att påstå, att den västra riksdelen var fallfärdig, synes mig dock, åtminstone för så vitt det gäller de ekonomiska förhållandena, vara att gå längre än källmaterialet medger. Att västern under 400-talet gick ogynnsammare öden till mötes än östern, berodde ju dock i ganska väsentlig grad på de svårare politiska konjunkturerna. Det synes mig därför, som om man på en del håll ger Västroms undergång alltför mycket av en så att säga inre nödvändighet.

Det förefaller som sagt, som om de stegrade skattebehoven i och för sig voro tillräckliga att framkalla en del av de verkningar, som man understundom skrivit på den växande utarmningens konto. Vissa egendomliga drag i skattepolitiken synas återigen kunna förklaras genom penningvärdets rubbningar. Att naturaskatterna delvis stodo i samband med penningvärdets fall, ligger ju nära till hands att anta.[2] Tendensen till en återgång till penningbetalningar under slutet av 300-talet samt 400-talet kan ju likaså tänkas delvis ha stått i samband med en stabilisering av penningväsendet. Vad statsfabrikerna beträffar, kan man ju tänka sig, att dylika redan tidigt i viss utsträckning upprättats, efter orientaliska och egyptiska förebilder, men att de fått ett starkare uppsving under den allmänna prisstegringen.[3] Prof. Persson antyder själv på ett ställe,[4] att försöken till prisreglering, som naturligtvis ledde till varornas försvinnande ur handeln, bidrogo till att ge systemet med statsdrift ytterligare ut-

---

[1] S. 112, n. 6.

[2] Detta framhålles också av prof. Persson, t. ex. s. 67.

[3] Prof. Persson har själv i sin undersökning behandlat de egyptiska föregångarna till de romerska statsfabrikerna. Också på andra håll ha måhända liknande anstalter funnits, exempelvis i Attalidernas rike. Jfr G. Cardinali, Il regno di Pergamo, Roma 1906, s. 189 ff.: M. Rostowzew, Studien zur Geschichte des römischen Kolonates, Leipzig und Berlin 1910, s. 280.

[4] S. 115.

veckling, och detta förefaller mycket sannolikt. För övrigt kan man ju tänka sig, att fabrikerna stodo i ett mera direkt samband med naturaskatterna, att de delvis fingo sina råvaror genom skatteleveranser, att de bildade »die Sammelpunkte für das Steuertuch der Eingeborenen, dem sie möglicherweise die letzte Appretur zu geben hatten», o. s. v.[1] Statsfabrikerna liksom så mycket annat i den senare kejsartidens politik går väl som sagt delvis tillbaka på hellenistiska, inklusive ptolemeiska, förebilder. I vad mån detta orientaliserande system drevs fram av ekonomiska orsaker, i vad mån dess framväxt berodde på andra omständigheter, är väl svårt att avgöra. Som väl känt är, kom det nya systemet ingalunda enbart till synes på det ekonomiska området.

Det källmaterial, som står till vårt förfogande rörande statsfabrikernas uppkomst och utveckling, är synnerligen torftigt. Notitia dignitatum tycks ju tyda på att dessa statsfabriker nått en jämförelsevis stor spridning, men för övrigt ger inte källmaterialet mycken ledning vid bedömandet av deras omfattning. Inte heller uppgifterna i Notitia dignitatum ge någon klarhet rörande de enskilda fabrikernas storlek eller produktionsförmåga. När det gäller frågan om fabrikernas uppkomst och tidigare utvecklingshistoria, stå vi likaledes osäkra. Så vitt jag kan se, skulle man dock kunna våga en, låt vara mycket hypotetisk förmodan. Av en del kejserliga förordningar rörande fabrikerna under 300-talet kunna vi sluta till att en sannolikt ganska betydande del av arbetarstammen vid fabrikerna bestod av »fria». Men deras frihet var synnerligen begränsad. »Ohne Sklaven zu sein, sind sie an ihre Beschäftigung in jeder Weise gebunden, ohne Möglichkeit davon los zu kommen.»[2] Vi möta här en ståndsbundenhet av den art, som framträder på så många olika områden under senantiken. Det ligger nära till hands att förmoda, att dessa »fria» arbetare voro ättlingar av arbetare, som erhållit sin plats under en tid, då det ännu kunde erbjuda någon lockelse att träda i statsfabrikernas tjänst. Sedan en gång ståndsbundenheten skarpt genomförts, böra möjligheterna att öka den »fria» arbetarstammen vid fabrikerna ha varit

---

[1] K. Bücher, Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte, Tübingen 1922, s. 198. Jfr Gummerus i Pauly-Wissowa, s. 1517, samt Persson, a. a., s. 54.

[2] Persson, a. a., s. 91.

skäligen begränsade. Vi möta ju i stället här liksom i fråga om övriga tvångskorporationer upprepade klagomål över att vederbörande genom flykt sökte undandra sig sina förpliktelser. Det synes därför ej vara någon osannolik hypotes, att fabrikerna i väsentlig grad nått sin senare omfattning redan vid den tid, då ståndsbundenheten började erhålla sin skarpare utformning. Analogien med hantverkarkorporationerna ligger nära till hands, och man skulle då snarast vara benägen att anta, att den kritiska punkten i fråga om ståndsbundenheten för statsfabrikernas arbetare inträffat mellan Alexander Severus och Aurelianus regering.[1] Härmed skulle då också som sagt stagnation i fabrikernas utveckling ha inträtt.

Denna hypotes ger emellertid ingen ledning rörande omfattningen av statsfabrikernas verksamhet vid den tid, då ståndsbundenheten infördes. Hypotesen står också i bestämd strid med den uppfattning prof. Persson framför. Han är nämligen benägen att anta en fortsatt utveckling av statsdriften under 300-talet och tror sig också kunna dra vissa allmänna slutsatser rörande produktionens omfattning. De omständigheter prof. Persson härvid bygger på äro i det väsentliga följande. Han utgår från att naturaskatterna, här närmast leveranserna av militaris vestis, samt statsfabrikernas produktion komplettera varandra.[2] En minskning i statens anspråk på skatteleveranser av militaris vestis skulle således kunna anses tyda på att statsfabrikernas produktion ökats. En viss ledning synas här förordningarna rörande adæratio av naturaskatterna, deras förvandling i pengar, ge. I fråga om adæratio skiljer prof. Persson mellan två olika sidor av begreppet, dels »Erhebungsadäration» eller de skattskyldigas inbetalande av naturaskatter i pengar, dels »Verausgabungsadäration» eller naturaskatternas utbetalning i pengar till

[1] Myntarbetarna erbjuda måhända också i viss mån en analogi. Inflationsperioden bör ju här ha medfört stark ökning i behovet av arbetskraft. Det var ju också under senare delen av 200-talet som den kejserliga präglingen i provinserna tog ny fart (Jfr O. Hirschfeld, Die kaiserlichen Verwaltungsbeamten bis auf Diocletian, 2 uppl., Berlin 1905, s. 188). Så länge den ökade rekryteringen av arbetare i större omfattning pågick, skulle man måhända kunna anta, att ståndsbundenheten ännu ej skarpt genomförts. Den kritiska punkten har måhända nåtts under Aurelianus' regering (jfr s. 328), och det förefaller ej alldeles uteslutet, att myntarbetarnas uppror vid denna tid varit en reaktion mot deras försämrade läge.

[2] Persson, a. a., s. 104.

löntagarna. »Die Erhebungsadäration ist von Belang, indem sie zeigt, dass zu der Zeit, als die Adäration gestattet wurde, der Staat im Stande war, durch eigene Produktion seinen Bedarf sicherzustellen. Die Verausgabungsadäration bezeugt, dass der Staat, als sie im vollen Umfange durchgeführt wurde, so weit gekommen war, dass der Bestand dank der Produktion des Staates der Nachfrage vollkommen entsprach.»[1] På detta sätt anser sig prof. Persson kunna konstatera, att statsfabrikernas produktionskraft under senare hälften av 300-talet blivit så stor, att staten kunde undvara naturaleveranserna från de skattskyldiga.[2] Konsekvent måste man enligt författarens resonemang anse, att fabrikernas prestationsförmåga ytterligare utvecklades under början av 400-talet, då adärationsprincipen fick en ännu större tillämpning.

Emellertid synas vissa omständigheter tala emot prof. Perssons antagande. Vid den tidpunkt, då, enligt hans framställning, adæratio nådde sin största tillämpning, voro redan en stor del av västerns provinser mer eller mindre fullständigt i barbarernas händer, och andra områden hade i varje fall varit utsatta för invasion. Att under dylika omständigheter statsfabrikerna skulle ha nått en hög produktionsförmåga, synes mycket osannolikt, åtminstone för så vitt det är fråga om den västra rikshalvan. Liknande anmärkningar kunna riktas mot en tanke, som prof. Persson antydningsvis framkastar, nämligen att utvecklingen av adärationen av »der eigentlichen annonæ» ger oss en föreställning om statens verksamhet såsom jordbruksidkare eller jordbruket direkt kontrollerande.[3]

I själva verket förefaller det rimligare att ställa utvecklingen av adæratio i samband med penningväsendets förändringar, att anta, att återgången till penningbetalningar hade sin grund i en begynnande stabilisering av penningväsendet. Prof. Persson gör sig till tolk för en ganska egendomlig uppfattning rörande de monetära förhållandenas roll. Han anser, att den mer eller mindre statssocialistiska omstöpningen av samhället var ett medel att få bukt med myntförsämringen. »Wir werden aus der Adäration sehen können, wie sich

[1] Persson, a. a., s. 106.
[2] Ibidem, s. 111.
[3] Ibidem, s. 105.

der Staat allmählich Boden und Industrie unterordnet und somit zum Herrn über die Preisbildung macht, nachdem es ihm total misslungen ist, auf andere Weise der Münzverschlechterung eine Grenze zu setzen. Erst wenn der Staat die ihm geleisteten Dienste in natura vergelten konnte, dann erst konnten die Preise stabilisiert und eine gangbare, annähernd fixe Münze wieder in Umlauf gesetzt werden.» Eller: »Der Staat ist ohne Konkurrenz, dadurch wieder Herr der Preisbildung und kann also wieder eine gangbare Münze in Umlauf setzen.»[1]

Detta resonemang förefaller emellertid en smula oklart. Att staten, även om man antar, att dess naturainkomster eller dess egen produktion skaffade den en stark ställning på marknaden för vissa varor, blev herre över prisbildningen, synes obegripligt. Författaren tycks förbise, att en nödvändig förutsättning för stabilisering av penningväsendet är en begränsning av »penningmängden». Även om staten genom sin produktion fick till stånd en ökad »varumängd», något varom vi ej ha kännedom och som man ju i alla händelser ej utan vidare kan presumera, kunde ingen stabilitet komma till stånd, så länge efterfrågan ej begränsades, så länge staten fortfor att genom myntförsämring tillskapa ny monetär köpkraft. Orsaken till myntförsämringen åter var utan tvivel nu liksom mestadels av statsfinansiell natur. Och det fanns naturligtvis från början ingen som helst säkerhet för att naturaskatterna och statsproduktionen skulle bringa staten finansiellt på fötter.

Däremot synes det som sagt i och för sig mycket antagligt, att penningväsendets stabilisering var en av de grundläggande förutsättningarna för adærationens genomförande. Det skulle därför vara av stort intresse att på ett mera ingående sätt kunna följa penningvärdets utveckling under denna kritiska tid. Tyvärr råder emellertid ingalunda full enighet ens rörande de stora huvuddragen av penningvärdets förändringar under denna period. Som prof. Persson framhåller,[2] talar emellertid det egyptiska källmaterialet för att det nya myntsystemet med solidus- och siliquaräkning på allvar trängt igenom först sedan 400-talet, och måhända har förhållandet

[1] S. 105, 116.
[2] S. 105.

varit detsamma i västern. Denna uppfattning skulle således leda till ungefär samma resultat som den som daterar ordningen i penningväsendet från reformåtgärderna i slutet på 300-talet.[1]

Som flera författare antytt, kompliceras antikens penningproblem genom de växlingar i myntmetallernas värde, som man dels kan iaktta, dels har anledning misstänka. Så tycks ju t. ex. källmaterialet tyda på starka växlingar i guldvärdet under slutet av republiken och början av kejsartiden,[2] delvis väl i samband med den starka tillförsel av ädla metaller, som de orientaliska erövringarna medförde. Förändringarna i metallvärde under de kejserliga myntförsämringarnas tidigare skede har förut berörts. Över huvud måste ju för övrigt Roms penningpolitik i synnerligen hög grad ha påverkat de ädla metallernas värde, enär efter all sannolikhet Roms efterfrågan efter guld och silver i och för myntningssyften konstituerade en så betydande del av den totala efterfrågan efter dessa metaller.[3] Läget påminner här i viss mån om den position, som Förenta staterna under de närmast gångna åren intagit på guldmarknaden. Slutligen ha utan tvivel olika delar av det romerska riket på grund av de relativt långsamma och dyrbara kommunikationerna haft att uppvisa avsevärda differenser i penningvärdet, närmast så att orter, som lågo mera avlägset från myntningscentra, kommo något i efterhand i fråga om prisstegringen.

Att man, när penningväsendet började ordna sig, i allt större omfattning övergick till att adærera naturaskatterna, är i och för sig ganska förklarligt. Allting tyder på att dessa skatter varit synnerligen betungande för riket. Särskilt de transportbördor, som de nödvändiggjorde, voro oerhört tryckande. Som Max Weber framhållit, ställde sig så-

[1] Enligt Wessely's undersökning (i Sitzungsber. der Wiener Akad., Band 149), som prof. Persson stöder sig på, har deprecieringen av drachmen-denaren fortgått även efter fjärde århundradet. Om detta är riktigt, skulle stabiliseringen av penningväsendet ha inneburit, att det »värdebeständiga» myntet blev allmän räkneenhet, medan däremot det deprecierade myntet bibehöll en viss, ehuru sannolikt ganska inskränkt, betydelse som betalningsmedel.

[2] Coins of the Roman empire in the British museum. Vol. I. By H. Mattingly. 1923 s. XX, L, n. 2.

[3] Att också den inbördes värderelationen mellan guld, silver och koppar påverkades av den romerska myntpolitiken är givet. Förhållandet påpekades också av Mommsen (Geschichte des römischen Münzwesens, Berlin 1860, s. 835).

kerligen transportkostnaderna, så snart det var fråga om längre landtransporter, ofta avsevärt högre än värdet på de fraktade varorna. »Eine derartige Naturalwirtschaft war bei einem Weltstaat mit den damaligen Verkehrsmitteln kaum möglich.»[1] Dessa transportsvårigheter drevo statsmakten att i allt större utsträckning tvångsvis taga undersåtarnas arbetskraft och kapital i anspråk. Om de ödesdigra följderna för rikets hela ekonomiska liv av detta system med naturaprestationer synes det knappast kunna råda något tvivel.[2]

Också ur politisk synpunkt medförde systemet allvarliga risker och befordrade säkerligen i hög grad rikets sönderfallande. Att systemet var ägnat att försvåra den centrala myndighetens kontroll, synes i varje fall klart. Mycket måste därför tala för en återgång till penningbetalningar, när förhållandena syntes gynnsamma härför. Det förefaller ej osannolikt, att utvecklingen mot adæration påskyndats av den ökning i transportsvårigheterna, som barbarernas infall medförde. För övrigt framgår det av de olika konstitutioner, som ha avseende på adærationen, att de intressen och synpunkter, som här gjorde sig gällande, voro av mycket olika karaktär i olika fall. Prof. Persson menar (liksom Seeck i artikeln Adæratio i Pauly-Wissowa), att adærationen år 439 blev obligatorisk för hela riket (C. Just. I 52). Jag har emellertid svårt att finna en dylik tolkning av ifrågavarande edikt acceptabel. Ediktet utsäger, så vitt jag kan se, endast *hur* adæration skall ske, ej *att* den bör ske.[3]

I varje fall kunde man dock märka en deciderad riktning tillbaka mot penningbetalningar. Det tycks som om denna rörelse, vilken väl i alla händelser i östern fick avsevärd omfattning, är ett bevis för att den naturahushållning, som riket under omständigheternas tryck pressats ned i, dock ej fullt motsvarade de rådande ekonomiska förhållandena. Trots alla rubbningar hade dock penninghushållningen fortfarande stor betydelse, och härigenom möjliggjordes en också ur politisk synpunkt önskvärd minskning av skattebetalarnas

[1] M. Weber, Die römische Agrargeschichte, Stuttgart 1891, s. 214. För allmänna synpunkter på naturahushållningens problem jfr E. Heckscher' Ekonomi och historia, Stockholm 1922, s. 82 ff.

[2] Jfr Seeck, a. a., I. s. 249.

[3] »— — in præbendis solaciis annonarum hic fixus ac stabilis servabitur modus — —.»

naturaleveranser. Dessa naturaskatter hade ju som sagt också varit, visserligen ej den enda, men dock en av de faktorer, som främjat statens tvångsorganisation av arbetskraften, exempelvis så som den tagit sig uttryck gentemot hantverkarnas och andra yrkesdrivandes sammanslutningar, och man kunde väl därför här ha anledning vänta en viss lättnad i mån av adærationsprincipens seger. Det är i detta sammanhang av intresse att jämföra de bysantinska hantverkskorporationerna, sådana de äro oss bekanta från 800- eller 900-talen, med de senromerska collegia.[1] Många likheter kunna härvid konstateras. Förpliktelse till prestationer i statens tjänst kvarstod, och korporationernas ställning var fortfarande ganska tryckt. Men den enskildes personliga frihet synes under den senare perioden ha varit mycket större än under den senromerska tiden, och över huvud får man det intrycket att ställningen i viss grad lättats. Det bör dock anmärkas, att sambandet mellan de senromerska och de bysantinska hantverkskorporationerna ej är obestritt, även om övervägande skäl synas tala för att anta ett dylikt sammanhang.

Om man, såsom förefaller mig sannolikt, måste anta, att utvecklingen av adærationsprincipen i fråga om naturaskatterna påverkats av flera olika faktorer, framför allt myntförhållandena, blir det tydligen ej möjligt att ur adærationsfrågans historia dra några acceptabla slutsatser rörande statsfabrikernas utveckling. Det återstår då endast att på andra vägar söka nå klarhet rörande statsfabrikationens betydelse i Roms ekonomiska liv och dess ställning jämförd med den privata produktionen.

Ju mer forskningen rörande antikens industriella liv växer ut, desto tydligare blir det, att vi här ha att göra med olika produktionssystem i olika länder och under olika tider, och att en sammanfattande karakteristik stöter på stora svårigheter. Vad angår det mycket kritiserade begreppet »Oikenwirtschaft», som genom Rodbertus och Bücher förts fram i diskussionen, så är det uppenbart, att detta begrepp exempelvis för Roms vidkommande hade olika tillämplighet under olika tider, att det karakteriserade ett tidigare stadium i Roms ekonomiska historia, och att utvecklingen under

[1] A. Stöckle, Spätrömische und byzantinische Zünfte (Klio, Beih. 9), Leipzig 1911, s. 135 ff.

senare delen av kejsartiden åter gick i en riktning, som innebar ett visst närmande till detta produktionssystem.[1] Dessa förskjutningar i produktionens karaktär försvåra i ganska kännbar grad ett sammanfattande omdöme rörande den industriella produktionens omfattning. Den tydliga tillbakagång, som vi under senantiken kunna spåra i städernas utveckling, gör sig också starkt gällande i deras industriella verksamhet. Hantverkskorporationerna försvagades, och produktionens omfattning gick nedåt. Men man är dock knappast berättigad att anta en fullt lika stark tillbakagång i hela rikets industriella produktion. Som Gummerus påpekar, var en av orsakerna till stadsindustriens tillbakagång den utveckling, »die den wirtschaftlichen Schwerpunkt aus den immer menschenleerer gewordenen Städten auf die Grundherrschaften des platten Landes verlegte».[2] Man bör därför, synes det mig, kunna anta, att stadsindustriens tillbakagång åtminstone i någon mån kompenserades av ökad livlighet i landsbygdens produktion.

Att i varje fall en ganska betydande industriell verksamhet överlevat 200-talets stormar synes framgå av Diocletiani maximiprisedikt. Enligt vad Bücher söker göra gällande, skulle föreståndarna för de kejserliga fabrikerna eller provinsialmagasinen varit behjälpliga vid utarbetandet av de avsnitt, där de besutto speciell sakkännedom. Hur det nu än förhåller sig med den saken, förefaller speciellt det parti i ediktet, som rör textilvaror, att ha utarbetats med ganska stor omsorg, och man kan väl anta, att ediktet åtminstone på dessa punkter ger en rätt god bild av vilka varor den dåvarande industriella produktionen kunde framställa, låt vara att denna bild närmast hänför sig till de östra delarna av riket. Bücher förklarar i enlighet med sin allmänna tes, att »Erzeugnisse des nationalen Hauswerkes der dem römischen Reich unterworfenen Völker, Ueberschüsse der Naturalsteuern und des kaiserlichen Fabrikbetriebs bilden die Grundlage der umfangreichsten Abschnitte des Tarifs der Manufakte, nicht Produkte privater Grossunternehmungen, wie Mommsen und

[1] M. Weber, artikeln Agrargeschichte i Handwörterbuch der Staatswissenschaften, Dritte Auflage, s. 57 (artikeln omtryckt i Gesammelte Aufsätze zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte).
[2] Artikeln Industrie und Handel i Pauly-Wissowa, s. 1521.

Blümner zu glauben scheinen.»[1] Detta påstående, som synbarligen har vissa beröringspunkter med prof. Perssons uppfattning, förefaller emellertid delvis ganska diskutabelt. Att en betydande del av dessa varor voro »Erzeugnisse des nationalen Hauswerkes» är utan tvivel riktigt; även de här ifrågakommande skatteleveranserna in natura hade väl väsentligen detta ursprung, varvid visserligen är att märka, att »Hauswerk» här också omfattar storgodsens, stundom måhända som »stordrift» karakteriserbara produktion av vissa industrialster. Det är ej osannolikt, att dessa skatteleveranser väsentligen omfattade endast ett fåtal, bestämda kvaliteter.[2] Adjektivet ἰνδικτιωνάλιος (indictionalis), som tydligen hänsyftar på dylika kvaliteter, förekommer också endast ett par gånger i de bevarade delarna av ediktet. Emellertid är det ju mycket möjligt, att även andra varor av skattenatur förekomma i ediktet, utan att de särskilt utmärkts med ifrågavarande attribut. Prof. Persson söker,[3] utgående från den förmodan, att såväl skattevarorna som statsmanufakturernas produktion voro stämplade, visa, att adjektivet ἄσημος, som flera gånger förekommer i ediktet, skulle betyda »ostämplad» och motsatsen, σεσημειωμένος eller σημειωτός, ange »sowohl Steuer- wie eigentlich Staatsware», medan åter Blümner återger ἄσημος med »ungemustert oder ohne Streifen resp. Purpurverbrämung».[4]

Mommsen, som prof. Persson hänvisar till, har ju gjort ett par olika förslag till översättning. Som Blümner påpekar,[5] ansåg han först, att ordet angav ostämplat fabrikat, men senare synes han ha föredragit översättningar, som väsentligen överensstämma med den Blümner framför. Ganska goda skäl

[1] Bücher, a. a., s. 220. Tillverkningen av textilvaror hade givetvis en mera ledande ställning inom antikens industriella produktion än i våra dagar, metallindustrien däremot en mycket svagare. Massproduktionen av järn har ju varit ett kännetecknande drag och en förutsättning för den moderna industriella utvecklingen.

[2] Denna uppfattning göres också gällande av prof. Persson (s. 62), som i enlighet med sin grundåsikt är benägen att tillskriva statsfabrikernas produktion en växande betydelse jämfört med skatteleveranserna in natura. Men jfr dock s. 95 ff.

[3] S. 98 ff.

[4] Der Maximaltarif des Diocletian, erläutert von H. Blümner, Berlin 1893, s. 149.

[5] Ibidem, s. 170, n. 1.

kunna anföras för båda översättningarna, och måhända är det bäst att tillsvidare lämna frågan öppen.[1]

Att en del av de varor, som innefattas i ediktet, härrörde från de kejserliga fabrikerna, är ju ej osannolikt. Troligen arbetade väl dessa fabriker i första rummet för militärens och förvaltningens behov, men att också en viss del av produktionen kom att försäljas till allmänheten synes mycket möjligt. Prof. Perssons förmodan,[2] att uttrycket i C. Just. X 48, 7 »negotiantes — — qui devotioni nostræ deserviunt» skulle hänföra sig till köpmän, som sålde statsfabrikernas produkter, förefaller visserligen osäker. Det kan ju lika väl vara fråga om köpmän, som stodo staten till tjänst i samband med naturaskatterna. Det förefaller också, som om vissa data skulle tyda på att statsfabrikernas försäljningar till allmänheten ej ha tagit någon mera omfattande karaktär. Sozomenos ger, såsom prof. Persson själv anför[3], några uppgifter rörande de statliga fabriksarbetarna i Kyzikos på Julianus' tid. Det framgår härav, att väveriarbetarna voro förpliktade att årligen leverera ett bestämt kvantum soldatkappor (χλαμύδες). Det förefaller av denna uppgift, som om fabrikens produktion skulle ha varit av tämligen ensidig karaktär och enbart avsett militära syften. Och även om man antar, att här liksom i fråga om vapenfabrikerna[4] en viss arbetsfördelning ägde rum mellan fabrikerna, förefaller det dock, som om produktionen skulle fått en ganska speciell läggning. Fabrikernas uppgift var åtminstone i främsta rummet att tillgodose statens behov.[5]

Även en annan omständighet synes mig tala emot den

---

[1] I ediktet möter i flera repriser uppdelning av linnevävnader i kvaliteter, benämnda efter vissa städer, Skythopolis, Tarsos, Alexandreia, Byblos, Laodikeia. Prof. Persson framhåller (s. 68 ff.) sannolikheten av att här redan vid denna tid existerade statsfabriker. Det kan då vara av intresse att påpeka, att, om prof. Persson har rätt i sitt antagande (s. 98), att »sowohl die als Steuer gelieferten Waren wie auch die aus den Staatsmanufakturen gestempelt waren», och att termen *σεσημειωμένος* etc. har avseende härpå, en ej så obetydlig del av de i ediktet efter ovannämnda städer uppkallade varor voro frukten av enskild produktion, enär de synas ha betecknats med attributet *ἄσημος*.

[2] S. 111. Jfr Gummerus' artikel Industrie und Handel i Pauly-Wissowa, s. 1518.

[3] S. 85 ff.

[4] Jfr O. Seecks artikel Fabricenses i Pauly-Wissowa.

[5] Det är inte svårt att finna ytterligare belägg för att fabrikerna arbetade för statssyften. Jfr Persson, a. a., s. 99, s. 104, samt Gothofredus' kommentar till Cod. Th., X, 20, 2.

uppfattningen, att de i Diocletiani edikt avsedda industriprodukterna i någon större utsträckning skulle ha härstammat från statsfabrikerna. I inledningen till ediktet med dess klagomål över prisstegringen framhållas också de menliga följderna för soldaterna av dessa förhållanden, och hur de speciellt exploaterades. Det tycks, som om soldaterna, åtminstone i fråga om den viktiga gruppen textilvaror, knappast behövt bli utsatta för dylika svårigheter, om staten varit i stånd att förse dem med egna varor. Det borde ju i varje fall ha funnits vissa möjligheter att övervaka och kontrollera de ämbetsmän eller köpmän, som staten härvid begagnade sig av.

Det förefaller därför, som om övervägande sannolikhet talade för att den väsentliga delen av de industriprodukter, som beröras i Diocletiani edikt, härrörde från privat tillverkning. Den starka specificeringen av textilvaror i ediktet synes tyda på en relativt hög utveckling av den industriella produktionen. Det förefaller därför, som om man hade att räkna med framför allt en väsentligt kraftigare utveckling av det egentliga hantverket, än Bücher är böjd att anta. Måhända har också den privata produktionen i vissa fall antagit former, som mer eller mindre haft karaktär av stordrift. I sin förut citerade artikel i Pauly-Wissowas Realencyklopädie gör Gummerus gällande, att man under senare delen av republiken och förra delen av kejsartiden kunde iakttaga ej obetydande ansatser till utvecklande av fabriksdrift, även om »das Lohnwerk und das Handwerk die massgebenden Erscheinungsformen blieben».[1] Under senare delen av kejsartiden var däremot enligt hans mening ställningen annorlunda. »Die allgemeine Verarmung und der Niedergang der Industrie lässt vermuten, dass die Ansätze zu einer privaten Gross-Industrie, die in der vorhergehende Epoche wahrgenommen werden konnten, jetzt wieder verschwunden waren. Schon das Zwangssystem der Berufsverbände mit der gemeinschaftlichen Haftung der Mitglieder für die Gewerbesteuer und die *munera* musste auf den ganzen Stand der Handwerker nivellierend einwirken. So dürfen wir annehmen, dass die *taberna* des Kleinhandwerkers jetzt noch weit mehr als vorher die typische Form der städtischen Unternehmung war. Wenn überhaupt private Grossunternehmungen noch vorhanden waren, waren

[1] Gummerus i Pauly-Wissowa, s. 1492.

sie auf den grossen ländlichen Grundherrschaften zu suchen.»[1] Denna uppfattning synes också prof. Persson i det väsenliga ansluta sig till.[2]

I grund och botten skulle det med hänsyn till den ekonomiska och tekniska utvecklingen i övrigt vara ägnat att förvåna, om fabrikssystemet spelat någon större roll under den romerska antiken. Det har också här som sagt av allt att döma mest rört sig om ansatser. En av de grundläggande faktorer, som i senare tid framkallat fabrikssystemet, maskindriften, saknades ju under antiken, som mestadels arbetade med en jämförelsevis primitiv teknik. För så vitt fabriker över huvud existerade, betingades de väl därför mindre av någon teknisk överlägsenhet hos denna driftsform än av nödvändigheten att övervaka arbetskraften, särskilt i den mån den utgjordes av slavar.

Ännu osäkrare än i fråga om fabriksdriften är vårt källmaterial, när det blir fråga om det så kallade förlagssystemet. Under modern tid har detta system i stor utsträckning bildat inkörsporten till fabrikssystemet. Faktiskt skulle det ej vara överraskande, om förläggaren under kejsartiden spelat en ej alldeles obetydlig roll. Man kunde ju också tänka sig, att i den mån slavtillförseln under kejsartidens lopp började tryta, de slavdrivna fabrikerna skulle tendera att upplösas och slavarna ersättas av fria arbetare, som producerade under förlagssystemets form.»[3] Det skulle i detta sammanhang vara av intresse att undersöka, om spår av systemet låta påvisa sig i orienten, där slavarbetet spelade en jämförelsevis underordnad roll. Vad västern beträffar, har det visserligen förklarats sannolikt, att systemet existerade i Grekland. Men några säkra vittnesbörd därom synas ej stå till buds.[4] Detsamma gäller i huvudsak för Rom.[5]

---

[1] Ibidem, s. 1530.

[2] Emellertid är ju prof. Persson över huvud benägen att tillskriva den enskilda produktionen också i andra former en mindre betydelse än Gummerus anser sannolik.

[3] En tillbakagång av fabriksdriften som sådan skulle tydligen under denna förutsättning ej behöva innebära någon minskning i produktionen.

[4] H. Francotte, L'industrie dans la Grèce ancienne, I, Bruxelles 1900, s. 308.

[5] Jfr Gummerus i Pauly-Wissowa, s. 1492: »Jedenfalls liegt es nahe anzunehmen, dass z. B. die *negotiatores vestiarii*, *sagarii*, *lintearii*, *artis cretariæ* u. a. den städtischern Handwerkern, namentlich aber dem bäuerlichen Hauswerk, als Arbeitgeber und Verlagsmänner gedient haben.

Det skulle givetvis vara betydligt lättare att bedöma sannolikheten för att mera »kapitalistiska» produktionsformer kommit till utveckling i romerska riket, om vi hade någotsånär adekvata uppgifter rörande handelns omfattning. Jag tänker härvid icke närmast på utrikeshandeln, som av vissa författare tillagts en alldeles överdriven betydelse vid bedömandet av Roms ekonomiska läge,[1] utan på inrikeshandeln. Det romerska riket var ju en värld för sig med stora naturliga förutsättningar för arbetsfördelning mellan de olika provinserna. Även om utrikeshandeln hållit sig på en låg nivå, skulle därför den inrikes omsättningen kunna bilda grunden för ett stort industriellt uppsving. Om vi hade användbara uppgifter rörande handelns omfattning, skulle vi också kunna våga slutsatser rörande produktionssystemen. Erfarenheten visar ju, att marknadens utvidgning och övergången till mera »kapitalistiska» produktionsformer, förlagssystem och fabriksdrift, pläga gå hand i hand.

Tyvärr veta vi emellertid inte mycket om den romerska handelns absoluta omfattning, och inte heller äro vi särdeles väl underrättade rörande dess utvecklingstendenser. Att 200-talet med sina svåra politiska och ekonomiska skakningar var ägnat att starkt rubba marknadsförhållandena synes dock givet. Men åtskilligt talar dock för att även under kejsartidens senare del åtminstone handeln med vissa varugrupper inte var så alldeles obetydlig. Bland dessa varugrupper synes textilvaror ha utgjort en viktig post.[2] En viss sannolikhet föreligger därför, att förlagssystem eller andra »kapitalistiska» produktionsformer nått åtminstone någon grad av utveckling. Att döma av en del kejserliga förordningar tycks det ju för övrigt ha rått en rätt stark efterfrågan efter arbetare från de statliga fabrikerna. Detta tyder i alla händelser på en viss grad av livaktighet inom den privata industrien.[3]

Det kan i detta sammanhang vara av ett visst intresse att nämna, att prof. Persson[4] söker visa, att statsfabrikerna delvis arbetat under former, som, om också endast avlägset, påminde om förlagssystemets. Textilarbetarna vid de kej-

---

[1] Exempelvis E. Meyer, a. a., s. 208.
[2] Gummerus i Pauly-Wissowa, s. 1526.
[3] C. Th. X 20, 6: »Opifices vesti linteæ contexendæ in usum erogationum nostrarum operam dantes sollicitatos a plurimis esse cognovimus».
[4] S. 85 ff., 91 ff.

serliga fabrikerna skulle enligt denna uppfattning ha utfört sitt arbete i sina bostäder. En statlig »fabrik» skulle således i väsentlig grad ha bestått av en del i omnejden bosatta arbetare, var och en med sin verkstad. Emellertid medger prof. Persson, att det vid sidan härav måhända också existerat större verkstäder, där straffångar och slavar arbetat under strängare uppsikt. Dom till arbete i de kejserliga väverierna var ju, särskilt i fråga om kvinnor, ingalunda någonting okänt under den senare kejsartiden.[1] Antagandet är ej i och för sig osannolikt, men det bristfälliga källmaterialet gör här liksom på så många andra punkter slutsatser vanskliga.[2]

Bland de omständigheter, som under den senare kejsartiden bidrogo att försvaga städernas industriella produktion, var också, såsom i det föregående framhållits, den statliga tvångsorganisationen av yrkessammanslutningarna, collegia. Prof. Persson har i sin framställning något berört dessa korporationer och bl. a. sökt närmare ange den tidpunkt, då den statliga tvångsorganisationen genomfördes. Enligt hans uppfattning skulle de tidigare frivilliga sammanslutningarna under Alexander Severus' regering genom statligt ingripande ha förvandlats till tvångsföreningar och de yrkesgrupper, som förut ej varit organiserade, blivit tvungna därtill. Fullt genomförd blev dock statsorganisationen först genom Diocletianus och Konstantin.[3]

Trots vissa beröringspunkter skilde sig dock som bekant dessa collegia i ganska väsentlig grad från de medeltida skråna. Över huvud intogo dessa romerska collegia ej samma härskande ställning inom den industriella produktionen. Detta berodde utan tvivel bl. a. på att hantverket denna tid ej var på samma sätt karakteristiskt för produktionen. Egenhushållningen, slavdriften o. s. v. erbjödo alltför stark konkurrens.

---

[1] Th. Mommsen, Römisches Strafrecht, Leipzig 1899, s. 952.

[2] Det ställe i Sozomenos' Hist. eccl., som prof. Persson s. 85 anför, synes mig föga bevisande. Det är ju där fråga om både mynt- och textilarbetare. Men att myntarbetarna arbetat i småverkstäder i sina hem, synes väl osannolikt. Det förefaller därför, som om stället knappast medger den tolkning prof. Persson gör gällande.

[3] S. 59 ff., 65. Genom något förbiseende har i detta sammanhang (s. 60) Papinianus' verksamhetstid kommit att förläggas till Alexander Severus' regering.

Förvandlingen av collegia till tvångskorporationer synes ha ägt rum under 200-talet, även om vissa ansatser till statligt beroende kunna spåras längre tillbaka.[1] Man kan också med rätt stor säkerhet konstatera vissa etapper i utvecklingen. Vad beträffar orsakerna till denna liksom andra analoga förändringar på det ekonomiska och administrativa området synas flera faktorer ha spelat in, och det är ganska vanskligt att avväga deras inbördes betydelse. Redan i det föregående ha dessa faktorer berörts: det ökade skattetrycket, penningvärdets fall, de hellenistiska och ptolemeiska styrelseprincipernas växande inflytande. De ökade statsutgifterna och rikets minskade ekonomiska bärkraft ledde till att skatterna blevo alltmera betungande. Penningväsendets förödelse ledde till att staten i allt större utsträckning tillgrep naturaskatter, och dessa i sin ordning medförde ökat behov av arbetsprestationer, exempelvis av navicularii och andra yrkesgrupper, vars verksamhet föll inom transportväsendets område. Orientaliska styrelsegrundsatser, den utsträckta tillämpningen av principen om origo, gentemot collegia liksom i fråga om coloni och på andra områden, voro en självständig faktor i utvecklingen av största betydelse.[2]

Man kan som sagt spåra vissa etapper i hantverksföreningarnas övergång till tvångskorporationer. Olika författare ha härvid lagt huvudvikt vid olika faser, en har särskilt betonat Alexander Severus' roll, en annan Aurelianus'. Att Alexander Severus' regering betecknade en viktig förändring, torde det väl knappast kunna vara meningsskiljaktighet om. Däremot är det osäkert, hur långt denna förändring gått. Även Aurelianus' regering har av allt att döma betecknat ett mycket viktigt led i föreningarnas utveckling.[3] I och för sig synes det mig sannolikare, att den avgörande förvandlingen till tvångskorporationer ägt rum under hans regering. De närmast förflutna årtiondena hade ju bragt riket i ett nödläge av långt svårare karaktär än på Alexander Severus' tid, och

[1] Jfr ovan s. 314.

[2] Jfr Kornemanns artikel Collegium i Pauly-Wissowa, s. 453. För de tvenne korporationer, som både i Rom och Konstantinopel voro de ledande, navicularii och pistores, är ju sambandet med naturaskatterna och med statens politik i fråga om livsmedelsförsörjningen påtagligt.

[3] Jfr E. Groag, Collegia und Zwangsgenossenschaften im dritten Jahrhundert (Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Bd II (1904) s. 481 ff.

det är lättare att förklara tvångssystemets seger mot denna bakgrund. Några avgörande bevis kunna emellertid inte heller förebringas för denna synpunkt. Sannolikt är väl, att förvandlingen av collegia till tvångskorporationer försiggått successivt,[1] att organisationen genomförts vid olika tidpunkt för olika yrkesgrupper och på olika orter. De korporationer, det här rörde sig om, voro ju av så växlande karaktär och betydelse. Vad slutligen beträffar hantverksföreningarnas allmänna industriella betydelse, har det redan i det föregående framhållits, att man ej utan vidare av en tillbakagång för dessa föreningar kan sluta till en motsvarande minskning i rikets totala industriella produktion.

Jag har i det föregående framhållit en del omständigheter, som synas mig tala för att statens industriella produktion under senantiken ej nådde så stor omfattning, som prof. Persson antar, och för att privatdriften på detta område fortfarande hade en övervägande betydelse. Hela denna fråga är givetvis av stor vikt för bedömande av den senromerska ekonomiska utvecklingen. Visserligen är det sant, att det romerska riket i alldeles övervägande grad var en agrarstat. Men den, låt vara relativt svaga, industriella överbyggnaden på det agrara underlaget betydde dock ofantligt mycket för riket, både ekonomiskt och kulturellt. Om, såsom prof. Persson antar, den privata industriens nedgång var av katastrofal karaktär, måste detta därför i väsentlig grad influera vår uppfattning av senantikens historia. Och samtidigt skulle den kraftiga expansion av statsdriften, som prof. Persson antar, ge oss ett intressant exempel på en långtgående »socialisering» av en av de viktigaste industriella produktionsgrenarna. Tills vidare synas mig dock som sagt plausibla skäl tala för att på båda dessa punkter förhålla sig ganska tveksam. Under alla omständigheter blir emellertid prof. Perssons arbete ett intressant inlägg i diskussionen om ett synnerligen svårlöst ekonomiskt-historiskt problem.

[1] Jfr J. P. Waltzing, Étude historique sur les corporations professionnelles chez les Romains, II, Louvain 1896, s. 247 ff.

Carl Löwenhielm och slaget vid Kulm.

Av

LARS TINGSTEN.

I det komplement till Carl Axel Löwenhielms »Lefvernesbeskrifning», som är infört i Historisk Tidskrift, årg. 1925, s. 132—152, göres gällande, att det nederlag, som den franske marskalken Vandamme led vid Kulm den 30 augusti 1813, hade sin yttersta grund i den omständigheten, att kejsar Napoleon den 27 eller den 28 samma månad ätit för mycket gåsleverpastej! Enligt komplementet har nämligen Löwenhielm — vilken vid denna tidpunkt var Sveriges envoyé vid ryska hovet och därtill fäst vid kejsar Alexanders person — nedskrivit följande: »Men hvaruppå hvilade nu alltsammans? — på en av dessa händelser, som *ingen* förmår förutse. — Napoleon hade dagen förut ätit så copieust af gåslefverspastej, att han fick en förbistrad kolik — tror sig vara förgiftad och gifver Berthier ordre: 'd'arrêter tous les mouvements' och sysselsätter sig endast med bref till Paris om allt, som borde iakttagas för att tillförsäkra konungen af Rom om spiran.» I fortsättningen säges, att därest Mortier (chef för franska unga gardet) fått förena sig med Vandamme, hade otvivelaktigt Böhmen till större delen blivit Napoleons rov, Österrike måst sluta fred, koalitionen blivit upplöst, kronprinsen Karl Johan utsatt för kejsarens hämnd och Norges besittning omöjliggjord. Allt detta utgjorde det dystra föremålet för Löwenhielms tankar, när han fick höra, att Vandamme med nära 20,000 man tillfångatagits vid Kulm.

Det må redan nu sägas, att följderna av en fransk seger vid Kulm och av ett energiskt förföljande å Napoleons sida *omedelbart* efter slaget vid Dresden den 26 och 27 augusti 1813 hade *kunnat* bliva mycket ödesdigra för den mot ho-

nom riktade koalitionen och särskilda dess medlemmar. En annan sak är emellertid, huruvida den omständigheten, att frukterna av det nämnda av kejsaren vunna tvådagarsslaget över den böhmiska armén under furst Schwarzenberg gått förlorade genom Vandammes nederlag vid Kulm, härrört av den kopiösa mängd gåsleverpastej, som Napoleon njutit den 27 augusti på kvällen eller följande morgon.

Medan Napoleon efter vapenstilleståndets utgång den 16 augusti var sysselsatt med en offensiv mot den schlesiska armén under Blücher — vilken offensiv, på grund av dennes undanvikande jämlikt Trachenbergplanen, blev en stöt i luften — hade den böhmiska armén, vid vilken de preussiska, ryska och österrikiska monarkerna uppehöllo sig, framryckt från Böhmen över Erzgebirge och närmat sig Dresden. Sachsens befästa huvudstad, vilken endast försvarades av marskalk S:t Cyr, svävade i stor fara. Kejsar Napoleon fann sig till följd härav böra med sina reserver återvända dit. Den 26 augusti kl. 9 fm. jagade han i galopp in i Dresden, gav från stenbron över Elbe erforderliga order till de anryckande förstärkningarna och anordnade på kvällen ett motanfall under ledning av marskalk Ney, genom vilket de förbundnas trupper, som höllo på att intränga i Dresdens förstäder, drevos tillbaka. Därmed var läget återställt, och den närmaste faran avlägsnad.

Den 27 augusti fortsattes slaget. Napoleon inträffade redan kl. 6 fm. vid lynetten IV, belägen vid utgången till Plauen (Dresdens sydvästsida),[1] vilken han utsett till sin uppehållsplats under slaget. Med vissa kortare avbrott för rekognoseringsritter, vilka dock blevo resultatlösa, enär starkt regn omöjliggjorde all utsikt, uppehöll sig kejsaren därstädes hela dagen. För hans räkning uppslogs ett tält och uppgjordes en stor eld. Kl. 4—5 em. lämnade han platsen genomvåt — regnvatten droppade ur kappans armar och skört, hattbrättet hängde över nacken — steg till häst och återvände vid 6-tiden till det kungliga slottet, där han tagit kvarter. Han visste då icke, att de förbundna redan anträtt återtåg, och fick därom icke underrättelse samma dag, utan han levde i den uppfattningen, att slaget skulle fortsättas den 28 au-

[1] I Dresdens befästningar ingingo åtskilliga fasta punkter eller skansar (lynetter).

gusti. Från Vandamme, vilken för att operera i de förbundnas högra flank och rygg övergått Elbe den 26 vid Königstein, hade rapport den 27 på eftermiddagen ingått, att han uppnått Pirnaplatån.

Den 27 på kvällen skrev kejsaren till furst Cambacérès (kejsardömets »archichancelier», det i Paris nedsatta regentskapets ordförande), att han var så trött och så sysselsatt, att han icke kunde skriva något längre brev, att hertigen av Bassano (Napoleons utrikesminister) erhållit i uppdrag att göra detta, samt att »les affaires vont ici fort bien». Huruvida han den 27 skrivit (dikterat) några order angående truppernas användning i slaget vid Dresden, därom föreligga skiljaktiga meningar. Sådana order äro upptagna i Napoleons korrespondens för den 27 (XXVI: n:ris 20,479—20,481), men åtskilliga författare göra gällande, att ifrågavarande order genom tryckfel blivit oriktigt daterade, den 27 i stället för den 26. Saken synes vara svår att avgöra. Österrikiska generalstabsverket över befrielsekriget 1813 och 1814 hävdar med bestämdhet den meningen, att de i den tryckta korrespondensen angivna data äro riktiga.[1] Ehuru detta spörsmål icke har någon särskild betydelse med hänsyn till frågan om Napoleons sjukdomsfall den 27 på kvällen eller under loppet av den 28, har det dock ansetts böra här omnämnas.

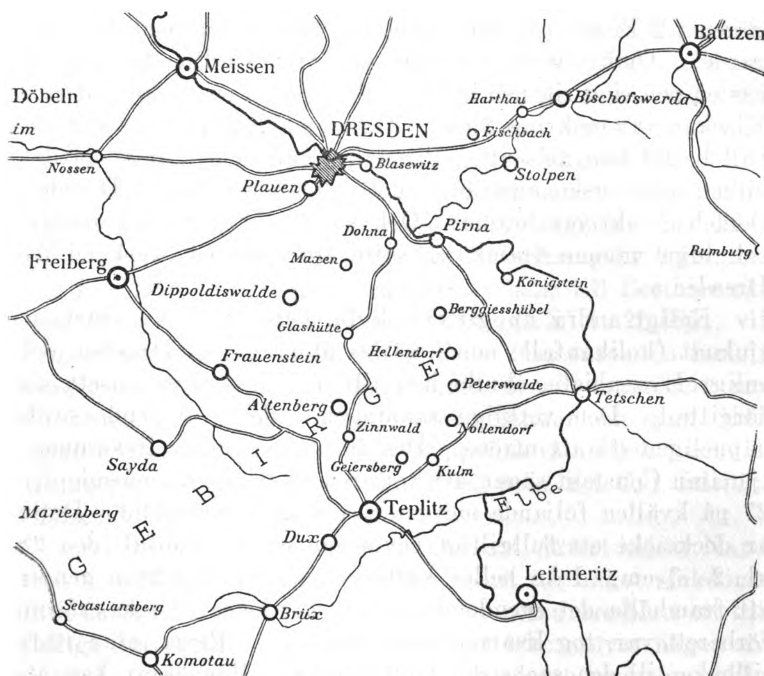
Att kejsaren var trött var helt naturligt. Allt sedan vapenstilleståndets utgång hade han utvecklat en utomordentlig både kroppslig och andlig verksamhet,[2] vilken stegrats under de båda slagdagarna vid Dresden. Enligt vissa uppgifter skulle han vid återkomsten till slottet (vid middagen?) hava befunnit sig i en mycket förnöjd stämning, och han tänkte att före sina kolleger (de förbundna monarkerna) vara i Böhmen. Enligt hans livkammartjänare Constants minnen skulle han dock på kvällen hava haft en stark frosskakning, vilken under badet även åtföljdes av kräkningar. Han gick snart till sängs. Frosskakningen är mycket väl förklarlig av

[1] En jämförelse med generalstabschefen, marskalk Berthiers av kejsarens skrivelser beroende order och dessas dagteckning tala för en sådan uppfattning. Denna synes även styrkas av den omständigheten, att Napoleon den 26 augusti efter ankomsten till Dresden, då händelserna jagade varandra, med all sannolikhet utfärdade endast *muntliga* order, medan han följande dag hade bättre tid och tillfälle att utgiva *skriftliga* sådana.

[2] Korrespondensen upptager under tiden 16—27 augusti omkring 100 av Napoleon avfattade eller dikterade skrivelser (XXVI: n:ris 20,382—20,482).

det förhållandet, att han blev genomvåt under dagen, och kräkningen kan hava orsakats av otjänlig föda.

Andra källor hava emellertid icke något att berätta om, att Napoleon varit illamående den 27 augusti på kvällen. I allt fall inträffade kejsaren följande morgon i daggryningen å sin gamla stridsledningsplats (lynetten IV). Såsom redan sagts, hyste han den uppfattningen, att slaget komme att

fortsättas. Regnet hade upphört. En dimma, vilken solens strålar småningom bortjagade, låg lägrad över nejden. Såväl på grund av rapporter, särskilt från konungen av Neapel Murat och marskalk Marmont, fann kejsaren, att de förbundna voro på återtåg. Han tillkallade sin sekreterare och dikterade, sannolikt omkring kl. 9 fm., till generalstabschefen en skrivelse, innehållande föreskrifter angående framryckning för att följa fienden: S:t Cyr skulle marschera mot Dohna

och sedan han förenat sig med Vandamme fortsätta mot Berggiesshübel; Mortier skulle framrycka till Pirna (se skissen). Enligt särskilda order skulle Murat framrycka mot Freiberg och Marmont mot Dippoldiswalde. Granskar man orderutrycken något närmare, kan man knappast beteckna orderna såsom förföljningsorder, utan snarare som order om en vanlig frammarsch.

Sedan orderna blivit utfärdade, begav sig kejsaren på vägen till Pirna, på vilken Mortier framryckte med det unga gardet. Omkring 15 minuters väg från staden steg han av hästen och slog sig ned invid vägkanten på en anskaffad stol. Klockan var omkring 2 em. Efter omkring en timmes uppehåll beslöt han dels att i Pirna kvarlämna det unga gardet, vilket var ganska ansträngt, dels att återvända till Dresden. Odeleben[1] skriver härom: »Och så lät han ganska munter och lugn vagnen framköra, satte sig upp och kuskade till Dresden.»

Enligt andra uppgifter[2] skulle kejsaren hava svårt insjuknat (kolikanfall) och kraftlös återvänt till Dresden, och enligt Löwenhielm skulle han till och med hava ansett sig förgiftad. Den verkliga sanningen i detta avseende torde näppeligen stå att utröna. Den förut omnämnde livkammartjänaren Constant säger, att kejsaren efter sitt illamående den 27 på kvällen följande morgon var nästan återställd. Detta är dock icke ett fullgiltigt bevis mot ett kolikanfall den 28 kl. 2—3 em. Icke heller kullslås påståendet härom genom att framhålla det egendomliga däri, att kejsaren icke, såsom förberett var, tog kvarter i det närbelägna Pirna, utan reste tillbaka till den sachsiska huvudstaden. Men härav kan åtminstone dragas den slutsatsen, att sjukdomsfallet icke var svårare, än att kejsaren utan fara kunde färdas den omkring två mil långa vägen. Mot detsamma, åtminstone mot ett svårare sådant, talar i viss mån den omständigheten, att generalstabschefen Berthier den 28 augusti kl. 4 em., en timmes väg från Pirna, avsände till Vandamme en skrivelse, vilken började så: »Herr general Vandamme, kejsaren befaller», och innehöll, att Vandamme, förstärkt med vissa truppdelar, skulle

[1] I Napoleons Feldzug in Sachsen im Jahre 1813 (Dresden und Leipzig 1840).

[2] Fain, Manuscrit de l'an 1813 (Paris 1824) och Spectateur militaire 1826.

marschera mot Peterswalde. Att sjukdomsfallet icke var av allvarligare natur framgår dock särskilt därav, att Napoleon, såsom hans tryckta korrespondens visar, den 29 augusti kl. 5 fm. dikterade (avfattade) en skrivelse till Berthier, kl. 6.30 fm. till samme man en andra skrivelse, vilken kan betecknas såsom en förföljningsorder, och kl. 7.30 fm. en skrivelse till Murat samt under loppet av dagen ytterligare fem skrivelser.[1]

Enligt Fain och Löwenhielm skulle Napoleons insjuknande hava föranlett kontraorder och hejdandet av alla rörelser. Lydelsen av dessa kontraorder har dock icke någonstädes blivit återgiven. Att rörelserna skulle hava inställts motsäges av Berthiers nyss omförmälda, den 28 augusti kl. 4 em. till Vandamme utfärdade order att marschera mot Peterswalde. Vad Murat, Marmont och S:t Cyr samt Mortier skulle göra nämnda dag hade kejsaren befallt omkring kl. 9 fm., och vad som skulle ske den 29 framgår av hans till Berthier riktade skrivelse samma dag kl. 6.30 fm. (XXVI: 20,485), vilken, enligt vad nyss sagts, kunde betecknas såsom en förföljningsorder. Enligt densamma skulle Murat marschera mot Frauenstein samt falla över fiendens flanker och rygg, Marmont livligt följa fienden mot Dippoldiswalde och i alla de riktningar, på vilka denne slagit in, samt S:t Cyr fullfölja enahanda uppgift mot Maxen.

Av det nu anförda torde framgå, att, därest kejsar Napoleon den 27 eller 28 augusti varit utsatt för något sjukdomsfall, detta icke varit av svårare art, utan snarare blott ett tillfälligt illamående, samt att detsamma icke utövat någon avgörande inverkan på hans utövande av högsta kommandot den 27 augusti och närmast följande dagar.[2]

De mest betydande arbeten angående höstfälttåget 1813, som utkommit under senaste tid, äro F r i e d e r i c h s

[1] Några efterlämnade papper, vilka skulle styrka Löwenhielms påstående, att Napoleon under sjukdomsfallet sysselsatte sig allenast med tryggandet av tronföljden för sin unge son, torde icke finnas.

[2] Det var huvudsakligen på grund av dessa nu anförda omständigheter, som förf. av Huvuddragen av Sveriges krig och yttre politik augusti 1813—januari 1814 (Sthlm 1924) yttrat å s. 93, att Napoleons plötsliga insjuknande den 28 augusti varit den minst sannolika anledningen till hans mindre verksamma förföljningsanordningar efter slaget vid Dresden. I nämnda arbete var givetvis icke platsen för en närmare utredning av ifrågavarande förhållanden. Förf. torde kunna värja sig för påståendet att hava bagatelliserat saken.

Geschichte des Herbstfeldzuges 1813 och det österrikiska generalstabsverkets (krigsarkivets) *Befreiungskrieg 1813 und 1814*. Friedrich finner absolut icke, att det varit nödvändigt att uppfinna en mystisk sjukdom för att förklara och rättfärdiga Napoleons skenbart personliga overksamhet under dessa dagar. Generalstabsverket anser, att förklaringen angående hans »Unwohlsein» är »ganz und gar unzulänglich». För att emellertid beträffande de olika utläggningarna angående anledningen till det icke nog kraftiga förföljandet och Vandammes nederlag vid Kulm kunna bilda sig en allmän uppfattning torde det vara erforderligt att giva en framställning av händelseförloppet i dess huvuddrag.

Den 28 augusti på aftonen stodo de franska trupper, som genom order samma dag kl. 9 fm. erhållit befallning att framrycka, med högra flygeln vid Freiberg och den vänstra vid Pirna, nämligen: Murat jämte kåren Victor vid Freiberg, Marmont norr om Dippoldiswalde, S:t Cyr väster om Dohna och Mortier vid Pirna. Omkring 12 km. söder om denna ort, i trakten av Berggiesshübel och Hellendorf vid stora vägen Pirna-Teplitz, befann sig Vandamme. Denne hade mot sig den honom underlägsna ryska arméavdelningen Ostermann vid Peterswalde. Mitt emot S:t Cyr stod den preussiska kåren Kleist. Återstoden (huvuddelen) av den böhmiska armén befann sig huvudsakligen söder om Dippoldiswalde — Freiberg (Marmont-Murat). Läget för denna armé var ganska allvarsamt. På högra flygeln var Ostermann alltför underlägsen Vandamme för att kunna göra något längre motstånd, och i samma mån som den franske generalen vann terräng söder ut, växte faran för den böhmiska armén att avskäras från stora vägen till Teplitz. Den vänstra flygeln hotades med omfattning från Murats sida.

Den 28 på kvällen hade Napoleon säkra underrättelser om såväl den svenske kronprinsens seger vid Grossbeeren över Oudinot som Blüchers seger vid Katzbach över Macdonald. Sent på natten ingick rapport från Vandamme, att han tidigt följande morgon skulle marschera mot Teplitz.

Såsom redan framhållits, utfärdade Napoleon order för den 29 augusti samma dag kl. 6.30 fm: Murat mot Frauenstein; Marmont mot Dippoldiswalde och S:t Cyr mot Maxen.

Vandamme behövde icke några order, enär han i överensstämmelse med redan erhållet uppdrag rapporterat sin avsikt att framrycka mot Teplitz. Mortier erhöll icke någon ny uppgift, utan kvarstod vid Pirna.

Den nyss omnämnda fara, i vilken den böhmiska armén svävade, blev denna dag delvis avvärjd. På den högra flygeln skedde detta genom ingripande av de preussiska och ryska monarkerna. Konung Fredrik Wilhelm förmådde Ostermann[1] att vid Priesten (sydväst om Kulm) upptaga strid i stället för att rymma fältet, och kejsar Alexander åvägabragte, att österrikiska trupper anryckte till förstärkning. På den vänstra flygeln lyckades det arméavdelningen Klenau att omintetgöra Murats omfattning.

Den 29 på kvällen hade å den franska sidan Murat hunnit något mer än halvvägs mellan Freiberg och Frauenstein, Marmont omkring 5 km. söder om Dippoldiswalde och S:t Cyr ungefär lika långt sydost om samma ort, medan Vandamme över Peterswalde och Nollendorf närmat sig Kulm. Mortier kvarstod fortfarande vid Pirna. Av den böhmiska armén befann sig Ostermann med erhållna förstärkningar sydost om Kulm, huvuddelen omkring Altenberg och väster ut till omkring 20 km. sydväst om Freiberg. Kleist stod 7—8 km. öster om Altenberg.

Kejsar Napoleon fick denna dag underrättelse om två nya motgångar, vilka tillfogats honom av delar, tillhörande den under Karl Johan stående nordarmén: general Girard hade i grund slagits vid Hagelberg (omkring 60 km. öster om Magdeburg), och Luckau (omkring 80 km. sydsydost om Berlin) med en besättning av omkring 1,000 man hade givit sig. För den 30 augusti finnes icke någon order angående operationerna upptagen i hans korrespondens. De order, som utfärdats denna dag, synas vara utgivna icke på morgonen, utan senare. Av hans skrivelser den 30 tilldrager sig hans mycket omtalade »Note sur la situation générale de mes affaires» huvudintresset.

Den 29 kl. 9 em. fattade preussiske generalen Kleist ett beslut, vilket blev avgörande i fråga om läget på den böhmiska

[1] Ostermann var icke den kraftnatur, som Löwenhielm låter påskina, fast mer en mycket vankelmodig general. Att det hittills gått så pass väl som det gått vid Ostermanns arméavdelning hade huvudsakligen varit hertig Eugens av Württemberg förtjänst.

arméns högra flygel och följaktligen för Napoleons motstående flygel under Vandamme. Beslutet avsåg en marsch över Nollendorf i den franske generalens rygg. Därigenom kom Vandammes kår mellan två eldar och blev i slaget vid Kulm den 30 augusti tillintetgjord, sprängd eller tillfångatagen. Härigenom gingo för Napoleon frukterna av slaget vid Dresden förlorade. Böhmiska armén avbröt sitt återtåg, och det farofulla läget var fullständigt övervunnet.

Två frågor framställa sig självmant.

Vem eller vilka bära den huvudsakliga skulden till Vandammes nederlag vid Kulm?

Vad var den huvudsakliga anledningen till kejsar Napoleons jämförelsevis lama förföljning efter slaget vid Dresden?

Dessa båda spörsmål kunna icke alldeles åtskiljas, men väl betraktas var för sig.

Löwenhielm säger beträffande den första frågan, att om Mortier fått stöta till Vandamme, hade otvivelaktigt hela Böhmen blivit Napoleons rov o.s.v. Det är möjligt, att om Mortier i tid ingripit och varit till hands för att understödja eller samverka med Vandamme, hade utgången av en strid med den förstärkta kåren Ostermann och eventuellt även med Kleist sannolikt blivit en annan än den av slaget vid Kulm. Huru långt en fransk seger i riktningen Pirna—Teplitz kunnat sträcka sina verkningar, kan icke sägas med bestämdhet. Den hade kunnat bliva ödesdiger för de förbundna, synnerligast om förföljandet i övrigt skett med kraft, men räckvidden av segern hade även kunnat bliva mera begränsad. Mortier hade befallning att kvarstå vid Pirna. Han följde sålunda kejsarens order. Men även om han icke erhållit direkt order angående förbindelsen med Vandamme, hade det varit hans skyldighet att söka och upprätthålla sådan förbindelse, och därest han framryckt för att räcka handen till sin vapenbroder,[1] hade detta initiativ utan tvivel räknats honom till stor förtjänst. Ett dylikt initiativ hade i själva verket varit överensstämmande med kejsarens tankegång. Innan Napoleon den 30 augusti erhållit kännedom om olyckan vid Kulm,

[1] En framryckning å Mortiers sida hade måhända kunnat leda till, att han kommit i ryggen på kåren Kleist.

befallde han Berthier (XXVI: 20,494) att giva order till Mortier att med tre divisioner understödja Vandamme, om denne därav vore i behov.

Napoleon kan icke fritagas från delaktighet i skulden till nederlaget vid Kulm. Vandamme handlade i överensstämmelse med kejsarens befallning att marschera mot Teplitz, och denne visste även, att generalen så gjorde, vilket framgår av en den 30 augusti till Murat avlåten skrivelse (XXVI: 20,493). Kejsarens uraktlåtenhet att i tid giva Mortier order om framryckning kan visserligen förklaras därmed, att han ansåg Vandamme vara stark nog för fullgörandet av sitt uppdrag, men förklaringen bliver icke något fullgiltigt försvar. Saken sammanhänger ock med den i det stora hela lama förföljningen.

Kleists beslut var en av de väsentliga orsakerna till de förbundnas seger. Det hade sannolikt kunnat förhindras, därest S:t Cyr, som skulle följa fienden mot Maxen och i alla de riktningar denne tagit, *icke* släppt känningen med Kleists kår. Marskalken gjorde nämligen detta och kom dessutom in i en annan riktning än den anbefallda.

Det var sålunda en kedja av omständigheter, som samverkade till utgången av slaget vid Kulm. De gynnsamma (de preussiska och ryska monarkernas ingripande samt Kleists beslut) samlade sig å de förbundnas sida, de ogynnsamma (för sen ordergivning av Napoleon till det unga gardet vid Pirna, bristande initiativ av Mortier, S:t Cyrs felaktiga marschriktning och släppande av känningen med sin motståndare) å fransmännens. Om kejsaren befunnit sig framme vid eller i närheten av den vänstra flygelns armékårer, hade måhända operationerna blivit lagda till rätta och utfallit gynnsamt för de franska vapnen.

Vid bedömandet av Napoleons åtgärder efter slaget vid Dresden torde man böra skilja på den omedelbart skeende förföljningen och de därefter fortsatta operationerna. En omedelbar förföljning kan vanligen pågå endast några få, 2—3, dagar, under vilka det gäller att till det yttersta spänna truppernas krafter för att hämta största möjliga utbyte av en vunnen seger. De därpå följande rörelserna innebära operationernas fortsättning antingen i förutvarande riktning eller åt ett annat av omständigheterna betingat håll.

Såsom redan framhållits, var Napoleons förföljning omedelbart efter slaget, jämförelsevis sett, lam. Uttryckena i den första ordern (Dresden den 28 augusti kl. 9 fm.; XXVI: 20,483) voro de i en marschorder vanliga samt framhöllo icke. vad saken gällde och vad som med kraft borde eftersträvas. I den andra ordern (Dresden den 29 augusti kl. 6.30 fm.. XXVI: 20,485) voro ordalagen mera energiska. Särskilt Murat erhöll anvisning att falla i fiendens flanker och rygg. Marmont skulle »suivre vivement l'ennemi», S:t Cyr endast »suivre l'ennemi». Och Mortier fick icke någon order om framryckning. Ordet »poursuivre» saknas i båda orderna. Man har därför rätt att säga, att kejsaren, sin vana otrogen. icke satte någon verklig fart i framryckningen och pådrev marskalkarna att handla raskt. Vid bedömandet av rörelserna den 28 och 29 augusti, torde man likväl icke böra bortse från, att flertalet av de franska trupperna icke blott kämpat vid Dresden, utan dessförinnan under de tre à fyra föregående dagarna utfört svåra och mycket ansträngande marscher, sammanlagt uppgående till omkring 120 km. och därutöver. Icke heller torde man lämna utan beaktande den omständigheten, att Napoleon först omkring kl. 9 fm. den 28 augusti hade kännedom om de förbundnas återtåg. Därtill kom, att han icke visste eller icke kunde förutsätta, att tillståndet inom den böhmiska armén var så dåligt, som det i verkligheten var.

Österrikiska generalstabsverket har sökt framställa en förklaring till Napoleons förhållande efter slaget vid Dresden samt grundar denna på ett par uttalanden i den förut omnämnda »Note sur la situation générale de mes affaires» (Dresden 30 augusti 1813; XXVI: 20,492), avseende att genom en operation mot Berlin skulle kejsaren, bland många andra fördelar, ernå även den att skilja ryssarna från österrikarna (»de séparer les Russes des Autrichiens»). Vad preussarna angick, skulle de, sedan deras huvudstad blivit tagen, icke bry sig om att kvarstanna i Böhmen, och ryssarna skulle bliva oroliga för Polen, när de såge polackerna förenade vid Oder —, vilket enligt Napoleons åsikt skulle, sedan Berlin erövrats, bliva en följd av undsättningen av Küstrin och Stettin. På grund härav har i nämnda verk dragits den slutsatsen, att Napoleon avsåg att spränga koalitionen. Ge-

nomförandet av denna plan fordrade, att den böhmiska armén lämnades »möglichst unbelästigt», och att det utfördes »eine nicht zu energische Verfolgung, um die Weichenden nicht etwa gar zu einem Verzweiflungsschritt zu treiben». Med andra ord, fienden skulle icke krossas, för att icke koalitionsmedlemmarna Rysslands, Preussens och Österrikes monarker skulle ännu fastare sluta sig tillsammans. Till planen hörde även, att underhandlingar om fred skulle inledas med Österrike, i vilket syfte Napoleon även avsände depescher till Schwarzenberg och sannolikt även till furst Metternich.[1] Följaktligen skulle den franske kejsarens åtgärder efter slaget vid Dresden hava dikterats mera av politiska än av strategiska överväganden.

Österrikiska generalstabsverkets uttalanden må gälla vad de kunna, men de innehålla icke någon i rent militäriskt avseende tillfyllestgörande förklaring till Napoleons »nicht zu energische Verfolgung». Ju större utbyte, som kan hämtas av en seger, desto större fördelar kan politiken draga av det militära läget. Och läget den 27—29 augusti 1813 i Sachsen synes härifrån icke utgöra något undantag.

Beträffande Napoleons planer angående operationernas fortsättning i allmänhet sett efter slaget vid Dresden torde icke alltför stort avseende böra fästas vid hans yttrande den 27 augusti på kvällen, att han tänkte att före sina kolleger vara i Böhmen. Vid denna tidpunkt hade han ännu icke någon säker underrättelse om utgången av Oudinots operation mot Berlin. Sådan fick han följande dag, under vilken på detta olycksbud följde jobsposten om Macdonalds nederlag vid Katzbach. Nu var det strategiska läget så förändrat, att Napoleon måste på det allvarligaste taga i övervägande, huruvida det vore tillrådligt att uppställa Prag såsom operationsmål. I sin »Note sur la situation générale de mes affaires», nedskriven *före* underrättelsen om Vandammes nederlag vid Kulm, kom han till det resultat, att en operation mot Berlin vore att föredraga framför att tränga djupt in i Böhmen. Huruvida en seger vid Kulm uppväckt andra tankar hos Napoleon, vilkens hjärna i slutet av augusti och början av september sannolikt arbetade under högtryck, därom är det svårt att döma. Kejsaren hade dock icke länge kun-

[1] Lydelsen av dessa depescher är emellertid ännu så länge okänd.

nat dröja med att, i Schlesien mot Blücher eller söder och sydväst om Berlin mot kronprinsen av Sverige, söka åvägabringa en omkastning av läget.

Av det nu anförda angående operationerna m. m. torde ytterligare framgå, att kejsar Napoleon den 27 eller 28 augusti 1813 icke varit utsatt för något svårare eller svårartat sjukdomsfall. Möjligt är, att han träffats av ett illamående, vilket dock icke synes hava utövat något mera avsevärt inflytande på hans åtgärder och order under den 27—30 augusti.

Det står sannolikt icke att utröna, på vad sätt Löwenhielm erhållit kännedom om, att Napoleon ätit »så copieust af gåslefverpastej, att han fick en förbistrad kolik». Sannolikt är väl, att han hört saken omtalas i de förbundnas högkvarter. Rykten från det ena fientliga lägret till det andra spredos ganska fort den tiden. Det är icke heller uteslutet, att det »lavedes» historier i det ena eller det andra syftet.

Att Löwenhielm under den 28—30 augusti, innan han fick veta utgången av slaget vid Kulm, umgicks med dystra tankar är mycket förklarligt. Den böhmiska arméns läge var i verkligheten utomordentligt svårt. Segern vid Kulm innebar befrielsen ur detta läge, liksom den ock förjagade den bekymmersamma stämningen icke blott i Schwarzenbergs högkvarter, utan ock i de tre förbundna monarkernas hovläger.[1]

[1] Åtskilliga legender hava spunnits kring vissa skeden av Napoleons liv. Så skulle han, under sin vistelse på slottet i Düben den 10—14 oktober 1813, under tre dagar hava varit försjunken i en apatisk overksamhet, sysslolös hava suttit framför ett stort bord och ritat figurer på en bok vitt papper. Under tiden den 10 oktober kl. 3 em.—14 oktober på förmiddagen avfattade (dikterade) han 59 skrivelser (XXVI: 20,746—20,804), upptagande 39 sidor i tryck: den 10 oktober elva, den 11 åtta, den 12 aderton, den 13 femton och den 14 sju skrivelser. Sistnämnda dag flyttade han sitt kvarter från Düben till Reudnitz (strax öster om Leipzig), varifrån ytterligare två skrivelser på aftonen expedierades. Icke så få skrivelser äro dagtecknade kl. 1, 3 och 4 fm.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Flottreforms- och silveranskaffningsplaner 1802.

Ett bidrag till kännedomen om Gustaf IV Adolfs förbindelser med Spanien.

Gustaf IV Adolf förde som bekant alltifrån sitt tillträde till regeringen en konsekvent sparsamhetspolitik. Trots att indragningar gjordes överallt där de voro möjliga och en för dåtiden okänd ordning infördes i statsförvaltningen, förblevo emellertid rikets finanser lika dåliga som under den närmast föregående tiden. Som den ständigt sjunkande valutan var en av huvudorsakerna härtill, hade regeringen redan tidigt satt en myntrealisation som den viktigaste punkten på reformprogrammet. För att kunna genomföra en sådan fordrades likväl, att banken erhölle en silverfond, stor nog att till en viss kurs ersätta de dittills nästan allenarådande riksgäldssedlarna. Svårigheterna att anskaffa detta silver voro emellertid oerhörda, och innan frågan slutligen löstes, hade regeringen prövat på många utvägar härtill. Det försök i denna riktning, för vilket här skall redogöras, torde ej förut ha varit känt, och som det dessutom samtidigt berör den svenska flottans historia under dessa år, synes det ej sakna intresse.

Efter Gustaf III:s ryska krig var den svenska flottan i stort behov av både nybyggnader och reparationer. Gustaf IV Adolf hade till en början visat förståelse härför, och i enlighet med en av Chapman uppgjord plan arbetades det under några år intensivt på varven i Karlskrona.[1] Konungen hade emellertid inte som sin fader utländska subsidier att tillgripa för detta ändamål, och då regeringens penningbrist blev allt större, tvangs han att undan för undan göra inskränkningar i flottbyggandet för att inte riskera, att den stabilisering av rikets finanser, som han satte före allt annat, ytterligare fördröjdes. På hösten 1801 höll man i Karlskrona på att avsluta en nästan färdigbyggd fregatt, som skulle bära den regerande konungens namn, och man hade dessutom samlat material tillräckligt för tre linjeskepp, på vilka arbetet var avsett att begynnas nästa vår.[2]

---

[1] Bäckström, Svenska flottans historia, s. 284 ff.
[2] Konseljprot. i krigsärenden 14/4 1802. R. A.

Vid denna tid tycks emellertid det finansiella läget ha blivit sämre än vanligt; från Karlskrona klagades det över att anslaget ej på långt när räckte till och skulderna ökades oavbrutet.[1] Att under sådana omständigheter fortsätta det dyrbara fartygsbyggandet skulle ha riskerat jämvikten i budgeten, och konungen ansåg sig därför tvungen att tillsvidare inställa detta.[2] Det kan knappast förnekas, att ögonblicket just då var synnerligen lämpligt för en sådan åtgärd, om den nu ansågs absolut nödvändig. Genom freden i Luneville hade striderna på kontinenten bilagts, och i oktober 1801 förespådde fredspreliminärerna i London en allmän freds snara inträdande. Vad Sverige beträffade, stod det efter det nordiska neutralitetsförbundets sammanbrott på våren 1801 i ett gott förhållande till alla makter, och Gustaf IV Adolf tycks vid denna tid ha trott på möjligheten av en stadigvarande fred.

Som förut nämnts hade man i Karlskrona stora förråder av skeppsbyggnadsmateriel, framför allt ekvirke, och ett inställande av varvsarbetena måste medföra, att detta blev överflödigt. Det låg då nära till hands att söka sälja allt detta till utlandet för att därigenom skaffa statsverket en välbehövlig extra inkomst, detta så mycket mer som virket inte gärna kunde få bli liggande oanvänt, då det ganska snart kunde bli förstört. Med det svenska timrets goda anseende i utlandet borde det bli ganska lätt att försälja, och Gustaf Adolf beslöt att själv taga hand om frågan och därvid begagna sig av den diplomatiska vägen.

Något formligt beslut i nu avsedd riktning tycks emellertid ännu inte ha fattats; det kom, som vi snart få se, att dröja åtskilliga månader, till dess flottans anslagskrav för följande år togs upp till behandling i konseljen. Oberoende härav inleddes genast förhandlingar om det nyssnämnda materialets försäljande. Som Gustaf IV Adolf vid denna tid underhandlade med Frankrike om en närmare förbindelse för att få en motvikt mot England-Rysslands dominerande inflytande i Norden, ansåg han sig här ha funnit ytterligare ett lockmedel för att stämma Bonaparte välvillig mot ett sådant förbund. Redan förut hade han som bekant bland annat sökt förmå denne att tvinga Spanien att avträda ön Porto-Rico åt Sverige, som därigenom skulle bli i stånd att börja en med England konkurrerande kolonialhandel, något som man trodde, att Förste konsuln skulle uppskatta.[3]

I oktober 1801 fick nu den svenske ambassadören i Paris order att göra några antydningar om att Frankrike som direkt lön

---

[1] Skriv. till Generaladjutanten för flottan 1801—02. R. A.

[2] Det förefaller, som om amiral Cronstedt motsatt sig detta, och man torde häri kunna se en bidragande orsak till hans plötsliga fall i december 1801. Österrik. min. i Sthlm greve Lodron skrev ¹¹/₁₂ 1801 till sin regering: »Die Ungnade Cronstedts soll daher rühren, dass er sich im Betreff der Marine gegen die Meinung des Königs geäussert hat.» Öst. Statsarkivet. Wien.

[3] Sprinchorn, 1700-talets svenska kolonisationsplaner, *HT* 1923, s. 156 ff.

för sin eventuella hjälp i denna fråga skulle kunna erhålla några krigsfartyg av Sverige.[1] Det torde vara säkert, att man härmed avsåg de skepp, som skulle byggas under nästa år. Som Bonaparte från första stund ställde sig ganska avvisande mot de svenska anbuden, som antagligen föreföllo honom väl mycket anlagda på att blott förskaffa Sverige fördelar, yppade det sig emellertid intet tillfälle att framföra det sista förslaget.

Gustaf Adolf beslöt då att använda detsamma på ett annat sätt, och då han några månader härefter sökte åstadkomma en närmare förbindelse med Frankrike via ett handelsfördrag, återfinna vi där förslaget i något mer konkret form.[2] Då kanslipresidenten von Ehrenheim i januari 1802 på konungens order föreslog den franske envoyen Bourgoing ett handelsfördrag mellan Sverige och Frankrike, förklarade han samtidigt, att kungen vore beredd att bidraga till arbetet på den franska flottans iståndsättande efter kriget. Han ville för Frankrikes räkning låta bygga tre krigsfartyg på 74 kanoner vardera och den franska regeringen hade endast att låta avhämta dem fullt färdiga. Som allt material härtill redan fanns samlat, skulle skeppen snart vara byggda, och Ehrenheim framhöll, att »nous construirons rapidement, pas chèrement, assez bien».[3]

Att det här gällde de linjeskepp, som just skulle påbörjas för den svenska flottans räkning, står ju utom allt tvivel. Denna gång väckte förslaget stort intresse i Paris, och den franske marinministern infordrade alla de upplysningar, som behövdes för att kunna avgöra, om det skulle gagna Frankrikes intressen. Detta visade sig emellertid inte vara fallet, ty många av de artiklar, som behövdes för skeppsbyggandet, kunde man få för betydligt billigare pris inom landet; man hörde sig för om man i stället kunde få köpa endast några av dessa artiklar i Sverige, men som virke inte ingick häri, ansåg man i Stockholm detta förslag oantagligt. Följaktligen gick företaget även denna gång om intet, och den franska regeringen brydde sig inte ens om att avge något formligt svar på det svenska erbjudandet.[4]

Dessa förhandlingar med Frankrike voro, som vi se, endast de yttre tecknen på den ståndpunkt Gustaf IV Adolf redan intagit i fråga om nybyggnaderna vid flottan. Under tiden hade man i konseljen diskuterat detta ärende, och den 14 april 1802 fattade konungen det formliga beslutet, att arbetet vid örlogsflottans varv t. v. skulle inställas och det samlade materialet försäljas utomlands.[5] Bakom detta beslut lågo mångåriga intriger och strider,

[1] Kanslipresidentens koncepter till Paris $^{2}/_{10}$ 1801. R. A.

[2] Pétiet, Gustave IV Adolphe et la révol. franç., s. 279 ff.

[3] Bourgoings dep. $^{30}/_{1}$ 1802. Franska utr.min:s arkiv. Paris. (cit. Fr. U. A.

[4] Brevväxling mellan Talleyrand och franske marinministern. Fr. U. A. — Jfr Pétiet, a. a., s. 281.

[5] Prot. i krigsärenden $^{14}/_{4}$ 1802. R. A.

som det knappa källmaterialet endast låter oss ana, och detsamma syftade i själva verket, som i det följande skall visas, betydligt längre, än det, rent formellt sett, ger vid handen.

Inom den svenska flottan fanns ju sedan gammalt två skilda partier, representerande örlogsflottan och skärgårdsflottan, stora och lilla flottorna som de också kallas. Dessa partier hade med skiftande framgång kämpat för att skaffa sitt vapen huvudparten av de åt flottan anslagna statsmedlen liksom den ledande ställningen inom hela sjöförsvaret, och striden hade många gångèr förts ända upp i konungens konselj. De representanter för sjövapnet, som omgåvo Gustaf IV Adolf, voro nästan alla skärgårdsflottans män; Cronstedt hade i detta fall utmärkt sig för en viss opartiskhet, men sedan han fallit, fingo »lilla flottans» män fullkomligt överhanden. Att de skulle söka utnyttja detta i högsta möjliga grad, faller av sig självt, och de fingo härvid en oskattbar hjälp från ett rätt oväntat håll.

Johan Christoffer Toll är säkert den man, som i alla militära frågor haft mest att säga hos Gustaf IV Adolf. Som konungen och Toll sammanträffat upprepade gånger under året 1801, är det troligt, att den senare redan då fått reda på, att Gustaf Adolf ämnade inställa nybyggnaderna vid flottan och att han sålunda haft tillfälle att foga sina egna planer härefter. Förhållandena vid flottan var ju lika litet som något annat ett främmande område för Toll; redan under Gustaf III:s tid hade han varit generalintendent vid flottan, och en varm vänskap förenade honom sedan länge med generalamiralen C. A. Ehrensvärd, en omständighet, som måste ytterligare ha ökat hans intresse för och kännedom om vårt sjövapen.

Han underlät därför inte att begagna sig av vad han fått veta för att framlägga sina åsikter om flottans betydelse för vårt land. Redan Trolle och Chapman hade på 1780-talet påvisat det olämpliga i att bygga alltför stora örlogsskepp. Med stöd av den erfarenhet han sedan dess vunnit gick Toll nu ännu längre och ifrågasatte, om inte örlogsflottan redan spelat ut sin roll i vår historia. Sverige kunde inte beräkna att i framtiden spela någon roll bland sjömakterna, allra minst då rikets dåliga finanser inte ens tilläto, att flottan vidmakthölls i sitt dåvarande skick. Det vore därför enligt hans mening bäst att genomföra ett »örlogsflottans graduella inskränkande och arméns flottas betydliga tillökande».[1]

Hur Toll hade tänkt sig detaljerna i det nya försvarsförslaget, veta vi tyvärr ej; på den punkten tryter materialet fullständigt. Men av ovanstående och andra yttringar i brev från unge Gustaf Lagerbjelke, Gustaf IV Adolfs i allt invigde »premiärminister», kunna vi sluta oss till, att detta gick ut på ett koncentrerande av för-

---

[1] G. Lagerbjelke till Toll $^{14}/_{1}$ 1803, Tollska saml. L. U. B. Bourgoings dep. $^{28}/_{5}$ 1802. Fr. U. A. — Jfr även Adlerbeth, Hist. Anteckn., III, s. 138.

svaret till en kraftig skärgårdsflotta och en stark armé.[1] Galärflottan samt kanonsluparna i Stockholm, Sveaborg och Göteborg voro fullt tillräckliga för att skydda rikets kuster; genom att så småningom minska örlogsflottan skulle man få medel tillgängliga för att förstärka de andra huvudvapnen och därigenom erhålla ett betydligt effektivare försvar.

Att ett förslag, som avsåg så pass radikala förändringar i vårt försvarsväsen, skulle mötas av opposition från många håll är ju klart. Förhållandena under det gustavianska enväldet gjorde emellertid denna svagare, än man skulle ha väntat. Toll reste själv på våren 1802 till Stockholm, där han genast blev en flitig deltagare i alla konseljer och snart ägde ett dominerande inflytande över den unge konungen.[2] Vid upprepade överläggningar i konseljen, men framförallt vid privata sammanträffanden med Gustaf Adolf framlade han sina åsikter ooh försökte få konungen att bifalla en reformering av flottan i antydd riktning.[3]

Han fick härvid ett kraftigt understöd av general Cederström, Gustaf IV Adolfs krigsminister, som genast gick över på hans sida, trots det de bägge herrarna redan länge kämpat med varandra om konungens gunst; det gemensamma intresset för krigshären, som ju också borde vinna på reformen, torde här ha varit föreningslänken. Ännu viktigare blev den unge Lagerbjelkes ställning; i besittning av Gustaf Adolfs odelade förtroende var han också en varm beundrare av Toll. Visserligen saknade han varje djupare kunskap om hithörande frågor, men detta upphjälptes genom att han i det fallet kunde stödja sig på auktoriteten hos sin far, amiralen frih. J. G. Lagerbjelke, en man vars mening konungen gärna hörde. Denne synnerligen framstående administratör hade redan förut umgåtts med planer i samma riktning som Toll, och händelsen fogade det så, att han ungefär samtidigt skrivit ett memorial i detta ämne, där han »varit nog lycklig att i principen om det hela fullkomligen träffa in med Toll».[4] Som den yngre Lagerbjelke blev en trogen förespråkare för sin faders åsikter i detta fall, fick Toll här ett stöd, som blev av kanske avgörande betydelse.

Bland konungens rådgivare tyckas endast tvenne ha varit emot förslaget i fråga, kanslipresidenten von Ehrenheim och amiral Rajalin. Men den förre var, för att citera den franske envoyén, »un ministre sans vigueur et sans ambition»; han behöll, som alltid, sin åsikt för sig själv. Den senare åter framförde väl i konseljen vissa betänkligheter, men då han förstod, att Gustaf Adolfs samtycke redan vunnits av Toll, stannade det härvid. Sålunda tycktes allt tyda på att den svenska örlogsflottans öde snart skulle vara beseglat.

---

[1] Tollska saml. L. U. B. — Bourgoings dep. bekräfta detta, men även han saknar alla närmare detaljer.
[2] Adlerbeth, a. a., III, s. 136 ff.
[3] Bourgoings dep. Fr. U. A.
[4] G. Lagerbjelke till Toll 14/1 1803. L. U. B.

Att konstatera Gustaf IV Adolfs personliga ställning till förslaget möter inga svårigheter. Hans sympati måste det genast ha fått, hans förkärlek för armén borgade härför. Och som han vid denna tid önskade föra en strängt neutral politik, var det inte svårt för Toll att påvisa, hur onödig en stark örlogsflotta var, då ju denna närmast vore att betraktas som ett anfallsvapen. Därtill kom, att den enda personliga beröring konungen haft med örlogsflottan och dess män under de kritiska dagarna år 1801, då den engelska flottan kämpade mot den danska, fyllt honom med rättvis vrede och måste ha stämt honom synnerligen ofördelaktigt mot densamma. Det var då helt naturligt, att han gav sitt samtycke till vad Toll föreslagit, helst detsamma godkänts av de män, vilkas åsikter han helst hörde i hithörande frågor.

Som ofta blev emellertid steget långt emellan förslagets definitiva godkännande och dess utförande. När det gällde att inför hela världen påtaga sig ansvaret för en så vittgående reform, tycks Gustaf Adolf ha tvekat. Det var inte nog med att man med säkerhet kunde påräkna en förbittrad opposition från alla dem, som i örlogsflottan sågo vårt lands starkaste värn mot varje fiende. Också i utlandet kunde saken tydas på ett sätt, som inte bleve gynnsamt för Sverige. Om man mitt i en orosfylld tid förkunnade, att den svenska örlogsflottan skulle inskränkas för att kanske så småningom helt försvinna, måste man befara, att landets grannar, vilka knappast kunde kallas för vänner, skulle taga detta som ett tecken på bristande försvarsvilja hos den svenska regeringen. Och så skulle man kanske därigenom draga över sig just det anfall, som man på detta sätt ville trygga sig emot.

Allt detta manade Gustaf Adolf till försiktighet, och han beslöt att först så småningom omsätta förslaget i verklighet.[1] Som ett första steg i den riktningen fattade han $^{14}/_{4}$ 1802 det förut nämnda beslutet att inställa alla nybyggnader vid örlogsflottan samt genomförde i det sammanhanget en betydande reduktion av densammas anslag; allt under hänvisning till rikets betryckta finanser. Samtidigt fingo Toll och Rajalin i uppdrag att vidtaga alla de åtgärder, som behövdes för det samlade materialets försäljning.[2] Att man emellertid inte ämnade stanna härvid visar oss Lagerbjelkes brevväxling med Toll.

* * *

Genom detta beslut koncentrerades uppmärksamheten för ögonblicket på frågan, hur man skulle kunna draga största möjliga nyttan av skeppsbyggnadsmaterialet. De förut omnämnda förhandlingarna med Frankrike visade, vilken väg man skulle gå i det fallet. Den direkta vinst statsverket gjorde genom att flottans anslag minskades var visserligen långt ifrån obetydlig, men kunde ändå

---

1 Bourgoings dep. Fr. U. A.
2 Kungl. Maj:t till generaladjutanten för flottan $^{16}/_{4}$ 1802. R. A.

föga gagna den förestående myntrealisationen. Ett av regeringens huvudintressen vid denna tid var ju att anskaffa den silverfond, som behövdes för denna, och här yppade sig nu en möjlighet. Man borde försöka att erhålla silver i utbyte mot det tillgängliga skeppsbyggnadsmaterialet.

I det dåtida Europa var Spanien den enda makt, som antogs äga silver i överflöd. Det låg då nära till hands att göra en hänvändelse till den spanska regeringen, helst ryktena redan länge förmält, att Spaniens flotta var i stort behov av nya fartyg. Vem som först fäst uppmärksamheten härpå är omöjligt att avgöra, men mycket tyder på, att det var konungen själv. Av i Riksarkivet befintligt material blir det nämligen tydligt, att de svenska finansmännen föreslagit helt andra utvägar för anskaffandet av silver, och att de på goda grunder ansågo det hopplöst att förhandla med Spanien härom. Det sätt, på vilket underhandlingen med denna makt kom att föras, styrker också antagandet, att Gustaf Adolf själv skulle stå bakom detsamma.

Hur härmed än må ha förhållit sig, så insåg Gustaf IV Adolf emellertid, att här funnes en möjlighet att på en gång undanröja alla svårigheter med silveranskaffandet. I mitten på mars 1802 beordrade han därför sin representant i Madrid, Carl Gustaf Adlerberg, att erbjuda den spanska regeringen att med svensk hjälp få sin flotta förstärkt med nya krigsfartyg, mot det att Sverige finge betalt i omyntat silver. För att vålla Spanien så litet besvär som möjligt var kungen till och med villig att, ifall förslaget antogs, låta en svensk fregatt avhämta silvret i Amerika. Samtidigt påpekade Gustaf Adolf för sin minister, att saken var av den största vikt för Sverige, emedan man mött oberäknade svårigheter, då det gällt att förvärva silver från annat håll; han borde därför använda all sin skicklighet för att förmå spanjorerna att inse, att förslaget i fråga också skulle medföra stora fördelar för Spanien.[1]

Innan vi följa de förhandlingar, vartill denna befallning gav anledning, kan det ha sitt intresse att kasta en blick på det dåtida Spanien för att se om det verkligen fanns några utsikter till framgång.

Trots det trägna reformarbetet under Karl III:s regering befann sig Spanien i ett oavbrutet sjunkande, och de ständiga krigen hade på intet sätt upphjälpt läget. Framförallt företedde finanserna det mest beklagansvärda tillstånd. Sedan århundraden var ju Spaniens budget känd för ett ständigt deficit, trots att spanska kronan ägde världens största silvertillgångar; under Karl IV steg detta med en förfärande hastighet, så att landet snart kunde betrakta sig som ägare av världens antagligen största statsskuld.[2]

Orsakerna härtill voro väl i främsta rummet den godtyckliga styrelsen, det vanvettiga slöseriet, de ruinerande krigen och de opå-

[1] Kanslipresidentens koncepter till Madrid $^{19}/_{3}$ 1802. R. A.

[2] Desdevises Du Dézert, L'Espagne de l'ancien régime, II, s. 418. — Marvaud, L'Espagne au XXe siècle, s. 216 ff.

litliga ämbetsmännen; men av stor betydelse blev också den omständigheten, att silvertillförseln från det spanska Amerika under krigen blev allt mer och mer oregelbunden, helst engelsmännen ägde en nästan otrolig förmåga att kapa de spanska silverflottorna. Ännu omkring år 1800 utgjorde nämligen inkomsterna från de amerikanska kolonierna en av den spanska skattkammarens förnämsta tillgångar. Man kan emellertid göra sig en föreställning om hur litet dessa vid den tiden voro att bygga på, då man erfar, att under det Spanien år 1796 fick 236 millioner realer eller nära $^1/_3$ av alla statsinkomsterna från Amerika, så erhöll man det följande året endast 12 millioner därifrån.[1]

Det förefaller under sådana omständigheter inte alltför troligt, att Spanien skulle kunnat avstå något silver åt Sverige. Men som rikedomarna alltjämt funnos i det spanska Amerika, fast omständigheterna oftast hindrade deras transporterande till Spanien, så borde Gustaf IV Adolfs erbjudande att på egen risk låta hämta betalningen på ort och ställe bli av stor betydelse. Allt hängde därför på om det som Sverige hade att bjuda i gengäld för silvret kunde anses ha så stor betydelse för den spanska monarkien, att de spanska statsmännen ville tillåta detta.

Först de bourbonska kungarna hade strävat efter att skaffa Spanien en stark flotta, och i fullt medvetande om att endast en kraftig sjömakt kunde bevara de viktiga kolonierna hade de utvecklat en sällsynt energi i detta hänseende. Vid franska revolutionens utbrott ägde Spanien därför en stor och imponerande örlogsflotta, nybyggda, praktfulla arsenaler och varv samt goda örlogshamnar.[2] Men allt detta visade sig snart vara ett skenverk. Fartygen voro nästan alla så gamla, att de blevo odugliga i strid med en någorlunda kraftig fiende, deras konstruktion likaväl som utrustning var föråldrad, manskapet oövat och vad värre var fullkomligt otillräckligt. Härtill kom att arsenalerna stodo alldeles tomma; de flesta av de produkter, som behövdes för att bygga nya skepp, funnos visserligen inom landet, men en dålig administration och en outvecklad industri hindrade och fördyrade varje arbete i denna riktning.[3]

Slutligen var det anslag man under Karl IV:s regering gav marinen löjligt litet; ehuru man önskade en kraftig flotta, varken kunde eller ville man underhålla den. Under det den spanska flottan i fråga om antalet skepp nådde upp till mer än hälften av den engelska, ansåg man den vad underhållet beträffade kunna nöja sig med tiondelen av vad den senare behövde.[4] Följderna av denna styrelse dröjde inte att infinna sig. Sedan Spanien tvingats att ansluta sig till Frankrike i dess kamp mot England, hade den spanska flottan lidit ständiga nederlag, och till råga på olyckan låg

[1] Desdevises, a. a., s. 100 ff.
[2] Altamira y Crevea, Historia de España, IV, s. 189 ff.
[3] Desdevises, a. a., s. 352 ff.
[4] Desdevises, a. a., s. 361.

dess bästa del innesluten i Toulon och Brest, där fransmännen kvarhöllo den som en pant på Spaniens trohet.[1]

Då freden äntligen inträdde på hösten 1801, hade den förut så stolta spanska flottan därför avslöjats inför Europas ögon såsom varande tämligen värdelös och i behov av en fullständig ombyggnad och tillökning. Att Spanien av egen kraft skulle kunna åstadkomma detta, tycktes uteslutet. Helt annorlunda åter ställde sig läget, om man utan något besvär kunde få allt vad som behövdes från Sverige, ja kanske rentav få köpa fartygen i färdigt skick. Under sådana omständigheter tycktes Gustaf IV Adolfs förslag ha de bästa utsikter att vinna framgång, och det förefaller, som om det borde ha tilltalat den spanska regeringen i högsta grad.

Ehuru det här egentligen rörde sig om en ren handelsfråga, ett slags varuutbyte skulle man kunna kalla det, kunde man emellertid inte behandla det som en sådan. Dels måste själva saken på grund av sin natur omgivas med en mycket stor hemlighetsfullhet, dels måste man som alltid i Spanien begagna sig av allehanda intriger och smygvägar för att nå sitt mål. En direkt hänvändelse till någon av ministärens medlemmar skulle ha varit detsamma som att beröva sig själv varje chans till framgång. Följaktligen sattes höga fordringar på den man, som här skulle ha någon möjlighet att lyckas.

Sveriges representant i Madrid vid denna tid, den nyssnämnde Adlerberg, var en av vårt lands då skickligaste och högst uppskattade diplomater, »en av de främste legationscheferna under Gustaf IV Adolfs tid» för att citera hans levnadstecknare.[2] Den korrespondens, som under 1800-talets första decennium fördes mellan honom och kanslipresidenten, visar bilden av en högt bildad, vaken och skarp observatör, vilken förstod konsten att bruka alla diplomatiens maktmedel. Genom det sätt, på vilket han under kritiska tider hade förmedlat Sveriges förbindelser med Frankrike, hade han också, som sagda korrespondens visar, i hög grad förvärvat Gustaf Adolfs förtroende och var på så sätt om någon mannen att kunna genomföra den underhandling det här var fråga om.

Väl vetande var den verkliga makten i Spanien fanns, beslöt Adlerberg genast att uppsöka den ende man, som betydde något i detta land, Manuel Godoy, »principe de la Paz». Med sin kunskap om den oföretagsamhet och lojhet, som i allt utmärkte det dåtida Spanien, hyste han emellertid redan från början föga hopp om framgång och fann det vara bäst att bereda sin konung härpå. innan han ännu talat med den beryktade »fredsfursten». Hans skarpa iakttagelseförmåga och säkra omdöme göra hans uttalanden ytterst intressanta och ge en utmärkt bild av detta fordom så mäktiga rike, som katolsk fanatism och en tygellös despotism i

[1] Desdevises, a. a., s. 287. — Driault, Napoléon et l'Europe, I, s. 97 ff. För att äntligen få denna flotta frigiven måste Spanien sälja 6 av dess 15 fartyg till Bonaparte.

[2] E. Naumann. Sv. Biogr. Lex. I.

förening bragt till undergångens brant, ett land, där man inte längre för det allmänna bästa hade förmågan att offra en förlegad tradition. Vi låta därför Adlerberg tala:[1]

»En lång erfarenhet har blott alltför väl visat mig, att det i detta land är svårt att få en plan antagen, som på något sätt avviker från den väg man alltid har följt, hur uppenbar dess nytta än är. Spanien är säkerligen i behov av att åter iståndsätta sin flotta, som ruinerats under kriget; intet land kunde i detta fall vara till större nytta än Sverige, liksom det förfaringssätt Eders Majestät föreslagit utan tvivel vore minst betungande för Hans Katolska Majestäts skattkammare. Men hur övertygande dessa sanningar än äro, måste man likväl frukta, att de icke uppfattas.»

Tre tungt vägande skäl tycktes genast tala mot varje tillmötesgående från Spaniens sida: för det första att detta lands regent alls icke insåg »det tvingande behovet att skapa en ny flotta för att utnyttja de rika kolonierna», ett i sanning slående skäl; vidare att privata firmor fått kontrakt på att ensamma importera de varor, det här vore fråga om, samt slutligen den omständigheten, att Spanien i överensstämmelse med tidens ekonomiska idéer avundsjukt vakade över att inga främmande handelsfartyg finge anlöpa de spanska kolonierna. Adlerberg sammanfattade slutligen sina iakttagelser därhän, att om också de senare hindren kunde övervinnas, så skulle den spanska regeringen i alla fall till slut visa sig oförmögen att inse, att dess eget intresse borde vara förenat med en så märkbar avvikelse från dess vanliga initiativfattiga traditionspolitik.

Redan två dagar senare blev Adlerberg emellertid tvungen att i hög grad korrigera sina skarpa omdömen om dessa spanska statsmän med deras brist på verklighetssinne. Den 24 april mottogs han nämligen i privat audiens av Godoy, och denne visade mot all förmodan den allra största förståelse för det svenska förslaget. Redan från första stund mottog han Adlerberg med en sådan hjärtlighet och i så tydliga ordalag uttryckande sin beredvillighet att gagna Sveriges intressen, att Adlerberg glömde sin förutfattade mening och gick rakt på sak. Han hade likväl ej varit den diplomat hans kunglige herre höll honom för, om han ej förstått att taga Godoy på det rätta sättet.

Medan han i ett längre anförande framställde saken för »fredsfursten», tog han till utgångspunkt dennes nyligen skedda upphöjelse till generalissimus för den spanska flottan och förklarade, att kungen av Sverige, som visste, hur framgångsrikt Godoy beklätt olika höga ämbeten i Spanien, vore övertygad om att denne nu ämnade begagna sin nya ställning till att återuppliva den ärorika spanska flottan, som var i starkt behov härav. Här avbröts han av Godoy, som med stor övertygelse utropade: »Oui, certainement,

[1] Det följande efter Adlerbergs brevväxling med vederbörande i Stockholm och Madrid. R. A.

elle en a surement grand besoin!» Den svenske konungen ville nu om möjligt bidraga till att åter förskaffa Spanien den stormaktsställning det borde intaga — att Godoy ensam skulle bära äran härav, glömde Adlerberg inte att framhålla — och för att nå detta mål, »så önskvärt för hela Europa» (!), hade Adlerberg fått i uppdrag att erbjuda Spanien att i Sverige köpa allt det material, som behövdes för byggandet av en ny flotta. Detta finge ske i hur stor skala som helst, blott Sverige som ersättning finge all betalning i rent silver för att sålunda kunna verkställa den myntrealisation, som Adlerberg framhöll vara Sveriges främsta intresse för ögonblicket.

Godoy blev genast entusiastisk över det lysande tillfälle, som här erbjöds, att på en gång gagna sina personliga, sitt lands och en främmande monarks intressen och började utbreda sig om sin egen och sin konungs stora beundran för Gustaf IV Adolf, vars ädla karaktär var så vitt känd, liksom om sin beredvillighet att tillmötesgå hans önskningar. Ja, hans entusiasm tog sig så starka uttryck, att han helt enkelt förklarade: »que l'Espagne est disposée sans réserve à concourir à tout ce qui peut Lui être agréable, et contribuer à l'avantage d'une nation, que nous comptons à juste titre au nombre de nos amis.» — Hans välvilja tog sig emellertid också något praktiskare uttryck, i det han erkände sig sakna närmare kännedom om det material den spanska flottan kunde behöva, men lovade att i detta hänseende infordra upplysningar från sakkunnigt håll. Under tiden borde Adlerberg upprätta en förteckning på de för skeppsbyggeri lämpliga råvaror, som Sverige kunde exportera.

Adlerberg ansåg emellertid med rätta, att då Godoy nu tycktes vara ytterst välvilligt stämd, så borde man begagna tillfället och utverka hans bifall även till underhandlingens svåraste punkt, den om att Sverige skulle få hämta silvret direkt från Spaniens kolonier i Amerika. Han framhöll på ett klokt sätt de ömsesidiga fördelarna härav. Sverige behövde silver i tackor, ej myntat silver, som i så fall måste smältas om för att kunna gagna den svenska myntrealisationen; för Spanien åter vore det ju en uppenbar nackdel att först föra silvret till moderlandet, där slå mynt av det samt slutligen åter exportera det till Sverige. I stället borde alla priser beräknas i omyntat silver. Förbudet åter för främmande fartyg att anlöpa de spanska kolonierna i Amerika framhöll Adlerberg sig vara övertygad om att den spanske konungen skulle medge befrielse ifrån, då statens väl och hans egen fördel så fordrade. Även detta tycktes den spanske gunstlingen vara villig att gå in på och förklarade, att han vid återkomsten från en resa, som hela hovet i dagarna skulle anträda till Aranjuez, ämnade ägna sig helt åt denna affär.

När man jämför utgången av detta samtal med de reflexioner Adlerberg gjorde, innan han träffade Godoy, så förvånas man verkligen över, hur föga de senare besannade sig. Men å andra sidan

måste »fredsfurstens» nästan alltför stora beredvillighet att tillmötesgå de svenska önskemålen ha synts misstänkt för den, som det allra minsta kände till det spanska nationallynnet. Adlerberg skyndade sig också att framhålla inför sin konung, hur föga han kunde bygga på denna till synes så gynnsamma början. Han påpekade öppet, att det i Spanien aldrig fanns någon uthållighet i underhandlingarna, och att intriger i massor sökte förgöra eller förhala alla frågor; enda möjligheten till ett lyckligt resultat låg i största möjliga skyndsamhet. Den intressanta depeschen slutar därför med en begäran att ofördröjligen erhålla utförliga instruktioner samt den av Godoy önskade förteckningen på Sveriges exportartiklar.

Vilken vikt Adlerberg i likhet med den svenska regeringen tillade den nu påbörjade underhandlingen, förstår man av det faktum, att han frivilligt erbjöd sitt asvked, ifall konungen skulle önska en bättre kraft till denna svåra affär. I motsatt fall åter lovade han att använda all sin förmåga för att gagna densamma. Han anhöll endast, att alla övriga underhandlingar[1] mellan Sverige och Spanien skulle få vila under tiden, för att ingenting skulle kunna störa det goda samförstånd de bägge länderna emellan, som var nödvändigt för ett lyckligt resultat.

Det stora avståndet mellan Madrid och Stockholm liksom den långsamma postgången försvårade emellertid i hög grad den skyndsamhet i underhandlingen, som Adlerberg ansåg så nödvändig. I avvaktan på att från sin regering erhålla de begärda instruktionerna fann denne det därför lämpligast att genom täta påminnelser driva »fredsfursten» till handling. Redan den 27 april inlämnade han sålunda en längre not till Godoy, där han påpekade, att saknaden av utförliga specifikationer på Sveriges exportartiklar icke betydde något för underhandlingens fortsättande. Han kände nämligen sin monark tillräckligt för att veta, att Spanien skulle kunna få vilka råmaterial som helst från Sverige, utan att denne skulle lägga några hinder i vägen härför. Godoy föredrog emellertid tydligen att vara på den fullt säkra sidan, i det han förklarade, att alla förhandlingar måste vila, till dess Gustaf IV Adolf sänt Adlerberg de begärda förteckningarna, ett faktum varav den senare naturligtvis begagnade sig för att ännu mer påskynda sin regering.

Ehuru de officiella underhandlingarna sålunda för ögonblicket lågo nere, var Adlerberg ingalunda overksam, han förhörde sig hos en av de främsta spanska mariningenjörerna om den spanska flottans verkliga ställning och fick då veta, att den flotta, som just återkommit från Brest, befann sig i ett sådant skick, att det skulle bli dyrare att reparera den än att bygga en ny. Då man nu förberedde sig till detta senare, erkände den spanske sakkunnige helt öppet, att landet i detta ögonblick var fullkomligt utblottat på allt

[1] En hel del reklamationsmål samt den beryktade Barcelonaaffären: se härom H. Larsson, Sveriges deltagande i den väpnade neutraliteten 1800—1801.

som behövdes härtill; »det finns inte ens en spik här», som han uttryckte sig. — Under sådana omständigheter kände Adlerberg sig snart övertygad om att man i Spanien med glädje skulle antaga det svenska anbudet Ja, inte ens frågan om betalningen borde vidare vålla någon svårighet, ty Spaniens stora penningnöd hade just tvungit regeringen att ge ett franskt handelshus rättighet att hämta betalningen för under kriget gjorda tjänster direkt från kolonierna, ett precedensfall, som Sverige kunde åberopa med så mycket större eftertryck, som det denna gången gällde de två ländernas ömsesidiga intressen.

Ännu ett bevis, och ett kraftigt sådant, på att Adlerberg nu ansåg sig säker på framgång i denna viktiga fråga, finna vi däri, att han, med anledning av att konsulatet i Cadiz en längre tid stått vakant, anhöll, att man måtte anförtro denna viktiga post åt en skicklig och framstående man, ty Cadiz »est le département principal de la marine et en cas de livraison à faire, il dépend beaucoup des talents et de l'habilité du consul de prévenir les avances qu'on pourrait nous susciter, comme aussi d'apaiser par des petits présents donnés à propos les difficultés qu'on pourrait faire sur les défauts des fournitures, et qui sont presque inévitables dans des pareils contracts.» — Av samma anledning borde också en del andra spanska handelsstäder förses med svenska konsuler. Det var tydligen icke endast myntrealisationen som skulle befrämjas; handelsförbindelserna mellan Sverige och Spanien skulle antaga helt nya dimensioner, blott man lyckades få förslaget antaget.

Medan Adlerberg sålunda på allt sätt sökte förbereda terrängen i Madrid — utan att dock sätta sig i någon direkt förbindelse med den spanska regeringen — hade hans optimistiska depescher ankommit till konungen. Denne, som för tillfället befann sig på en resa i södra Sverige, sände till en början några förberedande anvisningar till Adlerberg om det för Sverige lämpligaste sättet att beräkna varornas värde i silver. Så snart han återkommit till huvudstaden, tillsatte han $^1/_6$ en särskild kommitté »för spanska silvernegociationen och engelska relationerna»; till medlemmar kallades Lagerheim, Lagerbring och Rosenblad såsom finanssakkunniga, G. Lagerbjelke och Zibet såsom representanter för kansliet samt amiralen frih. G. J. Lagerbjelke såsom sakkunnig representant för flottan och skeppsbyggeriet.[1]

Kommittén tycks ha arbetat under starkt tryck från högre ort, ty efter endast en vecka var den färdig med sitt arbete. Man hade då uppgjort mycket detaljerade förteckningar på allt vad den spanska flottan kunde få ifrån Sverige jämte redogörelser för såväl varje varas dagspris som dessa priser uträknade i spanskt mynt; härtill kommo uppgifter på i vilken utsträckning de olika varorna funnos tillgängliga. Allt detta sändes omedelbart till Adlerberg,

[1] G. Lagerbjelke till Toll $^8/_6$ 1802. L. U. B. »Engelska relationerna» syfta på den handelstraktat, som just var under diskussion mellan Sverige och England.

som dessutom i mycket smickrande ordalag försäkrades om att konungen visst inte önskade någon annan representant för denna frågas skull.

En detalj i dessa instruktioner är värd att observeras. Samtidigt som Adlerberg uppmanades tillse, att Spanien köpte av alla de föreslagna produkterna, bland vilka trävarorna intogo en framskjuten plats, påpekades det för honom, att han framförallt borde fästa spanjorernas uppmärksamhet på det svenska järnet, eftersom »le commerce de fer est le plus conséquent et en même temps le plus profitable pour la Suède». Här återfinna vi tanken, att det väl en gång öppnade handelsutbytet skulle fortsättas till den svenska handelns förmån. Instruktionerna sluta med att uppmana Adlerberg att iakttaga största möjliga skyndsamhet.[1] »Le point essentiel est de bien profiter du temps.»

Redan vid mottagandet av den första av dessa bägge depescher från Sverige skyndade Adlerberg att sätta sig i förbindelse med Godoy för att undvika »den ständiga långsamhet, varmed alla affärer behandlas i detta land». Under audiens hos fursten uttryckte han inför denne sin konungs stora tacksamhet för Godoys beredvillighet att ge det svenska anbudet sitt beskydd, varjämte han påpekade, att de begärda förteckningarna nu voro på väg från Sverige, och anhöll, att Godoy skulle införskaffa nödvändiga upplysningar från underlydande myndigheter.

Den spanske kungagunstlingen, som tycktes synnerligen känslig för Adlerbergs smicker, sade sig redan ha vidtagit alla förberedande åtgärder. Men samtidigt omtalade han den mindre angenäma nyheten, att den svenska regeringen, som tydligen inte var på det klara med partiförhållandena i Spanien, hade meddelat hela frågan åt den spanske ministern i Stockholm, vilken naturligtvis i sin tur underrättat den spanska regeringen härom. Flera av de spanska ministrarna voro emellertid Godoys motståndare, och om nu det privata intresset fick tillfälle att blanda sig i saken, kunde man vänta, att det vanliga spanska intrigerandet skulle fördärva hela frågan. Till en början hade finansministern upprest två stora svårigheter, silverbristen och förbudet för främmande fartyg att anlöpa Spaniens kolonier. »Fredsfursten» framhöll därför, att om saken inte skulle få det önskade resultatet, så vore det inte hans fel; för att visa detta ville han redan samma dag ge förnyad order till alla flottans chefer att skyndsammast möjligt insända förteckning på det material de behövde till flottans förnyande.

Adlerberg vågade dock inte lämna de spanska intrigerna fritt spelrum, utan påvisade för fursten, att silverbristen blott var tillfällig och måste ha upphört till nästa vår; förbudet åter mot trafik på Spaniens kolonier kunde lätt kringgås därigenom, att silvret

[1] Då Bourgoing fick reda på underhandlingen med Spanien, uppmanade han sin regering att innan det bleve för sent draga nytta av vad Sverige en gång erbjudit Frankrike, men han erhöll aldrig något svar härpå. B:s dep. Fr. U. A.

sändes till den närbelägna svenska ön S:t Barthélémy, där det sedan kunde avhämtas av svenska fartyg. Detta förslag tilltalade i hög grad Godoy, som tydligen hade klart för sig, att Spaniens lagar och förordningar voro till för att kringgås. Han lovade därför än en gång att göra vad som stod i hans makt för att undgå alla svårigheter, och Adlerberg trodde sig kunna förespegla konungen ett gott resultat, om Godoy blott visade sig ha kraft och framförallt vilja nog att övervinna det motstånd, som var att vänta från flera håll. Detta motstånd åter härrörde, enligt Adlerberg, främst från spanjorernas fruktan att alltför tungt belasta sitt lands dåliga finanser och borde försvinna, när man kom till insikt om, att den spanska flottan under alla omständigheter krävde en snabb rekonstruktion. Trots spanjorernas brist på intresse för det rent praktiska, måste de snart inse detta; för att bevisa det sände han kungen en rapport från den spanska flottan i Cadiz, som han på omvägar lyckats få del av. Enligt den var intet av de 32 krigsskeppen i denna Spaniens största örlogshamn krigsdugligt, och likadant var förhållandet i övriga hamnar.

För att ingenting skulle komma i vägen för »la grande affaire» anhöll Adlerberg än en gång om tillstånd att uppskjuta alla reklamationer av på spanskt territorium kapade svenska fartyg, detta desto hellre som Nordamerikas Förenta stater just inlämnat en skarp not i samma ärende till spanska regeringen; det vore då fördelaktigare att vänta och se vilket svar, som gavs härpå. Samma fruktan för att på något sätt stämma de maktägande i Spanien ogynnsamt mot Sverige finna vi i en annan fråga. Adlerberg hade tidigare på året erhållit order att i hemlighet öppna en underhandling om förvärvande av den spanska kolonien Porto-Rico;[1] detta kontramanderades nu »för att ej lägga hinder i vägen för den redan i gång varande silvernegociationen».

Emellertid framkom så småningom den nyssnämnda depeschen med förteckningarna på Sveriges exportartiklar, och tillfället var inne att i enlighet med Godoys löfte öppna själva underhandlingen. Adlerberg skyndade sig därför att uppsätta en lång promemoria till »fredsfursten», i vilken han på ett skickligt sätt blandade fakta och smicker. Väpnad med denna skrift, som skulle locka spanjoren till energiskt handlande, lyckades Adlerberg den 11 juli få ett samtal med kungagunstlingen, som mottog honom lika välvilligt som vanligt. Denna gång möttes dock den svenske diplomaten av en stor om också icke fullt oväntad besvikelse. Godoy hade nämligen efter några månaders arbete tröttnat på den span-

[1] Sprinchorn, a. a., s. 156—162. Den av S. förgäves sökta skrivelsen från Adlerberg 17/6 finnes bland dennes i Riksarkivet förvarade koncepter och ger en utförlig redogörelse för hur Porto-Rico numera ansågs vara Spaniens värdefullaste koloni och därför aldrig torde avstås åt någon annan makt. — Det var sålunda ej, som Sprinchorn antagit, sambandet med Louisianas samtida avträdande till Frankrike, som Adlerberg framhöll som förnämsta skäl för sakens nedläggande.

ska flottan och lämnat allt vad därtill hörde till marinministern; sig själv hade han blott förbehållit »den allmänna ledningen», säkerligen en syssla, som ej vållade sin innehavare allt för mycket besvär. Följaktligen hade också hela underhandlingen med Sverige lämnats åt samme man, med vilken alla förhandlingar i saken hädanefter borde ske. Att denna sakernas vändning inte precis var välkommen för Adlerberg, kan man förstå; han ansåg helt enkelt, att ingen annan än fursten hade inflytande nog att genomdriva förslaget. Det var inte heller några vackra omdömen han med anledning härav fällde om Godoy: »dennes brist på uthållighet», skrev vår diplomat till sin konung, »gör, att han lika lätt kastar ifrån sig ett ärende, som han förut varit ivrig att gagna detsamma».

Adlerberg, som kände med sig, att framgång i denna sak för alltid skulle stadga hans anseende i Gustaf IV Adolfs ögon, var emellertid inte hågad att så snart ge efter för gunstlingens nycker. Han besvor denne i de mest bevekande och smickrande ordalag att ändra sitt beslut, i det han förklarade sig övertygad om att hela saken eljest skulle misslyckas. Marinministern, som var alldeles ny i ämbetet, ägde varken Godoys kunskaper och skicklighet eller hans inflytande; för att nu inte tala om att den svenske konungen såväl som hans sändebud alltid hoppats få Godoy och ingen annan att tacka för ett lyckligt resultat i denna fråga!

Det är tydligt, att Adlerberg inte dömde fel, när han talade om Godoys känslighet för smicker, ty denne föll genast till föga och förklarade, att han naturligtvis även i fortsättningen skulle ägna alla sina krafter åt att befordra detta Spaniens och Sveriges gemensamma intresse; det var blott underhandlingen om detaljfrågorna i den blivande traktaten, som skulle bli föremål för marinministerns granskning. Och för att liksom omsätta sina ord i handling mottog han Adlerbergs memorandum och lovade att genast expediera detsamma. Följande dag skulle emellertid hovet resa till Barcelona på en tid, och Adlerberg, som fruktade att Godoy under tiden skulle hinna glömma affären, utbad sig tillstånd att få följa med dit för att desto snabbare kunna meddela de ytterligare underrättelser han väntade från Sverige. Detta avböjde Godoy dock under försäkran, att han skulle göra allt, vad som stod i hans makt, för att påskynda det hela; det kan inte förnekas, att man frestas att tro, att orsaken härtill var en annan: han ville inte ha Adlerberg med sig som en ständig påminnelse om de arbetets plikter, som han med sådan framgång strävade att glömma i det vimmel av nöjen, varmed det spanska hovet vid denna tid sökte dölja den kommande ruinen.[1]

---

[1] Driault, a. a., I, s. 106—107. »Mais en Espagne, c'est la débauche dans toute sa laideur; c'est le scandal le plus révoltant; nulle urbanité . . .; les mæurs sont corrompues sans être adoucies . . ., c'est les signes d'une ruine prochaine du régime même.» (Ur en depesch från Alquier till Bonaparte 1801.)

Detta tycktes emellertid ingalunda förmå Adlerberg att misströsta. Han begärde i stället ytterligare instruktioner hemifrån, t. o. m. om en sådan sak som betalningsterminer, något som förefaller väl optimistiskt. Det torde dock kunna förklaras genom hans önskan att äga full kännedom om sin regerings avsikter, ifall det skulle visa sig, att Godoy menat allvar.

Några dagar efter det nyss relaterade samtalet med fursten hade Adlerberg turen att på en diplomatmiddag få sin plats bredvid den spanske marinministern, och med sin vanliga energi beslöt han att begagna tillfället och slå ett stort slag för sin sak. Följaktligen började här ett mindre vanligt bordssamtal. Spanjoren ansträngde sig att stanna på neutral mark och diskuterade allehanda småfrågor, under det Adlerberg hela tiden sökte få fram, vad som låg honom på hjärtat. Till slut segrade hans envishet och han lyckades få över samtalet på det, som borde varit spanjorens specialområde, den spanska flottans ställning. Det visade sig då, att ministern verkligen erhållit Adlerbergs sista not av Godoy, och att han åtminstone visste, vad affären rörde sig om. Någon åsikt hade han helt naturligt inte hunnit bilda sig om det svenska anbudet, men han gladde Adlerberg med att erkänna, att alla Spaniens marinarsenaler befunno sig i upplösningstillstånd, och att man beslutat på nytt skaffa dem nödvändigt material. Varifrån detta skulle tagas var emellertid inte bestämt. Man ville helt naturligt först få reda på, hur mycket som kunde erhållas från moderlandet eller dess kolonier, innan man inköpte något från utlandet. I fråga om byggnadsvirke, timmer etc. var han dock övertygad om att man måste gå utom Spanien, och i alla sådana fall skulle Sverige helt naturligt få försteget. Adlerberg skyndade sig då att hålla ett lovtal över det svenska järnet, som han förklarade vara det bästa i världen, t. o. m. överstigande det spanska i kvalitet; framför allt lämpade det sig för alla flottans behov. Ministern sade sig naturligtvis vara övertygad härom och lovade att framdeles återkomma till detta ämne; man riktigt ser honom sitta och skruva på sig för att undslippa den besvärlige svensken och för att inte behöva visa sin bristande sakkunskap. »Man får snart se, om han håller sitt löfte», slutar Adlerberg en smula ironiskt sin levande beskrivning över denna middagsunderhandling.

Efter detta samtal fanns det tydligen intet annat att göra än slå sig till ro och vänta, till dess spanjorerna behagade fatta ett beslut. Men sedan 14 dagar gått, utan att något hörts utav, blev Adlerberg otålig och började hemsöka marinministern för att få veta, vad denne ämnade göra. Trots upprepade besök lyckades han dock ej träffa spanjoren, och blev till slut rädd att, som han själv uttryckte det, »skada negociationens utgång, om jag låter märka för mycken otålighet». För att lugna sig själv framkastade han därför den tanken, att dröjsmålet kanske berodde på att de spanska statsmännen ville inhämta ytterligare underrättelser

om flottans tillstånd, innan de bestämde något; en tanke, som dock gav honom föga tröst.

Man torde nog inte misstaga sig, om man påstår, att Adlerberg även i detta hänseende var nitiskare än motparten. Inte nöjd med den kunskap han redan ägde om den spanska flottan, fortsatte han att söka underrättelser härom och fick hemliga rapporter från ytterligare ett antal spanska krigshamnar, alla talande i samma riktning som den redan anförda. Följaktligen ansåg han sig kunna fastslå, att om det svenska anbudet ej bleve mottaget, så berodde det antingen på »brist på tillgångar, eller också, vilket nog är att befara, på att man ej inser nödvändigheten att återställa marinen uppå en respectabel fot»; detta senare kunde i så fall härledas ur »bristande notioner om arsenalernas behof».

Till slut beslöt Adlerberg att än en gång uppsöka Godoy, med risk att fullkomligt trötta ut denne, och inställde sig därför en söndagsmorgon på furstens cour. Mottagandet såväl som audiensens hela förlopp blev det vanliga, och Adlerberg kunde utan risk ha hänvisat till redogörelsen för något föregående samtal. Efter en mängd vackra fraser fick han blott veta, att marindepartementet höll på att göra upp en noggrann förteckning över de materialier, som behövdes till flottans förnyande; när detta arbete var färdigt, skulle underhandlingen börja.

Med tanke på »spanjorernas oändliga långsamhet» ansåg Adlerberg sig dock med skäl kunna förvisa denna tidpunkt till en avlägsen framtid, helst som det spanska hovet över vintern skulle vistas ute i provinserna och alla underhandlingar naturligtvis under tiden finge ligga nere. Trots den mest välvilliga optimism måste han därför nu förtaga Gustaf IV Adolf allt hopp om ett lyckligt resultat. Den spanska oföretagsamheten förenad med en viss motvilja mot att öppet erkänna landets usla belägenhet torde som vanligt segra över rikets verkliga intressen. Endast en grundlig kännedom om det hopplösa i alla förhandlingar med Spanien kan ha förmått Adlerberg till detta erkännande, som måste bli lika smärtsamt för hans personliga som för Sveriges intressen. För sin egen del fann han dock en tröst däri att »den bäste bland härskare» rättvisligen skulle erkänna, att den olyckliga utgången inte var Adlerbergs fel, utan berodde på »de otaliga svårigheter, som varje affär möter i detta land mycket mer än i något annat.»

* * *

Fullt så hopplös, som Adlerberg nu tecknat situationen, var denna dock icke. Redan i nästa depesch kunde han nämligen inberätta, att den spanska flottans chefkonstruktör, amiral Munos, en nitisk och duglig sjöofficer, kallats till Godoy för överläggningar, som knappast kunde tänkas röra något annat än det svenska anbudet. Det blev emellertid sista ljuspunkten i denna affär, som börjat under så ljusa förhållanden och med så stora förhopp-

ningar. Under fulla två månader fick Adlerberg sedan intet annat att berätta om än intriger och motintriger samt en fåfäng väntan på svar från den spanska regeringen. Egendomligt förefaller det emellertid, att dessa intriger tyckas ha haft sin huvudkälla i ett svenskt handelshus, Gahn i Cadiz, som sedan gammalt haft något slags monopol på att förse Spanien med en hel del skeppsbyggnadsmaterial, förmodligen från Sverige. Man får inte någon högre tanke om svensk enighet, när man läser Adlerbergs upprepade klagomål häröver.

Härmed äro vi så framme vid denna långdragna affärs plötsliga slut. I hopp att genom fortsatt smickrande av Godoy nå en vändning till det bättre hade Gustaf IV Adolf genom Lagerbjelke givit Adlerberg i uppdrag att meddela fursten, att kungen skulle vara speciellt nöjd med framgång i denna fråga, därför att detta skulle ge honom ett tillfälle att »direkt till Prinsen adressera uttrycken för sin högaktning och sin ynnest». Det vill med andra ord säga, att man skulle förespegla Godoy möjligheten av att erhålla ett kungligt handbrev[1]; kanske misstar man sig inte, om man antager, att detta skulle åtföljas av någon pekuniärt mera värdefull belöning. När man känner den utomordentliga rättrådighet och rädsla för allt, som kan liknas vid smicker eller svek, som utmärker hela Gustaf IV Adolfs politiska uppträdande, så frestas man att antaga, att han tillmätt denna fråga en oerhörd betydelse, då han så öppet frångått dessa principer.

Med anledning av denna skrivelse hemifrån författade Adlerberg ännu en gång en not till »fredsfursten», där han ord för ord anförde kungens ovannämnda yttrande, tilläggande, att de voro särskilt dyrbara, därför att de kommo från huset Bourbons äldsta och trognaste bundsförvant. För övrigt anhöll han att äntligen få bestämt besked om det beslut Spanien ämnade taga. I fall det skulle bli något handelsutbyte av, behövde man i Sverige vintern på sig för att vidtaga förberedelser härtill; i motsatt fall måste kungen genast söka nya utvägar till myntrealisationens fullföljande. Det osäkra tillståndet ute i Europa kunde ju dessutom när som helst utlösa sig i ett nytt krig, som komme att hindra alla livligare handelsförbindelser mellan Sverige och Spanien.

Sålunda ställd inför den för en spanjor så obehagliga nödvändigheten att fatta ett avgörande beslut, föredrog Godoy att med ens befria sig från de efterhängsna svenskarna. I det svar han efter endast några dagar sände Adlerberg förklarade han därför, att Hans Katolska Majestät tyvärr måste avslå det svenska erbjudandet, »därför att planerna på en ny regim för marinen kanske kunde påkalla andra medel till dess förseende med material».[2]

[1] Detta framgår ännu tydligare av fortsättningen i detta brev till A.: »Vous senti bien, Mr., qu'une lettre du Roi au Prince, n'est admisible qu'après une réussité certaine. On peut cependant en tirer parti d'avance en flattant la vanité du Prince par l'espérance d'obtenir cet honneur.»

[2] Adlerbergs depesch $^{29}/_{9}$ 1802. R. A.

Att detta endast var ett svepskäl, insåg Adlerberg naturligtvis genast. Man kunde knappast bygga en flottrekonstruktion på grundvalen av en ny flottregim, vilken ännu blott var planlagd! Orsakerna voro säkerligen att söka på annat håll; de lågo antingen i brist på medel eller också i »en obegriplig likgiltighet för att återställa Spaniens nästan döende sjöstridskrafter». Kanske kommer man sanningen närmast, om man förenar bägge dessa orsaker med spanjorernas vanliga oföretagsamhet och indolens.

Någon tid efteråt fick Adlerberg reda på något, som gav en alldeles speciell förklaring på Godoys obeskrivliga långsamhet i denna fråga. Man höll nämligen i Spanien på att bilda ett stort nordiskt handelskompani, som skulle erhålla monopol på att förse den spanska marinen med alla de artiklar den kunde behöva från de nordiska länderna. Som Godoy var starkt intresserad däri och lovat det sitt beskydd, var det ganska naturligt, att han trots sina vackra ord inte kunde antaga det svenska anbudet. På så sätt hade man mot all rimlig förmodan vänt sig till absolut fel person, och förslaget kunde därför inte gärna ha fått någon annan utgång.

* *
*

Vid denna tid hade hela frågan emellertid kommit i ett helt annat läge hemma i Sverige. Vi minnas, att Gustaf IV Adolf i princip godkänt Tolls förslag till örlogsflottans reduktion, fast man t. v. uppskjutit dess förverkligande. Åtskilliga omständigheter kommo sedan konungen att ändra detta beslut.

Knappt hade Bourgoing, det franska sändebudet i Stockholm, en man som på allvar ville förbinda Sverige och Frankrike med varandra, fått reda på vad kungen och Toll hade i sinnet, förrän han beslöt att ingripa. Som han inte så noga visste, hur långt Gustaf Adolf verkligen tänkte gå, fruktade han, att man ämnade slopa hela örlogsflottan. I en konferens med kanslipresidenten von Ehrenheim berörde han därför frågan, och då denne inte kunde förneka, att man åtminstone ämnade minska denna flotta, påpekade Bourgoing, att Sverige i så fall riskerade att förlora all betydelse i stormakternas ögon. Ja, han gick så långt, att han förklarade, att Frankrike då skulle förlora allt intresse för Sverige och lämna detta land åt sitt öde. Att Bonaparte inte skulle bry sig om en makt, som inte vore beredd att med en stark sjömakt hävda sin ställning mot England, var ju naturligt.[1]

Detta var skäl, som inverkade i hög grad på Gustaf IV Adolf. Just vid denna tid pågingo betydelsefulla förhandlingar mellan Sverige och England, där vårt lands styrka låg i att, om så behövdes, kunna stödja sig på Frankrike. Som Gustaf Adolf ännu inte var på det klara med hos vilken av de bägge konkurrerande stormakterna Sverige skulle söka sitt egentliga stöd, var det av

[1] Bourgoings dep. 1802. Fr. U. A.

vikt att än så länge stå i bästa möjliga förhållande till dem bägge. Om detta kunde uppnås genom att flottreformen uppoffrades, bleve detta sista en politisk plikt.

Senare på året, då Gustaf IV Adolf alltmera började luta åt förbund med England, stärktes han ytterligare i denna övertygelse. För att kunna förmå den brittiska stormakten att ingå ett vänskapsförbund med Sverige måste detta land äga en örlogsflotta, som kunde inge England förtroende.[1] — Till dessa politiska orsaker kom slutligen en allt starkare opposition från sakkunnigt håll, som blev av verklig betydelse, då den fick amiral Cronstedt till ledare.[2]

Allt detta förmådde Gustaf Adolf att helt avstå från alla inskränkningar i örlogsflottans sammansättning, vilket blev så mycket lättare, som man ju ännu inte formellt beslutat något i den vägen. De spanska förhandlingarnas snöpliga slut kom därför ingalunda ovälkommet; i själva verket hade kungen nästan samtidigt beordrat Adlerberg att inställa dem. Godoys sista nekande svar torde sålunda endast ha kommit honom att instämma i det harmsna utrop, varmed Adlerberg avslutade sin sista depesch i detta ärende: »Det är helt enkelt olidligt att ha att göra med en dylik regering!»

Kort härefter kom det slutliga beviset på att kungen avstått från alla planer i Tolls anda, i det han i oktober 1802 påbjöd, att man skulle återupptaga nybyggnaderna vid flottan i deras fulla utsträckning.[3] Det kan endast beklagas, att de följande årens politiska händelser jämte rikets alltjämt dåliga finanser hindrade ett verkligt fullföljande av detta påbud. Härvid torde emellertid Toll ej vara helt utan skuld, ty genom de planer, för vilka här ha redogjorts, minskade han ytterligare Gustaf IV Adolfs redan förut ringa intresse för örlogsflottan och bidrog sålunda till att denna vid det ryska krigets utbrott befann sig i ett synnerligen otillfredsställande skick.

* * *

I all sin olikhet ge de här berörda planerna och förhandlingarna en god bild av den intensiva verksamhet Gustaf IV Adolf och hans rådgivare vid denna tid utvecklade för att förbättra Sveriges ekonomiska läge. Det intima sambandet mellan de ekonomiska och de politiska frågorna liksom den energi man från svenskt håll utvecklade i förhandlingarna med Spanien tyckas också ge vid handen, att Gustaf Adolf själv var djupt intresserad av dessa.

Underhandlingarna med den spanska monarkien äro också av intresse såsom ett sista försök i en 150-årig strävan från svenskt håll att åstadkomma ett ökat handelsutbyte mellan de bägge länderna och om möjligt få till stånd en handelstraktat dem emellan;

---

[1] G. Lagerbjelke till Toll 14/1 1803. L. U. B.
[2] Bourgings dep. 1802. Fr. U. A.
[3] Kommitterade för örlogsflottans förvaltn. Prot. 11/10 1802. R. A.

dessa strävanden hade emellertid tidigare liksom vid detta tillfälle strandat på spanjorernas bristande intresse. Vad man än må tycka om Johan Christoffer Tolls attack mot vår örlogsflotta, så måste man beklaga, att förhandlingarna med Spanien inte ledde till önskat resultat, då de säkerligen i hög grad motsvarade Sveriges intressen.

Herbert Lundh.

Furst Bismarcks fall och utrikespolitiken.

I belysning av nyaste memoarer och aktpublikationer.

Furst Bismarck är otvivelaktigt en av den nyare tidens största och originellaste statsmän. Hans utrikespolitiska förtjänst ligger ej endast i bildandet av det moderna tyska riket utan även i det skickliga sätt, på vilket han förstod att genom allianspolitiken som medel befästa sitt verk och inom den europeiska konserten giva det nya Tyskland en obestridd rangställning, som kan förliknas vid en diplomatisk hegemoniställning. Det var i Tyskland, som den viktiga Berlinkongressen hölls, och det var med Tyskland som medelpunkt ett nätverk av allianser uppkommo, vilka jämte ett par smärre stater, Serbien och Rumänien, omfattade alla Europas stormakter utom Frankrike.

Ehuru ingalunda de i detta väldiga allianssystem ingående fördragen voro rent defensiva, så utvisa de nyligen utgivna hemliga aktstyckena, att Bismarck icke hade agressiva avsikter utan med alliansfördragen ville grunda ett förbund för befästande av freden. Det är ej heller tu tal om att dessa fördrag under Bismarcks ledning utgjorde en stark fredsgaranti. Detta framgick särskilt under den långvariga Balkankrisen på 1880-talet, då ett krig mellan Österrike-Ungern och Ryssland höll på att bryta ut med ett tysk-franskt krig som följdkrig, troligen även med indragande av Balkanstaterna och stormakterna England och Italien, d. v. s. ett allmänt europeiskt krig.[1]

Den icke minst viktiga sidan av Bismarcks fall (mars 1890) är därför de utrikespolitiska konsekvenser detta medförde. Det är först genom de efter kriget utgivna memoarerna och aktpublikationerna, som full klarhet härom erhållits.[2]

---

[1] Se härom H. Granfelt, Das Dreibundsystem 1879—1916. Eine historisch-völkerrechtliche Studie, I: Vom Zweibund bis zum Sturze Bismarcks (1924).

[2] Den förnämsta källan är Die grosse Politik der europäischen Kabinette. (Av de utkomna delarna äro bd VI och VII de för kännedom om Bismarcks fall viktigaste.)

Memoarer: Bismarck, Gedanken und Erinnerungen, III (Berlin 1922); Lucius von Ballhausen, Bismarck-Erinnerungen (Stuttg. & Berlin 1920) —

De direkta orsakerna till Bismarcks fall härrörde som bekant från en meningsskiljaktighet mellan Bismarck och kejsar Wilhelm II beträffande den s. k. socialistlagen liksom beträffande regeringens ställning till arbetarfrågor i allmänhet. Bismarck ville gå mera hårdhänt tillväga, kejsar Wilhelm ville genom tillmötesgående gentemot arbetarna förskaffa sig popularitet.

Mindre beaktad men därför icke mindre viktig är den olika uppfattning beträffande utrikespolitiken, som rådde mellan den gamle rikskanslern och den unge kejsaren. I själva verket torde denna ur saklig synpunkt vara den djupaste orsaken till Bismarcks fall.

De personliga motsättningar, som förefunnos mellan den unge ärelystne härskaren av Guds nåde och hans av stora framgångar krönte, självmedvetne rikskansler, ha ehuru ej med det ofullständiga materialet fullt bevisbart många gånger påpekats.[1] Genom de nu utgivna källorna ha dessa bekräftats.

Den olika uppfattningen i utrikespolitiska frågor liksom om en tysk kejsares skyldigheter och rättigheter framträdde på ett tidigt stadium, närmare bestämt redan kort före Wilhelm II:s tronbestigning, då han under sin faders sjukdom var regent. Detta kom till uttryck i s. k. randanmärkningar, varmed kronprinsen-regenten försedde ej endast en från tyska sändebudet i Wien, prins Reuss, utgående rapport utan även det av furst Bismarck författade svaret härpå.[2]

Reuss redogjorde för ett samtal med den österrikisk-ungerske utrikesministern Kálnoky (apr. 1888), vari denne bl. a. antydde, att generalstabsofficerarna i Berlin och Wien (i motsats till Bismarcks energiskt poängterade uppfattning) hade rätt, då de på hösten 1887 rådde att tillintetgöra den ryska makten, innan den blev farlig. Ty man kunde med matematisk visshet räkna på ett krig med Ryssland, och en statsman måste därför förbereda sig härför.

Bismarck hade alltid hävdat, att Tyskland borde ställa sig medlande mellan de ryska och österrikiska motsättningarna på Balkan, i synnerhet som de ryska och tyska intressena (gentemot polackerna) voro gemensamma och ett krig mellan Ryssland och Tyskland, även om Tyskland segrade, icke hade något egentligt mål.[3]

Att tillintetgöra den stora ryska nationen vore — menade Bismarck i brev till kronprinsen — så mycket mer utsiktslöst, som detta på 100 år icke lyckats ifråga om den mycket svagare polska.

Ballhausen var vid Bismarcks fall preussisk jordbruksminister; G. von Eppstein, Fürst Bismarcks Entlassung. Nach den hinterlassenen, bisher unveröffentlichten Aufzeichnungen des Staatssekretärs des Innern, Staatsministers Dr Karl von Boetticher und des Chefs der Reichskanzlei unter dem Fürsten Bismarck Dr Franz Joh. von Rottenburg (Berlin 1920).

[1] Den fullständigaste utredningen om Bismarcks fall är Egelhaaf, Bismarck. Sein Leben u. Sein Werk (Stuttgart 1918), kap. V. Se vidare Lenz, Geschichte Bismarcks (München & Leipzig 1913).

[2] Die grosse Politik, VI, s. 301 f. (Reuss till Bismarck 28 apr. 1888; Bismarck till Reuss 3 maj 1888).

[3] Se H. Granfelt, a. a., kap. I och III.

Efter ett nederlag skulle Tyskland i öster få en lika revanschlysten nation, som den förut hade i väster. I övrigt räknade Bismarck med att förbundet med Österrike med hänsyn till de ultramontana, slavofila och i Ungern och Kroatien franskvänliga elementen ej var alldeles bergfast. Om Tyskland brände sina ryska skepp och hade Ryssland och Frankrike som säkra fiender, så skulle Österrike bli en mycket anspråksfullare allierad än förut och kanske få ett liknande inflytande på Tyska riket som före 1866.

Dessa synpunkter, som voro avgörande för avslutandet av neutralitetsfördraget med Ryssland (1887), det s. k. reassuransavtalet, vars främsta betydelse för Tyskland var, att det förhindrade en fransk-rysk, mot centralmakterna riktad allians och därmed ett riskfullt krig,[1] överensstämde ej med kronprins Wilhelms. Bismarcks skriftliga, väl avvägda argumentering gjorde visserligen såtillvida intryck på kronprinsen, att han i brev till Bismarck lovade att avhålla sig från vidare randanmärkningar. Men den motivering, varmed detta skedde, visar, att han ingalunda var övertygad om att generalstabssynpunkterna voro oberättigade. Med sin militäriska uppfostran och militära rådgivare (Waldersee) var han benägen för att låta dylika synpunkter gå före de politiska, i synnerhet som han ansåg, att dessa förut varit mindre beaktade. Ett krig med Ryssland vore enligt hans mening oundvikligt, och det vore bättre att utnyttja en gynnsam militärisk situation, då en sådan såsom på hösten 1887 erbjöde sig.[2]

Kort efter Wilhelm II:s tronbestigning förekom åter ett utslag av kejsarens ryssfientlighet. Kejsaren ville, att man i pressen skulle motarbeta det nya ryska lånet i Tyskland. De tyska pengarna för ryska papper ginge, ansåg han, endast till ryska krigsrustningar. Föredragande statssekreteraren i utrikesdepartementet, Bismarcks son Herbert, påpekade förgäves, att det rörde sig om en konversion av gamla ryska lån och att fransmännen eljest skulle taga lånet.[3] Så blev också fallet, och detta blev en bidragande omständighet till det senare avslutandet av fransk-ryska allianstraktaten.[4]

När man känner till hur prins Wilhelm vid flera tillfällen under 1880-talet hos ryske tsaren trätt in för Bismarcks ryssvänliga politik (Petersburg 1884, Brest-Litovsk 1886), förefaller hans förändrade hållning mycket egendomlig. Denna hållning passar också illa ihop med den engelsk-fientlighet man velat tillskriva prinsen, eftersom England var Rysslands förnämsta antagonist.[5] Den kan

---

[1] Se H. Granfelt, a. a., kap. V.

[2] Prins Wilhelms brev finnes i Bismarck, a. a., III, s. 136 f., avtryckt i Die grosse Politik, VI, s. 307; not.

[3] Bismarck, a. a., III, s. 144 f. — Huruvida det rörde sig om det s. k. lombard-förbudet (se Die grosse Politik, V, s. 330 f.) är ej fullt klart men föga sannolikt, eftersom detta var avgjort redan under den kritiska hösten 1887 med furst Bismarcks medgivande. Kejsarens samtal med Herbert Bismarck ägde rum långt senare (datum och årtal efter Bismarcks framställning oklara, men måste ha varit antingen juli 1888 eller troligare juli 1889).

[4] Tardieu, La France et les alliances.

[5] Se H. Granfelt, a. a., s. 349 f.

ej förklaras på annat sätt än att prinsen genom sina militära vänner, kanske även genom österrikiska diplomatiska inflytelser — såsom Bismarck förmodade — hade bibringats en annan uppfattning om allianspolitiken än förut.[1]

Att kejsar Wilhelm bibehöll sina generalstabssynpunkter — ehuru han tills vidare höll inne därmed — framgår av en episod, som direkt inverkade på Bismarcks fall.

När Bismarck märkte, att han ej längre i inrikespolitiken åtnjöt kejsarens liksom ej heller riksdagens förtroende, ville han draga sig från ledningen därav (som preussisk ministerpresident) och endast kvarstå som rikskansler och ledare av utrikespolitiken, på vilket område han förvärvat sig ett värdefullt kapital av erfarenhet och förtroende såväl i Tyskland som i utlandet.[2]

Ett tillbakaträdande som ministerpresident var så mycket mer nödvändigt, som kejsaren med förbiseende av Bismarck hade förhandlat med enskilda preussiska ministrar (Boetticher, Verdy)[3] och vunnit dem för sin mening. För Bismarcks åberopande av kabinettsordern av 8 sept. 1852, enligt vilken ministerpresidenten vore ledare och ansvarig för hela kabinettets politik, ville kejsaren ej böja sig.[4]

Bismarck hade redan 1873, då han under kulturkampens dagar hade att kämpa även mot de konservativa, överlåtit ministerpresidentposten åt en annan (Roon) och själv endast varit preussisk utrikesminister och rikskansler. Efter några månader fann han, att han på detta sätt som rikskansler så att säga kom att sväva i luften.[5] Han saknade den för sin ställning av riksledare nödiga överblicken över statsaffärerna. Det hade kunnat framkalla svårigheter, att rikskanslern av preussiske statsministern fått för sitt arbete i förbundsrådet och riksdagen mottaga instruktioner, till vilkas fastställande han ej hade medverkat.[6] Att Bismarck trots detta ville återuppliva ett förut föga lyckat experiment, är ett bevis för hur svårt han hade att lämna den för honom käraste och framgångsrikaste posten som ledare av utrikespolitiken i andra händer.

Det är mycket tvivelaktigt, att detta var en för kejsaren önskvärd lösning. Även i utrikespolitiken hade han, som vi sett, en egen mening, ehuru han gentemot Bismarcks obestridda auktoritet tills vidare undertryckte den. Till detta kommo autokratiska synpunkter: han ville vara sin egen rikskansler. Vissa konsulsrapporter från Kiev, vari berättades om stora ryska truppanhopningar vid gränsen till Österrike, synas därför ha kommit väl till pass. Dessa rapporter voro dels föråldrade, dels av enbart militäriskt intresse. I den mån de voro av politiskt intresse, hade de av Bismarck meddelats

---

[1] Bismarck, a. a., III, s. 142 f.
[2] Bismarck, a. a., III, s. 73.
[3] Bismarck, a. a., III, s. 62 f; Egelhaaf, a. a., s. 410.
[4] Bismarck, a. a., III, s. 87; Eppstein, a. a., s. 189; Ballhausen, a. a., s. 552 f.; jfr Egelhaaf, a. a., s. 407 f.
[5] Egelhaaf, a. a., s. 337 och 410.
[6] Bismarck, a. a., III, s. 168 f.

kejsaren, i övrigt hade de gått till generalstaben, vars uppgift det var att genom militärkabinettet för kejsaren framlägga förut obekanta fakta.[1] Då kejsaren tagit del av rapporterna, sände han till Bismarck en handbiljett, vari han beklagade, att han ej för länge sedan gjorts uppmärksam på den fruktansvärt hotande faran. Det vore högsta tid att varna österrikarna och träffa motåtgärder. Under sådana omständigheter ville kejsaren avstå från en planerad resa till Krasnoe (för sammanträffande med tsaren).

Nu är det möjligt, att faran från Ryssland, som i detta fall angick Österrike och ej Tyskland, medvetet överdrevs och att kejsaren endast utnyttjade en välkommen förevändning för att avstå från den ryska resan. Kejsaren hade nämligen genom diplomatiska rapporter erfarit, att han vid sitt senaste besök hos tsaren (Alexander III) ej gjort ett angenämt intryck, och detta hade sårat honom.[2] Hur härmed än förhöll sig, så hade genom kejsarens handbiljett ett tydligt misstroendevotum uttalats i en utrikespolitisk fråga. Kejsaren begärde, att Bismarck skulle framlägga förslag, som utgingo från övertygelsen om att Ryssland skulle börja krig, alarmera Österrike och vidtaga militära motåtgärder mot ryssarna. Brytningen hade blivit fullständig.

Bismarck lät omedelbart sammankalla det preussiska kabinettet och förklarade sig vilja nedlägga samtliga sina ämbeten. Följande dag (18 mars) ingick Bismarcks avskedsansökan, som beviljades i en så avfattad skrivelse (20 mars), att man skulle kunna tro, att Bismarck frivilligt avgick och att alla försök att avhålla honom härifrån varit förgäves.[3] Detta intryck förstärktes ytterligare av det telegram, som kejsaren (22 mars) sände till storhertig Karl Alexander av Weimar. Häri sades, att kursen bleve den gamla, ett påstående, som man har anledning betvivla och som vore riktigt under den förutsättningen, att kejsaren sökt sak med Bismarck endast för att bli kvitt en alltför självständig tjänare, för att kunna bli sin egen rikskansler. Härpå tyder den i samma telegram förekommande satsen: »Das Amt des wachthabenden Offiziers auf dem Staatsschiff ist mir zugefallen.»[4] Att kejsaren i utrikespolitiskt avseende också

[1] Bismarck, a. a., III, s. 88 f.; Egelhaaf, a. a., s. 410 f.

[2] Bismarck, a. a., III, s. 83 f. Rapporterna kommo från tyska sändebudet i London, Hatzfeldt, voro alltså andra hands informationer. Bismarck höll icke den möjligheten för utesluten, att man sökte inverka på kejsaren »um ihn gegen den russischen Streitfragen zum Feinde Russlands, also direct oder indirect zum Bundesgenossen Englands zu machen». Jämför man Hatzfeldts uppgifter med rapporterna från Petersburg, är Bismarcks förmodan fullt berättigad. Dessa rapporter (se Die grosse Politik, VI, s. 320 f.) säga om kejsarens intryck på tsaren raka motsatsen.

[3] Bismarck, a. a., III, s. 90 f.; Eppstein, a. a., s. 189; jfr Egelhaaf, a. a., s. 418 f.

[4] Egelhaaf, a. a., s. 417. Enligt denne förf., som tydligen fått sin uppgift från initierat håll men av personliga hänsyn ej uppger sin källa, lär storhertig Friedrich av Baden, kejsarens enkel, under de kritiska dagarna ha yttrat, att det rörde sig om huruvida dynastien Bismarck eller dynastien Hohenzollern skulle regera. Likaså yttrade greve Waldersee vid en frukost,

blev sin egen rikskansler framgår därav, att de kejserliga randanmärkningarna till diplomatiska rapporter nu blevo mycket vanliga, medan sådana från rikskansler Caprivi voro mera sällsynta.[1]

Men det var ej nog med en förändring från ett konstitutionellt till ett mera autokratiskt styrelsesätt. Den utrikespolitiska meningsskiljaktigheten föranledde en omläggning av kursen, som blev normgivande för allianspolitiken ända till världskrigets utbrott 1914 och Italiens avfall år 1915 från sina föregående allierade. Den stortyska strömningen hade avlöst den lilltyska i tysk politik.

Det verkliga beviset för att denna omläggning av kursen gjordes är, att återförsäkringsavtalet icke förnyades vid dess utgång år 1890 och att i stället ett närmande till England kom till stånd.

Man har ofta framställt återförsäkringsavtalet såsom en trolöshet mot Österrike,[2] och i Hohenlohes bekanta memoarer säges kejsaren ha hyst den misstanken, att Bismarck år 1890 hade velat uppge förbundet med Österrike liksom trippelalliansen för att komma till samförstånd med Ryssland.[3] Till de församlade generalerna hade kejsaren sedermera sagt, att Ryssland ville militäriskt besätta Bulgarien och därvid räknade på Tysklands neutralitet. Kejsaren kunde emellertid som trogen allierad ej lämna Österrike i sticket även med fara för att bli invecklad i ett krig med Ryssland och Frankrike.[4]

I de nu utgivna aktstyckena och memoarerna finnes intet stöd för att dessa uttalanden angående Bismarcks ryska politik äro riktiga. Skulle kejsaren verkligen ha yttrat något dylikt, så måste det antingen ha varit medvetet oriktigt eller också har han missförstått återförsäkringsavtalet. Ty i detta erkändes visserligen Rysslands historiska rättigheter i Bulgarien och Tysklands neutralitet i ett krig mellan Ryssland och Österrike-Ungern, men endast om den senare staten vore den anfallande.[5]

Bismarck hade för övrigt i sin avskedsansökan fullt klart motiverat sin allianspolitik. Han framhöll i denna, att han oaktat sitt förtroende till trippelalliansen på grund av de av irredentan förorsakade konfliktanledningarna mellan Tysklands allierade Öster-

---

där kejsaren deltog, att Fredrik den store aldrig skulle ha blivit den store, om han vid sitt regeringstillträde haft en minister av den betydelse och maktställning, som Bismarck hade (Bismarck, a. a., III, s. 35).

[1] Se Die grosse Politik, VIII f.

[2] Se framför allt Delbrück i Preussische Jahrbücher, bd 86. En motsatt ståndpunkt hade Reventlow, Deutschlands auswärtige politik (Berlin 1918), s. 15 f.; jfr Hammann, Der neue Kurs (Berlin 1918), s. 30 f.

[3] Hohenlohe-Schillingfürst, Denkwürdigkeiten, bd II, s. 465. (Hohenlohe har sin uppgift från storhertigen av Baden.)

[4] Hohenlohe, a. a., II, s. 466. (Hohenlohe har även denna uppgift från andra hand.) Egelhaaf (a. a., s. 404) refererar Hohenlohe såsom om denne själv skulle ha gjort dessa påståenden. Hohenlohe ser i stället med oro på kejsarens utrikespolitiska uttalanden.

[5] Pribram, Die Geheimverträge Österreich-Ungarns, I (1920), s. 305 f.; Die grosse Politik, V, s. 253 f.

rike-Ungern och Italien, Ungerns hållning[1] o. s. v. måste räkna med möjligheten, att denna allians skulle upplösas. Han hade därför alltid strävat efter att ej avbryta bryggan mellan Tyskland och Ryssland.[2] Med god vilja skulle naturligtvis denna motivering kunna missförstås så, att det tysk-ryska neutralitetsfördraget och icke trippelalliansen vore huvudsaken.

Återförsäkringsavtalet förnyades ej heller trots ivriga försök från rysk sida. Av de hemliga rapporterna ser det ut, som om kejsaren vid Bismarcks avgång ej hade något emot detta fördrags förnyande. Bismarcks son Herbert redogjorde sålunda (som statsekr. för utrikesärenden) samma dag (20 mars) för ett samtal med ryska sändebudet Schuvalow, varvid denne sade sig vara befullmäktigad att förnya fördraget men endast, om furst Bismarck kvarstode som rikskansler, enär man i en så hemlig angelägenhet icke ville förhandla med en ny rikskansler.[3] I randanmärkningar, som nu från kejsarens sida återupptogos, förklarade sig kejsaren ej ha något emot fördragets förnyande och undrade, varför man ej kunde förhandla med en ny rikskansler. Såväl furst Bismarck själv som hans son synas ha missuppfattat Schuvalow i denna sista punkt. Ty enligt Schuvalows egen relation av samtalet hade han sagt, att han (Schuvalow) med hänsyn till Bismarcks avgång först ville ininhämta sin regerings instruktioner.[4] Förhandlingar kommo också igång, under vilka man från ryskt håll[5] gjorde sitt bästa att komma till samförstånd för upprätthållande av ett fördragsmässigt förhållande.

Dessa bemödanden voro emellertid fåfänga. Kejsarens ändrade ståndpunkt var så tillfällig den kunde vara, eftersom redan den 25 mars understatssekreteraren i utrikesdepartementet von Berchem i ett längre memorial liksom senare (28 mars) rikskansler Caprivi avrådde från fördragets förnyande. Man var av den åsikten, att ett sådant förnyande visserligen skulle göra Ryssland odugligt för allianser men att fördragsbestämmelserna icke överensstämde med trippelalliansens anda, med det tysk-rumänska fördraget och med det tyska inflytandet på England.

Den drivande kraften vid förhandlingarnas strandande var varken Berchem eller Caprivi utan en avdelningschef i utrikesdepartementet, geheimerådet Holstein, som efter Bismarcks fall på grund

---

[1] Ungern var den del av dubbelmonarkien, som önskade ett mera aggressivt förfarande mot Ryssland (se H. Granfelt, a. a., s. 263 f.).

[2] Bismarck, a. a., III, s. 166; Eppstein, a. a., s. 189 f.

[3] Die Grosse Politik, VII, s. 3 f. — Likaledes skriver Bismarck i sina memoarer (III, s. 90), att ryska sändebudet kort före hans avgång uppsökte honom för att inleda förhandlingar om fördrag, vilka förhandlingar skulle gå om intet, om Bismarck ej kvarstode som rikskansler.

[4] Goriainow, The end of the Alliance of the Emperors. (The American Historical Review, Vol. XXIII, s. 343). Jfr Die Grosse Politik, VII, s. 3, not, och s. 20.

[5] Ryske utrikesministern Giers var särskilt en ivrig förespråkare av det tysk-ryska fördraget.

av de nyblivna ministrarnas okunnighet i hithörande frågor och sin egen rikliga erfarenhet fick ett stort, ofta avgörande men oansvarigt inflytande på den tyska utrikespolitiken. Däri ligger en förklaring till den motsättning i handlande, som man under kejsar Wilhelms regering ofta iakttog, den bekanta sicksackkursen.[1]

Holstein lyckades bl. a. genom framläggande av det tysk-rumänska fördraget,[2] med vilket återförsäkringsavtalet ej ansågs förenligt, omstämma såväl tyska sändebudet i Petersburg, Schweinitz, som tillkallats för förhandlingarna, som även Caprivi och Marschall (den senare Herbert Bismarcks efterträdare som statssekr. i utrikesdep).[3] Kejsaren ansåg, att tillräckliga skäl förelågo för avböjande av de ryska förslagen.

Avbrytandet av den traktatmässiga förbindelsen med Ryssland (»der russische Draht») var den första mera märkbara förändringen av den utrikespolitiska kursen. I stället skedde ett närmande till England — Ryssland-Frankrikes svåraste motståndare — vilket ytterligare bidrog till det fransk-ryska närmandet och som resulterade i avslutandet av den fransk-ryska allianstraktaten.

Kort tid efter Bismarcks fall avslöts med England det s. k. Helgoland-fördraget (juli 1890), enligt vilket Tyskland erhöll Helgoland i utbyte mot kolonien Sansibar, om vilken länge tvistats.[4] I och för sig behövde detta ej betyda så mycket, men det betonade känningen med England mer än Bismarck hade gjort.[5] I tyska kolonialpolitiska kretsar förde man ett häftigt språk mot detta fördrag, som skulle ha lett till att nyckeln till hela Afrika (Sansibar) utbyttes mot »byxknappen» Helgoland. Harmen blev än större, när det visade sig, att även furst Bismarck — om också mera försiktigt — ställde sig vid sidan av motståndarna till fördraget. Bismarcks språkrör, »Hamburger Nachrichten», gillade visserligen den goda avsikten att underhålla goda förbindelser med England men försäkrade, att furst Bismarck icke hade avslutit fördraget på sätt som skett. Sedermera anmärkte Bismarck gentemot den press, som ville rättfärdiga fördraget med en tidigare överenskommelse om sultanens rätt, att en huvudfordran för framgångsrik politisk uppfattning felades, den nämligen att vänta, tills det gynnsamma ögonblicket kommit.[6]

[1] Se härom Hammann, a. a., s. 55 f.

[2] Tryckt hos Pribram, a. a., I, s. 29 f.

[3] Den hjälplöshet, som karaktäriserar Bismarcks efterföljare, framgår av följande yttrande av Marschall: »Ich habe beigefügt, dass ein grosser Mann wie Bismarck auch mit solchen komplizierten Instrumenten arbeiten könne, ich als einfacher Mensch dagegen ausserstande sei, einen solchen Vertrag, wenn er je bekannt werde, unseren Verbündeten gegenüber zu rechtfertigen. Caprivi war derselben Ansicht.» (Die grosse Politik, VII, s. 10, not.)

[4] Om detta fördrags förhistoria se Die grosse Politik, IV, s. 129 f. och VII, s. 3 f. Vidare Hagen, Geschichte und Bedeutung des Helgolandsvertrages (München 1916), och densamme, Bismarcks Kolonialpolitik (1923), s. 345 f.

[5] Jfr Oncken, Das alte und das neue Mitteleuropa (1917), s. 59.

[6] Se Hammann, Der missverstandne Bismarck (1921), s. 34 f.

I England var man naturligtvis vid fördragets tillkomst nöjd med denna lösning av Sansibar-tvisten, och för utomstående tedde sig det hela som en tysk orientering åt England. Framtiden utvisade, att så icke var fallet, utan att övertagandet av denna för Tyskland strategiskt viktiga ö tvärtom kom att ingå som ett led i planer, mot vilka England blev en den skarpaste motståndare.

Bismarcks efterträdare som tysk rikskansler — general Caprivi — resonerade nämligen som soldat och f. d. medlem av amiralitetet som så, att man vid ett framtida krig måste ta alla faktorer med i beräkning och en av dessa var just Helgoland. Dess besittningstagande innebar ett stärkande av tysk försvarskraft, ett skydd för de tyska kusterna och flodmynningarna i Nordsjön. I Tysklands ägo skulle Helgoland, som städse hade bjudit ett visst skydd mot fientliga flottor, underlätta försvaret av nordsjökusterna och Tysklands farvatten och åtminstone i hög grad försvåra en fientlig blockad. General Caprivi hade också redan i slutet av jan. 1883 — han blev chef för kejserliga amiralitetet på våren samma år — hänvisat till att Nord-Östersjökanalen först genom ett tyskt Helgoland fick sitt fulla värde i händelse av krig.[1]

Ser man till vad de hemliga akterna innehålla härom, skall man finna, att förslaget om Helgoland som kompensationsobjekt utgick från engelska regeringen, att tyska regeringen först mera tveksamt, men sedermera, då man »upptäckte» öns stora militära betydelse för Nord-Östersjökanalen, med så mycket större iver upptog förslaget. Tyska regeringen synes ha velat göra vilka eftergifter som helst för att få ön, helst med ett så snabbt avgörande som möjligt.[2]

Helgolandfördraget hade sålunda en anstrykning av misstänksamhet icke endast mot Frankrike, vilket vore förståeligt, utan även mot den främsta och närmast liggande sjömakten, England. Det innebar alltså ingen tysk orientering åt detta land.

Att England fortfarande ställde sig avvaktande till trippelalliansen i sin »splendid isolation» sammanhängde närmast med att den tyska politiken i eget politiskt-ekonomiskt intresse alltmer tydligt tog parti för Österrike-Ungern och dess Balkanintressen. Då Englands motstånd mot de ryska expansionssträvandena på Balkan icke minst haft sin grund i den fara, som låg i att lämna en stor och mäktig enhetsstat, nämligen Ryssland, kontrollen över den viktiga ekonomiska farled, vars medelpunkt var Konstantinopel,[3] är det klart, att det icke med lugn kunde motse, att det än mäktigare Tyskland med Österrike-Ungerns politiska makt och inflytande som stöd övergick till en aktiv Balkanpolitik i akt och mening att skapa

[1] Hammann, Der neue Kurs, s. 19 f.

[2] Die grosse Politik, VIII, s. 16 ff. (Tyske underhandlaren, Hatzfeldt, aktade sig naturligtvis nogsamt för att synas alltför ivrig, då detta kunnat förråda den utomordentliga vikt man från tysk. sida fäste vid att få Helgoland.)

[3] H. Granfelt, a. a., s. 255 o. 332 f.

sig en ekonomisk intressesfär i det vidsträckta Turkiet med dess angränsande vasallstat Egypten.[1]

Detta perspektiv framträdde endast otydligt i början. Man fick så småningom veta, att ett rysk-tyskt neutralitetsfördrag existerat, och att detta ej förnyats vid Bismarcks fall, därför att man ansåg sig handla illojalt mot sin allierade Österrike-Ungern.[2]

Skillnaden mellan den gamla och den nya tyska kursen var alltså den, att de fina trådar, som mer eller mindre fast sammanknöto trippelalliansen med England och Ryssland, avklipptes.[3] I stället lade man vikt vid att göra alliansbandet mellan de tre egentliga allianssstaterna — den inre ringen eller kärnan i 1887 års allianssystem — Tyskland, Österrike-Ungern och Italien, så mycket fastare. Man hade tydligen därvid icke fullt klart för sig, att dessa utomstående stormakter, England och Ryssland, frigjordes för nya alliansbildningar, liksom ej heller det sammanhang, som den italienska politiken, betingad av Italiens strategiska läge, hade med den engelska.[4] Militära och ekonomiska synpunkter blevo efter Bismarcks fall dominerande över tyska utrikespolitiken.

Helge Granfelt.

Underrättelser.

— På initiativ av H. K. H. Kronprinsen och under hans omedelbara medverkan har nyligen upprättats »Svenska institutet i Rom». Dess uppgift är att bringa svensk kultur i levande beröring med antikens kultur genom att direkt förmedla kunskap och främja forskning i denna och att i övrigt tjäna den humanistiska forskningens samt konstens intressen. Institutet, som är upprättat tillsvidare för en tid av tre till fyra år på grund av för denna tid gjorda privata donationer, står under ledning av en styrelse under H. K. H. Kronprinsens ordförandeskap; övriga medlemmar representera klassisk fornkunskap, historia, konsthistoria och utövande konst. Föreståndaren, som utses av styrelsen, är skyldig att idka själv-

---

[1] Hammann, Der missverstandne Bismarck, s. 33 f.

[2] Se Hammann, Der neue Kurs, s. 28 f.; Plehn, Bismarcks auswärtige Politik (1920), s. 317 f.

[3] Ententerna av år 1887 mellan England, Italien och Österrike-Ungern hade ju tillkommit genom Bismarcks förmedling. (Se Granfelt, a. a., kap. V.)

[4] Se Granfelt, a. a., s. 196. — I »Hamburger Nachrichten» betonade Bismarck efter sin avgång upprepade gånger, att England i Medelhavet vore hänvisat till Italien och Italien i än högre grad till England. Italiens utträde ur trippelalliansen vilade därför ej i Frankrikes utan i Englands händer. Se Hoffmann, Fürst Bismarck 1890—98 (1913), II, s. 256 f.

ständiga arkeologiska studier och handleda mera framskridna studerande och forskare på detta område. Vid institutet fästas studerande, forskare och konstnärer genom stipendier, i den mån dylika stå till förfogande, men även andra nordiska vetenskapsmän och konstnärer äga att inskrivas vid institutet. Institutet träder i verksamhet den 1 januari 1926; till föreståndare har utsetts docenten i klassisk fornkunskap och antikens historia vid Uppsala universitet, fil. d:r Axel Boëthius, vilken för övrigt redan sedan april 1925 befinner sig i Italien.

De stora kulturländerna ha som bekant redan sedan decennier tillbaka upprättat arkeologiska institut, vilka utgjort centralpunkter för forskning, utgrävning och undervisning. Svenska antikforskare ha visserligen med stor välvilja mottagits i dessa institut, men naturligtvis ha de dock längtat efter ett eget. Det är sålunda ett gammalt önskemål, som nu tagit fast form. Och om det visserligen i första hand är antikforskning, som är det nya institutets mål, kunna dock också historici och andra vetenskapsmän där påräkna hjälp och stöd vid forskningar i Rom och Italien.

— Professor Birger Nerman, vilken sedan åtskilliga år i ett flertal böcker och uppsatser behandlat ämnen ur Sveriges äldsta historia, har nyligen sammanfattat och ytterligare utvidgat sina forskningar på ifrågavarande område i ett större arbete, *Det svenska rikets uppkomst* (Föreningen för svensk kulturhistoria, Böcker n:o 6, Stockholm, Generalstabens Litografiska Anstalt, 1925). Man mottager med tacksamhet denna utförliga exposé över ett komplex av historiska frågor, vilka under senaste år från olika håll blivit föremål för en synnerligen livlig vetenskaplig diskussion. Ur det omfattande innehållet skola särskilt framhållas de partier, vilka avse Sveriges historia under 400—700-talen. Fahlbecks i våra dagar av Curt Weibull återupplivade »geatas»-teori (»geatas» = jutar) avvisar förf. — såsom det synes med all rätt — och hävdar den gamla uppfattningen, att »geatas» äro identiska med götarna och närmast västgötarna. På åtskilliga punkter ger förf. Knut Stjernas vittgående hypoteser en säkert välbehövlig modifiering. Rörande den svenska konungalängden och rikets yttre öden under dessa århundraden litar förf., såsom redan av hans tidigare arbeten framgått, i vidsträcktaste omfattning till den senare historiska traditionen. För visso har förf. givit goda skäl för sin åsikt, att den historiska traditionen i mycket förtjänar betydligt större beaktande än den moderna historieforskningen låtit komma den till del. Det förefaller dock diskutabelt, huruvida förf:s höga uppskattning av traditionsstoffets *detaljer* låter sig vetenskapligt försvaras. Framför allt krävdes på detta område en djupgående komparativ källgranskning, vilken läte de olika källornas förhållande till varandra klart framträda och möjliggjorde ett bedömande av vilka uppgifter som med någon sannolikhet återgå på ursprunglig, självständig tradition.

— I en uppsats i Saga-Book of the Viking Society for Northern Research betitlad *Celtic Tribes in Jutland?* har professor Alexander Bugge närmare utfört sin redan tidigare antydda uppfattning, att keltiska stammar vid olika tillfällen trängt långt in bland de germanska folken, och att särskilt de historiskt bekanta cimbrerna och teutonerna i själva verket varit av keltiskt ursprung. Uppfattningen, vilken ingalunda saknar anknytning i äldre forskning, blir av speciell räckvidd, då den förbundits med ett hävdande av detta keltiska inslags stora betydelse på det religiösa området. Sålunda skulle den sedermera även i Norden livligt omfattade Nerthus-kulten i mycket återgå på keltiska inflytelser.

— Av Olaus Magnus' *Historia om de nordiska folken*, utgiven genom Michaelsgillet, har under innevarande år fjärde delen utkommit (Uppsala & Stockholm, Almqvist & Wiksells Boktryckeri-A.-B., 1925). Översättare av denna del hava varit bibliotekarien Robert Almqvist, docenten Gösta Thörnell och lektor Clemens Cavallin, varjämte ett flertal andra personer medverkat vid textens överseende och korrigerande. Man hoppas nu att snart erhålla även det utlovade femte bandet, omfattande kommentarer och fullständiga namn- och sakregister till alla delarna.

— Av det stora verket *Bjärka—Säby och dess ägare* av Holger Rosman, vars första del nyligen i Historisk Tidskrift blivit föremål för en utförlig anmälan, har numera även det andra bandet utkommit (Stockholm, Svenska kyrkans Diakonistyrelses förlag, 1924). Detta band för egendomens och dess ägares öden från början av 1500-talet fram till senare hälften av 1700-talet. Bland ägarna märkas särskilt fem generationer av släkten Natt och Dag samt Germund Cederhielm och hans arvtagare; ingen av dessa kan dock naturligtvis i allmän betydenhet mäta sig med förgrundsfiguren i Bjärka—Säbys medeltida historia, Bo Jonsson (Grip). Beträffande källforskning och historisk framställning kan i korthet sägas, att det andra bandet värdigt fullföljer det första. Förf. gör några beaktansvärda inlägg ifråga om de båda ekonomiska systemens — penninghushållningens och naturahushållningens — kamp med varandra i Sverige under senare delen av 1600-talet och om reduktionens betydelse i nedrivande riktning. Förf. har också gjort intressanta undersökningar angående en storgodsägares inkomster under äldre tider och möjligheten att jämföra dessa med motsvarande förhållanden under närvarande tid. De lämnade biografierna åsyfta icke blott vederbörande egendomsherrars verksamhet såsom jorddrottar, utan även deras insats i tidens offentliga liv, varför verket blivit av stor betydelse för tidens historia i flera olika riktningar. Arbetets illustrationer och typografiska utstyrsel fylla de högst ställda anspråk.

— Ur Värmland Förr och Nu (Karlstad, Nya Wermlands-Tidningens Aktiebolag, 1925) må framhållas en uppsats av Sixten

Samuelsson om *Daljunkern och Värmland.* Förf. är i tillfälle att publicera ett förut otryckt brev av daljunkern av den 14 april 1527, ställt till inbyggarna i Värmland. I detta sammanhang påpekar förf., att traditionen rörande daljunkerns rätta börd med säkerhet är oriktig. Den av Gustav Vasa omtalade »stalldrängen» Jöns Hansson var en dräng i Peder Sunnanväders tjänst men ingalunda identisk med daljunkern. Vem denne senare i verkligheten var hava vi för närvarande ingen aning om.

— Under redaktion av professor Georg Brodnitz pågår sedan några år tillbaka utgivandet av en *Handbuch der Wirtschaftsgeschichte.* Hittills utkomna äro *Englische Wirtschaftsgeschichte,* I, av G. Brodnitz (Halle 1918) och *Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters* av professor Rudolf Kötzschke (Jena 1924). Brodnitz, som för sin översikt av Englands medeltida ekonomiska historia kunnat bygga på den rikhaltiga engelsk-ekonomiska litteraturen, har givit en klar och intressant framställning av grundlinjerna i Englands äldsta ekonomiska liv. Måhända skulle likväl kunna anmärkas, att B. ej lyckats att nå fram till en fullt tillfredsställande analys av den invecklade medeltida engelska samhällsbyggnaden från social-juridisk och därmed sammanhängande social-ekonomisk synpunkt. Kötzschke har för sitt arbete stått inför en uppgift av oerhörd omfattning och räckvidd, i det han haft att praktiskt taget söka bemästra hela den europeiska medeltidens ej blott social-ekonomiska utan även i vidsträckt mått politiska historia. En varm éloge måste ägnas förf. för det högst förtjänstfulla sätt på vilket han löst sin svåra uppgift. Hans arbete har i själva verket blivit en djupgående behandling av alla de europeiska folkens samhällsliv under medeltiden med fäst hänsyn till samtliga viktigare historiska problem. För medeltidsforskaren blir detta verk den förträffligaste hjälpreda vid orienteringen i förekommande spörsmål. Att anmärkningar sedermera på den ena eller den andra punkten kunna framställas, är vid ett arbete av denna karaktär helt naturligt. För en nordisk historiker ligger det nära till hands att påpeka, att förf. i allmänhet förbigått vad man brukar kalla »den ekonomiska politiken»; han skulle härvid kunnat med stort utbyte studera den svenske forskaren professor Heckschers arbeten.

— I Historisk Tidskrift 1915, s. 120 ff., lämnades en översikt över nyutkommen litteratur om grekiska inskrifter. Därvid berördes också i förbigående Berlinakademiens grekiska inskriftsverk, *Inscriptiones Græcæ* (*I. G.*). Detta stora Corpus består av 14 avdelningar, av vilka de flesta numera föreligga i moderna, tillförlitliga editioner; somliga avdelningar som t. ex. Kreta ha dock ännu icke kunnat påbörjas. Delos och Delphi hade Académie des inscriptions i Paris övertagit; av Delos hade före kriget två fasciklar utkommit, och för Delphi uppger Berlinakademien alltjämt: »edentur consilio et

auctoritate Academiæ Franco-Gallicæ.» Låtom oss hoppas, att så också blir fallet. Som de centralaste och för den allmänna historiska forskningen betydelsefullaste torde man ha rätt att beteckna de attiska delarna av Corpus. Länge har en ny upplaga varit förberedd; för att underlätta och påskynda arbetet har den planerats såsom en *editio minor*, d. v. s. med texterna endast i omskrift, icke i majuskeltyper, vilka för övrigt ofta nog för den mindre förfarne kunna vara missvisande och vilseledande.

Inom den attiska epigrafiken brukar man urskilja två perioder: den äldre omfattar inskrifter, skrivna med det inhemska attiska alfabetet, den yngre inskrifter med det ioniska alfabetet, vilket under loppet av femte och fjärde århundradena uttrangde de äldre epichoriska alfabeten på fastlandet och vann allmänt burskap i de grekiska särstaterna. I den attiska epigrafiken är skiljoåret Euklides' archontatår, 404/3, då det nya alfabetet genom Archinos' dekret officiellt erkändes i Aten.

Som förut meddelats (1915, s. 121), utgav Johannes Kirchner år 1913 en första fascikel av de eftereuklideiska inskrifterna, innehållande de attiska dekreten fram till år 229 f. Kr., *Inscriptiones Græcæ. Vol. II et III, editio minor. Pars I. Decreta continens. Fasc. I. Decreta annorum 403—229 a. Chr.* 1913; år 1916 kom den andra fascikeln, innehållande dekret senare än nämnda år. Den som något känner Johannes Kirchners järnflit och ihärdighet, tvivlar icke på att också fortsättning i sinom tid följer.

År 1873 samlade Adolf Kirchhoff de då kända föreuklideiska inskrifterna, *Inscriptiones Græcæ I.* Väl ha sedermera supplementband utgivits, år 1877, 1887, 1891. Men dels var denna splittring på flere — icke alltid just så praktiskt inrättade — volymer ytterst obekväm, dels har ju genom nya, rika fynd i Attikas jord och genom den fortskridande forskningen, främst genom den geniale österrikaren Adolf Wilhelms vägröjande arbeten, den föregående editionen starkt antikverats. Friedrich Hiller von Gærtringen, den framstående tyske epigrafikern, vilken förut utgivit en rad volymer i Berlinakademiens Corpus, senast 1913 Arkadien, åtog sig så den krävande och nödvändiga nybearbetningen. Men kriget kom hindrande emellan. År 1920 kunde Hiller emellertid företaga den efterlängtade studieresan till Aten, och redan fyra år därefter, juli 1924, framlade han resultatet av sitt arbete, *Inscriptiones Græcæ. Voluminis I editio minor.* Berolini 1924. 393 sidor. Visserligen äro av de här samlade 1086 inskrifterna endast ett tjugotal förut opublicerade. Men tillsatsen av nya fragment till förut kända inskrifter, hopsättningen av förut *disiecta fragmenta*, den omsorgsfulla revisionen av läsningar, nya suppleringar och tolkningar och kanske framför allt samlandet inom två pärmar av hela inskriftsmaterialet för den äldre attiska tiden — allt bidrager till att göra den nya volymen till en ojämförlig urkundbok för Atens äldre historia. Dessa inskrifter ge oss ju autentiska dokument, som fylla ut och verifiera den ofta så ofullständiga och bristfälliga bild, som de gamla auk-

torernas verk tecknat. För att taga blott ett exempel: när Ulrich Kœhler i sin berömda avhandling *Urkunden und Untersuchungen zur Geschichte des delisch-attischen Bundes* (Berlin 1869) samlade och genomarbetade alla tributlistor rörande det första attiska sjöförbundet, lades därmed en fullständigt ny grund för kännedomen om denna viktiga period i Greklands historia. Alla områden av statslivet omfatta dessa inskrifter i *I. G. I.* Vi finna statsfördrag och statsbeslut, lagar och domar, beslut av demer, fratrier och andra förband. Därtill komma ämbetsmannaurkunderna: skattmästares och tempelförvaltares, byggkommissioners och varvsmyndigheters inventar och räkningar. Dessutom äreinskrifter och — en just i det äldre Aten rikt företrädd grupp — votivinskrifter och åtskilligt annat, som belyser Atens politiska, sociala och ekonomiska historia.

Värdet av den nya volymen förhöjes genom utgivarens tillägg av attiska annaler, *fasti Attici*, där han kronologiskt ordnat upp Atens historia under sjunde, sjätte och femte århundradena — en icke endast för epigrafikern av facket, utan för varje historiker särdeles nyttig sammanställning. Förträffliga indices — Hiller har alltid excellerat i sådana — och till sist en, också kronologiskt ordnad, förteckning över litteraturen rörande ämnet under de gångna hundra åren avsluta denna del av *I. G.*, med vilken Hiller von Gærtringen och Berlinakademien återigen gjort sig högeligen förtjänta av epigrafikers och historikers tacksamhet.

E. N—n.

— År 1922 utgav den flitige arkivforskaren H. Leclercq ett digert arbete över Ludvig XV:s förmyndarstyrelse under titeln *Histoire de la Régence pendant la Minorité de Louis XV* (Librairie Ancienne Honoré Champion, Paris), som nu, ehuru en smula sent, anmäles för svenska läsare. Arbetet består av tre volymer, vardera å omkring 500 sidor, och omfattar tiden från och med Ludvig XIV:s död till och med hertigen-regentens frånfälle den 2 december 1723. Det ämne L. behandlar har redan förut varit föremål för många framstående historikers intressen. Framför allt bör då nämnas P. Lémontey, vars »Histoire de la Régence et de la Minorité de Louis XV» med fog av Leclercq omnämnes såsom det mest förtjänstfulla tidigare arbetet, vilket han enligt utsago icke vill bringa i misskredit utan fastmer förtydliga och komplettera. Andra arbeten över ifrågavarande tid ställer han sig emellertid ganska skeptisk till, och de franska historikerna Marmontels[1] och Capefigues[2] produktion anser han inte ens förtjänt av att ifrågakomma i en bibliografi. Leclercq rör sig med ett ofantligt källmaterial, som dock till vissa delar redan förut bearbetats och legat till grund för de ovan nämnda arbetena om »la Régence». Han synes hava bedrivit omfattande arkivstudier såväl i Paris som i Simancas och

[1] Histoire de la Regence du Duc d'Orléans, Paris 1805.
[2] Philipp d'Orléans, Regent de France, Paris 1838.

anser sig genom dessa ha kommit till resultat, som på många håll avvika från den hävdvunna uppfattningen. Det största bidraget till Leclercqs arbete ha givetvis memoarerna lämnat. Ur memoarerna hämtar Leclercq stoff till alla de till antalet oändliga detaljer, såväl viktiga som oviktiga, varav hans böcker överflöda och vilka stundom komma det i stort sett intressanta arbetet att verka ytterligt tröttande på läsaren. Som helt naturligt är, har Saint-Simon fått släppa till det mesta, och hänvisningarna till hans memoarer äro legio. Men även många andra memoarer ha varit viktiga källor för Leclercq. Bland dem må särskilt nämnas »Les Mémoires de Torcy». En viktig källa är även »Le Journal de Dangeau», d. v. s. den detaljerade dagbok, som Dangeau förde alltifrån den 1 september 1715 till den 16 augusti 1720, och som utnyttjades redan av Saint-Simon. Andra mera okända dagboksförfattare, som mera giva en skildring från det pulserande livet omkring dem, ha i hög grad beaktats av Leclercq och dragits fram i ljuset. Detta står i relation till det av honom inledningsvis påpekade faktum, att anekdoter, nidvisor, kvickheter och skandaler äro nödvändiga i en detaljerad skildring av en tidsepok, ty allt detta giver, som han själv uttrycker sig, »colore et parfume» åt densamma.

Leclercq kallar sitt arbete för de första kapitlen i en historia över den franska revolutionen. Därmed har han velat sagt, att revolutionstidevarvet i Frankrike börjar redan år 1715 och att »la Régence» absolut är att betrakta som den första epoken i nämnda tidevarv. Denna uppfattning löper som en röd tråd genom hela arbetet, och Leclercq strävar därför städse efter att sätta regenttidens mångskiftande händelser i en viss relation till denna sin åsikt.

Leclercq skildrar på ett intressant och medryckande sätt det inrikespolitiska läget i Frankrike vid Ludvig XIV:s död och den utomordentliga skicklighet, med vilken hertig Filip gick till väga för att nå sitt mål och slutgiltigt krossa hertigen av Main — Ludvig XIV:s naturlige son med madame Montespan, vilken i den avlidne konungens testamente befunnits vara beklädd med den faktiska makten — hur han associerar sig med de mot Main fientliga partierna, högadeln och parlamentet i Paris, inför demokratiska förändringar i statsskicket för att binda dessa partier vid sig, för att slutligen, när hertigen av Main efter prinsens av Cellamare sammansvärjning slutgiltigt var bragt ur spelet, återtaga alla förut gjorda medgivanden och återupprätta den gamla envåldsregimen. Av synnerligt intresse är skildringen av det förvaltningssystem, som hertigen-regenten organiserade, sedan han genom kuppen den 2 september 1715 fått konungens testamente förklarat ogiltigt. Detta system påminde i hög grad om den förvaltningsorganisation som kännetecknar vår frihetstid, och inflytande från Frankrike vid dennas utbildande torde nog också med fullt fog kunna påvisas.

Regenttiden innebar även en stor omvälvning på utrikespolitikens område, vilken framför allt resulterade i förbundet mellan England och Frankrike 1716. Förbundet blev ytterligt impopulärt.

i Frankrike, och framför allt den gamla skolans diplomater, det s. k. gamla hovet, stretade emot allt vad de kunde, när det gällde att följa de nya riktlinjer inom utrikespolitiken, som blevo en given följd av förbundet med England. Det blev nu en seg strid mellan å ena sidan Dubois och å den andra sidan »den gamla skolan», en strid som ej fördes offentligt och som äntligen, efter massor av intriger och ränker, förde till seger för Dubois och förskaffade honom den ledande ställningen i Frankrike såsom regentens allenarådande minister.

Leclercq sysslar mycket med att uttömmande försöka karaktärisera de personer, som framför alla andra satt sin prägel på regenttidens epok. I många fall har detta sitt stora intresse, men i fråga om huvudpersonerna, hertigen av Orléans och kardinal Dubois, har han knappast kunnat framdraga något nytt. Det hela blir här snarast ett beriktigande av den hävdvunna uppfattningen. Regenten skildras sålunda såsom den begåvade furstesonen, som tidigt genom en förvänd uppfostran fått fritt utveckla sina dåliga egenskaper och sin smak för utsvävningar, vilket i hög grad förslappade hans redan av naturen ganska svaga viljekraft och handlingsförmåga. Dubois åter är för Leclercq den verkliga strebertypen, som åsidosatte alla hänsyn, när det gällde att skapa sig själv materiella fördelar. Han verkar dock sympatisk i ett avseende, och det är i sin trohet mot regenten, vilket väl även det dock har sin förklaring i det förhållandet, att regentens framgång var hans framgång och regentens fall betydde hans eget fall.

I andra och tredje volymerna knyter sig intresset huvudsakligen till skotten John Law och de våldsamma finansiella omvälvningar, som blevo en följd av hans verksamhet i Paris åren 1716—1720. Law framstår i stort sett som den tragiska personen, som ville alla väl men som genom sin sangviniska läggning och det hänsynslösa utnyttjandet från högre ort av hans finansplaner kom att bliva för den allmänna opinionen en exponent för regenttidens lättsinniga och svindellika finanspolitik. Leclercq ger en utmärkt och livfull skildring av den penningfeber, som grep var och varannan människa i Paris under denna tid. Den obetydliga gatan Rue Quincampoix, där Indiska kompaniets lokaler voro belägna, blev med ens Paris' viktigaste gata, där hertigar och pärer av Frankrike trängdes med månglerskor från salutorgen och skreko sig hesa i sin iver.

Några nyheter angående Frankrikes förhållande till Sverige under regenttiden, som på något sätt kunde komplettera P. Sörenssons avhandling »Sverige och Frankrike 1715—1718» och C. G. Malmströms »Sveriges politiska historia», finner man ej. I en liten detalj bringar dock Leclercq en välkommen upplysning. Därmed förhåller sig sålunda. Samtidigt som franska regeringen i slutet av år 1720 förklarade sin beredvillighet att hjälpa Sverige vid de blivande förhandlingarna med Ryssland, fick man i Stockholm kännedom om att den franska ministern i Konstantinopel, Bonnac, varit det ryska

sändebudet därstädes, Alexei Daschkov, behjälplig att få Pruthfreden förlängd till evig fred, varvid Bonnac öppet motarbetat det engelska sändebudet, som gjorde allt för att förmå turkarna till krig mot Ryssland, emedan trycket på Sverige därigenom skulle lättas. Man trodde i Stockholm allmänt, att regenten härvidlag spelat under täcke med tsaren. Leclercq visar emellertid, att Bonnacs handlingssätt knappast var beroende på uttryckliga order från Paris, utan var en följd av att Bonnac, som hade en ganska självständig ställning i Konstantinopel, var en diplomat, tillhörande den gamla skolan, som ej kunde förmå sig till att samarbeta med den engelska diplomatien — för övrigt försvarade sig Bonnac med att turkarna själva ville ha fred och verkligen behövde fred för att hämta krafter. Angående freden i Nystad upprepar Leclercq de gamla påståendena, att fredsslutet fördröjdes genom de svenska underhandlarnas stora snikenhet och begär efter mutor, en fråga som för länge sedan borde varit bragt ur världen genom den av Carl Gustav Malmström i hans ovannämnda arbete framställda, på noggranna forskningar stödda rehabiliteringen.

H. W.

— Den på kolonialpolitikens område flitige norske forskaren Anton Mohr, som för ett par år sedan i serien »Det nittonde århundradet» utgav en knapphändig, populär översikt över *Det nittonde århundradets kolonialpolitik*, har i en volym med titeln *Kampen om Nilen 1882—1898* (H. Aschehoug & Co., Kristiania 1923, 324 s.) upptagit till utförligare behandling specialproblemet om den brittiska politikens verksamhet i nordöstra Afrika. Mohr opponerar sig mot den från vissa håll både i Frankrike och Tyskland drivna satsen, att England vid mitten av 1880-talet skulle planmässigt ha inriktat sig på att göra Egypten till en brittisk koloni. Han finner inga tillräckliga bevis härför och gör i stället gällande, att engelsmännen steg för steg uppmuntrats härtill, först genom den oväntat lätta erövringen av landet och sedan genom olika tillfälliga omständigheter. Blott genom en tillfällighet hade engelsmännen kommit att ensamma, d. v. s. utan samverkan med fransmän och italienare, sätta sig i besittning av landet. Egypten var endast en station på vägen till Englands längre österut liggande besittningar, och det hade intresse för England endast såtillvida att det för Suezkanaltrafikens skull icke finge råka i anarki. Ännu hade det liksom Sudan på grund av Afrikakontinentens jämförelsevis outforskade tillstånd och ovissa uppdelningsmöjligheter icke någon mera vidsträckt politisk betydelse. Från engelskt håll talades det också upprepade gånger om att Egypten skulle utrymmas. Under årtiondet efter 1884 förändrades emellertid situationen. Afrika uppdelades mellan olika europeiska makter i bestämt avgränsade kolonier eller intressesfärer. Samtidigt antog Cecil Rhodes' stora plan på en Kap—Kairo-bana allt fastare former. Förf. tillmäter denna fråga en avgörande betydelse för Englands beslut att kvarstanna i Egypten och

Sudan. Hämndkriget mot Gordons banemän, som ständigt uppskjutits och som, när det 1896 igångsattes, närmast föranleddes av den hotande aktivitet, som utvecklades både av dervisjerna, abessinierna, italienarna och fransmännen, fick genom Kap—Kairoprojektet en realpolitisk bakgrund, då kampen nu kom att gälla erövring av ett för det stora järnvägsföretaget nödvändigt område. Mohr betonar Englands konsekventa strävan att hindra andra makters expansionsförsök tvärs över Afrikas kontinent. 1887 hade det genom fördrag med Bechuanaland spärrat vägen för tysk frammarsch österut från Tyska Sydväst-Afrika. 1891 hade det avklippt försök att förbinda Portugals väst- och östafrikanska besittningar. 1894 fullföljde det samma strävan genom Ugandas proklamering till brittiskt protektorat och genom ett visserligen på grund av tyska protester inhiberat förslag till arrendering av ett till Kongostaten hörande område mellan Tanganyikasjön och Albert Edward-sjön. Och slutligen kom det kraftiga hejdande av Frankrikes kolonialplaner vid övre Nilen, som betecknas av Fashodaaffärens för Frankrike snöpliga utgång. Allt detta åsyftade enligt förf. skapandet av de territoriella förutsättningarna för det stora banprojektet.

Mohrs synpunkter på problemet i fråga ha sitt stora intresse. Ännu torde dock bristen på verkliga källor till historien om det stora järnvägsföretagets inverkan på Storbritanniens afrikanska politik vid denna tid förhindra några säkra slutsatser. Föga synes emellertid vara att invända mot förf:s tes, att Egypten först så småningom fick sin för England nära nog omistliga karaktär, om också ett och annat återstår att utreda även på denna punkt.

L—ts.

Översikter och granskningar.

Judarnas historia i Sverige. Av Hugo Valentin. XV + 572 s. Sthlm, Bonnier, 1924.

Urkunder till judarnas historia i Sverige. Av Hugo Valentin. 131 s. Sthlm, Bonnier, 1924.

Lektor Valentins framställning av judarnas historia i Sverige är tillkommen på initiativ och med pekuniärt understöd från svenskt-judiskt håll. Hans verk är frukten av mångårigt arbete, grundar sig på en omfattande forskning och spänner över en väldig tidrymd: alltifrån handelsförbindelserna mellan vikingatidens svenskar och de judiska kazarerna i södra Ryssland ända till 1920 års folkräkning i Sverige. Tyngdpunkten faller helt naturligt på de sista århundradena.

Sedan de nyssnämnda äldsta svensk-judiska förbindelserna upphört, dröjde det ända till stormaktstiden, innan svenskar och judar åter trädde i någon egentlig beröring med varandra. Under inflytande av det alltmera dominerande merkantilistiska åskådningssättet började på 1600-talet statsmännen i åtskilliga länder att i strid mot kyrkligt nit och populärt judehat gynna judarnas bosättning på sitt område, därtill drivna av strävan dels att i kapitalstarka judar få lämpliga skatteobjekt, dels att engagera judiskt kapital i den av staten protegerade industrien. Även i Sverige finnas spår av en dylik utveckling. Förslag om invandring av s. k. sefardiska judar (»portugiser») framställdes flera gånger under stormaktstiden från såväl kristet som judiskt håll och anknöto sig först till planerna på att skapa och utveckla en svensk världshandel och göra Göteborg till centrum för denna. Såsom gynnare av dessa strävanden angiver förf. Salvius, vilken under sin långvariga vistelse i Hamburg veterligen trädde i förbindelse med där bosatta judar. Planen synes däremot ha ivrigt bekämpats av Axel Oxenstierna, och på motståndet från denne och från den ivrige kalvinisten Wilhelm Usselinx torde enligt förf:s mening det judiska invandringsprojektet ha strandat. Under 1600-talets senare hälft avhöras inga dylika försök, och genom ett kungligt brev av den 3 dec. 1685 (»Sveriges första judelag») förordnades, att inga judar fingo tålas i Stockholm eller annorstädes i riket. Däremot åtnjöto omvända

judar samma förmåner som andra utlänningar och gynnades t. o. m. på olika sätt av staten och enskilda. Ett intressant exempel på den judemission, som bedrevs, är det stora judedopet i Tyska kyrkan i Stockholm 1681, förevigat genom en beskrivning av dopförrättaren, kyrkoherden Bezelius. Bland omvända judar omtalar förf. Isak Zebulon, en av skalden Topelius' stamfäder, Gustav Mikael Renatus, som belönades för sin omvändelse med formlig livstidspension och blev fader till ett par berömda karolinska krigare, samt ett antal akademiska språkmästare i Uppsala och Lund; bland de senare märkes Christian Petter Löwe, känd genom en 1732 utgiven skildring av judarnas religion och hos dem brukliga kyrkliga ceremonier, varav förf. anför några intressanta prov.

Ett kapitel för sig, som egentligen föga har med den svenska historien att göra, är drottning Kristinas judevänliga tänkesätt och judiska förbindelser. Det första exemplet härpå var anställningen av den berömde Benedictus de Castro som hennes läkare — Castro var, säger förf., den förste med säkerhet till namnet kände jude, som beträtt Sveriges jord. Även med Menasseh ben Israel, näst Spinoza århundradets mest berömde jude, stod Kristina i förbindelse, dels skriftligen, dels personligen under hennes vistelse i Antwerpen efter tronavsägelsen. De ryktbaraste av Kristinas judiska förbindelser voro dock de, som hon kort efter abdikationen inledde med Diego Texeira och dennes son Manoel Texeira, vilka efter varandra blevo hennes »residenter» i Hamburg och hovbankirer, i vilka egenskaper de på mångahanda sätt kunde profitera av drottningens och den svenska statens mäktiga beskydd.

Såsom mera aparta företeelser kunna även betraktas de förbindelser, som de östeuropeiska judarna i egenskap av leverantörer, marketentare och kunskapare hade med de svenska arméerna under Karl Gustavs och Karl XII:s fälttåg. Förf. finner de samtida, huvudsakligen hebreiska källorna intyga, att den judiska befolkningen härvid behandlades med humanitet av svenskarna och i sin tur återgäldade denna med varjehanda tjänster. Bland Karl XII:s kreditorer i Turkiet funnos också åtskilliga judar, och några av dessa voro med i det följe, som samtidigt med kungen drog till Sverige. I Karlshamn uppstod på detta sätt den första judiska kolonien i Sverige. Karl XII var den förste svenske regent, som tillät judisk gudstjänst på svensk mark (enl. brev till amiralitetskollegium den 12 febr. 1718).

Frihetstiden betecknar även på denna punkt en stark reaktion mot det system, som tillämpats under Karl XII:s tid. Genom ett kungligt brev av den 15 juni 1719 återupplivades formaliter 1685 års förbud för judar att utan särskilt tillstånd bo i landet, och en rad förordningar (1723, 1727, 1748) innehöllo stränga bestämmelser mot »löst folk» och »judar», som ströko omkring i landet. Strängt taget var det dock enligt förf:s uppfattning endast judiska landsstrykare, som lagstiftarna velat komma åt, och något absolut hinder för judisk bosättning eller judars besök i Sverige utgjorde frihetstidens jude-

lagstiftning icke. Under diskussionerna vid riksdagarna i judefrågan hördes också judevänliga uttalanden; så t. ex. förklarade Anders Bachmanson (sedermera adlad Nordencrantz) 1727 sin mening vara, att man i stället för att förjaga judarna borde genom en förnuftig judelagstiftning förbinda deras intressen med Sveriges och göra dem riksgagneliga. Såsom en judevän nämner förf. också Jakob Wallenberg, som i några korrespondentartiklar till en tidning (1769) förordade Sveriges öppnande »för jude och turk». Försök gjordes att engagera judar i de västindiska och ostindiska handels- och kolonisationsprojekten, men de ledde icke till något resultat, lika litet som det i sammanhang därmed av bröderna Arfwedson 1745 framlagda förslaget att åvägabringa en stor invandring av rika portugisiska judar till Göteborg. Sekreta utskottets betänkande rörande sistnämnda projekt av den 15 juni 1747 var energiskt avvisande och ett vittnesbörd om att den judefientliga opinionen i landet ännu var tämligen kompakt.

Genombrottet i den svenska judendomens historia kom som bekant med Gustav III. Redan genom sin allmänna åskådning, sitt oberoende av teologiska fördomar och sina sympatier för en friare näringslagstiftning var Gustav III predisponerad för en judevänlig politik, och han hade, innan saken blev aktuell i Sverige, medverkat till att Svenska Pommern öppnats för judisk bosättning. Den som, såvitt man vet, först föreslagit kungen att låta judar bosätta sig i själva Sverige, var hans moder, änkedrottning Lovisa Ulrika, som av en judisk köpman i Berlin intresserats för saken. I samma riktning verkade kaptenen Karl Leonard Stålhammar, vilken i en promemoria av 12 okt. 1772 framhöll de ekonomiska fördelar, som en invandring av förmögna judar skulle medföra. Dessa synpunkter utvecklades ytterligare i en promemoria, som sannolikt författats av den bekante politikern och statsekonomen Josias Karl Cederhielm. Mer än av någon annan har dock Gustav III i judefrågan påverkats av Johan Liljencrantz, vilken redan så tidigt som 1760 uppträtt som språkrör för en klok och billig religionsfrihet och judars insläppande i vissa av rikets städer. Såsom förberedande åtgärd kan betraktas tillåtelsen för judar att bosätta sig i tre planerade nya finska städer ävensom i frihamnen Marstrand (1775). Av vida större betydelse var dock en annan åtgärd: förlänandet av skyddsbrev, bosättningsrätt och vissa privilegier åt den bekante juden Aron Isak, dennes broder och Abraham Pach (1775). Därmed grundades den judiska församlingen i Stockholm, och därmed börjar de svenska judarnas historia. Av stort intresse är förf:s, delvis på Aron Isaks självbiografi grundade framställning av dennes underhandlingar med överståthållaren Karl Sparre, allmänhetens opposition, varpå några prov ur Dagligt Allehanda meddelas, samt den slutliga framgången av hans strävanden. Kapitlet avslutas med en redogörelse för religionsfrihetsfrågans behandling på 1778—79 års riksdag, riksdagens beslut och toleransediktets utfärdande 1781. Därtill sluter sig en utförlig framställning av 1782 års juderegle-

mente, som av förf. karakteriseras som »en judeförordning helt och hållet i den gamla tidens stil», »en efter svenska förhållanden modifierad efterbildning av utländsk, särskilt preussisk, judelagstiftning», en kompromiss mellan den jämförelsevis judevänliga byråkratiens intentioner och det judefientliga borgerskapets önskemål.

Det första skedet i de svenska judarnas historia räknar förf. till 1815, vid vilken tidpunkt deras antal officiellt uppgick till 785, inklusive kvinnor och barn. Med hänsyn till rekryteringen var det tyska, företrädesvis det mecklenburgska, inslaget dominerande, med hänsyn till yrkesutövning kommo fabrikörer och köpmän i främsta rummet. Bland ledande judar under denna tid uppehåller sig förf. särskilt vid Aron Isak, den framstående affärsmannen Mikael Benedicks och grosshandlaren Heyman Schück i Stockholm, Samuel Elias Warburg och Lazarus Elias Magnus i Göteborg, Jakob Marcus i Norrköping och Fabian Philip i Karlskrona.

Judarnas ställning under denna tid ser förf. väsentligen ur synpunkten av deras förhållande till å ena sidan byråkratien, som beskyddade dem, å andra sidan borgerskapet, som förföljde dem i egenskap av inkräktare och konkurrenter. Striden för och emot judarna blir sålunda ett led i kampen mellan det monopolistiska skråsamhället och den sedan slutet av 1700-talet framträngande näringsfriheten. Det bör dock också betonas, att det starka judehat, som fanns i landet och varpå förf. anför en mångfald av exempel, tvivelsutan ytterst bottnade i något irrationellt, i en oreflekterad raskänsla, i föreställningen, att judarna — som det sades i ett memorial på riddarhuset 1815 — voro »en nation i nationen», som levde och dogo som främlingar i det land, vilket de enligt sin religion endast betraktade som en station på vägen till löftets land. En detalj, som förf. (sid. 223) anför, synes anmälaren som ett anmärkningsvärt symtom: det är greve Axel Löwens egendomliga, ända in i våra dagars arvsprocesser ryktbara donation till juden Jakob Marcus i Norrköping 1790. Genom denna skänkte han, »in nomine Jesu Christi till den store och allsmäktige Gudens lov och pris samt av åstundan att kunna främja dess ära», »som julegåva och till firande av den hugneliga julehögtiden» 2,000 rdr sp., vilka skulle användas till inköp av en gård, som i evärdliga tider skulle ägas och bebos av Marcus och hans arvingar och trosförvanter. På väggen i det förnämsta rummet skulle alltid, ohöljd, sitta en koppartavla med bestämda bibelcitat ur gamla och nya testamentet. Förf. anser dessa bibelcitat valda »i missioneringssyfte», men man har svårt att värja sig för den misstanken, att man här har att göra med en yttring av raffinerat hån mot judarna. Förf. är naturligtvis ingalunda blind för de nationalistiska faktorernas betydelse, och han framhåller med skärpa sambandet mellan judefientlighetens stegring och den moderna nationalismens födelse efter Napoleons fall. Vad Sverige beträffar, kulminerade de judefientliga rörelserna i och med den bekanta, redan av föregående författare (särskilt Ernst Meyer och S. Aberstén) utförligt skildrade s. k. jude-

fejden 1815, som förf. ser mot bakgrunden dels av de föregående årens ekonomiska omstörtningar, dels av det konstitutionella styrelsesättets införande, varigenom det judefientliga borgerskapets makt ökats. Förf:s omdöme om den hätska striden är, att såväl judarnas vänner som deras fiender i hög grad överskattat deras betydelse. Å ena sidan framhålles måttlösheten i de senares beskyllningar mot judarna för att genom sina manipulationer ha framkallat krisen, å andra sidan vill förf. icke frånkänna en del judiska affärsmän skuld i att genom osunda spekulationer ha förvärrat det ekonomiska läget. Det betydelsefullaste resultatet av 1815 års judefejd var de skärpta immigrationsbestämmelser, som genomdrevos i de ofrälse stånden och som för en tid dämde upp den judiska bosättningen i landet — en sak, som i sin tur påskyndade judarnas assimilation i det nya fäderneslandet.

Karl Johans-tiden betecknar i de svenska judarnas historia icke en reaktionens tid på samma sätt som motsvarande epok i de flesta länderna på kontinenten. Kungen var personligen vänligt stämd mot judarna, och även inom den högre administrationen hade dessa inflytelserika förespråkare, i främsta rummet statssekreteraren, sedermera presidenten i kommerskollegium Karl David Skogman. Utan att vara bestämd av liberala doktriner gick regeringens judepolitik ut på att frikostigt dispensera judarna, särskilt de infödda, från de undantagslagar, som i socialt och ekonomiskt avseende skilde dem från rikets övriga invånare. Så förbereddes den i judarnas historia djupt ingripande förordningen av den 30 juni 1838, varigenom judereglementet upphävdes och judarnas borgerliga (men icke politiska) emancipation genomfördes. Denna nya judelagstiftning innebar — säger förf. — att de svenska judarna förvandlades »från blott tolererade främlingar, 'flyttgäster', till svenska medborgare». Hela denna judevänliga politik hade från början stött på en opposition, som på riksdagarna, i pressen och annorstädes tog sig skarpa uttryck. Juniförordningen åtföljdes av judefientliga uppträden bland huvudstadens befolkning, och så gott som hela tidningspressen förhöll sig ogillande, den konservativa av motvilja mot själva saken, den liberala emedan den i förordningen såg en yttring av byråkratisk egenmäktighet. Försöken på riksdagen 1840—41 att få den nya lagstiftningen upphävd och att utkräva konstitutionellt ansvar på de i densamma engagerade rådgivarna kröntes dock icke av någon framgång.

Om framställningen av judarnas historia efter 1838 kan man fatta sig kort. Den visar, hur judeemancipationen efter det liberala genombrottet och näringsfrihetens genomförande vid 1800-talets mitt och borgarståndets därmed sammanhängande förvandling till principiellt judevänligt steg för steg fortgår trots ännu fortlevande motstånd, särskilt från prästerskapets sida. Sålunda fingo judarna rätt att förvärva fastighet på landet och bosätta sig på landet (1860), förbudet mot äktenskap mellan kristna och mosaiska trosbekännare upphävdes (1863), judarna fingo rätt att bekläda vissa statsämbeten

(1863) och politisk rösträtt genom den nya riksdagsordningen (1866), och slutligen genomfördes judarnas fullständiga emancipation genom riksdagens beslut den 16 febr. 1870, sanktionerat av konungen den 8 april s. å., enligt förf:s åsikt en händelse av enastående art i judisk historia, särskilt på grund av den varma och allmänna sympati för judarna, som vid emancipationens genomförande lades i dagen från olika håll. I utvecklingen efter emancipationens seger konstaterar förf. två företeelser såsom förhärskande: dels den starka judiska invandringen, som bragt upp den judiska befolkningens antal till 6,469 (enligt 1920 års folkräkning), dels den fortskridande assimilationen. Efter en exposé över judars insatser i svenskt kulturliv under de senaste åttio åren lämnar förf. en utförlig skildring av judiskt församlingsliv och kommer slutligen in på de åsiktsbrytningar och problem, som framträtt inom den svenska judendomen: striden mellan den judiska ortodoxien och reformjudendomen, den senares seger och den därmed sammanhängande avmattningen i svenskt-judiskt församlingsliv och kulturliv samt slutligen det allt hastigare fortgående sammanväxandet med landets icke-judiska befolkning. I sistnämnda företeelse ser förf. en fara för judarnas framtid, och han visar i slutorden av sin bok en omisskänlig sympati för den moderna judiska nationalismen, vars förenlighet med svenskheten han är angelägen att framhålla.

I ett par exkurser behandlas dels en svensk proselytsläkt från 1700-talet vid namn Granbom, dels Henrik Wergeland och de svenska judarna, och i ett tilläggskapitel ger S. Olof Valentin en statistisk utredning av judarna i Sverige enligt 1920 års folkräkning. Den volym urkunder, som åtföljer förf:s historiska framställning, innehåller dels lagar och författningar, som varit eller alltjämt äro normerande för judarnas rättsliga ställning i Sverige, dels en del akter, som belysa äldre svenskt-judiskt kulturliv.

Vid ett bedömande av lektor Valentins här ovan i korthet refererade arbete faller det sig naturligast att först giva ett erkännande åt hans utomordentligt omfattande, grundliga och gedigna forskning. Det måste helt enkelt betecknas som ett jättearbete att ha gått igenom alla dessa offentliga och enskilda akter: riksdagsakter, rådsprotokoll, ämbetsverks skrivelser, kungl. brev och resolutioner, inlagor, församlingsprotokoll, brevsamlingar och mycket annat. Därtill kommer den stora beläsenhet förf. lägger i dagen inom den tryckta litteraturen, icke minst den utländska, som direkt eller indirekt berör hans ämne. Detta rika stoff har förf. med stor skicklighet lyckats bemästra, gruppera och arrangera så, att hans framställning blir klar, överskådlig och för läsaren synnerligen njutbar. Endast i mycket få fall (t. ex. kap. VII) skulle man önskat en något större differentiering inom det hopade materialet.

Förf. har fattat som sin uppgift att i främsta rummet ge de yttre dragen av judarnas historia i vårt land: deras beröring med och inkorporering i det svenska samhället. Därom är naturligtvis

ingenting att säga, och det bör knappast fattas som en kritik, om man säger sig vid läsningen av förf:s bok ibland ha känt en längtan efter intimare inblickar i svenskt-judiskt liv och konkreta personskildringar. De ansatser härtill, som emellanåt förekomma, vittna om att förf. skulle ha varit i stånd att rikta sin framställning med mycket värdefullt även på den punkten. I gengäld kunde säkerligen en del av diskussions- och aktreferaten ha reducerats. En källskrift, som i nyssnämnda hänseende måste vara mycket givande, är uppenbarligen Aron Isaks självbiografi; att förf. emellertid ej mer än han gjort utnyttjat denna beror, enligt vad han personligen meddelat anmälaren, på att han har för avsikt att utge den i en ny, kommenterad upplaga.

Det skulle ligga rätt nära till hands för förf. att med sina utgångspunkter giva sin framställning en apologetisk prägel. Denna frestelse kan lektor Valentin dock sägas ha på ett berömvärt sätt undgått. Låt vara att han med kanske väl lätt hand berört vissa »icke önskvärda» judiska folkelement och deras insatser, och låt vara att han, såsom i det föregående påpekats, kanske väl starkt accentuerat de rent ekonomiska faktorerna som drivkraft till judefientligheten, så bär dock hans arbete i stort sett en prägel av nykter, ärlig och saklig behandling och uppfattning, som är i hög grad tilltalande. Att förf. icke skrivit ett sådant verk cum ira et studio innebär en förtjänst, att han skrivit det con amore minskar ingalunda förtjänsten. Med sin mångsidighet har förf:s framställning också tangerat eller belyst ett flertal problem, som icke direkt falla inom ämnet; den har sålunda lämnat intressanta och värdefulla bidrag till historien om religionstvång och religionsfrihet, om näringstvång och näringsfrihet, om handlande personers åsikter och motiv, om kulturförbindelser inom och utom Sverige o. s. v. Den svenska historiska litteraturen har med lektor Valentins bok fått ett av sina bästa alster från senare år.

Gustaf Jacobson.

Erik Gustav Geijer. Hans levnad och verk. Av JOHN LANDQUIST. Stockholm, Norstedt & Söner, 1924.

Detta arbete har av en recensent fått namnet »boken om Geijer». Det är det också, för så vitt därmed menas den vidlyftigaste och på vetenskaplig forskning mest grundade av alla hittills utkomna Geijerbiografier. Varken Erdmanns eller undertecknads böcker ha gjort anspråk på att vara någonting väsentligen annat än kompilationer till den bildade allmänhetens tjänst, Blanck och Hilma Borelius ha gjort grundliga forskningar för vissa partier av Geijers levnad, och Anna Hamilton-Geetes »I solnedgången» är ett memoarverk från hans sista år. Om Landquists bok kan därför med sanning sägas, att den fyller ett länge känt tomrum. Den

kompletterar föregående arbeten med nya, beaktansvärda detaljer och kloka, ibland originella iakttagelser. Men den slutgiltiga Geijerboken är den ändå icke — därtill är den för ojämn till både uppställning och form. Troligen har förf. heller icke gjort anspråk på att skriva någonting sådant. Den så gott som fullständiga frånvaron av källhänvisningar, vilka dock mycket väl skulle kunnat få rum i ett bihang, om man icke hade velat tynga texten därmed, tyder på att han icke uteslutande haft det vetenskapliga syftemålet för ögonen, utan också avsett att nå den bildade världen i allmänhet. Men å andra sidan ha de filosofiska partierna fått svälla ut till 220 sidor av 680, alltså nära en tredjedel. Och denna tredjedel är allt utom lättläst; jag misstänker, att jag inte sätter den filosofiska allmänbildningen i Sverige för lågt, även om jag antar att åtskilliga, som eljest läsa boken med nöje, komma att hoppa över just det, som förf. själv antagligen varit mest angelägen om. Detta är skada, ty hittills har Nyblaeus' numera föråldrade arbete om den filosofiska forskningen i Sverige varit det enda, som stått oss till buds för denna sida av Geijers verksamhet — för honom själv så viktig, att han förklarade sig ha läst filosofi ensamt av behov, allt annat för nöje eller av tvång.

Svårigheten att på samma gång giva en populär skildring och utarbeta undersökningar till filosofiens historia kommer här i öppen dag. Boken skulle på ett helt annat sätt ha blivit läsbar, om förf. satt in dessa undersökningar i en särskild avhandling för de filosofiskt skolade och i biografien nöjt sig med att giva profanum vulgus en kortfattad och enkel framställning av resultaten. Som det nu är, har framställningen av de filosofiska partierna trots alla synbara försök till koncentration en och annan gång blivit en smula diffus: förf. upprepar sig själv eller kommer med avvikningar från ämnet. Så t. ex. de långa utredningarna om ursprunget till Leopolds filosofi samt om Hegels förhållande till historien — för att icke tala om den i sig själv nog så intressanta jämförelsen mellan Thorild och Nietzsche. Det myckna studiet av tysk filosofi har heller inte alltid inverkat fördelaktigt på själva stilen. Vändningar som: »Den sin egen framtids politik övervägande tronföljaren» eller uttryck som »motivation», »idéverk» och »inkänna sig i» utgöra knappast någon akvisition för svenskt språkbruk.

Landquists utredning av Geijers filosofi ger dock utom all fråga det mest nya i hela boken och är skriven med stor intensitet och kärlek till ämnet. Jag är icke i stånd att bedöma i vad mån Geijers livsåskådning verkligen sammanfaller med den av förf. entusiastiskt omfattade moderna historiefilosofi, som bär Diltheys och Troeltschs' namn, men den likhet han har tyckt sig finna har i alla händelser givit värme åt hans framställning, av vilken jag här endast understryker de mera pregnanta och slående ställena.

Vi möta först en utredning av Geijers kunskapsteori i dess förhållande till 1700-talets upplysning. Fast han själv ansåg sig som anhängare av den nya tyska filosofien, behöll han dock i sin

kunskapslära »ett underskikt» av det tidigare århundradets common sense. Det passar bäst att här begagna den engelska eller rättare sagt skottska termen, ty liksom Blanck i sin bok om Geijers götiska diktning fastslagit, att han är påverkad av den engelsk-skottska diktningen, så framhåller nu Landquist, att Geijers kunskapsteori delvis härstammar från det skottska verklighetsbegreppet, särskilt så som det utgestaltats av Reid, vars filosofiska strävan var att nå »den omedelbara och oberörda erfarenheten». Denna åskådning har dock Geijer knappast hämtat omedelbart från källan, utan snarare via den tyske filosofen Jacobi, som han i sin skrift om Thorild 1821 visar sig i någon mån påverkad av. Dock endast i någon mån. Efter att i sin ungdoms programskrifter av 1810—11 — om Inbillningskraften, Upplysningen och Historien — ha varit en osjälvständig eftersägare av Schellings kunskapslära, har han nämligen 10 år senare hunnit fram till en egen åskådning, som han uttrycker med formeln: »All kunskap är ett ömsesidigt förhållande.» Denna »intuitivistiska empirism», som Landquist kallar den, har vuxit fram ur de historiska studier han under mellantiden gjort och vilka alltmer visat honom, att »det ursprungligt verkliga är individernas personliga enheter» och att kunskapsprocessen består i att dessa meddela sig med varandra. Som vi se, möta vi redan här den personlighetstanke, som har skapat Geijers rykte som filosof. »Hans kunskapsteori och hans metafysik äro endast olika sidor av en och samma tanke, den om personlighetslivet, men han utvecklade först den kunskapsteoretiska fasen däri, och det dröjde 20 år, innan tanken i sin metafysiska gestaltning och i sina sociala konsekvenser stod klar för honom», säger förf.

Kapitlet om Geijers historiska världsåskådning börjar med en vidlyftig framställning av den nyss nämnda moderna historiefilosofien, vars likhet med Geijers betecknas som slående i sitt betonande av både varaktighet och sammanhang. Historiskt liv är minnets närvaro och makt i nuet. Historiskt skeende är oförutsebart och kan icke, såsom den organiska utvecklingen, vilken sedan Goethes tid ofta förblandats därmed, bestämmas genom lagar. Det framkallas nämligen genom personligt andliga faktorer, vilka röra sig fram mot ökat sammanhang mellan människorna. För denna åskådning, »som är sval mot historiefilosofiska konstruktioner, men tror på framtiden» (s. 315), är Geijer en av de första representanterna. »Han hade en stark, ja patetisk känsla för mystiken av det nya i historien», säger förf. I varje produktion förefinnes enligt Geijer något absolut nytt. Både den tidigare och den senare Geijer betecknar historiens mål som frihetens förverkligande, men då han 1811 anser, att denna frihet framför allt förverkligas genom staten, så anser han längre fram, att detta sker genom personligheterna. Och dessa måste genom att utvecklas närmare Gud komma till ett allt starkare inbördes sammanhang. »Denna lära om ömsesidigheten i liv och kunskap är hos Geijer en med hela hans

persons värma omfattad intuition, vari han i ett skådat sin kunskapsteori, sin historiefilosofi och sin personlighetsfilosofi Den kan brista i den filosofiska bevisningen: nödvändigheten av ett *du* för uppkomsten av ett jag eller ett självmedvetande endast postulerar Geijer i korthet utan att närmare därpå inlåta sig. Men han har en djup och rik åskådning av själva faktum, att varje mänskligt medvetande innehåller en flerfald personligheter och att dessa personligheters inbördes utbyte är varje människas sällhet eller osällhet, historiens rörelse och utvecklingens drivkraft.»

Vackrare har väl heller detta knappast kunnat formuleras än i Geijers egna ord i »Människans historia»: »Detta ömsesidiga väckande och tändande av tanke och tanke, av vilja och vilja är det enda, eviga, uppenbara undret i hela vårt liv, som uppfyller varje ögonblick utan att därföre bliva mindre underbart.» Och det anknyter sig omedelbart till hans lära om varaktigheten, om det eviga livet i historien: »*Också leva de döda*», säger han, »och den som mycket umgåtts med de dödas tankar kan minst tvivla därpå.»

När Landquist sedan skall framställa uppkomsten av denna historiska världsåskådning, har han förtjänsten av att för första gången ha framhållit Fichte som Geijers närmaste lärare i detta avseende. Personlighetsfilosofiens Geijer står till Fichte självständig, men på samma sätt som en vuxen man till en tidigare uppfostrare. Hos Fichte kämpar ännu platonismens uppfattning, att blott det allmänna och abstrakta kan vara allmängiltigt i värde, med en sådan äkta historisk uppfattning som läran om handlingens oförutsebarhet och dess fortverkande i släktets liv. För Fichte liksom för Platon är det historiska alltid någonting lägre i jämförelse med förnuftskunskapen, men Fichtes föreläsningar av 1813 ha dock influerat på Geijers utveckling till kristen liberalism, på hans upptäckt att personlighetsprincipen i grunden är kristen.

Vad åter beträffar Schelling, så står Geijer till honom alltid i ett slags lärjungeförhållande, även med stigande självständighet på det religiösa området, där han i olikhet med läraren blev allt mer positivt kristen. Schelling är den förste filosof, för vars världsbetraktelse den historiska synen är ledande, säger förf., och redan i sina första akademiska avhandlingar, »Om medeltidens samhällsanda» och »Om den historiska stilen hos romarna», är Geijer endast en eftersägare av hans berömda »System des transscendentalen Idealismus», som han i sina programskrifter 1810—11 ibland bokstavligen plagierar. I skriften om Thorild har han däremot blivit ömsom underdånig och ömsom oppositionell — Landquist tror sig redan i undertiteln, »En filosofisk och ofilosofisk bekännelse», kunna spåra en hänsyftning på denna motsättning. Och slutligen har han i »Människans historia» blivit övervägande kritisk mot sin forne lärare. — Intressant i detta sammanhang är en not om Geijers filosofiska förhållande till Schleiermacher, vilket om det alls kan kallas ett förhållande, var av repellerande natur, därför att Geijer över huvud icke behövde någon boskillnad mellan

tro och vetande, som för hans troende optimism snarare kompletterade varandra. Det är på samma sätt som med Fredrika Bremer, vilken ju också under början av 1840-talet i hög grad stod under Geijers teologiska inflytande. (Se min studie över F. B. i »Svenskar från förra seklet» II, 1916.)

I avseende på Geijers konservativa statslära påpekar Landquist, att Adam Müller härvidlag betytt mer för honom än själve den historiska skolans fader, Savigny. Även Müller grundar statslivet på förhållandet mellan »frihet och motfrihet», d. v. s. på personliga förhållanden — i detta fall man och kvinna — och i kritiken av samhällsfördraget sammanfaller Geijers åskådning med Müllers, fast han i sin avhandling »Feodalism och republikanism» låter de bägge principerna, familjens och samhällsfördragets, ingå förbund med varandra i den engelska revolutionen 1688.

Slutligen har ännu en filosof påverkat Geijer, nämligen Hegel, som i skriften om den akademiska jurisdiktionen egentligen har levererat material till framställningen av stånden såsom representerande olika sidor av statens liv. I sina rent historiska arbeten har Geijer däremot visat sig oberörd av denna åskådning. Det är denna hans frihet från konstruktion, som gör, att han sedan med sanning kan säga, att hans historiska studier förberett avfallet, säger förf.

En anmärkning inställer sig i detta sammanhang: man får icke från Geijer, historieskrivaren och filosofen, söka skilja ut den Geijer, som var konstnär och stämningsmänniska. Från förbiseendet härav kan boken icke riktigt fritagas, och det egendomliga inträffar, att förf. två gånger just i detta avseende söker jäva Geijers omdöme om sig själv. I sina »Minnen» har han sagt om sin historieskrivning: »Ett har förblivit från min poetiska ingång i historien. Jag intresseras blott av det mänskliga däri — karaktärer, seder, lagar, samhällsförhållanden . . . . .» Landquist finner brist på sammanhang i detta yttrande: »en poetisk uppfattning av historien är intresserad av de enskilda personligheternas känslor och öden, men icke av något så torrt som lagar och samhällsförhållanden», säger han. »Det var icke den poetiska romantikern i honom, som intresserade sig för lagar och samhällsförhållanden, utan det var den praktiska människan, som fann det mänskliga däri» (s. 6). Dessa ord böra emellertid jämföras med några ord om Geijers äreminne, där Landquist finner uttrycket »statens inre heliga liv» överraskande och märkvärdigt personligt. »Där framträder», säger han, »den omedelbara, rena, manliga kärlek till samhället och staten, som är den centrala, kraftmättade punkt, som ger Geijers personlighet dess vikt, denna kärlek, som skulle inspirera hans ungdoms patriotiska diktning, som skulle göra honom till svenska statens historieskrivare och som slutligen skulle förmå honom till den ansträngande handlingen att utföra sin ålders politiska avfall.»

Det är egendomligt, att förf. icke ser det påtagliga sammanhanget mellan de bägge Geijercitaten. Det är nämligen bl. a.

just dessa »torra» lagar och samhällsförhållanden, som för Geijer utgöra »statens inre, heliga liv» och därmed höra till hans förnämsta inspirationskällor. För honom har det från början stått klart, att vårt folks innersta själsliv lika väl kan läsas ut ur lagar och författningar som ur dikt och konstverk. Men då vill det också till, att historikern är både historiker och fantasimänniska, precis som Geijer var. Att han var också detta sistnämnda, vill nu förf. visserligen medgiva, men endast så till vida som det »mest inskränkte sig till att omfatta hans musikaliska stämningsliv». När Geijer i ett brev till sin far av 1802 kallar inbillningskraften den härskande av sina förmögenheter, så var detta, menar förf., endast en »fantasi hos den unge Geijer, ingiven av sentimental litteratur» (s. 64). Och han tar här Geijers flitiga studium av »så tunga vetenskaper som historia och filosofi» till bevis på att han »icke var en inbillningsmänniska utan en vetenskaplig ande».

Som om icke just de i högsta mening vetenskapliga andarna haft fantasien till hjälp för sina största upptäckter! Säkerligen har Geijers musikaliska stämningsliv, som i själva verket var det djupaste skiktet i hans undermedvetna jag, spelat in även i den vetenskapliga inspirationens ögonblick — man märker det inte minst på den rytm hans framställning har, när den står som högst. Förf. tycks också själv senare ha kommit till en annan slutsats, nämligen i följande ståtliga ord (s. 646), där han icke längre gör någon mekanisk skillnad mellan olika själsförmögenheter: »Hans produktion bryter, när den därtill mognat och i det lägliga ögonblicket, med stor kraft ur hans undermedvetna jag. Så uppsprang hans diktning, överraskande honom själv och ehuru han förr knappt försökt sig som skald; så brusade hans avfall ut; så diktade han, när hans sinne var berett, vid pianot sina kompositioner och visor, och i samma, men en större ingivelses raptus frambröt slutligen hans filosofi och spände ett himlavalv över hans jordiska bedrift.» Jag kan härtill endast lägga, att liknande skulle kunna sägas även om de klassiska ställena i hans historieskrivning, icke minst den geniala sammanfattningen över »Vår tids samhällsförhållanden».

Till sist endast en erinran med avseende på bokens jämförelse mellan Geijer och andra svenska historieskrivare i fråga om religiös tradition. Landquist kallar Geijer »en med Sveriges gångna tider befryndad protestantisk ande, som varken förr eller senare någon svensk historiker varit». Omdömet slår nog in vad beträffar 1700-talets svenska historici, men knappast på tiderna efter Geijer. Om också släktena i deras helhet nu ha kommit längre bort från »den omedelbara tro Geijer ännu ägde», så gäller dock detta absolut icke om just några av de mer bemärkta bland senare tiders historieskrivare — jag behöver endast nämna sådana namn som Malmström, Hjärne, Stavenow och Clason. Särskilt Hjärne har en gång själv karakteriserat sin skepticism som »förtröstansfull», och den skulle icke ha varit det, om det icke legat så mycket av personlig lutersk tro bakom, såsom också vissa av hans högtidstal tydligen

bevisa. Och den tradition hans genialiska personlighet efterlämnat kommer säkerligen även i detta hänseende att leva åtskilliga generationer till, eftersom han är den ende av Geijers efterträdare, som i likhet med mästaren verkligen kan sägas ha bildat skola.

* *
*

Om teckningen av Geijers levnad är mindre att säga än om framställningen av hans teoretiska utveckling. Och detta av helt naturliga skäl. Det är så mycket talt och skrivet om Geijer, att det inte är lätt att komma med något nytt, och då Landquist påtagligen varit rädd att upprepa sina föregångare, kan det inte hjälpas, att hans framställning stundom blivit en smula oproportionerlig. Så har t. ex. Geijers förhållande till Jenny Lind fått sitt eget kapitel, då däremot hans ställning till Hans Järta och Fredrika Bremer mera i förbigående fått göra sig gällande. Järta framträder bland annat i den ingående studien över 1828 års läroverkskommitté, där förf. gjort flera värdefulla handskriftsfynd. Det är endast skada, att han därvid icke begagnat Järtas i detta avseende mycket givande brev till sonen Thomas, vilka sedan 1907 varit tillgängliga på Uppsalabiblioteket. Landquists skildring bekräftar emellertid uppfattningen om Järtas dominerande inflytande på Geijer. Vid denna tid tycks han t. o. m. ha fört Geijer tillbaka till en konservativare hållning än han några år förut intagit.

Kapitlen om Englandsresan och om Geijers diktning höra till bokens bästa partier, fulla av träffande iakttagelser och ädel vältalighet. Om Geijers vistelse i England och hans förhållande till engelsk politik har Landquist några kloka ord med varning för att alltför mycket pressa hans meningar under denna och närmast följande tid och att överdrivet förvånas över, att Geijer, med sina under Englandsvistelsen liberala sympatier, sedan strax kunde bli chef för en konservativ skola i Sverige. Hans politiska känsloliv var ännu för svagt, eftersom han aldrig haft några politiska rättigheter hemma i sitt eget land. Hans omdömen om engelska förhållanden från denna tid gälla därför uteslutande England och ha knappast någon beröringspunkt med Sverige. Resan var för den förut mestadels vid sin studerkammare bundne Geijer huvudsakligen en välbehövlig rekreation, men en synnerligen lärorik sådan, som väsentligen vidgade hans intressesfär. Landquist menar också, att hans första litterära arbeten efter hemkomsten icke äro nämnvärt påverkade från England — detta i motsats mot både Blanck och Böök, som anse, att exempelvis Vikingen vore otänkbar utan denna resa. Det svenska och tyska, menar L., utgjorde det undre skiktet inom Geijer, och det var detta, som först måste fram, innan det engelska kunde sätta spår efter sig. Men när förf. sedan påpekar, att det engelska gentlemannaidealet, vartill också det trygga välståndet hörde, i Sveriges situation av olycka och fattigdom 1809 icke kunde vara brukbart för honom, har jag svårt att gå med. Ty även om det inte riktigt

passade ihop med den stoiska dygden i »Manhem», som är den starkast franskt-klassiska av alla Geijers dikter, så hade det full användning på annat håll inom hans produktion vid denna tid, och han var ju själv, som L. riktigt påpekar, en gentleman. Visserligen erkänner jag inte obetingat, att han var det i levnadsvanor — därtill var han inte sällan alltför värmländskt robust och ogenerad — men han var det dock i det som viktigare är: i sin vida blick för livsvärdena. Och det ligger en gentlemans skaplynne också i hans krav på mannens uppträdande inför ödet, sådant det i allmänhet framträder i hans övriga götiska diktning. Författaren har träffande karakteriserat denna hans hållning som »förtröstansfull underkastelse under den förborgade meningsfulla nödvändigheten», som i grunden bevarar det goda, trots allt världshändelsernas larm. Denna »götiska stämning» med dess nordiska manlighetsideal inspireras i sådana dikter som »Gustav Vasa», »Kolargossen» och »Odalmannen» just av Sveriges nyss inträffade nederlag. Detta är något helt annat än den franska klassicitetens trotsiga upprorsgest mot ödet, säger L. Men så är Geijer nu också helt och fullt romantiker, och ingen kan starkare än L. betona hans sammanhang med denna riktning.

Författaren anser, att det huvudsakligen är Geijers samhörighet med »nya skolan» som framkallat Thorildprocessen 1821. Tyvärr har han, trots många nya detaljer av intresse, icke lyckats leta rätt på själva upphovsmannen. Wetterstedts delaktighet i saken har ju alltid legat i öppen dag, men att fritaga Leopold, därför att han icke var »tillräckligt elak eller tillräckligt modig» för en sådan handling, synes mig knappast motiverat — här hade han ju all möjlighet att dölja sig bakom hovkansleren. Däremot är det ett gott grepp, när det hela framhålles som i grunden en strid mellan hovet och universitetet, mellan Uppsala och Stockholm. Kanske man kan spåra en viss förargelse inom aristokratien på grund av kronprins Oskars tydliga förtjusning över »nya skolan», som han både genom sin lärare Atterbom och under sin vistelse i Uppsala kommit i beröring med. Hovet, som under den gustavianska tiden dominerat det litterära livet i Sverige, ville icke godvilligt släppa sin makt.

Även rörande Geijers förhållande till Atterbom och Hammarsköld, åt vilken senare Landquist gör full rättvisa, kommer han med åtskilliga nya bidrag i anledning av Thorildprocessen. Däremot synes han mig för skarp mot Atterboms förhållande till Geijer efter avfallet, där han i stället halkar väl lätt över Geijers taktlösheter i Litteraturbladet. Boken har ett slutkapitel, »Geijerstriden 1847», som visserligen innehåller intressanta bidrag till historien om Geijers eftermäle, men som dock hellre borde ha fått bli en tidskriftsartikel, eftersom det på sin nuvarande plats stör stillheten omkring den store döde. Här omnämnes bl. a. Atterboms rektorsprogram, där han häntyder på att Geijers »fysiska krafter voro bräckta» och länge hade varit det, varför också »mången av hans senare levnadsföreteelser endast kan patologiskt förklaras». Att i

dessa Atterboms ord vilja läsa ut en »gemen» antydan om att Geijer efter avfallet icke var fullt normal — det förefaller dock en smula stridande mot vanligt svenskt språkbruk. Allmänheten visste väl vid denna tid, att Geijer dött av höggradig hjärtförstoring och att en kronisk sjukdom av denna art i någon mån måste inverka på lynnet, utan att därför behöva göra patienten i vanlig mening onormal. Och när Atterbom sätter detta i samband med avfallet, har det väl snarast varit för att därmed åstadkomma en ursäkt för något, som eljest för hans konservativa fanatism måste förefalla oursäktligt.

Författaren har för övrigt själv beträffande Geijers hustru tillämpat samma metod i just denna samma bok — när han nämligen har ansett sig behöva ursäkta henne för »taktlösheten» att åt sina helt privata anteckningar anförtro sin sorg för Amalia von Helvigs skull. Det är tydligt, att han anser Anna Lisa Geijers »överkänslighet och melankoliska temperament» som den bästa ursäkt för hennes bristande högsinthet (sic!) härvidlag. Mycket har skrivits om denna sak, sedan hennes anteckningar för tjugu år sedan kommo till offentligheten. Landquist har rätt i att man ofta överskattat Amalias betydelse både för den tyska litteraturen och för Erik Gustav Geijer personligen. Skada dock, att den biografi som Geijers dotterdotter, Anna Hamilton-Geete, hade tänkt skriva över henne, aldrig kunde bliva verklighet! Hon brukade säga, att de papper hon själv hade om hand, gåvo en helt annan föreställning om Amalia än den mycket valhänt skrivna tyska levnadsteckning, som nu finnes. Och då Geijers brev till Amalia tyvärr förstördes efter hennes död, är det icke möjligt att fullt tränga till bottnen av hennes förhållande till honom. Fastslaget är emellertid, att Geijers — låt vara i övervägande grad intellektuella — vänskap för henne väckt hans hustrus svartsjuka, om detta ord får användas i en så uteslutande andlig bemärkelse. Men varje blick på Geijers fästmansbrev, av vilka tyvärr just breven för det i detta avseende så viktiga året 1816 tydligen icke ha varit fullt tillgängliga vid utgivningen av den senaste brevupplagan — visar i sin mån, att fru Geijers grämelse över sin »underlägsenhet» icke var någon »tillagad smärta», som Landquist vill göra den till. Han slår själv huvudet på spiken, när han beträffande Geijers tävlan i akademien 1810 yttrar: »I breven till fästmön förtiger Geijer efter vanan sitt förehavande.» Det var sannerligen icke underligt, om Anna Lisa i sin längtan efter hans inre liv och hans förtroende inte riktigt kunde känna sig lugnad av nedlåtande försäkringar, att hon var just sådan han ville ha henne: »intet lärd, intet mångkunnig, intet annat än god och kärleksfull och söt!»

Så kom giftermålet, just samtidigt med upptäckten, att det fanns en annan kvinna, som kunde förstå Geijer på ett sätt, som icke var henne själv möjligt. Varje kvinna, som över huvud är i stånd att tänka i sådana frågor, måste fatta, att en dylik upptäckt i början skulle kunna förefalla rent förintande för en finkänslig

och intelligent hustru, även om hon, såsom i detta fall, kunde vara fullkomligt säker på att icke behöva vara i vanlig bemärkelse svartsjuk. Och även om Geijer sålunda aldrig för egen räkning kunde känna förhållandet som en konflikt, skulle han dock varit oförlåtligt klumpig, om icke hans hustrus lidande — inbillat eller ej — hade smärtat honom. Detta står också fullt klart för den, som varit i tillfälle att i manuskript läsa Malla Silverstolpes dagbok från början av 1820-talet, där faktiskt dithörande partier delvis blivit uteslutna vid tryckningen. Att Geijers *senare* dikter under 1830- och 40-talen endast tala om stilla hemlycka, kan väl knappast anses bevisa någonting för den första tiden av hans äktenskap. Och vad beträffar de många uttryck av vördnad för familjelivet, som härstamma från denna tidigare tid, så utgöra de, såsom jag också i min Geijerbok har påpekat, endast bevis på hur mycket hans tankar just då — förklarligt nog — kretsade kring dessa problem och hur intensivt han sträckte sig just efter det svåruppnåeliga idealet.

Vid varje förnyad betraktelse av denna sak måste man alltmer instämma i Hilma Borelius' ord: »Som dokument till erotikens utvecklingshistoria äro dessa Anna Lisas anteckningar av intensivt intresse för var och en som förstår vad han läser.» I alla händelser är det under nuvarande förhållanden mycket förklarligt, om mäns och kvinnors omdömen i dylika frågor ännu ganska länge komma att divergera. Men i ett fall som detta påverkas nog också det vanliga omdömet av att svenskarna så ogärna vilja släppa föreställningen om att deras stormän alltid tett sig så, som de nu för eftervärlden stå på sina piedestaler. Det var ju först en dansk förbehållet att skingra vår tro på den obrutna harmonien i Tegnérs liv och därigenom i själva verket framställa hans själsliv såsom djupare än vad man förut tänkt sig det. Och man gör knappast Geijers eftermäle någon tjänst genom att på denna punkt söka göra honom »så föga berörd, att han i något ögonblick kan förefalla ytlig», såsom Landquist själv formulerat det. När Geijer i ett förtroligt samtal med Atterbom och Malla erkänt sig ha haft »ett dussin passioner», men därvid ha haft orätt mot endast *en*, är det knappast så underligt, om man härvid gissar på Amalia. I alla händelser är det just icke om någon oföränderlig harmoni detta uttryck vittnar. Men å andra sidan kan man väl icke på allvar förutsätta, att detta erkännande av egen skuld på något sätt drar ned hans bild för oss. Även *han* har alltså måst gå igenom bränningar för att bli så hög och ljus, som han nu står framför oss — det är den enda reflexion man härvid gör. Och övervunna frestelser göra ju en personlighet endast mera mänsklig.

Åt avfallet ägnar Landquist, som sig bör, ett stort utrymme. När det gäller avfallets förberedelser, har Hilma Borelius i sin doktorsavhandling redan funnit det mesta, som med det knappa materialet torde kunna hittas. Hon har angivit studiet av S. Simonismen och av Englands industrialism som bidragande orsak,

men L. har nu med stöd av Sundbärgs emigrationsstudier tillagt ett skäl, åt vilket han med upptäckarens naturliga stolthet tillmäter större betydelse än något annat, nämligen dåtidens febrila folkökning i Sverige. Han förklarar, att utländska förhållanden säkerligen inte skulle ha kunnat få någon väsentlig betydelse för Geijer härvidlag, »om han icke i sin egen svenska värld märkt, att tiden var i rörelse». Avfallet inträffade 1838, »alltså just i samma tid, som de omkring 1820 födda generationerna börjat träda ut i myndigheten och kräva sin plats i livet». Men detta utträdande försvårades då ännu genom skråordningarna, liksom därigenom att ståndsinrättningen utestängde så många från det politiska livet. På 1820-talet ensamt hade Sveriges befolkning stigit med 300,000, den största dittills konstaterade ökningen, och från 1815 till 1836 hade backstugusittarnas antal ökats med 46 %. Den konservativa pressen på denna tid tog saken med förbittring, och Geijers ideella uppfattning framträder endast desto starkare mot bakgrunden av Svenska Minervas cynism, på vilken Landquist ger förbluffande prov. Den numera liberale Geijer såg nämligen folkökningen icke som ett ont utan som en kulturellt eggande och skapande kraft: människan behöver nöden till läromästare, hävdar han i sin optimistiska försynstro. Förf. påpekar här, att Geijers kristendom också undergick en utveckling inför det nya växande folket. Det nya ligger här icke i betonandet av att Geijers avfall sammanhängde med hans tillväxt i religiositet, utan i sammanställningen av denna religiositet med själva befolkningsproblemet, som gjorde läran om varje människosjäls värde alltmera levande för honom. »Det stränga fadersbegreppet tillbakatränges, och brodersidén trädde i dess ställe», säger förf. vackert och träffande (s. 240).

I avseende på avfallets sociala sida är jag glad, att i Landquists bok finna bekräftelse på min uppfattning om Geijers för sin tid ovanligt klara blick för avigsidan av den fria konkurrensen — vad han kallat »uppkomsten av en aristokrati av vattenbin och drönare», nämligen den nya till makt komna kapitalistklassen, som man på den tiden i Sverige knappast kunde profetera om, mycket mindre lära känna. Däremot är det svårt att instämma, när förf. talar om det bristande sammanhanget mellan Geijers fortvarande rojalism och hans nyvaknade radikalism i övrigt. Må vara, att bakom denna rojalism låg mycket av hans barndoms och ungdoms hänförelse för faderväldet i familj och stat. Men i Sverige är det faktiskt lätt för en historiker att vara på en gång liberal och rojalist. Geijer visste bättre än någon annan, att »Sveriges historia verkligen är dess konungars», att kungamakten vid olika tillfällen varit det lägre folkets bästa värn mot förtryck. Och faktum är ju också, att ett dylikt kungadöme i praktiken lika väl låter förena sig med ett demokratiskt styrelsesätt som det nutida Frankrikes centralisation låter sig förena med republiken. Desto onödigare då att på filosofiska grunder söka försvara ärftlig monarki, såsom Geijer efter avfallet fortfarande gjorde. Men så spekulativt anlagd

som han var, måste det för honom bli en nödvändighet att skapa filosofiska grunder för varje detalj av sin åskådning. Innerst var han vida mera filosof än historiker, och hade icke omständigheterna krävt en historiedocent i Uppsala i stället för en docent i filosofi, när han kom hem från England, så skulle han säkert med stor glädje ha hälsat tillfället att helt få bli filosof. Därför måste man också under alla förhållanden vara tacksam för att äntligen ha fått en något så när fullständig undersökning över hans spekulation, som i alla händelser för honom själv har betytt mer än historieskrivningen.

Allt som allt är John Landquists Geijerbok vad engelsmännen bruka kalla ett »painstaking work», som icke inhämtas utan möda men också lönar denna genom en mängd givande synpunkter och uppslag. Han framhåller på ett ställe, att Geijerbilden är ett krävande ideal, som »kan ha uttagit offer bland fattiga, otillräckliga, kort levande människor». De orden bli till ett förblivande intryck i all deras om Geijer själv påminnande, manliga knapphet.

Lydia Wahlström.

Översikt av tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Arkiv för nordisk filologi 1925. Ny följd. Bd. 37: H. 3. Lauritz Weibull, Skandza und ihre Völker in der Darstellung des Jordanes. Med 3 kartor. — Hermann Iacobsohn, Über die ältesten germanischen Lehnwörter im Finnischen. — Wilhem Wiget, I'tilaukr. — Andreas Heusler, Anmälan av »Die Edda mit historischkritischem Commentar herausgegeben von R. C. Boer. Bd 1: Einleitung und Text; Bd 2: Commentar.» — Emil Olson, Anmälan av »Hugo Pipping, Inledning till studiet av de nordiska språkens historia.» — Meddelande.

Från bygd och vildmark i Lappland och Västerbotten. Luleå stifts julbok 1925. Årg. 12. O. Bergqvist, Från Luleå stifts finnbygd. Med 4 illustr. — Hilmer Elde, Bland læstadianer. Med 2 illustr. — Karl J. Åkerström, Något från Bureå församling. Med 3 illustr. — Emil Lindgren, Spår av katolsk kultur i Skelleftebygden. Med 4 illustr.

Föreningen Heimdals artikelserie. 1924, N:o 5. Gustaf Petri, Erik XIV:s militära gärning. — **N:o 6.** Carl Hallendorff, Ryssland och Sverige under förra seklet. — **N:o 8.** N. Ahnlund, Fimbulvintern.

Gefle-Posten. Julnummer 1924. Karl Hedlund, Två av Gustaf Vasas män i Gestrikland.

Hyltén Cavallius-föreningen för hembygdskunskap och hembygdsvård. Årsbok 1925. Axel Eile, Värends sockennamn. — Gotth. Virdestam, Hur Värend kristnades. Med 6 illustr. o. 1 karta. — P. G. Vejde, Gamla herresäten i Urshult. Med 8 illustr., 1 karta o. 3 facs. tr. — Albert Vejde, Borgar och samfärdsleder i medeltidens Värend. Med 1 karta. — Gotth. Virdestam, Gamla skolminnen från Växjö. Med 2 illustr.

Julhälsning till församlingarna i Ärkestiftet 1925. Sigurd Andersson, Den förste lutherske kyrkoherden i Alfta. [Laurentius Petri.] Med 3 illustr. — Per Persson, Växbo kapell. Med 4 illustr. — H. Nyström, Årsunda kyrka. Med 4 illustr.

Julhälsningar till församlingarna från präster i Skara stift 1925. Årg. 20. D. Sandén, Västerplana kyrka. Med 4 fig. — Arv. Norberg, Norra Kyrketorps gamla och nya kyrka. Med 5 fig. — Salomon Kallenberg, Huru Norra Säms kyrka blev en ruin. Med 2 fig.

Julpost 1925. Set Poppius, Under minnenas hägn i västmanländska bygder. Med 4 illustr.

Karlstads stifts julbok 1925. Alex Rydberg, Karlstads domkapitels sigill. Med 1 illustr. — Erik Palin, Ett karolinskt kyrkobygge. Med 4 illustr.

Kungl. vitterhets historie och antikvitets akademiens handlingar 1924, 25. D. 28: H. 2. Adolf Noreen, Ynglingatal. Text, översättning och kommentar. — D. 33: H. 2. P. Fahlbeck, Beowulfskvädet som källa för nordisk fornhistoria.

Linköpings stifts julbok 1925. Årg. 20. Bengt Cnattingius, Pehr Hörbergs religiösa konst. Med 6 illustr. — Ragnar Alvin, Hägerstads ödekyrka. Ett kulturfragment från flydda tider. Med 4 illustr.

Lunds stifts julbok 1925. Utgiven av dess kyrkliga ungdomsförbund. Årg. 17. Hj. Evander, S:ta Maria kyrka i Ystad. Med 9 fig.

Metallarbetaren. Utgiven av Svenska metallindustriarbetareförbundet 1924. Årg. 11. N:o 20, 21, 28. Oscar Olausson, Bergs- och järnhanteringen. Några drag av dess utveckling och nuvarande läge i Sverige.

Namn och bygd. Utgiven av J. Sahlgren. **1925, H. 2—3.** E. Wessén, Till Birca-frågan. — D. Palm, Majorna, Grösbacke och Bohus. Några ortnamnsförklaringar. — G. Ekholm, Gödåker. En förberedande studie. Med 3 fig. — H. Toll, Levene och Huum. — L. Fr. Läffler, Om huruledes Gustav Vasa själv förklarade sitt namn och om namnet Gustavs växlande former och deras förklaring. — **H. 5. (Bil. B: 1).** Johan Månsson, Een Siö-book, som innehåller om Siöfarten i Östersiön. Med inledning, anmärkningar och register utgiven av Herman Richter. H. 1.

Pedagogisk tidskrift. 1925: H. 8. Sveriges historia till våra dagar. **D. 13.** S. J. Boëthius, Oskar II, anm. av V[ilh.] V[es]sb[er]g.

Småländska hembygdsböcker utgivna av N. Werner. **4.** Magnus Elgh, Småländska åkerbrukets skiötsel till dess skillnad ifrån andre orters åkerbruk. Tal hållet inför Linné och småländska nationen i Uppsala den 15 februari 1749. Med 2 bilagor o. 7 pl. i texten.

Svensk militär tidskrift. 1925, N:r 5. O. B[yströ]m, Krigsrätten rörande vid Ålands utrymning 1809 förlorade persedlar.

Teknisk tidskrift 1925, 18/7, 15/8, 19/9. Arth. Nordén, Bronsålderns skeppsbyggnadskonst i Norden. Med 27 fig.

Till hembygden. En julhälsning till församlingarna i Strängnäs stift från stiftrådet 1925. Årg. 22. Eugéne Lewenhaupt, Några bilder ur Kumla prästgårds historia till 1825. — Ant. Flentzberg, Ett kyrkojubileum. Mariefreds kyrka. Med 17 illustr. — Gudmar Hogner, S:t Nikolai kyrka i Nyköping. Med 8 illustr. — P. G. Ålund, Litet krönika från Nämdö. Med 8 illustr.

Uppländska domböcker utgivna av kungl. humanistiska vetenskapssamfundet i Uppsala. 1. Vendels sockens dombok 1615—1645. Med bidrag av statsmedel utgiven genom Nils Edling. Med 1 facs. o. 2 kartor.

Vår bygd 1925. Utgiven av Hallands hembygdsförbund. A. Tell, Några intressanta tegelfynd å Varbergs fästning. Med 3 illustr. — Albert Andersson, Halländskt arbetsliv. 3. Något om ullberedning, spånad och bindslöjd i norra Halland. Med 2 illustr. — Prästen i Hasslöv och snapphanarna.

Västerbotten. Västerbottens läns hembygdsförenings årsbok 1924—1925. Redigerad av Ernst Gafvelin. Axel-Magnus Carlsson, När Åsele-lapparna levde i mörker och vidskepelse. En intressant urkund från 1700-talet om lapparnas hedniska sedvänjor. — Ett blad ur Västerbottens bebyggelsehistoria. Hur de som upptogo ödesland under 1700-talet privilegierades. — G. Örnfeldt, Frieri och bröllop på Väs-

terbottens landsbygd i mitten av förra århundradet. — St. Grapengieser, Västerbotniska ortnamn, deras ursprung och betydelse. — Köpenskap och skeppsbyggeri i Umeå under förra hälften av 1800-talet. Intressanta kulturbilder hämtade ur Scharinska firmans sekeljubileumsskrift. — M. Ahnlund, Hur prästens gård blev Umeå sockens tingshus. Ur gamla sockenstämmoprotokoll. Med 1. fig. — N. Ahnlund, Bröderna Niurenius. Två präster i Umeå storpastorat. [Olaus Petri Niurenius och Ericus Petri Niurenius.] — O. Selinus, En gammal Sorselekrönika. — O. Cederström, Västerbottningarna i vapentjänst. Några erinringar i samband med Västerbottens regementes 300-årsjubileum. Med 10 fig. — M. Häggström, Brev och minnen från krigsåret i Västerbotten 1809. — J. V. Lindgren, Från 1622 års barnaskola till Umeå högre allmänna läroverk. Med 4 fig. — Från 1600-talets Västerbotten. Tre av de äldsta landshövdingeberättelserna bevarade i riksarkivet.

Öningen. Tidskrift utgiven av Ölands ungdomsförbund. 1925. Manne Hofrén, Öländska kulturforskare. Med 8 illustr.

Historisk Tidsskrift. Niende Række. Udgivet af den danske historiske Forening ved dens Bestyrelse. Redigeret af Ellen Jörgensen. **Bd. 3: H. 4.** Kr. Petersen, Eilert Peter Tscherning. — Ellen Jörgensen, Nordiske studerende ved Universitetet i Louvain. — Ernst Larsen, En beretning fra stændermödet 1660. — Anmeldelser. A. Linvald, Kronprins Frederik og hans regering 1797—1807, anm. af Johannes Steenstrup.

Helsingfors universitetsbiblioteks skrifter. 7. Toivo Haapanen, Verzeichnis der mittelalterlichen Handschriftenfragmente in der Universitätsbibliothek zu Helsingfors. 2. Gradualia lectionaria missæ.

Historisk tidskrift för Finland. Utgiven av E. Anthoni. **1925, H. 3.** Joh. Isaksson, Bidrag till frågan om tiondeuppbörden i Finland under äldre tid. — H. Toll, Något om »Erikskrönikans» kronologiska uppställningssystem. — Översikter och granskningar. K. J. Hartman, Åländska kongressen och dess förhistoria. D. 2—3, anm. av Sv. Grauers. — Historiska studier tillägnade Ludvig Stavenow, anm. av P. O. v. T[örne].

Svenska litteratursällskapet i Finland. 183. G. Rein, Karl Johan Adlercreutz. Försök till levnadsteckning. D. 1. Med 1 portr.

Tidskrift utgiven av Juridiska föreningen i Finland. 1925, H. 3. W. van der Vlugt, Hugo Grotius.

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von Fr. Meinecke und Fr. Vigener. **1925. Bd 131: H. 2.** F. E. A. Krause, Kulturform und Staatsgedanke in Ostasien und Europa. — Heinrich Ritter von Srbik, Der Ideengehalt des »Metternichschen Systems». — **H. 3.** J. Kromayer, Waren Hannibal und Friedrich der Grosse wirklich Ermüdungsstrategen? — H. Delbrück, Das Werden des Nibelungenliedes. — Fr. Baethgen, Franziskanische Studien. — W. Goetz, Moriz Ritter. — **Bd 132: H. 1.** Otto Cartellieri, Die ritterliche Gesellschaft am burgundischen Hofe. — P. Kalkoff, Friedrich der Weise und Luther. — A. Berney, August Ludwig von Schlözers Staatsauffassung. — H. Ulmann, Briefe aus Preussens Franzosenzeit 1806—1815. — Verzeichnis der in den »Notizen und Nachrichten» besprochenen selbständigen Schriften (bl. a.: O. Almgren, Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte, anm. av H. Mötefindt). — 2. K. Stählin, Russland und Europa. — W. Andreas, Kiderlen-Wächter, Randglossen zu seinem Nachlass. — Fr. Meinecke, Fritz Vigener. — Literaturbericht (bl. a.: P. E. Fahlbeck, Die Klassen und die Gesellschaft, anm. av Alfred Vierkandt.) — 3. Fr. Geyer, Der hellenistische Staat, ein Vorläufer des modernen absoluten Staates. — H. Baron, Zur Frage des

Ursprungs des deutschen Humanismus und seiner religiösen Reformbestrebungen. Ein kritischer Bericht über die neuere Literatur. — Verzeichnis der in den »Notizen und Nachrichten» besprochenen selbständigen Schriften (bl. a.: G. Winter, Die Schlacht bei Fehrbellin.)

Schriften der Vereinigung für staatswissenschaftliche Fortbildung. H. 6—11. Aus Schwedens Staats- und Wirtschaftsleben. Unter Mitwirkung v. R. Häpke, Sv. Helander, N. Herlitz, Y. Larsson, Fr. Sandberg herausgegeben von Felix Genzmer. Felix Genzmer, Die schwedische Verfassung. — N. Herlitz, Die Grundzüge der schwedischen Staatsverwaltung. — Y. Larsson, Die Grundzüge der schwedischen Gemeindeverwaltung. — Fr. Sandberg, Unterrichtswesen und Kirchenverwaltung in Schweden. — R. Häpke, Die deutsch-schwedische Wirtschaftspolitik von der Hanse bis auf Gustaf Adolf. — Sv. Helander, Schweden auf dem Weltmarkte.

The English historical review. Edited by G. N. Clark. **1925, July.** J. G. Edwards, The parliamentary committee of 1398. — E. Hughes, The English monopoly of salt in the years 1563—71. — G. Scott Thomson, The bishops of Durham and the office of lord lieutenant in the seventeenth century. — H. Dodwell, Warren Hastings and the assignment of the Carnatic. — Reviews of books (bl. a.: A. Linvald. Kronprins Frederik og hans Regering 1797—1807. Bd 1, anm. av W. F. Reddaway). — **October.** J. Brownbill, The tribal hidage. — H. H. E. Craster, The red book of Durham. — A. C. Wood, The English embassy at Constantinople, 1660—1762. — A. Aspinall, The Westminster election of 1814. — Reviews of books (bl. a.: Kabinetsstyrelsen i Danmark 1768—1772. Aktstykker og Oplysninger. Udgivne ved Holger Hansen. Bd 1—3, anm. av W. F. Reddaway).

Revue Historique. 1925, Mai—Juin. B. Combes de Patris, Une victime de la diplomatie pontificale au 16:e siècle: Guillaume de Patris, abbé de la Grasse (1535—1580). D'après des documents inédits tirés des Archives du Vatican. — Paul Robiquet, Un sauveur de Louis XVI dans la journée du 20 juin 1792: le chevalier Jean de Canolle. — Henri Sée, A propos du mot »industrie». — Bulletin historique. Histoire de la guerre (1914—1918), par Pierre Renouvin. — **Juillet—Août.** Cl. Faure, Une expédition française en Gambie au secours des Anglais (1831). — E. Perroy, L'artillerie royale à la bataille de Montlhéry (10 juillet 1465). — P. Sainte-Claire Deville et Théod. Reinach, Un faux historique: la séance secrète du Directoire du floréal au 10 et le »Mémoire justificatif» de Barras. — Bulletin historique. Histoire de Tchécoslovaquie, par Joseph Šusta (1:er article). — **Septembre—Octobre.** Georges Bourgin, La Commune de Paris et le Comité central (1871). — Bulletin historique. Histoire de Tchécoslovaquie, par Joseph Šusta (suite et fin).

La revue de Paris. 1925, 1:er avril. André Waltz, Hjalmar Branting.

45.

Bibliografi 1924.*

(Upprättad av **Kristian Setterwall.**)

1676. Historisk Tidskrift, utgiven av Svenska Historiska Föreningen genom *Sv. Tunberg.* Årg. 44. 1924. 416 + VI s. + bilagor. Sthlm. Pr. för medlemmar 10 kr.
Konopczynski, L., Lars von Engeströms mission i Polen 1787—1791.
Carlsson, Gottfr., Wulf Gyler i svensk tjänst. 4, 5.
Sörensson, P., Adelns rusttjänst och adelsfanans organisation efter 1680.
Westman, K. G., Den gustavianska högsta domstolen och dess hävdatecknare.

1677. Historisk Tidsskrift, utgitt av den norske historiske Forening. Femte Rekke. Bd 5: H. 6—7. S. 509—643 + (1) + (4) s. Bd 6: H. 1—2. 212 s. Kristiania.

1678. Historisk Tidsskrift, Niende Række, udgivet af den danske historiske Forening ved dens Bestyrelse. Redigeret af *E. Arup.* Bd 3: H. 2—3. S. 97—344. Kbvn. Från och med Bd 3: H. 3 redigeras tidskriften av *Ellen Jörgensen.*

1679. **Andrén, G.,** Memoarkritikens psykologiska problem.
Arkiv för psykologi och pedagogik 1923. Bd 2, s. 71—112.

1680. **Beckman, Nat.,** Tideräkning och historia. En orientering för historiker och amatörastronomer. 185 + (1) s. Med 4 fig. Sthlm, Norstedt. Pr. 6 kr.

1681. **Beckman, Nat.,** Ytterligare om den isländska kronologien.
[Nor.] Hist. Tidsskr. 1924. Femte Rekke. Bd 6, s. 170—174.

1682. **Brisman, Sv.,** Historiska framtidsuppgifter.
Historiska studier tillägnade Ludvig Stavenow 12/10 1924, s. 7—20. 4:o.

1683. **Cederschiöld, Wilh.,** Sägen och sanning.
Nord. tidskr. (Letterst.), 1924, s. 449—466. Även i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1923, N:o 197 A. (25/8), 199 (28/8).

1684. **Wimarson, N.,** Nordiska historikermötet i Göteborg 5—7 juli 1923. Berättelse enligt uppdrag utgiven. 87 s. Göteborg.

1685. **Ahnlund, N.,** Oljoberget och Ladugårdsgärde. Svensk sägen och hävd. VI + (1) + 246 s. Sthlm, Geber. Pr. 6 kr. 50 öre.
Rec. i Svenska Dagbladet 1924, N:o 294 (27/10) av *Henrik Schück;* i Det nya Sverige 1924. Årg. 18, s. 509—512 av *E. Nygren.*

---

* De i denna bibliografi förekommande tilläggen till 1920, 1921, 1922 och 1923 års bibliografier äro insatta på sina respektive platser med angivande av årtalet.

1—244165

1686. **Grimberg, C.,** Svenska folkets underbara öden. D. 9. Den sociala och kulturella utvecklingen från Oscar I s tid till våra dagar samt de politiska förhållandena under Karl XV:s, Oskar II:s och Gustaf V:s regering. 739 + (3) s. + 5 pl. Med flera illustr. i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. inb. 9 kr. 25 öre.

1687. **Historia,** Svenska folkets. Under medverkan av *H. Schück*, *H. Almquist*, *St. Bonnesen och C. Hallendorff*. Rikt illustrerad. Bd 3: H. 1—2. *Bonnesen, Sten,* Stormaktstidens senare skede. H. 40—41. 80 s. Bd 4: H. 1—4. *Hallendorff, C.,* Frihetstiden. H. 58—61. 160 s. Lund, C. W. K. Gleerup. Pr. för dubbelhäftet 1 kr. 50 öre.

1688. **Olán, Esk.,** Judarna på svensk mark. Historien om israeliternas invandring till Sverige. 204 + (1) s. Med många illustr. i texten. Sthlm (tr. i Göteborg), Bokförlaget Rex. Pris 9 kr. 50 öre.
Rec. i Svenska Dagbladet 1925, N:o 15 (17/1) av *Fr. Böök.*

1689. **Studier,** Historiska, tillägnade Ludvig Stavenow på sextioårsdagen den 12 okt. 1924. (5) + 338 s. + 1 portr. 4:o. Sthlm, Norstedt. Pr. 15 kr. Tr. i 215 numrerade exemplar.
Rec. i Dagens Nyheter 1924, N:o 310 (12/11) av *Tor Berg;* i Statsvetenskaplig tidskr. 1924. Årg. 27, s. 458—462 av *A. Thomson;* i Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1924 (31/10) av *Gunnar Carlquist;* i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1924 (21/11) av *Sv. Grauers;* i Svenska Dagbladet 1924 (11/12) av *Nils Forssell.*

1690. **Urkunder** till judarnas historia i Sverige. Utg. av *Hugo Valentin.* 131 s. Sthlm, Bonnier. Pr. 6 kr.
Rec. i Svenska Dagbladet 1925, N:o 30, Söndagsbilaga (1/2), 36 (7/2) av *Fr. Böök.*

1691. **Valentin, Hugo,** Judarnas historia i Sverige. XV + 572 + (1) s. Några portr. o. illustr. i texten. Sthlm, Bonnier. Pr. 21 kr.
Tilläggskapitel: *Valentin, S. Olof,* Judarna i Sverige enligt 1920 års folkräkningsstatistik.
Rec. i Svenska Dagbladet 1925, N:o 15 (17/1), 30, Söndagsbilaga (1/2), 36 (7/2) av *Fr. Böök.*

1692. **Nerman, Birger,** Die Herkunft und die frühesten Auswanderungen der Germanen. 62 + (2) s. Med 1 karta. Sthlm, Wahlström & Widstrand i distribution. Pr. 5 kr.
Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademiens handlingar. D. 34. 3:e följden. D. 1: H. 5.

1693. **Nerman, Birger,** Det svenska rikets uppkomst.
Nordiska arkeologmötet i Stockholm 1922, Berättelse (tr. 1923), s. 112—122.

1694. **Nordén, Arth.,** Beowulf-slaget vid Korpskogen.
Svenska Dagbladet 1924, N:o 324 (26/11).

1695. **Sydow, C. W. v.,** Beowulfskalden och nordisk tradition.
Vetenskaps-societeten i Lund. Årsbok 1923, s. 77—91.

1696. **Sydow, C. W. v.,** Scyld Scefing.
Namn och bygd 1924. Årg. 12, s. 63—95.

1697. **Bugge, Alexander,** Har der bodd Kelter i de nordiske lande?
Nord. tidskr. (Letterst.) 1924. Årg. 47, s. 145—160.

1698. **Ekholm, Gunnar,** Orientaliska inflytelser på Nordens bronsålderskultur.
Svensk tidskr. 1924. Årg. 14, s. 320—330. Med 8 fig.

1699. **Wessén, Elias,** Herulerna och runorna. Ett kapitel ur folkvandringstidens historia.
Svenska Dagbladet 1924, N:o 224 (18/8).

1699½. **Montelius, Osc.,** Sverige och vikingafärderna västerut. 31 s. Med 4 fig.
Antikvarisk tidskr. för Sverige. D. 21: H. 2.

1700. **Cederschiöld, Gustaf,** När svenskar styrde Ukrajna.
Cederschiöld, Gustaf, Om ordstäv och andra ämnen (1923), s. 102—123.

1701. **Cook, Albert Stanburrough,** Ibn Faḍlān's account of Scandinavian merchants on the Volga in 922.
The journal of English and Germanic philology 1923. Vol. 22, s. 54—63.

1702. **Schenström, F.,** Var gick Olof Haraldssons tåg genom Svea välde?
Dalarnas hembygdsförbunds tidskr. 1924. Årg. 4, s. 1—8.

1703. **Kjellberg, C. M.,** K. Sverker den gamle, hans mord och traditionerna om gärningsmannen. 16 s. Linköping 1923. Pr. 1 kr.
Kritiska studier till Östergötlands historia. 1.

1704. **Härje, K. A.,** Ännu en gång gravstenen över Sverker den äldres son Johan.
Hist. Tidskr. 1924, s. 187—190.

1705. **Pipping, Rolf,** Nyköpings gästabud.
Hist. tidskr. för Finland 1924. Årg. 9, s. 99—115.

1706. **Koht, Halvdan,** Magnus Erikssons giftermål med Blanche av Namur.
[Nor.] Hist. Tidsskr. 1923. Femte Rekke. Bd 5, s. 566—582.

1707. **Rudbeck, G.,** Magnus Erikssons giftermål med Blanka av Namur.
Hist. Tidskr. 1924, s. 190—192.

1708. **Brilioth, Yngve,** Konung Albrekt av Mecklenburg och nuntien Guido de Cruce.
Historiska studier tillägnade Ludvig Stavenow 12/10 1924, s. 31—46. 4:o.

1709. **Carlsson, Gottfr.,** Förhistorien till 1396 års svenska konungaval.
Historiska studier tillägnade Ludvig Stavenow 12/10 1924, s. 47—58. 4:o.

1710. **Lagergren, Helm.,** Ett pergamentsbrev från Jösse Erikssons dagar. Ett fynd i Grycksbo pappersbruks arkiv. [1414.]
Dalarnas hembygdsförbunds tidskr. 1924. Årg. 4, s. 50—54. Med 1 illustr.

1711. **Trotzig, Karl,** Engelbrekt i Dalarna. Några uppteckningar av sägner om Engelbrekt Engelbrektsson före frihetskrigets början samt en undersökning av källorna till den historiska uppgiften om folkhjältens hemvist.
Dalarnas hembygdsförbunds tidskr. 1924. Årg. 4, s. 9—18.

1712. Stockholms stads tänkeböcker 1483—1492. Utgifna af Kungl. samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia med understöd af Samfundet Sankt Erik genom *Gottfrid Carlsson.* H. 2. S. 161—320. Sthlm.
Stockholms stadsböcker från äldre tid. 2: 2: 2.

1713. Berättelser om de Lybeckska beskickningarna i Sverige 1509 och 1541. Utgifna af Kungl. samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia genom *Lars Sjödin.* VIII + 217 + (2) s. Sthlm. Pr. 10 kr.
Historiska handlingar. D. 26, N:o 3.

1714. **Lundh-Eriksson, Nanna,** Kristina Gyllenstierna. 61 + (1) s. Med flera illustr. i texten. Sthlm, Sveriges folkskollärarinneförbund. Pr. 80 öre.
Svenska biblioteket. Fri läsning. 9.

1715. **Andersen, Caroline,** Til det Stockholmske blodbads historie. [Dan.] Hist. Tidsskr. 1924. Niende Række. Bd 2, s. 342—347.

1716. **Hedén, E.,** Gustav Vasa som gud och människa.
Socialdemokraten 1923, N:o 128 (6/6).

1717. **Jungner, Hugo,** Gustav Vasa som gud.
Socialdemokraten 1923, N:o 143 (23/6).

1718. **Hedlund, Carl,** Gustaf Vasa och Gästrikland. Några anteckningar. Från Gästrikebygder. Gästriklands folkhögskolas årsbok 1923. Årg. 4, s. 1—40.

1719. **Boëthius, Gerda,** De bevarade minnesmärkena från Gustav Vasas äventyr i Dalarne.
Svensk tidskr. 1924. Årg. 14, s. 542—557. Med 6 illustr.

1720. **Etzler, Allan,** Gustav Vasas förhållande till Stureläkten före hans val till konung.
Hist. Tidskr. 1924, s. 389—396.

1721. **Bring, S. E.,** I Strängnäs för 400 år sedan. Kring Gustaf Vasas konungaval den 6 juni 1523.
Upsala Nya tidning 1923, N:o 8413 (6/6).

1722. **N[ordenskiö]ld, O[lof],** Omstridda data i Gustaf Vasas lif. Var konungavalet i Strängnäs den 6 eller 7 juni 1523?
Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1923, N:o 125 (2/6).

1723. **Carlquist, G.,** Konungamötet i Malmö 1524.
Skåne. Årsbok 1924, s. 23—31.

1724. **Carlsson, Gottfr.,** Wulf Gyler i svensk tjänst. Ett bidrag till belysning av Gustav Vasas utrikespolitik decenniet före grevefejden. 4—5.
Hist. Tidskr. 1924, s. 117—186.

1725. **Heckscher, Eli F.,** Det äldre Vasakonungadömets ekonomiska politik och idéer. 1—8.
Historiska studier tillägnade Ludvig Stavenow 12/10 1924, s. 67—117. 4:o.

1726. **Eneroth, Hj.,** Furstar, fröknar och riddersmän i svensk renässans. 287 + (1) s. + 12 pl.sid. Sthlm, Geber. Pr. 8 kr. 50 öre.
Innehåller bl. a.: Gustaf Vasa håller barnsöl; Den svenska ambassaden hos Frans I 1542; Vadstenabullret; Cecilia Vasas polska amour; Tragedier på Svartsjö; Kung Eriks skatt; Lyckoriddaren med den äran; Vasa och Valois.

1727. **Eneroth, Hj.,** Hertig Magnus till »Vestanstång». Balladernas och folkdiktens olycksfödde fursteson — några anteckningar till bilden av hans mausoleum i Vadstena klosterkyrka.
Svenska Dagbladet 1924, N:o 40, Söndagsbilaga (10/2).

1728. Niederländische Akten und Urkunden zur Geschichte der Hanse und zur deutschen Seegeschichte. Herausgegeben von Verein für hansische Geschichte. Mit Unterstützung des nederlandsch economisch-historisch Archief im Haag. Bearbeitet von *R. Häpke.* Bd 2. 1558—1669. XVI + (1) + 484 s. 4:o. Lübeck 1923.

1729. **Swahn, Wald.,** En furstlig dandy och föregångsman. En studie i svensk renässans. [Erik XIV.] 1—2.
Stockholmstidningen 1924, N:o 161 B., Söndagsbilaga (15/6), 168 B, Söndagsbilaga (22/6).

1730. **Kloth, Herb.,** Lübecks Seekriegswesen in der Zeit des nordischen siebenjährigen Krieges 1563—1570. Kapitel 3.
Zeitschrift des Vereins für lübeckische Geschichte und Altertumskunde 1923. Bd 22, s. 121—152.

1731. **Elander, Rud.,** Nils Sture och Västgötaräfsten.
Historiska studier tillägnade Ludvig Stavenow 12/10 1924, s. 118—151. 4:o.

1732. **Ahnlund, N.,** Karin Månsdotters ungdom.
Svenska Dagbladet 1924, N:o 126 (9/5); Äfven i *Ahnlund, N.*, Oljoberget och Ladugårdsgärde, s. 211—236.

1733. **Hahr, Aug.,** Erik XIV:s grav i Västerås domkyrka.
Arosiana 1923. Jubileumsnummer. Ser. 4, s. 159—163 + 1 pl.

1734. **Harteveld, Wilh.,** Vasaättlingen som försmådde en rysk krona. Erik XIV:s och Karin Månsdotters son Gustaf kom tidigt i landsflykt och fick en växlingsrik bana.
Dagens Nyheter 1924, N:o 114, Bilaga till söndagsnumret (27/4).

1735. **Lagergren, Helmer,** Karl IX:s livvakt. Ett intressant aktstycke i Mora kyrkoarkiv. [1602.]
Dalarnas hembygdsförbunds tidskr. 1924. Årg. 4, s. 65—66.

1736. **Ihmels, L.,** Gustaf Adolfs testamente till vår tid. Tal vid Ungsvenska förbundets minnesfest i konserthuset i Göteborg på Gustaf Adolfs-dagen den 6 nov. 1923. Översatt av *Adolf Wallerius*. Säljes till förmån för Gustaf Adolfs-föreningarnes verksamhet i Tyskland. 12 + (1) s. Göteborg, Göteborgs stifts-tidnings förlag. Pr. 50 öre.

1737. **Mehring, Fr.,** Gustav II Adolf. Översättning av *Ture Nerman*. 103 s. Sthlm, Fram. Pr. 1 kr. 50 öre.

1738. **Henschen, Ingegerd,** Margareta Cabiljaus grav funnen. Några dokument som lösa gåtan kring de två gravstenarna i gamla Vada kyrka i Roslagen. Den sköna holländskan, Gustav Adolfs väninna från Pskov och grevens av Wasaborg moder, var ingen mytisk person — hon har levat som myndig husfru på Benhammar, dött där 1669 och jordats i Vada kyrka under den gravsten hon själv låtit hugga.
Svenska Dagbladet 1924, N:o 328, Söndagsbilaga (30/11).

1739. **Lindstén, Gust.,** När Elfsborgs lösen betalades.
Historiska studier tillägnade Ludvig Stavenow 12/10 1924, s. 152—168. 4:o.

1740. **Ahnlund, N.,** Rävsvansen och lejonhuden. [Gustaf II Adolf i Pillau maj 1627.]
Svenska Dagbladet 1924, N:o 304 (6/11).

1741. **Gram, Irma,** Dronning Christina av Sverige. Dronningen og kvinden. 217 + (1) s. + 1 portr. Kristiania, Aschehoug & Co. Pr. 8 kr.

1742. **Ahnlund, N.,** Pater Lamormainis bref.
Historiska studier tillägnade Ludvig Stavenow 12/10 1924, s. 169—198. 4:o.

1743. **Bretholz, Bertold,** Geschichte Böhmens und Mährens. Bd 3. Dreissigjährige Krieg und Wiederaufbau bis 1792. Veröffentlichung der Deutschen Gesellschaft für Wissenschaft und Kunst in Brünn. (2) + 241 s. Berlin, Paul Sollors Nachf. Reichenberg.

1744. Calendar of state papers and manuscripts, relating to English affairs, existing in the archives and collections of Venice and in other libraries of northern Italy. Vol. 23. 1632—1636. LII + 743 s. 24. 1636—1639. LV + 792 s. Edited by *Allen B. Hinds*. London 1921, 23.
Innehåller många uppgifter om Sveriges deltagande i trettioåriga kriget.

1745. **Geyso, Fr. v.,** Die Schlacht von Hess. Oldendorf am 28 Juni (8. Juli) 1633 mit einleitenden Bemerkungen über die Politik und Kriegsführung dieser Zeit. 30 s. Rinteln 1923.
(Abdruck aus den »Heimatblättern», Beilage der »Schaumburger Zeitung» in Rinteln a. W.)

1746. **Geyso, Fr. v.,** Beiträge zur Politik und Kriegführung Hessens im Zeitalter des 30 jährigen Krieges. T. 2. Vom Tode Gustav Adolfs bis zur Zersetzung der evangelischen Partei durch den Vorfrieden von Pirna 1634/35.
Zeitschrift des Vereins für hessische Geschichte und Landeskunde 1924. Bd 54, s. 1—160 + 1 karta.

1747. **Heltoft, Jens,** Jelling og Omegn i Svenskekrigene.
Vejle Amts Aarböger 1924, s. 173—188.

1748. Correspondence inédite d'Abraham Du Quesne avec l'amiral suédois Wrangel (1645—1657). 21 s. Paris.
(Extrait du Bulletin de la section de géographie, 1923.)

1749. **Biörklund, E.,** Abraham Duquesne dans la Baltique.
La revue maritime 1923. T. 2, s. 152—167. Med 2 fig.

1750. **Bergman, Gösta,** Magister Lars [Rolander] och norrmännen. [1645.]
Hembygden. Utgiven av Dalslands hembygdsförbund 1924, s. 28—32.

1751. **P[etrelli], T. J.,** Troféer vunna vid Bodensjön.
K. Krigsvetenskapsakademiens tidskr. 1924, s. 372—378. Med 3 illustr.

1752. **Grauers, Sv.,** Sverige och den första engelska navigationsakten.
Historiska studier tillägnade Ludvig Stavenow $^{12}/_{10}$ 1924, s. 199—220. 4:o.

1753. **Laache, Rolv,** Friherre Christer Bonde om Cromwell 1655—1656.
Festskrift tilegnet A. Kjær $^{26}/_{9}$ 1924, s. 105—109.

1754. **Kubala, Ludvik,** Wojny duńskie i pokój Oliwski 1657—1660. (Szkizów historycznych serja 6.) Z przedmowa Ludwika Finkla. [De danska krigen och Oliva-freden 1657—1660 . . .] XIII + (1) + 651 + (2) s. + 12 pl. bl., därav 2 i vikt större format. Lwów 1922.
Bibljoteka historyczna Altenberga.

1755. **Christensen, Chr. Petresh,** Nörresundbys Historie indtil 1701. Med Bidrag til Egnens Historie. (4) + 388 s. Aalborg 1921.

1756. **Urstad, Johs.,** Svenskarne i Mediåurdi. [1657—60.]
Melding frå Nordtröndelag historielag for 1921, s. 1—5.

1756½. **Meier, Vald.,** Om den svenske Hærs Overgang fra Fyen til Laaland 1658.
Aarbog for Historisk Samfund for Odense og Assens Amter 1922. Bd 3, s. 124—129.

1757. **Rasmussen, R. P.,** Karl Gustavs Lejr i Brönshöj 1658—60.
Udg. af Brönshöj Avis. 20 s. Khvn.
Særtr av Hist. Meddelelser om Köbenhavn.

1758. **Mackeprang, M.,** Har Karl Gustav været Akademist i Sorö?
[Dan.] Hist. Tidsskr. 1924. 9de Række. Bd 3, s. 204—208.

1759. **Hansson, Sigurd,** När det hölls riksdag i Göteborg. Från segerfest till kungssorg.
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1923, N:o 114 B ($^{19}/_{5}$).

1760. **Konopczyński, Władysław,** Polska a Szwecja od pokoju Oliwskiego do upadku rzeczypospolitej 1660—1795. [Polen och Sverige från

Olivafreden till republikens fall.] (4) + 390 + (2) s. + 16 illustr. Warszawa, Pałae Staszica.

Blaud de 16 bilagorna finnas flera bref från Gustaf III.

1761. **Grose, C. L.,** The Anglo-Dutch alliance of 1678. P. 1—2.
The English historical review 1924. Vol. 39, s. 349—372, 526—551.
Innehåller en hel del som rör Sveriges politik vid denna tid.

1762. **Nordensvan, C. O.,** På vägen till Sveriges stormaktsvälde. En tidsskildring från Karl XI:s tid. Med 34 illustrationer. 198 s. Sthlm, Åhlén & Åkerlund. Pr. 6 kr. 75 öre.

1763. **Näsström, Gustaf,** Ett populärt kungabesök. Fakta och traditioner från Karl XI:s jämtländska resa år 1686.
Jämten 1924. Årg. 18, s. 24—32.

1764. **Munthe, Arn.,** Karl XII och den ryska sjömakten. D. 1. XXVI + 291 + (1) s. + 4 kartor. Sthlm, Ivar Hæggström. Pr. 10 kr.
Rec. i Dagens Nyheter 1924, N:o 327 (29/11) av *Tor Berg;* i Svenska Dagbladet 1924, N:o 329 (1/12) av *H. Wrangel;* i Hist. Tidskr. 1924, s. 406—409 av *E. Naumann;* i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1924 (2/12) av *K. P[etersson]*; i Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1924 (24/11) af *H. L[arsson]*; i Nya Dagligt Allehanda 1924 (19/11) av *Osw. Kuylenstierna;* i Stockholms Dagblad 1924, N:o 321 (23/11) av *G. Starck;* i Vår flotta 1924. Årg. 20, s. 143—145 av *H. W[range]l.*

1765. **Gurlitt Cornelius,** August der Starke. Ein Fürstenleben aus der Zeit des deutschen Barock. Bd 1. 413 + (2) s. + 20 pl. s. 2. 359 s. + 23 pl. s. Dresden, Im Sibyllen-Verlag.

1766. **Atkinson, C. T.,** Marlborough and the rise of the British army. New edition. With illustrations and maps. XVIII + (1) + 544 s. + 1 portr. + 16 kartor. London & New York.

1766½. Charles XII et l'Ukraine.
Revue d'histoire diplomatique 1920, s. 336—347.

1767. **Tuxen, A. P.,** Poul Vendelbo Lövenörn. Udarbejdet ved Generalstaben. X + 302 s. + 2 portr. Khvn, Gyldendal. Pr. 12 kr.

1768. **Bergersen, O.,** Iver Huitfeldt og hans insats i slaget i Kjöge bukt 4 okt. 1710.
Norsk Tidsskr. for sjövesen 1924. Aarg. 42, s. 203—228.

1769. Tordenskiolds matros. Dagbok fört av en norsk matros paa den dansknorske flaate 1710—1714. Udg. af *Roar Tank.* 217 + (1) s. + 2 s. facs. tr. Kristiania, Gyldendal 1923.
Norske breve og erindringer. 2.

1770. **Hansen, Reimer,** Die Schweden und Russen in Dithmarschen 1713.
Die Heimat 1923. Jahrg. 33, s. 10—14.

1771. Några ord om slaget vid Hangöudd den 27 juli 1714. Till 250-årsminnet av Nils Ehrenskölds födelse. Av. *G. C.*
Tidskr. i sjöväsendet 1924. Årg. 87, s. 213—224.

1772. **Uhseman, E.,** Den karolinska tragediens näst sista akt. En Stralsundsbo skildrar Karl XII:s kampår i den nordtyska staden. 1—2.
Stockholms Dagblad 1923, N:o 279 (14/10), 293 (28/10).
2: Tre konungar tillhopa . . .

1773. **Malmborg, Gösta,** Ett sägnomspunnet Karl XII-minne. Halfword Bryngelssons skål och dess öden.
Stockholmstidningen 1924, N:o 88 B, Söndagsbilaga (30/3).

1774. **Wahl, J.,** Da Karl XII beleiret Akershus. Et merkelig brev fra 1716 fra en gammel Kristianiaborger.
Aftenposten 1924, N:o 10 (7/1).

1775. **Daae, Ludv.,** Det gamle Christiania. Jubilæums-utgave. H. 1—5. 160 s. Med många illustr. 4:o. Kristiania, J. W. Cappelens forlag. Pr. 1 kr. häftet.
S. 126—138 innehåller: Karl den tolfte i Christiania 1716.

1776. Calendar of the Stuart papers belonging to his majesty the king preserved at Windsor castle. Vol. 7. 1 july to 31 december 1718. Edited by *F. H. Blackburne Daniell.* XXXVIII + 857 s. London 1923.
Historical manuscripts commission.
Innehåller ganska mycket som rör Karl XII.

1777. **Stören, E.,** Anno 1718. Svenskernes indfald under Armfelt. (Efter *G. Petri.*)
Orkdölafylket 1921, s. 49—52.

1778. **Leijonhufvud, K. K:son,** Försvaret av Norrköping vid dess brännande av ryssarna 1719.
Svensk militär tidskr. 1924, s. 385—391.

1779. **Hallendorff, C.,** Sveriges försvarsfråga efter Karl XII:s död.
K. Krigsvetenskapsakademiens tidskr. 1924, s. 161—172.

1780. **Arnheim, Fr.,** Friedriches des Grossen schwedische Schwester.
Deutsch-nordisches Jahrbuch für Kulturaustausch und Volkskunde 1922, s. 57—64.

1781. **Wedberg, B.,** »Kongl. maj:ts höga namns stämpel.»
Statsvetenskaplig tidskr. 1924. Årg. 27, s. 369—387. Med 3 illustr.

1782. **Strootman, K. E. W.,** Van Vasa tot Bernadotte. Met zes portreten. 8 + 272 s. + 1 tabell. Zutphen, W. J. Thieme & Cie 1923.

1783. Les lettres de Catherine II au prince de Ligne (1780—1796). Publiées avec quelques notes par *la princesse Charles de Ligne.* 236 + (3) s. + 1 portr. Bruxelles et Paris.

1784. **Scheel, Jörgen,** Markus Gerhard Rosencrone. [Dansk-norsk utenriksminister 1780—84.]
[Nor.] Hist. Tidsskr. 1924. Femte Rekke. Bd 6, s. 97—129.
Berör bl. a. Gustaf III:s danska politik.

1785. **Olán, E.,** När Gustaf III knöt vårt vänskapsband med Amerika. [1683.] Sverige var det första land, som erkände Förenta Staterna.
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1923, N:o 149 B (30/6).

1786. **Stackell, L.,** Med greven av Haga till Rom. Gustav III:s italienska resa i juletid 1783.
Stockholmstidningen 1924, N:o 354 B, Söndagsbilaga (28/12).

1787. **Cederberg, A. R.,** Johan Albert Ehrenströmi poliitiline missioon Eesti-ja Liivimaale aastail 1787—1788. [Johan Albert Ehrenströms politiska mission till Lifland 1787—1788.]
Ajalooline ajakiri 1924, s. 41—55.

1788. **Konopczynski, Ladisl.,** Lars von Engeströms mission i Polen 1787—1791. Ett bidrag till historien om Gustav III:s polska politik.
Hist. Tidskr. 1924, s. 1—54.

1789. **Mellander, K.,** Gustaf d'Albedyhll och Benzelstjernas anslag mot den ryska flottan år 1789.
Historiska studier tillägnade Ludvig Stavenow 12/10 1924, s. 265—277. 4:o.

1789½. **Törne, P. O. v.,** Det andra slaget vid Svensksund.
Hist. tidskr. för Finland 1924. Årg. 9, s. 1—16.

1790. **Söderhjelm, Alma,** Sverige och den franska revolutionen. D. 2. Förmyndarregeringens tid 1792—1796. 349 + (1) s. Sthlm (tr. i Helsingfors), Bonnier. Pr. 8 kr.
Rec. i Svenska Dagbladet 1924, N:o 336 (8/12) av *Lydia Wahlström.*

1791. **Tingsten, Lars,** Gustaf Wilhelm af Tibell. Huvuddragen av hans liv, hans verksamhet såsom generaladjutant för armén och hans avskedande, tillika en studie av Sveriges krigföring år 1808. Med fem skisser i texten. (2) + 124 s. + 1 portr. Sthlm, Militärlitteraturföreningens förlag. Pr. 3 kr.
Militärlitteraturföreningens förlag. 140.
Rec. i Svenska Dagbladet 1924, N:o 344 (16/12) av *C. Hallendorff.*

1791½. **Rein, G.,** Tietoja Olli Tiaisesta sekä Karjalan taisteluista syksyllä 1808. [Upplysningar om Olof Tiainen och striderna i Karelen hösten 1808.] 11 s.
Historiallinen Arkisto 1924. 31, 4.

1792. **Hallendorff, C.,** Helga de la Brache.
Hallendorff, C., Från Karl XV:s dagar, s. 234—277.

1793. **Brander, Uno,** Bernadotte. En hjältesaga. 272 + (4) s. + 2 portr. Med många illustr. i texten. 4:o. Sthlm, Lars Hökerberg. Pr. 7 kr. 50 öre.

1794. **Brander, Uno,** Stamfaderns ynglingaår. Karl XIV Johan skildrad av sin gemål. En uppteckning.
Allt för alla 1924, N:o 43 (24/10). Med 2 illustr.; 44 (31/10). Med 1 illustr.; 45 (7/11). Med 1 illustr.; 46 (14/11). Med 1 illustr.; 47 (21/11), 48 (28/11). Med 1 illustr.; 49 (5/12), 50 (12/12), 51 (19/12), 52 (26/12). Med 1 illustr.

1795. **Forssell, N.,** Bernadotte-problem. Några kritiska anmärkningar.
Hist. Tidskr. 1924, s. 278—291.

1796. **Forssell, N.,** Karl XIV Johan. 92 + (1) s. Sthlm, Geber. Pr. 1 kr. 75 öre.
De största märkesmännen. 18.

1797. När Karl XIV Johan kom till Sverige. Ett intermezzo i Ramlösa den 21 oktober 1810.
Stockholmstidningen 1924, N:o 293, Söndagsbilaga (26/10).

1798. **Danielson-Kalmari, J. R.,** Kruununprinssi Kaarle Juhana. Europan vapantussodassa vv. 1813—14.
Historiallinen Aikakauskirja 1924, s. 177—198.

1799. **Tingsten, Lars,** Huvuddragen av Sveriges krig och yttre politik augusti 1813—januari 1814. Med 2 kartor och femton skisser i texten. (4) + 395 s. Med 5 bilagor. Sthlm, Norstedt. Pr. 10 kr.

1800. **Tingsten, Lars,** Det första skedet av kronprinsen Karl Johans och Metternichs diplomatiska kampanj hösten 1813.
K. Krigsvetenskapsakademiens tidskr. 1924: Bihäfte, s. 34—48.

1801. **Schröder, Hans,** Oberstlieutnant Jens Christian Schröders Erindringer. (4) + VII + 186 s. + 1 portr. Kristiania, Steenske Forlag.
Fra svunden Tid. Norske Breve, Erindringer og Dagböker. Bd. 3.

1802. **Hallendorff, C.,** Grekvännernas sällskap. Välgörenhet och kanonaffärer. [1826.]
Svenska Dagbladet 1924, N:o 159 (13/6).

1803. **Hallenborg, Carl,** Folkupploppet i Stockholm den 19 juli 1838.
Hist. Tidskr. 1924, s. 60—72.

1804. **Blomquist, Th.,** De nordiska rikenas uppgörelse med Marocko 1845. Ett blad ur skandinavismens begynnelsehistoria.
Historiska studier tillägnade Ludvig Stavenow 12/10 1924, s. 278—296. 4:o.

1805. **Forssell, N.,** Amédée de Clausade. Ett kapitel i de fransk-svenska förbindelsernas historia under 1800-talet.
Personhistorisk tidskr. 1923 (tr. 1924). Årg. 24, s. 147—166.

1806. **Lehmann, Edv.,** Det märkvärdiga året. [1848.]
Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1923, N:o 123 (8/5).

1807. **Hauer, Jonas,** Til belysning av partiforholdene i Norge under kronprins Karls vicekongedömme.
Festskrift tilegnet A. Kjær 26/9 1924, s. 95—96.

1808. **Hallendorff, C.,** Från Karl XV:s dagar. Personer och händelser. VIII + 288 s. Med flera illustrationer i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 9 kr.
Rec. i Dagens Nyheter 1924, N:o 258 (21/9).

1809. Les origines diplomatiques de la guerre de 1870—71. Recueil de documents publié par le ministère des affaires étrangères. T. 12. 7 août 1866—15 octobre 1866. (1) + 476 s. 13. 18 octobre 1866—31 décembre 1866. (1) + 432 s. Paris 1921, 22.

1810. **Hallendorff, C.,** Landtmannapartiets första år.
Hallendorff, C., Från Karl XV:s dagar, s. 197—233.

1811. **Wieckowska, H.,** Carl XV:s plan om giftermål med en polsk grevinna. Tillæg av *H. K[oht].*
[Nor.] Hist. Tidsskr. 1924. Femte Rekke. Bd 6, s. 191—199.

1812. **Peyron, Gösta,** Hågkomster från femtio år av mitt liv. 240 s. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 6 kr. 50 öre.

1813. **Peyron, Gösta,** Memoarer. 1—9.
Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1923, N:o 336 (9/12), 350 (23/12), 355 (30/12); 1924, N:o 5 (6/1), 26 (27/1), 33 (3/2), 40 (10/2), 47 (17/2), 95 (6/4).
1. Norska statsrådshem i Stockholm; skånskt herrgårdsliv på 60-talet.
2. Karlbergsliv för 50 år sedan.
3. Som gradpasserare på Herrevadskloster.
4. Officersliv på Herrevadskloster.
5—6. Min adjutantstid hos konung Oscar.
7. Med konung Oscar i Marstrand.
8. Hos överhovstallmästaren på Wrams Gunnarstorp.
9. Hälsigborg och Hälsingborgare för 50 år sedan.

1814. **Taube, M. v.,** Ett outgivet blad ur Östersjöproblemets historia. 1. Ålandsöarna och Petersburgsdeklarationen den 23 april 1908. 1—2.
Svenska Dagbladet 1924, N:o 196 (21/7), 197 (22/7).

1815. **De la Gardie, R.,** Trekungamötet i Malmö. [1914.]
Skåne. Årsbok 1924, s. 10—18. Med 4 illustr. i texten.

1816. **Colijn, H. A.,** La décision de la société des nations concernant les îles d'Aland. Akad. proefschrift. XXI + 185 + III s. + 1 karta. Amsterdam 1923.

Biografi och genealogi.

1817. **Bygdén, L.,** Hernösands stifts herdaminne. Bidrag till kännedomen om prästerskap och kyrkliga förhållanden till tiden omkring Luleå stifts utbrytning. D. 2. 396 s. Uppsala & Sthlm (tr. i Uppsala) 1923. Pr. 16 kr.
D. 1 rec. i Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1923, N:o 233 (28/8) av *Gunnar Carlquist.*

1818. **Ekman, Ernst,** Svenska tidningskungar. 189 s. + 6 portr. Uppsala o. Sthlm (tr. i Uppsala), Almqvist & Wiksell. Pr. 4 kr. 75 öre.
Lars Johan Hierta; S. A. Hedlund; Rudolf Wall; Anders Jeurling; Alfred Hedenstierna.

1819. **Larsson, Ludvig,** Växjö skolas matrikel för åren 1752—1819. (2) + 89 s. 4:o. Växjö.
Växjö läroverks äldre matriklar.

1820. **Lexikon,** Svenskt biografiskt. Redaktionskommitté: *J A. Almquist, S. J. Boëthius, E. Naumann, H. Schück, L. Stavenow.* Redaktör: *B. Boëthius.* H. 20—24. Björn—Brahe. S. 641—796 + (7) + 640 s. Sthlm, Bonnier. Pr. 7 kr. häftet.

1821. **Meijer Granqvist, Paul,** Gustaf Vasas avkomlingar inom och utom Sverige. Minnesskrift utg. med anledning av fyrahundraårs-jubiléet 1923. 259 + (1) s. 4:o. Sthlm (tr. i Norrtälje), Förf. Pr. 25 kr.

1822. **Nordström, J. A.,** Rester av ett lägre frälse i Bohuslän i slutet av den danska och början av den svenska tiden.
Personhistorisk tidskr. 1924. Årg. 25, s. 4—19.

1823. **Schimmelpfennig, C. F. V., & Ahlberg, K.,** Sveriges apotekarhistoria från konung Gustaf I:s till närvarande tid. H. 25—29. S. 1537—1856 + s. CXXXIV—CLXIII. Sthlm, Ernst Westerberg. Pr. 3 kr. 50 öre häftet.

1824. **Sinclair, George A.,** The Scottish officers of Charles XII.
The Scottish historical review 1924. Vol. 21, s. 178—192.

1825. **Stadener, Sam.,** Skånes kyrkovärdar.
Skåne. Årsbok 1924, s. 230—271. Med flera portr. i texten.

1826. **Welinder, N. J.,** Series pastorum efter reformationen [i Storkyrkan].
Sveriges kyrkor. Stockholms kyrkor. Bd 1, s. 96—122. Med 18 fig. (Se N:o 1888.)

1827. **Werner, Anna,** »I rockar gula, rockar blå . . .» Litet om det karolinska inslaget i jämtländsk personhistoria.
Jämten 1924. Årg. 18, s. 33—40.

1828. **B[rusewit]z, A.,** *S. J. Boëthius †.*
Hist. Tidskr. 1924, s. 193—197.

1829. **Hallendorff, C.,** Simon Johannes Boëthius.
Fornvännen 1924, s. 54—57. Med 1 portr.

1830. **Haralds, Hj.,** Simon Johannes Boëthius †.
Statsvetenskaplig tidskr. 1924. Årg. 27, s. 183—187.

1831. **Elfstrand, Percy,** *Peter Brändström.* En storborgare i Gefle under den gustavianska tiden.
Meddelanden av Gestriklands kulturhistoriska förening 1923 (tr. 1924), s. 41—92. Med 12 illustr. o. 1 släkttavla.

1832. **Egerström, Fr.,** *Abraham Niclas Clewberg-Edelcrantz.* Landtbruksakademiens förste direktör. Minnesteckning. 22 s. + 1 portr. Sthlm, Landtbruksakademien. Pr. 1 kr.

1833. **Dillström, R.,** *Nils Ehrenschiöld.*
Årsbok för Finlands flotta 1924, s. 9—29 + 1 portr. Med 10 illustr. i texten.
Nils Ehrenschiölds minne 1674—1924.

1834. **C[assén], N[ath.],** En dödsdömd. Ur statsrådet *J. A. Ehrenströms* efterlemnade historiska anteckningar.
Stockholmstidningen 1924, N:o 220 (14/8).

1835. **Lagergren, H.,** Släkten *Ekeblad till Stola.* 2.
Personhistorisk tidskr. 1923 (tr. 1924). Årg. 24, s. 178—182.

1836. **Elfstrand, Percy,** En skotsk partriciersläkt i Gefle. [*Ennes.*]
Meddelanden av Gestriklands kulturhistoriska förening 1924, s. 5—52. Med 22 illustr. o. 1 släkttavla. Äfven separat. 48 s. Gefle.

1837. **Bellisent, G.,** Le comte de *Fersen* créancier de Louis XVI.
Revue historique de la révolution française 1923. T. 15, s. 353—366.

1838. **Karmin, O.,** Le trésor de Marie-Antoinette et le comte Fersen.
Revue historique de la révolution française 1923. T. 15, s. 121—145.

1839. **Toll, H.,** »*Folkungaroten*». Folkungastudier. 5. En replik.
Fornvännen 1924, s. 119—128.

1840. **Ahnlund, N.,** *Peder Fredag.*
Ahnlund, N., Oljoberget och Ladugårdsgärde, s. 196—210.

1841. **Olsson, Henry,** *Geijers* Thorildsprocess och den romantiska opinionen.
Personhistorisk tidskr. 1924. Årg. 25, s. 45—50.

1842. **Landquist, J.,** Erik Gustav Geijer, hans levnad och verk. 702 s. + 8 pl. Sthlm, Norstedt. Pr. 16 kr.
Rec. i Svenska Dagbladet 1925, N:o 4 (5/1) af *Fr. Böök.*

1843. **Post, G. L. E. v.,** Adliga ätten n:o 121 *Hierta* och de friherrliga ättegrenarne N:o 250 och 381 samt den ofrälse grenen Järta till och med 1921. (5) + 35 s. 4:o. Sthlm, Rokotryck, A. B. Kopia.
Tr. i 25 exemplar.

1844. **Forssell, N.,** *Lars Johan Hierta.* En banbrytande journalist och politiker från Karl-Johanstiden.
Svenska Dagbladet 1923, N:o 181, Söndagsbilaga (8/7).

1845. **Lagergren, Cl.,** Mitt livs minnen. D. 3. 493 + (1) s. Med flera illustr. o. 1 musikbilaga i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 12 kr.
Rec. i Dagens Nyheter 1924, N:o 300 (2/11) av *Tor Hedberg.*

1846. **Fries, Rob. E.,** *Linné.* 2:a uppl. 66 s. Sthlm, Geber. Pr. 1 kr. 25 öre.
De största märkesmännen. 4.

1847. **Löfström, Karl,** Kronprinsessan *Louises* härstamning från Gustav Vasa.
Personhistorisk tidskr. 1924. Årg. 25, s. 1—3.

1848. **Areskog, Carl,** *Axel Oxenstierna.* Föredrag under utflykten till Värnanäs vid kyrkliga församlings- och ungdomskurserna i Torsås den 28 juni 1924.
Växjö stifts hembygdskalender år 1924. Årg. 15, s. 121—127. Med 3 illustr.

1849. **Peyron, Ludvig,** En Gustavians memoarer. Generaladjutanten Ludvig Peyrons minnen.
Vecko-journalen. Praktuppl. 1924, s. 419—420, 460, 478. Fol.

1850. **Reuterholm, Gustaf Adolf,** Dagbok från åren 1775—1776. Meddelad av *Alma Falk.*
Personhistorisk tidskr. 1923. (tr. 1924). Årg. 24, s. 183—233 + 1 portr.

1851. **Hall, B. Rud.,** Till *Johannes Rudbeckii* karakteristik. Hittills otryckta urkunder kommenterade och utgivna. 95 + (1) s. Lund, C. W. K. Gleerup. Pr. 3 kr.
Årsböcker i svensk undervisningshistoria. Bokserie utgiven av Föreningen för svensk undervisningshistoria genom *B. Rud. Hall.* 1923: Vol. 3.

1852. **Hägglund, H.,** *Henric Schartau.* Till hundraårsminnet. 283 s. + 1 fasc. tr. Med flera illustr. i texten. Sthlm, Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag. Pr. 5 kr. 75 öre.

1853. **Hägglund, H.,** Schartaus betydelse för nutiden.
Lunds stifts julbok 1924. Årg. 16, s. 86—97.

1854. **Lindblad, Carl S.,** Vid Schartaus dödsbädd. Ett hundraårsminne.
Julhälsningar till församlingarna från präster i Göteborgs stift 1924. Årg. 14, s. 68—82. Med 1 portr. o. 1 illustr. i texten.

1855. **[Stårck, J.],** Stårckska släktboken. En släkts öden under trenne sekel. Försök till familjekrönika. D. 1. Släkten i Sverige under 1600-talet och början av 1700-talet. XII + 89 s. Med 15 illustr. i texten, 1 släkttavla o. 1 karta. Västervik (tr. i Uppsala), Förf. Pr. 9 kr. 50 öre. Ej i bokh.

1856. **Arenander, E. O.,** En gammal bondesläkt i *Södernånö* by i Estuna under 1500- och 1600-talet. 8 s. 4:o. Norrtelje.

1857. **Kuylenstierna, Osw.,** Den verkliga *Hedvig Taube.* Scenens bild av henne en förvanskning av verkligheten.
Stockholmstidningen 1924, N:o 354 B, Söndagsbilaga (28/12).

1858. **Algård, N.,** *Johan Henrik Thomander.* Kyrkomannen — personligheten. Akad. avh. [Uppsala.] XXXII + 515 + (1) s. + 3 pl. sid. Sthlm (tr. i Uppsala), Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag. Pr. 9 kr. 50 öre.
S. V—XI: *Tegnér, Es.,* Thomander på 1860-talet. Några studentminnen. (Ej i disputationsexemplaren.)

1859. **N[ordenskjö]ld, O[lof],** Den första lutherska prästen i Amerika — en Mölndalsbo. *Rocrus Torkillus,* pastor i Nya Sverige 1640—1643.
Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1923, N:o 155 B (7/7).

1860. **Jörn, Gunnar,** *Carl Fredrik Wærn.* En dalsländsk kulturpersonlighet.
Färgelanda. Tidskr. för Dalslands folkhögskoleförening 1924. Årg. 5, s. 3—8.

1861. **Wallin, Joh. Olof,** Ärkebiskop Johan Olof Wallin om sin utnämning till biskop Pehr Thyselius. [1837.] Medd. af *Em. Linderholm.*
Kyrkohistorisk årsskr. 1923 (tr. 1924). Årg. 23, s. 398—399.

1862. **Kjellberg, C. M.,** *Vasaättens* härstamning från Kristiern från Öland och vasavapnets uppkomst.
Personhistorisk tidskr. 1923 (tr. 1924). Årg. 24, s. 167—177. Med 1 släkttavla o. 2 fig. i texten.

1863. **Böiken, Christian,** Bryllupet i Hallaryd. Et blad af Lykkeridderen *Lars Wivallius'* Livsroman.
Gads Danske Magasin 1924. Aarg. 18, s. 457—464.

Heraldik, numismatik och sfragistik.

1864. **[Bernholm, J.],** Det svenska kopparmyntet fyller 300 år. Några ord om det första myntverket och dess födelseort staden Säter. Af *Dalecarlicus.*
Stockholmstidningen 1924, N:o 33, Söndagsbilaga (3/2).

1865. **Hallendorff, C.,** Stockholmarnas medalj över Charles Grey.
Svenska Dagbladet 1924, N:o 274 (7/10).

1866. **Nordman, C. A.,** Nordens äldsta mynt.
Finskt museum 1923 (tr. 1924). H. 30, s. 15—32. Med 12 fig.

1867. **Stackell, L.,** Ur vår flaggas historia.
Landstormsmannen 1924. Årg. 7, s. 267—279. Med 27 illustr.

1868. **S[tackell], L.,** Vår flagga i olika skepnader. Några blad ur svenska flaggans historia.
Stockholmstidningen 1924, N:o 153 (6/6).

Krigshistoria.

1869. **Bennedich, Carl,** m. fl., Norrbottens och Västerbottens fotfolk. Minnesskrift vid Kungl. Norrbottens regementes 300-årsjubileum 1924. 250 s. + 1 karta. Med flera illustr. o. skisser i texten. Sthlm.

1870. **Bennedich, Carl,** m. fl., Västerbottens och Norrbottens fotfolk. Minnesskrift med anledning av Kungl. Västerbottens regementes 300-årsjubileum 1924. 299 s. + 1 karta. Med flera illustr. o. skisser i texten. Sthlm.

1871. **Leijonhufvud, K. K:son,** Kring 1600-talets indelte soldat.
Landstormsmannen 1924. Årg. 7, s. 29—32.

1872. **L'orange, W.,** Av Nordenfjeldske Dragonregiments Historie. 55 s. Med 1 karta i texten. Kristiania 1922.

1872 1/2. **Roos, J. E.,** Ur Hamiltonska regementets historia. 23 s.
Historiallinen Arkisto 1924. 32, 13.

1873. **Schiötz, Joh.,** Kongsvinger fæstnings og Kongsvinger-avsnittets militære historie 1644—1814. Bd 1. Fra Hannibalsfeiden til anlægget av Kongsvinger fæstning 1644—1681. 184 s. + 3 kartor. Med flera illustr. i texten. Kongsvinger.
Solör-Odals historielag.

1874. **S[tackell], L.,** Den äldsta fartygsdockan i Norden. Polhemsdockan i Karlskrona fyller 200 år den 8 september.
Stockholmstidningen 1924, N:o 244 B, Söndagsbilaga (7/9).

1875. **S[tackell], L.,** Fynden från Riksäpplet färdigkonserverade. En vacker samling detaljer från det 1676 sjunkna örlogsskeppet.
Stockholmstidningen 1924, N:o 220 (14/8).

1876. **Sörensson, P.,** Adelns rusttjänst och adelsfanans organisation efter 1680. 1—2.
Hist. Tidskr. 1924, s. 217—277.

1877. **Wahl, J.,** Johan Wibe. Generalløjtnant og vicestatholder. 1637—1710. (Et bidrag til den norske hærs historie.)
Norsk Militært Tidsskr. 1924. Bd 87, s. 218—258.

1878. **Widerberg, C. S.,** Norges förste militæringeniör Isaac van Geelkerck og hans virke 1644—1656. Et bidrag til de norske befestningers historie. Tryckt for Kristiania kommunes fond til norsk videnskaps fremme. (Med 75 fig. i teksten.) (2) + 124 s. Kristiania, Jacob Dybwad.
(Videnskapsselskapets skrifter. II. Hist.-filos. klasse 1923. N:o 2.)

Litteratur- och konsthistoria.

1879. **Afzelius, N.,** Konventvisor och andra politiska dikter från revolutionsåren 1792—1793.
Samlaren 1923. Ny följd. Årg. 4, s. 235—247.

1880. **Conricus, Richard,** Fädernas kyrka stavkyrka. 106 + (1) s. Med 63 fig. Lund, C. W. K. Gleerup. Pr. 2 kr. 75 öre.

1881. **Josephson, Ragn.,** St. Paulus i Upsala domkyrka.
Upplands fornminnesförenings tidskr. 1924. Bd 9, s. 376—387. Med 7 fig.

1882. **Karlin, K.,** Medeltida keramik i Norden.
Nordiska arkeologmötet i Stockholm 1922. Berättelse (tr. 1923), s. 147—161. Med 19 fig.

1883. **Kyrkor,** Sveriges. Konsthistoriskt inventarium med stöd av K. Vitt.-, hist.- o. ant. akad. utgivet av *S. Curman* o. *J. Roosval.* Stockholms kyrkor. Utgivna med bidrag av Samf. S:t Erik. Bd 1: H. 1. S. Nikolai eller Storkyrkan i Stockholm. På uppdrag av Storkyrkoförsamlingen utgivet av *S. Curman* o. *J. Roosval.* V + (3) + 208 s. Med 29 fig. 4:o.
Innehåller: *Fr. De Brun,* Storkyrkans egendomar, stiftelser och personal under medeltiden; *N. J. Welinder,* Series pastorum efter reformationen; *I. Simonsson,* Storkyrkoförsamlingens historia. En översikt; *I. Simonsson,* Storkyrkan som kröningskyrka samt andra kungliga och furstliga ceremonier därstädes; *J. Roosval,* Kronprinsessan Margaretas jordfästning den 13 maj 1920.
Bd 5: H. 1. *Osc. Mannström,* Adolf Fredriks kyrka och S. Olovs kapell i Stockholm. (2) + 134 s. Med 92 fig. 4:o. Värmland. Bd 1: H. 1—2. Grums härad. Utarbetat av *Helge Kjellin.* VII + 157 s. Med 154 fig. 4:o. Sthlm, Gunnar Tisells förlag. Pr. Stockholms kyrkor. Bd 1: H. 1: 11 kr. Bd 5: H. 1: 12 kr. 50 öre. Värmland. Bd 1: H. 1: 9 kr. 50 öre. Bd 1: H. 2: 6 kr. 50 öre.

1884. **Moselius, C. D.,** Louis Masreliez som dekoratör och teoretiker.
Samfundet S:t Eriks årsbok 1924, s. 1—52. Med 36 fig.

1885. **Nylén, Einar,** Eriksvisan.
Studier tillägnade Otto Sylwan på sextioårsdagen den 22 augusti 1924, s. 33—48.

1886. **Romdahl, A. L.,** Relieferna i Forshems kyrka.
Studier tillägnade Otto Sylwan på sextioårsdagen den 22 augusti 1924, s. 1—10 + 3 pl. sid.

1887. **Roosval, J.,** Nya Sankt Görans studier. Utförda i samband med rengöringen och konserveringen af Stockholms Storkyrkas Sankt Göransmonument och i anslutning till öfningar vid Stockholms högskolas Zornska institut samt utgifna med stöd af Samfundet S:t Erik. 219 s. + 54 pl. Med 29 fig. och 10 ikonografiska bilagor i texten. 4:o. Sthlm, Gunnar Tisells förlag. Pr. 20 kr.
K. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien.

1888. **[Stackell, L.],** Svenska galjonsbilder och galjonssnidare. Den urgamla konstarten har i vårt land upplevt två storhetsperioder och räknat flera stora konstnärer bland sina utövare. Af *Bento.*
Svenska Dagbladet 1924, N:o 265, Söndagsbilaga (28/9).

1889. **Sylwan, O.,** Pressens utveckling under det nittonde århundradet. (2) + 213 s. Med 84 bilder i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 7 kr. 25 öre. I numr. bibliofiluppl. i 500 exempl. Pr. 9 kr.
Det nittonde århundradet.
S. 153—170: Sverige.

1890. **Wendt, E. v.,** En riksvådlig visa. Vad Du Puy sjöng vid Mon Bijou-samkvämet hösten 1799 i Stockholm.
Veckojournalen. Praktuppl. 1924, s. 209—260, 281. Fol.

1891. **Werner, Carl,** Korsvirkesarkitekturen i Sverige. Typer och perioder. Akad. avh. (5) + 94 s. Med 57 fig. Lund, Gleerupska universitetsbokh. Pr. 6 kr. 50 öre.

Statsrätt, juridik och nationalekonomi.

1892. **Ahlberg, Vinc.,** Bergslagernas järnvägsaktiebolag 1872—1922. Historik 2. På uppdrag av bolagets styrelse utarbetad. 495 s. Med 238 fig., 68 diagr., 6 kartor och flera portr. i texten. Göteborg, Wettergren & Kerber 1923. Pr. inb. 10 kr.
[Historik 1 = Bergslagernas järnvägsaktieb. 1872—1899. Historik utarb.... [af *Wilh. Berg*]. Göteborg 1900.]

1893. **Almquist, Jan Eric,** Den s. k. mellersta lagens bestämmelser om istadarätt. En studie i äldre svensk arvsrätt. 43 s. Uppsala, Lundequistska bokh. Pr. 1 kr. 50 öre.
Uppsala universitets årsskr. 1924. Juridik. 1.

1894. **Beckman, Nat.,** Små bidrag till äldre Västgötalagens textkritik och tolkning.
Arkiv för nordisk filologi 1924. Ny följd. Bd 36, s. 227—255.

1895. **Brisman, Sv.,** Sveriges affärsbanker. Grundläggningstiden. (5) + 248 s. Sthlm, Svenska bankföreningen. Pr. 10 kr.

1896. **Broms, Erik,** Det moderna svenska landstingets tillkomst.
Historiska studier tillägnade Ludvig Stavenow 12/10 1924, s. 297—318. 4:o.

1897. **Danielsson, Carl,** 1500- och 1600-talens svenska tullpolitik. En översikt.
Statsvetenskaplig tidskr. 1924. Årg. 27, s. 394—423.

1898. **Eberstein, G.,** Den svenska författarrätten. H. 1. VI + 88 s. + Bihang 48 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 4 kr. 75 öre.
Innehåller en mycket utförlig historik.

1899. **Egerström, Fr.,** Den svenska lantbruksförvaltningens utveckling intill tiden för lantbruksstyrelsens inrättande. Anteckningar. 82 s. Sthlm.
Meddelande från kungl. landtbruksakademiens ekonomiska avdelning. N:r 10.

1900. **Ekegård, Einar,** Studier i svensk handelspolitik under den tidigare frihetstiden. Akad. avh. XXVIII + 488 + (2) s. + 3 tabeller. Sthlm (tr. i Uppsala), Elkan & Schildknecht. Pr. 30 kr.

1901. **Estlander, Ernst,** Några ord om översättningar av de gamla svenska lagarna.
Festskrift tillägnad Hugo Pipping på hans sextioårsdag den 5 november 1924, s. 90—99.

1902. **Estlander, Ernst,** Tvenne öfversättningar af äldre Västgötalagen.
Tidskr. utgiven av juridiska föreningen i Finland 1924. Årg. 60, s. 329—350.

1903. **Fahlbeck, Erik,** Riksrättsinstitutet i 1809 års författning. Akad. avh. (3) + 344 s. Uppsala, Förf. Pr. 3 kr.

1904. **Gyllenhaal, L. H.,** och **Hamnell, T.,** Statens järnvägars änke- och pupillkassa 1872—1922. Minnesskrift utgiven med anledning av kassans femtioåriga verksamhet. 246 + (1) s. Med många illustr. i texten. 4:o. Sthlm 1923.

1905. **Hallenberg, Aug.,** Om skollagstiftning ur konstitutionell synpunkt. 46 + (1) s. Lund (tr. i Kristianstad), C. W. K. Gleerup 1923. Pr. 1 kr. 50 öre.

1906. **Hamilton, Carl,** Main features of the organization of the central state administration in Sweden. Lecture given in Stockholm, September 1924, to members of the British society of civil servants.
Från svenska statsförvaltningen 1924. Årg. 15, s. 43—47. 4:o.

1907. **Hansson, Sigfr.,** Minnesskrift. Landsorganisationens första kvartsekel 1898—1923. På uppdrag av landssekretariatet utarbetad. 309 + (2) s. Med flera portr. o. illustr. i texten. Sthlm, Bokförlagsaktieb. Tiden. Pr. 5 kr.

1908. **Haralds, Hj.,** Harald Hjärnes statslära.
Historiska studier tillägnade Ludvig Stavenow 12/10 1924, s. 319—338. 4:o.

1909. **Haralds, Hj.,** Folkrepresentativt statsorgan. En teori om folkrepresentationen av svenskt ursprung.
Statsvetenskaplig tidskr. 1924, Årg. 27, s. 337—344.

1910. **Heckscher, Eli F.,** Svensk natura- och penninghushållning i äldre tid belyst av Gustaf Vasas brev.
Ekonomisk tidskr. 1923 (tr. 1924). Årg. 25, s. 258—275.

1911. **Herlitz, N.,** Svensk stadsförvaltning på 1830-talet. XXX + 483 s. 4:o. Sthlm, Norstedt. Pr. 7 kr. 50 öre.
Stadshistoriska institutet.
Rec. i [Nor.] Hist. Tidsskr. 1924. Femte Rekke. Bd 6, s. 202 av *Edv. Bull.*; i Svensk tidskr. 1924. Årg. 14, s. 587—588.

1912. **Herlitz, N., & Sundberg, H. G. F.,** Städernas särskilda skyldigheter och rättigheter i förhållande till staten. Svenska stadsförbundets yttrande över f. statsrådets Torsten Nothins betänkande. (Se N:o 686 1/2.)
Svenska stadsförbundets tidskr. 1924. Årg. 16, s. 6—14.

1913. **Kinnunen, V.,** Marinförvaltningen i Gustaf IV Adolfs tid.
Årsbok för Finlands flotta 1924, s. 155—159.
Nils Ehrenschiölds minne 1674—1924.

1914. **Kock, Ebbe,** Om Skånelagen.
Skåne. Årsbok 1924, s. 135—141.

1915. **Lagerroth, Fr.,** Om förmenta gränser för de svenska statsmakternas grundlagstiftningsrätt.
Statsvetenskaplig tidskr. 1924. Årg. 27, s. 16—54.

1916. **Lagerroth, Fr.,** Var konungens borggårdstal grundlagsstridigt? En studie med anledning av tioårsminnet.
Tiden 1924, s. 34—40.

1917. **L[ewenhaup]t, S[ten] [M. C.],** Historik över utrikes ärendenas behandling i Sverige.
Kungl. utrikesdepartementets kalender 1924, s. 158—170.

1918. **Lilienberg, A.,** Statens ställning till järnvägarna i Sverige med särskild hänsyn till inlösningsfrågan. Akad. avh. [Uppsala.] 411 s. Sthlm, Nord. bokh. 1923. Pr. 6 kr. 25 öre.
Statens offentliga utredningar 1923: 7.
Rec. i Hist. Tidskr. 1924, s. 305—312 af *Art. Montgomery*.

1919. **Montgomery, B. G.,** British and continental labour policy. The political labour movement and legislation in Great Britain, France and the Scandinavian countries, 1900—1922. XXVII + 575 s. Oxford 1923.
S. 64—109 rör Sverige.

1920. **Myrberg, I.,** Börden såsom befordringsgrund. En rättshistorisk studie.
Från svenska statsförvaltningen 1924. Årg. 15, s. 6—10, 38—42. 4:o.

1921. **Naumann, E.,** Justitiekanslersämbetet. Några drag ur dess utveckling.
Historiska studier tillägnade Ludvig Stavenow 12/10 1924, s. 221—250. 4:o.

1922. **Nothin, Torsten,** Äldre tiders stora jordfråga.
Tiden 1924, s. 257—263.

1923. **Schött, Har.,** Östergötlands läns landsting 1863—1912. Historik. 269 + (2) s. + 5 portr. sid. Linköping, Landstinget 1921. Pr. 5 kr.

1924. **Sommarin, E.,** »Den egentliga upphovsmannen till Skånes enskilda bank och därmed även till hela vårt nuvarande bankväsen.»
Statsvetenskaplig tidskr. 1924. Årg. 27, s. 317—334.

1925. **Sparre, Erik,** Pro lege, rege et grege samt rättegångsinlagor i tvisten rörande fru Görvel Abrahamsdotter Gyllenstiernas arv. Utgifna af Kungl. samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia genom *J. E. Almquist.* 172 s. Sthlm. Pr. 10 kr.
Historiska handlingar. D. 27, N:o 1.

1926. **Sundberg, H. G. F.,** Bidrag till frågan om besluts verkställbarhet enligt kommunallagarna. 72 s. Lund (tr. i Malmö), C. W. K. Gleerup. Pr. 3 kr.
Skrifter utgivna av Fahlbeckska stiftelsen. 8.

1927. **Tabeller** over Skibsfart og Varetransport gennem Öresund 1497—1660. Udarbejdede efter de bevarede Regnskaber over Öresundstolden. Udgivne paa Carlsbergfondets Bekostning. Ved *Nina Ellinger Bang.* D. 2. Tabeller over Varetransporten. XII + 620 s. 4:o. Kbvn, Gyldendal 1922.

1928. **Varenius, Otto,** § 5. S. O.
Statsvetenskaplig tidskr. 1924. Årg. 27, s. 198—213.

1929. **Vattenrättsmål** rörande kraftverk vid Mölndal och Assmebro samt avlysning av allmän flottled i Mölndalsån. Lagakraftvunna domar. 14 s. Sthlm, Fritzes bokh. Pr. 75 öre.
Svenska vattenkraftföreningens publikationer. 158 (1924: 1).

1930. **Västgötalagen,** Äldre. Översatt och förklarad af *Nat. Beckman.* XXVI + 118 s. + 1 facs. pl. Med 26 fig. i texten. Uppsala, Norblads bokh. Pr. 3 kr.
Västergötland B: 3. Bidrag till landskapets kulturhistoria och naturbeskrivning.
Rec. i Svenska Dagbladet 1924, N:o 221 (15/8) af *E. K[lei]n.*

1931. **Westman, K. G.,** Biskop Wallquist första berättelse och första promemoria om Högsta domstolen och Allmänna beredningens tillsättande 1789.
Hist. Tidskr. 1924, s. 375—386.

1932. **Westman, K. G.,** Några bref från P. Z. Ahlman och H. af Låstbom rörande Högsta domstolens och Allmänna beredningens tillsättande 1789.
Hist. Tidskr. 1924, s. 386—389.

1933. **Westman, K. G.,** Den Gustavianska Högsta domstolen och dess hävdatecknare. (Se N:o 693.)
Hist. Tidskr. 1924, s. 317—374.

1934. **Wrede, R. A.,** Bidrag till kännedom om processen under 1600-talet.
Wrede, R. A., Valda juridiska uppsatser, s. 160—192.

Bibliografi.

1935. **Aberstén, S., & Tiselius, C. A.,** Göteborgs och Bohus län i litteratur, karta och bild intill utgången av år 1923. Bibliografisk översikt. VIII + (2) + 215 s. Göteborg, Wettergren & Kerber. Pr. 5 kr.
Bihang till Göteborgs och Bohus läns fornminnesförenings tidskrift. Bd 2.

1936. **Betänkande** och förslag angående läroverks- och landsbibliotek. Avgivet den 28 februari 1923 av de utav chefen för kungl. ecklesiastikdepartementet jämlikt nådigt bemyndigande den 28 juli 1918 tillkallade sakkunniga. XI + 511 s. Sthlm (tr. i Uppsala), Nord. bokh. Pr. 10 kr.
Statens offentliga utredningar 1924: 7.
Ecklesiastikdepartementet.

1936½. **Blomstedt, K.,** Uudenkaupungin ja Turun rauhansopimuksissa määrätyt asiakirjain luovutukset. [Det efter fredssluten i Nystad och Åbo verkställda utbytena av arkivalier.] 24 s.
Historiallinen Arkisto 1924. 82, 12.

1937. **Brusewitz, Elis,** Katalog över generalstabens bibliotek den 1 september 1923. D. 2. IX + 431 + (2) s. Sthlm (tr. i Kalmar) 1923.
D. 2 innehåller afdelningarna krigshistoria och historia.

1938. **Collijn, Isak,** Översikt av det svenska boktryckets historia 1443—1700.
Dahl, Sv., Bibliotekshandbok. Övers. bearbetad och med bidrag af sv. fackmän utg. av *S. E. Bring.* Bd 1: D. 1, s. 183—272. Med många illustr. i texten.

1939. **Elfstrand, Percy,** Litteratur om Gestrikland 1900—1924. Bidrag till en bibliografi. 47 s.
Meddelanden av Gestriklands kulturhistoriska förening 1924. Äfven separat. 47 s. Gefle.

1940. **Hallendorff, C.,** Nyckeln till drottning Charlottas brevkista.
Svenska Dagbladet 1924, N:o 87 (29/3).

1941. **Hansen, G.,** Katalog des Revaler Stadtarchivs. 2:e, umgearbeitete und vermehrte Auflage herausg. von *O. Greiffenhagen.* Abt. 1. Codices und Bücher. 62 s. Reval.

1942. **Hein, M.,** Schwedischer Literaturbericht.
Historische Zeitschrift 1924. 3. Folge. Bd 34, s. 568—582.

1943. **Hierta, Per,** Den äldsta skandinaviska vapenpärmstämpeln.
Nord. tidskr. för bok- o. biblioteksväsen 1924. Årg. 11, s. 64—67. Med 4 fig. Äfven i Bibliografiska bidrag tillägnade Otto Smith på sextioårsdagen 29/1 1924, s. 77—79. Med 4 fig. 4:o.

1944. **Johnsson, P.,** Vårt lands största herrgårdsbibliotek. Bland de 40,000 banden i bibliotekssalarna på Trolleholms slott.
Stockholmstidningen 1924, N:o 33, Söndagsbilaga (3/2).

1945. **K[ihlber]g, L[eif],** När arkivens gömmor öppnas. Några dyrgripar i våra främsta historiska skattkammare: Oscar II:s dagböcker och E. G. Boströms dokumentkista. Skall materialet lämnas till vår första statsmannabiografi?
Dagens Nyheter 1924, N:o 102, Bilaga till söndagsnumret (13/4).

1946. **Krarup, Alfr.,** Nordiske Vatikanundersögelser.
[Dan.] Hist. Tidsskr. 1924. 9:de Række. Bd 3, s. 192—204.

1947. **Leijonhufvud, Karl Karlsson,** Domkyrkoboktryckeriet i Strängnäs och dess boktryckare.
Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria 1924. H. 19, s. 2—32.

1948. **Naumann, E.,** Hammersamlingen. Anteckningar.
Meddelande från svenska riksarkivet. Ny följd. 1: 60—62, s. 97—132.

1949. **Setterwall, Kristian,** Svensk historisk bibliografi 1923. 60 s.
Bilaga till Hist. Tidskr. 1924. 150 separatexemplar, därav 100 för bokhandeln. Sthlm, Fritze. Pr. 2 kr.

1950. **Törne, P. O. v.,** Nyare historieskrivning och historisk forskning i Finland.
Nord. tidskr. (Letterst.) 1924, s. 339—355.

1951. **Zobeltitz, Fedor v.,** Die Wasa-Bibliotek. [Gustaf IV Adolfs bibliotek.] Mit 21 Abbildungen. 116 s. Hamburg, L. Friederichsen & C:o.

Topografi.

1952. **Afzelius, Jan,** Karaby kyrka.
Julhälsningar till församlingarna från präster i Skara stift 1924. Årg. 19, s. 83—87. Med 4 illustr.

1953. **Ahlberg, Gunnar, & Lindälv, Elof,** Fjärås Bräcka. Ett stycke märklig Nordhallandsbygd. Nordhallands hembygdsförening Kungsbacka. 72 s. + 2 kartor. Med flera illustr. i texten. Göteborg, Wettergren & Kerber. Pr. 1 kr. 80 öre.
Nordhallands hembygdsförenings skriftserie.

1954. **Ahnlund, N.,** Bygde sten.
Ahnlund, N., Oljoberget och Ladugårdsgärde, s. 95—130.

1955. **Ahnlund, N.,** Karlskyrka.
Ahnlund, N., Oljoberget och Ladugårdsgärde, s. 72—94.

1956. **Ahnlund, N.,** Rumboland.
Ahnlund, N., Oljoberget och Ladugårdsgärde, s. 58—71.

1957. **Almquist, Helge,** Göteborg genom tiderna.
Ord och bild 1924. Årg. 33, s. 1—16. Med 10 illustr.

1958. **Alrot, Erik,** Alrots akademiska avhandling om Gästrikland. D. 1. Övers. av *Vilh. Lindeberg.*
Meddelanden av Gestriklands kulturhistoriska förening 1923 (tr. 1924), s. 1—40.

1959. **Alrot, Erik,** Ett kapitel ur Erik Alrots beskrivning över Gästrikland 1720—1722. Översatt från latinet av *Fr. Åberg.*
Från Gästrikebygder. Västerbergs elevförbunds årsbok 1922. Årg. 3, s. 49—62.

1960. **Anckarsvärd, M. C.,** Wisby ruiner. Lithographierade . . . 1828. (10) s. + 16 pl. Tv. 8:o. Visby, Ridelius 1921. Pr. 2 kr.

1961. **Andersson, Gunnar,** Göteborgs historia i kartor. (Se N:o 1456.)
Ymer 1923 (tr. 1924). Årg. 43, s. 445—451.

1962. **Andersson, Gunnar,** Göteborgs läge inom det svenska riket.
Ymer 1923 (tr. 1924). Årg. 43, s. 433—444. Med 2 fig.

1963. **Andersson, Gunnar,** Trollhättan. Svea rikes största arbetare.
Svenska turistföreningens årsskr. 1924, s. 117—136. Med 17 fig.

1964. **Areen, Ernst E.,** Borgholm. Stadens och badortens historia. 104 s. Med 62 fig. o. 3 bilagor. Sthlm, Nordisk Rotogravyr. Pr. 3 kr. 75 öre. En bibliofil uppl. av 50 numrerade exemplar å handgjort papper. Pr. 15 kr.
Acta Oelandica. 2. Skrifter utgivna av Ölandsklubben i Stockholm.

1965. **Areen, Ernst E.,** Den kungliga djurgårdsinrättningen på Öland. 92 s. + 1 lapp med rättelser. Sthlm, Nordisk Rotogravyr. Pr.: vanliga uppl. 3 kr. 50 öre, bibliofiluppl. 10 kr.
S. 57—89 utgöres af bilagor.
Acta Oelandica. 1. Skrifter utgivna av Ölandsklubben i Stockholm.

1966. **Behm, A. E.,** Beskrivning över Frösö socken i Jämtland. I avskrift (m. nystavn.) meddelad efter B:s 1854 dat. manuskript i Lantmäteriarkivet av *P. Johnsson*.
Jämten 1924. Årg. 18, s. 52—64.

1967. **Bergman, Em.,** Dalslands namn och vapen.
Hembygden. Utgiven av Dalslands hembygdsförbund 1924, s. 7—17. Med 21 bilder.

1968. **Bianchini, Lisa,** En bok om Sandhamn från förr och nu. 136 s. Med 121 bilder. Sthlm, Fritze. Pr. 10 kr.

1969. **Björck, J.,** Litet om Frösö kyrka.
Från ådalar och fjäll. Härnösands stifts julbok 1924, s. 99—113. Med 6 illustr.

1970. **Blomberg, Assar,** Floby pastorat. Historiska och topografiska anteckningar. Med teckningar av författaren. 64 s. Kleva (tr. i Falköping), Förf. Pr. 2 kr.

1971. **Bohlin, Berh.,** Hille socken i nutid och i gången tid. 58 + (1) s. Hille (tr. i Gävle), Förf. 1922. (Samt Gävle, Hedman & Österbergs bokh.) Pr. 1 kr. 50 öre.

1972. **Breitholtz, C. Gust. M.,** Ervallaboken. 161 + (1) s. Med många illustr. i texten. 4:o. Sörvik, Kopparbergs län (tr. i Örebro), Förf. 1923. Pr. 10 kr.

1973. **Bring, S. E.,** Södertelje kanal genom tiderna. En historisk tillbakablick inför morgondagens invigning.
Stockholmstidningen 1924, N:o 314 B, Söndagsbilaga (16/11).

1974. **Brodin, Linus,** Fryksdalens herrgårdar och bruk. D. 1. 143 + (1) s. Filipstad, Förf. 1923. Pr. 3 kr.

1975. **Brodin, Linus,** Hvitsands kyrka 1823—1923. Minnesskrift med anledning av kyrkans 100-åriga tillvaro. 59 + (1) s. Med flera illustr. i texten. Vitsand (tr. i Karlstad), Kantor J. Bjureskog 1923. Pr. 2 kr.

1976. **Byaordning,** En hundraårig, i Degerfors.
Västerbotten. Västerbottens läns hembygdsförenings årsbok 1922 (tr. 1923), s. 59—63.

1977. **Bäckström, A. G.,** Strömsholm förr och nu. Under medverkan av olika författare. 141 + (1) s. Med flera illustr. i texten. Strömsholm (tr. i Sthlm), Förf. Pr. 4 kr.

1978. **Callerholm, Th. af,** Folkare härad. En utredning angående beteckningen »härad» i detta namn.
Dalarnas hembygdsförbunds tidskr. 1924. Årg. 4, s. 25—26.

1979. **Carlquist, Gunnar,** Från det gamla Lund. N. H. Sjöborg som Lundahistoriker.
Lunds Dagblad 1923, N:o 215 B (15/9).

1980. **Dahlberg, Erik,** Svecia antiqua et hodierna. [Utg. av *Erik Vennberg*.] (4) s. 150 + 76 + 127 pl. + (1) + 150 s. Tv. 4:o. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 160 kr. (Utkom 1920—1924 i 32 häften.)
S. 1—122: *E. Vennberg*, Verkets historia.
Rec. i Stockholmstidningen 1924, N:o 342 (14/12) av *Aug. Hahr*.

1981. **Danielson, Uno,** Öland. Med 41 illustr. 96 s. Kalmar (tr. i Eskilstuna), Dillbergska bokh. Pr. 2 kr.

1982. **Danielsson, J. M.,** En ödekyrkas öden. Föredrag i Kumlaby kyrka vid församlings- och ungdomskursernas i Huskvarna utfärd till Visingsö den 4 juli 1924.
Växjö stifts hembygdskalender år 1924. Årg. 15, s. 91—109. Med 10 illustr.

1983. **Dombok,** Ölme härads, 1629—1650 jämte andra handlingar utgivna av *Axel Em. Löf.* 224 s. Kristinehamn, Hjärtstedt 1921—1924. För häfte 4 kr.

1984. **Då** Gotland blev svenskt. En intressant utredning om Haquin Spegels jättearbete på ön. 32 s. Visby, J. Ridelius. Pr. 50 öre.
Separat ur Gotlänningen.

1985. **Edström, Johannes,** Gradual-avhandling om konungariket Värmland och dess konungar. Uppsala 1726. Översättning från latinet av *Helmfrid Sjövall.*
Värmland förr och nu. Meddelanden från Värmlands naturhistoriska och fornminnesförening 1924. H. 22, s. 99—111.

1986. **Enghoff, Karl,** Skåneland vid förra århundradets mitt. Kulturhistoriska skånebilder.
Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1923, N:o 123 (8/5).

1987. **Envall, Petr.,** Ornäs. En namnförklaring och en språkhistorisk lag.
Dalarnas hembygdsförbunds tidskr. 1923. Årg. 3, s. 97—98.

1988. **Eriksson, Emilia,** Sockenmagasinsinrättningen i Årsunda.
Från Gästrikebygder. Gästriklands folkhögskolas årsbok 1924. Årg. 5, s. 70—76.

1989. **Festin, Eric,** Alsens kyrka. Några anteckningar.
Jämten 1924. Årg. 18, s. 82—89. Med 10 illustr.

1990. **Forsslund, K.-E.,** Med Dalälven från källorna till havet. D. 2. Bok 1. 200 + (1) s. Med 192 bilder. 2. 185 + (1) s. Med 176 bilder i texten, 1 plansch i färgtryck och 32 uppteckningar av låtar. 4:o. Sthlm, Åhlén & Åkerlund. Pr. 7 kr. 50 öre boken.
2: 1. Fulu fjäll och Transtrand. 2: 2. Lima.
Rec. i Svenska Dagbladet 1924, N:o 328 af *E. K[lei]n.*

1991. **Forsstrand, C.,** Nacka socken. En hembygdsskildring. Med 14 helsidesplanscher i ljustryck och en karta. (5) + 149 s. Sthlm (tr. i Uppsala), Nord. bokh. Pr. 15 kr.
Av denna bok har tryckts 500 exemplar å ordinärt papper samt en numrerad uppl. av 25 exemplar å extra papper.

1992. **Fredberg, C. R. A.,** Det gamla Göteborg. Skildringar, lokalhistoriska anteckningar, kulturdrag, sägner, historietter, anekdoter, personalia, porträtter, interiörer samt vyer af gamla hus, gårdar och gator. H. 74—82. Bd 3. S. 641—926. Med många illustr. i texten. Göteborg, Wettergren & Kerber. Pr. 1 kr. häftet.

1993. **Friberg, C. O.,** Slädene kapell.
Julhälsning till församlingarna från präster i Skara stift 1924. Årg. 19, s. 109—119. Med 3 illustr.

1994. **Fröding, H.,** Berättelser ur Göteborgs historia under nyare tiden. (4) + 436 s. + 13 pl. Göteborg, Medéns bokh. Pr. 10 kr.

1995. **Furuskog, Jalm.,** De värmländska järnbruken. Kulturgeografiska studier över den värmländska järnhanteringen under dess olika utvecklingsskeden. Utgiven med bidrag av Prytziska fonden i jernkontoret. Akad. afh. [Lund.] (4) + 463 + (2) s. + 7 kartor. Filipstad, Bronellska bokh. Pr. 15 kr.

1996. **Geete, Rob.,** Från »Gamla Söderköping». Några kulturminnen.
Geete, Rob., Ur språklådan, s. 102—128.

1997. **Grane, Aug.,** Några anteckningar om Ovansjö socken under gångna tider.
Från Gästrikebygder. Gästriklands folkhögskolas årsbok 1924. Årg. 5, s. 57—64.

1998. **Granlund, E.,** Ur norra Smålands bebyggelsehistoria.
Meddelanden från norra Smålands fornminnesförening 1924. H. 7, s. 47—71. Med 5 fig.

1999. **Granqvist, D.,** Skogs kyrka.
Julhälsning till församlingarna i ärkestiftet 1924, s. 99—104. Med 3 illustr.

2000. **Hahr, Aug.,** Glimmingehus. Med anledning av dess överlämnande till staten.
Stockholmstidningen 1924, N:o 108 B, Påsknummer (20/4).

2001. **Hasselberg, Bertil,** Fjällfolket i Härjedalen och dess andliga odling i gångna tider.
Från ådalar och fjäll. Härnösands stifts julbok 1924, s. 77—93. Med 1 illustr.

2002. **Hedlund, Karl,** Vad betyder namnet Gästrikland?
Från Gästrikebygder. Västerbergs elevförbunds årsbok 1921. Årg. 2, s. 50—55.

2003. **Hogner, G.,** En högintressant kyrkorestaurering. S:t Nikolaikyrkan i Nyköping ter sig imposant i sitt nya skick.
Dagens Nyheter 1924, N:o 318 (20/11).

2004. **Holenius, Zakar.,** De Dalecarlia. Översättning av *Severin Solders*. [Akad. afh. Uppsala 1722.]
Dalarnas hembygdsförbunds tidskr. 1923. Årg. 3, s. 101—113. Med 1 illustr.

2005. **Hülphers, Abraham,** Om Umeå stad, som han besökte år 1758.
Västerbotten. Västerbottens läns hembygdsförenings årsbok 1922 (tr. 1923) s. 7—16.

2006. **Johnsson, P.,** Ousby. En sockenbeskrivning. 175 s. + 8 pl. sid. Ousby, Ungdomsstjärnans förlag 1923. Pr. 3 kr. 50 öre.
Omslagstitel: Boken om Ousby.

2007. **Johnsson, P.,** Ovesholm. Ur gårdshistorien och släktarkivet. 146 s. + 11 pl. sid. Ousby, Ungdomsstjärnans förlag. Pr. 3 kr. 50 öre.

2008. **Johnsson, P.,** Skeinge. Ett nordskånskt herresäte.
Göinge hembygdsförenings årsbok 1924, s. 20—33. Med 1 illustr.

2009. **Josephson, Ragn.,** Tessin och slottsbranden.
Svensk tidskr. 1924. Årg. 14, s. 38—53. Med 9 fig.

2010. **Jungner, Hugo,** Altuna sockens ortnamn såsom vittnesbörd om bebyggelsens utveckling.
Upplands fornminnesförenings tidskr. 1924. Bd 9, s. 365—375.

2011. **Kalén, Joh.,** Halländska gränsmärken. 206 + (1) s. Med 14 kartor i texten. Göteborg, Wettergren & Kerber. Pr. 5 kr. 25 öre.

2012. **K[arlfeldt], L.,** Anteckningar om Lövångers församling.
Västerbotten. Västerbottens läns hembygdsförenings årsbok 1922 (tr. 1923), s. 71—74. Med 2 illustr.

2013. **Karlinder, K. A.,** Altuna socken under förhistorisk tid.
Upplands fornminnesförenings tidskr. 1924. Bd 9, s. 263—338. Med 2 kartor o. 37 fig.

2014. **Karlsson, J. A.,** Sörmländska slott och gårdar. Anteckningar och minnen. D. 2. 120+(1) s. Med flera illustr. i texten. Enstaberga (tr. i Nyköping), Förf. Pr. 2 kr. 50 öre.

2015. **Kjellberg, Sv. T.,** Ord till några handteckningar från Västerås vid 1700-talets slut.
Arosiana 1923. Jubileumsnummer. Ser. 4, s. 150—154 + 4 bilder.

2016. **Kjellberg, Sv. T.,** Tortuna kyrka. Ur ett föredrag till förmån för kyrkans restaurering den 14 november 1923.
Julbok för Wästerås stift 1924. Årg. 19, s. 119—189. Med 4 illustr.

2017. **Kjellberg, Sv. T.,** Visby medeltida bebyggelse.
Gamla svenska städer. H. 8, s. XII—XLI. Med 17 fig. 4:o.

2018. **Kjöllerström, P. A.,** Bältet kring Götaland. 173 + (1) s. Ulricehamn (tr. i Lund), Martin Ekeskogs bokh. Pr. 3 kr.

2019. **Knylenstierna-Wenster, E.,** Dagen föds och dör. Bilder från Gripsholm 1755—1809. 264 s. Lund, C. W. K. Gleerup. Pr. 4 kr. 75 öre.

2020. **Landelius, Otto Rob.,** Styrsö. Forntidsbilder och nutidsliv. Några anteckningar samlade och utgivna. 114 + (3) s. + 12 pl. sid. Med många illustr. i texten. Göteborg, Wettergren & Kerber. Pr. 2 kr. 25 öre.

2021. **Lengertz, William,** Hven, Tycho Brahes ö. Med 25 illustrationer. 47 s. Lund (tr. i Hälsingborg), Skåneförlaget Lengertz. Pr. 1 kr. 50 öre. Bibliofiluppl. i 4:o med breda marginaler på konsttryckpapper i 222 numr. ex. Pr. 5 kr.

2022. **Lenk, Torsten,** Västergötlands materiella kultur. Bebyggelse och hantverk.
Svenska turistföreningens årsskr. 1924, s. 54—71. Med 19 illustr.

2023. **Lidzén, E. F.,** En gammal och en ny helgedom i Götlunda.
Julhälsningar till församlingarna från präster i Skara stift 1924. Årg. 19, s. 88—96. Med 5 illustr.

2024. **Lindblom, Andr.,** Rikssalen å Stockholms slott. En arkitektur- och skulpturhistorisk undersökning.
Samfundet S:t Eriks årsbok 1924, s. 53—92. Med 29 fig.

2025. **Lindgren, Emil,** När Kyrkstaden i Skellefteå brann. En bild från 1830-talet.
Från bygd och vildmark i Lappland och Västerbotten. Luleå stifts julbok 1924. Årg. 11, s. 58—62. Med 3 illustr.

2026. **Lindman, Chr.,** Strängnäs. Anteckningar och minnen från åren 1857—1871. 171 s. Med flera illustr. i texten. Sthlm (tr. i Strängnäs), Seelig & C:o 1922. Pr. 8 kr.

2027. **Lindqvist, Axel,** Ystad.
Namn och bygd 1924. Årg. 12, s. 59—62.

2028. **Linnman, Johan,** Gotland. Läsebok för skola och hem. 352 s. + 1 karta. Med många illustr. i texten. Uppsala (tr. i Sthlm), J. A. Lindblad. Pr. 9 kr.
Hembygdsböckerna.

2029. **Lithberg, N.,** Forn-Visby.
Gamla svenska städer. H. 8, s. I—XI. Med 23 fig. 4:o.

2030. **Ljungmo, Gust. K:son,** Glimmingehus och sydöstra Skåne. Handledning för turister och hembygdsvänner. 141 + (3) s. Med många illustr. i texten. Simrishamn, Oscar Rehnbergs bokh. 1923. Pr. 2 kr. 75 öre.

2031. **Lund** på 1690-talet. 1691 års sjättepenningslängd. Med upplysande anmärkningar utgiven av *Gunnar Carlquist*. 2. Krafts och Vårfru rotar. 52 s. 4:o. Lund, Utg. Pr. 3 kr.
Skrifter utgivna av föreningen Det gamla Lund. 6.

2032. **Lönqvist, N. O.,** Berättelse om Bara härad 1775. Med efterskrift och anmärkningar utgiven av *Gunnar Carlquist*. (1) + 31 s. 4:o. Lund, Bara härads hembygdsförenings förlag. Pr. 3 kr.
Bidrag till Bara härads beskrivning.

2033. **Löw, Gustav,** Stora Mällösa i äldre tider. En bygdeskildring. D. 2: H. 1—2. 121 + (1) s. + 5 släkttavlor. Strängnäs (tr. i Sthlm), Förf. 1923, 24. Pr. 5 kr. häftet.

2034. **Mannström, Osc.,** Hur »Sankt Olov» blef »Adolf Fredrik». Ett blad ur den gamla Stockholmsförsamlingens historia.
Svenska Dagbladet 1924, N:o 314, Söndagsbilaga (16/11).

2035. **Moselius, C. D.,** Arvfurstens palats i sin forna glans. En orientering à propos den föreslagna restaureringen.
Stockholmstidningen 1924, N:o 244 B, Söndagsbilaga (7/9).

2036. **Nilman, Gustaf,** Fröskogs kyrka.
Hembygden. Utgiven av Dalslands hembygdsförbund 1924, s. 25—27. Med 2 illustr.

2037. **Nilsson, Gottfr.,** Nybro köping och Nybrobygdens historia. Minnesskrift utgiven med anledning av Nybro köpings hundraåriga tillvaro 1924. 407 s. Med många illustr. i texten. Nybro, Sture Ljungdahl & C:o. Pr. 4 kr.

2038. **Nordberg, Tord O:son,** De kulturhistoriska grävningarna på Stockholms slott 1922—1923. Preliminär grävningsberättelse. 1.
Samfundet S:t Eriks årsbok 1924, s. 122—142. Med 5 hopvikta planscher och 18 fig. i texten.

2039. **Nordberg, Tord O:son,** Stockholms gamla slott under 1600-talets senare hälft.
Rig 1924, s. 57—96, 97—142. Med 33 fig.

2040. **Nordén, Arth.,** Ett Götaväldets bålverk mot svearna bragt i dagen? En märkelig återupptäckt. En monumentalt tänkt och utförd spärrfästning tvärs över Asplångendalen innanför Slätbaken. Ett svenskt Dannevirke i smått, en 3½ km lång jordvall med grav ingår i anläggningen.
Svenska Dagbladet 1924, N:o 317 (19/11).

2041. **Nordén, Arth.,** Gotland och goterna.
Ord och bild 1924. Årg. 33, s. 223—225. Med 2 illustr.

2042. **Olsson, Gustaf,** Risinge sockens forntida minnen. Gravminnesmärken och fornborgar.
Östergötlands Dagblad 1924, N:o 214 (13/9).

2043. **Olsson, Martin,** Riddarholmskyrkan i Stockholm. (4) s. + 1 karta + 58 pl. 12:o. Sthlm, Nordisk Rotogravyr. Pr. 1 kr. 50 öre.

2044. **Peterson, Emil,** Några tidsbilder från Blekinge för 250 år sedan. (Ur ett landshövdingebrev.)
Blekinge-bygder 1924. Årg. 2, s. 74—77.

2045. **Pipping, H.,** Malepert och Vatnuori. 1. Malepert vid Marstrand. 2. Vatnuori.
Namn och bygd 1924. Årg. 12, s. 96—104.

2046. **Pira, Sig.,** Gamla färdevägar och kultställen i Holaveden. Anteckningar och studier. 65 + (7) s. Tranås, Förf. 1923. Pr. 3 kr. Upplagan är 100 exemplar. Säljes till förmån för Holavedens hembygds- och fornminnesförening.
Dessa anteckningar hava varit införda i Tranås Tidning 1917—1922.

2047. **Rang, Efr.,** Ur Habo församlings historia.
Julhälsningar till församlingarna från präster i Skara stift 1924. Årg. 19, s. 70—82. Med 3 illustr.

2048. **Renhorn, Gust.,** Skellefteå hälsobrunn. Ett blad ur Skelleftebygdens krönika.
Västerbotten. Västerbottens läns hembygdsförenings årsbok 1923 (tr. 1924), s. 94—99. Med 2 illustr. o. flera facs. tr. i texten.

2048½. **Rosman, Holg.,** Bjärka-Säby och dess ägare. Biografiska skildringar kring en gårds historia. Bd 2. 372 s. + 1 karta. Med 68 illustr. 4:o. Sthlm (tr. i Uppsala), Sv. kyrkans diakonistyrelses förlag. Pr. 20 kr.
Kap. 4. Fem generationer af släkten Natt och Dag (omkr. 1509—1661). 5. Carl Persson och hans fordringsägare (omkr. 1661—1701). 6. Germund Cederhielm och hans arftagare (omkr. 1694—1766).

2049. **Rudberg, A.,** En flyktig blick på svunna tiders Vadsbo.
Vadsbobygden. Tidskr. för Vadsbo hembygds- och fornminnesförening. 1923 (tr. 1924). H. 5, s. 31—38.

2050. **Sahlström, G.,** Några sägner om Vättern. Ur skilda källor sammanförda.
Vår hembygd 1923. Utgiven av Huskvarna hembygdsförening, s. 34—40. Med 2 illustr.

2051. **Samuelsson, Vilh.,** Några glimtar ur Strängnäs historia. 110 s. Med många illustr. i texten. Strängnäs, Strengnäs tidnings förlag. Pr. 2 kr. 25 öre.

2052. **Sandén, A. N.,** Älvkarleby. En hembygdsbeskrivning. 162 + (2) s. + 1 karta. Med flera illustr. i texten. Älvkarleö (tr. i Gävle), Förf. 1923. Pr. 3 kr.

2053. **Segerstedt, Torgny,** Göteborg.
Svenska turistföreningens årsskr. 1924, s. 86—96. Med 10 illustr.

2054. **Silow, Alv.,** Dalfolket och Stora Kopparberget.
Dalarnas hembygdsförbunds tidskr. 1923. Årg. 3, s. 83—90.

2055. **Simonsson, I.,** Storkyrkoförsamlingens historia. En översikt.
Sveriges kyrkor. Stockholms kyrkor. Bd 1, s. 123—184. Med 5 fig. (Se N:o 1883.)

2056. **Sinclair, George A.,** A visit to Vadstena.
The American Scandinavian Review 1924. Vol. 12, s. 534—537. Med 3 illustr.

2057. **Strandell, Hilda,** Minnen från Skog.
Julhälsning till församlingarna i ärkestiftet 1924, s. 25—40. Med 8 illustr.

2058. **Strömbom, Sixten,** Forskningar på platsen för det forna Nya Lödöse (1915—1918). Stadskrönika. Grävningsberättelse. Fyndkatalog. (3) + 300 s. + 2 pl. + 2 kartor. Med 268 fig. Göteborg. Pr. 15 kr.
Skrifter utgivna till Göteborgs stads trehundraårsjubileum genom jubileumsutställningens publikationskommitté. 5.

2059. **Ståhl, Joachim,** Beskrivning om Hakarps socken i Småland. Tryckt första gången hos Lars Wennberg. Sthlm 1776. Ny uppl. 15 s.
Vår hembygd 1923. Utgiven av Huskvarna hembygdsförening. Bilaga utg. genom *G. Sahlström.*

2060. **Städer,** Gamla svenska. Gator och gränder. Hus och gårdar. Samlingsverk i bilder jämte förklarande text utgifvet af Svenska teknologföreningens afdelning för husbyggnadskonst. H. 8. Redigeradt af *S. Wallin.* (6) + XLI s. + 117 pl. + 11 kartor + 106 textsidor till pl. 4:o. Sthlm, Generalstabens litogr. anstalt. Pr.: För subskribenter 14 kr. Lösa häften 16 kr.
Hela detta häfte handlar om Visby.

2061. **Sundberg, H. G. F.,** Om äganderätten till tullhusen i kvarteret Argus. Utredning på uppdrag av Stockholms stads hamnstyrelse verkställd. 79 s. Med 4 kartor i texten. Sthlm, Förf. Pr. 5 kr.
Särtryck ur Stockholms stadsfullmäktiges handlingar för år 1924.

2062. **Swahn, Wald.,** Pleasure palaces near Stockholm.
The American Scandinavian Review 1924. Vol. 12, s. 592—601. Med 10 illustr.

2063. **Sverige.** Geografisk, topografisk, statistisk beskrifning. Under medverkan af flera författare utgifven af *O. Sjögren.* Med många illustr. och planer. H. 96—100 (6: 16—20). S. 769—1036 + IX s. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 1 kr. häftet.

2064. **Söderberg, Carl,** Vår domkyrka. Några ord till 700-årsminnet.
Julhälsningar till församlingarna i Visby stift 1924. Årg. 2, s. 87—93. Med 1 illustr.

2065. **Södertälje kanal.** Historik och beskrivning utgiven med anledning av öppnandet av kanalen i dess ombyggda skick den 17 nov. 1924 av Kungl. vattenfallsstyrelsen. 134 s. + 1 karta. Med 35 fig. i texten. 4:o. Sthlm (tr. i Uppsala), Kungl. vattenfallsstyrelsen.
Innehåller: *S. E. Bring,* Södertälje kanals historia till 1819; *Lars Lawski,* Södertälje kanal efter 1819 och dess ombyggnad 1916—1924.

2066. **Tjörne, Ernfrid,** Från Tivedens hjärta. 165 + (2) s. + 1 karta. Med flera illustr. i texten. Askersund, Holmbergs bokh. Pr. 3 kr.

2067. **Ur** Bygdeå sockens äldre historia. Samlade af *L. Bygdén.*
Västerbotten. Västerbottens läns hembygdsförenings årsbok 1922 (tr. 1923), s. 48—53. Med 1 illustr.

2068. **Ur** gamla papper. Ordningsstadga för Säters stad och socken 1817.
Dalarnas hembygdsförbunds tidskr. 1923. Årg. 3, s. 146—148.

2069. **Vejde, P. G.,** Brånerydl.
Vår hembygd 1923. Utgiven av Huskvarna hembygdsförening, s. 5—24. Med 5 illustr.

2070. **Vejde, P. G.,** Ramsjöholm. Anteckningar om ett småländskt herresäte och dess ägare. 142 s. + 1 karta. Med många illustr. o. 9 bilagor i texten. 4:o. Huskvarna 1921.

2071. **Wadstein, Elis,** Namnet Birka och därmed sammanställda ord. — Tillägg.
Namn och bygd 1924. Årg. 12, s. 127—138.

2072. **Wargentin, P.,** Stockholms stads historia intill konung Gustaf Vasas tronbestigning. Efter trycket i Stockholms stads calender 1761—1777. Med en inledning ånyo utgifven af *N. Östman.* XI + 130 s. Uppsala & Sthlm (tr. i Uppsala), Almqvist & Wiksell. Pr. 6 kr. 50 öre.

2073. **Wastesson, E.,** Vårt ytterst belägna skärgårdstempel. Väderskärs kapell.
Linköpings stifts julbok 1924. Årg. 19, s. 57—65. Med 4 illustr.

2074. **Wessén, Elias,** Odinslund eller Gamla Upsala? En lärd strid på 1600-talet.
Upsala 1923, N:o 4 (5/1).

2075. **Wessén, Elias,** Ulleråker och Ultuna.
Upsala 1923, N:o 15 (19/1).

2076. **Wessén, Elias,** Var låg forntidens Ulleråker?
Upsala 1923, N:o 33 (9/2).

2077. **Wollin, Nils G.,** Kungsträdgården i Stockholm. 2.
Samfundet S:t Eriks årsbok 1924, s. 93—121. Med 15 fig.

2078. **Wåhlin, Hans,** Lund. 63 + (1) s. Med 1 karta o. flera illustr. i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 2 kr.
Svenska kulturorter. 2.

2079. **Wåhlin, Hans,** Visby. 64 s. Med 1 karta o. flera illustr. i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 2 kr.
Svenska kulturorter. 1.

2080. **Åkerhielm, E.,** Svenska gods och gårdar. Illustrerade herrgårdsskildringar. [D. 2.] 586 s. Med många illustr. i texten. Sthlm, Hasse W. Tullberg. Pr. inb. 40 kr.

2081. **Stomberg, A. A.,** Early efforts at Scandinavian church union in America.
Year-book of the Swedish historical society of America 1923—1924. H. 9, s. 7—34.

2082. **Swan, G. N.,** Staten Iovas första svenskar.
Year-book of the Swedish historical society of America 1923—1924. H. 9, s. 35—44.

2083. **Svenskarna** i Amerika. Populär historisk skildring i ord och bild av svenskarnas liv och underbara öden i Förenta Staterna och Canada. Under redaktion av *Karl Hildebrand* och *Axel Fredenholm* och medverkan av ett stort antal av Svensk-Amerikas och Sveriges förnämsta personligheter. H. 1—3. 104 s. Med många illustr. 4:o. Sthlm, A.B. Historiska förlaget. Pr. 1 kr. 50 öre häftet.

Kulturhistoria.

2084. **Ahnlund, N.,** Nornorna i Ödetofta.
Ahnlund, N., Oljoberget och Ladugårdsgärde, s. 131—152.

2084½. **Ahnlund, N.,** Staffan i Knivsta.
Svenska Dagbladet 1924, N:o 60 (1/3).

2085. **Ambrosiani, Sune,** Till den älsta svenska järnhanteringens historia.
Nordiska arkeologmötet i Stockholm 1922. Berättelse (tr. 1923), s. 162—167.

2086. **Andersson, Allan,** Bondgården i Blekinge.
Blekinge-bygder 1924. Årg. 2, s. 88—100. Med 14 fig.

2087. **Andersson, Gunnar,** Industrien i svenskt näringsliv under det sista halva århundradet.
Tidens kalender 1925 (tr. 1924), s. 121—136. Med flera illustr. i texten.

2088. **Arenander, E. O.,** Germanernas jordbrukskultur omkring Kristi födelse.
Nordiska arkeologmötet i Stockholm 1922. Berättelse (tr. 1923), s. 85—111. Med 3 fig.

2089. **Arenander, E. O.,** När kronobefallningsman ville sätta rusthållarn i Örsunda i »stocken». 6 s. 4:o. Enköping.

2090. **Arill, David,** Tro, sed och sägen. Folkminne. 79 + (1) s. Göteborg, Wettergren & Kerber. Pr. 1 kr. 50 öre.
Västsvenska folkminnesföreningen.

2091. **Barchæus, A. G.,** Underrättelser angående landthushållningen i Halland samlade under en resa, som, efter högl. Kongl. Wetenskaps-Academiens instruction, anträddes ifrån Stockholm den 26 jan. 1773. Utg. af *B. Möller.* 166 + (1) s. Lund, C. W. K. Gleerup. Pr. 4 kr. 75 öre.
Svenska bygder i äldre beskrivningar utg. af *J. Sahlgren.* Halland. 3.

2092. **Bircherod, Jacob,** Rejse til Stockholm 1720. Udgivet og forsynet med noter af *Georg Christensen.* 104 s. Khvn, Aschehoug & C:o. Pr. 4 kr. 50 öre.
Rec. i Dagens Nyheter 1924, N:o 122 (5/5) af *T. F[ogelqvis]t.*

2093. **[Boo, Allan],** Minnesskrift med anledning av Motala verkstads hundraåriga verksamhet 1822—1922. Utgiven av aktiebolaget Lindholmen-Motala. 326 + (3) s. + 1 karta. Med många portr. och illustr. 4:o. Motala (tr. i Sthlm), Utg. 1922. Pr. 15 kr. Tr. i 1500 exemplar.

2094. **Bring, S. E.,** Uppsala universitets åkerlotter, deras uppkomst, ändamål och användning. Historik. 61 s. + 1 karta. Uppsala, Lundequistska bokh. Pr. 2 kr. 50 öre.

2095. **Bring, S. E., & Kollberg, O.,** Gustaf II Adolfs donation av arvegods och kronotionde till Uppsala universitet 1624. Bidrag till dess historia. 112 s. + 2 kartor. Uppsala, Lundequistska bokh. Pr. 3 kr. 75 öre.
Inbjudan till deltagande i den minnesfest, varmed universitetet högtidlighåller trehundraårsminnet av konung Gustaf II Adolfs donation till universitetet.

2096. **Camenæ** arosiensis. Festskrift vid det svenska gymnasiets trehundraårsjubileum. Utg. av Högre allmänna läroverkets i Västerås kollegium. 211 + (1) s. + 5 portr. + 1 facs.tr. + 5 pl. 4:o. Västerås 1923. Pr. 7 kr. 50 öre.
Inneh. bl. a.: *Ch. Bengtsson,* Skolliv i Västerås i gången tid. — *G. Kallstenius,* Allmänna läroverket i Västerås. Historik. — *G. Kallstenius,* Musiken vid allm. läroverket i Västerås före 1850. — *W. Molér,* Förteckning på rektorer vid Västerås gymnasium 1623—1850.

2097. **Carli, O.,** Anteckningar om Gästriklands fäbodar.
Från Gästrikebygder. Gästriklands folkhögskolas årsbok 1924. Årg. 5, s. 77—93. Med 6 fig.

2098. **Carli, O.,** Fäbodar och fäbodliv. En översikt och några frågor.
Från Gästrikebygder. Västerbergs elevförbunds årsbok 1922. Årg. 3, s. 73—78.

2099. **Carli, O.,** Ovansjö fäbodar.
Från Gästrikebygder. Gästriklands folkhögskolas årsbok 1923. Årg. 4, s. 41—68. Med 9 fig.

2100. **Cederlund, R., Haglund, O., Westerin, G. A.,** m. fl., Folkundervisning med lärda, etiska och praktiska inslag. Urkunder och historik rörande Garpenberg, Levede, Strömsholm, Tådene, V. Vingåker, Västerhaninge och Västerljung. 186 + (1) s. Lund, C. W. K. Gleerup. Pr. 3 kr.
Årsböcker i svensk undervisningshistoria. Bokserie utgiven av Föreningen för svensk undervisningshistoria genom *B. Rud. Hall.* 1923: Vol. 1.

2101. **Christensen, Georg,** Danskes rejser i Sverige.
Samlaren 1922 (tr. 1923). Ny följd. Årg. 3, s. 175—207.

2102. **Christofferson, Olof,** Hur en bondgård i Skytts härad såg ut på 1700-talet.
Skåne. Årsbok 1924, s. 96—107. Med 5 illustr. i texten.

2103. **Dahlgren, Lotten,** Björneborg i helg och söcken. En ny bok om Nordenfeldtarna. X + (1) + 347 s. + 2 släkttaflor. Med många illustr. i texten. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 9 kr.

2104. **Dahlgren, Sv.,** Skara som skolstad.
Svenska turistföreningens årsskr. 1924, s. 97—116. Med 17 illustr.

2105. **Engström, Bengt,** Två bilder från gamla tiders festliv. 1. Då prästerna beivrade midsommarfirandet. Vad Wemmenhögs härads domböcker från 1740-talet förtälja. 2. Vår- och sommarfester för 75 år sedan. Bilder från Roslätt i Svedala socken.
Skånskt bondeliv. Årsbok utgiven av Föreningen skånskt folkminnesarkiv. Utgiven genom *Sigfrid Svensson*, s. 53—59. Med 2 illustr.

2106. **Engström, Bengt,** Byar och byalag i Svedala. En studie.
Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1923, N:o 12 (14/1).

2107. **Forslund, K. P. M.,** Från Hammarby under brukspatronernas tid.
Från Gästrikebygder. Gästriklands folkhögskolas årsbok 1924. Årg. 5, s. 65—69.

2108. **Forssell, N.,** Från Johan III till Peter Wieselgren. Några drag ur brännvinets historia i Sverige.
Svenska Dagbladet 1924, N:o 19 (20/1).

2109. **Grane, Aug.,** Några anteckningar om fattigvården i Ovansjö under gångna tider.
Från Gästrikebygder. Gästriklands folkhögskolas årsbok 1923. Årg. 4, s. 69—73.

2110. **Grape, And.,** Tidsrörelser inom studentvärlden i Uppsala 1792—1793. Tryckfrihetens begravning och studentkonventet.
Samlaren 1923 (tr. 1924). Ny följd. Årg. 4, s. 185—234.

2111. **Göransson, Carl Ernst,** Superintendenten Jonas Rhotovius [ɔ: Rothovius] och Kalmar skola. 32 s. Med 1 portr. Kalmar.
Bilaga till Kalmar h. allm. läroverks årsredogörelse 1923—1924.

2112. **Hallberg, H. E.,** Minnen från gamla skånska prästhem. Samlade och utgivna. (3) + 264 s. Med flera illustr. i texten. Lund, Gleerupska universitets bokh. Pr. 10 kr. 50 öre.
Rec. i Svenska Dagbladet 1924, N:o 276 (9/10).

2113. **Hantverksskråna** i Lund fram till 1700-talets mitt. Af *J. A.*
Lunds Dagblad 1923, N:o 278 (28/11).

2114. **Hasselrot, A.,** Om den historiska utvecklingen af järnstämplingstvånget i vårt land intill frihetstidens början.
Jernkontorets annaler 1923. Årg. 107, s. 193—200.

2115. **Hedin, Greta,** Nationella uppfostringssträvanden kring 1809.
Studier tillägnade Otto Sylwan på sextioårsdagen den 22 augusti 1924, s. 102—130.

2116. **Hedlund, Greta,** Något om Ovansjö sockens gamla dräkter.
Från Gästrikebygder. Gästriklands folkhögskolas årsbok 1924. Årg. 5, s. 94—146.

2117. **Henriksson, J.,** Några drag ur livet Dalslands skogstrakter för 100 år sedan.
Hembygden. Utgiven av Dalslands hembygdsförbund 1924, s. 18—24.

2118. **Interiörer** från Lunds universitet under 1700-talets första årtionden. Brev och handlingar meddelade av *Gunnar Carlquist.* 1. En disputationsakt år 1717. 2. Brev från David Nehrman-Ehrenstråle till Jakob Wilde och Johan Reftelius. 3. Brev från Andreas Rydelius till Olof Estenberg.
Personhistorisk tidskr. 1924. Årg. 25, s. 20—44.

2119. **Jaakkola, Jalmari,** Pirkkalaisliikkeen synty. [Frågan om birkarlarna.] 219 s. 4:o. Åbo 1923.
Övertr. ur Tur. Suom. Yliop. julkaisut.
Rec. i Hist. tidskr. för Finland 1924. Årg. 9, s. 87—96 af *E. Anthoni.*

2120. **Johnsson, P.,** En borgfru från 1700-talet. [Margareta Barnekow.]
Hertha 1924. Årg. 11, s. 125—129.

2121. **Johnsson, P.,** Trolldom och vidskepelse i Blekinge under äldre tider.
Blekinge-bygder 1924. Årg. 2, s. 62—73.

2122. **Jungner, Hugo,** Om Friggproblemet. Några kritiska anmärkningar.
Namn och bygd 1924. Årg. 12, s. 1—36. Med 5 fig.

2122 1/2. **Jäntere, Kaarlo,** Vuoden 1760 koululakiehdotus Ruotsissa. [1760 års skollagsförslag i Sverige.]
Historiallisia tutkimuksia Artturi H. Virkkusen 1924, s. 155—178.

2123. **Karlinder, K. A.,** Från skollivet i Västerås i äldre tider. 4. Djäknar på 1820-talet.
Arosiana 1923. Jubileumsnummer. Ser. 4, s. 82—92.

2124. **Leijonhufvud, Karl Karlsson,** Bidrag till Strängnäs gymnasiebyggnads historia.
Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria 1924. H. 19, s. 33—52. Med 4 fig.

2125. **Linder, Gurli,** På den tiden. Några bilder från 1870-talets Stockholm. 374 + (1) s. Med många illustr. i texten. Sthlm, Bonnier. Pr. 9 kr. 50 öre.
Rec. i Dagens Nyheter 1924, N:o 331 (3/12) af *B. B[ergman].*

2126. **Lindvall, O. D.,** Livet på en bondgård i Ockelbo i gångna tider.
Från Gästrikebygder. Västerbergs elevförbunds årsbok 1922. Årg. 3, s. 63—72.

2127. **[Lovén, Nils],** Folklivet i Skytts härad i Skåne vid början av 1800-talet. Barndomsminnen utgivna av *Nicolovius.* 4:e uppl. illustrerad och försedd med upplysande noter samt tillökad med nyfunna barndomsminnen. Utgiven av *Fr. Böök.* XVI + 262 s. + 4 pl. + 2 musikbilagor. Lund, C. W. K. Gleerup. Pr. 5 kr. 75 öre.

2128. **[Lovén, Nils],** En telning av en numera alldeles utdöd komministerstam. Af *Nicolovius.* (Skånska Posten 1841, N:o 90, 91, 92.) Medd. af *P. Johnsson.*
Svenska Dagbladet 1924, N:o 51 (21/2).

2129. **Lundberg, Gunnar W.,** Ulla Winblad. En tidsbild från det gamla glada Stockholm. Med illustrationer. 176 s. Sthlm, Geber. Pr. 5 kr. 75 öre.

2130. **Lundh, L. L.,** Smedliv och knektliv i gångna tiders Ovansjö.
Från Gästrikebygder. Gästriklands folkhögskolas årsbok 1923. Årg. 4, s. 74—82.

2131. **Lundqvist, Mart.,** Om vår gamla folkmedicin. 1—2. 54 + 62 s. Sthlm, Bonnier 1923. Pr. 1: 75 öre, 2: 1 kr.
Verdandis småskrifter. 275, 276.

2132. **Läroverksstadgar,** Sveriges allmänna. Under fleras medverkan utgivna av *B. Rud. Hall.* [H.] 7. 1820 års skolordning. (1) + 96 s. + 5 tabeller. Lund, C. W. K. Gleerup. Pr. 3 kr.
Årsböcker i svensk undervisningshistoria. Bokserie utgiven av Föreningen för svensk undervisningshistoria genom *B. Rud. Hall.* 1923: Vol. 2.

2133. **Minnesskrift** vid Upsala studentkårs sjuttiofemårs jubileum. 82 s. Med flera illustr. i texten. Uppsala & Sthlm (tr. i Uppsala), Almqvist & Wiksell. Pr. 2 kr. 50 öre.
Innehåller bl. a.: *Arv. Hj. Uggla*, De första bladen ur Upsala studentkårs historia.

2134. **Norberg, P.,** Avesta skola 1642—1872. En folkskola 200 år äldre än folkskolstadgan. 170 s. Sthlm. Pr. 3 kr.
Pedagogiska skrifter utgivna av Sveriges allmänna folkskollärarförenings litteratursällskap. H. 107.

2135. **Nordlander, J.,** Gävlebornas fiskefärder till Ångermanlands kust.
Meddelanden av Gestriklands kulturhistoriska förening 1923 (tr. 1924), s. 93—109. Med 1 karta.

2136. **Nyström, H.,** Ovansjö sockens bomärken.
Från Gästrikebygder. Gästriklands folkhögskolas årsbok 1924, Årg. 5, s. 147—172.

2137. **Olmer, E.,** Om ett förslag till lokal styrelse vid Gävle läroverk för 200 år sedan.
Historiska studier tillägnade Ludvig Stavenow 12/10 1924, s. 251—264. 4:o.

2138. **Palmqvist, J. V.,** Rester av primitiv religion bland Värmlands finnbefolkning jämförda med motsvarande företeelser på svenskt område. 198 + VI s. Med flera illustr. i texten. Deje (tr. i Karlstad), Förf. Pr. 3 kr. 50 öre.

2139. **Postväsen,** Svenskt. Uppsatser i postala ämnen utgivna av Kungl. generalpoststyrelsen med anledning av världspostföreningens femtioårs jubileum och världspostkongressen i Stockholm 1924. (3) + 348 + (1) s. + 53 pl. o. 42 fig. 4:o. Sthlm, Norstedt. Pr. 25 kr.
Innehåller bl. a.: *S. Lagerberg*, Historisk översikt; *Y. Nylander*, Posttaxor under trehundra år; *B. Lundell*, Generalpoststyrelsens arkiv och bibliotek; *Joh. Rudbeck*, Några data ur svenska postverkets utvecklingshistoria.

2140. **Rosenborg, Einar,** Stockholms borgerskaps enkehus 1724—1924. Anteckningar ur en 200-årig historia. 72 + (2) s. Med 8 pl. i texten. Sthlm, Svenska Andelsförlaget. Pr. 3 kr.
Denna skrift har utarbetats på uppdrag av änkehusdirektionen, som även bekostat dess utgivning.

2141. **Sahlström, G.,** »Vår första estetiska turist» om Huskvarna. Ett utdrag ur J. C. Linnerhielms Bref under resor i Sverige 1797 jämte några anteckningar.
Vår hembygd 1923. Utgiven av Huskvarna hembygdsförening, s. 25—33. Med 4 illustr.

2142. **Schück, Adolf,** »Sjöborgar» och »hamnstäder». Ett bidrag till Nordens handels- och stadshistoria.
Fornvännen 1924, s. 1—18. Med 7 fig.

2143. **Silow, Alv.,** Berget och staden. Då bergmästaren och borgmästaren grälade om tidningarna. En pikant interiör ur det gamla bergsmanslivet.
Dagens Nyheter 1924, N:o 33, Bihang till söndagsnumret (3/2).

2144. **Stackell, L.,** En dansk om Stockholm på Karl Johans tid. En dansk officer skildrar och kritiserar 1830-talets svenska huvudstad.
Stockholmstidningen 1924, N:o 155, Söndagsbilaga (8/6).

2145. **Steckzén, Birger,** Scharinska firman 1824—1924. Berättelsen om en släkt och ett handelshus från Västerbotten. (1) + 210 + (4) s. + 10 pl. sid. Med flera illustr. i texten. 4:o. Sthlm, Norstedt.
Tr. i 200 numrerade exemplar.

2146. **Swahn, Wald.,** Stormansliv i 1500-talets Sverige. Huru en kyrkofurste hade det för 400 år sedan. [Hans Brask.]
Stockholmstidningen 1924, N:o 202, Söndagsbilaga ($^{27}/_{7}$), 216, Söndagsbilaga ($^{10}/_{8}$).

2147. **Swahn, Wald.,** Stormansliv under Vasatiden.
Stockholmstidningen 1924, N:o 244 B, Söndagsbilaga ($^{7}/_{9}$), N:o 251 B, Söndagsbilaga ($^{14}/_{9}$).

2148. **Swahn, Wald.,** Teaterliv under storhetstiden.
Stockholmstidningen 1924, N:o 265, Söndagsbilaga ($^{28}/_{9}$).

2149. **Söderberg, H. L.,** Sägner, seder och bruk på södra Gotland. 168 + (1) s. Visby, J. Ridelius. Pr. 2 kr.

2150. **Trotzig, Karl,** En bondgård i södra Dalarna på 1700-talet. Vad gamla bouppteckningar ha att berätta.
Dalarnas hembygdsförbunds tidskr. 1924. Årg. 4, s. 55—62.

2151. **Tunberg, Sv.,** Visby-Lübeck. Ett bidrag till de svensk-tyska handelsförbindelsernas äldsta historia.
Historiska studier tillägnade Ludvig Stavenow $^{12}/_{10}$ 1924, s. 21—30. 4:o.

2152. **Ulrich, Arv.,** Bidrag till plåt- och harneskmakare ämbetets uti Säters stad historia.
Dalarnas hembygdsförbunds tidskr. 1923. Årg. 3, s. 138—141.

2153. **Upmark, G.,** Guldsmedsämbetet i Malmö med förteckning över i Malmö verksamma mästare 1630—1850.
Fataburen 1923, s. 129—167. Med 87 fig.

2154. **Vesterlund, Otto,** Skolminnen från 1860- och 1870-talets Uppsala. 148 s. Uppsala (tr. i Göteborg), J. A. Lindblad. Pr. 2 kr. 75 öre.

2155. **Wedberg, B.,** Lidingöliv i gamla dagar. VIII + 341 s. Med många porträtter och illustr. i texten och 5 bilagor. Sthlm, Norstedt. Pr. 12 kr. Av detta arbete är tryckt en bibliofilupplaga i 150 numrerade exemplar. Med 5 planscher i koppardjuptryck.

2156. **Weibull, C. G.,** Skånska jordbrukets historia intill 1800-talets början. (3) + 238 + (1) s. Lund, C. W. K. Gleerup 1923. Pr. 15 kr.
Skrifter utgivna av de skånska hushållningssällskapen. 1.
Rec. i Nationalekonomisk Tidsskr. (Khvn) 1924. Bd 62, s. 330—333 av *Henrik Pedersen.*

2157. **Weibull, C. G.,** Wallbergs fabriks aktiebolag 1823—1923. En minnesskrift. 125 + (1) s. + 1 portr. Med många illustr. i texten. 4:o. Halmstad (tr. i Lund) 1923.

2158. **Wessén, Elias,** Studier till Sveriges hedna mytologi och fornhistoria. 198 s. Uppsala, Lundequistska bokh. Pr. 6 kr. 50 öre.
Uppsala universitets årsskr. 1924. Filosofi, språkvetenskap och historiska vetenskaper. 6.
Rec. i Nord. tidskr. (Letterst.) 1924, s. 444 af *S. T[unberg].*

2159. **Wrangel, F. U.,** Barndomsminnen från stad och land 1853—1870. (4) + 259 + (1) s. Med många illustr. i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 16 kr.

Kyrkohistoria.

2160. **Acta** et processus canonizacionis beate *Birgitte.* Utg. av *Isak Collijn.* H. 1. 80 + (1) s. 4:o. Sthlm (tr. i Uppsala). Pr. för köpare 7 kr. 50 öre.
Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet. Ser. 2. Latinska skrifter. Bd 1.

2161. **Ahnlund, N.,** Helge broder Staffan.
Ahnlund, N., Oljoberget och Ladugårdsgärde, s. 153—179.

2162. **Ahnlund, N.,** Krypa till korset.
Ahnlund, N., Oljoberget och Ladugårdsgärde, s. 180—195.

2163. **Ahnlund, N.,** Sankt Olofs seglation.
Ahnlund, N., Oljoberget och Ladugårdsgärde, s. 31—57.

2164. **Beckman, Nat.,** Ett personhistoriskt bidrag till 1700-talets kyrkohistoria.
Kyrkohistorisk årsskr. 1923 (tr. 1924). Årg. 23, s. 394—397.

2165. **Brilioth, Y.,** Till belysning av den svenska medeltidskyrkans mässfromhet.
Teologiska studier tillägnade Erik Stave 10/6 1922, s. 42—57.

2166. **Brundin, Gunnar,** En missionerande kyrka. Svenska kyrkans mission genom 50 år. Med en inledning om svenska kyrkans förhållande till missionen före 1874 av *Carl Anshelm.* 366 s. Med många illustr. o. 8 bilagor i texten. Sthlm (tr. i Uppsala), Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag. Pr. 5 kr. 25 öre.

2167. **Bucht, G.,** Härnösands stifts äldsta kända prästmötesbeslut.
Från ådalar och fjäll. Härnösands stifts julbok 1924, s. 94—98.

2168. **Dahlquist, Gunnar,** Svenska kyrkans missions 50-årsminne.
Karlstads stifts julbok 1924, s. 114—130. Med 5 portr.

2169. **Edström, Carl,** Ur Lövångers kyrkokrönika.
Västerbotten. Västerbottens läns hembygdsförenings årsbok 1923 (tr. 1924), s. 154—161. Med 6 illustr.

2170. **Eklund, J. A.,** Andelivet i Sveriges kyrka. 5. Kampen om Sydsverige och dess betydelse. 37 s. Sthlm (tr. i Uppsala), Sveriges kristliga studentrörelses förlag. Pr. 90 öre.

2171. **Erixon, Sig.,** Prästgårdar i Dalarna under 1600-talets senare del och början av 1700-talet. 1—2.
Fataburen 1924, s. 35—84, 163—183. Med 14 fig.

2172. **Fischer, E.,** Västergötlands medeltidskyrkor.
Svenska turistföreningens årsskr. 1924, s. 72—85. Med 16 illustr.

2173. **Fogelklou, Emilia,** Några blad ur de engelska birgittinernas historia.
Ord och bild 1924. Årg. 33, s. 177—188. Med 11 illustr.

1274. **Geete, Rob.,** De sista nunnorna i Vadstena.
Geete, Rob., Ur språklådan, s. 129—135.

2175. **Gierow, A.,** När Lund hade två ecklesiastika konsistorier. Några anteckningar ur Fältkonsistoriets i Lund handlingar.
Skåne. Årsbok 1924, s. 217—229.

2176. **Hasselberg, C. J. E.,** Magnus Berlin och hans teologiska åskådning. En tidsbild från neologiens sista dagar.
Jämten 1924. Årg. 18, s. 3—21. Med 3 illustr.

2177. **Herlenius, E.,** Erik-Jansismen i Dalarne.
Meddelanden från Dalarnes fornminnesförening 1924. H. 9, s. 7—22.

2178. **Hippel, Osc.,** Om den kyrkligt religiösa brytningen under adertonhundratalets andra årtionde med särskild hänsyn till nyromantiken. 78 s. Uppsala & Sthlm (tr. i Uppsala), Almqvist & Wiksell. Pr. 2 kr.

2179. **Hippel, Osc.,** Religionsfriheten och den sextonde paragrafen regeringsformen. Bidrag till frågans bedömande fram till dissenterlagen år 1860.
Teologiska studier tillägnade Erik Stave 10/6 1922, s. 246—262.

2180. **Hippel, Osc.,** Studier till predikans historia under nyromantiken. [D.] 1. Utgivet med anslag från Längmanska kulturfonden. VIII + (1) + 317 + (1) s. Lund (tr. i Uppsala), C. W. K. Gleerup. Pr. 7 kr. 50 öre.

2181. **Holmquist, Hj.,** Ett pingstminne i svenska kyrkan.
Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1923, N:o 134 (20/5).

2182. **Höijer, Fr.,** Småländskt fromhetsliv i förra århundradet.
Växjö stifts hembygdskalender år 1924. Årg. 15, s. 110—116. Med 4 illustr.

2183. **Kämpe, Alfr.,** Främlingarna på Skevik. 222 + (2) s. Med några illustr. i texten. Uppsala (tr. i Sthlm), J. A. Lindblad. Pr. 4 kr. 50 öre.

2184. **Leijonhufvud, Karl Karlsson,** Kring finska församlingen i Strängnäs och finska flyktingar i Strängnäs stift i början av 1700-talet.
Hist. tidskr. för Finland 1923 (tr. 1924). Årg. 8, s. 110—122.

2185. **Lindberg, Gustaf,** Die schwedischen Missalien des Mittelalters. Ein Beitrag zur vergleichenden Liturgik. Bd 1: Kalendarium, Proprium de Tempore, Proprium de Sanctis, Commune Sanctorum. Akad. abh. [Uppsala.] XXIV + 439 + (1) s. Med 9 sidor musikbilagor. Berlin, Speyer & Peters.

2186. **Linderholm, Em.,** Cevennerprofeterna i Stockholm 1712.
Teologiska studier tillägnade Erik Stave 10/6 1922, s. 341—348.

2187. **Lindgren, Emil,** Läseriet och »riströmarnas» separatiströrelse i Skelleftebygden. En överblick.
Från bygd och vildmark i Lappland och Västerbotten. Luleå stifts julbok 1924. Årg. 11, s. 47—57. Med 5 illustr.

2188. **Lindström, Alex.,** Gerhard Gerhardsson. En norrländsk läsare och schartauan.
Från bygd och vildmark i Lappland och Västerbotten. Luleå stifts julbok 1924. Årg. 11, s. 63—73.

2189. **Ljungdahl, Johan,** Ett Lunds stifts 400-årsminne. Malmöreformatorn Claus Mortensens prästvigning.
Skåne. Årsbok 1924, s. 142—149. Med 3 illustr. i texten.

2190. **Nelson, Gösta,** Bidrag till stiftets historia. 2. Vår predikolitteratur.
Julhälsningar till församlingarna från präster i Göteborgs stift 1924. Årg. 14, s. 55—67.

2191. **Nygren, E.,** Vadstena klosters tänkebok och annalhandskriften C 92 i Uppsala universitetsbibliotek.
Historiska studier tillägnade Ludvig Stavenow 12/10 1924, s. 59—66. 4:o.

2192. **Peters, Knut,** Den svenska högmässan.
Julhälsningar till församlingarna från präster i Göteborgs stift 1924. Årg. 14, s. 15—51.

2193. **Rodhe, Edv.,** Bidrag till konfirmationens historia i Sverige.
Teologiska studier tillägnade Erik Stave $^{10}/_{6}$ 1922, s. 86—101.

2194. **Rodhe, Edv.,** Vår svenska högmässa. 55 s. Sthlm (tr. i Uppsala), Sveriges kristliga studentrörelses förlag. Pr. 1 kr. 25 öre.
Religionsvetenskapliga skrifter. 10.

2195. **Rosenius, P. A.,** Någhre kyrckio stadgar. Utdragne af Gudz ord, kyrkioordningen, konungars bref och gemene besluth, som på rikzdaghar och prestemöther givne ähro.
Dalarnas hembygdsförbunds tidskr. 1924. Årg. 4, s. 30—34.

2196. **Schalling, E.,** Vem äger våra kyrkor och deras egendom? 124 + (1) s. Sthlm, Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag. Pr. 2 kr. 50 öre.

2197. **Serfass, Ch.,** L'église réformée française et l'église Luthérienne française de Stockholm. Un chapitre de l'histoire de influence française en Suède.
Société d'histoire du protestantisme français. Bulletin 1924. Année 73, s. 1—32.

2198. **Söderberg, N. J.,** Uppsala domkyrkas restaurering 1885—1893.
Kyrkohistorisk årsskr. 1923. (tr. 1924). Årg. 23, s. 207—354. Till denna avhandling har utgifvits ett album innehållande (6) s. o. 69 pl. med 173 fig. 4:o. Uppsala. Pr. 10 kr.

2199. **Söderblom, Anna,** När svensk allmoge grundade kyrkosamfund i Norra Amerika.
Svensk tidskr. 1924. Årg. 14, s. 391—405.

2200. **Virdestam, Gotth.,** Per Nyman i Växjö och Virestad åren 1824—26.
Växjö stifts hembygdskalender år 1924. Årg. 15, s. 33—56. Med 6 illustr.

2201. **Weibull, L.,** Knut den heliges gåvobrev till Lunds domkyrka 1085.
[Dan.] Hist. Tidsskr. 1924. 9:de Række. Bd 3, s. 104—147. Med 1 facs. tr.

2202. **Åmark, Mats,** Dalarnes kyrkklockor nu och fordom. Sockenvis skildrade. 404 s. + 8 pl. bl. Sthlm, Norstedt. Pr. 6 kr. 75 öre

---

Finland och Östersjöprovinserna.

2203. **Aejmelæus, Hannes,** Namnlistor över vid finska regementen år 1653 tjänande över- och underbefäl, civila tjänstemän och spel. Sammanställda enligt 1653 års militiebok.
Genealogiska samfundets i Finland årsskr. 1924. [D.] 8, s. 167—232.

2204. **Aktstycke,** Ett, belysande Stora Ofredens förhållanden. Medd. av *E. Anthoni.*
Hist. tidskr. för Finland 1924. Årg. 9, s. 133—137.

2205. **Anderson, Amos,** Den svenska folkstammens ställning i Finland. Föredrag, hållet i Åbo den 26 januari 1924. 16 s. Helsingfors.

2206. **Antell, Kurt,** En juridisk promemoria från 1630-talet. 9 s.
Historiallinen Arkisto 1924. 32, 9.

2207. **Anthoni, E.,** Till frågan om reskriptet till Åbo akademi av 4/16 juni 1808.
Hist. tidskr. för Finland 1924. Årg. 9, s. 127—133.

2208. **Blees, Jakob,** Estlandssvenskarnas historia i korta drag. Med en karta. 68 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 2 kr. 25 öre.

2209. **Bonsdorff, C. v.,** Helsingfors upphöjelse till huvudstad.
Hist. tidskr. för Finland 1924. Årg 9, s. 55—66.

2210. **Bruiningk, Hermann v.,** Der Werwolf in Livland und das letzte im Wendenschen Landgericht und Dörptschen Hofgericht i J. 1692 deshalb stattgehabte Strafverfahren. Nebst einer Beilage.
Mitteilungen aus der livländischen Geschichte 1924. Bd 22, s. 163—220.

2211. **Cederberg, A. R.,** Suomen aatelittomien säätyjen edustajat valtiopäivillä 1719 ja 1720. [Finlands ofrälse stånds representanter vid riksdagarna 1719 och 1720.] 16 s.
Historiallinen Arkisto 1924. 32, 10. Även separat. 16 s. Helsinki.

2212. **Dalgren, Lars,** En upplysningens förkämpe i Svenska Pommern. [J. D. v. Reichenbach.]
Hist. Tidskr. 1924, s. 55—59.

2213. **Dillström, R.,** Drag ur [finska] flottans historia.
Årsbok för Finlands flotta 1924, s. 253—266. Med 1 illustr.
Nils Ehrenschiölds minne 1674—1924.

2214. **Dombok,** Ekenäs stads, 1661—1675. Utgiven av *Emmy Hultman.* (1) + II + 234 s. Helsingfors, Akademiska bokh. Pr. 60 m.
Ekenäs-samfundets skrifter. 1: 2.

2215. **Durchman, O.,** von Hausen (von Husen).
Genealogiska samfundets i Finland årsskr. 1924. [D.] 8, s. 86—166. Med flera illustr.

2216. **Eriksson, Isidor,** Kyrka och kyrkoliv i Teerijärvi.
Svenskt kyrkoliv i Finland. Årsbok 1925 (tr. 1924), s. 52—63. Med 3 illustr.

2217. **Finne, Jalm.,** Manttaaliluettelot ja niiden käyttäminen sukututkimuksessa. [Mantalsförteckningarna och deras användning vid släktforskning.]
Genealogiska samfundets i Finland årsskr. 1924. [D.] 8, s. 233—237.

2218. **Folkdiktning,** Finlands svenska. D. 2. Sägner. Avd. 2. Historiska sägner. Utgivna av *V. E. V. Wessman.* XII + 411 s. Helsingfors.
Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland. 174.
Rec. i Hist. tidskr. för Finland 1924. Årg. 9, s. 152—157 av *L. von Bonsdorff.*

2220. **Gering, Hugo,** Bálagarðssíða.
Namn och bygd 1924. Årg. 12, s. 121—126.

2221. **Grotenfelt, Kustavi,** Otto Reinhold Üxküllin tulo Turun maaherraksi ja suomenkielinen julistus läänin asukkaille 1722—1724. [Otto Reinhold Üxkülls utnämning till landshövding i Åbo och en finsk kungörelse till länets inbyggare 1722—1724.] 9 s.
Historiallinen Arkisto 1924. 32, 11.

2222. **Herrgårdar** i Finland. H. 12, 13. 12. Egentliga Finland. 4. S. 121—158 + (1) s. 13. Nyland. 6. S. 201—240. Med många portr. o. illustr. 4:o. Helsingfors, Söderström & C:o. Pr. 36 m. häftet

H. 12: Brinkhall av *R. Numelin* och *G. Nikander;* Björkboda av *John E. Roos;* Nuhjala av *Emanuel Indrenius;* 13: Ratula av *G. Alex. Rotkirch;* Boe gård och Stensböle av *And. Allardt;* Drägsby av *Harald Munck.*

2223. **Jaakkola, Jalm.,** 1280-luvan kirkollisesta reduktsionista ynnä sen merkityksestä Suomessa. [Den kyrkliga reduktionen på 1280-talet och dess betydelse i Finland.] 22 s.
Historiallinen Arkisto 1924. 32, 1.

2224. **Johanson, V. F.,** Finlands agrarpolitiska historia. En skildring av det finländska lantbrukets ekonomiska betingelser. D. 1. Från 1600-talet till år 1870. 448 s. Helsingfors, Söderström & C:o. Pr. 50 m.

2225. **Juvelius, Einar W.,** Kenraalikuvernööri G. Fr. v. Rosen Suomen varamieslaitoken järjestäjänä. [Generalguvernör G. Fr. v. Rosen som organisatör av vargeringsinrättningen i Finland.] 39 s.
Historiallinen Arkisto 1924. 31, 3.

2226. **Klein, Ernst,** Runö. Folklivet i ett gammalsvenskt samhälle. 416 s. + 4 pl. Med 174 fig. o. 4 bilagor. Uppsala (tr. i Sthlm), J. A. Lindblad. Pr. 12 kr. 50 öre.
Nordiska museet.

2227. **Lesch, Bruno,** Carl Erik Mannerheim, ämbetsmannen och statsmannen. 1. Intill 1816 jämte inledande släkthistoria. Akad. avh. 438 s. Helsingfors, Söderström & C:o. Pr. 50 m.
Rec. i Hist. tidskr. för Finland 1924. Årg. 9, s. 84—87 af *K. Grotenfelt.*

2228. **Lindeqvist, K. O.,** Vähän vankilaoloista 1600-luvulla. [Något om förhållandena i 1600-talets fängelser.] 9 s.
Historiallinen Arkisto 1924. 32, 7.

2229. **Medeltidsurkunder,** Finlands. Samlade och i tryck utgivna av Finlands statsarkiv genom *Reinh. Hausen.* D. 4. 1451—1480. 690 s. + s. 355—356. 4:o. Helsingfors. Pr. 100 m.

2230. **Meinander, K. K.,** 1600-talets konst i Finland. 16 s.
Historiallinen Arkisto 1924. 32, 8.

2231. **Melander, K. R.,** Merimatkoista maassamme 1500- ja 1600-luvuilla. [Sjöresorna i Finland på 1500- och 1600-talen.] 17 s.
Historiallinen Arkisto 1924. 32, 6.

2232. **Perälä, Väinö,** Muutamia piirteitä Eskil Petraeuksen osudesta Turun akatemian alkuvaiheisin. [Några drag ur Eskil Petraeus' andel i Åbo akademis första öden.]
Historiallisia tutkimuksia Artturi H. Virkkusen 1924, s. 117—123.

2233. **Ramsay, Aug.,** Esbo. Esbo socken och Esbogård på 1500-talet. Med 21 i texten intagna bilder och kartor. (6) + 347 s. Med 3 bilagor. Helsingfors, Söderström & C:o. Pr. 75 m.

2234. **Ramsay, Aug.,** Gräsa frälse i Esbo. 5 s.
Historiallinen Arkisto 1924. 32, 5.

2235. **Ramsay, Aug.,** Skattmarkstal och åkervidd på 1500-talet. 16 s.
Historiallinen Arkisto 1924. 31, 2.

2236. **Rapola, Martti,** Suomenkielinen joulurauhan julistus 1600-luvulta. [Finskspråkigt plakat från 1600-talet om julfrid.]
Historiallisia tutkimuksia Artturi H. Virkkusen 1924. s. 104—116.

2237. **Rein, G.,** K. N. af Klerckerin puolustustoimet Suomessa v. 1803. [K. N. af Klerckers försvarsanstalter i Finland 1803.] 11 s.
Historiallinen Arkisto 1924. 32, 16.

2238. **Rinne, Juhani,** Korsholman linna. [Korsholms slott..]
Historiallisia tutkimuksia Artturi H. Virkkusen 1924, s. 46—62. Med 6 fig.

2239. **Roos, John E.,** Ett karelskt järnbruk före Stora Ofreden.
Hist. tidskr. för Finland 1924. Årg. 9, s. 114—126.

2240. **Roosval, Johnny,** Den baltiska nordens kyrkor. 204 s. Med 158 fig. i texten. Uppsala (tr. i Sthlm), J. A. Lindblad. Pr. 5 kr. 75 öre.
Föreningen Urds skrifter. 2.

2241. **Rosén, Ragnar,** Kring tillämpningen av Åbofredens privilegieparagrafer vid medlet av 1700-talet. 15 s.
Historiallinen Arkisto 1924. 32, 14.

2242. **Rosén, Ragnar,** Lagmän, häradshövdingar och vicehäradshövdingar i Gamla Finland.
Genealogiska samfundets i Finland årsskr. 1924. [D.] 8, s. 259—273.

2243. **Ruuth, M.,** Muuan akateeminen toveriseura Turussa 1790-luvulta. [Ett akademiskt brödraskap i Åbo på 1790-talet.] 42 s.
Historiallinen Arkisto 1924. 32, 15.

2244. **Salenius, J. M.,** Virolaisten käännytyksestä ja uskontoasioista vuoteen 1710. [Esternas omvändelse och deras religiösa förhållanden till år 1710.] 14 s.
Historiallinen Arkisto 1924. 32, 4.

2245. **Schybergson, M. G.,** J. J. Tengströms Anmärkningar till J. Tengströms självbiografi. 9 s.
Historiallinen Arkisto 1924. 32, 19.

2246. **Schybergson, M. G.,** Det forna Åbo. 1—2. (Se N:o 1636.)
Hist. tidskr. för Finland 1924. Årg. 9, s. 138—152.

2247. **Selinheimo, V.,** Käsiteet »porvari» ja »suomalainen porvari» Ruotsin vallan aikana. [Begreppen »borgare» och »finsk borgare» under svenska väldets tid.]
Genealogiska samfundets i Finland årsskr. 1924. [D.] 8, s. 243—258.

2248. **Seppälä, Santeri,** Laihian kappalainen Israel Reinius. [Kapellanen i Laihia Israel Reinius.]
Historiallisia tutkimuksia Artturi H. Virkkusen 1924, s. 140—154.

2249. **Suolahti, G.,** Suomalainen sauna. [Den finska bastun.] 27 s.
Historiallinen Arkisto 1924. 32, 3.

2250. **Söderberg, Carl,** Den finska pietismen. Föredrag hållet vid kyrkliga instruktionskursen i Visby år 1923.
Julhälsningar till församlingarna i Visby stift 1924. Årg. 2, s. 66—80.

2251. **Voionmaa, Väinö,** Itä-Hämeen asutuksen alkuperästä. [Östra Tavastlands första bebyggande.]
Historiallinen Aikakauskirja 1924, s. 1—14.

2252. **Voionmaa, Väinö,** Keskiaikaisten maaseutukirkkojemme maanomistukset. [Våra medeltida landskyrkors jordbesittningar.] 99 s.
Historiallinen Arkisto 1924. 31, 1.

2253. **Voionmaa, Väinö,** Suur-Sääksmäen muinaishistoriasta. [Till Stor-Sääksmäki-nejdens fornhistoria.] 24 s.
Historiallinen Arkisto 1924. 32. 2

2254. **Vretdal, N. O. J-son,** Kimito kyrka.
Svenskt kyrkoliv i Finland. Årsbok 1925 (tr. 1924), s. 45—51. Med 3 illustr.

2255. **Wrede, R. A.,** Mathias Calonius i Stockholm. En liten efterskörd. Tidskr. utgiven av juridiska föreningen i Finland 1924. Årg. 60, s. 323—328.

2256. **Wrede, R. A.,** Drag av fornfinskt rättsliv.
Wrede, R. A., Valda juridiska uppsatser, s. 27—50.

2257. **Wrede, R. A.,** Några uppgifter rörande fästningsbyggnader i Elimä. Hist. tidskr. för Finland 1923 (tr. 1924). Årg. 8, s. 99—109. Med 2 plankartor i texten.

Allmän och utländsk historia.

2258. **Bergman, J., & Svensén, E.,** Världshistorien berättad för svenska folket. Femte upplagan. H. 50—74. D. 3. H. 5—10. *Bergman, J.*, Medeltidens historia. 7. *Svensén, E.*, Franska och tyska kejsardömenas tid. 8. *Bergman, J.*, och *Svensén, E.*, De senaste stora världshändelserna. — Register. Med många illustr. Sthlm, Bohlin & C:o. 1923, 24. Pr. 1 kr. häftet.

Recensioner.

2259. Svenska folkets historia. Under medverkan av *H. Schück, H. Almquist, St. Bonnesen* och *C. Hallendorff.* Bd 2. *Almquist, H.*, Reformationstiden och stormaktstidens förra skede. (Se N:o 5493, 6804, 7 och 486.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1924, s. 91—96 av *Åke W. Essén;* i Svensk tidskr. 1924. Årg. 14, s. 495—499 av *Gustaf Jacobson.*

2260. **Historia,** Sveriges, till våra dagar. D. 12. *Hallendorff, C.*, Oskar I och Karl XV. (Se N:o 977.)
Rec. i Stockholmstidningen 1923, N:o 333 (7/12) av *Wilh. Carlgren.*

2261. Annales Danici medii ævi. Editionem nouam curauit *Ellen Jörgensen.* H. 1—2. (Se N:o 14.)
Rec. i [Dan.] Hist. Tidsskr. 1924. Niende Række. Bd 2, s. 362—380 af *E. Arup.*

2262. **Hammarström, M.,** Randanteckningar till Diplomatarium Suecanum. D. 1—2.
Hist. tidskr. för Finland 1923 (tr. 1924). Årg. 8, s. 127—133.

2263. **Johnsen, O. A.,** Finmarkens politiske historie. (Se N:o 1030.)
Rec. i Hist. tidskr. för Finland 1923 (tr. 1924). Årg. 8, s. 123—127 af *E. Anthoni.*

2264. **Wittrock, G.,** Svenska handelskompaniet och kopparhandeln under Gustaf II Adolf. (Se N:o 6825.)
Rec. i Historische Vierteljahrschrift 1924. Jahrg. 22, s. 124—126 af *Frhr. v. Danckelmann.*

2265. **Kretzschmar, Joh.,** Der Heilbronner Bund 1632—1635. Bd 1—3. (Se N:o 1041.)
Rec. i Historische Vierteljahrschrift. Jahrg. 21. 1922, 23. H. 4 (tr. 1924), s. 467—475 af *Fr. Gallati.*

2266. **Wrangel, F. U.,** Drottning Kristinas resa från Rom till franska hovet 1656. (Se N:o 1057.)
Rec. i Ord och bild 1924. Årg. 33, s. 109—111 av *G. Nordensvan.* Med 1 illustr.

2267. British diplomatic instructions 1689—1789 Vol. 1. Sweden 1689—1727. Edited by *J. Fr. Chance.* (Se N:o 532.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1924, s. 208—212 av *St. Bonnesen.*

2268. **Wittrock, G.,** Nils Bielkes underhandling i Brandenburg 1696. (Se N:o 6431.)
Rec. i Historische Vierteljahrschrift 1924. Jahrg. 22, s. 127—128 av *Frhr. v. Danckelmann.*

2269. **Stavenow, L.,** Det adertonde århundradets parlamentarism i Sverige. (Se N:o 1088.)
Rec. i Statsvetenskaplig tidskr. 1924. Årg. 27, s. 64—66 av *K. T[ynell].*

2270. **Friis, Aage,** Bernstorff'erne og Danmark. Bidrag till den danske Stats politiske og kulturelle Udviklingshistorie 1750—1835. Bd 2. (Se N:o 7284.)
Rec. i [Dan.] Hist. Tidsskr. 1924. Niende Række. Bd 2, s. 404—412 av *Axel Linvald.*

2271. **Hallendorff, C.,** Sengustavianerna och Ryssland. (Innehåller rec. av Arn. Munthe, Flottan och ryska kriget 1788—1790. D. 6; Hedvig Elisabeth Charlotta, Dagbok. D. 5. 1795—1796; H. L. v. Dardel, Fältmarskalken von Stedingks tidigare levnadsöden; C. A. Löwenhielm, Min lefvernes beskrifning; Hugo Hamilton, Min farfars journal 1809—1811.)
Svensk tidskr. 1924. Årg. 14, s. 126—134.

2272. **Munthe, Arn.,** Flottan och ryska kriget 1788—1790. Otto Henrik Nordenskjöld. D. 6. (Se N:o 1100.)
Rec. i Stockholms Dagblad 1923, N:o 337 (11/12) av *G. S[tarck].*

2273. **Stavenow, L.,** Bidrag till den gustavianska tidens författningshistoria. 3. Till diskussionen om Jacob von Engeströms författningsprogram och dess beroende af franska revolutionsidéer. (Se N:o 1106.)
Rec. i Statsvetenskaplig tidskr. 1924. Årg. 27, s. 91—96 av *A. Thomson.*

2274. **Linvald, A.,** Kronprins Frederik og hans Regering 1797—1807. (Se N:o 1107.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1924, s. 102—106 av *Eli F. Heckscher.*

2275. **Tingsten, Lars,** Huvuddragen av Sveriges yttre politik, krigsförberedelser m. m. från och med fredsslutet 1809—1810 till mitten av juli år 1813. (Se N:o 1109.)
Rec. i K. Krigsvetenskapsakademiens tidskr. 1924, s. 154—156 av *-tt.*

2276. **Lindström, Henr.,** Näringsfrihetens utveckling i Sverige 1809—36. (Se N:o 1110.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1924, s. 203—208 av *Sv. Grauers.*

2277. **Thomson, Arth.,** Grundskatterna i den politiska diskussionen 1809—1866. (Se N:o 1111.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1924. s. 110—112 av *Erik Schalling;* i Statsvetenskaplig tidskr. 1924. Årg 27, s. 161—172 av *Fr. Lagerroth.*

2278. **Öman, Ivar,** Karl Staaffs första ministär. (Se N:o 1127.)
Rec. i Svenska Dagbladet 1925, N:o 11 (13/1) av *Ferdinand Nilsson;* i Tiden 1927, s. 41—45 av *L. Dalgren;* i Det nya Sverige 1924. Årg. 18, s. 41—46 av *K. Hildebrand.*

2279. **Leijonhufvud, Sigr.,** Sophie Adlersparre (Esselde). D. 2. (Se N:o 1143.)
Rec. i Hertha 1924, s. 10—13 av *Ellen Kleman.*

2280. **Dahlgren, E. W.,** Louis De Geer 1587—1652. (Se N:o 1154.)
Rec. i Svenska Dagbladet 1924, N:o 78 ([19]/3) av *Nils Ahnlund* under titel Louis De Geer och Gustav Adolf, och av samma förf. i Svenska Dagbladet 1924, N:o 80 ([21]/3) under titel Louis De Geers flotta; i Svensk tidskr. 1924. Årg. 14, s. 283—285 av *C. Hallendorff.*

2281. **Wijkmark, H.,** Samuel Ödmann. (Se N:o 1206.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1924, s. 106—110 av *Gustaf Jacobson;* i Ord och bild 1924. Årg. 33, s. 123—127 av *Cl. Åhfeldt.*

2282. **Braunerhjelm, Axel,** Kungl. lifregementets till häst historia. (Se N:o 3740, 4235, 4735, 5201, 6108 och 1217.)
Rec. i Personhistorisk tidskr. 1923 (tr. 1924). Årg. 24, s. 242—245 av *F. R.*

2283. **Lindblom, Andr.,** Fransk barock- och rokokoskulptur i Sverige. Studier. (Se N:o 1257.)
Rec. i Svensk tidskr. 1924. Årg. 14, s. 421—427 af *Åke Stavenow.* Med 2 illustr.

2284. **Schück, H.,** Histoire de la littérature suédoise. (Se N:o 1265.)
Rec. i Revue critique d'histoire et de littérature 1924, s. 139—140 av *L. P.*

2285. **Gullstrand, R.,** Bidrag till den svenska sockensjälvstyrelsens historia under 1600-talet. (Se N:o 1284.)
Rec. i [Nor.] Hist. Tidsskr. 1924. Femte Række. Bd 6, s. 200—202 av *Edv. Bull;* i Statsvetenskaplig tidskr. 1924. Årg. 27, s. 82—91 av *A. Thomson.*

2286. **Heckscher, Eli F.,** Ekonomi och historia. (Se N:o 674.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1924, s. 96—102 av *Arth. Montgomery.*

2287. **Heckscher, Eli F.,** The continental system. (Se N:o 1287.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1924. 3. Folge. Bd 34, s. 511—514 av *Adalb. Wahl.*

2288. **Herlitz, N.,** Några drag ur stadsförvaltningens historia under 1800-talet. (Se N:o 1288.)
Rec. i Statsvetenskaplig tidskr. 1924. Årg. 27, s. 71 av *K. T[ynell].*

2289. **Wedberg, B.,** Konungens högsta domstol 1789—1809. (Se N:o 693.)
Rec. i Hist. tidskr. för Finland 1924. Årg. 9, s. 80—83 av *E. Naumann.*

2290. **Schück, H.,** Den svenska förlagsbokhandelns historia. D. 1. [Till 1718.] 2. [Efter 1718.] (Se N:o 1315.)
Rec. i Nord. tidskr. för bok- och biblioteksväsen 1924. Årg. 11, s. 131—146 av *L. Linder;* i Hist. Tidskr. 1924, s. 409—412 av *Axel Nelson.*

2291. **Setterwall, Kristian,** Svensk historisk bibliografi 1901—1920. (Se N:o 1317.)
Rec. i Biblioteksbladet 1924. Årg. 9, s. 148 av *F. Hjelmqvist;* i Finsk tidskr. 1924. T. 97, s. 194—198 av *Arne Jörgensen;* i Statsvetenskaplig tidskr. 1924. Årg. 27, s. 68 av *K. T[ynell].*

2292. **Walde, O.,** Storhetstidens litterära krigsbyten. D. 2. (Se N:o 7485.)
Rec. i [Dan.] Hist. Tidsskr. 1924. Niende Række. Bd 2, s. 384—386 av *Ellen Jörgensen.*

2293. **Bromé, Janr.,** Nasafjäll. (Se N:o 1339.)
Rec. i Hist. tidskr. för Finland 1924. Årg. 9, s. 40—42 av *Gabriel Nikander.*

2294. **Börjeson, John,** Hammarön och Hammaröborna. (Se N:o 742.)
Rec. i Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1923, N:o 238 (28/8) av *Hj. H[olmquis]t.*

2295. **Erixon, Sig.,** Skultuna bruks historia. D. 1. (Se N:o 263.)
Rec. i Ymer 1924. Årg. 44, s. 100—102 av *Ragn. Jirlow.*

2296. **Isberg jun., A. U.,** Handbok med uppgifter och förklaringar till A. U. Isberg seniors historiska karta över Malmö stad av år 1875. (Se N:o 1390.)
Rec. i Sydsvenska Dagbladet Snällposten 1924, N:o 26 (27/1) av *Gunnar Carlquist* under titel: Malmö stadsbild genom tiderna.

2297. **Jungner, H.,** Gudinnan Frigg och Als härad. (Se N:o 774.)
Rec. i Revue de l'histoire des religions 1923. T. 87, s. 145—147 av *Maurice Cahen.*

2298. Lund på 1690-talet. Utg. av *Gunnar Carlquist.* 1. Klemens och Drottens rotar. (Se N:o 1415.)
Rec. i Lunds Dagblad 1923, N:o 225 (27/9).

2299. **Rosman, Holg.,** Bjärka-Säby och dess ägare. Biografiska skildringar kring en gårds historia. D. 1. (Se N:o 1438.)
Rec. i Stockholms Dagblad 1923, N:o 342 (16/12) av *N. Forssell* under titel: Ett svenskt storgods med stolta minnen. En skildring av Bjärka-Säby och dess ägare; i Nya Dagligt Allehanda 1923, 22/12 av *H. Wåhlin* under titel: Bjärka Säby och Bo Jonsson Grip; i Dagens Nyheter 1924, 17/1 av *Tor Berg* under titel: En ståtlig godsbeskrivning; i Borås Tidning 1924, 30/1 av *Otto Mannerfelt* under titel: Drotsen Bo Jonsson Grip och Sjuhäradsbygden.

2300. Stockholmsbilder från fem århundraden 1523—1923. Utgivna under redaktion av *G. Upmark. Arth. Sjögren, G. Bolin* och *Ragnar Josephson.* D. 1—2. (Se N:o 1453.)
Rec. i Ord och bild 1924. Årg. 33, s. 444—448 av *C. D. Moselius.* Med 4 illustr.

2301. **Tunberg, Sven,** Stora Kopparbergets historia. D. 1. Förberedande undersökningar. (Se N:o 822.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1924, s. 402—405 av *Gustaf Jacobson.*

2302. **Ambrosiani, S.,** Papperstillverkningen i Sverige intill 1800-talets mitt. (Se N:o 1482.)
Rec. i Aftonbladet 1924, N:o 67 (8/3) av *Vern. Söderberg.*

2303. **Nordensvan, G.,** Från rokoko till empire (rec. af O. Kuylenstierna, Svensk rokoko; H. Schück, Karl Reinhold Berch; Hedvig Elisabeth Charlotta, Dagbok. B. 5. 1795—96: C. H. Trolle, Överste Gustavsson; U. Brander, Bernadotternas stammoder intime; H. Hamilton, Min farfars journal 1809—11.)
Ord och bild 1924. Årg. 33, s. 151—161. Med 6 portr.

2304. **Adam von Bremen,** Hamburgische Kirchengeschichte. 3:e Aufl. Herausgegeben von *B. Schmeidler.* (Se N:o 6821.) — *Bernh. Schmeidler,* Hamburg-Bremen und Nordost-Europa vom 9—11. Jahrhundert. (Se N:o 7623.)
Rec. i Kyrkohistorisk årsskr. 1923 (tr. 1924). Årg. 23, s. 407—417 av *Gottfr. Carlsson.*

2305. Handlingar rörande Helga Lekamens gille i Stockholm. Utgivna av *I. Collijn.* 2—4. Erogata 1509—1528. (Se N:o 1521.)
Rec. i Svenska Dagbladet 1924, N:o 293, Söndagsbilaga (26/10) av *Fabian Månsson.*

2306. **Hainari, O. A.,** ja **Grotenfelt, Kust.,** Suomen historia Ruotsin mahtavuuden aikakaudella 1617—1721. (Se N:o 1624.)
Rec. i Historiallinen Aikakauskirja 1924, s. 221—224 av *K. R. Melander.*

2307. **Westerlund, A. W.,** Åbo hovrätts presidenter, ledamöter och tjänstemän 1623—1923. Biografiska och genealogiska anteckningar Bd 1. (Se N:o 1645.)
Rec. i Historiallinen Aikakauskirja 1924, s. 57—63 av *H. J. Boström;* i Tidskr. utgiven av juridiska föreningen i Finland 1924. Årg. 60, s. 265—268 av *Folke Landgrén.*

REGISTER.

Stockholm 1925. P. A. Norstedt & Söner.

Date Due

Library Bureau Cat. No. 1137

